

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1988

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions à l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. France Kresal, prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, mag. Jože Prinčič (pomočnik glavnega urednika), dr. Franc Rozman (glavni urednik), dr. Mirko Stiplovšek, mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Alenka Jančič-Satler (angleščina), Majda Janežič (nemščina), Jožica Pirc (francoščina)

Lektor: Joža Repar

Oprema Janez Suhadolc

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije

Tiskala

Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Zamenjava (Exchange, Austausch): Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji

Razprave

Tone Ferenc

Dr. Fran Zwitter – direktor Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS

(In memoriam)

Uredniški odbor Prispevkov za novejšo zgodovino je ob smrti uglednega zgodovinarja, akademika profesorja dr. Frana Zwittra izrazil željo, da bi namesto običajnega nekrologa prikazal pokojnikovo delo v Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS, katerega direktor je bil ves čas do odhoda v Beograd. Ta prikaz, ki naj bi se omejil predvsem na Zwittrovo vodenje inštituta, naj bi služil tistemu piscu, ki bo kdaj napisal njegov obsežnejši življenjepis; tega pa si dr. Zwitter kot eden najimenitnejših slovenskih zgodovinarjev prav gotovo upravičeno zasluži. Naj bralce opozorim, da sta o inštitutu samem pisala dr. Zwitter¹ in dr. France Škerl,² o reševanju mejnih vprašanj v inštitutu dr. Zwitter,³ medtem ko je Zwittrovo delo za rešitev mejnih vprašanj prikazal dr. Janko Pleterski.⁴ Seveda so Znanstveni inštitut omenjali in navajali o njem tudi kakšne podatke tudi drugi pisci, npr. dr. Metod Mikuž v Pregledu zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji 1941–1945 in Viktor Smolej v VII. zvezku Zgodovine slovenskega slovstva. Slovstvo v letih 1941–45, Ljubljana 1971, str. 108–110. Že v začetku se zavedam, da zaradi pomanjkljivega gradiva Znanstvenega inštitutu ne bo mogoče natančneje ugotoviti in prikazati vsega Zwittrovega dela v inštitutu. Morda bo to mogoče, ko bo opravljena izčrpnejša študija o Znanstvenem inštitutu, ki je že v delu.

¹ Naš znanstveni inštitut. Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, str. 316–321; Ob desetletnici partizanskega znanstvenega inštituta. Naši razgledi 23. 1. 1954; Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X/1970, str. 151–155.

² Znanstveni inštitut. Zgodovinski časopis (dalje: ZČ), Zwitterjev zbornik, XIX–XX/1965–1966, str. 31–61 (dalje: Škerl, Znanstveni inštitut).

³ Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. Oslobojitev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana 1977, str. 258–276 (dalje: Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta).

⁴ Delo dr. Frana Zwittra za rešitev mejnih vprašanj. ZČ, XIX–XX/1965–1966, str. 23–29 (dalje: Pleterski, Delo dr. F. Zwittra).

Docent ljubljanske univerze dr. Fran Zwitter je prišel v partizane po italijanski kapitulaciji, potem ko je po dvakratnem zaporu v Ljubljani pod italijansko okupacijo prebil poldrugo leto konfinacije v kraju Aprica v Severni Italiji. Čeprav je imel bliže Švico, ga je pot pripeljala tja, kjer je čutil, da je njegovo mesto — med slovenske partizane. Sam je po vojni zapisal, da je šel v partizane s prepričanjem, da more »s strokovnim delom pri vprašanju meja največ koristiti«. Že v prvem letu NOB je bil namreč član komisije za mejna vprašanja pri IOOF, dokler niso racije in internacije prekinile njenega dela. Ko se je 7. oktobra 1943 prijavil v okrožnem odboru OF Kočevje in je ta novico še isti dan sporočil izvršnemu odboru OF na Bazo 20 v Kočevskem Rogu, je nekdo na sporočilo pripisal »Agitprop«.⁵ Mislim, da dr. Zwitter nikdar ne bi želel delati na agitacijskem in propagandnem področju, takšno delo se ne bi ujemalo z njegovim kritičnim mišljenjem in željo, da se znanstveno ubada z mejnim vprašanjem. Zamudil je volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda in sam zbor v Kočevju, zato njegovega imena ne najdemo niti med udeleženci niti med izvoljenimi člani SNOO, med katere bi njegova osebnost vsakakor sodila. Iz začetka njegovega bivanja v partizanih vemo samo to, da je v prvi polovici oktobra 1943 že zbiral knjige za obravnavo mejnih vprašanj in nato skupaj z drugimi kulturnimi delavci, porazdeljenimi po divizijah, v 18. diviziji pogumno prenašal tegobe velike nemške ofenzive, ki se je oktobra 1943 razbescnela tudi na Dolenjskem, in požrtvovalno nosil ranjence z Ilove gore.

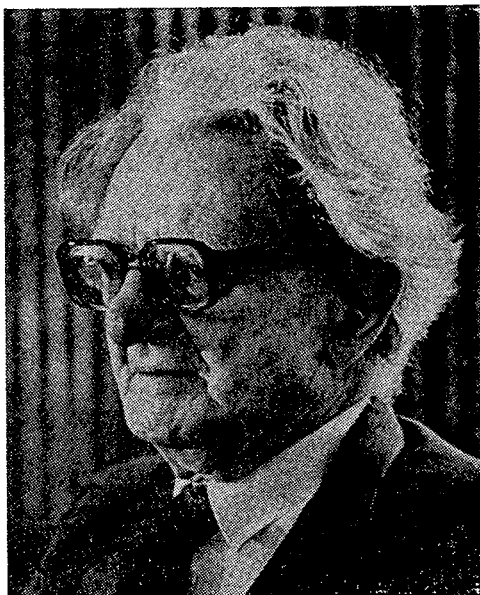
Izvršni odbor OF je kmalu po koncu velike nemške ofenzive, tj. 20. novembra 1943, ustanovil »bazo 12—23«, ki je bila na jugozahodnem robu Kočevskega Roga nad Kolpo blizu kraja Ferdreng in jo je upravljal bivši sekretar OOOF Kočevje Alojz Zalar. Vanjo je poslal nekaj kulturnih delavcev, med njimi tudi dr. Zwitter. To je bilo poldrugi mesec trajajoče obdobje zatišja v političnem delu na vrhu, ko je bila večina osrednjega slovenskega političnega vodstva na poti na 2. zasedanju AVNOJ, tam in nato na poti domov. Ali je ta čas dr. Zwitter izkoristil za študij mejnih vprašanj ali morda za pripravo dela Osnutka zgodovine Slovencev (v okviru Južnih Slovanov), ki je bilo nato razmnoženo dvakrat na ciklostilu,⁶ iz do sedaj pregledanih virov ni mogoče ugotoviti. Dr. Pleterski v omenjeni razpravi postavlja pripravo tega dela v februar in marec 1944.

Po vrnitvi iz Jajca je izvršni odbor OF začel pripravljati zbor kulturnih delavcev, ki ga je načrtoval že na svojih sejah 21. septembra in 17. oktobra 1943, biti bi moral konec oktobra 1943, vendar ga zaradi velike nemške ofenzive ni mogel prirediti. Še isti dan, ko je IOOF na seji 29. decembra 1943 obnovil sklep o kongresu kulturnih delavcev, se je njegov predsednik Josip Vidmar pisno obrnil na dr. Zwitterja in ga prosil, da pristane na dve stvari:

»1.) želimo te uvrstiti med sklicatelje tega zborovanja. Upam, (da) temu ne boš ugovarjal.

⁵ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: arhiv IZDG), partizanski arhiv (dalje: p. a.), fasc. 435; sporočilo OOOF Kočevje 7. 10. 1942. Sporočilo, ki ga je podpisal Radko Polič, označuje dr. Zwitterja za znanega slovenskega zgodovinarja in strokovnjaka za obmejna vprašanja, ki se stavlja »na razpolago I.O.O.F ter prosi, da se ga obvesti, kam bo dodeljen na delo«.

⁶ Obe, 65 strani obsegajoči knjižici za razlikujeta po naslovu; ena ima naslov Osnutek zgodovine Slovencev (v okviru zgodovine južnih Slovanov), druga pa Pregled zgodovine Slovencev (v okviru zgodovine južnih Slovanov). Obe hrani arhiv IZDG v Ljubljani.

2.) želeli bi, da na tem zborovanju predlagas resolucijo o pripravljenosti kulturnih delavcev z vsemi močmi podpreti in z vso odločnostjo priznavati Narodnoosvobodilni komitet kot edino pravo jugoslovansko vlado. Resolucijo bi pripravili mi, tvoja naloga bi pa bila, da se pred kongresom z njo seznaniš, jo s svojimi argumenti podkrepljeno predlagas in prebereš. To pot smo izbrali zaradi tega, ker ne vemo, kdaj te bo naše sporočilo doseglo. Upam, da boš pristal na obe naši želji. Stvar je važna, ker pojde v svet in ime univerzitetnega profesorja, posebno zgodovinarja, pred svetovno javnostjo veliko pomeni.«⁷ (Podčrtal T. F.) Dr. Zwitter res najdemo med sklicatelji kongres kulturnih delavcev, ki je bil 4. in 5. januarja 1944 v Sokolskem domu v Semiču. Na njem je tudi prebral in utemeljil resolucijo.⁸

Kot pravi dr. France Škerl, je bil kongres kulturnih delavcev »na poseben način pomemben za ustanovitev Znanstvenega inštituta«. Po zamisli, ki jo je prvi zasnoval Boris Kidrič, so se namreč že dan po kongresu, tj. 6. januarja 1944, na sestanku v Srednji vasi »dogovorili o vsem potrebnem za ustanovitev Znanstvenega inštituta«.⁹ Za ta dan imamo tudi prvi zapisnik v blagajniškem dnev-

⁷ Arhiv IZDG, zbirka dr. Marijana Breclja (dalje: dr. MB), Vidmarjevo pismo 29. 12. 1943. Pismo je za gotovo napisal organizacijski sekretar IOOF dr. Marijan Breclj, ki so mu tisti dan na seji IOOF zaupali nalogo tehnične priprave kongresa. (Arhiv IZDG, p. a., f. 432, zapisnik s seje IOOF 29. 12. 1943). Škerl: Znanstveni inštitut, str. 33.

⁸ V Ljudski pravici je v naslovu objavljenega odlomka resolucije posebej navedeno, da jo je prebral in utemeljil dr. Zwitter. (Ljudska pravica VIII/1, konec januarja 1944). V Slovenskem poročevalcu je to povedano v poročilu. (Slovenski poročevalec 13. 1. 1944, št. 2, članek I. kongres slovenskih kulturnih delavcev na osvobojenem ozemlju.)

⁹ Škerl: Znanstveni inštitut, str. 34; Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 262.

niku Znanstvenega inštituta, namreč da je dr. Marijan Breclj izročil 5000 lir, ki so jih nato uporabljali predvsem za kritje potnih stroškov.¹⁰

Čez tri dni, 9. januarja, je izvršni odbor OF sprejel sklep o ustanovitvi inštituta in določil ravnatelja, njegovega namestnika in devet članov kolegija. V zapisniku seje čitamo tudi tole: »Osnova dela naj bo razgovor, ki ga je imel tovariš Peter (Boris Kidrič —op. T. F.) s Zwitterom, (Darkom) Černejem, (Lojzetom) Udetom in (Jožetom) Zemljakom, kar člani IO (OF) soglasno sprejmejo.«¹¹

Še pred odlokom IOOF o ustanovitvi inštituta najdemo v virih nekajkrat navedeno njegovo ime. Tako 10. januarja na seznamu knjig, ki jih je IOOF poslal Znanstvenemu inštitutu¹² in v Brecljevem pismu načelniku sanitetnega oddelka pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije dr. Francu Novaku-Luki, s katerim ga je prosil za predlog za člana kolegija inštituta iz vrst zdravnikov, »ki ga odlikuje iskrena pripadnost našemu gibanju in znanstveno udejstvovanje v preteklosti (in tudi sedaj, kolikor je moglo priti do izraza).«¹³

Čez tri dni, tj. 12. januarja, je izvršni odbor OF z odlokom ustanovil Znanstveni inštitut pri IOOF »z nalogo, da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami.« V tem odloku je IOOF imenoval dr. Zwitterja za direktorja inštituta, Borisa Ziherla za njegovega namestnika in 9 vidnejših znanstvenih in drugih delavcev za člane kolegija.¹⁴

Čez mesec dni, dne 13. marca 1944, ko je predsedstvo SNOS ustanovilo odseke za vodstvo upravnih, gospodarskih, socialnih in kulturno-prosvetnih zadev na Slovenskem, si je podredilo tudi Znanstveni inštitut. To se je izrazilo tudi v novem naslovu: »Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS.«¹⁵

Znanstveni inštitut je bil prvi zavod v narodnoosvobodilnem gibanju v Sloveniji in prva znanstvena ustanova v partizanski Sloveniji in Jugoslaviji sploh. Vendar je na sedežu inštituta delalo le nekaj njegovih članov, drugi so bili tam, kjer je zahtevalo njihovo strokovno delo. Imel pa je inštitut tudi dopisne člane in sodelavce. Delo je teklo v okviru posameznih referatov, ki jih je bilo pet, in to zgodovinsko-geografski, pravni, medicinski, tehnično-gospodarski in prosvetni. Prvega je vodil direktor dr. Zwitter, ki je bil — kot pravi dr. Škerl — »duša vsega dela v Znanstvenem inštitutu. (...) On je osebno ustvarjal program inštitutovega dela, koordiniral delo vseh, zraven pa sam bistveno sodeloval pri reševanju problemov, zlasti pri študiranju obmejnih problemov slovenskega naroda.«¹⁶

Znanstveni inštitut je imel svoj sedež ali bazo najprej v baraki nad Ferdrengom nad Kolpo (baza 13—23) in vmes nekaj časa v Gorskem kotaru. Od 24. in 25. maja 1944 se je preselil na vzhodno pobočje Kočevskega Roga v gozdno

¹⁰ 7. in 8. januarja so npr. za bivanje 5 oseb v Črnomlju potrošili 267 lir, (Arhiv IZDG, p. a., f. 499.)

¹¹ Arhiv IZDG, p. a., f. 432/I, zapisnik seje IOOF 10. 1. 1944.

¹² Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II.

¹³ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo dr. Breclja, št. 435/44-K dne 10. 1. 1944.

¹⁴ Slovenski poročevalec, 13. 1. 1944; Škerl: Znanstveni inštitut, str. 34.

¹⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, dopis IOOF 13. 3. 1944, f. 436/Ia, dopis ZI, št. 57/44-ex, dne 14. 3. 1944.

¹⁶ Škerl: Znanstveni inštitut, str. 35—38.

barako nad Srednjo vasjo (baza 80). Pred Novim letom 1945 se je preselil v Črnomelj, ob koncu vojne pa se je z drugimi osrednjimi slovenskimi ustanovami narodnoosvobodilnega gibanja prek Gorskega kotara in Primorske preselil v Ljubljano na Napoleonov trg 6.

Še isti dan, kot je IOOF izdal odlok o ustanovitvi Znanstvenega inštituta, je dr. Zwitter glede na pogovor, ki ga je imel s Kidričem, poslal izvršnemu odboru OF dva predloga, in to:

»1.) Začne naj se sistematično zbirati gradivo o okupatorskih režimih v Sloveniji od 6. aprila 1941 dalje. (...)

2. Uvede naj se načelo, da se od vsake publikacije, ki izide v okviru Osvobodilne fronte, več izvodov pošlje na določeno mesto in tam hrani, tako da nastane s tem nekaka knjižnica in arhiv Osvobodilne fronte.« (Podčrtano v izvirniku — op. T. F.)

Prvi predlog je utemeljil z možnostjo, da bo treba kdaj predložiti gradivo o okupacijskih režimih in opise teh režimov tudi v tujih jezikih, da ne bi šele takrat začeli iskati gradivo in da se to medtem ne bi izgubilo; nato je navedel nekaj vrst gradiva, ki ga je treba zbrati. Tako pri prvem kot drugem predlogu je treba upoštevati vse slovensko narodno ozemlje; zbrano gradivo pa naj bi pošiljali naravnost ali prek IOOF v Znanstveni inštitut, »kjer bo shranjeno na varnih mestih do časa uporabe oz. predaje drugim kompetentnim institucijam.« Svetoval je, naj za to izda izvršni odbor OF posebno okrožnico vsem podrejenim forumom.¹⁷

Organizacijski sekretar IOOF dr. Marijan Brecelj je 13. januarja poslal dr. Zwitteru odlok IOOF o ustanovitvi inštituta in t. i. nastavitvene, dekrete zanj in za tiste člane kolegija, ki so prebivali na že omenjeni bazi 13—23 nad Ferdrengom (dr. Darko Černej, Jože Zemljak in Lojze Ude).¹⁸ Nato mu je naročil: »Za bazo vašega dela vzemite razgovor, ki ste ga imeli pred časom z našim sekretarjem tovarišem Petrom (— Borisom) Kidričem in vas prosimo, da z delom pričnete. Potrebno je, da takoj stopite v pismeni stik z vsemi člani kolegija ter da jim odredite oziroma nasvetujete delo. Pritegnite kot sodelavce in dopisne člane tudi druge tovariše, ki niso člani kolegija, ki pa lahko s svojim strokovnim delom in s svojimi izkušnjami koristijo.« Glede Zwitterovega predloga o zbiranju partizanske literature, ki ga je najbrž izrazil na že omenjenem sestanku s Kidričem 6. januarja, pa je dr. Brecelj povedal: »Naročili smo vsem našim tehnikom, da nam redno pošiljajo ves material, ki ga izdajajo, prav tako bomo od sedaj naprej pošiljali na vašo bazo literaturo, ki prihaja iz Hrvaške in Srbije ter literaturo, ki prihaja na IOOF od naših okrožnih organizacij in iz vojaških edinic.« Na koncu je dr. Brecelj zaželel inštitutu uspešen začetek dela.¹⁹

Ko je dr. Brecelj dobil Zwitterovo pismo z dne 12. januarja z omenjenima predlogoma, mu je odgovoril 16. januarja. Najprej je povedal, da se strinjajo z obema in prosijo, naj začno z delom. »Glede sistematičnega zbiranja gradiva o okupatorskih režimih v Sloveniji od 6. aprila 1941 dalje bo izdal Izvršni odbor posebno okrožnico na vse naše politične in ostale instance, ki prihajajo

¹⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 436, Zwitterovo pismo 12. 1. 1944 IOOF.

¹⁸ Izvirne kopije t. i. namestitvenih dekretov za direktorja, njegovega namestnika in 10 članov kolegija so v arhivu IZDG, p. a., f. 434/II.

¹⁹ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo IOOF, št. 478/44-K-, dne 13. 1. 1944.

za zbiranje tega materiala v poštrev.« Prosil je, naj bi Znanstveni institut pripravil osnutek okrožnice in ga poslal izvršnemu odboru OF, ki jo bo morebiti dopolnil s svojimi tehničnimi navodili in pripombami, razmnožil in razposlal ustreznim organom. »Glede drugega predloga smo že dali vsem našim tehnikom nalog, da vse publikacije, ki jih izdajajo naše tiskarne in naše ciklostilne tehnike v Sloveniji, pošiljajo vsaj po en izvod vam. Osvobodilna fronta ima nekaj kompletnih arhivov do sedaj izdane literature, teh pa v sedanjih časih ne bo mogoče prenašati in bo zato potrebno publikacije, ki vam bodo potrebne za delo, nadoknaditi iz drugih virov. Glede pošiljanja literature, ki prihaja iz južnih krajev in od naših lokalnih organizacij in vojaških edinic, smo vam pa že zadnjič pisali. To literaturo vam bomo dostavljali sami.«²⁰

Isti dan, ko je dr. Brecelj napisal to pismo, je tudi Znanstveni institut odgovoril na pismo IOOF z dne 13. januarja. Zahvalil se je za nastavitvene odločbe in v imenu svojih delavcev izrazil upanje, »da bomo s svojim delom opravičili zaupanje, ki nam je bilo z nastavitvami izraženo.« Ker je medtem že zvedel za naročilo IOOF tehnikom za pošiljanje tiska, je menil, da »sta aktualna še dva tam stavljena predloga: pošiljanje — v okviru možnosti — starih publikacij, ki so bile doslej izdane v okviru osvobodilnega gibanja in zbiranje ter pošiljanje gradiva o okupatorskih režimih v Sloveniji«. Prosil je, da bi IOOF v tem pogledu dopolnil že izdana navodila.

Inštitut je v tem pismu tudi obvestil izvršni odbor OF, da »pripravlja tov. dr. Zwitter za interno informacijo spomenico »Problem bodočih slovenskih meja«, potem spomenico o avstrijskem vprašanju, za objavo pa je pripravljen v doglednem času napisati članek o »Pojmovanjih narodnosti pri Slovencih«. Seveda je poročal tudi o tem, kaj pripravljajo drugi delavci inštituta. O nekaterih področjih svojega prihodnjega dela je inštitut menil takole: »Ker spada med naše naloge tudi zbiranje in predelovanje znanstvenega gradiva za celotno obnovitveno delo po osvoboditvi, prosimo, da se obveste upravne instance, zlasti one za razna področja gospodarstva in za prosveto, da nas informirajo o tistem svojem delu, ki ni namenjeno reševanju tekočih vprašanj, ampak načrtom za bodočnost. Posebej nas zanimajo industrijska in prometna vprašanja v zvezi z našim bodočim mednarodnim položajem. Naša glavna skrb pa bo v sedanjem položaju zbiranje in predelovanje gradiva o naši osvobodilni borbi, o okupacijskih režimih in o bodočih odnosih Slovencev do drugih narodov v Jugoslaviji ter o njihovem bodočem mednarodnem položaju in odnosih.« Vprašal je tudi izvršni odbor OF, kdaj namerava obnoviti izdajanje revije Osvobodilna fronta in izdati nov letnik Slovenskega zbornika, da bi lahko na podlagi teh rokov uredil svoje delo.²¹

Na pismo izvršnega odbora OF z dne 16. januarja je Znanstveni institut odgovoril 21. januarja. Glede sestave osnutka okrožnice o zbiranju gradiva o okupatorskih režimih v Sloveniji je menil, da je zbiranje takega gradiva že v pristojnosti odseka za propagando in statistiko pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije in bi bilo treba izdati »odlok o razmejitvi delokrogov odn. za prenos naloge zbiranja in urejanja zadevnega gradiva na naš inštitut.« Sestavil je sicer osnutek okrožnice, ki ga bo posredoval dalje, ko »bo v smislu gornjih opozoril

²⁰ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo IOOF, št. 485/44-K, dne 16. 1. 1944.

²¹ Arhiv IZDG, p. a., f. 436/I, pismo ZI, št. 3/44-ex, dne 16. 1. 1944.

zadeva rešena in zrela.« Poslal pa je izvršnemu odboru osnutek druge okrožnice (sestavil jo je Jože Zemljak), in to za zavarovanje knjig in knjižnic, ker je pri zbiranju knjig v Beli krajini ugotovil, »da javnih knjižnic sploh ni več in da so vse uničene.«²²

Da je inštitut spraševal o obnovi izdajanja revije Osvobodilne fronte in o izdaji novega letnika Slovenskega zbornika (do takrat je namreč izšel le en letnik, in to 1942, v katerem je tudi dr. Zwitter objavil članek »Zunanjepolitična orientacija Slovencev«), je najbrž v zvezi s Zwitterovim pogovorom s Kidričem 6. januarja; najbrž sta se dogovorila, da bodo inštitutovi delavci objavili svoja dela predvsem v teh dveh publikacijah. Izvršni odbor OF je na inštitutovo pismo z dne 16. januarja odgovoril 23. januarja, da namerava Slovenski zbornik izdati okrog 15. februarja in da za revijo »Osvobodilna fronta« še niso določili roka za začetek ponovnega izdajanja. Je pa izvršni odbor OF v tem pismu tudi prosil za osnutka okrožnic IOOF glede zbiranja materiala o okupatorskih režimih in o pošiljanju domače literature Znanstvenemu inštitutu.²³

Iz pisma izvršnega odbora OF 27. januarja zvemo, da se je glede zbiranja gradiva o okupatorskih režimih v Sloveniji izvršni odbor OF še dogovarjal z glavnim štabom NOV in PO Slovenije za razmejitev delokroga med njegovim odsekom za propagando in statistiko ter Znanstvenim inštitutom. Sporočil mu je tudi: »Navodila Okrožnim odborom glede čuvanja in zbiranja knjižnic in važnih zgodovinskih dokumentov ter spomenikov smo odposlali.«²⁴

Izvršni odbor OF je medtem »na predlog Znanstvenega inštituta« res 1. februarja 1944 poslal vsem svojim poverjeništvom in okrožnim odborom OF okrožnico, v kateri jih je pozval k zaščiti dragocene narodne imovine, zlasti javnih knjižnic ter pomembnih zgodovinskih dokumentov in spomenikov.²⁵ Baje je tudi naročil vodstvom tehnik in tiskarn, naj pošiljajo po en izvod svojih izdelkov inštitutu, vendar poziv ni bil učinkovit. Zato je 10. marca 1944 ponovno naročil pokrajinskim in okrožnim odborom OF, naj redno pošiljajo inštitutu po dva primerka in odseku za informacije in propagando pri IOOF po tri primerke vse literature ter napovedal, da bo predsedstvo SNOS izdalo tozadevni odlok.²⁶ To je res 12. marca 1944 izdalo odlok, po katerem so bile »vse organizacije, ustanove, podjetja, tiskarne in tehnike, ki izdajajo na osvobojenem in po edinicah NOV in POS kontroliranem ozemlju kakršnekoli publikacije, ki so namenjene javnosti,« dolžne pošiljati po dva primerka Znanstvenemu inštitutu pri predsedstvu SNOS.²⁷ Na tej osnovi je v Znanstvenem inštitutu nastala bogata zbirka narodnoosvobodilnega tiska v Sloveniji, ki jo sedaj hranita predvsem arhiv Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in knjižnica Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

Izvršni odbor OF je tudi na željo Znanstvenega inštituta 10. marca 1944 izdal »okrožnico glede izročitve vsega dosedaj zbranega materiala o okupatorskih in belogardističnih nasiljih na slovenskem ozemlju«, vendar ne inštitutu, temveč medtem ustanovljeni komisiji pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje

²² Arhiv IZDG, p. a., f. 436/I, pismo ZI, št. 14/44-ex., dne 21. 1. 1944.

²³ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo IOOF, št. 574/44-K, dne 23. 1. 1944.

²⁴ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo IOOF, št. 511/44-K, dne 1. 2. 1944.

²⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 69/44-0, dne 1. 2. 1944.

²⁶ Arhiv IZDG, p. a., f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 76/44, dne 10. 3. 1944.

²⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 447/II, odlok predsedstva SNOS 12. 3. 1944.

zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.²⁸ Komisija je nato del gradiva, ki ga ni nujno potrebovala pri delu, izročala inštitutu, ki je začel ustvarjati svoj zgodovinski arhiv; od junija 1944 je za to imel zaposlenega arhivarja prof. Janka Jarca.

Ko je Znanstveni inštitut obiskal namestnik direktorja Boris Ziherl, član CK KPS in vodja partijske šole pri CK KPS na Kočevskem Rogu, so imeli 26. januarja prvo sejo inštitutovega kolegija. Po Zwittrovem poročilu so zlasti obravnavali naloge inštituta in delo posameznih članov.²⁹ Že drugi dan po seji je inštitut poročal o Ziherlovem obisku in predlagal, da bi se o nekaterih zadevah osebno pogovorili s predstavniki izvršnega odbora OF, in to februarja, potem ko bo dr. Zwitter končal svojo spomenico o mejah, kar predvideva do 10. februarja. Sporočil je tudi, da sta na inštitutovo bazo prišla še dva sodelavca, in to član kolegija dr. inž. France Avčin in inž. Lojze Dular.³⁰

Drugo sejo inštitutovega kolegija so imeli ob novem obisku, in to 7. februarja, ko sta prišla v inštitut sekretar predsedstva AVNOJ Rodoljub Čolaković in poverjenik za gospodarsko obnovo v NKOJ Todor Vujasinović. Oba sta bila v širši delegaciji AVNOJ in NKOJ, ki je prišla konec januarja v Slovenijo in se nato udeležila tudi 1. zasedanja SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944. V zapisniku lahko prečitamo: »Tov. Zwitter prebere ustanovni odlok, opiše sestavo kolegija, organizacijo knjižnice, dosedanje delo in načrte za bodočnost. Delo inštituta je deloma namenjeno javnosti preko publikacij, deloma le našemu političnemu in vojaškemu vodstvu. V skladu s svojo strokovno specializacijo delajo člani na vprašanjih naših bodočih meja, naše bodoče slovenske in jugoslovanske državne organizacije z oziroma na probleme našega prava (federacije) in mednarodnega prava, nadalje z zgodovino našega osvobodilnega gibanja in okupatorskih režimov, z aktualnimi vprašanji gospodarske obnove po vojni s posebnim oziroma na naše bodoče, nadalje kulturne obnove, zaenkrat predvsem reforme muzikalnega vzgojstva. Sodelovanje medicine še ni organizirano, tehniki rešujejo tudi vprašanja, ki so važna za našo vojsko. Razen tega člani kolegija rešujejo tudi praktične naloge, kakor npr. pomoč pri sestavi učnih knjig itd.«

Oba gosta »izrazita svoje zadovoljstvo, poudarita, da je inštitut prva institucija te vrste v osvobodilnem gibanju v vsej Jugoslaviji in izrazita željo, da bi razširil svoje delovno področje na vso Jugoslavijo ali da bi se vsaj ustvarilo sodelovanje med njim in podobnimi institucijami — morda pod imenom »znanstvene komisije« — ki bi se ustanovila drugod«. V razpravi so nato ugotavljali, da je uresničenje te želje odvisno od pritegnitve novih sodelavcev in novega gradiva, zlasti knjig. Sklenili so, da bo inštitut gostoma poslal poročilo o svojem delu, Dularjev referat o vprašanju gospodarske obnove in seznam literature, zlasti srbske in hrvatske, ki jo potrebuje inštitut.³¹

V inštitutovem pismu izvršnemu odboru OF 9. februarja pa o tem obisku in seji čitamo: »V večurnem razgovoru smo ju informirali o nalogah, delu in načrtih našega Inštituta. Mislimo, da smo jima dali marsikatero koristno po-

²⁸ Arhiv IZDG, p. a., f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 75/44-O, dne 10. 3. 1944.

²⁹ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/I, zapisnik seje kolegija ZI 26. 1. 1944. Zapisnik o sejah kolegija so pisali v poseben zvezek, vendar le do 30. 6. 1944.

³⁰ Arhiv IZDG, p. a., f. 436/I, pismo ZI, št. 23/44-ex, dne 27. 1. 1944.

³¹ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/I, zapisnik seje kolegija ZI 7. 2. 1944.

budo, od njiju pa sprejeli zanimive informacije. Praktičen zaključek razgovorov je v sklepu živahnejše medsebojne izmenjave misli, zlasti o aktualnih vprašanjih gospodarske izmenjave in obnove ter vprašanje meje in usode narodnih manjšin na našem narodnem ozemlju.«³²

Tudi tretje svoje inštitutovega kolegija, ki je bila 11. 11. februarja v Črnomlju (že januarja so predvidevali pogovor vodstva inštituta s predstavniki IOOF, ki naj bi bil po 10. februarju, ko bo dr. Zwitter napisal elaborat o mejnem vprašanju), so se udeležili gostje, in to podpredsednik NHOJ Edvard Kardelj, Todor Vujasinović, dr. Marijan Breclj in član SNOS dr. Lado Vavpetič. Na njeje je najprej dr. Zwitter na splošno poročal o delu inštituta in v zapisniku čitamo tudi tole: »Naše delo ima pred očmi Slovenijo v okviru Jugoslavije. Pripravljeni smo razširiti svoje delovno področje tudi na vso Jugoslavijo, a dobiti moramo za tako nalogo več sodelavcev, predvsem pa več materiala, zlasti knjig. Naši rezultati morejo biti zdaj deloma publicirani v Slovenskem zborniku, ki bo izšel v doglednem času, deloma pa so seveda namenjeni le v informacijo IO (OF) in Glavnemu štabu NOV in POS, ne pa za javnost.« Nato pa so poročali vodje posameznih referatov, ja jgodovinsko-geografskega dr. Zwitter. Povedal je, da je prdeložil elaborat »Problem bodočih slovenskih meja« in da je k temu inž. Lojze Dular napisal koreferat »Gospodarske pripombe k referatu o mejah«. Sklenili so, da dr. Marijan Breclj »organizira diskusijski sestanek o obeh referatih, kamor bodo povabljene poleg članov kolegija tudi nekatere vodilne politične in vojaške osebnosti osvobodilnega gibanja.« Dalje čitamo v zapisniku: »Razen tega pripravlja tov. Zwitter za Slovenski zbornik članek »Narodnost in politika pri Slovencih«, za interno informacijo pa spomenico o avstrijskem vprašanju.«³³

Zwittrov elaborat o mejnem vprašanju in Dularjev koreferat so dali v branje članom inštitutovega kolegija, izvršnemu odboru OF, centralnemu komiteju KPS in glavnemu štabu NOV in POS. V tipkanem izvodu zapisnika

³² Arhiv IZDG, p. a., f. 436/II, pismo ZI, št. 38/44-ex, dne 9. 2. 1944. V 5. knjigi svojih Zapiskov iz Osvobodilne vojne (Ljubljana 1956) je Čolaković opisal ta obisk pri Znanstvenem inštitutu: »Danes zjutraj sva odšla s Tošom Vujasinovićem obiskat Slovenski znanstveni inštitut, ustanovo, ki je bila pred kratkim ustanovljena z odlokom Izvršnega odbora. (...) Po skromni večerji smo pozno v noč sedeli in se pogovarjali o nalogah njihovega inštituta. Zwitter nama jih je na kratko definiral: podpirati boj danes, pomagati obnovi jutri, za znanost izkoristiti izkušnje, pridobljene v boju slovenskega ljudstva. Konkretna dela, ki se z njimi sedaj ukvarjajo posamezni ljudje v inštitutu, so proučevanje meja slovenskega naroda, proučevanje vprašanj ekonomske obnove — ene od najvažnejših nalog jutrišnjega dne — in vprašanje vojne škode. Neki sodelavec inštituta proučuje vprašanje učbenikov za naše šole. Dolgo smo razpravljali o raznih vprašanjih, se celo malo prepirali o poteh našega ekonomskega razvoja in o vlogi posameznih naših federalnih enot, toda vse to je bilo v akademski obliki in v tovariškem ozračju. Prvikrat za časa vstaje sem se pogovarjal o teh problemih obširneje, temeljiteje in ta razgovor me je vzpodbudil k premišljanju o stvareh, ki o njih med vojno nisem nikoli premišljal. (Podčrtal T. F.) V drugih pokrajinah malo ali pravilneje nič ne delajo za proučevanje teh vprašanj. Vprašanja vojne so nas popolnoma zavzela, a bi bil že čas, da bi mislili tudi na tista, ki bodo z vso ostrino vzniknila, kakor hitro bo vojna končana. Morda Slovenci laže organizirajo take ustanove zato, ker se je velik del njihove inteligence priključil Osvobodilni fronti, česar ni bilo pri drugih jugoslovanskih narodih.« (Str. 141—144.)

³³ Arhiv IZDG, p.a., f. 499/I, zapisnik seje kolegija ZI, 22. 2. 1944.

čitamo: »Spomenica o mejah je dovršena IO, CK in Glavnemu štabu v pretres. »Avstrijsko vprašanje« je v delu. Za »Zbornik« je pripravljen članek »O pojmovanju slovenske narodnosti v zadnjih sto letih«.»³⁴

Diskusijski sestanek o mejnem vprašanju je izvršni odbor sklical 13. marca za 20. marec v Črmošnjicah,³⁵ vendar je bil tisti dan v Semiču. Bil je brez širše udeležbe »vodilnih političnih in vojaških osebnosti osvobodilnega gibanja«.»³⁶ Izvršni odbor OF je zastopal le Zoran Polič, ki je na Zwittrov predlog tudi vodil sestanek, glavni štab NOV in PO Slovenije pa namestnik komandanta, generalmajor Jaka Avšič. Kardelj bi se najbrž sestanka udeležil, pa je moral tiste dni nujno odpotovati na sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Jugoslavijo v Drvar.

Na sestanku niso obravnavali le Zwittrovega elaborata in Dularjevega koreferata, temveč tudi dva nova prispevka, in to Iva Pirkoviča-Samova »Donesek k vprašanju Trsta« z dne 2. marca 1944 in Lojzeta Udeteta »Nekaj načelnih pripomb k vprašanju o mejah.«

Dr. Zwitter je v svojem elaboratu³⁷ glede razmejitve zastopal etnično načelo, pri čemer ni mogoče priznati moderne asimilacije na ozemlju, kjer so prej tuji element predstavljal le maloštevilni višji socialni razredi, ki so potem širili svoj vpliv zlasti med neorganiziranim prebivalstvom; pri tem pa je potrebno mejo razdobja moderne asimilacije postaviti v sredo 19. stoletja. Nato je dr. Zwitter za vsako pokrajino posebej konkretno prikazal predlog za novo razmejitev. Dularjev koreferat se je zavzemal za večje upoštevanje gospodarskih razlogov pri razmejitvi. Pirkovičev za izgon italijanskega življa iz Trsta, medtem ko je Udetov prispevek večinoma podpiral Zwittrova stališča. V razpravi se je Avšič zavzemal za večje upoštevanje strateških potreb, obravnavali pa so že tudi vprašanje usode tujerodnega življa na slovenskem narodnem ozemlju. Polič je na koncu »splošne« in »specialne« razprave povzel tele sklepe:

- »1) po teh referatih lahko že precej točno postavimo narodnostne meje,
- 2) Dular naj sestavi točen gospodarski minimalni program za primer, da bomo morali poseči preko narodnostnih mej,
- 3) referat o strateških mejah naj napiše general Avšič,
- 4) vodi naj se točna evidenca tujerodnega prebivalstva na etnografskem ozemlju (zaradi utemeljitve preselitve),
- 5) ustanovi naj se poseben referat za meje pri Znanstvenem inštitutu, ki naj
- 6) sestavi listo slovenskih krajev, da se predloži Angležem in Amerikancem.«³⁸

³⁴ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/.

³⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 434/II, pismo IOOF, št. 592/44-K, dne 13. 3. 1944; pismo ZI, št. 57/44-ex, dne 14. 3. 1944.

³⁶ Imena udeležencev glej v Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 265.

³⁷ V svoji razpravi Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, v katerem dr. Zwitter povzema svoj elaborat, pravi, da v arhivih od svojega referata ni mogel najti nobenega tedaj tipkanega teksta in da so v izvodu (21 strani), ki ga hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (p. a., f. 457/I), mnoge napake, predvsem pa manjka zadnja četrtina besedila. »Ves tekst pa je ohranjen v rokopisu, ki ga hranim, ohranjena pa ni priložena karta.« (Str. 263.) V poročilu Znanstvenega inštituta 10. 4. 1944 predsedstvu SNOS piše, da so dr. Zwittru pomagali pri pisanju referata Lojze Ude, dr. France Avčin in dr. Darko Černež.

³⁸ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/I, sumarični zapisnik debatnega sestanka o referatih tov. Zwitterja in Dularja o mejah v Semiču 20. marca 1944 (pisal ga je Lojze Ude). Ohranjen je tudi krajši zapisnik na dveh straneh, ki ga je podpisal Zoran Polič. Glej tudi Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 262—266; Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB, IV, str. 119—121; Pleterski: Delo dr. Frana Zwittra, str. 25—26.

Takoj po diskusijskem sestanku, o mejnih vprašanjih, ki je trajal celih 7 ur, je bila v Semiču četrta seja inštitutovega kolegija. Nalašč so jo združili z diskusijskim sestankom, da bi se je udeležili tudi tisti člani kolegija, ki niso prebivali na inštitutovi bazi, so se pa udeležili diskusijskega sestanka. Na seja je dr. Zwitter poročal o tekočih organizacijskih vprašanjih, nato pa o svojem delu, tj., »da je napisal prva dva članka o naših manjšinah na Primorskem in Koroškem v angleščini; s tem je napravljen začetek v naših publicističnih stikih z inozemstvom.« Povedal je tudi, da bo Slovenski zbornik izšel v dveh zvezkih, enem znanstvenem in drugem literarnem in da je za znanstvenega prispevalo s članki mnogo inštitutov sodelavcev. Na tej seja so tudi izbrali nekaj dopisnih članov inštituta.³⁹

Oba omenjena članka je dr. Zwitter napisal na Kardeljevo željo. Nanj se je namreč februarja obrnila angloameriška vojaška misija pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, da bi dobila informacijo o naših manjšinah. Članka »Slovenska narodna manjšina v Italiji« in »Slovenska narodna manjšina na Koroškem« sta vsebovala osnovne informacije brez konkretnih mejnih zahtev. Prvega so z naslovom »Slovenes and Italians« objavili v Londonu 1945. leta v publikaciji *The Liberation of the Yugoslav Litoral*, published by the United Committee of South Slavs in London.⁴⁰ Drugi članek, ki obsega 4 tipkane strani, je ostal v rokopisu.⁴¹

Slovenski zbornik za leto 1944, ki ga je izvršni odbor OF nameraval izdati februarja in nato aprila 1944, ni izšel. Zato je Zwitterov zanj pripravljeni članek o narodnosti in politiki pri Slovencih ostal ves čas vojne v rokopisu. Avtor ga ni objavil niti v Slovenskem zborniku 1945, temveč šele 1947. leta v Zgodovinskem časopisu.⁴²

Ko je dr. Zwitter 30. marca poslal izvršnemu odboru OF zapisnik diskusijske seje o mejnem vprašanju skupaj s Pirkovičevim in Udetovim prispevkom, ga je opozoril na dva sklepa sestanka, in to: 1. da se pri inštitutu ustanovi stalen referat za meje in da se naj vodi posebej razvid »o zadržanju tujerodnega prebivalstva v obmejnih predelih, ker bi bilo treba to upoštevati ob koncu vojne.« V zvezi s tem je opozoril, da bo mogel referat za meje uspešno delati samo, če bo natančno obveščen o političnem in vojaškem položaju in njegovih spremembah v vseh obmejnih pokrajinah. Prosil je, naj bi inštitut zato dobival v prepisu važnejša poročila, ki jih dobiva izvršni odbor OF s teh območij. Poslal pa je Znanstveni inštitut izvršnemu odboru tisti dan tudi pismo za Edvarda Kardelja, vendar ne poznamo njegove vsebine.⁴³

Na peti seja inštitutovega kolegija 1. maja v Črnomlju je dr. Zwitter najprej prečital poročilo o inštitutovem delu od januarja do aprila 1944.⁴⁴ Na seja je bil navzoč tudi dr. Lado Vavpetič, ki je v inštitutu prevzel referat o mejnih vprašanjih, vendar ga je zaradi preobremenjenosti z drugimi nalogami (bil je tudi predsednik zakonodajnega odbora pri predsedstvu SNOS) moral

³⁹ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/I, zapisnik seje kolegija ZI, 20. 3. 1944.

⁴⁰ Arhiv IZDG, p. a., f. 515/II; Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 266–267.

⁴¹ Arhiv IFDG, p. a., f. 457/II a.

⁴² Zgodovinski časopis, 1/1947 (1948), str. 31–69.

⁴³ Arhiv IZDG, p. a., f. 436/I a, pismo ZI, opr. št. 63/44-ex, dne 30. 3. 1944.

⁴⁴ Arhiv IZDG, p. a., f. 499.

kmalu odložiti in ga je prevzel dr. Zwitter. V razpravi so obravnavali zlasti vprašanje varstva knjižnic, knjig in sploh kulturnih spomenikov, potrebo po novih referatih glede bodočih mej (npr. s prometnega stališča), potrebe po »smernicah za zgodovinski pouk, ki se z njimi zdaj bavi tov. Zwitter«, potrebe po zborniku znanstvenih razprav itd.

Iz zapisnika naslednje seje inštitutovega kolegija, ki je bila šele čez dva meseca, tj. 30. junija 1944, in iz poročila za maj in junij, ki so ga obravnavali na seji, zvemo med drugim za nove izdelke inštitutovih delavcev. Za dr. Zwittera zvemo, da pripravlja »dodatek k svoji spomenici o problemu bodočih slovenskih meja«, da bo v »kratkem dovršil svojo spomenico o avstrijskem vprašanju in nekaj pripomb o slovensko-hrvaški meji v Istri«, in to na željo glavnega štaba NOV in PO Slovenije. V poročilu tudi piše, da je dr. Zwitter »oddal svoj »Pregled zgodovine Slovencev (v okviru zgodovine Južnih Slovanov)«, nekaka navodila in ogrodje za šole.« Iz razprave na seji zvemo med drugim, da se je precej izboljšalo pošiljanje narodnoosvobodilnega tiska Znanstvenemu inštitutu, da je osnoval arhiv, ki ga je prevzel Janko Jarc, da pa je še vedno nerešeno vprašanje zaščite knjižnic, knjig in drugih kulturnih spominkov. Kot bomo še videli, so to vprašanje reševali vse do začetka 1945. leta.

Ker v drugi polovici 1944. leta ni bilo sej inštitutovega kolegija in ker razmeroma skromno inštitutovo poročilo zajema kar celo drugo polletje 1944, le težko sledimo konkretnemu delu posameznih inštitutovih delavcev, tudi dr. Zwittera. Tudi naprej je poleg inštituta vodil referat za mejna in manjšinska vprašanja, v katerem se je v drugi polovici 1944. leta zbralo okoli 20 novih elaboratov. Med njimi naj navedemo Zwitterova elaborata »Pripadnost Trsta v zgodovini« (5 tiskanih strani)⁴⁵ in »Manjšinska vprašanja v času popolnega osvobojenja« (3 tipkane strani)⁴⁶ in Avšičev »Referat k vprašanju zavarovanja slovenskih mej« (9 strani),⁴⁷ ki so mu ga naročili napisati na že omenjenem diskusijskem sestanku o mejnih vprašanjih 20. marca 1944 v Semiču.

Medtem ko je elaborate iz drugih inštitutov referatov obravnavala predvsem Študijska komisija pri predsedstvu SNOS, so elaborate o mejnih vprašanjih obravnavali posebej. To se je zgodilo v posebnih razmerah, potem ko je Edvard Kardelj 26. avgusta prispel v Slovenijo, da s slovenskim vodstvom pripravi vse potrebno za primer izkrcanja britanske in ameriške vojske v Istri, in ko je drugi zbor aktivistov OF v Črnomlju od 4. do 6. septembra 1944 obravnaval naloge Osvobodilne fronte pred končno osvoboditvijo Slovenije. Tisti čas sta vodstvi narodnoosvobodilnega gibanja za Jugoslavijo in Slovenijo tudi spremenili stališče, naj se o konkretnih mejah ne razpravlja javno in naj se tudi na narodnostno mešanih ozemljih poudarja le potreba skupnega boja. Najvidnejši izraz spremenjenega stališča sta bila članek poverjenika za zunanje zadeve pri NKOJ dr. Josipa Smodlake O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo, objavljen v reviji Nova Jugoslavija, št. 7—10, in znameniti govor Josipa Broz-Tita na proslavi 2. obletnice ustanovitve 1. dalmatinske brigade na Visu 12. septembra 1944.

⁴⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II a.

⁴⁶ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II.

⁴⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/I.

Dr. Zwitter se spominja, da je imel v zvezi s temi spremenjenimi razmerami konec avgusta ali v začetku septembra 1944 v Črnomlju pogovor s Kardeljem, ki mu je rekel, »da bi bilo potrebno napisati o naših mejnih zahtevah elaborat, ki ne bi bil več za našo interno uporabo, ampak bi ga tudi v prevodih izročili našim zaveznikom.« Dr. Zwitter mu je odgovoril, da to ne bi smelo biti njegovo osebno stališče, temveč bi moral »naše zahteve prej vsaj meritorno odobriti kompetenčni politični forum«.

Tako je prišlo 9. septembra 1944 do širšega sestanka na bazi 80 v Kočevskem Rogu, na katerem so bili med 19 udeleženci tudi najvidnejši člani slovenskega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, člani IOOF in predsedstva SNOS Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Franc Leskošek, Josip Vidmar, France Lubej in Zoran Polič.⁴⁸ Na sestanku, ki ga je vodil predsednik IOOF Josip Vidmar, je dr. Zwitter najprej orisal delo Znanstvenega inštituta pri reševanju mejnih vprašanj in naštel elaborate in referate ter nadaljeval: »Pokazala se je pa potreba, da referent napiše spomenico o naših mejnih zahtevah, ki bo predložena diplomatom zavezniških velesil. Zato je potrebno, da naše politično vodstvo, ki doslej še ni zavzelo stališča, definira zahteve, ki jih naj vsebuje spomenica; to je namen današnje seje. Stvar strokovnjakov je, da nato to stališče utemeljuje. Treba je definirati naš minimalni program, ki od njega ne odstopamo v nobenem primeru, rešiti vprašanje, v kolikor moremo zahtevati več, zato, da pozneje ev. popuščamo, ali provizorično zasesti večje ozemlje zato, da si sami poiščemo primerno vojno odškodnino, rešiti končno vprašanje postopanja z narodnimi manjšinami na našem ozemlju.«

Razprava, ki jo je dr. Zwitter 1975. leta povzel v svoji razpravi Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni (str. 267—271), je potrdila Zwitterova stališča o etnografski meji z vključitvijo ozemlja, potujenega v imperialistični dobi, in z upoštevanjem manjših popravkov zaradi prometnih, drugih gospodarskih in strateških razlogov. Predlagali so dr. Zwitteru, kakšne zahteve (šlo je za posamezne kraje) naj še vključi v svoj referat. Soglašali so tudi s povojnim izgonom Nemcev iz slovenske Štajerske. Zanimiva je Kardeljeva izjava: »Ne glede na naše mejne zahteve moramo pa stremeti za tem, da okupiramo čimveč, tudi zaradi vojne odškodnine; tu je že pripravljeno vse potrebno in izdana bo parola, da nastopa NOV kot osvoboditeljica Avstrije.« Kot vemo iz drugih virov, je Kardelj še tisti mesec predlagal Titu, naj bi ob koncu vojne Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije **začasno** zasedla Furlanijo in Avstrijo do Dunajskega Novega mesta, in to prvo iz oskrbovalnih razlogov (hrana) in drugo, da bi dobila delavstvo, ki bi podprlo naše zahteve po slovenski Koroški in radgonskem kotu.

Ker se je Avšič zavzemal za razmejitev po strateški črti (zasesti tujerodno ozemlje, kolikor ga v enem dnevu prehodi vojska), je Kardelj predlagal, naj dr. Zwitter in Avšič izdelata »vsak svoj referat, prvi na etnografski, drugi na strateški osnovi, neodvisno drug od drugega.«⁴⁹

⁴⁸ Imena vseh udeležencev glej v Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 267.

⁴⁹ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/I, Sumarični zapisnik seje o slovenskih mejnih zahtevah dne 9. 9. 1944 na bazi 80 d. Zapisnikarja sta bila dr. Zwitter in Lojze Ude. Dr. Zwitter je zapisnik 13. 9. 1944 poslal predsedstvu SNOS. (Arhiv IZDG, p. a., f. 457/I, dopis ZI, št. 270/44-ex.) Študijska komisija pri predsedstvu SNOS je ta sestanek v svojem zelo kratkem zapisniku zaznamovala za svojo peto sejo, ki je trajala od

Po že omenjenem sklepu diskusijske seje 9. septembra 1944 je dr. Zwitter v enem mesecu, do 10. oktobra 1944, izdelal obsežen elaborat »Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja«, ki obsega 25 tipkanih strani in 5 zemljevidov.⁵⁰ Elaborat so prevedli v ruščino (zato so jim v partizanski delavnici v Črmošnjicah predelali pisalni stroj) in angleščino in slovenski izvirnik, oba prevoda in 5 zemljevidov, ki jih je izdelala geodetska sekcija glavnega štaba NOV in PO Slovenije, 10. oktobra 1944 poslali Edvardu Kardelju na Vis. Čez teden dni, 17. oktobra, so slovenski izvirnik brez zemljevidov, ki jih do takrat omenjena sekcija še ni utegnila izdelati v več izvodih,⁵¹ poslali predsedstvu SNOS.⁵² Svoj referat je dr. Zwitter povzel v že nekajkrat omenjeni razpravi Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, str. 269—271. Kaže, da Jaka Avšič novega referata o strateških mejah ni napisal, kajti njegov referat, ki ga omenja dr. Zwitter v že omenjeni razpravi o Pripravah Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni (str. 270—271), je namreč dr. Zwitter že navedel na omenjeni seji 9. septembra 1944.

V naslednjih mesecih so dr. Zwitter in sodelavci nadaljevali strokovno delo na vprašanih meje in narodnih manjšin. Tako so nastali tudi novi Zwitterovi izdelki, med njimi tudi elaborat »Trst«,⁵³ ki je bil najprej objavljen v Partizanskem dnevniku (III/2—8) od 5. do 8. januarja 1945⁵⁴ in nato ponatisnjen v Slovenskem zborniku 1945 (str. 426—432); v tem ponatisu ga je datiral z novembrom 1944. V tem zborniku (str. 449—453) je bil objavljen tudi Zwitterov elaborat »O beneških Slovencih«,⁵⁵ ki ga je pri objavi prav tako datiral z novembrom 1944. Ta članek je bil nato v predelani obliki objavljen kot uvodna študija v brošuri Jake Avšiča »Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo«, Ljubljana 1946, str. 3—11, ki je izšla tudi v ruskem in angleškem prevodu, v izvirni obliki pa je ponatisnjena v publikaciji Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1975, str. 99—103.⁵⁶ V sklop Zwitterovih izdelkov o mejnih vprašanjih sodi tudi elaborat »Naš Trst« (8 strani).⁵⁷ Morda so bili tudi elaborat »Značaj koruških pitanja« (2 strani)⁵⁸ v »Borbi« 18. maja 1945 in nato ponatisnjen in članka »Naša Koroška«, objavljen v Slovenskem poročevalcu, VI/50, 17. 6. 1945⁵⁹ in »Slovenačko Primorje«, objavljen v Borbi 24. 4. 1945, napisani še v Znanstvenem inštitutu.

Posebno področje Zwitterovega udejstvovanja kot znanstvenika in direktorja inštituta je pomenilo sodelovanje pri obravnavi raznih predlogov v el-

15. do 18. ure. Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 267—269; Pleterški: Delo dr. F. Zwittera, str. 25—26; Mikuž: Pregled zgodovine NOB, IV, str. 163—165.

⁵⁰ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/VIII in 457/I.

⁵¹ Ker so sedaj zemljevidi tudi v arhivu IZDG, p. a., f. 457/I, sodimo, da jih je izdelala pozneje, datirala jih je z oktobrom 1944.

⁵² Arhiv IZDG, p. a., f. 457/I, pismo ZI, št. 203/44-ex, dne 17. 10. 1944. Kopij ruskega in angleškega prevoda, poslanih E. Kardelju, v Sloveniji še nismo našli.

⁵³ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II, 6 strani.

⁵⁴ Tega Bibliografija Frana Zwitterja v ZČ, XIX—XX/1965—1966 (Zwitterjev zbornik, str. 15—21 ne navaja).

⁵⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II, 5 strani.

⁵⁶ Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta, str. 272.

⁵⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II.

⁵⁸ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II.

⁵⁹ Tudi tega članka omenjena bibliografija ne navaja.

boratih, ki so jih organi narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo pripravljali za povojni čas. Obravnavala jih je Študijska komisija pri predsedstvu SNOS, katere član je sredi leta 1944 postal tudi dr. Zwitter. Skupaj z Lojzetom Udetom je v komisiji prevzel vodstvo referata za obmejne in manjšinske probleme. Iz zapisnikov se je mogoče ugotoviti, da se je tvorno udeležil večine 13 sej od 5. julija 1944 do 7. marca 1945.⁶⁰ Potem ko je na prvi seji komisije povedal svoje mnenje o ustreznosti elaboratov, je nekajkrat celo pisno pojasnil svoje stališče k raznim elaboratom. Za obravnavano vprašanje usode narodnih manjšin na slovenskem ozemlju po vojni so dr. Zwitter, ki je že prej napisal elaborat o manjšinskem vprašanju v času popolnega osvobojenja, dr. Lavo Čermelj, Luka Sienčnik in Lojze Ude 25. novembra predložil komisiji celovitejši elaborat »Predlogi za postopanje s tujerodci«. Potem ko so čez dva dni te predloge obravnavali v Študijski komisiji, je dr. Zwitter napisal dopolnilo, ki se je tikalo predvsem usode nemških ljudi na slovenskem ozemlju Štajerske in Koroške. Končno besedilo elaborata so že navedeni delavci inštituta predložili 29. novembra in ga je še isti dan obravnavala in sprejela Študijska komisija.⁶¹ Tudi ko so v okviru omenjene komisije obravnavali predlog za povojno upravnopolitično razdelitev slovenskega ozemlja, je dr. Zwitter sodeloval z elaboratom »Pripombe k ustavi Slovenije v zvezi z našo manjšinsko politiko« (3 strani), v katerih se je zavzel za ustrežnejšo povojno upravno organizacijo mesta Trst.⁶²

Ko so na seji Študijske komisije 10. januarja 1945 obravnavali zelo obsežen elaborat dr. Lada Vavpetiča »O javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji«, je dr. Vito Kraigher enačil ljudsko demokracijo s samoupravo. Dr. Zwitter je v »Glosah k diskusiji o načelih notranje uprave na seji IO in Študijske komisije dne 10. I. 1945« (4 strani), navajajoč primere iz obče zgodovine, nastopil proti izenačevanju omenjenih pojmov, pojasnil nekatere pojme in se zavzel za širšo publiciteto načel nove upravne organizacije.⁶³

Poslednja seja Študijske komisije, ki se je udeležil dr. Zwitter, je bila 7. marca 1945 in je bila posvečena njegovemu odhodu v Beograd. Obravnavala je razmere v Slovenskem primorju in razpravljala, kaj bi bilo treba storiti v Beogradu glede proučevanja ukrepov za to pokrajino. Dr. Lavo Čermelj je predlagal ustanovitev odbora, »ki naj bo sestavljen iz Slovencev in Hrvatov in ki bo imel namen zbirati vse podatke, ki so potrebni za prevzem oblasti, upravo, gospodarstvo, varnostno službo in vse drugo, potrebno za prve začasne ukrepe na Primorskem. Ta odbor, ki naj bi bil nekaj iniciativni odbor za primorska vprašanja, bi imel namen, dajati pristojnim državnim oblastvom, zlasti ministrstvu, vse potrebne podatke, navodila, nasvete in sugestije.« Pri zunanjem ministrstvu naj bi ustanovili poseben odsek za mir s primorskim in koroškim oddelkom, poseben urad v Rimu in pri nekaterih diplo-

⁶⁰ V ohranjenih 12 sejhinih zapisnikih, ki jih v zapuščini bivšega sekretarja komisije dr. Lada Vavpetiča hrani Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Zwitterovo ime ni navedeno med udeleženci 3 sej.

⁶¹ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/III, F. Zwitter: Dopolnilo k »Predlogom za postopanje s tujerodci« (3 strani); zapisnika sej Študijske komisije 27. in 29. 11. 1944.

⁶² Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II. Iz vsebine se da razbrati, da je bil napisan po 1. 12. 1944.

⁶³ Arhiv IZDG, p. a., f. 449/IV.

matskih predstavništvih nastavili nekaj strokovnjakov. Kljub temu da je komisija soglašala s predlogom, takega odbora v Beogradu niso ustanovili. V Beogradu so ustanovili poseben inštitut pri zunanjem ministrstvu, v Sloveniji pa posebno komisijo za meje.

Že v začetku tega prispevka sem omenil predlog Znanstvenega inštituta za zaščito knjig, knjižic in drugih zgodovinskih spomenikov in omenil osnutek okrožnice, ki ga je v inštitutu sestavil Jože Zemljak. Kljub Zwitterovemu in inštitutovemu prizadevanju je minilo skoraj celo leto, da so ustrezno rešili to vprašanje. Dr. Zwitter je 6. julija poslal predsedstvu SNOS osnutek odloka o zaščiti knjižnic, arhivov, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, ki ga je izdelal Lojze Ude.⁶⁵ Vse, kar se je zgodilo v naslednjih mesecih, je bil le članek »Varujmo kulturne vrednote!« v Slovenskem poročevalcu 18. septembra 1944. Zadevo so začasno obravnavali šele 5. novembra na seji načelnikov odsekov in predstojnikov komisij pri predsedstvu SNOS in po takratnem zakonodajnem postopku, ko je moral inštitut nekajkrat predelati osnutek odloka, je predsedstvo SNOS 27. januarja 1945 objavilo »odlok o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov«. Ob njegovi objavi je inštitut v Slovenskem poročevalcu objavil svoj komentar. Dr. Zwitter je izvedbo odloka pojasnil v obliki elaborata »Izvedba odloka Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti.«⁶⁶

Dr. Zwitter si je nato prizadeval, da bi določbe omenjenega odloka tudi začeli uresničevati. 8. februarja se je udeležil tozadevne seje na odseku za prosveto pri predsedstvu SNOS, 10. marca pa je vodil sestanek v inštitutu, da bi se vsi organi, ki imajo opravke z arhivskim gradivom, dogovorili o njegovi zaščiti, in da bi sprejeli sklepe, s katerimi bi zavezali civilne oblasti za zaščito starejšega arhivskega gradiva.⁶⁷ Kaže, da je to bil tudi poslednji Zwitterov sestanek pred njegovim odhodom v Beograd.

Kot ravnatelj Znanstvenega inštituta je dr. Zwitter še v narodnoosvobodilnem boju napisal nekaj člankov o inštitutu, vendar — kot kaže — niso objavili nobenega. Kaže, da je prvi članek »Naša vojska in naš Znanstveni inštitut« (2 strani) napisal že zgodaj poleti 1944.⁶⁸ V njem je najprej povedal, da ne bo govoril o delu inštituta, temveč hoče »le opozoriti na nekaj točk, kjer se mi zdi v interesu naše skupne stvari pri delu inštituta nujno potrebna pomoč naše vojske.« Nato pa je prikazal pomen okupatorjevega gradiva, ki ga dobijo partizanske enote in ga je treba ohraniti, kakor tudi knjižnice, arhive in kulturne in zgodovinske spomenike sploh.⁶⁹

⁶⁴ Zapisnik ožje seje Študijske komisije 7. 3. 1945.

⁶⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 453/IV, pismo ZI predsedstvu SNOS 6. 7. 1944.

⁶⁶ Mitja Ferenc: O nastajanju odloka predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. Varstvo spomenikov. Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva. XXIX/1987, str. 161—172.

⁶⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/I, zapisnik sestanka o zaščiti in zbiranju arhivov 10. 3. 1945 v ZI.

⁶⁸ Na to lahko sklepamo iz zapisnika 5. seje inštitutovega kolegija 30. 6. 1944, kjer piše: »Nato sporoči tov. Zwitter, da bo vprašanje sodelovanja z vojsko poskušal rešiti v članku, ki ga bo napisal v sporazumu s tov. (dr. Cenetom) Logarjem za »Smernice« (Arhiv IZDG, p. a., f. 499/I, zapisnik 5. seje kolegija ZI 30. 6. 1944.)

⁶⁹ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/III. Nimamo podatkov, da bi bil ta članek objavljen.

Drugi Zwittrov članek o inštitutu z naslovom »Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS« (2 strani) je tudi nastal zgodaj poleti 1944.⁷⁰ To splošno informacijo in poziv, naj bi se vključili v njegovo delo »znanstveniki s širšim obzorjem in jasnim pogledom na današnje borbe«, je sklenil z željo, ki pa se ni uresničila: »Prav posebej pa želimo, da bi se tudi v drugih osvobojenih delih Jugoslavije osnovala podobne institucije in da bi se v sodelovanju z njimi izražala misel nove Jugoslavije.«⁷¹

Tretji in najobsežnejši članek o inštitutu je dr. Zwitter napisal za Slovenski zbornik 1944 in ima naslov »Naš Znanstveni inštitut« (3 strani).⁷² Ko je bilo že povsem jasno, da zbornik za to leto ne bo izšel, ga je 12. novembra 1944 poslal načelniku prosvetnega odseka pri predsedstvu SNOS Miletu Klopčiču, da bi ga objavil v »Naši besedi«. Ker ta revija ni izšla ali pa članka ni objavila, ga je dr. Zwitter po vojni precej dopolnil in z enakim naslovom objavil v Slovenskem zborniku 1945, str. 316—321. Skoraj neverjetno se zdi, da se nobenemu uredniku osrednjih glasil narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ni zdelo ustrezno, da bi objavil članek ali poročilo o tem edinstvenem zavodu v evropskem odporiškem ali osvobodilnem gibanju.

Od objavljenih Zwittrovih prispevkov iz narodnoosvobodilnega boja naj omenimo tudi njegov članek »Poslednji poizkus«,⁷³ ki je — kot kaže — tudi edini Zwittrov čisto politični članek iz NOB. Napisal ga je po znani izjavi jugoslovanskega kralja Petra II. Karadjordjevića, s katero je ta skušal preklicati veljavnost sporazuma Tito—Šubašić. Članek je objavil Slovenski poročevalec, VI/3, 27. 1. 1945. Objavljeni pa niso bili še nekateri drugi njegovi prispevki »Jugoslovanstvo v preteklosti« (3 strani),⁷⁴ »Slovenska apostola Ciril in Metod« (5 strani),⁷⁵ »Nekaj kulturnih nalog v času popolne osvoboditve« in »Kaj hoče sovražnik«; poslednji dve navaja »Seznam rokopisov, izročenih Znanstvenemu inštitutu v letu 1944.«⁷⁶

Dr. Zwitter je Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS, ki je obstajal do razformiranja 7. februarja 1948. leta, vodil neposredno le do srede marca 1945, ko so ga poklicali v Beograd, kamor je odpotoval okoli 12. marca in po tridnevnem postanku v Bariju 16. marca prispel tja. V pismu iz Barija svojim sodelavcem v inštitutu 15. marca 1945 čitamo tudi tole: »Podružnica našega inštituta v Bariju (tam je delal Ivo Pirković — op. T. F.) je čudovito delavna; upam, da bom mogel doseči zanj vse, kar zasluži. Če bi hoteli transportirati v Slovenijo vse publikacije, ki so tu že postale last Z. I., bi imela (dr. Dragotin) Cvetko in (Jože) Udovič neka časa dela dovolj.«⁷⁷ V pismu, ki ga je svojim sodelavcem v inštitutu pisal po šestih dneh bivanja v Beogradu, pa o novi Zwittrovi zaposlitvi čitamo: »Tukaj v Beogradu sem že po nekaj urah vedel, kakšno delo bom imel, vse po Darkovi (dr. Černej — op. T. F.) zaslugi; on mi

⁷⁰ O tem lahko sklepamo po začetnem stavku: »Na slovenskem osvobojenem ozemlju obstoji že pol leta poseben Znanstveni inštitut, ki je doslej edina institucija te vrste na osvobojenem ozemlju Jugoslavije.«

⁷¹ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/III.

⁷² Arhiv IZDG, p. a., f. 499/III.

⁷³ Arhiv IZDG, p. a., f. 457/II.

⁷⁴ Arhiv IZDG, p. a., f. 516 a/VIII.

⁷⁵ Arhiv IZDG, p. a., f. 516 a/VIII.

⁷⁶ Arhiv IZDG, p. a., f. 499/II.

⁷⁷ Arhiv IZDG, p. a., f. 449/III, Zwittrovo pismo 15. 3. 1945.

je pripravil pot. Ustanavlja se Institut za mednarodne študije pri Zunanjem ministrstvu in jaz bom postal njegov član, in sicer za delo, ki sem ga vršil že doma. Od ponedeljka dalje že uradujem tukaj in je moj naslov: Ministrstvo inostranih dela. Delo imam zdaj podobno kakor v času, ko smo ustanavljali naš inštitut: pregledovati beograjske biblioteke, ugotavljati, kaj je še ohranjeno in kaj bi prišlo za nas v poštev za izposoditev ali sploh prilastitev. Našel sem več kakor sem mislil.⁷⁸ Zwittrovo delo v beograjskem Inštitutu za proučevanje mednarodnih vprašanj, v katerem je bil tudi znanstveni tajnik, že presega namen tega spominskega članka.

FRAN ZWITTER, DIRECTEUR DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE AUPRÈS
DE LA PRÉSIDENTE DU CONSEIL DE LIBÉRATION NATIONALE SLOVÈNE

R é s u m é

Le traité sur Fran Zwitter en tant que directeur de l'Institut scientifique auprès de la présidence du Conseil de libération nationale slovène fut écrit en hommage à sa mémoire lors de sa mort en avril 1988. Après avoir été, pendant l'occupation italienne, emprisonné deux fois à Ljubljana et après avoir été confiné pendant en an et demi en Italie du Nord, il joignit au début d'octobre 1943 les partisans slovènes dans la région de Kočevje. Comme il a fait déjà en 1941 partie de la commission du Front de libération nationale pour les problèmes de frontières à Ljubljana, il désirait au maquis continuer son travail sur les questions des frontières slovènes ainsi que cells yougoslaves dans le futur. Lorsque le 12 janvier 1944, le Conseil exécutif du Front de libération fonda l'Institut scientifique, et à l'arrivée de l'intelligentsia slovène (hommes de lettres, scientifiques) au maquis, le professeur Zwitter fut nommé directeur de cet Institut et il remplissait cette tâche jusqu'à la fin de l'existence de l'Institut, le 7 février 1948. Monsieur Zwitter dirigeait l'Institut, il en était responsable, il présidait aux séances du collegium, il était à la tête de la section des frontières, initiateur des études sur des sujets différents et réalisateur de la plus grande partie de travail de recherches. La plus grande partie de ces travaux écrits furent consacrés aux frontières de l'Ouest et du Nord de la Yougoslavie dans le futur, dont deux: »Problemi bodočih slovenskih meja« (Le problème des frontières slovènes au futur) en février 1944 et le deuxième, »Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja« (Les frontières de la Yougoslavie. A. Les frontières du territoire slovène) en octobre 1944. Les deux expertises furent étudiées aux séances avec les représentants de la direction du mouvement de la libération nationale de la Slovénie le 20 mars et le 9 septembre 1944. Entre autres, on trouve parmi les expertises à caractère exclusivement d'information, des études sur les Slovènes vivant dans la Marche Julienne, sur les minorités ethniques slovènes de la Carinthie et de l'Italie. Monsieur Zwitter s'engagea beaucoup à la protection des archives, des bibliothèques et des monuments de culture et à entreprendre les mesures nécessaires pour leur protection qui avaient été élaborées par les spécialistes de l'Institut. En tant que membre de la commission d'études auprès de la présidence du Conseil de la libération nationale slovène, il assistait à la plupart de ses séances, exposant parfois ses points

⁷⁸ Arhiv IZDG, p. a., f. 449/III, Zwittrovo pismo 22. 3. 1945. V naslednjem pismu 28. 3. 1945 je o svojem delu zapisal: »V Beogradu je začetek vsakega dela zelo počasen. Kmalu bom videl, kaj se bo dalo narediti, dela bi bilo ogromno.« Nekaj odlomkov iz Zwittrovih pisem iz Beograda 10. 4. in 30. 11. 1945 glej pri Pleterski: Delo dr. F. Zwittra, str. 28.

de vue par écrit et préparant avec ses collaborateurs une étude et des propositions sur le traitement des personnes d'origine étrangère. Professeur à l'université d'avant la guerre, au maquis il prit part aussi à la discussion sur les problèmes de l'enseignement de l'histoire aux écoles secondaires sur le territoire libéré et il écrivit deux traités assez approfondis: »Pregled zgodovine Slovencev (v okviru zgodovine južnih Slovanov)« (Un aperçu de l'histoire des Slovènes dans le cadre de l'histoire des Slaves de Sud) et »Narodnost in politika pri Slovencih« (L'appartenance ethnique et la politique chez les Slovènes) dont le premier fut multigraphié et distribué au maquis comme manuel de l'histoire tandis que le deuxième ne fut publié que après la guerre par Zwitter lui-même. Pendant la résistance, Zwitter écrivit aussi quelques articles sur l'Institut scientifique qui ne furent publiés qu'après la guerre. Ce fut aussi après la guerre qu'il écrivit et publia des articles et des études sur l'Institut et sur son application à résoudre les questions de frontières.

Jasna Fischer

Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne

Obdobje druge polovice 19. stoletja ter leta do razpada Avstro-Ogrske je čas, ki je slovenskim deželam prinesel gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni dejavnosti, pa naj gre za spremembe v industrijski in obrtni proizvodnji ali v prometu. Z začetkom gradnje, še bolj pa po dograditvi južne železnice Dunaj—Trst leta 1857, so se slovenske dežele intenzivnejše industrializirale. Proces je spremljalo propadanje manufaktur, posameznih obrti, kmetstva, večje zaposlovanje podeželskega prebivalstva v mestih ter množično izseljevanje v zahodno Evropo in Severno Ameriko. Proces industrializacije in spremljajoče spreminjanje družbene sestave prebivalstva v slovenskih deželah v zadnjih 50-tih letih življenja slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije je eno od ključnih, a žal še vedno ne dovolj raziskanih vprašanj slovenske zgodovine tega obdobja. V tem članku se omejujem le na en segment te obširne problematike. Analiziram podatke avstrijske statistične službe o aktivnem pridobitnem prebivalstvu, zaposlenem v obrti in industriji, ki so bili objavljeni kot končni rezultati petih ljudskih štetij med leti 1869 in 1910. Gospodarska poklicna in s tem tudi družbena razčlenjenost prebivalstva je gotovo eden od pomembnih elementov v vsakem orisu gospodarskega in družbenega razvoja. Poklicna statistika omogoča vpogled v obseg in smer delitve dela in socialne diferenciacije in kot taka odslikava tudi razčlenjenost in stopnjo razvoja gospodarstva. Spremljanje poklicne sestave prebivalstva, zabeležene v desetletnih razmakih, nam hkrati pokaže tudi najpomembnejše razvojne trende spreminjanja gospodarske poklicne sestave prebivalstva. S tega vidika je zato gotovo izredno pomemben študij gradiva poklicnih statistik pri raziskovanju družbenega in gospodarskega razvoja naše preteklosti. Ker me zanima proces industrializacije, je relevantna analiza sprememb v skupini prebivalstva, ki je bilo zaposleno v obrti in industriji.

Statistični viri

Nisem prva, ki uporabljam bogato gradivo avstrijskih statističnih publikacij. Menim pa, da smo zlasti zgodovinarji premalo uporabljali in analizirali objavljeno gradivo poklicnih statistik. Za večino raziskovalcev velja, da so ga

uporabljali fragmentarno. Eni so uporabili le podatke o demografskem razvoju Slovencev, drugi le podatke posameznih štetij, najpogosteje štetja leta 1910, tretji podatke za posamezne dežele.¹ Mislim, da sta najbolj sistematično poleg Frana Zwitterja vse gradivo študirala in uporabila statistika Dolfe Vogel-nik in Živko Šifrer. Vogel-nik je objavil rezultate poklicne statistike štetij 1890, 1900 in 1910, vendar le za ozemlje Slovenije med obema vojnama. Šifrer je prikazal razvoj prebivalstva v Sloveniji po spolu, ekonomsko strukturo prebivalstva pa le po osnovni razdelitvi na agrarno in neagrarno za čas od leta 1857 naprej, vendar tudi on samo za ozemlje današnje republike Slovenije.²

Stalne popise prebivalstva so vpeljali že s terezijanskimi reformami, ko so ob vojaških konskripcijah vedno ocenili tudi število prebivalcev, vendar pa dobijo rezultati ljudskih štetij pravi pomen za proučevanje družbene in gospodarske zgodovine šele za drugo polovico 19. stoletja. Zakona o ljudskih štetjih iz let 1857 in 1869 sta ob sočasno izvedeni upravni reformi, ki je izboljšala administracijo in njene organe, uvedla sodobno, stalno, splošno štetje prebivalstva. Gradivo, objavljeno v seriji publikacij, je zelo bogato in mnogovrstno. Poleg splošnih demografskih podatkov (rodnosti, smrtnosti, prirodnega prirastka ipd.) so objavljali še celo vrsto drugih podatkov, dragocenih za proučevanje zgodovine gospodarstva, zdravstva, šolstva, volitev ipd. V tem prispevku se omejujem samo na poklicno sestavo prebivalstva, ki nam pokaže pomen prebivalstva kot pomembnega gospodarskega dejavnika.

Avstrijska statistična služba ni poznala posebnega poklicnega štetja prebivalstva, ampak so bila vprašanja o poklicu vključena v popisne pole splošnega ljudskega štetja. Rezultati obdelave o poklicni sestavi so bili objavljeni skupaj s splošnimi rezultati ljudskih popisov.³ Ljudska štetja so bila do razpada Avstro-Ogrske izvedena v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Popis leta 1857 s kritičnim datumom 31. oktobra je bil že izveden po modernih statističnih načelih po vzoru popisa, izvedenega leta 1846 v Belgiji in ne več

¹ Razprav, kjer so avtorji uporabljali to gradivo je precej, zato dajem le zelo kratek izbor: Etbin Kristan, Narodno vprašanje in Slovenci, Delavska tiskovna družba, r. z. z. o. z. Ljubljana 1908; Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije, Cankarjeva družba, Ljubljana 1929/1930; Anton Melik, Slovenija I, Slovenska matica, Ljubljana 1936; Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 14, historični odsek 5, Ljubljana 1936; Janko Pleterški, Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno, zbornik Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Posebna izdaja Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1967, str. 761—788; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974; Toussaint Hočevar, The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963, Studia Slovenica V, New York 1965, str. 80—89.

² Dr. Adolf Vogel-nik, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931, Tehnika in gospodarstvo VI/1940, št. 1—2, str. 17—48 in Živko Šifrer, Razvitak Slovenije u poslednjih sto godina, Stanovništvo I/1963, str. 338—364.

³ Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so objavljeni v naslednjih publikacijah: Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869, 2. zvezek, Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung, Österreichische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek, Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek.

samo z vojaških vidikov. Vendar pa ta popis še ni primerljiv s kasnejšimi popisi, ki so jih izvedli na podlagi zakona iz leta 1869. Leta 1857 so namreč popisovali stalno (tako imenovano domače) prebivalstvo, hkrati pa niso dovolj upoštevali razlike med stalnim in prisotnim prebivalstvom.⁴ Popis leta 1869 in vsi naslednji do leta 1910 s kritičnim datumom 31. decembra so popisovali prisotno prebivalstvo ter so sodobni in zanesljivi. Popisnice so se od popisa do popisa neznatno spreminjale, dodajali so le nove rubrike.

Metodološki problemi primerljivosti gradiva poklicnih statistik

Raziskovalcu družbene zgodovine nekoliko otežujejo uporabo uradnih rezultatov različne metodologije obdelave gradiv. Poklicne sheme so se od popisa do popisa spreminjale, vendar ne toliko, da podatkov ob ustreznih preračunavanjih ne bi mogli med seboj smiselno primerjati. Ta ugotovitev velja predvsem za zadnje tri popise, manj pa za rezultate popisov v letih 1869 in 1880.⁵ Če hočemo podatke med seboj primerjati, je treba poenotiti poklicne sheme. Smiselno je, da to poenotenje naslonimo na poklicno shemo zadnjega avstrijskega popisa leta 1910.

Avstrijska statistična služba je za vsak popis sproti prilagajala in razvijala poklicno shemo za obdelavo in prikaz rezultatov. Razdelitev v štiri razrede (razred A — kmetijstvo, gozdarstvo in lov, razred B — obrt in industrija, razred C — trgovina in promet, razred D — vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi) so prvič uvedli šele pri popisu leta 1890, vendar lahko v ta osnovni delitveni model brez težav uvrstimo poklicne skupine, uporabljene pri prejšnjih dveh popisih. Na tej ravni so rezultati vseh petih popisov med seboj brez težav primerljivi. Te primerjave nam omogočajo osvetlitev globalnih premikov o gospodarski (poklicni) pripadnosti prebivalstva v slovenskih deželah od druge polovice 19. stoletja do časa pred prvo svetovno vojno, to je v času tistih razvojnih procesov, ki so slovenskim deželam prinesli nov gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni proizvodnji. Podrobnejše pa te premike lahko osvetlimo samo, če lahko primerjamo podatke med in znotraj posameznih gospodarskih panog. Čeprav zgodovinarji nismo često tako natančni kot statistiki in se zadovoljujemo tudi s primerjavami med nekoliko bolj ohlapno določenimi skupinami, moramo vseeno ugotoviti, da podrobnejše primerjave podatkov znotraj gospodarskih panog med popisoma leta 1869 in 1880 na eni strani ter popisi leta 1890, 1900 in 1910 niso možne in smiselne. Ta ugotovitev še posebej velja za obrt in industrijo, ker so se za ta razred poklicne sheme avstrijske statistike najbolj korenito spreminjale. Tako so za leto 1869 rezultate prikazali za ti gospodarski panogi v sedmih skupinah, za leto 1880 samo v dveh, za leti 1890 in 1900 v petnajstih in za leto 1910 v štirinajstih skupinah. Nobeno preračunavanje ni smiselno, ker lahko za vso dobo primerjamo samo podatka o prebivalstvu, ki se je preživljalo z rudar-

⁴ Zwitter uporablja za stalno prebivalstvo tudi termin pristojno prebivalstvo. Zwitter, navedeno delo, str. 55. Primerjaj tudi Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, knjižnica »Kronike«, Ljubljana 1956, str. 22.

⁵ Glej tudi dr. Adolf Vogel, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931. Tehnika in gospodarstvo VI/1940, št. 1—2, str. 18—19.

stvom in plavžarstvom ter vsemi ostalimi industrijskimi in obrtnimi panogami. Brez večjih težav pa so možne primerjave med rezultati popisov 1890, 1900 in 1910 za trinajst skupin posameznih industrijskih in obrtnih panog.⁶

Delitev prebivalstva znotraj teh skupin se ni bistveno spreminjala. Razdeljeno je bilo na zaposleno pridobitno (aktivno) in vzdrževano prebivalstvo, znotraj teh dveh uvrstitev pa na več podskupin. Za popisa leta 1869 in 1880 je razvrščeno zaposleno prebivalstvo na samostojne, uslužbenke in delavce, vzdrževano pa na svojce in hišne posle. Za leto 1880 je posebej navedeno število dninarjev v vseh štirih razredih skupaj. Razdelitev med nepridobitnim vzdrževanim prebivalstvom je ostala nespremenjena tudi pri naslednjih popisih. Spreminjala pa se je notranja delitev v skupini aktivnega prebivalstva. Leta 1890 je bilo štiri, leta 1900 pet in leta 1910 sedem podskupin. Tako so leta 1890 na novo uvedli podskupino dninarjev, leta 1900 podskupino pomagajočih družinskih članov, leta 1910 pa še podskupini najemnikov in kolonov ter vajencev. Če hočemo narediti podrobnejšo primerjavo med popisi, naredimo najmanj napak, če rezultate preračunamo po vzorcu razdelitve, ki je veljala leta 1890, torej na samostojne, uslužbenke, delavce in dninarje.

Veliko več dela je potrebno, če hočemo iz rezultatov popisov izračunati podatke za slovensko etnično ozemlje. Nobenih težav ni za Kranjsko in slovensko Štajersko, težje pa je za slovensko Koroško, Goriško, Primorsko s Trstom, Istro in Prekmurje. Prekmurje je v posebnem položaju, ker je bilo pred razpadom Avstro-Ogrske vključeno v Železno in Zalsko županijo ter so bili popisi prebivalstva izvedeni in rezultati objavljeni v okviru ogrske polovice države. Za ostale našete dele slovenskega etničnega ozemlja moramo podatke preračunavati po tistih najmanjših upravnih enotah, po katerih so bili objavljeni rezultati popisov, to je okrajnih glavarstvih. Pri tem se moramo zavedati, da meje okrajnih glavarstev niso vedno povsem identične s slovenskimi etničnimi mejami in da zajemamo tudi območja zunaj našega ozemlja. Na Kranjskem je bilo dvanajst okrajnih glavarstev (Ljubljana, Postojna, Kočevje, Krško, Kranj, Ljubljana-okolica, Litija, Logatec, Radovljica, Novo mesto, Kamnik in Črnomelj); na Štajerskem je bilo slovenskih devet okrajnih glavarstev (Celje, Maribor, Ptuj, Celje-okolica, Ljutomer, Maribor-okolica, Ptuj-okolica, Brežice in Slovenj Gradec). Na Koroškem so bila vključena v analizo okrajna glavarstva Celovec, Šmohor, Celovec-okolica, Beljak, Velikovec in Volšperk; na Primorskem in Goriškem pa Trst, Gorica, Gorica-okolica, Sežana, Tolmin in Koper. V zadnjih dveh deželah ni mogoče potegniti natančne črte med slovenskim in nemškim oziroma italijanskim etničnim ozemljem. Poseben metodološki problem so mesta Celovec, Trst in Gorica, vendar sem jih zaradi visokega deleža Slovencev, ki so tam živeli pred prvo svetovno vojno, kljub vsem pomislekom vključila v analizo. Vključevanje teh mest v slovenski etnični prostor in obravnava njihove zgodovine v tem okviru je v slovenskem zgodovinskega splošno sprejeto načelo.

⁶ Podrobnejša analiza poklicnih shem je opravljena v razpravi Jasne Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIII/1983, str. 32—35.

Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji na slovenskem etničnem ozemlju

Rast števila prebivalstva, ki se je preživljalo z industrijsko in obrtno dejavnostjo, je bila, kot nam kažejo izračuni, hitrejša kot rast vsega prebivalstva na slovenskem etničnem ozemlju. Žal zaradi načina obdelave in prikaza rezultatov popisov ni možna še delitev med zaposlene pobej v industriji in posebej v obrti, kar bi seveda pokazalo bolj natančno odslikavo procesa industrializacije skozi poklicno razčlenjenost prebivalstva.

Tabela 1: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji

Leto	Samo- stojni	Name- ščenci	Delavci	Dninarji	Skupaj ak- tivno prebi- valstvo v obrti in in- dustriji	Indeks	Število pre- bivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	Indeks
1869	19 949	1331	80 040	—	101 320	100	1 431 667	100
1880	33 341	2359	81 600	—	117 300	115,7	1 519 422	106,1
1890	35 413	1656	91 410	3156	131 635	129,9	1 587 711	108,6
1900	36 480	2462	104 872	3698	147 512	145,6	1 652 653	115,4
1910	46 154	3865	128 389	8112	186 520	184,1	1 788 022	124,9

Rast števila zaposlenih v obrti in industriji je skupaj s povečevanjem deleža prebivalstva, uvrščenega v razreda C (promet) in D (vojaška, javne službe, svobodni poklici, rentniki), povzročila strukturalne spremembe v gospodarski (poklicni) pripadnosti prebivalstva na Slovenskem v korist neagrarnih panog. Ob tem je treba opozoriti, da je bila relativna rast neagrarnega prebivalstva pri slovensko govorečem prebivalstvu med avstrijskimi jezikovnimi skupinami (nemško, češkoslovaško, poljsko, ukrajinsko, srbohrvaško, italijansko, romunsko in madžarsko) najvišja. Kljub tej najhitrejši relativni rasti pa je leta 1910 živelo od zaslužka v agrarnih dejavnostih v slovenskih deželah še vedno dobrih 67 % ljudi, medtem ko je agrar med nemškim prebivalstvom v monarhiji preživel le še 30 % ljudi.⁷ To je seveda povprečje, ki prikrije zanimive podrobnosti. V okrajnem glavarstvu Radovljica, ki je bilo v 18. stoletju eno od področij, kjer so se akumulirali prvi slovenski kapitali, se je v drugi polovici 19. stoletja preživljalo s kmetijstvom, gozdarstvom in lovom le še 45 % prebivalstva.⁸

Iz tabele 1 je razvidno, da je najbolj naraslo število aktivnega prebivalstva v obrti in industriji med popisoma leta 1900 in 1910 (kar za 26 %). Porasti med

⁷ Janko Pleterski, Položaj Slovencev pred 1. svetovno vojno, zbornik Jugoslovenski narodi pred novi svetski rat, Beograd 1978, str. 768. Toussaint Hočevar opozarja, da je za Kranjsko ta odstotek še nižji. Leta 1880 je znašal še 79 %, leta 1910 pa je padel celo na 62 %. Glej T. Hočevar, The Structure of Slovenian Economy 1848—1963, str. 87.

⁸ Jasna Fischer, Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 33/1984, zv. 2 in 3, str. 143—144.

prejšnjimi popisi so nekoliko manjši, med leti 1869 in 1880 za skoraj 16 %, med leti 1880 in 1900 pa med dekadama po 12 %. Tudi med skupinami samostojnih, nameščencev, delavcev in dninarjev so precejšnje razlike v stopnjah rasti. Relativno najbolj počasi narašča število dninarjev in delavcev, najhitreje pa število nameščencev. Skupini nameščencev in dninarjev pa sta v tej delitvi po številu oseb marginalni in ne vplivata veliko na odnose znotraj obrti in industrije. Odločilni so premiki v skupini samostojnih (podjetnikov in lastnikov obratov) in delavcev. Število samostojnih v obrti in industriji je med prvim in zadnjim popisom, to je v dobrih štiridesetih letih, naraslo zaokroženo za 131 %, delavcev pa v enakem obdobju le za 60 %. Leta 1869 je bilo med samostojnimi slabih 20 % vseh aktivnih oseb v tem gospodarskem sektorju, leta 1910 pa že skoraj četrtina. Delež delavcev je v tem obdobju padel za skoraj 10 %, od 78,9 % na 68,8 % od vseh aktivnih prebivalcev v obrti in industriji.

Porazdelitev aktivnega prebivalstva v obrti in industriji po slovenskih pokrajinah

Kritična pripomba o povprečjih velja tudi za podatke o razvoju po posameznih deželah. Lahko rečemo, da so bile razlike med njimi precejšnje. Na splošno velja, da sta imeli Kranjska in Štajerska v vsem obdobju primerjalno relativno manj ljudi, ki so se preživljali z industrijsko in obrtno dejavnostjo, Koroška in Primorska z Goriško pa več, kot to pokažejo izračuni za slovensko etnično ozemlje. Podatki v tabeli 2 kažejo, da je bilo največ aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na Primorskem in Goriškem, najmanj pa na Štajerskem. Opozorila sem že na metodološki problem vključevanja podatkov za Trst v analizo in razloge za takšno odločitev. Dejstvo je, da vključevanje teh podatkov bistveno vpliva na rezultate analize. Zato je kljub sprejetemu konceptu v slovenskem zgodovinopisju oportuno poudariti, da je delež aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na območju Trsta izredno pomemben v slovenskem etničnem prostoru in to kljub njegovemu konstantnemu relativnemu padanju med leti 1869 in 1900 ter majhnemu porastu med leti 1900 in 1910. V Trstu je živelo leta 1869 kar 71,2 %, leta 1880 68,5 % leta 1890 66,7 %, leta 1900 64,8 % in leta 1910 še vedno 65,1 % vseh oseb, aktivnih v obrti in industriji v pokrajini. Za slovensko etnično ozemlje so ti podatki naslednji: leta 1869 je bil delež tržaškega prebivalstva, zaposlenega v obrti in industriji, 28,2 % glede na vse zaposlene v obrti in industriji na slovenskem etničnem ozemlju, leta 1880 22,8 %, leta 1890 21,5 %, leta 1900 21,4 % in leta 1910 22,4 %. Tudi ti podatki ponovno kažejo na tolikokrat upravičeno poudarjen specifičen položaj Trsta v slovenskem in avstrijskem gospodarskem prostoru.

Na Kranjskem in Primorskem z Goriško je število zaposlenih v obrti in industriji raslo hitreje kot na Štajerskem in Koroškem. Med leti 1869 in 1910 se je njihovo število na Kranjskem povečalo za dobrih 74 %, na Primorskem in Goriškem za dobrih 124 %, na Štajerskem za skoraj 66 % in na Koroškem za 62 %, medtem ko je na celotnem narodnem ozemlju poraslo skupaj za 84 %. Odstotek povišanja je daleč najvišji na Primorskem in Goriškem. To spet lahko

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji po pokrajinah

Leto	Kranjska	% od de- želnega prebi- valstva	Štajerska	% od de- želnega prebi- valstva	Koroška	% od de- želnega prebi- valstva	Primorska	% od de- želnega prebi- valstva	Slovensko etično ozemlje	% od vse- ga prebi- valstva
1869	29 064	6,3	20 802	5,1	22 815	9,5	28 639	8,9	101 320	7,1
1880	29 535	6,1	22 561	5,3	26 067	10,4	39 137	10,8	117 300	7,7
1890	34 894	6,9	25 900	5,8	28 340	10,8	42 501	11,1	131 635	8,3
1900	40 550	7,9	28 982	6,3	29 225	10,8	48 755	11,7	147 512	8,9
1910	50 735	9,6	34 501	7,2	36 978	12,6	64 306	13	186 520	10,4

razložimo z rastjo aktivnega prebivalstva v Trstu in njegovi najbližji okolici, kjer se je v tem času njegovo število povečalo za dobrih 107 %.

Stopnje rasti med dekadami so bile po posameznih pokrajinah različne. Tako se je število v analizo vključenih oseb v desetletju 1869—1880 na Kranjskem povečalo za zaokroženo 2 %, na Primorskem in Goriškem pa v enakem času za dobrih 36 %, vmes pa sta Štajerska z 8 in pol odstotka in Koroška z dobrimi 14 %. V desetletju 1880—1890 je imela največjo rast aktivnega prebivalstva Koroška, 24 %, sledi ji Kranjska z 18 %, Štajerska s skoraj 15 %, najnižjo rast pa beleži Primorska z Goriško z 8,6 %. V zadnjem desetletju 19. stoletja je najhitreje naraščalo število zaposlenih na Kranjskem (za 16 %), najmanj pa na Koroškem (za 3 %). Na Štajerskem jih je bilo več za skoraj 12 % in na Primorskem za skoraj 15 %. Največjo rast so beležile vse pokrajine v desetletju 1900—1910. Ponovno je bila na prvem mestu Primorska z Goriško s skoraj 32-odstotnim povečanjem, sledi ji Koroška, kjer je 26,5 % več aktivnih v obrti in industriji, Kranjska s 25 %, najmanjše je povečanje na Štajerskem s še vedno visokimi 19 %.

Poklicna razčlenjenost po obrtnih in industrijskih panogah

Že v uvodu sem opozorila, da so primerjave med posameznimi obrtnimi in industrijskimi panogami zaradi obdelave in prikaza rezultatov popisov možne le med zadnjimi tremi ljudskimi štetji v habsburški monarhiji. Šest obrtnih in industrijskih panog je bilo po številu zaposlenih med leti 1890 in 1910 najmočnejših. To so bile rudarstvo in plavžarstvo, kovinska industrija in obrt, gradbeništvo, lesna industrija in obrt, prehrabena industrija in obrt in oblačilna obrt. V njih je delalo leta 1890 81,1 % vsega aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na Slovenskem. Leta 1900 je ta delež padel na 80,7 % in leta 1910 jih je bilo 77,6 %. Vemo, da v času pred prvo svetovno vojno gradbeništvo in zlasti oblačilno obrt — v pretežni meri pa velja to tudi za prehrabeno industrijo in obrt, kjer je bilo med industrijskimi obrati nekaj pivovarn in parnih mlinov — zaradi organizacije proizvodnje ne moremo šteti med industrijske panoge. Razdrobljene so bile na veliko število manjših obratovalnic z nizkim številom zaposlenih, pogosto je delal lastnik sam. Te tri panoge so v tem času zaposlovale dobro polovico vseh oseb, ki so delale v obrti in industriji, leta 1890 jih je bilo 55,4 %, leta 1900 52,4 % in leta 1910 52,8 %. Ne glede na dejstvo, da ne moremo izračunati posebej zaposlene v obrti in posebej v industriji, pa moremo vseeno z gotovostjo trditi, da se je z obrtno dejavnostjo v drugi polovici devetnajstega stoletja še vedno preživljala več kot polovica vseh zaposlenih v neagrarni proizvodnji, čeprav je njihovo število med leti 1890 in 1910 padalo.

Zanimiv je razvoj omenjenih šestih, po številu zaposlenih najmočnejših, obrtnih in industrijskih panog. Le v eni med njimi je stalno rastlo, to je prehrabena industrija in obrt. V dveh, v kovinski industriji in obrti ter oblačilni obrti, je število zaposlenih leta 1900 in 1910 relativno padalo. V rudarstvu in plavžarstvu, gradbeništvu, lesni industriji in obrti se je število zaposlenih leta 1900 povečalo.

Tabela 3: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah

Panoga	1890.	1900	Indeks 1890 = 100	1910	Indeks 1890 = 100
1. rudarstvo, plavžarstvo	10 618	13 216	124	12 690	119,5
2. industrija kamna, zemlje	4 436	6 037	136	8 072	181,9
3. kovinska industrija, obrt	12 180	13 273	108,9	16 204	133
4. strojna industrija, obrt	4 349	6 233	143	11 387	261,8
5. kemična industrija	1 294	2 753	212,7	4 190	323,8
6. gradbeništvo	12 954	18 242	140,8	22 712	175
7. tiskarska obrt	970	1 431	147,5	2 291	236
8. tekstilna industrija, obrt	4 331	5 388	124	6 979	161
9. papirna in usnjarska industrija, obrt	5 047	6 698	132,7	7 411	146,8
10. lesna industrija, obrt	11 041	15 203	137,7	17 427	157,8
11. prehrabena industrija, obrt	22 920	26 591	116	35 173	153
12. oblačilna obrt	37 075	32 660	88	40 756	109,9
13. ostale industrije, obrta	4 420	776	17,5	1 228	27,8

Tabela 4: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah (v odstotkih)

Panoga	1890	1900	1910
1. rudarstvo, plavžarstvo	8,1	8,9	6,8
2. industrija kamna, zemlje	3,4	4,1	4,3
3. kovinska industrija, obrt	9,2	8,9	8,7
4. strojna industrija, obrt	3,3	4,2	6,1
5. kemična industrija	0,9	1,8	2,2
6. gradbeništvo	9,8	12,3	12,2
7. tiskarske obrti	0,7	0,9	1,2
8. tekstilna industrija, obrt	3,3	3,6	3,7
9. papirna in usnjarska industrija, obrt	3,8	4,5	3,9
10. lesna industrija, obrt	8,4	10,3	9,3
11. prehrabena industrija, obrt	17,4	18	18,8
12. oblačilna obrt	28,2	22,1	21,8
13. ostale industrije, obrti	3,3	0,5	0,6
	100	100	100

Leta 1910 pa je število zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu kot edini panogi v slovenski neagrarni proizvodnji padlo ne samo relativno, ampak tudi absolutno. V gradbeništvu in lesni industriji in obrti je bil ta padec relativen glede na aktivno prebivalstvo v obrti in industriji. Stalno rast zaposlenih, absolutno in relativno, poleg že omenjene prehrabene industrije in obrti, so beležili še v industriji kamna in zemlje (to je v steklarstvu, cementarnah, opekarinah, keramičnih obratih), v strojni, kemični, tekstilni industriji in obrti ter tiskarskih obrteh. Kljub različnemu razvoju posameznih panog se vrstni red med njimi glede na število aktivnih prebivalcev med leti 1890 in 1910 ni bistveno spreminjal. Stopnja rasti je bila najvišja v kemični industriji, tiskarskih obrteh in strojni industriji in obrti. V kemični industriji se je število aktivnih oseb več kot potrojilo, v strojni industriji in obrti se je povečalo več kot dva in polkrat, v tiskarskih obrteh se je povečalo za malo manj kot dva in polkrat. Če pogledamo njihovo mesto leta 1890, 1900 in 1910, vidimo, da je bila kemična industrija leta 1890 na dvanajstem mestu po številu zaposlenih, leta 1900 in 1910 na enajstem mestu, tiskarske obrti so bile leta 1890 in 1900 na devetem, leta 1910 pa na sedmem med trinajstimi industrijskimi in obrtnimi panogami.

Spremembe v poklicni razčlenjenosti v obrtnih in industrijskih panogah po pokrajinah

Podoba poklicne razčlenjenosti v obrtnih in industrijskih panogah po posameznih deželah je bila precej bolj pestra, kot nam jo dajejo rezultati preračunov za celotno slovensko etnično ozemlje, čeprav se do sedaj prikazana slika ne spreminja.

Za Kranjsko, Štajersko in Koroško velja enako kot za slovensko etnično ozemlje v celoti, da so bile najmočnejše panoge glede na število vseh aktivnih oseb rudarstvo, kovinska industrija in obrt, gradbeništvo, lesna in prehrabena industrija in obrt ter oblačilna obrt. Na Primorskem in Goriškem je bilo prav tako najmočnejših šest panog, le da je tu mesto, ki ga ima v drugih deželah rudarstvo in plavžarstvo, prevzela strojna industrija in obrt, saj je zaposlovalo rudarstvo in plavžarstvo med leti 1890 in 1910 najmanj ljudi v neagrarni proizvodnji na Primorskem. Razlika je še ena. Oblačilna obrt je na tem območju v vsem obdobju zaposlovala relativno več ljudi kot v drugih pokrajinah, kljub relativnemu padanju še leta 1910 zaokroženo četrtno vseh aktivnih v neagrarni proizvodnji, drugod petino. Izračuni pokažejo, da je navedenih šest panog tudi po pokrajinah zaposlovalo kljub počasnemu relativnemu padanju več kot 80 % vseh aktivnih prebivalcev.

Indeksi, računani na leto 1890 (tabela 8), nam kažejo živahne spremembe med panogami. V rudarstvu in plavžarstvu je leta 1900 v vseh pokrajinah število oseb še raslo, čeprav na Kranjskem in Koroškem precej počasneje kot na Primorskem in Štajerskem. Na Primorskem se je v tem desetletju dvignilo število aktivnih celo za dva in polkrat, še višji dvig je bil leta 1910, ko jih je bilo kar štirikrat več kot dvajset let prej. Pri tem seveda ne gre pozabiti, da je ta panoga zaposlovala leta 1890 manj kot pol odstotka, leta 1910 pa le dober odstotek vseh oseb v neagrarni proizvodnji Primorske. Največje spremembe v tej panogi je doživljala Kranjska, ki je že leta 1890 in 1900 zaposlo-

Tabela 5: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1890

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavžarstvo	3 490	10	3 103	11,9	3 844	13,5	181	0,4	10 618
Industrija kamna, zemlje	1 095	3,1	1 027	3,9	595	2,1	1 719	4	4 436
Kovinska industrija, obrt	3 246	9,3	2 253	8,7	2 922	10,3	3 759	8,8	12 180
Strojna industrija, obrt	554	1,6	649	2,5	1 208	4,3	1 938	4,5	4 349
Kemična industrija	303	0,9	300	1,2	268	0,9	423	0,9	1 294
Gradbeništvo	3 040	8,7	2 458	9,5	3 008	10,6	4 448	10,4	12 954
Tiskarska obrt	146	0,4	86	0,3	143	0,5	595	1,4	970
Tekstilna industrija, obrt	1 872	5,4	338	1,3	809	2,8	1 312	3,1	4 331
Papirna in usnjarska industrija, obrt	1 774	5,1	843	3,2	1 735	6,1	695	1,6	5 047
Lesna industrija, obrt	2 593	7,4	2 382	9,2	2 248	7,9	3 818	8,9	11 041
Prehrambena industrija, obrt	6 477	18,5	4 990	19,2	4 947	17,4	6 506	15,3	22 920
Oblačilna obrt	9 500	27,2	6 536	25,2	6 169	21,8	14 870	34,9	37 075
Ostale industrije, obrti	904	2,2	935	3,6	444	1,6	2 237	5,3	4 420
Vse panoge skupaj	34 894	100	25 900	100	28 340	100	42 501	100	131 635

Tabela 6: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1900

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavžarstvo	4 147	10,2	4 576	15,8	4 055	13,8	438	0,9	13 216
Industrija kamna, zemlje	1 539	3,8	1 318	4,5	631	2,1	2 548	5,2	6 037
Kovinska industrija, obrt	3 532	8,7	3 141	10,8	2 205	7,5	4 406	9	13 273
Strojna industrija, obrt	666	1,6	823	2,3	1 571	5,4	3 173	6,5	6 233
Kemična industrija	544	1,3	502	1,7	454	1,5	1 253	2,5	2 753
Gradbeništvo	3 499	8,6	3 156	10,9	4 198	14,3	7 389	15,1	18 242
Tiskarska obrt	266	0,6	129	0,4	221	0,7	855	1,7	1 431
Tekstilna industrija, obrt	2 389	5,9	427	1,5	489	1,7	2 083	4,2	5 388
Papirna in usnjarska industrija, obrt	2 306	5,7	963	3,3	1 495	5,2	1 934	3,9	6 698
Lesna industrija, obrt	4 630	11,4	2 654	9,1	2 742	9,4	4 177	8,5	15 203
Prehrambena industrija, obrt	8 251	20,3	5 655	19,5	5 368	18,3	7 317	15	26 591
Oblačilna obrt	8 403	20,7	5 399	18,6	5 729	19,6	13 129	26,9	32 660
Ostale industrije, obrti	417	1	239	0,8	67	0,2	53	0,1	776
Vse panoge skupaj	40 550	100	28 982	100	29 225	100	48 755	100	147 512

Tabela 7: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1910

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavžarstvo	3 180	6,2	4 831	14	3 957	10,7	722	1,1	12 690
Industrija kamna, zemlje	1 850	3,6	1 958	5,7	971	2,6	3 293	5,1	8 072
Kovinska industrija, obrt	4 983	12,2	3 437	9,9	3 260	8,8	4 524	7	16 204
Strojna industrija, obrt	1 114	2,2	1 201	3,5	1 760	4,8	7 292	11,3	11 387
Kemična industrija	595	1,2	592	1,7	663	1,8	2 340	3,6	4 190
Gradbeništvo	4 902	9,6	3 550	10,3	5 820	15,7	8 440	13,1	22 712
Tiskarska obrt	463	0,9	182	0,5	360	0,9	1 286	1,9	2 291
Tekstilna industrija, obrt	3 669	7,2	288	0,8	686	1,8	2 336	3,6	6 979
Papirna in usnjarska industrija, obrt	2 483	4,9	1 030	2,9	1 834	4,9	2 064	3,2	7 411
Lesna industrija, obrt	6 640	13,1	3 240	9,4	2 917	7,9	4 630	7,2	17 427
Prehrambena industrija, obrt	9 994	16,7	6 200	17,9	7 474	20,2	11 505	17,9	35 173
Oblačilna obrt	10 689	21,1	7 476	21,7	7 135	19,3	15 456	24	40 756
Ostale industrije, obrti	173	0,3	516	1,5	121	0,3	418	0,6	1 228
Vse panoge skupaj	50 753	100	34 501	100	36 978	100	64 306	100	186 520

Tabela 8: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah — indeksi (indeks 1890 = 100)

Panoge	Kranjska		Štajerska		Koroška		Primorska	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Rudarstvo, plavžarstvo	118,8	91,1	147,5	155,7	105,5	102,9	241,9	398,9
Industrija kamna, zemlje	140,5	168,9	128,3	190,6	106	163,2	148,2	191,5
Kovinska industrija, obrt	108,8	153,5	139,4	152,5	75,5	111,6	117,2	120,3
Strojna industrija, obrt	120,2	201,1	126,8	185	130	147,3	163,7	376,3
Kemična industrija	179,5	196,4	167,3	197,3	169,4	247,4	298,2	553,2
Gradbeništvo	115,1	161,2	128,4	144,4	139,5	193,5	166,1	189,7
Tiskarska obrt	182,2	317,1	153,6	211,6	154,5	251,7	143,7	216,1
Tekstilna industrija, obrt	127,6	195,9	126,3	85,2	60,4	84,8	158,7	178,1
Papirna in usnjarska industrija, obrt	129,9	139,9	114,4	122,2	86,2	105,7	278,3	296,9
Lesna industrija, obrt	178,6	256,1	111,4	136	121,9	129,7	109,4	121,3
Prehrambena industrija, obrt	127,4	154,3	113,3	124,2	108,5	151,1	112,5	176,8
Oblačilna obrt	88,4	112,5	82,6	114,4	92,9	115,6	88,3	103,9
Ostale industrije, obrti	51,8	21,5	25,5	55,2	15,1	27,2	2,3	18,7

vala 10 % vseh oseb, aktivnih v neagrarni proizvodnji, v desetletju 1900—1910 pa se je njihov delež znižal na 6 %. V industriji kamna in zemlje je bila najvišja rast spet na Primorskem in Goriškem, najnižja pa na Koroškem. V kovinski industriji in obrti se je najbolj povečalo število zaposlenih leta 1900 na Štajerskem, leta 1910 pa na Kranjskem, najmanj pa obakrat na Koroškem. Na splošno pa so bili indeksi rasti v tej panogi po pokrajinah sorazmerno skromni, od najnižjega (75,5) na Koroškem leta 1900 do najvišjega (153,5) leta 1910 na Kranjskem. Število zaposlenih se je v strojni industriji in obrti med leti 1890 in 1910 najhitreje povečevalo na Primorskem, kjer je bilo leta 1910 zaokroženo več kot tri in polkrat višje kot dvajset let prej. Najnižja je bila rast leta 1900 na Kranjskem (indeks 120,2) in leta 1910 na Koroškem (indeks 147,3). Enaka ugotovitev kot za strojno industrijo in obrt na Primorskem velja za kemično industrijo, le da je bilo zaposlovanje v tej panogi še hitrejše, saj je leta 1910 v tej panogi v pokrajini delalo kar pet in polkrat več ljudi kot leta 1890. Rast zaposlovanja v kemični industriji je bila živahna tudi v drugih pokrajinah, saj sta bila najnižja indeksa visoka, leta 1900 na Štajerskem 167,3 in leta 1910 na Kranjskem 196,4. Tudi gradbeništvo je kot pomembna panoga beležila relativno visoke stopnje rasti zaposlovanja, leta 1900 je bilo na Primorskem 66 % več aktivnih oseb, najmanj na Kranjskem (15 % več), deset let pozneje pa največ na Koroškem (93,5 % več) in najmanj na Štajerskem, 44,4 % več kot leta 1890. Zelo hitro se je povečevalo število aktivnih v tiskarskih obrtéh, največ se jih je zaposlilo na Kranjskem, tako da jih je bilo leta 1910 v teh obrtéh že trikrat več. Zelo različno po pokrajinah se je razvijala tekstilna industrija. Leta 1900 so rast beležili na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem (tam je bila najvišja), na Koroškem pa je to panogo v desetletju zapustilo kar dve petini oseb. Leta 1910 se je s padanjem zaposlenih Koroški pridružila še Štajerska, medtem ko se je na Kranjskem število zaposlenih v dveh desetletjih podvojilo. Najvišje indekse rasti aktivnih oseb v papirni in usnjarski industriji je imela med leti 1890 in 1910 Primorska, v tej panogi se je v dveh desetletjih število aktivnih skoraj potrojilo. Na Koroškem pa je v desetletju 1890—1900 število zaposlenih v tej panogi tudi absolutno padlo, tako da je bilo leta 1910 le za nekaj odstotkov višje kot leta 1890. Nikakršno presenečenje seveda ni bilo počasna rast zaposlenih v lesni industriji in obrti na Primorskem, v dvajsetih letih se je povečalo le za 21 %, medtem ko se je v enakem času na Kranjskem njihovo število dvignilo za 156 %. Presenetljiva pa so bila relativno nizka povečanja na Koroškem pa zaokroženo 28 % in na Štajerskem za 36 %. V prehrabeni industriji in obrti se je povečalo število vseh zaposlenih v letih 1890—1900 od 8,5 % na Koroškem do 12,4 % na Kranjskem, v naslednjem desetletju pa od 24 % na Štajerskem do skoraj 77 % na Primorskem. Najbolj skromna je bila rast zaposlenih v oblačilni obrti kot najmočnejši neagrarni panogi v vseh slovenskih deželah. V desetletju 1890—1900 je njihovo število povsod absolutno padlo, v desetletju 1900—1910 pa se je le skromno spet povečalo. Na splošno moremo ugotoviti, da sta imela v desetletjih 1890—1910 najživahnejšo rast zaposlovanja v neagrarni proizvodnji Primorska in Kranjska. Na Primorskem se je število zaposlenih, če primerjamo rast med pokrajinami, najbolj povečalo v šestih panogah, na Kranjskem v štirih. Na Primorskem so bile to rudarstvo in plavžarstvo, industrija kamna in

zemlje, strojna industrija in obrt, kemična industrija, papirna in usnjarska ter prehrabena industrija in obrt, na Kranjskem pa kovinska industrija in obrt, tiskarske obrti, tekstilna in lesna industrija in obrt. V obeh pokrajinah pa sta imeli po dve panogi najnižje indekse, na Primorskem lesna in prehrabena industrija in obrt, na Kranjskem rudarstvo in plavžarstvo ter kemična industrija. Na Koroškem so bili indeksi najvišji v dveh panogah, v gradbeništvu in oblačilni obrti, najnižji kar v petih, v industriji kamna in zemlje, kovinski, strojni, tekstilni in papirni ter usnjarski industriji in obrti. Na Štajerskem ni bilo na prvem mestu nobene panoge, tri panoge na Štajerskem so imele najnižje indekse, to so gradbeništvo, tiskarske obrti in prehrabena industrija in obrt.

Podobne, mogoče pa še bolj ilustrativne, so primerjave podatkov o številu aktivnih oseb znotraj posameznih panog, ki so nam pokazale gospodarski pomen panog, ne samo v določeni pokrajini, ampak tudi v slovenskem etničnem prostoru, s tem pa tudi v narodnem gospodarstvu. V industriji kamna in zemlje, strojni industriji in obrti, kemični industriji, gradbeništvu, tiskarskih obrteh in v oblačilni obrti, kar v šestih od trinajstih panog, je bilo največ zaposlenih prebivalcev s Primorske in Goriške. To velja za vse tri zadnje popise. Njihov delež je bil po panogah dokaj različen, spreminjal se je med posameznimi desetletji in se gibal med najnižjim (33 % v kemični industriji leta 1890) in najvišji (64 % v strojni industriji in obrti leta 1910). Delež na Kranjskem zaposlenih je bil v najvišji po vseh treh popisih v tekstilni ter papirni in usnjarski industriji in obrti. V tekstilni industriji in obrti je narastel od zaokroženo 43 % na 53 %, v papirni in usnjarski padel, od 35 % na 33,5 % vseh v tej panogi zaposlenih oseb. V ostalih panogah se je od popisa do popisa stanje med pokrajinami spreminjalo. V rudarstvu in plavžarstvu so imeli po popisu leta 1890 največ aktivnih na Koroškem, dobrih 36 % vseh oseb v tej panogi. Sledita ji Kranjska s slabimi 32 % in Štajerska z 29 %. Na Primorskem je delalo v tej panogi komaj 1,7 %. Deset let pozneje je na prvo mesto po številu zaposlenih prišla Štajerska, tam jih je bilo 34,6 %, in to mesto obdržala tudi leta 1910 z 38 % vseh zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu. Po podatkih zadnjih dveh popisov je padel delež Kranjske zelo hitro, nekoliko počasneje Koroške, naraščal pa Primorske, ki je imela leta 1910 že 5,7 % vseh zaposlenih v tej panogi. V kovinski industriji in obrti so bili po popisih 1890 in 1900 na prvem mestu zaposleni na Primorskem, leta 1910 pa so jih prehiteli zaposleni na Kranjskem. Zaposleni tako na Primorskem kot na Kranjskem so predstavljali slabo tretjino aktivnih v tej panogi. Število oseb na Štajerskem in Koroškem se je gibalo med 20 in 24 odstotki. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi v lesni industriji in obrti. Zaposleni na Primorskem so leta 1890 predstavljali slabih 35 % vseh aktivnih v tej panogi, v drugih deželah jih je bilo med 20 in 23 %. V letu 1900 je bilo največ zaposlenih na Kranjskem (30 %) in leta 1910 že 38 %, padalo pa je njihovo število na Primorskem, v letu 1910 na dobrih 26 %. Padal je tudi delež zaposlenih na Štajerskem in Koroškem, leta 1910 jih je bilo manj kot 19 oziroma 17 odstotkov. V prehrabeni industriji in obrti so bila razmerja med zaposlenimi po pokrajinah dokaj stabilna in enakomerna. Največ jih je bilo zaposlenih na Primorskem leta 1890 in 1910, leta 1900 pa na Kranjskem, med 28 in 33 odstotki. Štajerska in Kranjska zaposlujeta med 17 in 22 odstotki

vseh oseb v tej panogi. Nizke indekse za osebe, zaposlene v skupini drugih industrij in obrti je mogoče pojasniti le s spreminjanjem metodologije obdelave rezultatov posameznih popisov. V to skupino so namreč uvrstili vse osebe, ki niso podrobno navedle, v kateri obrtni in industrijski panogi so poklicno aktivne.

Če gledamo te premike znotraj panog v celoti, ugotovimo, da so se deleži aktivnih povečevali na Kranjskem v kovinski industriji in obrti, tiskarskih obrteh, tekstilni in lesni industriji in obrti, na Štajerskem v rudarstvu in plavžarstvu ter tekstilni industriji in obrti, na Koroškem v tiskarski in oblačilni obrti in na Primorskem v rudarstvu in plavžarstvu, strojni industriji in obrti ter kemični industriji. Med leti 1890 in 1910 so deleži zaposlenih padali v rudarstvu in plavžarstvu na Kranjskem, v strojni industriji in obrti na Štajerskem in Koroškem, v kemični industriji na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, v gradbeništvu ter v papirni in usnjarski industriji in obrti na Kranjskem in Štajerskem, v lesni industriji in obrti na Koroškem in Primorskem, v prehrambeni industriji in obrti na Štajerskem in v tiskarskih in oblačilni obrti na Primorskem.

Ne glede na nekatere omejitve, ki jih raziskovalcu vsiljuje način obdelave in prikaza avstrijske statistične službe, je gradivo dragocen vir za analizo strukturalnih sprememb, ki jih je doživljala slovenska družba v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Res pa je, da gradivo poklicne statistike samo beleži spremembe razmerij med gospodarskimi panogami, ne omogoča pa nam vpogleda v vrsto dogajanj, ki so spreminjala razmerja znotraj gospodarskih panog. Nimamo še dovolj kvantitativnih analiz o izseljevanju prebivalstva s slovenskega etničnega ozemlja, ki je, kot kaže, vzrok za zelo visok delež zaposlenih žensk na Slovenskem. Slabo poznamo kvalifikacijsko strukturo industrijskega delavstva. Opravljeni so šele prvi poskusi kvantitativne analize poklicne in geografske mobilnosti prebivalstva ter fluktuacije.⁹ Zavedati pa se je ob vsej kritičnosti kljub vsemu treba, da nas pri raziskovanju omejujejo maloštevilni ohranjeni viri.

BEVÖLKERUNGSANTEIL IN GEWERBE UND INDUSTRIE IM SLOWENISCHEN SIEDLUNGSGEBIET IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS UND

BIS ZUM 1. WELTKRIEG

Zusammenfassung

Die letzten Jahrzehnte im Rahmen der Habsburgermonarchie waren für das slowenische Siedlungsgebiet gleichzeitig die Zeit einer intensiven Industrialisierung und dadurch bedingten Veränderung der Bevölkerungsstruktur. Aus Gründen der Quellenlage — die Berufsstatistik gibt Einblick in Umfang und Richtung der Arbeitsteilung und damit auch in den Stand der wirtschaftlichen Entwicklung — entschloß sich die Autorin jene Bevölkerungsgruppe unter die Lupe zu nehmen, die schon vor

⁹ Rezultati računalniške obdelave podatkov moštvene knjige ljubljanske tobačne tovarne so objavljeni v razpravi Jasne Fischer, Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871—1914, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIV/1984, str. 5—62.

diesem Industrialisierungsschub in Gewerbe bzw. Industrie beschäftigt war, also in jener Sektor der nicht-agrarischen Wirtschaft, der im Prozeß der Industrialisierung den größten Aufschwung erlebte. Als Grundlage für die vorliegende Studie dienten die veröffentlichten Volkszählungsergebnisse im österreichischen Teil der Habsburgermonarchie aus den Jahren 1869, 1880, 1890, 1900 und 1910. Da den angegebenen Volkszählungen keine einheitlichen Zählungsmethoden zu grunde lagen, mußten Umrechnungen vorgenommen werden. Die Angaben betreffen das gesamte slowenische ethnische Gebiet, Triest, Görz und Klagenfurt — Städte am Rande des slowenischen Siedlungsgebietes und mit ethnisch gemischter Bevölkerung — inbegriffen. Die Berechnungen zeigen, daß jener Bevölkerungsteil, der sich seinen Lebensunterhalt in Industrie-bzw. Gewerbebereich verdiente, viel schneller wuchs als was der absolute Bevölkerungszuwachs auf dem betreffenden Gebiet ausmachte. Interessanterweise erhöhte sich die Anzahl der selbständigen Unternehmer relativ schneller als die Zahl der Arbeiterschaft. Leider war es nicht möglich die Aktiven in Gewerbe und die Aktiven in der Industrie gesondert zu errechnen, was zweifellos ein genaueres Bild vom Industrialisierungsprozeß auf der Basis der beruflichen Bevölkerungsstruktur ermöglichen würde. Der damalige Stand in den verschiedenen Branchen läßt erkennen, daß bis zum 1. Weltkrieg noch immer mehr als die Hälfte der im nichtagrarischen Sektor Beschäftigten im Gewerbe tätig war. Auffällig sind auch die Unterschiede in der Entwicklung der einzelnen slowenischen Gebiete. In Krain und im gesamten Küstengebiet wuchs der Anteil der in Gewerbe und Industrie Beschäftigten schneller als in Kärntner und in der Steiermark. Desgleichen auffallend sind unterschiedliche Wachstumsraten in den einzelnen Dekaden; der durchaus größte Wachstumsschub erfolgte in der Dekade zwischen 1900 und 1910. Entwicklungsvergleiche für die einzelnen Branchen sind nur auf der Basis der letzten drei Volkszählungen möglich. Ca. 8/10 der Aktiven, im nichtagrarischen Bereich Beschäftigten, waren in sechs Branchen zu finden: Bergbau und Hüttenwesen, Metallindustrie und Metallgewerbe, Bauwesen, Holzindustrie, Nahrungsmittelindustrie und Nahrungsmittelgewerbe sowie Bekleidungsgewerbe.

Ungeachtet einiger Einschränkungen, bedingt durch die Beschaffenheit des Materials, zeigte sich die Relevanz der hier verwendeten Quellen für eine Untersuchung über die gesellschaftlichen Veränderungen im slowenischen Siedlungsgebiet während der intensiven Industrialisierung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Jurij Perovšek

Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918

Ena izmed pomembnih značilnosti v procesu jugoslovanskega zedinjenja leta 1918 je prav gotovo dejstvo, da je bil ta proces med drugim utemeljen tudi v samostojnem državnem življenju Slovencev, Hrvatov in Srbov iz Avstro-Ogrske monarhije, in sicer potem, ko so se od monarhije odcepili ter z meščanskodemokratsko nacionalno revolucijo ustvarili svojo državno skupnost — Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Državo SHS).¹ Ta samostojna država je obstajala od 29. oktobra 1918 (od preloma državnopravih vezi med habsburškimi Jugoslovani in Avstro-Ogrsko), pa do 1. decembra 1918, ko se je združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS). Z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Baranje, Bačke in Banata je obsegala vse jugoslovansko ozemlje nekdanje monarhije, na njem pa je predstavljala prvi državotvorni izraz zgodovinskih združevalnih teženj jugoslovanskih narodov.

Država SHS mednarodno sicer ni bila priznana, kljub temu pa je uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav.²

¹ V zvezi z oblikovanjem slovenske politične volje za lastno državnost in prelomom državnopravih vezi med slovenskimi deželami in Avstro-Ogrsko monarhijo opozarjam, da je ta vprašanja historično celovito razčlenil dr. Janko Pleterski v delu *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971 (Prvo opredeljenje Slovenca za Jugoslavijo, Beograd 1976).

² Tu lahko opozorimo, zakaj Država SHS mednarodno ni bila priznana oziroma, zakaj je zavezniške in pridružene države niso priznale kot države po mednarodnem pravu. Kot je ugotovil dr. Ferdo Čulinović, so takrat zavezniške in pridružene države namenoma ocenjevale mednarodni položaj tako, kakor da Avstro-Ogrska še vedno obstoja, saj so le s tem zagotovile, da je lahko »italijansko Vrhovno poveljstvo (kot mandatar sil Antante) sklenilo (2. novembra 1918 v Padovi) *Pogodbo o premirju* s predstavništvom avstroogrškega Vrhovnega poveljstva.« Italiji je namreč prav stališče, da Avstro-Ogrska še obstaja, omogočalo »s predstavnikom te države voditi pogajanja in skleniti omenjeno pogodbo«. Po tej pogodbi pa je bila potrjena pravica Italije oziroma antantnih sil tako do okupacije tistega jugoslovanskega ozemlja, ki je bilo Italiji obljubljen z londonskim sporazumom, 26. aprila 1915, kot tudi drugega jugoslovanskega etničnega ozemlja, za katero bi se zaveznikom zdelo potrebno, da ga zasedejo ali na njem obdržijo red. Toda zavedati se je treba — kot posebej poudarja F. Čulinović —, da je temeljila omenjena *Pogodba o premirju* v izmisleku, saj Avstro-Ogrske 2. novembra 1918 ni bilo več. Na njenem prejšnjem ozemlju so

Imela je svoje državno ozemlje, ki je nastalo potem, ko so prekinile jugoslovanske dežele državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko. Prav tako je imela svoje prebivalstvo, saj je z 29. oktobrom 1918 prebivalstvo jugoslovanskih dežel iz Avstro-Ogrske monarhije pripadalo novi Državi SHS. Nova Država SHS je imela tudi lastno, organizirano oblast, kajti v jugoslovanskih deželah nekdanje monarhije po njihovi državni odcepitvi vodilni organi Avstro-Ogrske niso več izvrševali suverene oblasti, pač pa jo je Narodno Vijeće SHS v Zagrebu (Narodno Vijeće), ki je bilo v Državi SHS najvišja, navzven pa neodvisna in torej suverena državna oblast.³ Razen tega Država SHS ni bila mednarodno povsem nepriznana, saj so zavezniške vlade oziroma antantne sile s svojim ravnanjem le pokazale, da se zavedajo državnopravne spremembe, »ki je na jugu Avstro-Ogrske nastala 29. oktobra 1918.«⁴ Zavezniški glavni poveljnik na solunski fronti, francoski general Louis Franchet d'Espere, je 6. novembra 1918 v imenu zavezniških vojaških sil na vzhodu pozdravil »jugoslovansko Narodno Vijeće v Zagrebu in Ljubljani kot tudi novo kopensko in pomorsko jugoslovansko oboroženo silo«. Pripomnil je, da računajo zavezniki na to, »da bodo jugoslovanske čete v Zagrebu in Ljubljani nemudoma stopile v tesno sodelovanje z zavezniškim poveljstvom v Beogradu« in da bo ta zveza »znak zedinjenja v krvi proti skupnemu sovražniku vseh Slovanov osvobojenih izpod jarma Habsburžanov.«⁵ Spremenjeno državnopravno stanje na jugu nekdanje Avstro-Ogrske so upoštevali celo v taboru centralnih sil. Tako je 3. novembra 1918, torej še v času, ko je obstojala cesarska Nemčija, poročal nemški poslanik na Dunaju zunanjemu ministrstvu v Berlin, kako je ljubljanska Narodna vlada

nastale nove države — Država SHS, Čehoslovaška, Poljska, Madžarska in Nemška Avstrija. Vendar pa je bil ravno tak izmislek potreben zmagoviti Antanti za izpeljavo njenih političnih načrtov, posebej Londonskega sporazuma. To je bil razlog, zakaj Država SHS ni bila mednarodno priznana. Pri tem moramo dodati še, da je bilo s tem, ko Država SHS ni bila mednarodno priznana, celo ustvarjeno stanje, ko se je »pravo postavilo nasproti **faktu**«. Velele so namreč sodile, »da je za obstoj ali neobstoj neke države potrebna mednarodno-pravna sankcija oziroma priznanje«. To pa je bilo napačno stališče, ker je nasprotovalo logičnemu zaporedju dejstev, kajti mednarodno priznanje nima konstitutivnega značaja, saj ne ustvari države, če nje predhodno ni. Ima zgolj deklarativen značaj, ker se z njim pač ugotovi in objavi, da določena država obstaja. (O tem glej dr. Ferdo Čulinović, Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 138 — Navajam: Čulinović, Razvitak.) Obstoj Države SHS torej ni bil vezan na njeno mednarodno priznanje, ampak na dejstvo, da je imela vse tiste lastnosti, ki jih sicer ima vsaka družbena in politična skupnost, organizirana kot država.

³ O tem glej podrobneje prof. dr. Ferdo Čulinović, Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te države SHS) Zagreb 1953, str. 343—345 (navajam: Čulinović, Državnopravna historija) in isti, Razvitak, str. 127—128, 137—138. Glej tudi dr. Ivan Tomšič, Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti, Naši razgledi, leto XVIII, št. 25 (428), 7. 11. 1969.

⁴ Čulinović, Državnopravna historija, str. 345.

⁵ Franše d'Espere — Narodnom Vijeću, Gradja o stvaranju jugoslovenske države (I. I.—20. XII. 1918), II. tom, priredila dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, Beograd 1964, str. 490. (Navajam: Gradja II.) — O ravnanju zavezniških vlad, ki je kazalo, da antantne sile le upoštevali državnopravno spremembo, nastalo 29. oktobra 1918 na jugu Avstro-Ogrske monarhije, glej tudi L. Džordž, V. Orlando, Ž. Klemanso, E. Kauz-A. Trešić-Pavičiću, V Bukšegu i Kohu, Gradnja II, str. 455. Glej tudi op. 2 k temu dokumentu.

odgovorila »na direktno telegrafsko prošnjo... zaradi naših transportov iz Pule«. Sporočila je, da se glede na razpoložljiva transportna sredstva, dovoljuje nemškim rajhovskim oficirjem in vojaštvu potovati čez slovensko ozemlje.⁶ Poleg tega je tudi zadnji vladar sicer že razpadle habsburške monarhije, Karol I., 30. oktobra 1918 ukazal, da se mora »jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću v Zagrebu« predati avstroogrsko vojno mornarico.⁷ Ta ukaz je bil izpolnjen, saj je 31. oktobra 1918 obvestil Narodno Vijeće poverjetnik za narodno obrambo dr. Mate Drinković, da je »nocoj... dospel brzojav vojnega ministrstva na Dunaju, sekcije za vojno mornarico, s katerim se predajo vse vojne ladje, vse trdnjave na obalah Jadranskega morja ter vse mornariške naprave jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću.« V brzojavki je ministrstvo še prosilo, »da Narodno Vijeće odpošlje svoje zaupnike, da prevzamejo vojne ladje, utrdbe in vse mornariške naprave v Kotoru, Šibeniku, Reki, Puli in Trstu.«⁸ Gledanje Karla I. Habsburškega na Državo SHS, se kaže tudi v izjavi generallajtanta nekdanje avstro-ogrške vojske Wurma na sestanku, ki ga je imel z njim 5. novembra 1918 predsednik Narodne vlade v Ljubljani, Josip vitez Pogačnik. Wurm je dejal, »da pripozna suverenost proste jugoslovanske države, katero je priznalo tudi Nj. Veličanstvo« in da je pripravljen »priti tudi sam (tj. Wurm — op. J. P.) k vladi in to ponoviti.«⁹

Še neposredneje pa se je pokazalo upoštevanje obstoja Države SHS pri oblikovanju novih evropskih mednarodnih odnosov v novembru leta 1918. Predsednik poljske vlade je namreč 2. novembra 1918 pozdravil zagrebško Narodno Vijeće, v Zagreb pa je prispel tudi poljski vojaški državni predstavnik. Poleg tega je v začetku novembra 1918 poslal dunajski apostolski nuncij kot stavešina tamkajšnjega diplomatskega zbora zagrebškemu Narodnemu Vijeću skupno noto diplomatskih predstavništev na Dunaju, v kateri je prosil, da dovoli izvoz hrane iz Države SHS v Avstrijo oziroma na Dunaj. V istem času je Narodno Vijeće odposlalo še svoje konzularne predstavnike v Prago, na Dunaj in v Budimpešto, kjer so kot taki predstavniki dejansko delovali. Enako je nova madžarska država — Madžarska demokratična republika — poslala v Zagreb svojega diplomatskega predstavnika, poleg Madžarske pa je v Zagreb poslala svojega predstavnika še Čehoslovaška. Čehoslovaška vlada je 15. novembra 1918 z noto obvestila Narodno Vijeće, da je imenovala za svojega polномоčnega predstavnika v Zagrebu Elima Šimeka in hkrati prosila Narodno Vijeće, naj mu prizna lastnosti in pravice čehoslovaškega diplomatskega predstavnika. Z zagrebškim Narodnim Vijećem sta imela stik tudi danski ministrski predsednik ter bavarsko poslanstvo na Dunaju. Danski ministrski predsednik je poslal 24. novembra »novoosnovani vladi v Zagrebu« telegram o vprašanju vojnih ujetnikov, bavarsko poslanstvo na Dunaju pa je Narodnemu

⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Fasc. Österreich, 108, Krain. — Navedeno poročilo je pri svojih najnovejših raziskavah v Zvezni republiki Nemčiji našel kolega prof. dr. Janko Prunk. Nanj me je prijateljsko opozoril, za kar se mu ob tej priložnosti še posebej lepo zahvaljujem.

⁷ Čulinović, Razvitak, str. 139.

⁸ M. Drinković — Narodnom vijeću SHS, Gradnja II, str. 430.

⁹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradnja II, str. 486.

Vijeću sočasno poslalo noto zaradi zaplembe ladij Bavarskega Lloydja.¹⁰ Ob tem je 8. novembra 1918, na znani ženevski konferenci, priznal v imenu srbske vlade še njen predsednik in minister za zunanje zadeve Nikola P. Pašić zagrebško Narodno Vijeće »kot reprezentanta in vlado« Slovencev, Hrvatov in Srbov iz nekdanje monarhije.¹¹ To je pomenilo, da je »srbska vlada objektivno s priznanjem Narodnega Vijeća SHS priznala tudi novo Državo SHS.«¹² Istega dne je poslal N. Pašić poslancem Kraljevine Srbije v Parizu, Londonu, Washingtonu in Rimu navodilo, naj sporočijo vladi pri kateri so »akreditirani, da je kraljevska vlada priznala Narodno Veće v Zagrebu kot legitimnega predstavnika Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki prebivajo na teritoriju bivše a-ogrske monarhije.« Opozoril je, da srbska kraljevska vlada upošteva Narodno Vijeće, ki so ga izbrala pristojna narodna predstavništva, kot vlado »J(ugo)slovanov na teritoriju bivše a-ogrske monarhije vse do definitivne konstitucije ene države Srbov, Hrvatov in Slovencev.« V svojem navodilu poslancem je še pripomnil, naj storijo potreben korak »pri dotični vladi, da tudi ona prizna Narodno Veće v Zagrebu kot legitimno Vlado rečenih narodov in da prizna ta narod kot zavezniški narod.«¹³ Obenem je o vsem tem obvestil predsednika Narodnega Vijeća, dr. Antona Korošca.¹⁴ Poleg tega je skoraj hkrati Državo SHS individualno mednarodno priznala Madžarska demokratična republika. Njen diplomatski predstavnik je namreč izjavil ob svojem prihodu v Zagreb, 9. novembra 1918, da je z »zaupanjem madžarskega Narodnega sveta in madžarske vlade pooblaščen«, da pozdravi »kot poslanik Madžarske... Narodno Vijeće popolnoma svobodno nastale suverene, jugoslovanske države«. To izjavo je še podkrepil s poudarkom, da je prav tako pooblaščen že sedaj utirati »pot bratskemu odnosu in sporazumu med dvema sosednjima državama in to jugoslovansko državo in madžarsko državo.«¹⁵ Tako lahko glede na povedano ugotovimo, da je *de facto* imela Država SHS značaj meddržavnopravnega subjekta

¹⁰ Glej Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, druga knjiga, Srbija — Crna gora — Makedonija, Jugoslavija 1918—1945, Zagreb 1954, str. 201. Glej tudi isti, *Razvitak*, str. 138—139. Podrobneje glej o delovanju konzularnih predstavnikov Narodnega Vijeća v Pragi, na Dunaju in v Budimpešti, Bogdan Krizman, *Predstavništvo Predsjedništva »Narodnog Vijeća SHS« u Budimpešti, Beču i Pragi 1918*, *Historijski zbornik*, 1957, št. 1—4, str. 23—43.

¹¹ O tem glej Zapisnik sa konferencije o jugoslovenskom ujedinjenju, *Gradja II*, str. 523.

¹² Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921*, Maribor 1977, str. 151. — Navajam: Zečević.

¹³ N. Pašić — poslanicima Srbije u Parizu, Londonu, Vašingtonu i Rimu, *Gradja II*, str. 513.

¹⁴ N. Pašić — A. Korošcu, *Gradja II*, str. 514.

¹⁵ Saopštenje o madžarskoj delegaciji u Zagrebu, *Gradja II*, str. 532. V tej zvezi pripominjam, da je priznavala Madžarska demokratična republika obstoj Države SHS na vsem ozemlju, ki ga je obsegala. To je pomenilo, da je priznavala ločitev Hrvaške in Slavonije od Ogrske, torej odcepitev tistih jugoslovanskih dežel iz ogrske polovice nekdanje monarhije, ki so tvorile Državo SHS. V procesu jugoslovanskega zedinjenja Država SHS namreč ni vezala nase ostalega jugoslovanskega ozemlja, ki je v habsburški monarhiji pripadalo ogrski državni polovici. To ozemlje, je bilo še vedno vključeno v madžarsko državo (Prekmurje, Medžimurje) oziroma je bilo (Baranja, Bačka, Banat) 25. novembra 1918 s sklepom velike narodne skupščine Vojvodine iz nje izločeno in priključeno Kraljevini Srbiji.

(čeprav *de iure* ni bila subjekt mednarodnega prava) in je predstavljala dejansko skupno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so bili do leta 1918 vpeti v avstro-ogrske državni okvir.

V Državi SHS, prek katere je bilo izvršeno zedinjenje večine habsburških Jugoslovancev v Kraljevino SHS, je poleg hrvaškega in srbskega tudi slovenski narod dosegel nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve. Pot Slovencev v jugoslovansko skupnost je označevala polna nacionalna suverenost — samostojno odločanje o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost samosvoje, nacionalne družbene enote.¹⁶ Taka samostojnost je temeljila v notranji ureditvi Države SHS, ki je zagotavljala Slovincem lastno državnost na osnovi pristojnosti, katere so imeli posamezni necentralni, tj. pokrajinski organi oblasti.¹⁷ Slovenski narod je imel svojo Narodno vlado SHS v Ljubljani (Narodna vlada), v kateri so bili z izjemo za zunanje zadeve združeni vsi najvišji organi zakonodajne in izvršne oziroma upravne oblasti, ki jih ima država. Slovenska Narodna vlada je namreč imela poleg svojega predsednika dvanajst upravnih oddelkov (poverjeništev): poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo.¹⁸ Na ta način je bila utemeljena slovenska državnost, saj je imela Slovenija lastno državno oblast, medtem ko si je Narodno Vijeće, vrhovni organ oblasti v Državi SHS zase pridržalo le vodenje zunanjih in vojaških zadev ter odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanje zakonov in imenovanje stopenj višjih uradnikov.¹⁹ Ta razdelitev pristojnosti med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem se je najprej ohranila v prvotni obliki, kasneje pa jo je Narodna vlada presegla in začela svojo državno oblast izvajati tudi na področjih, ki so bila v pristojnosti Narodnega Vijeća. S tem je v Sloveniji izvrševala vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti in iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Posegala je tudi na področje mednarodnega občevarjanja, njen obstoj pa so upoštevale celo nekatere evropske vlade pri razvijanju svojih diplomatskih odnosov. Poleg tega je v Sloveniji povsem samostojno vodila še vse vojaške zadeve in po svojih pristojnih organih (poverjeništvu za pravosodstvo in poverjeništvu za narodno obrambo) izvršila pomilostitev oseb, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Samostojno in po lastnem preudarku je razveljavila tudi nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave ter akte z najvišjo pravno močjo, katere je sprejela avstrijska državna oblast, prav tako pa je sama

¹⁶ O tem pišem tudi v razpravi Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918 in razpravi Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. — Glej Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1—2, str. 49—75 (navajam: Perovšek, Oblikovanje) in isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, Borec, XXXVIII, 1986, št. 3—4, str. 195—208 (navajam: Perovšek, Država SHS).

¹⁷ Podrobneje o tem glej Perovšek, Oblikovanje, str. 54—56 in isti, Država SHS, str. 196.

¹⁸ Glej Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 1, »Državljani!« — Navajam: UL NV SHS.

¹⁹ V zvezi s pristojnostmi, ki si jih je zase pridržalo Narodno Vijeće glej podrobneje dr. Bogdan Krizman, Raspad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države, Zagreb 1977, str. 134—135.

imenovala stopnje višjih uradnikov.²⁰ To prakso je nato v državnopravnem pogledu potrdila še pomembna »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani« (Naredba o prehodni upravi), ki jo je v sporazumu z Narodnim Vijećem izdala Narodna vlada. Po tej naredbi je bila za Slovenijo prenešana vloga Narodnega Vijeća kot nosilca vrhovne oblasti na Narodno vlado, tako da je Narodno Vijeće prepustilo Narodni vladi svojo oblast za slovensko ozemlje.²¹ S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast ter nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.²²

Tako podkrepljena nacionalna emancipacija, ki jo je slovenski narod dosegel v Državi SHS, je še učvrstila že obstoječo osnovo za svobodni narodni razvoj. Ta je bil navembra 1918 celostno utemeljen in je omogočil Slovencem, da so oblikovali zgodovinsko nove pogoje svojega družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Njihovo oblikovanje je izhajalo iz dejavnosti Narodne vlade, ki je na vseh teh področjih dograjevala slovensko državnost v času obstoja Države SHS. Med njimi je najprej na političnem področju tudi v formalnem pogledu uveljavila novo, slovensko oblast in državnost nasproti stari, avstrijski državni oblasti. Tako je s posebnim pravnim aktom odstavila vse vodilne predstavnike avstrijske državne uprave na slovenskem ozemlju, in sicer kranjskega deželnega predsednika Henrika grofa Attemsja, dvorna svetnika Vilijema viteza Laschana in Oskarja viteza Kalteneggerja, deželnovladne svetnike Gustava Kulavicsa, dr. Henrika plemenitega Crona in dr. Roberta Praxmarerja, deželnovladnega tajnika Michelangela barona Zoisa, policijskega ravnatelja Karla grofa Künigla, policijskega svetnika dr. Mihaela Skubla, računskega revidenta Ferdinanda Staudacherja in računskega oficijala Bruna Klaureja.²³ Poleg tega je odstavila še nekatere okrajne glavarje in okrajne komisarje²⁴ ter suspendirala uradnike finančne uprave v Ljubljani²⁵ in nadzornika za nemške šole na Kranjskem.²⁶ Narodna vlada je odredila, da

²⁰ Več o tem glej Perovšek, Oblikovanje, str. 57–72 in isti, Država SHS, str. 197–202.

²¹ Glej UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. Glej tudi Perovšek, Oblikovanje, str. 52–53 in isti, Država SHS, str. 202.

²² O tem glej še Perovšek, Oblikovanje, str. 72–73 in isti, Država SHS, str. 202–203.

²³ UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 4, »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 458.

²⁴ Tako sta npr. bila v Velikovcu odstavljena okrajni glavar Robert baron Benz von Albekron in okrajni komisar Herman baron L'Estocq. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 669.

²⁵ Suspendirani so bili višji finančni svetnik Ferdinand Avian, višji računovodski svetnik Adolf Langof in računovodski svetnik Bertram Götz. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 458.

²⁶ S položaja šolskih nadzornikov sta bila suspendirana šolski svetnik prof. dr. Henrik Svoboda, okrajni nadzornik »za vse nemške ljudske in meščanske šole na Kranjskem, razen šol v kočevskem, novomeškem in črnomeljskem okraju« in nadučitelj Matija Primosch, okrajni nadzornik »za nemške ljudske šole v kočevskem, novomeškem in črnomeljskem okraju«. Hkrati s tem je Narodna vlada »njima podrejene šole... podredila šolskim nadzornikom za slovenske šole dotičnih krajev.« (UL NV SHS, letnik I, št. 12, 23. 11. 1918, 123, »Naredba poverjenišтва za uk in bogo-

se vsi državni davki, davščine in pristojbine od 1. novembra 1918 dalje plačujejo, sprejemajo in zaračunavajo v prid Države SHS,²⁷ ter ukazala, da morajo sodni predstojniki in predstojniki državnih pravdnistev zaobljubiti uradništvo na zvestobo Državi SHS.²⁸ Podobno je še določila, da mora vse vojaštvo in orožništvo priseči njej — tj. slovenski Narodni vladi.²⁹ Uveljavitev slovenske državne oblasti nasproti prejšnji, avstrijski, pa je temeljila tudi na pomilostitvi vseh oseb, ki so jih do 30. oktobra 1918 pravomočno obsodila bodisi civilna bodisi vojaška kazenska sodišča zaradi vrste različnih dejanj, med drugim zaradi veleizdaje, žalitve veličanstva ter članov cesarske in kraljevske hiše, zločina proti oboroženim silam države, dezertiranja, nepokoravanja vojaškemu pozivu in dejanja beguncu dane pomoči.³⁰ Poleg tega je Narodna vlada še povsem določno pokazala, da se je z nastankom Države SHS uveljavila drugačna oblika vladavine, saj je z več pravnimi akti potrdila značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike. Odredila je namreč, da se tako civilne

častja«. — V zvezi z nemškimi šolami na Kranjskem oziroma v Ljubljani pripominjam, da je ljubljanski magistratni ravnatelj izdal tudi javni razglas, ki je opozarjal, da »Jugoslavija pričakuje in zahteva od vsakega Jugoslovana, da vzgoji svoje otroke le v narodnih ljudskih in srednjih šolah«. Kot je navajal razglas, tisti, ki »ne bo vzgojen v narodni šoli in v narodnem duhu, ne bo imel upanja, da doseže v Jugoslaviji količjak ugodno eksistenco, javne službe pa sploh ne.« Zato je pozival vse slovenske in slovanske starše, ki so imeli svoje otroke v kaki nemški šoli ali nemški vzporednici, »da jih takoj s svojeročnim podpisom prepíšejo na slovensko šolo, oziroma na slovenski oddelek«. — UL NV SHS, letnik I, št. 8, 16. 11. 1918, »Slovenskim staršem!« Poudarjeno v UL NV SHS.

Glede zgoraj omenjenega H. Svobode lahko še povemo, da je bil suspendiran tudi z mesta »začasnega vodstva državne realke v Ljubljani« (UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, 16, »Naredba poverjeništvu za uk in bogočastje«), poleg njega pa je Narodna vlada suspendirala tudi »deželnega šolskega nadzornika Albina Belarja in šolskega svetnika dr. Josipa Binderja, profesorja na državni realki v Ljubljani,« (UL NV SHS, letnik I, št. 4, 9. 11. 1918, 46, »Naredba poverjeništvu za uk in bogočastje«).

²⁷ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

²⁸ UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 6, »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«. Besedilo zaobljube, ki so jo morali podati sodni uradniki svojim predstojnikom v vseh pravosodnih službah je bilo: »Obljubljam zvestobo državi in spoštovanje zakonu.« — UL NV SHS, letnik I, št. 15, 30. 11. 1918, 158, »Narodna poverjeništvu za pravosodstvo«.

²⁹ Sklep o zaprisegi slovenskih vojaških enot Narodni vladi, je bil sprejet na njeni seji 2. novembra 1918. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 458.) Naredba, ki je odredila, da mora tudi orožništvo »takoј zapriseči na Narodno vladu«, pa je bila v Uradnem listu objavljena 8. novembra 1918. Besedilo, s katerim je priseglo tako vojaštvo kot orožništvo Narodni vladi, se je glasilo takole: »Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso svojo dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodni vladi — op. J. P.) kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljjenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonu za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!« — UL NV SHS, letnik I, št. 3, 8. 11. 1918, 36, »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

³⁰ Glej UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, 17, »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo« in št. 9, 18. 11. 1918, 91, »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

kot vojaške sodbe razglašajo v imenu zakona,³¹ medtem ko so se v Avstro-Ogrski monarhiji razglašale »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«,³² odpravila pa je tudi nazive, »kakor ‚visokorodje‘, ‚blagorodje‘ itd.,« ter naslove na oblastne organe, »kakor ‚visoki‘, ‚slavni‘ itd.«³³

Naslednja stopnja, s katero je utemeljila Narodna vlada nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitvev Slovencev po odcepitvi od habsburške monarhije, je bila vzpostavitev pravne vezanosti prebivalstva v Sloveniji na novo Državo SHS. Tako je že svoj prvi razglas naslovila z »Državljan!« in s tem kot suverena oblast opredelila javnopravni odnos, ki je vse fizične osebe na slovenskem ozemlju povezal v smislu državne pripadnosti, tj. državljanstva s Slovenijo oziroma Državo SHS. Ob tem je označila še odgovarjajoče obveznosti, ki so izhajale iz državljanstva kot pravnega položaja fizičnih oseb na slovenskem ozemlju,³⁴ v nekaterih kasnejših naredbah pa opredelila zlasti socialnoekonomski vidik pravic, ki jih je zagotavljal tak pravni položaj.³⁵ Z doslednim uveljavljanjem sprememb, ki so nastale ob razpadu habsburške države je pohitela še na področju javne uprave. Na Slovenskem je prevzela in obenem v sebi združila vse posle nekdanje c. kr. deželne vlade v Ljubljani in Celovcu, kakor tudi vse posle nekdanjih c. kr. namestništev v Trstu in Gradcu.³⁶ Razpustila je tudi deželni odbor dotedanje vojvodine Kranjske³⁷ in za Koroško, Štajersko, Primorsko ter Kranjsko prevzela in v sebi združila vse posle dotedanjih deželnih odborov ter avtonomnih oblasti in naprav.³⁸ S tem je presegla prejšnjo upravno dvotirnost, ki je slonela na delitvi na državne in deželne avtonomne vlade, saj je združila vso javno upravo in jo vodila enotno za vso Slovenijo.³⁹ Tako je politično in upravno zedinila Slovenijo, s čimer je »Slovenija kot taka postala državnopravna enota«. ⁴⁰ To je pomenilo, da je bil v času obstoja Države SHS v svoji prvi stvarni obliki uresničen program Zedinjene Slovenije. Takratna Zedinjena Slovenija je obsegala vse ozemlje, ki ga je upravljala Narodna vlada — »Kranjsko, Goriško, slovenski

³¹ Glej UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 6, »Naredba poverjeništvu za pravo-sodstvo« in št. 2, 6. 11. 1918, 31, »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

³² O tem glej podrobneje Metod Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Ljubljana 1935, str. 500.

³³ UL NV, SHS, letnik I, št. 12, 23. 11. 1918, 116, »Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

³⁴ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, 1, »Državljan!«.

³⁵ UL NV SHS, letnik I, št. 3, 8. 11. 1918, »Poziv kmetovalcem«, »Objava poverje-ništvu za poljedelstvo«, št. 4, 9. 11. 1918, 48, »Naredba poverjeništvu za socialno skrbstvo«, št. 12, 23. 11. 1918, 115, »Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov«.

³⁶ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o pre-hodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

³⁷ Glej UL NV SHS, letnik I, št. 4, 9. 11. 1918, 44, »Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

³⁸ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o pre-hodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

³⁹ Podrobneje o tem glej Janko Brejc, *Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana 1928, str. 164—165. Glej tudi Silvo Kranjec, *Slovenci v Jugo-slaviji*, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Lju-bljana 1939, str. 60.

⁴⁰ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev, Od naselitve do zloma stare Jugo-slavije*, Ljubljana 1961, str. 469.

del Istre, mesto Trst z okolico« ter »Štajersko in Koroško,« kolikor sta bili »ti deželi del države SHS«. ⁴¹

Sprememba državne oblasti in vzpostavitev slovenske državnosti sta bili izraženi tudi v načelih, na katerih je bilo zasnovano delovanje Narodne vlade. Prejšnja avstrijska namestništva in deželne vlade so bile namreč osnovane na t. i. birokratskem sistemu, po katerem je bil vodja uprave v deželi cesarski namestnik oziroma deželni predsednik, ki je bil osebno odgovoren za vse upravno delo, saj se je izvrševala uprava v njegovem imenu. Narodna vlada pa je bila nasprotno osnovana na ministrskem ali kolegijemskem sistemu, po katerem je vodil upravo in odgovarjal za njeno izvajanje kolegij, tj. celotna Narodna vlada, ki je o vseh pomembnih vprašanjih odločala skupno, medtem ko je bilo njenim članom kot vodjem posameznih upravnih oddelkov prepuščeno odločanje manj pomembnih zadev. ⁴² Tako je bila nova državna uprava bistveno spremenjena, spremembe na tem področju pa se je Narodna vlada odločila utemeljiti tudi s celostno opredelitvijo novih osnov državne ureditve v Sloveniji. V ta namen je 7. novembra 1918 ustanovila Upravno komisijo, ki je bila zadolžena, da »izdela načrt za preosnovo javne uprave v prehodni dobi, dokler se ne izdela in ne uveljavi definitivna upravna organizacija naše države.« Komisijo sta sestavljala »dva uradnika politične uprave in po en uradnik finančne, šolske in justične uprave ter deželnega odbora.« Komisija je imela pravico, »da pritegne po potrebi k sodelovanju stokovnjake«, z delom pa je morala začeti takoj. ⁴³ Poleg tega je ustanovila Narodna vlada še več drugih pomembnih upravnih teles — Komisijo za mirovno konferenco s pisarno za zasedeno ozemlje, Dopisni urad Narodne vlade v Ljubljani, Prehodni gospodarski urad v Ljubljani in Uradni list. ⁴⁴ Obenem ni obšla vprašanja glede kadrovskega potenciala, potrebne za delovanje nove državne uprave. Tako

⁴¹ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

⁴² Dr. Lovro Bogataj, Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 381—382. (Navajam: Bogataj.) Prim. tudi Dragotin Trstenjak, Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 110.

⁴³ UL NV SHS, letnik I, št. 4, 9. 11. 1918, 45, »Naredba poverjenjstva za notranje zadeve«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 510—511. Dodajam, da je bilo na seji Narodne vlade 7. novembra 1918 določeno tudi, da bodo imenovali »člane komisije... posamezni resorji«. En uradnik naj bi bil vzet iz uradništva, ki je poslovalo v prvi instanci, eden bi bil vzet iz uradništva, ki je poslovalo v drugi instanci, tretjo instanco, pa je poznal predsednik te komisije »dr. Žolger sam« — Glej prav tam, str. 511.

⁴⁴ Bogataj, str. 383. Opozarjam, da je predstavljalo zadnje navedeno upravno telo — Uradni list — eno izmed najpomembnejših naprav slovenske državne oblasti. Prek njega so bile naredbe in druge uradne objave, ki so jih sprejeli Narodna vlada oziroma njena posamezna poverjenjstva pravnomočno razglašene za vse slovensko ozemlje, s čimer je Narodna vlada kot pravno najvišja oblast v Sloveniji uveljavila in utrjevala različne vidike slovenske državnosti v Državi SHS. Sklep o tem, da prične izhajati Uradni list, je sprejela Narodna vlada že na svoji prvi seji 1. novembra 1918 (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 442). »Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani« je bil s posebno naredbo poverjenjstva za notranje zadeve ustanovljen 3. novembra 1918 (glej UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 2, »Naredba poverjenjstva za notranje zadeve«), njegova prva številka pa je izšla naslednji dan.

so morala vojaška poveljstva odpustiti iz aktivne službe vse javne uradnike — profesorje, učitelje, sodnike, notarje, železničarje, poštne uradnike itn.,⁴⁵ za demobilizirane častnike pa je bil ustanovljen trimesečni tečaj za poštne, železniške in druge uradnike, ki naj bi bili kasneje sprejeti v ustrezne državne službe.⁴⁶ Narodna vlada je izdala še obširno naredbo o prednostnem zaposlovanju vojaških vojnih invalidov v vseh javnih uradih in vseh tistih podjetjih, zavodih, uradih (tudi občinah) ter obratih, ki so bili pod državnim nadzorstvom. V tej naredbi je upoštevala tudi vprašanje zaposlovanja vojaških vojnih invalidov v zasebnih zavodih in obratih.⁴⁷

Ob uveljavljanju novih prvin v slovenski državni upravi je Narodna vlada preoblikovala tudi dotedanji ustroj sodnih ustanov na slovenskem ozemlju. Določila je nove nazive sodišč in državnih pravdnih svetov, ki so odtlej bili deželno sodišče, okrožno sodišče, okrajno sodišče in državno pravdnišvo⁴⁸ ter podredila del koroških okrajnih sodišč (v Borovljah in v Rožeku) deželnemu sodišču v Ljubljani, drugi del teh sodišč (v Pliberku, Dobrli vasi in v Železni kaplji) pa okrožnemu sodišču v Mariboru. Ta sklep se je nanašal tudi na opravljanje poslov državnega pravdnišva.⁴⁹ Za Kranjsko, Štajersko in Koroško je ustanovila višje deželno sodišče v Ljubljani in odredila, da zoper sodbe in druge ukrepe višjih deželnih sodišč ter deželnih in okrožnih sodišč, ki jih izdajajo kot sodišča druge stopnje, ni nadaljnjega pravnega sredstva. Hkrati je še odredila, da višja deželna sodišča sodijo dokončno tudi v vseh tistih pravnih zadevah, v katerih je bilo do tedaj pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče. S tem je višje deželno sodišče v Ljubljani odločalo o že vloženih, a še ne rešenih pravnih zadevah, poslanih na ta naslov.⁵⁰ Narodna vlada je enako preoblikovala tudi ustroj vojaških sodnih ustanov. Ustanovila je »vojaško sodišče SHS v Ljubljani,« ki je bilo pristojno za vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju, razen za dejanja antantnih vojaških enot;⁵¹ združila je nekdanje divizijsko in brigadno sodišče v eno vojaško sodišče, pristojno za dejanja, ki so zahtevala kazenski pregon, in določila sedeže vojaških sodišč na Slovenskem — v Ljubljani in Mariboru.⁵² Vzporedno s tem

⁴⁵ UL NV SHS, letnik I, št. 5, 12. 11. 1918, 65, »Naredba poverjenišva za narodno brambo«.

⁴⁶ UL NV SHS, letnik I, št. 12, 23. 11. 1918. »Rezervnim častnikom«. O tem glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 637.

⁴⁷ NV SHS, letnik I, št. 12, 23. 11. 1918, 115, »Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov«.

⁴⁸ UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 6, »Naredba poverjenišva za pravosodstvo«.

⁴⁹ UL NV SHS, letnik I, št. XVIII, 7. 12. 1918, 178, »Naredba poverjenišva za pravosodstvo«. Opozarjam, da je bila naredba št. 178 sprejeta 30. novembra 1918, in sicer »v smislu točke V., št. 2., naredbe celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 14. novembra 1918, št. 11. Uradnega lista«.

⁵⁰ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlje Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

⁵¹ UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, 31, »Naredba poverjenišva za narodno obrambo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II str. 487.

⁵² UL NV SHS, letnik I, št. 15, 30. 11. 1918, 157, »Naredba poverjenišva za narodno obrambo«. Naredba je poleg omenjenega vsebovala še določbe, ki so spreminjale prejšnja določila avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika glede odobritve

je odredila, da je prešla funkcija javnega tožilca za vse vojaške zadeve na vojaškega pravdnika slovenske Narodne vlade.⁵³

Pri vzpostavljanju nove, nacionalne državne organiziranosti je Narodna vlada na vojaškem področju izvedla še več drugih ukrepov. Ni se zadovoljila le s preoblikovanjem vojaških sodnih ustanov, marveč je uskladila tudi delovanje vseh vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil na slovenskem ozemlju. Določila je, da sodita v pristojnost poverjeništva za narodno obrambo poleg vojaških enot še Narodna straža in orožništvo.⁵⁴ Usklajeno delovanje vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil je zagotovila tudi z enotnim ustrojem narodne brambe v Sloveniji, saj je ustanovilo njeno poverjeništvo za narodno obrambo Centralni urad narodne obrane, katerega naloga je bila enotno organizirati vso brambo po deželi in skrbeti za oborožitev, izurjenost ter prehrano mož in častnikov.⁵⁵ Poleg tega je poverjeništvo za narodno obrambo ukrenilo vse potrebno, da je imelo ustrezen pregled nad vsemi obstoječimi vojaškimi enotami in kadrovsko sestavo oboroženih sil na slovenskem ozemlju.⁵⁶ Tako je Narodna vlada v celoti organizirala nov in neodvisen slovenski vojaški in varnostni aparat. To je med drugim dokazoval položaj prvega organiziranega poveljstva srbske vojske v Sloveniji po razpadu Avstro-Ogrske monarhije. Enote v novembru leta 1918 obstoječega poveljstva srbskih čet v Ljubljani so »delovale po nalogu ali v soglasju za Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada«.⁵⁷

Polnega in svobodnega razvoja slovenskega naroda v Državi SHS pa ni predstavljalo le uveljavljanje in organiziranje njegove državne oblasti ter utemeljevanje novih osnovnih javnopravnih odnosov, ki so nastali, ko je prenehala obstajati habsburška država. Poseben vidik tega razvoja je pomenila emancipacija Slovencev na gospodarskem področju, torej v tisti obliki nacionalne suverenosti, za katero vemo, da jo je »možno uresničiti le ob pogoju, da narod ni pod tujo dominacijo, skratka, da je že uresničil svojo politično samoodločbo.«⁵⁸ To obliko suverenosti in dograditve slovenske državnosti je uveljavila Narodna vlada v resnem in odgovornem pristopu k številnim vprašanjem, katerih rešitev je terjalo oblikovanje novega in samostojnega gospodarskega življenja. Med prve ukrepe take narave je sodila demilitarizacija obratov,⁵⁹ s čimer so bile ukinjene razmere, uveljavljene z vojnodajatvenim

ter odrejanja preventivnega oziroma preiskovalnega zapora. Naredba je na novo opredelila tudi sestavo in delovanje vojaškega sodišča.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 487.

⁵⁵ UL NV SHS, letnik I, št. 4, 9. 11. 1918, 50, »Naredba poverjeništva za narodno brambo«. Podrobneje o tem glej Perovšek, Oblikovanje, str. 67—68.

⁵⁶ Ukrepe takega značaja sta predstavljali posebni objavi poverjetništva za narodno obrambo, razglašeni v UL NV SHS. — Glej UL NV SHS, letnik I, št. 6, 14. 11. 1918. »Vojaške zadeve« in št. XVII, 5. 12. 1918, »Poziv«, Podrobneje o tem glej Perovšek, Oblikovanje, str. 68—69 in op. 90 na str. 69.

⁵⁷ Zečević, str. 205. O tem glej podrobneje prav tam, str. 204—205. Glej tudi Perovšek, Oblikovanje, str. 70.

⁵⁸ Ernest Petrič, Pravica do samoodločbe. Mednarodni vidiki, Maribor 1984, str. 99.

⁵⁹ Sklep o demilitarizaciji obratov je sprejela Narodna vlada že na svoji prvi seji 1. novembra 1918. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 443.

zakonom iz leta 1912, po katerem so bili obrati, ki so proizvajali vojaški material pod vojaškim nadzorom.⁶⁰ Z odpravo militarizacije obratov je uvedla Narodna vlada normalno, mirnodobno proizvodnjo v Sloveniji, ki jo je omogočila še z ustanovitvijo že omenjenega Prehodnega gospodarskega urada v Ljubljani. Ta urad je s ciljem demobilizacije »za ono dobo, dokler se ne uredi vsa v javnem interesu ležeča produkcija in ne preide v normalen mirovni obrat«, prevzel v svojo posest vse dotedanje vojaške obrate, ki so bili pred tem v lasti države, druge pa je prevzel v svoje nadzorstvo oziroma v najem. Prevzel je tudi nadzorstvo nad vsemi, do tedaj po vojnodajatvenem zakonu zavezanimi obrati z dispozicijsko pravico nad proizvodi (premogovnike, rudnike, tovarne za usnje, blago itn.), dispozicijsko pravico nad vsemi proizvodi, ki so bili v nujnem javnem interesu in stvarno demobilizacijo vojske.⁶¹

Vzporedno z uvedbo mirnodobne gospodarske proizvodnje je pričela vzpostavljati Narodna vlada novo, slovensko nacionalno gospodarstvo. Najprej je nacionalizirala avstrijski državni kapital in tako začela ustvarjati slovensko državno imetje. V svojo last je prevzela vsa posestva in gozdove, ki so pred tem pripadali avstrijski državi in verskemu skladu, kar je pomenilo, da so postala »ta posestva in ti gozdovi ... državna last«.⁶² Slovensko državno imetje je ustvarjala tudi tako, da je ostali avstrijski erar, ki po razpadu monarhije ni imela lastnika, prevzela v svojo upravo in uporabo.⁶³ Na taki osnovi je nato pričela povezovati nacionalne gospodarske sile, hkrati pa je ukinila še različne ustanove ter omejitvene pravne določbe, ki jih je na gospodarskem področju postavila prejšnja državna oblast.⁶⁴ Povezanost nacionalnih gospodarskih sil je

⁶⁰ Jože Šorn, *Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni*, Zgodovinski časopis, 35, 1981, št. 1—2, str. 64. Podrobneje glej o militarizaciji avstro-ogrškega gospodarstva po letu 1912, str. 64 in 66—67.

⁶¹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 511. Glej tudi UL NV SHS, letnik I, št. 4, 9. 11. 1918, 52, »Naredba poverjenistva za javna dela in obrt«.

⁶² UL NV SHS, letnik I, št. 5, 12. 11. 1918, 60, »Naredba poverjenistva za kmetijstvo«. Pripominjam, da so s tem, ko je prevzela Narodna vlada gozdove avstrijske države v svojo (državno) last, za ta kapital tudi formalno nastali novi upravni odnosi, saj je pred tem (v nekdanji monarhiji) uprava državnih gozdov spadala pod državna gozdna ravnanjstva, podrejena ministrstvu za poljedelstvo. — O tem glej podrobneje ing. Anton Šivic. *Razvoj gozdarstva in lova v Sloveniji*, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 350.

⁶³ Avstrijski erar, ki je v Sloveniji po razpadu Avstro-Ogrske monarhije ostal brez lastnika, so tvorili: rudnik živega srebra v Idriji, premogovnik v Velenju, premogovnik v Zabukovici, cinkarna v Celju, smodnišnica v Kamniku in tobačna tovarna v Ljubljani. — Podatki o državnem lastništvu omenjenih gospodarskih enot so navedeni v Jože Šorn, *Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju*, Jugoslovanski istorijski časopis, 1969, št. 4, str. 138, isti, *Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama*, Kronika, VII, 1959, št. 1, str. 12, 13, isti, *Cinkarne v Zagorju, Šentjanžu in Celju*, Kronika, XVIII, 1976, št. 3, str. 131.

⁶⁴ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 523, in UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, 14, »Naredba poverjenistva za prehrano«, 19, »Naredba poverjenistva za finance«, št. 5, 12. 11. 1918, 69, »Naredba poverjenistva za trgovino in industrijo, sporazumno s poverjenistvom za prehrano«, št. 6, 14. 11. 1918, 72, »Naredba poverjenistva za kmetijstvo« 73, »Naredba poverjenistva za kmetijstvo«, 74, »Naredba poverjenistva za kmetijstvo«, št. 7, 15. 11. 1918,

utemeljila Narodna vlada tako, da je razširila delovanje različnih ustanov (prejšnje c. kr. kmetijske družbe, finančnega ravnateljstva in finančne prokurature v Ljubljani, inženirske zbornice ter trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani in poslovalnice za krmila v Ljubljani) na vse ozemlje, ki je bilo v njeni upravi.⁶⁵ Obenem si je prizadevala, da se zbere ustrezno kadrovska moč, na katero bi bila oprta graditev slovenskega gospodarstva. V tej zvezi je pozvala kmetijske, gozdarske in kulturnotehnične strokovnjake in vse tiste strokovnjake, »ki delujejo sedaj v gospodarskih strokah med Slovenci, naj nemudoma javijo svoje naslove.«⁶⁶

Ob povezovanju nacionalnih gospodarskih sil je Narodna vlada še zagotovila, da se je nadaljevalo obratovanje že obstoječe gospodarske proizvodnje na Slovenskem. Z denarno pomočjo je omogočila, da so nadaljevali proizvodnjo industrijski obrati na spodnjem Štajerskem,⁶⁷ namenila pa je tudi vso potrebno pozornost vprašanju nadaljnjega, nemotenega železniškega prometa.⁶⁸ Poleg tega je sklenila zagotoviti surovine, potrebne za nepretrgano obratovanje industrije na Slovenskem,⁶⁹ pridobiti pa je še hotela pomembno gradivo nekdanjega vojnega ministrstva in ministrstva za javna dela (natančne katastre vodnih sil, podrobno izdelane načrte za vodovode, elektrifikacijo železnic, razne vodne zgradbe itn.), ki ga je nameravala uporabiti pri načrtovanju nadaljnjega gospodarskega razvoja.⁷⁰ Ob tem je obravnavala tudi vprašanje nemotene proizvodnje na kmetijskem področju in sicer zlasti z vidika zadovoljevanja potreb po umetnih gnojilih ter ustreznega razdeljevanja teh gnojil v Slove-

82, »Naredba poverjenišтва za prehrano«, 84, »Naredba poverjenišтва za prehrano o mlinskih izkaznicah in o uravnavi mletja«, št. 9, 18. 11. 1918, 92, »Naredba poverjenišтва za javna dela in obrt«, št. 10, 20. 11. 1918, 101, »Naredba poverjenišтва za kmetijstvo«, 102, »Naredba poverjenišтва za kmetijstvo«, št. 13, 26. 11. 1918, 131, »Naredba poverjenišтва za trgovino in industrijo in za kmetijstvo«, št. 14, 28. 11. 1918, 145, »Naredba poverjenišтва za prehrano« in št. 15, 30. 11. 1918, 159, »Naredba poverjenišтва za javna dela in obrt, za industrijo in trgovino in za pravosodstvo«.

⁶⁵ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 494 in UL NV SHS, letnik I, št. 3, 8. 11. 1918, 40, »Naredba poverjenišтва za finance«, 41, »Naredba poverjenišтва za finance«, št. 4, 9. 11. 1918, 47, »Naredba poverjenišтва za kmetijstvo«, št. 7, 15. 11. 1918, 80, »Naredba poverjenišтва za javna dela in obrt«, št. 10, 20. 11. 1918, 108, »Naredba poverjenišтва za trgovino in industrijo« in št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. Glej tudi Stanovska uprava; Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 153, prav tam, Stanovska uprava; Odvetniška zbornica v Ljubljani, str. 156 in prav tam Naša kmečka zemlja in gospodarske razmere, str. 342.

⁶⁶ UL NV SHS, letnik I, št. 5, 12. 11. 1918, »Poziv kmetijskim, gozdarskim in kulturnotehničkim strokovnjakom«.

⁶⁷ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 522—523.

⁶⁸ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 608 in Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 669, 670—671.

⁶⁹ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 487. Glej tudi UL NV SHS, letnik I, št. XVII, 5. 12. 1918. »Poziv vsem industrijskim podjetjem v področju Narodne vlade SHS v Ljubljani.« Pripominjam, da je bil ta poziv sestavljen še v času obstoja Države SHS, 30. novembra 1918.

⁷⁰ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 558.

niji.⁷¹ V tej zvezi je bila objavljena posebna naredba, na osnovi katere so bila vsa umetna gnojila v Sloveniji pod zaporo, za njihovo enakomerno razdeljevanje pa je bila določena novoustanovljena Slovenska kmetijska družba v Ljubljani.⁷²

V dejavnosti, skozi katero je nova slovenska državna oblast gradila nacionalno gospodarstvo, je bilo načeto tudi bistveno vprašanje vsakega gospodarstvenega življenja — reševanje valutnega problema. Za njihovo rešitev so storili predstavniki slovenske oblasti več korakov. Sredi novembra 1918 sta se na Dunaju dr. Milko Brezigar, sekretar Narodnega sveta v Ljubljani (vrhovnega slovenskega političnega telesa, ki je leta 1918 izbojevalo nacionalno samoodločbo), in dr. Ivan Lorković, eden od tajnikov v predsedstvu Narodnega Vijeća dogovorila, da »vse pravice a. o. banke preidejo na države na bivšem a. o. teritoriju«, ⁷³ slovensko poverjeništvu za finance pa je že pred tem pojasnilo, »da so stari plačilni pripomočki, zlasti bankovci avstroogrske banke, v veljavi« in opozorilo, da se »sprejemajo pri vseh uradih.«⁷⁴ Ob teh ukrepih, ki so omogočili tekoče in nemoteno denarno poslovanje, pa je nova državna oblast seveda pokazala, da jo zanima predvsem ureditev lastne, »nacionalne« valute v Državi SHS. Med slovenskimi predstavniki, ki so v Narodnem Vijeću sodelovali pri razpravah o »nacionalni« valuti Države SHS, je zlasti izstopal M. Brezigar, takratni vodilni gospodarski teoretik na Slovenskem. Predlagal je emisijo lastnega denarja nasproti kontinuiteti avstrijskih kron. Tako ravnanje je zagovarjal tudi v razpravi, ko je bilo to vprašanje posebej obravnavano v Sloveniji. Vendar pa enotnega stališča o valutnem vprašanju tako Narodno Vijeće kot slovenska oblast nista uspela oblikovati v času kratkotrajnega obstoja Države SHS, zato se obravnave o »nacionalni« valuti niso odrazile v morebitnem spreminjanju obstoječega plačilnega sredstva nove države.⁷⁵

Med pomembne gospodarske naloge slovenske državne oblasti je sodilo še aprovizacijsko vprašanje. To vprašanje je Narodna vlada odgovorno domislila, saj je dobro zasnovala preskrbovalno organizacijo v Sloveniji. Poverjeništvu za prehrano, »ustanovljeno za vse slovensko ozemlje«, je bilo namreč zadolženo, da »uravnava preskrbovanje z živili in drugimi gospodinjskimi potrebščinami ter v ta namen izdaja potrebne dokaze in izvršuje predpise.« Zato

⁷¹ Dokumente, ki razkrivajo tvorno obravnavo tega vprašanja hrani Arhiv Socialistične republike Slovenije v Ljubljani (A SRS). Opozarjam predvsem na naslednje: A SRS, Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvu za kmetijstvo, fasc. XIV—1, 1918—19, spis št. 9/1918, spis št. 162/1918, spis št. 163/1918, spis št. 266/1918, spis št. 267/1918, spis št. 273/1918, in spis št. 277/1918.

⁷² Naredba je bila izdelana konec novembra 1918 (A SRS, Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvu za kmetijstvo, fasc. XIV—1, 1918—1919, spis št. 274/1918), uradno pa je bila razglašena 5. decembra 1918. — Glej UL NV SHS, letnik I, št. XVII, 5. 12. 1918, 169, »Naredba poverjeništvu za trgovino in industrijo, dogovorno s poverjeništvom za kmetijstvo«.

⁷³ Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća S. H. S., Priloge, Gradja II, str. 650.

⁷⁴ UL NV SHS, letnik I, št. 6, 14. 11. 1918, »Poziv poverjeništvom za finance«.

⁷⁵ O tem glej podrobneje Jože Šorn, Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XXIII, 1983, št. 1—2, str. 60.

sta bili pritegnjeni v delovanje tega poverjenišтва dve pomembni ustanovi — Žitni zavod v Ljubljani in Vnovčevalnica za živino in mast v Ljubljani. Ravnati sta se morali le po navodilih poverjenišтва za prehrano, v Sloveniji pa sta predstavljali centralo za ves promet z žitom, mlevskimi izdelki, sočivjem, krompirjem, govejo živino, prašiči in maščobo.⁷⁶ Zato je moral vsak, ki je na slovensko ozemlje uvažal omenjeno blago, to blago »ponuditi v nakup žitnemu zavodu, oziroma vnovčevalnici za živino in mast.«⁷⁷ Pri tem je poverjenišтво za prehrano še odredilo, da so se morali »kontingenti žita, krompirja in sočivja, ki so jih predpisala prejšnja oblastva ... brezpogojno v najkrajšem času oddati žitnemu zavodu v Ljubljani.«⁷⁸

Slovenska nacionalna osvoboditev in politična osamosvojitve sta se v Državi SHS razen na gospodarskem področju, udejanili tudi v ustvarjanju novih družbenopolitičnih odnosov in razmer, ki jih je utemeljil slovenski narod, ko je postal suveren. Spremembe na tem torišču nacionalnega življenja so med drugim oblikovale delovne množice, ki so kljub vodilni vlogi meščanstva v Državi SHS, kot aktiven dejavnik soustvarjale temelje nove ureditve. Tako je Narodna vlada uresničila zahteve socialnodemokratskega shoda, ki se je zbral 10. novembra 1918 v Ljubljani in terjal »popolno svobodno zbiranje in združevanje že v prehodni dobi.«⁷⁹ Razveljavila je avstrijski državni zakon o društvenem pravu in avstrijski državni zakon o shodnem pravu iz leta 1867 in ju nadomestila z novimi zakonskimi določili, po katerih je bilo ustanavljanje društev svobodno, enako pa je bilo svobodno prirejanje shodov.⁸⁰ Obenem je razveljavila tudi del avstrijskega tiskovnega zakona iz leta 1862 in dovolila svobodno razpečevanje časnikov in revij.⁸¹ Poleg tega je na osnovi razgovora, ki ga je imela deputacija zaupnikov slovenskih premogovnih delavcev 26. novembra 1918 na poverjeništvu za javna dela in obrt, to poverjenišтво že pričelo »glede ureditve osemurnega dela... priprave v uradih premogovnih lastnikov.« Deputacija je tudi dosegla, da je odtlej zastopala Narodna vlada načelo, »da mora dobiti delavec vsaj tako plačo, da pri normalnem delu zasluži gotov najmanjši zaslužek.« Dogovorila se je še o plačah rokodelcev, strojnikov in delavcev iz podobnih strok, in sicer tako, da so bile te plače vnaprej tabelarično določene, rasle pa naj bi po službenih letih. Podobno je dosegla pri plačah rudarjev in drugih delavcev. Zanje se je uvedel plačilni pravilnik po

⁷⁶ UL NV SHS, letnik I, št. 7, 15. 11. 1918, »Okrožnica poverjenišтва za prehrano vsem političnim in okrajnim oblastvom na Slovenskem«. Pripominjam, da sta vzporedno s tem zagotovila Narodna vlada oziroma njeno poverjenišтво za prehrano za celo slovensko ozemlje tudi preskrbo in delitev sladkorja in kavine mešanice. — Glej tudi UL NV SHS, letnik I, št. 9, 18. 11. 1918, 95, »Naredba poverjenišтва za prehrano« in 97, »Naredba poverjenišтва za prehrano«.

⁷⁷ UL NV SHS, letnik I, št. 14, 28. 11. 1918, 146, »Naredba poverjenišтва za prehrano«.

⁷⁸ UL NV SHS, letnik I, št. 9, 18. 11. 1918, 96, »Naredba poverjenišтва za prehrano«.

⁷⁹ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 371. (Navajam: ZA KPJ.)

⁸⁰ UL NV SHS, letnik I, št. 14, 28. 11. 1918, 134, »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve«, 135, »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve«.

⁸¹ Prav tam, 136, »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve o prosti kolportaži«.

razredih, s katerim je plača — v določenih večletnih rokih — naraščala s službenimi leti.⁸²

Spreminjanje družbenopolitičnih odnosov in razmer, skozi katero se je izražala slovenska nacionalna emancipacija v novembru leta 1918, je temeljilo tudi v samostojnem odločanju Slovencev o načinu njihovega skupnega življenja z drugimi narodi — konkretno s Hrvati in Srbi v Državi SHS, in v prav tako samostojnem oblikovanju stališč o njenem zedinjenju s Kraljevino Srbijo ter notranji ureditvi tako nastale, nove jugoslovanske skupnosti. Odločanje o teh vprašanjih se je sredi novembra 1918 začelo znotraj Kulturnega odseka Narodnega sveta, ki je tedaj »o vprašanju asimilacije in samobitnosti slovenskega naroda mnogo razpravljal.«⁸³ To razpravljanje se je sicer navezovalo na položaj Slovenije in slovenskega naroda v bodoči državni tvorbi, dejansko pa »se je nanašalo predvsem na položaj slovenskega naroda v že obstoječi jugoslovanski državi — Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.«⁸⁴ Kulturni odsek je ugal, kakšen bo položaj slovenske kulture in kakšna bo 'kulturna politika' v novi državi. Po različnih razpravah je sklenil, da morajo imeti v njej Slo-

⁸² Prav tam, »Razglas«. Pripominjam, da je kasneje — sicer ne več v času obstoja Države SHS — izdala Narodna vlada več naredb o osemurnem delavniku. Tako je 8. januarja 1919 razglasila uvedbo osemurnega delavnika v državnih, občinskih in zasebnih podjetjih industrijskega značaja (UL NV SHS, letnik I, št. XXXIII, 8. 1. 1919, 248, »Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani o uvedbi osemurnega delavnika v državnih, občinskih in zasebnih podjetjih tvorniškega značaja«). 14. januarja 1919 pa pojasnila, da se nanaša ta naredba tudi na rudnike (UL NV SHS, letnik I, št. XXXVI, 14. 1. 1919, 266, »Izvršilna naredba poverjenišva za socialno skrbstvo o osemurnem delavniku. — Naredba št. 248, Uradni list, XXXIII z dne 8. januarja 1919«). Naslednja naredba, v kateri je bil prav tako razglašen osemurni delavnik, je odredila tak delavnik pri železnicah na slovenskem ozemlju (UL NV SHS, letnik I, št. XXXIX, 20. 1. 1919, 285, »Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani, s katero se uvaja osemurni delavnik pri železnicah na slovenskem ozemlju države SHS«). Vse te navedbe je še dopolnila kasnejša Deželna vlada za Slovenijo 8. marca 1919 (glej Uradni list deželne vlade za Slovenijo, letnik I, št. LX, 8. 3. 1919, 390, »Naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo, s katero se dopolnjuje naredba o osemurnem delavniku z dne 30. decembra 1918, št. 248 (Uradni list XXXIII/«).

Kar zadeve druge socialne in politične zahteve, ki so jih poleg zahteve po osemurnem delavniku izrazile temeljne delovne množice v času obstoja Države SHS, glej podrobneje Edvard Kardelj — Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, druga, pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana 1957, str. 317—319, 355, dr. Janko Pleterški-Branko Božič, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Maribor 1975, str. 34, ista, Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije, Maribor 1984, str. 060—061, dr. Janko Pleterški, Komunistična partija Jugoslavije in nacionalno vprašanje, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti), Ljubljana 1977, str. 169 (Navajam: Pleterški, KPJ in nacionalno vprašanje), Miro Stiplovšek, O revolucionarnosti v obdobju 1918—1921, Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 51 (navajam: Stiplovšek, O revolucionarnosti), isti, Značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem 1918—1941, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1978, str. 8—9, isti, Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloga partije v njem, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti), Ljubljana 1977, str. 6 in isti, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922, Ljubljana 1979, str. 428—430.

⁸³ Stiplovšek, O revolucionarnosti, str. 52.

⁸⁴ Zečević, str. 163.

venci ne glede na notranjo ureditev kulturno avtonomijo.⁸⁵ O jugoslovanskem zedinjenju, obliki vladavine v novi jugoslovanski državi in njeni ureditvi, pa so se vse tri obstoječe slovenske politične stranke (Slovenska ljudska stranka, Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka) opredelile potem, ko je Narodna vlada 19. novembra 1918 prejela od Narodnega Vijeća »besedilo predloga Pokrajinske vlade za Dalmacijo z dne 16. novembra, ki je zahtevala zaradi življenjskih interesov našega naroda in zlasti zaradi obrambe proti Italiji in zaradi zaščite ureditve v državi naglo zedinjenje s Srbijo in Črno goro in ustanovitev skupne vlade, Države Srbov, Hrvatov in Slovencev na čelu z Aleksandrom Karađorđevićem kot regentom.«⁸⁶ Ko so o tem predlogu razpravljali na seji Narodne vlade (21. novembra 1918) in na seji Narodnega Vijeća (23. novembra 1918), so predstavniki slovenskih strank zedinjenje podpirali, obenem pa so poudarili poglede ter strank na vprašanja, ki so bila z njim odločilno povezana. Tako sta SLS in JSDS zahtevali tak ustroj nove države, ki bi omogočal demokratično in enakoprano izražanje skupnih interesov Slovencev, Hrvatov in Srbov,⁸⁷ medtem ko je JDS ocenjevala, da mora biti jugoslovanska ideja izvršena tako, da bodo dobili tisti, »ki so sposobni... hegemonijo v svoje roke.«⁸⁸ Toda na koncu nobena slovenska stranka ni nasprotovala večinskemu mnenju v Narodnem Vijeću, ki mu je glede zedinjenja s Kraljevino Srbijo vsililo sklep »o brezpogojni podreditvi unitarističnemu in centralističnemu načelu, brezpogojnem sprejemu monarhije.«⁸⁹ Skupaj s hrvaško socialnodemokratsko stranko le JSDS ni pristajala na regentstvo v bodoči državi, »češ, da se s tem ustvarja prejudic za bodočo monarhistično ureditev«.⁹⁰

V času obstoja Države SHS je slovenska politika poleg vprašanja zedinjenja obravnavala še vprašanje, ki se je navezovalo na suvereno urejanje lastnega, slovenskega državnega življenja. Pri ustvarjanju novih družbenih in političnih odnosov je namreč vzniknila zamisel, da bi se kot nosilec nacionalne suverenosti osnoval slovenski parlament. Čeprav je na skupni seji Narodnega sveta in Narodne vlade, ki sta 9. novembra 1918 obravnavala to vprašanje, večina razpravljalcev odklonila tako zamisel,⁹¹ pa je bila ta posredno le uresničena v drugi, sicer povsem formalni obliki. Na seji so sklenili, da »se sprejmejo v celosti« pobude Narodnega sveta,⁹² med drugim tudi ta, da ima Narodni svet

⁸⁵ Prav tam. O tem glej tudi Stiplovšek, O revolucionarnosti, str. 53. Glej tudi Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Ljubljana, 1965, str. 66—68 in France Koblar, Slovenska književnost v zadnjih desetih letih, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 644—646.

⁸⁶ Zečević, str. 167.

⁸⁷ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS v Ljubljani, Gradja II, str. 632—633. Pripominjam, da je JSDS na shodih, ki jih je imela 24. novembra 1918, tako svoje gledanje dopolnila še z zahtevo po popolni enakopravnosti »obeh narečij, to je slovensčine in srbo-hrvaščine v vsej državi«. — ZA KPJ, str. 372.

⁸⁸ Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS, Gradja II, str. 641.

⁸⁹ Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 170.

⁹⁰ Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, Gradja II, str. 645.

⁹¹ Zapisnik sa zajedničke sednice Predsedništva Narodnog sveta in vlade, Gradja II, str. 536—537.

⁹² Prav tam, str. 537.

»pravico, staviti predloge N. Vl.,« Narodna vlada pa »naj o svojih sklepih in naredbah poroča plenumu N. S. (Narodnega sveta — op. J. P.) v pretres.«⁹³ Tako se je vseeno ustvarilo stanje, ko je v Sloveniji obstajalo telo, ki je načelno bilo nosilec suverenosti, saj bi lahko Narodni svet zadnji odločal na področju zakonodajne oblasti, ki je najvišja oblast. S tem, ko bi imel pravico dajati predloge Narodni vladi, pa bi lahko sodeloval tudi v upravni oblasti. Toda povedati moramo, da se taka vloga in položaj Narodnega sveta v stvarnem življenju nista uveljavila. Ustrezala pa sta vlogi in položaju parlamenta v moderni državi, kajti tako je navadno v njej parlament samo formalno nosilec suverenosti, medtem ko pripada dejanska suverenost vladi, je bil glede na opisano stanje tudi Narodni svet zgolj formalno nosilec suverenosti. Dejansko suverenost je imela Narodna vlada, ki je — tako kot uprava oziroma vlada v moderni državi — ne le prevzemala, temveč že imela največ zakonodajne oblasti, in sicer tako v obliki zakonodajne pobude, kot tudi v obliki delegirane zakonodajne oblasti, torej v tem, da je po svoji ustanovitvi prevzela vse težišče oblasti v Sloveniji na svoje izvršne in upravne organe.⁹⁴

Uveljavljanje nove zgodovinskobivanjajske resničnosti, ki so si jo utemeljili Slovenci v Državi SHS, seveda ni obšlo tudi takih vprašanj, ki so zajeta v osnovo vsakega družbeno organiziranega življenja. Tako je Narodna vlada že na svoji prvi seji sprejela sklep, da je »notranji uradni jezik ... slovenski« in da se sicer »slovenske in nemške vloge sprejemajo, reševati (pa) jih je slovensko.«⁹⁵ V tem smislu je nato poverjenišтво za pravosodstvo posebej razglasilo, da je »uradni jezik na sodiščih in državnih pravdnihstvih ... slovenski, odnosno srbohrvaški.« Glede jezikov »drugih v Jugoslaviji bivajočih narodov« pa je začasno določilo, »da so stranke upravičene podajati vloge v svojem jeziku, da pa se te rešujejo le v uradnem jeziku.« Podobno je še ukazalo, da morajo biti »vsi napisi na uradnih poslopih ... v uradnem jeziku«, žigi pa »naj se čimprej izmenjajo s takimi v izključno uradnem jeziku.«⁹⁶ Prav tako je bila nova vloga slovenskega jezika potrjena v šolstvu, saj je bil »izključni učni jezik na vseh ljudskih in meščanskih šolah slovenski,« pripadnikom drugih narodov pa so bile zagotovljene »ob zadostnem številu šoloobveznih otrok ... manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom.«⁹⁷ Slovenščina je bila uvedena tudi »na vseh doslej utrakvističnih srednjih šolah ... kot učni in kot uradni jezik.« To je veljalo še za učiteljska in druge srednje šole.⁹⁸ Tako je postal slovenski jezik tvorni del novega družbenega življenja, kar se

⁹³ Zapisnik sa sednice Predsedništva Narodnog sveta, Gradja II, str. 534.

⁹⁴ O pomenu, vlogi in položaju parlamenta v moderni državi in meščanski demokraciji prim. Pravna enciklopedija, Beograd 1979, str. 935 in 189—190.

⁹⁵ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 443.

⁹⁶ UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 6, »Naredba poverjenišťva za pravosodstvo«. Pripominjam, da je hkrati poverjenišťvo za pravosodstvo tudi odredilo, naj — kar zadeva uporabo žigov — na »na mesto orla ... pride znamka SHS.« (Glej prav tam.) Opozarjam še, da je posebej razglasilo tudi poverjenišťvo za promet, da je »uradni jezik ... slovenski«. — UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4. 11. 1918, 9, »Naredba poverjenišťva za promet«.

⁹⁷ UL NV SHS, letnik I, št. 10, 20. 11. 1918, 109, »Naredba poverjenišťva za uk in bogočastje«.

⁹⁸ Prav tam, 110, »Naredba poverjenišťva z uk in bogočastje«.

je kazalo tudi v tem, da je predstavljalo znanje slovenščine »v govoru in pisavi« pogoji za zaposlitev.⁹⁹

Spremenjene osnove družbenega in političnega življenja, ki jih je ob reševanju različnih vprašanj ustvarjala dejavna zavest o slovenski državnosti, so bile posebej učvrščene še v delu Narodne vlade na zakonodajnem področju. Najbolj značilne ukrepe Narodne vlade je na tem področju predstavljalo razveljavljanje zakonov in naredb iz avstrijskega kazenskega in avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika ter njihovo sprotno nadomeščanje z novimi zakonskimi določili,¹⁰⁰ razveljavljanje zakonov in naredb iz avstrijskega državnega zakonika in razveljavljanje predpisov avstrijske vlade ter drugih oblasti.¹⁰¹ Vrhunec zakonodajne dejavnosti Narodne vlade in hkrati najbolj očiten izraz slovenske suverenosti pa je gotovo predstavljala Naredba o prehodni upravi. Njen sprejem (14. novembra 1918) in razglasitev (21. novembra 1918) sta pomenila, da je v formalnem smislu izdala Narodna vlada pravni akt, ki je imel značaj akta z najvišjo možno močjo, višjo tudi od zakonov, saj je s to naredbo utemeljila osnove novonastalega družbenega in političnega življenja tako, kakor se jih sicer uravnava z ustavnimi določbami oziroma z ustavo. Po drugi strani je v materialnem smislu predstavljala Naredba o prehodni upravi tudi tisti pravni akt, ki je v Sloveniji opredelil vlogo Narodne vlade kot suverena organa nacionalne državne oblasti, na tej osnovi pa je omogočil tudi razlaganje državnopravne ureditve znotraj Države SHS. Oba pomena Naredbe o prehodni upravi so uresničevala njena posamezna določila, ki so veljala »za ono dobo, dokler konstituenta naroda SHS ne določi ustave države SHS in se ne uveljavi po smislu te ustave definitivni upravni ustroj.«¹⁰² Naredbo je izdelala 7. novembra 1918 ustanovljena Upravna komisija, ki je na različnih področjih opredelila način slovenske državne organiziranosti. Tako je bila po tej naredbi na političnem področju Narodna vlada »za vsa oblastva, vse urade in javne organe... najvišja upravna oblast in službena instanca«. Kar je zadevalo področje samouprave, pa so bile z odpravo dotedanje upravne dvotirnosti vse prej »avtonomne oblasti in naprave... pod vrhovnim vodstvom in nadzorstvom Narodne vlade SHS v Ljubljani, oziroma njenih stvarno pristojnih oddelkov.«¹⁰³ Poleg tega je bilo v naredbi za vse slovensko ozemlje

⁹⁹ O tem glej UL NV SHS, letnik I, št. 13, 26. 11. 1918, »Razpis službe okrajnega gozdarja«. Glej tudi UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, »Natečaj«.

¹⁰⁰ Glej op. 80 in 81. Glej tudi UL NV SHS, letnik I, št. 15, 30. 11. 1918, 157, »Naredba poverjenišva za narodno obrambo«.

¹⁰¹ Glej UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, 14, »Naredba poverjenišva za prehrano«, 19, »Naredba poverjenišva za finance«, št. 5, 12. 11. 1918, 69, »Naredba poverjenišva za trgovino, obrt in industrijo, sporazumno s poverjenišvom za prehrano«, št. 6, 14. 11. 1918, 72, »Naredba poverjenišva za kmetijstvo«, 73, »Naredba poverjenišva za kmetijstvo«, 74, »Naredba poverjenišva za kmetijstvo«, št. 7, 15. 11. 1918, 78, »Naredba poverjenišva za notranje zadeve«, št. 10, 20. 11. 1918, 104, »Naredba poverjenišva za pravosodstvo«, št. 13, 26. 11. 1918, 125, »Naredba poverjenišva za notranje zadeve in finance, dogovorno s poverjenišvom za socialno skrbstvo«, 127, »Naredba poverjenišva za kmetijstvo«, 131, »Naredba poverjenišva za trgovino in industrijo in za kmetijstvo« in št. 14, 28. 11. 1918, 145, »Naredba poverjenišva za prehrano«.

¹⁰² UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, 111, »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

¹⁰³ Prav tam.

na novo utemeljeno in organizirano še ostalo družbeno življenje. Preoblikovanje njegovih temeljev je bilo izvršeno na področju šolstva, pravosodja, obrtnega nadzora, finančnega upravljanja, poštne in železniškega prometa, trgovskega in obrtnega združenja, rudarskega upravljanja, merskega nadzora, agrarnih operacij, orožništva in upravnega sodstva.¹⁰⁴ Tako je naredba na novo opredelila vezišča družbenega, političnega in državnega življenja, s čimer je bila še z načrtnim pravnim dejanjem potrjena slovenska državnost ter osmišljena odločitev Slovencev za nacionalno osvoboditev in politično samostojnost. Ta je bila udejanjena na vseh vitalnih področjih narodovega življenja in je dokazovala, da se je novembra leta 1918 slovenski narod dosledno uveljavil kot samostojna nacionalna družbena enota. Na poti v jugoslovansko skupnost je razkril vse lastne ustvarjalne sile, ki so kljub večstoletnemu zatiranju in omejevanju znale v mesecu dni uresničiti voljo, da postanejo Slovenci svobodni, sodoben in drugim enakopraven narod. Ta volja je bila uresničena v samostojnem subjektu jugoslovanskega zedinjenja, Državi SHS, ki je bila obenem s Kraljevino Srbijo država-predhodnica prve skupne jugoslovanske formacije, leta 1918 nastale Kraljevine SHS.

DIE JUGOSLAWISCHE EINIGUNG UND DIE SLOWENEN IM NOVEMBER 1918

Zusammenfassung

Ein wichtiges Charakteristikum der jugoslawischen Einigung von 1918 war begründet unter anderem im selbständigen staatlichen Leben der Slowenen, Kroaten und Serben aus der österreichisch-ungarischen Monarchie, nachdem sie sich von dieser abgespalten und den Staat SHS (Staat der Serben, Kroaten und Slowenen) bildeten. Dieser Staat bestand vom 29. 10. 1918 bis 1. 12. 1918, als es zur Vereinigung mit dem Königreiche Serbien kam. Der so entstandene neue Staat nannte sich fortan Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und umfasste mit Ausnahme von Prekmurje, Medjimurje, Baranja, Bačka und Banat das gesamte südslawische Siedlungsgebiet im Rahmen der einstigen österreichisch-ungarischen Monarchie.

Mit dem Entstehen des SHS-Staates errang die slowenische Nation ihre nationale Befreiung und ihre politische Selbständigkeit, d. h. sie konnte in diesem Rahmen alle Fragen, die eine selbständige nationale und politische Einheit bedingen, selbständig lösen. Die Slowenen hatten ihre eigene nationale Regierung mit Sitz in Ljubljana; mit Ausnahme der Außenpolitik verfügte sie über alle höchsten Organe sowohl der Legislative als auch der Exekutive. Diese staatliche Macht wurde auch vom höchsten Organ im SHS-Staat, dem Parlament in Zagreb (Narodno Vijeće SHS), anerkannt. Die so erlangte nationale Emanzipation des slowenischen Volkes bildete die Grundlage für eine freie nationale Entwicklung, es wurden historisch neue Bedingungen geschaffen für die weitere Entwicklung des politischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Lebens. Begründet waren diese neuen Möglichkeiten in den verschiedenen aktiven Formen der slowenischen Staatlichkeit. Auf politischem Gebiet wurde die neue slowenische staatliche Macht konsequent etabliert: die Nationale Regierung verfügte unter anderem, daß die staatlichen Steuern ab 1. 11. 1918 zu Gunsten des Staates SHS zu entrichten seien; sie ordnete an, daß die Beamtenschaft, die Polizei und das Militär den Treuschwur auf den SHS-Staat bzw. die Nationale Regierung zu leisten hätten; in Bezug auf physische Personen, die auf

¹⁰⁴ Glej prav tam.

slowenischem Territorium lebten, wurde im öffentlich-rechtlichen Sinne verfügt, daß diesen die slowenische Staatsbürgerschaft bzw. die Staatsbürgerschaft des SHS-Staates zusteht.

Auch auf wirtschaftlichem Gebiet wurde die slowenische nationale Emanzipation forciert: das auf slowenischem Gebiet lokalisierte österreichische Staatskapital wurde nationalisiert und somit der Grundstein gelegt für ein slowenisches Staatseigentum. Die Nationale Regierung kümmerte sich auch um die Kontakte der einzelnen nationalen Wirtschaftsgruppen untereinander; ganz besonderes Augenmerk schenkte sie jenen Fragen, die für die Etablierung eines neuen und selbständigen wirtschaftlichen Lebens von Belang waren.

Historisch völlig neue Bedingungen bot der SHS-Staat auch im Hinblick auf die gesellschaftliche und politische Organisation des Lebens: zu erwähnen wäre die Einführung der slowenischen Sprache als Amtssprache, wodurch dieser eine aktive Rolle im neuen gesellschaftlichen Leben zukam, und ganz allgemein die veränderten gesellschaftlichen und politischen Strukturen. Die Nationale Regierung veröffentlichte die »Verfügung der gesamten Regierung bezüglich der Übergangsverwaltung auf dem Territorium der Nationalen Regierung SHS in Ljubljana«. Diese Verfügung hatte Verfassungsrang und definierte auf verschiedenen Ebenen den Charakter der slowenischen staatlichen Organisation, begründete aufs neue und organisierte im Rahmen aller vitalen Aktivitäten des gesellschaftlichen, politischen und staatlichen Lebens die restliche gesellschaftliche Praxis. Damit war die slowenische Staatlichkeit auch durch einen juristischen Akt bestätigt. Dieser Akt beweist, daß die slowenische Nation im Rahmen des SHS-Staates bewußt all ihre schöpferischen Kräfte mobilisierte und es in einem einzigen Monat schaffte, daß sie als freie, moderne und gleichberechtigte Nation konstituierte.

Vida Deželak-Barič

Organiziranost Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah 1941–1943

Ko so v juliju leta 1941 začeli ustanavljati po načrtu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije prve partizanske čete, se je v njihove vrste vključilo precejšnje število članov KPS. Ti so vse leto 1941 predstavljali najmočnejšo organizirano politično skupino v partizanskih enotah. Od skupno 2058 ugotovljenih slovenskih partizanov v letu 1941 (od tega jih je bilo 134 vključenih v partizanskih enotah zunaj Slovenije) je bilo članov KPS 515 (od tega 36 zunaj Slovenije), kandidatov za člane 37 (2 zunaj Slovenije) in članov SKOJ 251 (12 zunaj Slovenije). Skupno so predstavljali nad 39 % vseh borcev, sami člani KPS pa 25 %. Tako visok delež komunistov izvira iz dejstva, da je bila KPS organizator oborožene vstaje, da partizanske enote niso nastajale spontano in je moral del članov oditi v nastajajoče enote po partijski dolžnosti, po drugi strani pa je partijsko vodstvo zahtevalo, da se vsi kompromitirani člani izognejo aretacijam z vključitvijo v oboroženi boj.

Delež komunistov ob samem začetku vstaje pa je bil še večji, saj so začetna jedra prvih partizanskih enot sestavljali večinoma komunisti, ki so se postopoma umikali v ilegalo že od začetka okupacije, množično pa pa napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. Znano je, da se je do napada na Sovjetsko zvezo umaknilo v ilegalo na Gorenjskem 13 članov KPS, na Štajerskem 23, na ozemlju, ki ga je okupirala Italija, pa kar nekaj desetini. Ko so se v oborožen upor vse bolj množično začeli vključevati tudi pripadniki drugih političnih skupin, velik del pa je bil poprej sploh politično neorganiziran, je začel delež članov KPS v partizanskih enotah relativno upadati. Tako imamo na Gorenjskem do 5. avgusta 1941 med 356 partizani kar 181 komunistov (tu so upoštevani člani in kandidati KPS ter člani SKOJ) in na Štajerskem v tem času med 198 partizani 167 komunistov. Za Štajersko je značilno, da je ostal delež komunistov do konca leta 1941 izredno visok, najvišji izmed vseh pokrajin, saj je bilo med 266 partizani kar 142 članov KPS in 4 kandidati. Najnižji delež je bil, predvsem zaradi množičnega odziva v decembrski vstaji na Gorenjskem, kjer je bilo v letu 1941 med 1100 borci 176 članov KPS in 19 kan-

didatov. V Ljubljanski pokrajini je bilo med 558 borci 161 članov KPS in 12 kandidatov.¹

V skladu z organizacijskimi načeli partije, da mora biti vsak njen član povezan v partijsko organizacijo, je dobila partija tudi v partizanskih enotah svojo organizacijsko obliko. Le-ta se je razvijala in dograjevala vzporedno, vendar z določenim časovnim zaostankom glede na organizacijski razvoj partizanskih enot.

Osnovna organizacijska enota je bila v partizanskih enotah četna celica. Sestavljali so jo vsi člani KPS v četi. Celica je imela svojega sekretarja, ki je bil običajno politkomisar čete, ni pa to bilo nujno. Nekatere celice so imele sekretarje, katerih funkcija je bila ločena od ostalih vodstvenih funkcij v četi. Taki primeri so bili na primer v Pohorski, Revirski in Rašiški četi. V celici Rašiške čete so postavili celo štiričlanski partijski biro, v katerem sta bila poleg sekretarja celice tudi komandir in politkomisar čete.²

Četna partijska celica v samostojni četi je bila podrejena oziroma odgovorna okrožnemu komiteju KPS tistega okrožja, na območju katerega se je četa zadrževala. Za leto 1941 je nasploh značilna tesna povezanost čet in njihovih partijskih organizacij s terenskimi partijskimi organizacijami in okrožnimi forumi, kar je razumljivo zaradi dejstva, da so se čete praviloma zadrževale na terenu, od koder je izhajala večina borcev, torej na domačem terenu, v četah pa je bilo tudi precej dotedanjih okrožnih partijskih delavcev, od katerih so nekateri še naprej ostali člani okrožnih komitejev KPS. Izrazit primer v tem smislu predstavlja Grosupeljska četa, v katero so iz petčlanskega okrožnega komiteja hkrati prišli kar štirje njegovi člani.³

Četne celice so ostale v letu 1941 edina organizacijska oblika Partije v partizanskih enotah. Za bataljone iz leta 1941 nimamo podatkov, da bi v njih formirali partijski forum, ki bi povezoval vse partijske organizacije (četne celice) v bataljonu. Vzrok je verjetno precejšnja vojaška aktivnost nekaterih bataljonov, stalna izpostavljenost okupatorjevemu pritisku in relativna kratkotrajnost njihovega obstoja. V taki situaciji je verjetno zmanjkalo časa za reševanje organizacijskih vprašanj Partije, vprašanje pa je tudi, ali je partijsko vodstvo v tem času že sploh izdalo navodila za povezovanje Partije na ravni bataljona.

Prvi bataljon, v katerem zasledimo bataljonski partijski forum, to je bataljonski biro (uporablja se tudi naziv komite), je bil 2. partizanski bataljon, ki so ga ustanovili 15. decembra 1941 na Kremenjku. V njem je partijsko delo prevzel Peter Stante-Skala, ki je bil istočasno namestnik komandanta bataljona. S sistematičnim partijskim delom so v bataljonu pričeli januarja 1942, ko je bataljon odšel po napadu na turjaško postojanko prezimovat na Pugled. Tam so ob splošni izgradnji enote v vojaško strokovnem in politično vzgojnem smislu razvili intenzivno partijsko delo. Partijske celice po četah so imele redne tajne sestanke, vsak komunist je bil zadolžen, da politično vpliva

¹ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenske paralele 1973.

² France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana 1979, str. 19; Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1—2, str. 125; A IZDG, Rezka Traven, Rašiška četa, str. 91.

³ Radko Polič, Čudežna pomlad, Ljubljana 1979, str. 42, 43, 47.

na določeno število borcev, da jim z osebnim primerom daje vzor in jih na ta način pripravi za sprejem v Partijo ali SKOJ.

Že v januarju so postavili bataljonski biro KPS, ki so ga sestavljali sekretarji četnih celic in namestnik komandanta bataljona kot sekretar biroja. Bataljonsko partijsko vodstvo je najprej pregledalo obstoječo partijsko organizacijo, izključilo nekaj članov, ki so se izkazali kot oportunisti, nato pa jo izpopolnilo z novimi člani, ki so pretežno izhajali iz delavskih in kmečkih vrst. Sprejeli so vse tiste, ki so se v dotedanjih bojih držali hrabro in si s svojim delom pridobili zaupanje in spoštovanje drugih borcev.⁴

Ob reorganizaciji bataljona v brigado 5. aprila in le-te 1. maja 1942 v II. grupo odredov, je Stante kot namestnik komandanta še naprej opravljal dolžnost partijskega sekretarja brigade oziroma grupe. Bataljonske sekretarje pa so 1. maja imenovali tudi za namestnike političnih komisarjev bataljonov.⁵

Prvo poročilo o razvoju in delu partijske organizacije od ustanovitve 2. partizanskega bataljona dalje je Stante poslal šele enkrat v maju 1942.⁶ Takrat so v vseh četah delovale četne celice, bataljoni so imeli bataljonske biroje, na čelu pa je bil grupni komite. Organiziranih je bilo že skoraj polovica borcev, in sicer 117 v KPS in 110 v SKOJ. Vsa komandna sestava (komandirji vodov, komandirji in politkomisarji čet, bataljonski komandanti in politkomisarji) je bila partijska.

Z ustanovitvijo II. grupe odredov, ki sta jo sestavljala Savinjski in Pohorski odred, je enota ohranila nekatere brigadne lastnosti. Bataljone so formalno povezali v dva odreda, vendar do njune ustanovitve dejansko ni prišlo in je enota delovala kot celota pod osrednjim grupnim vodstvom. To je vplivalo tudi na partijsko organiziranost. Bataljonska partijska vodstva so bila vezana direktno na grupni komite, ker odrednih niso ustanovili. Za grupni komite lahko predvidevamo, da so ga poleg njegovega sekretarja sestavljali sekretarji bataljonskih komitejev. Da se je Stante lažje posvetil partijskemu delu, je v tem času začel dejansko opravljati posle namestnika grupnega komandanta Alojz Kolman-Marok, ki je bil formalno komandant Savinjskega odreda.⁷

Za II. grupo odredov lahko trdimo, da je imela spomladi 1942 izmed vseh enot najvišji odstotek organiziranih borcev in v organizacijskem pogledu najdoslednejše izpeljano partijsko organizacijo.⁸

⁴ Ivan Ferlež, *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942*, Ljubljana 1972, str. 173, 200, 218, 219.

⁵ Isto, str. 253, 268.

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik NOV), del VI, knjiga 3, dok. št. 49. Dokument je brez datuma in ga je uredništvo zbornika datiralo s 7. 7. 1942, vendar analiza dokumenta kaže, da je bil napisan enkrat v maju.

⁷ Lojze Požun, *Druga grupa odredov*, Celje 1967, str. 10.

⁸ Zato si ni mogoče povsem razložiti razprave politkomisarja 1. bataljona Pohorskega odreda Staneta Bizjaka-Koste na partijski konferenci na Cinku, kjer je navajal, da se je v II. grupi premalo delalo na utrjevanju KPS, tako da v grupi ni bilo niti celice. Takšna ocena je v nasprotju z zgoraj omenjenim Stantetovim poročilom in z ugotovitvami Ivana Ferleža v monografiji o tej grupi ter Velimirja Kraševca v monografiji o Zapadnodolenjskem odredu (Ljubljana 1985), v katerega so julija 1942 vključili prav 1. bataljon Pohorskega odreda. Predpostavljamo pa lahko, da je s povečano vojaško aktivnostjo zlasti od druge polovice maja 1942 dalje in

O drugih enotah v prvi polovici leta 1942 nimamo skoraj nobenih konkretnih podatkov. Približno oceno imamo le za 3. bataljon Ljube Šerčerja, v katerem naj bi bilo januarja 1942 okoli 80 članov Partije. Ko so v tem mesecu bataljon razdelili na čete, so v vsaki četi organizirali partijsko celico in postavili sekretarje, ki so bili obenem namestniki politkomisarjev.⁹

Druga Belokranjska četa, oblikovana v prvih dneh aprila 1942, ni imela, razen političnega komisarja Matije Bahorja, nobenega člana KPS. Šele z nadaljnjim prilivom novih borcev se je v četo vključilo nekaj članov KPS. Tu je treba opozoriti, da okrožno partijsko vodstvo ni opravilo zadovoljivo svoje naloge, saj je predolgo pustilo novo in neizkušeno četo le njeni komandi, namesto da bi razvijalo politično delo v četi. Direktni stik okrožnega vodstva z belokranjskimi borci je bil vzpostavljen šele v začetku junija 1942.¹⁰

Celo v tako udarni enoti, kot je bila Proletarska udarna četa, je bilo med 108 ugotovljenimi borci, kolikor se jih je zvrstilo v četi, le 10 članov in 4 kandidati KPS. Ko so junija 1942 ustanovili Proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, je le-ta konec tega meseca, ko je štel nekaj čez 100 borcev, imel le 6 članov in 9 kandidatov KPS. Za partijsko organizacijo je najprej odgovarjal politični komisar bataljona Alojz Založnik-Nikola, v prvi polovici julija pa je bataljon v skladu s sklepi partijske konference na Cinku že dobil namestnika politkomisarja (to je bil Jurij Gliha — Rajko Hrastar), ki je poslej odgovarjal za partijsko organizacijo.¹¹

Že v poletnih mesecih, verjetno julija 1942, pa je poročilo o stanju partijske organizacije v Kočevskem odredu naslednje: v 1. in 2. bataljonu je bilo takrat 19 članov, 18 kandidatov KPS in 33 članov SKOJ.¹²

O vprašanih krepitve partijske organizacije in njene organizacijske izgradnje v partizanskih enotah so zelo kritično spregovorili na partijski konferenci v začetku julija 1942 na Cinku. Ohranjeno gradivo s te konference je pomembno še zlasti zato, ker je predstavilo poleg trenutnih problemov in nadaljnjih nalog tudi težave v zvezi s partijsko izgradnjo v celi prvi polovici leta 1942, o čemer nimamo drugih dokumentov.

Osnovna ocena, ki jo je Franc Leskošek podal v uvodnem referatu o nalogah partije v vojski, je bila, da partijske organizacije v partizanskih enotah niso znale premagati težav, ki so nastale zaradi večje zaposlenosti moštva v vojaškem pogledu od konca zime dalje in da niso znale nadaljevati v novih razmerah politično vzgojnega dela med novinci.

Iz Leskoškovega referata je razvidno, da je centralni komite KPS izdal posebna navodila o ustanavljanju bataljonskih partijskih vodstev, ki se najbrž niso ohranila. Vendar je sam Leskošek ugotavljal, da se je do začetka julija

z množičnim vključevanjem novih borcev, nato pa zaradi pohoda v Polhogradske Dolomite, partijsko delo v grupi začelo upadati, zato je Stane Bizjak poročal pod vtisom prav tega zadnjega razdobja.

⁹ Stane Semič-Daki, Najboljši so padli, knjiga 1, Ljubljana 1971, str. 138—141.

¹⁰ Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 187, 188.

¹¹ Franci Strle, Tomšičeva brigada, uvodni del, Ljubljana 1980, str. 312—314, 422—431, 462; ZA CK ZKS, Poročilo Alojza Založnika in Staneta Semiča 24. 6. 1942, dok. št. 6662.

¹² ZA CK ZKS, Poročilo Maksa Nahlika centralnemu komiteju KPS (brez datuma), dok. št. 1446.

1942 ta direktiva centralnega komiteja silno počasi izvajala in da še ni bilo nikjer opaziti odločnega dela bataljonskih partijskih komitejev ter da je obstajala »cela vrsta« bataljonov, kjer partijske organizacije še niso imele bataljonskih komitejev.

Delegat s kočevskega okrožja Maks Nahlik-Samo je poročal, da do njegovega prihoda partiji v 2. bataljonu Kočevskega odreda sploh niso bili organizirani v celice in da politkomisarji partiji niso dobili nobenih direktiv glede ustanavljanja četnih celic. Opazil je tudi, da politkomisarji niso opravljali političnega dela, temveč so bili ti v glavnem »komisarji za prehrano«.

Politkomisar Belokranjskega odreda Dušan Pirjevec-Lojze Brodar je ugotavljal, da četne celice v odredu sicer obstojajo, vendar partiji niso aktivni — prvič zaradi neizobraženosti in drugič zaradi tega, ker jim sekretarji celic oziroma politični komisarji ne znajo dati konkretnih nalog, ampak vedno govorijo le o splošnih nalogah. Pot za aktiviziranje partijskih celic je videl v tem, da se pred partije postavlja konkretne naloge in kontrolira njihovo izvrševanje, kar bo edino omogočilo izgradnjo partijskega kadra, »drugače bomo uničili avtoriteto KP in ne bomo v stanju izgraditi novih partijskih kadrov«. Za učinkovitejšo izgradnjo partijske organizacije v partizanskih enotah pa je potrebno vzdrževati tudi redne stike med partijskimi funkcionarji v enotah in terenskimi partijskimi organizacijami. Po njegovi oceni so bile partizanske enote do tedaj preveč razbite in prepuščene same sebi, zato te naloge ni bilo mogoče uspešno uresničevati.

Kritično je o stanju partijske organizacije v vojski spregovoril tudi namestnik politkomisarja V. grupe odredov Dušan Bravničar-Veljko Kočevar. Menil je, da partijska celica v partizanskih enotah ni postala »duša« vsega, kot je to postala na terenu, temveč je to vlogo prevzel štab, celica pa je ostajala manj pomembna. Zaradi tega so se zanemarjali partijski sestanki, kritika lastnega dela, kritika in izbira kadrov, to pa je omogočilo, da so se razrasli v partizanski vojski določeni negativni pojavi. Za osnovni vzrok partijske neaktivnosti je imel dejstvo, da so bile partijske organizacije precej prepuščene same sebi, ker niso dobivale direktiv od partijskega vodstva. Opažal je precejšnjo razliko glede tega vprašanja med partijskimi organizacijami na terenu in v vojski. Pri prvih je bil ustaljen sistem stroge kontrole oziroma vodstva, česar v partizanskih enotah ni bilo. Zato v štabih niso vedeli, kdo odgovarja za partijo, kje imajo zvezo naprej in od kod dobivajo direktive. Obstoječe stanje je mogoče presekati le z večjo skrbjo za vzgojo že obstoječih partijskih kadrov, nato pa partijo številčno okrepiti.

O vzrokih, zakaj je partijska organizacija v partizanskih enotah naenkrat postala številčno šibka in neaktivna, je govoril še politkomisar III. grupe odredov Ante Novak. Ugotavljal je, da je po pomladanski ofenzivi, ki so jo izvedle partizanske enote še z zimskimi kadri, prišlo v enote mnogo novincev in enote so pričele hitro naraščati. Naloge, ki so se s tem v zvezi postavljale pred Partijo, so terjale hitre ukrepe predvsem na vojaškem področju, tako »da smo precej pozabili misliti na svojo stranko, da smo mislili samo na to, kako boš opravil svojo dolžnost kot partizan, da boš rešil najbolj nujne naloge«. S hitrim porastom partizanskih enot so se dotedanji partijski kadri razdelili po številnih novih enotah, kar je močno oslabilo partijsko organizacijo. Zgodilo se je celo,

da so bili celi bataljoni praktično brez partijske organizacije. Peti bataljon Notrajskega odreda ni imel v tem času niti enega partijca. Za razmere na Notranjskem je navedel, da tam ni bilo zaradi pomanjkanja kadrov niti namestnikov komandantov niti namestnikov politkomisarjev. O problemu premajhne aktivnosti partijskih organizacij je poudaril, da odgovornosti za tako stanje ne nosijo samo politkomisarji (ki istočasno opravljajo sekretarsko dolžnost), ampak celotno članstvo, ki mora nujno razviti večjo samoiniciativo.¹³

Konferenca je torej jasno pokazala, da je partijska organizacija v vojski postala spomladi glede ne število borcev zelo šibka, organizacijsko neizgrajena in da je njena aktivnost popustila. Razvidno je tudi, da so bila organizacijska načela še neustaljena. Tako so v nekaterih enotah odgovarjali za partijsko delo politkomisarji, druge že namestniki politkomisarjev. Po nekaterih bataljonih so že ustanavljali bataljonske komiteje, večinoma pa jih še ni bilo. Med vzroki za nezadovoljivo stanje partijske organizacije je treba posebej poudariti premajhno skrb partijskega vodstva za njen razvoj tudi v partizanskih enotah. Sorazmerno dolgo zadrževanje partijskega vodstva oziroma nekaterih njegovih članov v Ljubljani, je vodstvu onemogočalo spoznavanje konkretnih razmer in hitro ukrepanje. Izredno ugodna priložnost za vsestransko okrepitev partije v partizanskih enotah Ljubljanske pokrajine spomladi in v zgodnjem poletju leta 1942 je ostala neizrabljena.

Na konferenci so sicer zahtevali vsestranski dvig partije v vojski, ki pa jo še nekaj časa ni bilo mogoče uresničevati zaradi italijanske ofenzive, ki je konferenci neposredno sledila.

Ugotovitve na konferenci so veljale seveda le za notranjske in dolenjske partizanske enote, od koder so pač prišli delegati. Glede na to, da je bila glavnina slovenske partizanske vojske zbrana ravno v teh dveh pokrajinah, pa so te ugotovitve veljale za velik del enot oziroma njihovih partijskih organizacij.

Kaže, da si je partijsko vodstvo prizadevalo v tem času povezati partijsko organizacijo predvsem na ravni bataljonov. O odredih, ki so jih ustanavljali v Ljubljanski pokrajini od aprila 1942 dalje, v drugih pokrajinah pa nekoliko kasneje, tudi partijska konferenca ni sprejela nobenih konkretnih nalog v smislu organizacijskega povezovanja partije na tej ravni. Za odrede je značilno, da niso imeli odrednega partijskega foruma, ki bi ga sestavljali delegati iz bataljonskih partijskih organizacij ter štabne celice odreda, pač pa so v glavnem pri vseh štabih odredov imenovali namestnike politkomisarjev, ki so usmerjali partijsko delo v bataljonih, ki so pripadali določenemu odredu. Da pri odredih niso ustanavljali partijskih vodstev, je gotovo odločilno vplivala narava njihovega delovanja. Upoštevati je treba, da bataljoni, vključeni v odrede, v glavnem niso bivali skupaj in da se je odredni štab običajno zadrževal pri enem izmed bataljonov. Od tam je odgovorni za partijsko organizacijo občasno obiskoval druge bataljone. Ker bi bilo v odredu težko nenehno usmerjati partijsko delo iz enega središča in ker je bil odred teritorialna enota, vezan na določeno operacijsko območje, so bili odredni bataljoni (enako kot samostojni bataljoni) podrejeni v pogledu partijske organizacije okrožnim ali pokrajinskim komitejem KPS. Predstavniki teh komitejev so obiskovali bataljonske partijske organizacije, nadzirali njihovo delo, vzdrževali zvezo z odrednim partijskim

¹³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. št. 98.

organizatorjem in občasno poročali nadrejenim partijskim forumom o delu in stanju partijske organizacije v posameznih bataljonih oziroma odredu. Vendar to sodelovanje ni bilo vedno in povsod enako intenzivno ter zadovoljivo. Odvisno je bilo od razvitosti partijske organizacije tako na terenu kot v odredih, pa tudi od osebnih prizadevanj posameznih funkcionarjev.

Kot je bilo že omenjeno, je večina odredov dobila namestnike politkomisarjev. Najprej so ga imenovali v Dolenjskem odredu, in sicer 9. maja 1942. To dolžnost je prevzel dr. Jože Brilej-Jože Žark, ki ga je kmalu nasledil Dušan Bravničar. Od štirih bataljonov samo 3. bataljon ni imel namestnika politkomisarja. V dokumentu je Brilejeva funkcija opredeljena kot funkcija »pomočnika« politkomisarja.¹⁴ Vprašanje je, ali je izraz »pomočnik« namesto »namestnik« uporabljen zaradi še neustaljene terminologije (občasno ga srečujemo v celem letu 1942, tudi potem, ko je bil izraz »namestnik« že povsem uveljavljen in je jasno, da je bil s »pomočnikom« mišljen »namestnik«), ali pa morda odseva še neizdiferencirano delitev dela oziroma zadolžitev med politkomisarjem in njegovim namestnikom.¹⁵

V junija ustanovljenem Dolomitskem odredu je bil namestnik politkomisarja Roman Potočnik. Ko so ravno takrat razformirali Dolenjski odred in ustanovili Zapadnodolenjski in Krški odred, so pri prvem imenovali za namestnika politkomisarja Franceta Perovška-Lada Krčana, ki ga je že naslednji mesec zamenjal Bogomir Peršič, pri Krškem pa Jožeta Ravbarja-Jurkoviča (imenovan tudi Gregor Zemljak). V istem mesecu ustanovljenem Krimskem odredu je

¹⁴ Lojze Vršnik, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra (Od pomladi 1942 do ustanovitve operativnih con). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 191 (dalje: Lojze Vršnik, Pregled enot); Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 78; A IZDG, fasc. 4, Osnutek naredbe št. 9 štaba 3. grupe odredov iz druge polovice maja 1942.

¹⁵ Prvi ohranjeni dokument, kjer se omenja namestnik politkomisarja, izvira iz januarja 1942 in se nanaša na eno izmed čet 3. bataljona Ljube Šercerja. Marca 1942 je tudi bataljon imel namestnika politkomisarja — to je bil Cveto Močnik. Glej Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 10, 37.

V prvi polovici aprila 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet naročilo štaboma I. in II. grupe odredov, gotovo pa je ista navodila dobil tudi štab III. grupe, naj se čimprej imenujejo pri vseh enotah namestniki politkomisarjev (Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 44 in 50). Konec istega meseca je tudi štab II. grupe odredov, ki očitno omenjenega navodila do takrat še ni prejel, predlagal, da se štabi enot, pri čemer je mislil na bataljone, izpopolnijo z namestnikom politkomisarja, »ki v glavnem opravlja funkcije partijskega sekretarja. Brez od vseh ostalih funkcij osvobojenega partisekretarja si ne moremo zamisliti delovanja bataljona«. (Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 68). Njegov predlog je glavno poveljstvo potrdilo 8. 5. 1942, ko mu je sporočilo, da se strinja z imenovanjem namestnikov politkomisarjev, ki v glavnem opravljajo partijsko sekretarsko funkcijo in ki so obenem člani štabov (Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 75).

Z imenovanjem namestnikov politkomisarjev je glavno poveljstvo želelo predvsem doseči okrepitev štabov. Operacijski štab glavnega poveljstva je v naredbi (1. 6. 1942) na primer zahteval, da štabi ne smejo biti več le skupine inštruktorjev, ki potujejo od taborišča do taborišča, ampak morajo postati operacijska vodstva svojih čet. Štabi bodo lahko opravljali funkcijo v tem smislu le tedaj, če bodo zagotovili nenehno poslovanje štaba (sprejemanje poročil in navodil, izdajanje povelj) iz enega določenega centra, vedno dosegljivega za nadrejene in podrejene štabe. Da pa bi se ne oslabil živ stik s četami, je treba izpopolniti štabe z novimi sodelavci, to je z namestnikom komandanta in politkomisarja, tako da odsotnost enega ali dveh

postal namestnik politkomisarja Stane Dobovičnik-Krt, v Belokranjskem odredu pa konec julija Matija Bahor-Oskar Slatin.¹⁶

Edino Notranjski in Kočevski odred nista imela namestnikov politkomisarjev, zato je partijsko delo slonelo na politkomisarjih (na Notranjskem je bil Janez Hribar-Tone Pogačnik), na Kočevskem pa Ivan Lokovšek-Jan in Cveto Močnik-Florjan) ter na terenskih partijskih delavcih.

V Kočevskem odredu sta precej delala člana okrožnega komiteja KPS Kočevje Maks Nahlik-Samo in Dušan Drolc-Stane Savinčan. Konec julija je Nahlik poročal, da urejujeta z Drolcem partijsko organizacijo po četah in da bosta kmalu postavila biroje. V 1. bataljonu je bilo takrat samo 7 članov KPS. Mesec dni kasneje je bilo v bataljonu že 20 članov in nekaj kandidatov, ki pa so bili razen enega »neobdelan« kader. Bataljon je že imel biro.¹⁷

Ob formiranju grup odredov so ponekod imenovali tudi pri teh štabih namestnika politkomisarjev. Najprej (konec aprila 1942) je dobila namestnika III. grupa (Dolenjska in Notranjska). Začasno so na to mesto imenovali Janca Jezerška-Jožeta Sokola.¹⁸ Konec maja je dolžnost prevzel Polde Maček-Borut Zadvorc in jo opravljal do sredine julija, za njim pa do sredine septembra 1942 Franc Perovšek. Vmes je bil na tem položaju nekaj dni v avgustu Cveto Močnik.¹⁹ Z razdelitvijo grupe na III. (Notranjska) in V. (Dolenjska) v drugi polovici junija 1942 je namestnik politkomisarja V. grupe postal Dušan Bravničar-Veljko Kočevar. Za njim je od konca julija do prve polovice avgusta 1942 to dolžnost opravljal Jože Nose-Tone Špan.²⁰

I. in II. grupa odredov sprva nista imeli namestnika politkomisarja. Pri I. grupi je partijsko delo usmerjal njen politični komisar in sekretar pokrajin-

članov štabov ne bo ovirala takojšnjega reševanja najnujnejših vprašanj (Zbornik NOV, del VI, knjiga 3, dok. št. 4).

V poletju 1942 krajši čas niso postavljali namestnikov politkomisarjev po četah in bataljoni, kar je sovpadalo z ukrepi glavnega poveljstva o zmanjševanju števila članov štabov, predvsem pa njihovega spremstva in administrativnega aparata. Edvard Kardelj je v začetku avgusta poročal Ivu Ribarju, da so ukinili funkcijo namestnika politkomisarja čete in bataljona in da želijo s številčnim zmanjševanjem članov štabov le-te čim bolj približati enotam (Zbornik NOV, del VI, knjiga 3, dok. št. 99). Vendar je bil ta ukrep le prehodnega značaja, vsaj kar zadeva bataljone, pri katerih so kmalu nato začeli postavljati namestnike politkomisarjev, če so le imeli na voljo ustrezne kadre. Tudi pri četah občasno še naprej srečujemo namestnike politkomisarjev, čeprav redko.

Ker so bili namestniki politkomisarjev člani štabov, so bili imenovani s strani glavnega poveljstva oziroma nižjih štabov. Tako je prišlo do zanimive situacije, da je partijske funkcije v partizanskih enotah formalno (!) postavljalo vojaško in ne partijsko vodstvo.

¹⁶ Lojze Vršnik, Pregled enot, str. 187, 189, 192—194.

¹⁷ A IZDG, fasc. 5, Poročilo Maksa Nalika 30. 7. 1942 Francu Leskošku; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 59.

¹⁸ Zbornik NOV, del VI, knjiga 2, dok. št. 60; Radko Polič, Belokranjski odred, str. 142.

¹⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1978, str. 1039; Tone Ferenc: Florjanova zapuščina v tujem arhivu, Borec 1982, št. 5. Tako v Vršnikovem Pregledu enot kot v Narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem najdemo podatek, da je bil prvi namestnik politkomisarja Polde Maček, in to od začetka aprila 1942 dalje. To ne drži, ker je Maček odšel v partizane šele 22. maja 1942, do takrat pa je bil sekretar zunanega ljubljanskega okrožja.

²⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 1029.

skega komiteja KPS za Gorenjsko Lojze Kebe-Gregor Požar, ki se je zaradi neprestanih vdorov gestapa v organizacije KPS in OF glavnem zadrževal pri partizanskih enotah. Konec oktobra pa so za namestnika politkomisarja postavili Staneta Bizjaka-Kosto. Za II. grupo je bilo že omenjeno, da je za partijsko delo odgovarjal Peter Stante kot namestnik komandanta (politkomisar je bil Dušan Kveder-Tomaž). Po prihodu grupe na Štajersko je konec oktobra 1942 dejansko postal namestnik politkomisarja dr. Dušan Kraigher-Jug,²¹ ki so ga za grupo poslali na Štajersko, vendar po krajši poti.

Velika reorganizacija partizanske vojske v Ljubljanski pokrajini poleti in začetek jeseni 1942 je imela tudi za razvoj partije ugodne posledice. Takrat so vse odrede, razen Dolomitskega, razformirali in njihovo moštvo vključili v brigade. Obnovili, oziroma na novo ustanovili, pa so Loški, Notranjski, Zapadnodolenjski in Vzhodnodolenjski odred.

Takrat so v vseh odredih imenovali namestnike politkomisarjev. V Loškem odredu naj bi to dolžnost prevzel Jože Lemut,²² ki pa je malo pred imenovanjem padel v Slovenskem primorju in nato niso imenovali novega namestnika, na Notranjskem je funkcijo oktobra 1942 prevzel Matevž Hace, v Vzhodnodolenjskem, od ustanovitve odreda sredi septembra do sredine decembra, Ivan Galič-Jovo Gorjanc, v Zapadnodolenjskem odredu pa od ustanovitve odreda sredi septembra do konca decembra 1942 Bogomir Peršič-Marko Dolinc. V Dolomitskem odredu je oktobra 1942 to mesto prevzel Franc Perovšek.²³

Že v jesenskih mesecih se je partijska organizacija sorazmerno dobro utrdila po odredih, in kot je videti iz poročil, se je tudi skrb okrožnih komitejev za organizacije po odredih povečala.

Dolomitski odred je imel v drugi polovici novembra 1942, ko je štel okoli 300 borcev, 53 članov KPS in 24 kandidatov. Člani KPS štaba odreda so imeli lastno celico, medtem ko so bili člani bataljonskih poveljstev priključeni k eni od četnih celic.²⁴

Za 1. četo 1. bataljona Dolomitskega odreda je ohranjen edinstven dokument, ki priča o delu in razvoju neke partijske organizacije v letu 1942. Gre za zapiske sej četne celice, ki je bila ustanovljena 15. julija 1942. Do 15. marca 1943, ko zapisnikov ni več, je imela celica kar 26 sestankov.²⁵

Perovšek je bil odredni partijski organizator do 28. marca 1943, ko so ga poslali v Slovensko primorje, naslednji mesec pa so odred ukinili. Nekaj časa je bil hkrati sekretar biroja v 1. bataljonu.²⁶

Notranjski odred je imel konec novembra 1942 v dveh bataljonih (ena četa ni upoštevana) 38 članov in 15 kandidatov KPS. Za 3. bataljon ni podatkov. Cerkniški okrožni komite se je pritoževal, da bataljonski biroji ne pošiljajo poročil. Odred od konca decembra 1942, ko je Hace prevzel dolžnost politkomisarja odreda, do ukinitve aprila 1943, ni imel namestnika politkomisarja.

²¹ Isto, str. 1038; France Filipič, Pohorski bataljon, str. 333, 468.

²² Zbornik NOV, del VI, knjiga 3, dok. št. 132.

²³ Lojze Vršnik, Pregled enot, str. 189, 190, 197.

²⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 83; Rudolf Hribnik-Svarun, Dolomiti v NOB, Ljubljana 1974, str. 310–314.

²⁵ A IZDG, fasc. 5.

²⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 187.

V decembru 1942 se je odred skrčil na tri čete, ki so februarja 1943 štejele 12 članov in 14 kandidatov KPS.²⁷

Vzhodnodolenjski odred je konec oktobra 1942 štel v dveh bataljonih (za en bataljon ni podatkov) 32 članov in 24 kandidatov. Od decembra 1942, ko so Galiča imenovali za politkomisarja odreda, do marca 1943 odred ni imel namestnika politkomisarja. Takrat je to dolžnost prevzel Franc Kocjančič-Stari.²⁸ Aprila 1943 je odred štel 25 članov in 11 kandidatov, v začetku avgusta 1943 pa 40 članov in 14 kandidatov.²⁹

Zapadnodolenjski odred je imel konec oktobra 1942 45 članov in 16 kandidatov KPS. Namestnik politkomisarja je januarja 1943 postal Avgust Farčnik-Sandi.³⁰

Najizčrpnjše podatke imamo za Loški odred do njegovega odhoda v Slovensko primorje oktobra 1942. V odredu so takoj po njegovem formiranju konec avgusta 1942 pregledali v obeh bataljonih partijsko članstvo in pričeli kljub stalnim premikom in akcijam z rednimi partijskimi sestanki enkrat ali dvakrat na teden. Na njih so obravnavali predvsem nepravilnosti in napake, ki so se pojavljale v četah. Začeli so izpopolnjevati partijsko organizacijo z novimi člani ter postopoma postavljati sekretarje celic. V času vzpostavljanja partijske organizacije je bilo v odredu 28 članov in 10 kandidatov KPS.³¹

Vsaj do konca septembra so vzpostavili celice v vseh štirih četah in v treh določili njihove sekretarje, katerih funkcije so bile ločene od drugih funkcij. V obeh bataljonih so formirali tudi štabni celici, v katerih so bili komandant, politkomisar in »pomočnik« politkomisarja. V obeh bataljonih so formirali še bataljonski partijski vodstvi, imenovani »politbiro« (naslednji mesec so ju imenovali že »partijski biro«), katerih sekretarja sta bila pomočnika politkomisarjev v bataljonu, člani pa sekretarji četnih celic. V 1. bataljonu je bil sekretar Franc Caserman-Tesar, v 2. bataljonu pa Anžon Prevec-Dimač. Komandant odreda Mirko Bračič in politkomisar (do prihoda Dušana Pirjevca v odred 1. oktobra 1942 sta to funkcijo začasno opravljala Ivan Turšič-Iztok in Drago Flis-Strela Pohorč) sta predstavljala posebno celico. Konec septembra je bilo v odredu 32 članov in 2 kandidata KPS. Vsi komandirji, komandanti in politkomisarji so bili člani partije. Sredi septembra so ustanovili še štiričlansko kandidatsko celico v odredovi bolnišnici.³²

²⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 132 in knjiga 5, dok. št. 128; Miroslav Luštek, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra (Od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1965, št. 1—2, str. 251 (dalje: Miroslav Luštek, Pregled enot).

²⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 186; Miroslav Luštek, Pregled enot, str. 242, 243.

²⁹ ZA CK ZKS, Poročilo Franca Kocjančiča 3. 8. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6365.

³⁰ Glej op. 28!

³¹ ZA CK ZKS, Seznamna partijcev in kandidatov KPS 1. in 2. bataljona Loškega odreda (brez datuma), dok. št. 5460 in 5461.

³² ZA CK ZKS: Poročili politbirojev 1. in 2. bataljona Loškega odreda 29. 9. 1942 OK KPS Cerknica, dok. št. 5439 in 5440; Poročilo Jožeta Koščaka iz septembra 1942 (nedatirano), dok. št. 6602.

V prvi polovici oktobra 1942 se je partijsko članstvo v odredu dvignilo na 37. Do tega časa pa so razformirali bataljonski štabni celici in njihove člane vključili v četne celice. Prav tako je bil v četno celico vključen odredni komandant in verjetno tudi politkomisar, za katerega pa ni podatka. Sekretarstvo partijskega biroja v 2. bataljonu je prevzel Karel Trampuž-Karlo.³³

V tem času so tudi že sistematično razdelili delo med člane partije, oziroma jih zadolžili za posamezne sektorje dela. Študirali so julijsko številko Dela, ki je prinašala članke o vojvodstvu in drugih nevarnih pojavih v partizanskih enotah in na tej osnovi odkrito spregovorili o tovrstnih napakah tudi v lastnih vrstah. Grajali so posameznike, ki so se slabo zadržali med italijansko ofenzivo in nastopili na primer proti politkomisarju 1. bataljona zaradi njegovega surovega nastopanja, uveljavljanja raznih ugodnosti za sebe in podcenjujočega odnosa do terenskih aktivistov. Kot najpomembnejšo nalogo so si partijci postavili boj za povrnitev zaupanja borcev v komandni kader, kar je bilo še posebno pomembno v trenutku, ko se je odred pripravljal na odhod v Slovensko primorje in je bilo prav zaradi pomanjkanja zaupanja v nekatere vodilne kadre opazati med borci odpor proti odhodu. Postavljali so zahtevo po utrjevanju discipline v enoti, po izboljšanju zdravstvenih razmer, pravičnem razdeljevanju hrane itd.³⁴

Tudi o enotah zunaj t. i. Ljubljanske pokrajine imamo prve konkretnejše podatke šele za drugo polovico leta 1942.

Na Gorenjskem, kjer so junija 1942 ustanovili Kokrški in Gorenjski odred, samostojno pa je deloval še Poljanski bataljon, je bilo sredi julija stanje partijske organizacije naslednje: Kokrški odred je imel 25 članov in 2 kandidata KPS, Gorenjski odred 21 članov in 7 kandidatov in Poljanski bataljon 16 članov. Število članstva je bilo v preteklosti višje in je politkomisar grupe Lojze Kebe poročal, da se je članstvo precej zmanjšalo zaradi žrtev v bojih.³⁵

Odreda sta imela sprva samo politkomisarje. V Kokrškem je bil to Ivan Bertoncely-Johan. Njegov namestnik je septembra postal Anton Štefe-Kostja. V Gorenjskem odredu je bil politkomisar do septembra Franc Potočnik in nato Matija Verdnik-Štajzi. Namestnik politkomisarja Jože Krajc-Žakelj je bil postavljen šele decembra 1942.³⁶

Konec septembra 1942 je bilo v Gorenjskem odredu 31 članov in 8 kandidatov KPS, v Kokrškem 39 članov (o kandidatih ni podatkov), v Poljanskem bataljonu pa 10 članov in 8 kandidatov.³⁷

Na Štajerskem je do prihoda II. grupe odredov obstojal en sam bataljon. V njem so začeli izgrajevati partijsko organizacijo spomladi 1942, čim so se

³³ ZA CK ZKS, Karakteristike partijcev 1. bataljona Loškega odreda iz 10. 10. 1942 in karakteristike partijcev 2. bataljona Loškega odreda iz približno istega časa (nedatirano), dok. št. 5450 in 5462.

³⁴ ZA CK ZKS: Poročilo o sejah partijskih organizacij v Loškem odredu 10. 10. 1942, dok. št. 5447; Poročilo partijskega biroja 1. bataljona Loškega odreda 10. 10. 1942, dok. št. 5451; Poročilo partijskega biroja 2. bataljona Loškega odreda 12. 10. 1942, dok. št. 5463; Zapisnika sej celic 1. in 2. čete 1. bataljona Loškega odreda 11. oktobra 1942, dok. št. 5452 in 5463.

³⁵ A IZDG, fasc. 10. Poročilo Lojzeta Kebeta 17. 7. 1942.

³⁶ Lojze Vršnik, Pregled enot, str. 200, 201.

³⁷ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 34.

čete ponovno zbrale. V vseh četah so formirali partijske celice in sredi maja določili bataljonskega sekretarja, ki je postal Franc Polh-Egon Kos. Julija 1942, ko je bataljon štel okoli 190 borcev, naj bi bilo v njem po približnih ocenah okoli 60 članov in kandidatov KPS. Organizacije po četah so bile zelo tesno povezane s političnimi delavci — člani okrožnih komitejev na terenu. Ti so sodelovali pri političnem delu v četah, skrbeli za literaturo ter usklajevali terenske politične zadeve z vojaškimi.³⁸

Prihod II. grupe, čeprav močno oslABLJENE, je gotovo pomenil določeno okrepitev tudi za partijsko organizacijo. Za nekoliko kasnejše obdobje je znano, da se je močno razvilo partijsko delo v Pohorskem bataljonu. V njem so pričeli z intenzivnim delom zlasti v obdobju, ko se je pripravljala bataljon na preizkušanje. Takrat so imeli redne celične sestanke in študijske tečaje. Bataljonski sekretar je bil Jože Urisek-Trpin, ki je bil istočasno bataljonski intendat. V začetku januarja 1943 je bataljon štel 28 članov KPS, 7 kandidatov in 16 članov SKOJ, tako da je bila večina borcev organiziranih.³⁹

Tudi v Kozjanskem bataljonu (od februarja 1943 je bila to samo četa) so pozimi okrepili politično delo. Partijski sestanki so bili vsak četrti dan in se jih je udeleževalo 9 članov in kandidatov.⁴⁰ Bataljonski sekretar je bil Božidar Gorjan-Bogo (pred njim je to dolžnost opravljal bataljonski politkomisar Jože Babič-Vojteh), ki je bil istočasno četni politkomisar.⁴¹

Prav tako so formirali celico v Koroški četi, ki je decembra 1942 štela 9 članov KPS, nato pa so sprejeli še nekaj članov in kandidatov. Sekretar je bil politični komisar čete Milan Mrzel-Mile. S celico je vzdrževal redne stike okrožni sekretar Pavle Žaucer.⁴²

Čete v Slovenskem primorju so avgusta 1942 štejele 11 članov in 8 kandidatov.⁴³ Organizacija pa se je okrepila s prihodom Loškega odreda.

Na prelomu iz leta 1942 v leto 1943 je sledila s strani centralnega komiteja KPS in pokrajinskih partijskih vodstev splošna akcija, da se v vrste partije pritegne čimveč požrtvovalnih borcev, da se organiziranost partije izpelje dosledno po vseh enotah, da se v njih okrepi delo in vpliv partijskih jeder, da se delo partijskih organizacij kot posameznih članov KPS redno preverja; posebno so poudarjali lik komunista — borca.

V tem pogledu so bila pomembna za brigade na Dolenjskem in Notranjskem navodila centralnega komiteja KPS o nalogah in organiziranosti partijskih organizacij iz novembra 1942, za Slovensko primorje ugotovitve in sklepi s prve pokrajinske partijske konference v začetku decembra 1942, za Gorenjsko in Štajersko pa navodila tamkajšnjih pokrajinskih komitejev iz decembra 1942 oziroma januarja 1943.

³⁸ Lojze Požun, *Druga grupa odredov*, str. 16; Najverjetneje iz julija 1942 izvirata seznama borcev z označbo njihove politične pripadnosti za 2. Letonjevo in 4. Veličkovo četo. V Letonjevi četi je bilo 5 članov KPS, 2 kandidata in 2 člana SKOJ-a, v Veličkovi pa 2 člana KPS, 2 simpatizerja KPS in 1 član SKOJ-a (A IZDG, fasc. 3).

³⁹ France Filipič, *Pohorski bataljon*, str. 484—490.

⁴⁰ A IZDG, fasc. 3, Poročilo Božidarja Gorjana 6. 2. 1943.

⁴¹ A IZDG, fasc. 3, Pismo sekretariata KP II. grupe odredov 24. 10. 1942 Jožetu Babiču.

⁴² A IZDG, fasc. 10, Poročilo Milana Mrzela 10. 3. 1943.

⁴³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 49.

Toda možnosti za izpopolnjevanje postavljenih nalog so bile od pokrajine do pokrajine različne. Medtem ko so delovale v najtežjih pogojih partizanske enote na Gorenjskem in Štajerskem, ki so bile izpostavljene jeseni in pozimi stalnemu sovražnemu pritisku in so v tem času doživele izredno težke izgube, so bili po drugi strani ustvarjeni najugodnejši pogoji za vsestransko okrepitev Partije v enotah na Dolenjskem in Notranjskem. Tamkajšnje enote so se že ob pojemanju silovitega pritiska sovražne ofenzive, zlasti pa po njenem koncu, toliko utrdile v splošno vojaškem in političnem smislu, da so bile sposobne postopoma prevzemati pobudo in preiti v protiofenzivo, s tem so kljub stalni bojni zaposlenosti ustvarile objektivno ugodne pogoje za krepitev partije.

Vzporedno s kvalitativnimi spremembami v organiziranosti vojske, kar se je izrazilo v ustanovitvi prvih štirih brigad v Ljubljanski pokrajini, se je dopolnjevala tudi organizacijska sestava partije. Uvedena je bila nova funkcija, funkcija brigadnega sekretarja, oziroma nov forum — brigadni partijski biro. Ker se je večina borcev postopoma vključevalo v brigade, ki so imele zahtevne naloge, je razumljivo, da je centralni komite posvetil posebno pozornost prav partijskim organizacijam v brigadi.

Novembra 1942 je izdal obširno okrožnico, ki jo je naslovil na partijske organizacije v udarnih brigadah. V njej je uvodoma analiziral, zakaj so posamezne partizanske enote, komandirji, komandanti in politkomisarji zagrešili sektaške in vojvodske napake za časa osvobojenega ozemlja in zakaj so v času italijanske ofenzive pokazali premajhno borbenost. Najgloblji vzrok je videl v dejstvu, da v partizanskih enotah »ali partijske organizacije sploh ni bilo ali pa je partijska organizacija skrajno pomanjkljivo delovala«. Partija je avantgarda vsega osvobodilnega boja in potemtakem mora biti vloga partijskih organizacij tudi v partizanskih enotah pomembna, še zlasti v udarnih brigadah, kajti »udarni cvet naše partizanske vojske lahko vzorno goji in vzgaja samo — najudarnejša sila v osvobodilnem gibanju, naša Partija«. Partijske organizacije udarnih brigadah morajo postati ena najpomembnejših partijskih postojank v Sloveniji nasploh.

Člane partije v teh brigadah morajo odlikovati vzorna požrtvovalnost, hrabrost in borbeno tovarištvo. Komunist si na primer ne sme nikoli privoščiti priboljškov, ki jih njegovi soborci ne morejo uživati in ne sme se izogibati naporom in neprijetnim opravilom, ki jih morajo opravljati partizani. Pri prenašanju težav in neugodnosti mora biti komunist vedno v prvi vrsti.

Naloga komunistov je, da na organiziran način nenehno dvigujejo borbeno moralo moštva, da skrbijo, da bo moštvo z veseljem, razumevanjem in zavestno disciplino izpolnjevalo povelja in navodila komandirjev, komandantov in politkomisarjev, da vzgajajo moštvo v duhu nepopustljive borbe za osvoboditev slovenskega naroda in za boljšo bodočnost delovnega ljudstva, v duhu borbe proti zunanjim in notranjim narodnim ter ljudskemu sovražnikom, v duhu borbe za popolno zmago osvobodilne fronte in partije. In končno, komunisti morajo biti najboljši organizatorji političnega dela udarnih brigad med civilnim prebivalstvom.

Nato je centralni komite KPS dal navodila o organizacijski shemi partijske organizacije v brigadah. Osnovna partijska enota je tudi tu celica, ki jo mora imeti vsaka četa. Vodstvo partijskih celic v bataljonu predstavlja bataljonski

biro, vodstvo celotne partijske organizacije v udarni brigadi pa brigadni biro. Brigadni biro je glede na gibljivi in manevrski značaj udarne brigade podrejen neposredno centralnemu komiteju KPS.

Dalje je spregovoril o sprejemanju novih članov, o tem, kakšne napake so se v zvezi s tem vprašanjem v preteklosti pojavljale in kakšna naj bo smer v bodoče. V poštrev za nove člane partije pridejo tisti partizani, ki so se že, ali v katere je upravičeno zaupanje, da se bodo še izkazali kot vdani in hrabri borci, ki sprejemajo partijski program in ki želijo v njej aktivno sodelovati. Pri izbiri kandidata pride v poštev »čistota karakterja, neomadeževana preteklost, o kateri je treba kandidata vestno in podrobno izprašati, discipliniranost in požrtvovalnost v sami partizanski edinici, borbeno tovarištvo v odnosu do drugih partizanov. Ne gre toliko za vprašanje, če zna kandidat lepo in gladko govoriti. /.../. Gre nam pa za to, da dobimo v Partijo dobre partizane, zlasti iz vrst delavcev in malih kmetov, ki bodo vsaj sčasoma sposobni kar najtesneje se povezati s partizansko in civilno množico ter ji postati resnični, spoštovani in uspešni vodniki«. Glede sprejemanja v preteklosti je centralni komite ocenjeval, da se je »mnogo grešilo«. Po eni strani je bila prisotna ozkost in je veliko partizanov, ki bi resnično zaslužili, da postanejo partijski kandidati oziroma člani, ostalo zunaj partije, »po drugi strani pa smo sprejemali razne gobezdave in avanturistične tuje elemente, ki Partiji niti med partizani, niti med civilnim prebivalstvom niso delali časti«. Te napake je treba popraviti s kontrolo njihove preteklosti in njihovega ponašanja zlasti med zadnjo italijansko ofenzivo in tiste, ki ne izpolnjujejo pogojev, brezpogojno izključiti iz partije. Kandidate, skojevce in simpatizerje, ki so se izkazali predvsem med ofenzivo, pa takoj sprejeti v partijo. Splošna smer je bila torej naslednja: mnogo širše kot dotlej odpreti vrata v partijo poštenim in borbenim borcem, iz njenih vrst pa izključiti tiste, ki zaradi špekulantstva in neborbenosti ne uživajo več zaupanja partije.

Navodila so še opredelila vlogo partijske organizacije in vsebino partijskih sestankov. Opozorila so, da je treba nujno prekiniti s precej uveljavljeno prakso, ko potekajo partijski sestanki po okosteneli šabloni, namesto da bi izražali resnično partizansko in politično življenje v enoti. Takšni pojavi po oceni centralnega komiteja samo dokazujejo, da partijska organizacija ne obravnava in ne vodi vsega življenja v partizanski enoti, sredi katere deluje. Na partijskih sestankih je treba poleg proučevanja partijske literature in partijske linije obravnavati predvsem, kako naj partijska celica vpliva na celotno enoto, tako v vojaškem kot političnem pogledu. To naj ne pomeni, da prevzame partijska organizacija vlogo komande. Njena naloga je, da pomaga komandi in dviga med partizani njeno avtoriteto, da najaktivneje sodeluje pri organiziranju celotnega vojaškega in političnega dela v brigadi ter skrbi, da se v okviru vojaškega ustroja in vojaške discipline dosledno izvaja partijska, vojaška in politična linija. Gre torej za to, da bo partija »tesno in avantgardistično« po vezana z vsemi vprašanji brigade.

Med najaktualnejše naloge partijskih organizacij so navodila naštetla naslednje: a) z objasnjevanjem in osebnim vzgledom pomagati, da izvedejo brigade prehod iz neposredne poofenzivne reorganizacijske periode v partizansko ofenzivo proti okupatorju in beli gardi v smislu naredbe in dnevnega povelja glav-

nega poveljstva z dne 19. septembra 1942; b) sodelovati pri organiziranju vojaških vaj in politično vzgojnega dela med partizani na temelju programa za kratek politični partizanski kurz, ki ga je izdajo poveljstvo; c) pomagati politkomisarju in odgovornemu za agitacijo in propagando, da organizirajo brigade na območju, kjer se gibljejo, kar najaktivnejše politično delo med civilnim prebivalstvom; d) v brigadah morajo partijske organizacije ustvariti kar najtesnejši odnos s krščansko socialističnimi delavci in utrjevati zavest o nujni enotnosti proletariata kot najzanesljivejšem jamstvu za enotnost in zmago osvobodilne fronte — delovati je treba v smislu skupnih predlogov vodstva partije in krščanskih socialistov za konferenco Delavske enotnosti; e) takoj je treba organizirati krožke za obvezen študij partijske literature in Zgodovine VKP(b); f) partijske organizacije so odgovorne tudi za izgradnjo SKOJ-a, kamor sodijo vsi tisti pošteni partizani, ki sledijo politiki partije in priznavajo njeno avantgardno vlogo.⁴⁴

Kakšno je bilo stanje partijske organizacije v partizanskih enotah v vseh slovenskih pokrajinah in kako se je do tega časa močno okrepila v enotah Ljubljanske pokrajine, zvemo iz obširnejšega poročila organizacijskega sekretarja centralnega komiteja KPS Borisa Kraigherja iz sredine decembra 1942. V enotah na Dolenjskem in Notranjskem je bilo takrat okoli 410 članov in kar okoli 300 kandidatov. Število kandidatov kaže obširno akcijo za številčno okrepitev partije. Od članov KPS jih je okoli 280 odpadlo na brigade, ostalih 130 pa na odrede.

Članstvo v ostalih pokrajinah je bilo številčno zelo nizko, seveda pa so tudi enote štejele neprimerno manj borcev. Med borci v Slovenskem primorju naj bi bilo okoli 40 članov, na Gorenjskem okoli 50 članov ter na Štajerskem tudi okoli 50. Organizacijski sekretar je menil, da je število partijcev v Slovenskem primorju med drugim tako nizko, ker je med partizani tudi precej dezertirjev iz italijanske vojske, ki do vstopa v partizansko vojsko niso mogli aktivno sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju in rabijo zato daljšo vzgojno dobo, za Štajersko in Gorenjsko pa je ocenjeval, da je treba nizko število članov pripisati »predvsem sektaškim nagnjenjem naših tamkajšnjih članov, ker bi po junaštvih, požrtvovalnosti in vztrajnosti naših tamkajšnjih partizanov morala biti skoraj več kot polovica članov Partije.«⁴⁵

Istočasno je poročal tudi Edvard Kardelj. O političnem vplivu oziroma vlogi partije v partizanskih enotah je ugotavljal, da je vojska v političnem pogledu popolnoma »naša«, tj. partijska, ne samo po splošni liniji, ampak tudi po sestavi, da pa ima ta okolnost tudi svojo slabo stran, ker je vir »neprestanega sektaštva«. Borci so izšli iz najrazličnejših političnih skupin, s popolnim zaupanjem predvsem v KPS, toda preostajajo še nekateri, ki so ostali politično navezani na svoje skupine in prav proti tem ljudem »naši mnogokrat postopajo zelo sektaško«.

O odnosih z zavezniki je dejal, da v pogledu vojske ni posebnih težav, da je iz njihovih vrst nekaj komandirjev in komandantov, »politkomisarji pa so vsi komunisti. Odkrito smo jim povedali, da funkcijo politkoma ne damo ni-

⁴⁴ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 110.

⁴⁵ Jesen 1942, dok. št. 209.

komur in pristali so na to, toda prav sedaj v zadnjem času v odredih, kjer so naši postopali sektaško, zahtevajo namestnike politkomisarjev.

Partijsko vodstvo ni želelo s postavljanjem te zahteve s strani zaveznikov zaostrovati medsebojnih odnosov in je bilo pripravljeno, če bi zavezniki vztrajali, da ti dobijo »nekoliko namestnikov politkomisarjev«. V tem primeru bi bilo treba prenesti funkcijo partijskega organizatorja na tistega, ki odgovarja za agitacijo in propagando (tega potem niso storili). Kardelj je poročal, da so to prakso že vpeljali v brigadah, ker so bili seznanjeni, da je takšen sistem uveljavljen v brigadah na Hrvaškem, sporočil pa je, da so že prejeli navodila od centralnega komiteja KPJ, iz katerih je razvidno, da so partijski organizatorji v brigadah namestniki politkomisarjev.⁴⁶

Odgovorne za agitacijo in propagando pri štabih brigad je glavno poveljstvo imenovalo z naredbo 16. septembra 1942.⁴⁷ Ker so ti prevzeli dolžnosti partijskega organizatorja, so te dolžnosti za ta čas enakovredne položaju namestnika politkomisarja brigade.

V sredini julija 1942 ustanovljeni brigadi Toneta Tomšiča je bil prvi namestnik politkomisarja Niko Šilih-Boris Nikič, od sredine septembra do smrti (4. novembra 1942) Lado Babič-Lado Smuk, nato v. d. Bogdan Osolnik. Agitprop je v septembru prevzel Oskar Šavli-Silvo Marjanovič. Centralni komite ga je že oktobra določil za člana pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. Po njegovem odhodu pa je dolžnost partijskega organizatorja prevzel odgovoren za agitprop Fedor Kovačič-Jože.⁴⁸

V brigadi Matije Gubca, ustanovljeni v začetku septembra, je bil prvi namestnik politkomisarja Jože Ravbar-Gregor Javor, od sredine septembra do začetka oktobra pa Zoran Dobravc. Agitprop je prevzel Dušan Bravničar, ki je v začetku oktobra postal tudi namestnik politkomisarja.⁴⁹

V brigadi Ivana Cankarja je ob njeni ustanovitvi 23. oziroma 28. septembra 1942 prevzel agitprop Jože Mazovec-Tine Dolgan, ki je nato 6. decembra nasledil dotedanjega namestnika politkomisarja Jožeta Borštnarja.⁵⁰

Brigada Ljube Šercerja je imela ob ustanovitvi 6. oktobra 1942 samo odgovornega za agitprop. Na to mesto so imenovali Cveta Močnika-Florjana, ki je že v oktobru poročal kot sekretar brigadnega biroja in ni posebej omenjal sektorja agitprop. Namestnika politkomisarja je brigada dobila šele konec decembra 1942, ko je v brigado prišel dotedanji politkomisar Notranjskega odreda Stane Dobovičnik-Krt. Ta je poslej odgovarjal tudi za partijsko organizacijo, Cveta Močnika pa je centralni komite poslal v Slovensko primorje.⁵¹

Tako je do konca decembra 1942 postopoma usahnila povezanost med agitacijsko propagando in partijsko-sekretarsko zadolžitvijo v brigadah. Poslej je za partijsko organizacijo spet skrbel namestnik politkomisarja.

⁴⁶ Jesen 1942, dok. št. 207.

⁴⁷ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 27.

⁴⁸ Ljorže Vršnik, Pregled enot, str. 188; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. št. 148; Franci Strle, Tomšičeva brigada, knjiga 2, Ljubljana 1986, str. 18, 224 in 296.

⁴⁹ Ljorže Vršnik, Pregled enot, str. 195.

⁵⁰ Isto, str. 196.

⁵¹ Miroslav Luštek, Pregled enot, str. 250.

Z odlokom izvršnega odbora Osvobodilne fronte z dne 1. oktobra 1942 pa je tudi takrat novoimenovani politični komisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Boris Kidrič (nasledil je Ivana Mačka) dobil tri »pomočnike« iz vrst KPS, krščanskih socialistov in sokolov. Kot predstavnika partije je na to mesto imenoval dr. Jožeta Brileja-Bolka Brezarja. Naloga pomočnikov je bila izvajanje nadzora nad politično izgradnjo in skrb za čim višjo politično raven čet.^{51a}

Stanje partijske organizacije po brigadah je bilo proti koncu leta 1942 naslednje:

Za Tomšičevo brigado imamo podatke samo za 2. in 3. bataljon, ne pa za 1. Po poročilu biroja 3. bataljona je bilo sredi novembra 1942 v tem bataljonu med 81 borci 30 članov in 6 kandidatov KPS. V vseh četah in pri bataljonskem štabu so delovale celice, ki so imele od 24. oktobra dalje skupno kar 35 organizacijskih, študijskih in izrednih sestankov. Biro je še sporočil, da so v celici 2. čete postavili novega sekretarja, ker je do tedaj to funkcijo opravljal kar komandir čete.⁵²

Za 2. bataljon je 30. decembra 1942 poročal brigadni partijski organizator Fedor Kovačič. V tem bataljonu je bilo konec oktobra 32 članov in 6 kandidatov, sredi decembra 29 članov in 11 kandidatov in konec decembra z vključitvijo enega bataljona Zapadnodolenjskega odreda 47 članov in 10 kandidatov. Hkrati je Bradeško obvestil centralni komite, da je formiral brigadni biro, »ki že redno posluje po več mesecih mrtvila«. Podatkov za 1. in 3. bataljon še ni imel.⁵³

Brigadni biro Gubčeve brigade, oziroma v njegovem imenu Dušan Bravničar, je poročal centralnemu komiteju 19. decembra 1942. Partijsko delo je bilo v poslednjem času usmerjeno predvsem dvigu udarnosti brigade ter k izgradnji partijcev. Najbolje je delo napredovalo v 1. in 3. bataljonu, slabše pa je bilo sprva v 2. bataljonu, iz katerega je bilo treba že ob formiranju brigade polovico članov KPS izključiti iz partije, »ker niso spadali v njo«. Ta bataljon je bil sestavljen iz raznih skupin II. grupe odredov, ki so se med prebijanjem grupe čez Gorenjsko vrnile v Ljubljansko pokrajino. V štabu brigade je bilo takrat 9 članov KPS, 2 kandidata in 2 člana SKOJ, v 1. bataljonu 22 članov KPS, 6 kandidatov in 33 članov SKOJ, v 2. bataljonu 26 članov KPS, 12 kandidatov in 33 članov SKOJ (razmere so se v decembru že ustalile), v 3. bataljonu pa 24 članov KPS, 14 kandidatov in 47 članov SKOJ. Od skupno 500 borcev jih je bilo organiziranih kar 230.⁵⁴

Za Cankarjevo brigado je v imenu »sektorja agitprop« podal poročilo Jože Mazovec 18. novembra 1942. Ob ustanovitvi brigade je imel 1. bataljon 20 članov in 6 kandidatov, 2. bataljon 15 članov in 8 kandidatov, 3. bataljon pa 5 članov in 2 kandidata KPS. Do dneva poročanja se je število neznatno spremenilo. Število članov KPS se je v 1. bataljonu dvignilo na 22, v 2. bataljonu

^{51a} Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 49.

⁵² Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 91.

⁵³ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 140; Franci Strle, Tomšičeva brigada, knjiga 2, str. 397–401.

⁵⁴ Pismo brigadnega biroja Gubčeve brigade je objavljeno v Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 128, seznam članov KPS, kandidatov ter članov SKOJ-a, katerega je biro poslal istočasno s pismom, pa hrani ZA CK ZKS, dok. št. 5734.

na 21, v 3. bataljonu na 9, o kandidatih pa ni podatkov. Brigadna štabna celica je štela 8 članov, članstvo SKOJ pa je v celi brigadi znašalo 71. Sekretar je ugotavljal, da so partijci mladi, v glavnem sprejeti v partijo že v partizanih in da je zato otežkočena izbira funkcionskega kadra. Najbolj kritično je bilo stanje v 3. bataljonu, ki je nastal iz 2. bataljona Belokranjskega odreda in je ob prihodu v brigado imel samo 5 članov KPS.⁵⁵

O Šercerjevi brigadi je sekretar Cveto Močnik poročal že oktobra 1942, kmalu po ustanovitvi brigade. Vse čete v obeh bataljonih so imele partijske celice, oba bataljona pa biroja. Formirali so že tudi brigadni biro. Bataljonski biro so sestavljali sekretarji četnih celic, vanj pa so nameravali vključiti tudi bataljonskega sekretarja SKOJ-a, čim bi SKOJ trdneje organizirali. Brigadni biro so sestavljali sekretar brigadnega biroja, sekretarja obeh bataljonskih birojev in sekretar štabne celice brigade, za katerega so predvideli, da bo postal tudi sekretar brigadnega biroja SKOJ.

Sekretar je še poročal, da je bila partija v enotah, preden so bile vključene v brigado (vključili so 2. in 4. bataljon nekdanjega Krimskega odreda in borce nekaterih razbitih enot nekdanje III. grupe odredov), precej neaktivna in da v enem bataljonu ni bilo biroja. Pred vključitvijo v brigado je bilo v 1. bataljonu 8 članov ter 12 kandidatov, v 2. bataljonu pa 14 članov in 4 kandidatini KPS. Število se je v kratkem dvignilo v 1. bataljonu na 20 članov in 24 kandidatov, v 2. bataljonu pa na 21 članov in 8 kandidatov. V štabu brigade je bilo 7 članov in 1 kandidat. Skupno je bilo torej v brigadi, ki je štela okoli 200 borcev, 48 članov in 33 kandidatov, v glavnem iz vrst proletarcev (skupno 68), kmetov je bilo samo 5 (tu so gotovo upoštevani samo večji kmetje, medtem ko so mali kmetje šteti k proletarcem) in 8 intelektualcev.

Da bi bilo partijsko delovanje čimbolj vsestransko in vpliv partije v brigadi večji, so partijce zadolžili za posamezne sektorje dela: politično-izobraževalni, kulturno-prosvetni, vojaški, mladinski, higienski in obveščevalni sektor.⁵⁶

Takšna delitev partijskega dela se je postopoma uveljavila tudi v drugih enotah.

Konec decembra 1942, ko se je brigadi priključil še 3. bataljon, pa je bilo v njej 75 članov in 73 kandidatov KPS.⁵⁷

Decembra 1942 je sledila še ena reorganizacija slovenske vojske. Namesto grup odredov so uvedli štiri operativne cone in imenovali nove štabe. Namestnika politkomisarja sta takrat dobili samo I. in IV. operativna cona.

V I. operativni coni (Dolenjska) je bil ves čas do ukinitve cone sredi julija 1943 namestnik politkomisarja Dušan Majcen-Nedeljko.

V štabu II. operativne cone (Notranjska) je bil samo politkomisar. To funkcijo je opravljal poverjenik centralnega komiteja KPS za Notranjsko Franc Popit-Jokl do ukinitve štaba 23. maja 1943.

⁵⁵ ZA CK ZKS, Poročilo Jožeta Mazovca 18. 11. 1942 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 5740.

⁵⁶ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 53. Objavljen dokument je datiran 2. oktobra 1942, kar seveda ne drži, saj je bila brigada ustanovljena šele 6. oktobra. Original (ZA CK ZKS, dok. št. 5715) je na mestu, kjer je zapisan datum, delno poškodovan. Poročilo je bilo napisano 12. ali 22. oktobra. Glej še: Milan Guček, Šercerjeva brigada, Ljubljana 1973, str. 16, 17.

⁵⁷ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 141.

Štab III. operativne cone (Slovensko primorje in Gorenjska) je bil sestavljen iz primorskih in gorenjskih kadrov. Za politkomisarja so imenovali Franca Ravbarja-Viteza. Ker sta 14. januarja 1943 padla Franc Ravbar in namestnik komandanta Stane Starc-Fazan in ker je glavni štab spoznal, da alpska operativna cona ne bi mogla uspešno operirati na tako obsežnem ozemlju, je 21. februarja 1943 ustanovil primorsko operativno cono. Za politkomisarja je imenoval člana pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Dušana Pirjevca, njegovega namestnika (Drago Flis-Strela) pa so imenovali šele 24. junija 1943, toda že sredi naslednjega meseca so cono ukinili.

Gorenjsko operativno cono so kot II. cono ustanovili šele 24. junija 1943. Za namestnika politkomisarja so imenovali Staneta Bizjaka-Kosto. Tudi to cono so 4. avgusta 1943 ukinili.

V štabu IV. operativne cone (Štajerska in vzhodni del Koroške) so za namestnika politkomisarja imenovali dr. Dušana Kraigherja, začasnega sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko. Ko je spomladi 1943 politkomisar Dušan Kveder odšel na Dolenjsko, je Kraigher dejansko opravljal naloge politkomisarja. Po njegovi smrti 15. junija 1943 so za namestnika politkomisarja imenovali dotedanjega politkomisarja Kamniško-savinjskega odreda Mitjo Ribičiča-Cirila, ki pa funkcije ni prevzel. Ker tudi drugi na novo imenovani člani štaba niso prevzeli dolžnosti, štaba cone do septembra 1943 ni bilo.⁵⁸

Brigade na Dolenjskem in Notranjskem so zimske mesece uspešno izkoristile za vsestranski dvig partije kljub njihovi stalni ofenzivni dejavnosti. V tem času se je partijska organizacija dokončno ustalila oziroma izpopolnila. Četne celice so v glavnem dobile sekretarje, ki niso bili več v isti osebi, tudi politkomisarji ali celo komandirji čet in v nekaterih bataljonih so postavili nove namestnike politkomisarjev.

Tako je brigadni biro Šercerjeve brigade konec januarja 1943 poročal, da so v dveh četnih celicah, kjer sta sekretarstvo opravljala partijca iz štabne patrulje imenovali nova sekretarja, ki zaradi tega nista mogla imeti nobenega vpogleda v delo in življenje tako celice kot čete. Spremembe so bile tudi pri bataljonskih sekretarjih. Partija je postala številčno močna (v brigadi je bilo takrat 87 članov in 76 kandidatov), po oceni brigadnega biroja pa je kvalitativno še dalje ostajala šibka. Premalo je bila prožna, delo celic nenačrtno in premalo se je zanimala za življenje čet. S širšimi ukrepi (delne kadrovske spremembe, uvajanje pogostejših partijskih sestankov, kontrola nad delom celic in bataljonskih birojev, splošna kampanja za dvig discipline, morale, samozavesti, čuta odgovornosti, samopožrtvovalnosti in samoiniciative) pa je brigadni biro ukrenil vse potrebno za izboljšanje razmer.⁵⁹

Tudi brigadni biro Tomšičeve brigade je ugotavljal podobne pomanjkljivosti in sredi januarja 1943 sprejel podobne ukrepe. Partijci so sicer študirali razpoložljivo literaturo, slabše pa je bilo z organizacijskim delom. Večina celic se ni sestajala redno, sekretarji so bili večinoma politkomisarji v isti osebi, premalo pozornosti je bilo namenjeno dviganju in iskanju novih kadrov.

⁵⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 1040—1043.

⁵⁹ ZA CK ZKS, Poročilo partijskega biroja brigade Ljube Šercerja 31. 1. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6407.

Zato so bili posamezniki preobremenjeni z delom in raznimi funkcijami, še zlasti zato, ker je bilo partijsko članstvo mlado in je večina dela slonela na starejših komunistih, ki so na ta način po liniji manjšega odpora reševali kadrovska vprašanja, namesto da bi vzgajali mlade kadre in jih usposabljali za prevzemanje odgovornejših funkcij.

Za odpravljanje teh slabosti je brigadni biro sprejel naslednje ukrepe: na rednih celičnih sestankih je treba obvezno obravnavati uresničevanje sklepov zadnjega sestanka, da se s tem poveča odgovornost posameznih članov in nadzira njihovo delo; uvede se konkretna in natančna kritika in samokritika; vsi partijci so dolžni poiskati, graditi in dvigati nove kadre; v vseh celicah, kjer so sekretarji opravljali obenem tudi politkomisarsko funkcijo, se izvolijo novi sekretarji, ki se bodo posvetili samo vodstvu celice; več časa posvečali študiju itd.⁶⁰

O teh in drugih vprašanjih so potem razpravljali na brigadni partijski konferenci 25. januarja 1943, ki sta se je udeležila tudi Ivo Ribar in Rato Dugonjič. V 1. in 3. bataljonu, katerih delegati so se udeležili konference, je bilo takrat 68 članov KPS (to je 30 % vsega moštva), od katerih je bilo po socialnem položaju 51 delavcev in kmetov ter 17 intelektualcev. Nadaljnjih 64 borcev je bilo organiziranih v SKOJ-u, tako da je bilo skupno organiziranih več kot polovica borcev.

Na konferenci so sprejeli sklepe, ki so zadevali tako delo v partijski organizaciji kot njeno vlogo v brigadi nasploh. Pred komuniste so bile postavljene zahteve po izgradnji najstrožje discipline med borci in podpiranju vojaškega vodstva v doslednem izvajanju povelj, da se poleg študija po partijskih celicah okrepi politično delo komunistov med vsemi borci ter da se pravočasno prepreči nevarnost birokratizacije partijskega dela. Sprejeto je bilo tudi načelno stališče, da mladinci, ki so sprejeti v partijo, še naprej delajo v SKOJ-u, razen če jih partija izjemno določi na drugo delo.⁶¹

Ko je Jože Bradeško-Boštjan 18. marca 1943 padel, Tomšičeva brigada krajši čas ni imela namestnika politkomisarja. Bradeško je to nalogo opravljal od januarja 1943. Aprila 1943 so na to mesto imenovali politkomisarja razformiranega Notranjskega odreda Matevža Haceta-Plehana, vmes pa je za partijsko delo v brigadi odgovarjal namestnik politkomisarja I. operative cone Dušan Majcen. Hace je prevzel dolžnost šele sredi maja. Konec maja se je v brigadi zadrževal tudi namestnik politkomisarja glavnega štaba Ivan Kavčič-Nande, ki je obiskal vse četne celice in bataljonske biroje. V drugi polovici junija 1943 je bilo v brigadi 119 članov in 15 kandidatov.⁶² Mesec dni kasneje je imela 120 članov, 23 kandidatov in kar 140 članov SKOJ-a, do konca avgusta pa je članstvo verjetno zaradi žrtev v bojih nekoliko upadlo. Takrat je bilo v brigadi 111 članov in 10 kandidatov. Ves čas je bil brigadni sekretar Hace.⁶³

⁶⁰ ZA CK ZKS, Poročilo partijskega biroja brigade Toneta Tomšiča 19. 1. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6389.

⁶¹ Zbornik NOV, del IX, knjiga 3, dok. št. 61.

⁶² ZA CK ZKS, Poročilo Matevža Haceta 25. 6. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6397; Matevž Hace, Komisarjevi zapiski, knjiga 1, Ljubljana 1957, str. 95; Franci Strle, Tomšičeva brigada, knjiga 2, str. 399—401, 564 in 714.

⁶³ ZA CK ZKS, Poročilo brigadnega biroja Tomšičeve brigade 20. 7. 1943, dok. št. 6400 in 28. 8. 1943, dok. št. 6401.

Za Gubčevo brigado je znano, da je imela v zimskih bojih precejšnje izgube med moštvom, pa seveda tudi med partijskim članstvom. Po poročilu brigadnega biroja je bilo sredi februarja 1943 v bolnicah ali na okrevanju kar 23 članov partije, 5 pa jih je padlo v bojih. Od decembra 1942 so na novo sprejeli 30 članov. V tem času so 6 članov izključili ter enega kaznovali z ukorom. Kazni so bile posledica neizpolnjevanja povelj in nedelavnosti ter v enem primeru zaradi pijače.

Partija je imela glede na staž mlado članstvo, saj je le-ta v povprečju znašal samo 7 mesecev.⁶⁴

Ko so v drugi polovici februarja 1943 zamenjali celotno poveljstvo Gubčeve brigade zaradi ukrepov (preštevilne kadrovske spremembe v brigadi), s katerimi se glavno poveljstvo in centralni komite nista strinjala, je mesto brigadnega sekretarja oziroma namestnika politkomisarja prevzel Franci Kolar.⁶⁵

Okoli 20. junija 1943 je brigada ponovno dobila novega sekretarja, in sicer Cirila Keržiča-Metoda Cestnika, ki je to dolžnost opravljal do kapitulacije Italije, 12. septembra pa ga je nasledil Bogomir Peršič-Marko Dolinc. V prvi polovici julija 1943 je bilo v brigadi 95 članov in 34 kandidatov, zadnjega avgusta pa 105 članov, 30 kandidatov in 122 članov SKOJ. Takrat je bilo v brigadi nekaj čez 500 borcev, tako da jih je bilo organiziranih približno polovica.

Konec avgusta 1943 so bile v brigadi bataljonske konference, ki jim je prisostvoval tudi namestnik politkomisarja glavnega štaba Viktor Avbelj. Razpravljali so o splošnem političnem položaju, o dviganju samoiniciativnosti partijcev in spremljanju oziroma nadzorovanju njihovega dela.⁶⁶

V Cankarjevi brigadi je število članov KPS do začetka marca 1943 poraslo na 121, vendar jih je bilo ob teh tudi v tej brigadi kar 37 odsotnih. Odsotni so bili večinoma na zdravljenju, nekaj pa jih je obiskovalo vojaški tečaj. Število kandidatov je po spisku znašalo 20, a je bilo tudi 6 kandidatov odsotnih. V bojih v zadnjem mesecu sta padla 2 člana in 2 kandidata, ranjenih pa je bilo 15 članov in 2 kandidata. Iz Partije so izključili 2 člana in 1 kandidata ter 4 člane kaznovali z opominom. Celice so imele redne sestanke, običajno dvakrat na teden ali pa večkrat, če je to čas dopuščal in v okviru bataljonov so prirejali partijske konference.⁶⁷

Do sredine maja 1943 je število članov nekoliko padlo zaradi odhodov v druge enote ali zaradi padlih v bojih. Takrat so bili v brigadi po spisku 104 člani (od tega 21 odsotnih) ter 35 kandidatov. Ves funkcionarski kader je bil partijski, razen nekaj vodnikov in deseterjev, ki pa so bili večinoma kandidati. Brigadni biro je sporočal, da je brigada izgubila v dotedanjih bojih mnogo partijskega vodilnega kadra. Nadomestili so ga z novimi kadri, ki pa ob prevzemu

⁶⁴ ZA CK ZKS, Poročilo partijskega biroja Gubčeve brigade 14. 2. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6219.

⁶⁵ ZA CK ZKS, Pismo Dušana Bravničarja 4. 3. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6603; Lado Ambrožič-Novljan, Gubčeva brigada, Ljubljana 1972, str. 156, 976.

⁶⁶ ZA CK ZKS, Poročilo brigadnega biroja Gubčeve brigade 10. 7. 1943 centralnemu komiteju, dok. št. 6605 in 31. 8. 1943, dok. št. 6607; Lado Ambrožič, Gubčeva brigada, str. 309, 976.

⁶⁷ Zbornik NOV, del IX, knjiga 3, dok. št. 77.

nalog niso bili povsem dorasli nalogam in je bilo treba računati na daljšo ali krajšo dobo njihovega izgrajevanja.

Ker je sredi marca Jože Mazovec odšel iz brigade, je začasno opravljal sekretarsko dolžnost politkomisar brigade Jože Borštnar. Zaradi preobremenjenosti je predlagal centralnemu komiteju KPS, da bi tudi v slovenskih brigadah po vzoru hrvatskih in drugih brigad ustanovili politične oddelke, sestavljene iz 3—5 članov, ki bi odgovarjali za teoretično izgradnjo partijcev in skojevcev ter za kulturno delo.⁶⁸

V maju je dolžnost partijskega sekretarja prevzel novo imenovani namestnik politkomisarja Aleksandar Marjanović-Leko, katerega je v septembru nasledil Ivan Hrzić-Dušan. Partijsko članstvo je potem sicer počasi, a vztrajno raslo. Na rast je med drugim gotovo vplivala tudi kritika centralnega komiteja, ki je ocenjeval, da je številčno stanje članov KPS, zlasti pa kandidatov, še vedno prenizko in da je treba v skladu s splošno linijo »vrata Partije na široko odpreti in sprejeti vse dobre borce«. Prepričan je bil, da je v brigadi dovolj ljudi, ki bi bili že lahko člani partije ali vsaj kandidati, posebno med vrstami bork.⁶⁹

Rast partijskega članstva lahko natančno spremljamo po obširnih in skrbno pisanih poročilih, ki jih je Marjanović pošiljal redno na dva ali tri tedne. Prvega junija 1943 je bilo v brigadi 111 članov in 36 kandidatov, sredi julija 119 članov in 43 kandidatov, sredi avgusta 137 članov in 44 kandidatov in v drugi polovici septembra 1943 143 članov ter 63 kandidatov.⁷⁰

V Šercerjevi brigadi je za partijsko organizacijo odgovarjal do sredine maja 1943 Stane Dobovičnik. Ko je Dobovičnik odšel za politkomisarja v Tomšičevo brigado, ga je nasledil Janko Rudolf, njega pa avgusta 1943 Miha Čerin-Aleš.⁷¹

Po poročilu iz 23. junija 1943 je bilo v Šercerjevi brigadi 129 članov in 88 kandidatov, po podrobnem seznamu iz 1. julija 1943 pa kar 154 članov in 83 kandidatov.⁷²

Za obdobje tik pred kapitulacijo Italije, s katero je povezan nastanek novih enot, lahko precej točno ocenimo, da je bilo na Notranjskem in Dolenjskem v dotakratnih štirih brigadah in dveh odredih vključno okoli 600 članov in 200 kandidatov KPS.⁷³

Na Gorenjskem, kjer je bilo v začetku decembra 1942 okoli 300 borcev, se je število partijskega članstva gibalo med 50—70. Od tega je na Gorenjski

⁶⁸ Zbornik NOV, del IX, knjiga 3, dok. št. 145.

⁶⁹ ZA CK ZKS, Pismo centralnega komiteja KPS 24. 5. 1943 partijskemu biroju Cankarjeve brigade, dok. št. 1205.

⁷⁰ ZA CK ZKS, Poročila partijskega biroja Cankarjeve brigade centralnemu komiteju KPS: 1. 6. 1943, dok. št. 7817; 13. 7. 1943, dok. št. 7819; 15. 8. 1943, dok. št. 7823. dok. št. 7822; 26. 9. 1943, dok. št. 7823.

⁷¹ Milan Guček, Šercerjeva brigada, str. 243, 270, 350.

⁷² Zbornik NOV, del IX, knjiga 3, dok. št. 204; ZA CK ZKS, Poimenski seznam članov in kandidatov KP v Šercerjevi brigadi z dne 1. 7. 1943, dok. št. 6412—6416.

⁷³ Izračun je zgrajen na predpostavki, da se partijsko članstvo v Šercerjevi brigadi, za katero imamo zadnji podatek iz 1. 7. 1943, ni bistveno spremenilo in da je bilo članstvo v Zapadnodolenjskem odredu, za katerega nimamo podatkov, približno enako kot v Vzhodnodolenjskem odredu.

odred prišlo 29 članov KPS. Odredni namestnik politkomisarja je bil Jože Krajc—Žakelj (tudi Andrej Korenina). V Poljanskem bataljonu je bilo 26 članov. O Kokrškem odredu za ta čas ni podatkov, znano pa je, da je imel od novembra 1942 samo politkomisarja — to je bil Anton Štefe.⁷⁴

Z reorganizacijo partizanskih enot je na Gorenjskem od januarja 1943 dalje obstojal samo Gorenjski odred. Za začasnega namestnika politkomisarja je glavno poveljstvo odredilo Jožeta Slugo-Lenarta (član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko), ker je imenovani namestnik politkomisarja Stane Bizjak-Kosta začasno nadomeščal komandanta, vendar je posle dejansko opravljal Jože Krajc. Bizjak je dolžnost namestnika politkomisarja prevzel marca 1943.⁷⁵

Decembra 1942 je pokrajinsko partijsko vodstvo izdalo posebna navodila za delo partijskih organizacij v četah, s katerimi je želelo pospešiti dvig idejno-politične ravni že obstoječih članov ter partijo številčno okrepiti. Od partijskih celic je pokrajinski komite zahteval, da morajo imeti redne tedenske organizacijske sestanke, po potrebi pa tudi izredne organizacijske sestanke. Dalje so bile celice dolžne organizirati najmanj enkrat na teden teoretične (študijske) sestanke, katerim naj poleg članov KPS prisostvujejo tudi kandidati in člani SKOJ-a in neobvezno tudi ostali borci v četi. Navodila so določala, da sklicuje sestanke sekretar celice na lastno pobudo, na pobudo članov celice ali višjih forumov. Sekretar mora redno pri vsakem sestanku ugotoviti število prisotnih in odsotnih članov, morebitno spremembo v številčnem stanju članstva. Sekretar predloži tudi dnevni red, katerega člani celice potrdijo ali spremenijo po principu večine. Navodila so predpisala pet osnovnih točk dnevnega reda rednih organizacijskih sestankov. Te naj bi obravnavale politično situacijo, vprašanje sprejema novih članov in kandidatov, delo po sektorjih, za katere so bili posamezni partijci zadolženi (agitacija in propaganda, vojska, SKOJ, obveščanje, higiena), kritiko in samokritiko ter slučajnosti.

Glede sprejemanja novih članov in kandidatov je pokrajinsko vodstvo posebej poudarilo, da je »vsled ogromnih izgub Partije v osvobodilni vojni in vsled ogromnih potreb po partijskih delavcih to vprašanje nad vse važno. Zato je potrebno nemudoma sprejeti v Partijo vse kandidate, ki so se pokazali vredne in vztrajno iskati nove kandidate in jih vzgajali. Kriterij za sprejem v Partijo: čista preteklost, poštenost, hrabrost, vdanost stvari delovnega razreda in osvobodilne vojne, priznanje programa Partije in želja aktivno sodelovati v njej. Ideološki in politični nivo ne moreta biti odločilna ovira. Isti kriterij s to razliko, da je upati, da se bodo pomanjkljivosti v gornjem smislu lahko še popravile, velja za sprejem med kandidate. V glavnem: čimbolj na široko odpreti vrata v Partijo, pri tem pa vsakega novinca prej še dobro prerešetati. Čiščenje Partije«.

Končno so navodila še določala, da je potrebno na celičnih sestankih voditi zapisnik, ki mora obsegati predvsem konkretne in splošne sklepe, kar bo omogočalo uspešnejšo kontrolo nad izvajanjem sklepov tako s strani celičnega

⁷⁴ Zbornik NOV, del VI, knjiga 4, dok. št. 114; Ivan Jan, Kokrški odred, knjiga 1, Ljubljana 1980, str. 431.

⁷⁵ Miroslav Luštek, Pregled enot, str. 257.

kot bataljonskega sekretarja. Zapisnike celičnih sestankov so partijske organizacije dolžne pošiljati sekretarju bataljonskega biroja.⁷⁶

Konec aprila 1943 je pokrajinski komite KPS za Gorenjsko ponovno poslal obširnejša navodila partijskim organizacijam v vojski za njihovo delo. V njih je tudi zahteval, da redno poročajo nadrejenim forumom o številčnem stanju borcev po posameznih četah, koliko je v njih starejših borcev in koliko novincev, koliko je med njimi starejših članov partije in kandidatov ter novih članov in kandidatov, kakšna je socialna struktura članov KPS, kandidatov ter članov SKOJ-a. Pokrajinski komite je naročal, da je treba v zvezi s potrebo jačanja in stopnjevanja osvobodilnega boja slovenskega naroda »ojačati avantgardo delovnega ljudstva in naroda Slovenije, Kompartije Slovenije. V zvezi s tem morajo partijske organizacije na Gorenjskem razviti široko kampanjo za sprejem novih članov v Partijo. Vse kar je vdanega delovnemu ljudstvu in osvobodilni borbi slov[enskega] naroda, kar vidi v Partiji predstavnico vsega najboljšega na slov[enskih] tleh, vse kar je poštenega, borbenega, priljubljenega, skratka vse, kar je količkaj pozitivnega v Vaši četi — vse to mora v Partijo, pri čemer pobožnost in teoretična neizgrajenost ne moreta biti resna ovira.«

Pokrajinski komite je pred vse partijske celice postavil zahtevo, da obravnavajo na izrednem sestanku vprašanje sprejema novih članov KPS, kandidatov in članov SKOJ-a in jih opozoril, da pri tem ne smejo biti »pod nobenim pogojem sektaši« oziroma »ozkosrčni« do novincev, kajti ravno med njimi se mora partija trdno zasidrati.⁷⁷

Tako na široko zastavljeni kriteriji za sprejem v partijo so v nadaljnjem razvoju odločilno vplivali na izredno hiter porast članstva v gorenjskih enotah. V nobeni drugi pokrajini se ni partijska organizacija v obravnavanem obdobju glede na število borcev v kratkem času številčno tako močno okrepila, kot se je ravno na Gorenjskem. Hitra številčna krepitev partije se je pričela spomladi 1943; ta proces je potekal vzporedno s pomladanskim razmahom gorenjskega partizanstva. Gorenjski odred je do junija 1943 narasel na 9 bataljonov s približno 1000 borci.⁷⁸

V tem mesecu je bil že vsak drugi borec član ali kandidat partije, kar je razvidno iz pisma centralnega komiteja KPS 7. julija 1943 pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, kjer pravi da je »500 partijcev⁷⁹ v vojski v tako kratkem času vsekakor lepa — prelepa številka«. Centralni komite je bil nad tako hitrim razvojem nekoliko zaskrbljen. Na eni strani ni želel zavirati tega procesa in je poudaril, da je treba borbenim tovarišem na široko odpreti vrata

⁷⁶ A IZDG, fasc. 10, Začasna navodila pokrajinskega sekretariata KPS na Gorenjskem za delo v partijskih celicah partizanskih čet I. grupe odredov z dne 7. decembra 1942.

⁷⁷ A IZDG, fasc. 10, Navodila pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko partijskim organizacijam v vojski 30. 4. 1943.

⁷⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 473.

⁷⁹ Da so pri številu »500 partijcev« mišljeni tako člani kot kandidati KPS, potrjujejo podatki o številčnem stanju partije po posameznih bataljonih v juniju 1943. Za vse bataljone sicer niso ohranjena poročila iz tega časa, oziroma ta rubrika ni bila v poročilih upoštevana, vendar za večino razpolagamo z naslednjimi podatki: v I. Jelovškem bataljonu sta imeli samo 1. in 4. četa sredi junija 26 članov in 24 kandidatov (ZA CK ZKS, dok. št. 5771), 1. in 2. četa 2. Pokljuškega bataljona sta sredi

v partijo, zlasti še v vojski, po drugi strani pa je opozarjal ne nevarnost popuščanja budnosti oziroma izgubljanja kriterijev o tem, kdo sodi in kdo ne sodi v partijo. Zato je zahteval od pokrajinskega komiteja pregled o socialni sestavi in podatke o preteklem zadržanju partijskega članstva, da mu bo na tej osnovi lahko dal smernice za nadaljnje delo. Takoj pa je bilo potrebno vzeti v pretres obstoječe članstvo in izključiti tiste člane, ki glede na svojo preteklost ne sodijo v partijo. Takole mu je naročal: »Vi morate vendar gledati na avtoriteto Partije, ta pa med drugim raste in pada s preteklostjo in ponašanjem partijcev. Splošno merilo pa naj vam bo v tem prečiščevanju in rešetanju, kako se ti novi partijci obnašajo in šolajo v borbi ter na delu. Poudarjamo, da rešetanja ne smete izvajati na kakšen sektaški način in pasti sedaj v drugo skrajnost. Tudi nikakor ne smete sektaško zapreti vrat v Partijo novim, partijskega članstva dostojnim borcem. Morate pa vse, kar ste že sprejeli v Partijo — prerešeti in izdati tozadevna navodila birojem in sekretarjem.«⁸⁰

Kakšni širši ukrepi s strani pokrajinskega komiteja v smislu čiščenja partije niso znani. Morda se mu to ni zdelo potrebno, morda je načrtovano akcijo preprečila reorganizacija partizanskih enot na Gorenjskem julija 1943.

Takrat so namreč ustanovili Gorenjsko brigado oziroma brigado Franceta Prešerna, v katero so vključili približno polovico borcev Gorenjskega odreda. Za namestnika politkomisarja brigade so postavili »Robina«, ki je že 4. avgusta padel in je potem nekaj časa imela samo politkomisarja — to je bil Ivan Franko-Iztok.⁸¹

Podatkov o delu in stanju partijske organizacije ni, zato lahko le predvidevamo, da je tudi v brigadi ostalo razmerje (kakršno je bilo v odredu, ko je bila približno polovica članov ali kandidatov KPS) v glavnem nespremenjeno. Prav tako lahko predvidevamo, da je v težkih izgubah, ki jih je brigada doživela v bojih v začetku avgusta, utrpela težji udarec tudi partijska organizacija.⁸²

V reorganiziranem Gorenjskem odredu je dolžnost namestnika politkomisarja prevzel »Lojze«.⁸³

Tudi pokrajinsko vodstvo na Štajerskem je skušalo reševati probleme partijske organizacije v vojski s posebnimi navodili. V ta namen je dal dr. Dušan Kraigher navodila »Bataljonskim komitetom KPS in vsem partijcem v bataljonih«. V njih je zapisal, da se partiji na Štajerskem »ni posrečilo, da bi iz ljudskih globin in zlasti iz vrst partizanov pritegnila in vzgojila zadostno število novih aktivistov, novih partijcev, ki bi nadomestili vse žrtve«, ki so do

junija šteli 30 članov, za ostali dve četi tudi ni podatkov (ZA CK ZKS, dok. št. 5794 in 5797), v 3. Poljanskem bataljonu je bilo sredi junija 18 članov in 8 kandidatov (ZA CK ZKS, dok. št. 5861), v 4. Selškem bataljonu je bilo 1. 7. 1943 29 članov in 14 kandidatov (ZA CK ZKS, dok. št. 5914), v 7. Kranjskem bataljonu je bilo sredi junija 37 članov in 27 kandidatov (ZA CK ZKS, dok. št. 5947) in v 9. Dražgoškem bataljonu je bilo sredi junija 23 članov in 10 kandidatov (ZA CK ZKS, dok. št. 5961).

⁸⁰ Zbornik NOV, del VI, knjiga 6, dok. št. 37.

⁸¹ Stanko Petelin, Prešernova brigada, Nova Gorica 1967, str. 31—33, 69. Partizanskega imena »Robin« tudi avtorju monografije o Prešernovi brigadi ni uspelo razrešiti.

⁸² Stanko Petelin, Prešernova brigada, str. 56—66.

⁸³ Zbornik NOV, del VI, knjiga 6, dok. št. 38.

tedaj padle v neenakem boju z gestapom, nemško vojaško silo ter domačimi izdajalci. Od tod je izviralo mnogo pomanjkljivosti tako v narodnoosvobodilnem gibanju nasploh kot tudi v partizanskih enotah. Izход iz takega položaja je videl v pravilni in sistematični politiki kadrov, to se pravi v stalnem izpopolnjevanju in vzgoji novih kadrov, v čuvanju in izpopolnjevanju starih kadrov, v pravilnem razmeščanju partijskih sil in dviganju sposobnih aktivistov na odgovorne položaje ter v odstranjevanju iz partijskih vrst oportunističnih in tujih elementov.

Odločno je zahteval poživitev dela partijskih celic v partizanskih enotah in pripravil za pomoč pri organizacijskem delu osnovno shemo organiziranosti KPS. V vseh četah in samostojnih vodih je bilo treba postaviti celice, četudi sta bila v enoti samo dva partijca. Člani v štabih tvorijo štabno celico. Celice so se bile dolžne sestajati redno dvakrat tedensko, na sestanke so vabili tudi partijske kandidate, razen takrat, ko so reševali kaka »posebna kospirativna vprašanja oz. kadar sekretar celice ali celica smatra, da udeležba kandidatov na sestanku iz katerega drugega razloga ni umestna«.

Dalje so navodila določala, da se vodstva partijske organizacije v bataljonu iz dotedanjega bataljonskega »biroja« preimenuje v bataljonski »komite«, ki naj bo tri- do petčlanski in v katerem je lahko samo eden član iz štabne celice. Sekretar bataljonskega komiteja je praviloma namestnik politkomisarja v bataljonu, »ki se itak postavlja po vidiku potreb Partije v bataljonu kot njen organizator«. Če pa bataljon zaradi pomanjkanja kadrov nima namestnika politkomisarja, naj ne bo sekretar komiteja član štabne celice, marveč kak drug član komiteja. Bataljonski komite mora iz svoje srede določiti t. i. kadrovika, ki naj bo zanesljiv in preizkušen partijec, ki daje zadostno garancijo za objektivnost in temeljitost pri svojem delu, kakršnega mu je določila komisija za kadre pri centralnem komiteju KPS oziroma KPJ. Tudi bataljonski komite je dolžan, da se sestaja dvakrat tedensko in vsake 14 dni poroča o delu partije v bataljonu namestniku politkomisarja odreda oziroma cone.

Pred vse partijske organizacije in njihove forume je bila postavljena zahteva po temeljitnem študiju brošure Georgija Dimitrova O kadrih. Bataljonski komiteji so bili še posebej zadolženi, da preverijo, kolikšen kandidatski staž imajo kandidati, kakšen razvoj so le-ti opravili v kandidatski dobi in kandidate, ki so se potrudili z delom in osebnim zgledom, takoj sprejeti v partijo. Že obstoječe članstvo pa je moralo opraviti »iskreno samokritiko (...), temeljiti obračun z vso svojo preteklostjo«.⁸⁴

Toda o konkretnem izvajanju navodil je težko soditi, ker o enotah IV. operativne cone, tako za samostojne bataljone kot za v januarju 1943 ustanovljeni Kamniško-savinjski odred, nimamo skoraj nikakršnih podatkov. Od šestih bataljonov (od tega 3 v Kamniško-savinjskem odredu), kolikor jih je od pomladi 1943 dalje operiralo v tej coni, kar trije niso imeli namestnikov politkomisarjev. Namestnika ni imel niti Kamniško-savinjski odred. Tam je politkomisarsko nalogo opravljal najprej Mitja Ribičič-Ciril, od junija 1943 pa Josip Berkopec-Mišelj.⁸⁵

⁸⁴ A IZDG, fasc. 10, Pismo dr. Dušana Kraigherja bataljonskim komitejem in članom Partije v bataljonih 20. 1. 1943.

⁸⁵ Miroslav Luštek, Pregled enot, str. 261—264.

Samo za Zasavski bataljon Kamniško-savinjskega odreda je konec marca 1943 poročal odredni politkomisar, da v tem bataljonu predstavlja vsa partija obenem komandni sestav, da je bataljonski komite sprejel 4 nove člane (o celotnem stanju ne poroča) in da je partija v bataljonu »precej mrtva«.⁸⁶

Verjetno se je izmed vseh bataljonov najbolj razvila partijska organizacija v Kamniškem bataljonu Kamniško-savinjskega odreda. V njem je bilo v drugi polovici maja 1943, ko je štel 219 borcev, kar 89 članov in 33 kandidatov.⁸⁷

Ko so iz borcev Kamniško-savinjskega odreda v začetku avgusta 1943 organizirali Štajersko oziroma brigado Slavka Šlandra, so imenovali tudi namestnika politkomisarja. Dolžnost je prevzel Josip Berkopec. Od treh bataljonov je samo eden dobil namestnika politkomisarja. Vendar so izgradnjo partijske organizacije močno oteževali stalni boji brigade od njene ustanovitve dalje, reorganizacije ter odhod na Dolenjsko, tako da se je Partija organizacijsko in številčno utrdila šele do začetka decembra 1943, ko so v vseh četah postavili celice.⁸⁸

Ob ustanovitvi brigade naj bi bilo po približnih ocenah partijsko povezanih (člani KPS, kandidati KPS, člani SKOJ) le okoli 20 % borcev.⁸⁹

V Slovenskem primorju je od oktobra 1942 dalje deloval Soški odred. V njem je bil partijski organizator najprej Franc Caserman-Tesar, od sredine januarja 1943 pa Cveto Močnik-Florjan, ki je zasedal ta položaj do razformiranja odreda.⁹⁰

V prvi polovici januarja 1943 je bilo v odredu okoli 80 članov partije. V vseh četah so delovale celice, ki so imele običajno enkrat tedensko organizacijske sestanke ter po možnosti vsak dan študijske. Delo partijskih organizacij so vodili bataljonski partijski organizatorji, ki so bili obenem namestniki politkomisarjev. Ker pa so takrat te ljudi poslali na politično delo na teren ali na druge dolžnosti v partizanskih enotah, je odgovornost za partijsko delo prešla na bataljonske politkomisarje.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je ugotavljal, da je partijska organizacija v vojski premalo povezana s terensko partijsko organizacijo zaradi nezadostne usposobljenosti članov okrožnih komitejev KPS, tako da so zaenkrat nudile partizanske partijske organizacije večjo pomoč terenu kot pa obratno. Zahteval je tudi čiščenje partijskega članstva, ker je ugotovil, da so v nekdanjem Loškem odredu sprejemali posameznike v partijo »po čisto privatnih vidikih«. Izvor pojava je videl v ostankih vojvodstva.⁹¹

V februarju je partijsko članstvo gotovo že preseglo število 100, število kandidatov pa se je verjetno gibalo med 30 in 40. Za 1. in 2. bataljon je 9. februarja poročal Cveto Močnik. Takrat sta štela 51 članov in 25 kandi-

⁸⁶ Zbornik NOV, del VI, knjiga 5, dok. št. 83.

⁸⁷ ZA CK ZKS: Poročilo celice 1. čete Kamniškega bataljona 18. 5. 1943, dok. št. 6547; Poročilo celice 2. čete Kamniškega bataljona 19. 5. 1943, dok. št. 6548; Poročilo 3. čete Kamniškega bataljona 26. 5. 1943, dok. št. 6552.

⁸⁸ Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana-Maribor 1971, str. 46, 53, 709.

⁸⁹ Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija, Ljubljana 1983, str. 56.

⁹⁰ Tone Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo, Ljubljana 1983, str. 48, 49 (dalje: Tone Ferenc, Primorska).

⁹¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 65 in 67.

datov.⁹² Tretji bataljon je imel v februarju 25 članov in nekaj kandidatov.⁹³ Za 4. bataljon ni podatkov, v 5. bataljonu pa je bilo sredi februarja 16 članov in 5 kandidatov.⁹⁴

V prvi polovici februarja je tudi Cveto Močnik naslovil na komuniste Soškega odreda posebna navodila, ki jih je sestavil delno na osnovi navodil centralnega komiteja KPS o delu partije v brigadah iz novembra 1942. V njih je poudaril predvsem potrebo po številčni okrepitvi partije in kontroli partijskega članstva ter opredelil vlogo partije v partizanskih enotah. Posebej je spregovoril o liku komunista.⁹⁵

Nato je napisal še Kratka navodila za delo v partizanskih partijskih celicah, predvsem za pomoč mlajšim in še neizkušenim sekretarjem celic. Navodila vsebujejo najosnovnejša načela delovanja celic (organiziranje rednih in izrednih organizacijskih ter študijskih sestankov, redno poročanje četnih sekretarjev bataljonskim itd.).⁹⁶

Februarja 1943 so Soški odred reorganizirali v Južnoprimorski in Severnoprimorski odred. V Južnoprimorskem so za namestnika politkomisarja postavili Martina Greifa-Rudija, katerega je v začetku aprila nasledil Franc Perovšek-Lado Krčan, v Severnoprimorskem pa so najprej imenovali Pavla Pereniča-Gašperja, a je potem do začetka aprila to dolžnost opravljal Drago Flis-Strela.⁹⁷

Aprila 1943 so odreda reorganizirali v brigadi Simona Gregorčiča in Ivana Gradnika.

V Gregorčičevi so za namestnika politkomisarja imenovali Franca Perovška, ki je imel ob slovesni ustanovitvi 1. maja 1943 osrednji govor. Ta dan je bil v brigadi tudi partijski sestanek, kjer so obravnavali disciplino in naloge, ki so čakale brigado, obravnavali pa so tudi vprašanje sprejemanja novih članov v partijo in so jih nekaj sprejeli.⁹⁸

Gradnikova brigada je imela ob ustanovitvi samo politkomisarja (prvi bi naj to dolžnost opravljal Cveto Močnik, ki je že 26. aprila 1943 padel in ga je nasledil Tone Bavec-Cene), a je kmalu nalogo namestnika politkomisarja prevzel Jože Čerin-Peter Savski, dokler ni junija 1943 prevzel dela politkomisarja.⁹⁹

S posebno nalogo, da bi v brigadah čim uspešneje oblikovali partijsko organizacijo, je centralni komite KPS aprila 1943 poslal v Slovensko primorje dr. Ceneta Logarja-Ceneta Rovtarja, pokrajinskemu komiteju pa še posebej naročil, naj pritegne v brigadi čim boljši politični kader, »kajti nobenega dvoma ni, da bodo te formacije najboljša šola kadrov, ki jih boste lahko kasneje pritegnili na politično delo na teren«.¹⁰⁰

⁹² ZA CK ZKS, Poročilo Cveta Močnika 9. 2. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 6483.

⁹³ Tone Ferenc, Primorska, str. 160.

⁹⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. št. 169.

⁹⁵ ZA CK ZKS, Navodila Cveta Močnika komunistom Soškega odreda z dne 9. februarja 1943, dok. št. 6482.

⁹⁶ ZA CK ZKS, Navodila Cveta Močnika za delo v partizanskih partijskih celicah z dne 11. 2. 1943, dok. št. 6484.

⁹⁷ Tone Ferenc, Primorska, str. 294–302.

⁹⁸ Isto, str. 350, 351.

⁹⁹ Stanko Petelin, Gradnikova brigada, Ljubljana 1983, str. 27, 28, 55, 58, 94.

¹⁰⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 56.

Zaradi poslabšanja razmer na terenu spomladi 1943, je štab primorske operative cone zadolžil brigadi, da okrepi politično delo na terenu in v ta namen postavita pri štabih brigad odgovornega delavca za agitprop, 24. 6. 1943 je na to mesto v Gregorčičevi brigadi imenoval Milana Trobca-Tarasa (prišel je iz pivškega okrožja), v Gradnikovi pa Franceta Perovška. Oba sta odgovarjala predvsem za partijsko delo, sicer pa brigadi od tega datuma dalje nista imeli namestnikov politkomisarjev.¹⁰¹

Od ukinitve Gregorčičeve in reorganizacije Gradnikove brigade v začetku avgusta 1943 je imela Gradnikova brigada samo politkomisarja. To je bil Franc Tavčar-Rok, ki je istočasno prevzel sekretarstvo brigadnega biroja. Ker je bil kmalu nato ranjen, ga je v začetku septembra nasledil Vinko Šumrada-Radoš.¹⁰²

V začetku avgusta pa so ustanovili še Primorski odred, v katerem je mesto namestnika politkomisarja prevzel Drago Flis.¹⁰³

Za enote v Slovenskem primorju, zaenkrat nimamo nobenih podatkov o stanju partijske organizacije za celotno obdobje od februarja 1943 pa vse do kapitulacije Italije. Samo za 1. bataljon Primorskega odreda je znano, da je imel konec avgusta 1943 od 150 borcev 30 članov partije.¹⁰⁴

Sredi leta 1943 je sledila še ena reorganizacija slovenske narodnoosvobodilne vojske. Julija so ustanovili dve diviziji, v kateri so do konca avgusta 1943 vključili vse obstoječe brigade. Vendar se partijska organiziranost z ustanovitvijo divizij takrat ni spremenila. Partijske organizacije v brigadah so še naprej ostajale neposredno vezane na centralni komite, ker še niso postavili partijskega vodstva na ravni divizije. V njih je bil proces za končno oblikovanje partijske organizacije dolgotrajen in zapleten. Partijske organizacije v brigadah in specialnih divizijskih enotah so dejansko povezali v okviru divizije šele marca in aprila 1944, ko so ustanovili divizijske komiteje KPS.

Diviziji sta najprej dobili namestnika politkomisarja. V 14. diviziji so že ob njeni ustanovitvi na to mesto imenovali Janeza Hribarja-Toneta Pogachnika, v 15. diviziji pa je ta položaj zasedel šele sredi septembra 1943 Albert Jakopič-Kajtimir.¹⁰⁵

Decembra 1943 so v divizijah ustanovili politične oddelke kot inštruktorsko-nadzorne organe centralnega komiteja KPS ter divizijske partijske svete, ki so jih sestavljali namestnik politkomisarja divizije kot sekretar sveta, politkomisar divizije in vodja političnega oddelka. V divizijskem svetu torej niso bili zastopani predstavniki enot, ki so sestavljale divizijo. To so zagotovili šele divizijski komiteji, ki so jih ustanovili spomladi 1944.¹⁰⁶

¹⁰¹ Tone Ferenc, Primorska, str. 364, 512; Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 94, 113.

¹⁰² Tone Ferenc, Primorska, str. 698—706; Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 133; ZA CK ZKS, Dopis Franca Tavčarja 29. 8. 1943 centralnemu komiteju KPS, dok. št. 2935.

¹⁰³ Tone Ferenc, Primorska, str. 707.

¹⁰⁴ A IZDG, fasc. 532, Poročilo pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko 27. 8. 1943 centralnemu komiteju KPS.

¹⁰⁵ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 1045, 1046; Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija, Ljubljana 1983, str. 85.

¹⁰⁶ Isto, str. 847; A IZDG, fasc. 9, Navodilo centralnega komiteja KPS 20. 12. 1943 divizijskim sekretarjem.

Ko so spomladi 1943 ukinili funkcijo treh pomočnikov politkomisarja glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, so maja 1943 imenovali samo enega namestnika politkomisarja glavnega štaba, in to iz vrst KPS. Najprej je to dolžnost prevzel v drugi polovici maja Ivan Kavčič-Nande, ki je že 30. julija 1943 padel. Od sredine avgusta 1943 pa je bil za več kot leto dni na tem položaju Viktor Avbelj-Rudi.¹⁰⁷

Če primerjamo organiziranost partije v slovenskih partizanskih enotah z ostalimi jugoslovanskimi enotami, moramo ugotoviti, da so obstajale določene razlike. Medtem ko na najnižji ravni oziroma v temeljnih organizacijskih enotah partizanske vojske ni bilo razlik, pa so le-te obstajale pri višjih enotah.

Osnovna organizacijska enota partije je bila prav tako kot v Sloveniji četna celica. Partijsko organizacijo v bataljonu je vodil bataljonski biro, katerega sekretar je bil v skladu z navodili centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije z dne 29. januarja 1942 namestnik političnega komisarja bataljona, razen v primeru, če ta ni bil član partije, kot so bili primeri v nekaterih bosansko-hercegovskih enotah.¹⁰⁸

Odredi so prav tako imeli samo partijskega organizatorja, ki je bil običajno namestnik politkomisarja odreda. Bataljonske in odredne partijske organizacije so bile enako najtesneje povezane s partijskimi forumi na terenu.¹⁰⁹

Razlike pa so se pojavile v brigadah. Te niso imele brigadnega biroja, temveč samo namestnika politkomisarja brigade, ki je opravljal dolžnost sekretarja partijske organizacije v brigadi. Njim so bili v pomoč vsaj od sredine leta 1942 politični oddelki kot organi centralnega komiteja KPJ. Njihova naloga je bila pomagati pri izvajanju in razvijanju partijsko-organizacijskega dela v brigadni partijski organizaciji in splošno politično propagandnega dela v sami brigadi kot tudi na terenu. Člani političnih oddelkov niso predstavljali partijskih forumov in so bili kot taki le člani štabne celice brigade, odgovorni pa centralnemu komiteju.¹¹⁰

Tudi v teh enotah vprašanje vodstva partijske organizacije v letu 1942 še ni bilo enotno rešeno. Tako je na primer sekretar oziroma namestnik politkomisarja Liške brigade poročal konec oktobra 1942 centralnemu komiteju Komunistične partije Hrvatske, da so do nedavnega zaradi pomanjkanja ustreznih navodil opravljali dolžnosti sekretarja kar politkomisarji, čeprav je bila organizirana partijska organizacija že po vseh bataljonih.¹¹¹

S formiranjem divizij konec leta 1942 so začeli ustanavljati partijska vodstva tudi na tej ravni. Partijski biro I. proletarske divizije so na primer ustanovili že 23. novembra 1942. Divizijske biroje so sestavljali namestniki politkomisarjev brigad, vključenih v divizijo, ter politkomisar divizije, sekretar biroja pa je bil vedno eden izmed namestnikov politkomisarjev brigad in ni mogel te dolžnosti opravljati politkomisar divizije.¹¹²

¹⁰⁷ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 1037.

¹⁰⁸ Zbornik NOV, del IX, knjiga 1, dok. št. 29.

¹⁰⁹ Zbornik NOV, del II, knjiga 3, dok. št. 150.

¹¹⁰ Zbornik NOV, del IX, knjiga 1, dok. št. 104 in 132 ter knjiga 2, dok. št. 90.

¹¹¹ Zbornik NOV, del IX, knjiga 2, dok. št. 36.

¹¹² Zbornik NOV, del IX, knjiga 2, dok. št. 57, 67.

Ustanovitev korpusov, tudi konec leta 1942, ni povzročila spremembe v vodstvu partije. Pri korpusu je bila samo korpusna štabna celica, vezana na partijski forum pokrajine, kjer je korpus operiral.¹¹³

Omenjene razlike so začeli odpravljati v Sloveniji šele po kapitulaciji Italije. Na seji centralnega komiteja KPJ sredi oktobra 1943 so namreč sprejeli sklep, da je potrebno strukturo partijske organizacije v slovenski vojski »prilagoditi splošni organizacijski strukturi Partije v NOV in likvidirati obstoječe specifičnosti«.¹¹⁴

L'ORGANISATION DU PARTI COMMUNISTE DE SLOVÉNIE DANS LES TROUPES DE PARTISANS DE 1941 À 1943

Résumé

En accord avec les principes d'organisation du Parti, c'est-à-dire que chaque membre devrait être engagé au Parti, le parti obtint dans les troupes des partisans sa forme d'organisation. Celle-ci se développait et perfectionnait parallèlement et avec un certain décalage de temps par rapport à l'évolution de l'organisation des troupes de partisans.

L'unité organisatrice de base, la seule forme d'organisation en 1941, c'était la cellule de la compagnie qui unissait tous les membres du Parti communiste de Slovénie dans une compagnie et elle était dirigée par le secrétaire de la compagnie. A partir de 1942, on commença peu à peu à fonder des formes du parti au niveau du bataillon, des bureaux de bataillon (composés des représentants des cellules du parti de compagnie et de l'état-major du bataillon) quoique le développement organisateur et le nombre des membres du Parti ne suivent pas la croissance rapide des troupes de partisans ce que fut même objet de critique à la conférence de Cimk en juillet 1942. Dans les détachements (qui se formaient à partir d'avril 1942) on n'établissait pas de formes du parti mais seulement des soi-disant organisateurs du parti auprès des états-majors des détachements. Soit les compagnies, bataillons ou détachements indépendants avaient toujours une caractéristique typique, c'est que leurs organisations de parti étaient étroitement liées avec l'organisation du parti sur le terrain.

La fondation des brigades à partir de l'été 1942 influença la construction ultérieure de l'organisation du parti. Des bureaux de brigade furent fondés comme organes suprêmes du parti qui étaient directement liés au comité central du Parti communiste de Slovénie à cause de leur principe de fonctionnement par des manoeuvres. La fondation des divisions en juillet 1943 n'apporta à l'époque traitée aucun changement de l'organisation puisque les comités du parti au niveau de division ne furent fondés qu'à partir du printemps 1944. Dans toutes les troupes, les fonctions de secrétaire étaient en principe exercées par les commissaires politiques adjoints.

Le nombre des membres du Parti et le renforcement de l'organisation qui est lié à la croissance du nombre variaient de province en province. Tandis qu'en 1944 dans toutes les provinces les membres du Parti communiste de Slovénie joignaient en masse les troupes des partisans (515 membres et 37 candidats) l'organisation la plus forte du parti plus tard se trouvait en Basse Carniole et en Carniole Centrale où les troupes de partisans étaient les plus nombreuses. A la fin de l'année 1942, il y eut dans toutes les troupes de partisans 550 membres et 300 candidats pour des membres du parti et à la fin de 1943, 1200 membres environ et 500 candidats.

¹¹³ Zbornik NOV, del IX, knjiga 2, dok. št. 67.

¹¹⁴ Arhiv CK SKJ, Zapisnik seje CK KPJ z dne 16.—18. 10. 1943, CK KPJ 1943/721 (fotokopija originala v ZA CK ZKS).

Damijan Guštin

Krajevni izvor borcev nekaterih partizanskih enot spomladi 1942 in vprašanje ljudske vstaje

Hiter in velik organizacijski, številčni in operacijski vzpon slovenske partizanske vojske spomladi 1942 ni bil naključen, pač pa drugačen, kot ga je načrtovalo in pripravljalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. Načrt za spomladansko aktivnost slovenske partizanske vojske je bil variacija načrta, s katerim je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet pripravljalo zimsko operacijo, ki se je nato izrazila v decembrski vstaji na Gorenjskem.¹ Bil je zastavljen bolj ambiciozno. Še vedno se je naslanjal na območji z največjim deležem delavskega prebivalstva, na Gorenjsko in Revirje, od koder bi morale priti jedro partizanske vojske. Tak je bil tudi končni cilj te vojaške operacije: osvoboditev geografsko zaokroženega ozemlja med Karavankami, italijansko-nemško mejo od Koroške do Zasavja, v prvi fazi pa vsaj obrobni višinskih predelov med reko Savo in italijansko mejo in kamniško-zasavskega hribovja.² Načrt se je zaradi spremenjenih pogojev preoblikoval v nekaj drugega, saj je glavno žarišče prešlo v Ljubljansko pokrajino, ki ji je bila v načrtu namenjena le stranska vloga.³ Ljudje, ki so vstopali v partizansko vojsko, so bili v glavnem iz vrst podeželskega, kmečkega in neposedujočega prebivalstva, manj pa je bilo, razen v Ljubljani, delavstva.

Slovenska partizanska vojska se je v prvi polovici leta 1942 številčno zelo povečala, saj je število njenih borcev poraslo od okoli 600 na okoli 5400 tik pred poletnima ofenzivama obeh okupatorjev. Velika večina borcev (okoli 80 %) je

¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 151, pismo E. Kardelja J. Brozu-Titu 29. 3. 1942; Zgodovinski arhiv CK ZKS, A. Bebler: Partija med vojno 1941. Stenografska beležka razgovora dr. A. Beblerja s polk. J. Vujoševićem in maj. Z. Klanjščkom o začetkih vstaje na Slovenskem; o decembrski vstaji podrobno T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec XXIII, 1971, št. 12.

² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 2 (dalje Zbornik dokumentov VI/2), dok. 64, naredba glavnega poveljstva št. 12/I štabu I. grupe odredov 29. 4. 1942; dok. 65, naredba glavnega poveljstva št. 14/I štabu II. grupe odredov 29. 4. 1942; dok. 66, naredba glavnega poveljstva št. 13/I štabu III. grupe odredov 29. 4. 1942.

³ Prav tam; Zbornik dokumentov VI/2, dok. 47, naredba glavnega poveljstva štabu III. grupe odredov 7. 4. 1942; A. Bebler: Čez drn in strn, Koper 1981, str. 97–98.

bila pred ofenzivo na območju Notranjske in Dolenjske, razdeljena v dve grupi odredov in proletarsko brigado. V partizanske vrste je večina borcev vstopila spomladi 1942 v aprilu, maju in juniju.⁴ V enote so vstopali prostovoljno, posebno iz krajev, ki jih je nadzoroval okupatorjev vojaški in civilni aparat. V osvobojenih krajih se je situacija nekoliko spremenila, saj so začele partizanske enote v sodelovanju z odbori Osvobodilne fronte pozivati vse za boj sposobne Slovence v narodnoosvobodilno vojsko in poudarjati sodelovanje v njej kot moralno dolžnost.⁵

V prvi polovici leta 1942 se zaključuje doba povsem teritorialnega principa novačenja prostovoljcev v slovensko partizansko vojsko, kar je značilno za njeno začetno obdobje, ko se je krajevni izvor borcev skoraj povsem ujema s teritorialno razporeditvijo enot in so večino borcev tvorili prebivalci ožjega ali širšega operativnega območja enote. Zaradi pomanjkanja natančnejših podatkov lahko splošno presojamo o udeležbi posameznih območij tudi na podlagi poznavanja števila in številčnosti partizanskih enot.⁶

V prvi polovici leta 1942 se je začelo pojavljati vedno več elementov, ki ne dovoljujejo več korektnosti takega sklepanja. Organizacija partizanske vojske je sicer še vedno temeljila na območni razporeditvi in ureditvi, zato so se borci v velikem številu vključevali v bivališču najbližjo partizansko enoto. Le II. grupa odredov, ki je nastajala zunaj svojega operativnega območja, je sprejemala borce s širšega območja. Po decembrski vstaji na Gorenjskem je prišlo do večjih premikanj in združevanj enot in njihovih preostankov. Načrt za spomladansko partizansko ofenzivnost pa je predvideval smotno koncentracijo enot in usklajene premike enot, povsem samoumevno pa je to postalo v obdobju od poletja 1942 dalje, ko je ustanovitev brigad dodobra premešala dotedanje krajevno še dosti homogene enote. Vse to zahteva proučevanje krajevnega izvora borcev partizanskih enot neodvisno od enotinega operativnega območja.

V ohranjenem arhivskem gradivu je nekaj seznamov borcev partizanskih enot iz prve polovice leta 1942, ki omogočajo na podlagi vzročne analize, prikazati več strukturnih elementov slovenske partizanske vojske v tem času (spol, starost, staž v partizanski vojski, krajevni izvor, socialni status in usodo njenih borcev). Analiza krajevnega izvora borcev omogoča preveriti gibljivost moštva znotraj partizanske vojske in učinke krajevnih razporeditev partizanskih enot, pri čemer je pomembno vprašanje odnosa med operativnim območjem enote in kraji bivanja njenih borcev. Omogoča tudi pregled, koliko borcev je prišlo v partizanske enote iz krajev, ki jih je neposredno nadzirala okupacijska oblast, in koliko iz krajev, ki niso bili zasedeni z okupatorjevimi

⁴ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje AIZDG), elaborati, D. Guštin: Rast in razvoj slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942 in krajevni ter socialni izvor njenih borcev, mag. naloga, Ljubljana 1986, str. 79—133, 195—212, 276—279.

⁵ Primerjaj Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 28 in 29, razglasa štaba bataljona Miloša Zidanška 13. 5. 1942.

⁶ Primerjaj I. Križar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, 315—336; isti: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija — paralele, 1975, št. 43, str. 33—49.

organi oblasti, oziroma so bili v spomladanski aktivnosti slovenske partizanske vojske osvobojeni, kar nam omogoča posredno sklepanje o vplivu nadzora okupatorja na številčnost vključevanja v partizanske enote. Z analizo krajevnega izvora borcev lahko vsebinsko in količinsko opredelimo izraz »ljudska vstaja«.

Tabela 1: Pregled razpoložljivih podatkov o krajevnem izvoru borcev v prvi polovici leta 1942⁷

Enota	Borcev		Ni podatkov		Upoštevani podatki	
1. bat. NO	375		15		366	
3. bat. NO	312		6		300	
5. bat. NO	152		111		41	
2. bat. DO	67		26		41	
1. štaj. bat.	111		4		107	
1. bat. KoO	188		188		0	
1. bat. KrO	186		1		185	
	(485)		(9)		(476)	
2. bat. Sav. O	67		0		67	
Skupaj	1458	100,0	352	24,2	1106	75,8

Podatki, ki so na voljo, so krajevno zelo neenakomerno porazdeljeni. Največ je seznamov enot, ki so operirale na Notranjskem, Kočevskem in zahodnem delu Dolenjske, zunaj tega pa le še seznam borcev 1. štajerskega bataljona. Sodobnega seznama gorenjskih ali primorskih partizanov prve polovice leta 1942 ni. Po vojaškoorganizacijski plati je večina borcev, razen dveh bataljonov II. grupe odredov, pripadala enotam III. grupe odredov, ki je delovala na okupacijskem območju italijanskega okupatorja in je od konca aprila 1942 dalje izbojevala obsežno osvobojeno ozemlje.⁸

⁷ AIZDG, partizanski arhiv, fasc. 4, seznam partizanov 1. čete 2. bataljona Dolenjskega odreda; fasc. 4 a, seznam borcev 1. bat. Ljuba Šercerja Notranjskega odreda; fasc. 5, seznam novodošlih v 3. bataljon Miloša Zidanška Notranjskega odreda; fasc. 7 seznama borcev 3. bataljona Miloša Zidanška in 1. čete 5. bataljona Notranjskega odreda; fasc. 5, seznam 1. bataljona Kočevskega odreda; fasc. 3, seznam borcev 2., 3. in 4. čete 1. štajerskega bataljona, 1. čete 2. bataljona II. grupe odredov in poimenski spisek borcev Simonovega bataljona II. grupe odredov; AIZDG, mikroteka, National Archives Washington, serija I — T 821, navitek 218, posnetek 845—859, seznam borcev 1. bataljona Ljuba Šercerja Krimskega odreda.

⁸ T. Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945, I. Država v državi, Ljubljana 1987, str. 93—209; AIZDG, elaborati, D. Guštin: Rast in razvoj slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942 in krajevni ter socialni izvor njenih borcev, str. 195—266.

I.

Tabela 2: Krajevni izvor borcev 1. bataljona »Ljuba Šercerja« Notranjskega odreda⁹

Občina Naselje	1. Prebivalcev 1937	2. Borcev		3. 2 : 1 v ‰
		v 1. b. NO	(v vseh enotah)	
Rudnik	(6) 1 226	18	(23)	18,8
Babna gorica	102	3	(3)	29,4
Daljna vas—Lavrica	192	6	(9)	46,9
Rudnik	513	4	(5)	9,7
Sela pri Rudniku	106	4	(5)	47,2
Srednja vas	113	1	(1)	8,8
Ig	(13) 2 424	73	(92)	38
Ig	770	11	(14)	18,2
Gor. Ig	87	2	(2)	23
Iška	70	3	(5)	71,4
Iška Loka	222	4	(4)	18
Iška vas	398	33	(44)	110,5
Kot pri Igu	97	6	(6)	61,8
Matena	257	6	(7)	27,2
Staje	90	6	(7)	77,8
Ustje	17	2	(2)	117,6
Želumlje	(13) 1 314	5	(14)	10,7
Gor. Golo	91	1	(1)	11
Škrilje	236	1	(2)	8,5
Visoko	111	1	(4)	36
Zapotok	144	1	(4)	27,8
Želumlje	274	1	(2)	7,3
Tomišelj	(7) 1 259	34	(36)	28,6
Brest	218	1	(1)	4,6
Jezero	219	19	(21)	95,9
Lipe	54	4	(4)	74,1
Planinica	14	1	(1)	71,4
Strahomer	202	1	(1)	5
Tomišelj	268	2	(2)	7,5
Vrbljene	284	6	(6)	21,1
Preserje	(7) 1 274	57	(65)	51
Dol. Brezovica	92	4	(4)	43,5

⁹ Glej op. 7; Splošni pregled Dravske banovine, Glavni statistični podatki, uprava, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev, po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, Ljubljana 1939 (dalje Splošni pregled Dravske banovine).

V razdelku 1 pomeni navedeno število ob imenu posamezne občine število vseh krajev v občini.

V razdelku 2 predstavlja prva kolona število borcev v bataljonu, druga kolona () pa v vseh popisanih enotah partizanske vojske. Količnik v razdelku 3 je razmerje med številom prebivalstva v naselju in številom vseh popisanih borcev.

Občina Naselje	1. Prebivalcev 1937	2. Borcev		3. 2 : 1 v ‰
		v 1. b. NO	(v vseh enotah)	
Goričica	137	1	(1)	7,3
Kamni pod Krimom	422	19	(24)	56,9
Podpeč	254	21	(23)	90,6
Prevalje na Barju	105	1	(1)	9,5
Preserje	171	11	(12)	70,2
Borovnica	(15) 2 541	33	(61)	24
Borovnica	974	1	(6)	6,2
Breg	236	18	(19)	80,5
Pako	168	14	(16)	95,2
Vrhnika	(15) 5 895	1	(7)	1,2
Verd	640	1	(1)	1,5
Ljubljana	(1) 79 050	95	(141)	1,8
(Ljubljana	78 721	67	(115)	1,5
Črna vas	329	25	(26)	79
Galjevica				
Haupmanca				
Zeleni log)				
Polje	(14) 6 083	1	(9)	1,4
Slape	287	1	(1)	3,5
Ježica	3 646	1	(6)	1,6
Jarše	216	1	(1)	4,6
Cerknica	(11) 3 604	1	(27)	7,5
Cerknica	1 415	1	(10)	7,1
Otonica	33	1	(1)	30,3
Begunje pri Cerk.	(17) 1 667	7	(10)	6
Bezuljak	265	6	(2)	7,5
Topol	115	1	(1)	8,7
Sv. Vid	(26) 1 010	2	(26)	25,7
Cajnarje	46	1	(3)	65,2
Kremenca	30	1	(4)	133,3
Krušče	26	14	(2)	76,9
Lešnjake	46	3	(1)	21,7
Osredek	124	2	(1)	8,1
Reparje	16	1	(3)	187,5
Zala	39	1	(1)	25,6
Zahrib	36	1	(1)	27,7
Ponikve	37	2	(3)	81,1

Občina Naselje	1. Prebivalcev 1937	2. Borcev		3. 2 : 1 v ‰
		v 1. b. NO	(v vseh enotah)	
Bloke	(45) 2 918	1	(40)	13,7
Ravne na Blokah	156	1	(7)	44,8
Zavrhe	92	2	(1)	10,9
Sodražica	(24) 3 022	8	(4)	1,3
Sodražica	771	7	(2)	2,6
Zamostec	321	1	(1)	3,1
Šmarje	(21) 2 181	2	(7)	3,2
Lanišče	278	1	(3)	10,8
Logatec*	(10) 3 311	1	(5)	1,5
Logatec	1 566	2	(5)	3,2
Velike Lašče	6 100	2	(12)	2
Podkraj (Kočarji)	18	1	(1)	55,5
Selo	114	1	(1)	8,8
Stari trg	3 222	2	(106)	32,9
Poljane	91	1	(6)	65,9
Kočevska Reka	(22) 2 163	1	(1)	0,5
Gotenica	317	1	(1)	3,2
Mokronog	2 043	1	(5)	2,4
Martinja vas	149	1	(1)	6,7
Radovljica	1 738	1	(1)	0,6
Predtrg	399	1	(1)	2,5
Zagorje	9 003	1	(18)	2
Toplice	2 113	1	(2)	0,9
Žužemberk	2 418	1	(1)	0,4
Šmihel	164	1	(1)	6,1
Rajhenburg	1 732	1	(1)	0,6
Rajhenburg	680	1	(1)	1,5
Medvode	2 858	1	(2)	0,7
Rakovnik	119	1	(1)	8,4
Dobrunje	4 424	1	(8)	1,8
Zg. Hrušica	259	1	(1)	3,9
Milje pri Trstu		1	(1)	
Skupaj naselij 69		366		

* Upoštevani sta občini Dolenji in Gorenji Logatec.

Večina borcev tega bataljona je sestavljala tudi 1. bataljon »Ljuba Šercerja« Krimskega odreda, tako da lahko primerjamo krajevno sestavo obeh enot s časovno razliko manj kot enega meseca.

Tabela 3: Krajevni izvor borcev 1. bataljona »Ljuba Šercerja« Krimskega odreda¹⁰

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev			2 : 1 v ‰
		(novih)	(v bat.)	vseh	
Rudnik	(6) 1 226	3	17	(23)	18,8
Babna gorica	102		3	(3)	29,4
Lavrica-Daljnja vas	192	2	7	(9)	46,9
Rudnik	513	1	5	(5)	9,7
Srednja vas	113		1	(1)	8,8
Sela pri Rudniku	106		1	(5)	47,2
Ig	(13) 2 424	13 + 1	77 + 1	(91 + 1)	38
Gor. Ig	87		11	(2)	23
Ig	770	3	2	(14)	18,2
Iška	70	2	5	(5)	71,4
Iška vas	398	6	36	(44)	110,5
Iška Loka	222		3	(4)	18
Kot	97		6	(6)	61,8
Matena	257	1	7	(7)	27,2
Staje	90	1	6	(7)	77,8
Želimplje	(13) 1 314	8	11	(14)	10,7
Gor. Golo	91		1	(1)	11
Škrilje	236	1	2	(2)	8,5
Visoko	111	3	3	(4)	36
Zapotok	144	3	4	(4)	27,8
Želimplje	274	1	1	(2)	7,3
Tomišelj	(7) 1 259	2	27	(36)	28,6
Brest	218		1	(1)	4,6
Jezero	219	2	15	(21)	95,9
Lipe	54		4	(4)	74,1
Strahomer	202		1	(1)	5
Vrbljene	284		6	(6)	21,1
Preserje	(7) 1 274	8	56	(65)	51
Goričica	92		3	(4)	43,5

¹⁰ Prav tam.

V razdelku 1 pomeni navedeno število ob imenu občine število krajev v občini. V razdelku 2 predstavlja prva kolona število borcev, ki so prvič popisani v 1. bataljonu »Ljuba Šercerja« Krimskega odreda, druga kolona (v bat.) število vseh borcev v tem bataljonu (preostali so že vsebovani v popisu 1. bataljona »Ljuba Šercerja« Notranjskega odreda), tretja kolona (...) pa število popisanih borcev v vseh v kartoteki borcev zajetih enotah partizanske vojske spomladi 1942. Količnik v razdelku 3 predstavlja razmerje med številom prebivalstva in tretjo kolono razdelka 2.

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev			2 : 1 v ‰
		(novih)	(v bat.)	vseh	
Dol. Brezovica	137		1	(1)	7,3
Kamnik	422	5	21	(24)	56,9
Podpeč	254	2	18	(23)	90,6
Prevalje na Barju	105		1	(1)	9,5
Preserje	171	1	12	(12)	70,2
Borovnica	(15) 2 541	28	53	(61)	24
Borovnica	974	5	6	(6)	6,2
Breg	236	1	15	(19)	80,5
Dol	348	2	2	(2)	5,7
Laze	128	1	1	(1)	7,8
Pako	168	2	12	(16)	95,2
Padež	56	5	5	(5)	89,3
Pokojišče	46	7	7	(7)	152,2
Zavrh	45	5	5	(5)	111,1
Vrhnika	(15) 5 895	6	7	(7)	1,2
Bistra	93	3	3	(3)	32,2
Verd	640		1	(1)	1,5
Vrhnika	2 279	3	3	(3)	1,3
Ljubljana	(1) 79 050	22	91 + 6	(141)	1,8
Črna vas	329	1	23	(26)	79
Ljubljana	78 721	21	68	(115)	1,5
Polje	(14) 6 083		1	(9)	1,4
Slape	287		1	(1)	3,5
Ježica	(14) 3 646	1	2	(6)	1,6
Ježica	494	1	1	(2)	4
Jarše	216		1	(1)	4,6
Dobrunje	(22) 4 424	2	2	(8)	1,8
Bizovik	637	1	1	(4)	6,3
Sostro		1	1	(2)	5,1
Cerknica	(11) 3 604	5 + 4	6 + 4	(27)	7,5
Cerknica	1 415	3	3	(10)	7,1
Otonica	33		1	(1)	30,3
Zevše	94	1	1	(1)	10,6
Žerovnica	354	1	1	(2)	5,6
Begunje pri Cerknici	(17) 1 667	8	9	(10)	6
Begunje	524	3	3	(3)	5,7
Bezuljak	265	1	2	(2)	7,5
Kožljek	133	2	2	(2)	15
Župejno	44	1	1	(1)	22,7
Stražišče	37	1	1	(1)	27

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev			2 : 1 v ‰
		(novih)	(v bat.)	vseh	
Sv. Vid	(26) 1 010	7 + 2	20 + 4	(26)	25,7
Cajnarje	46		2	(3)	65,2
Krušče	26		1	(2)	76,9
Lešnjake	46		1	(1)	21,7
Kremenca	30	2	4	(4)	133,3
Milava	20	1	1	(1)	50
Osredek	124		1	(1)	8,1
Ponikve	37	1	3	(3)	81,1
Reparje	16	1	2	(3)	187,5
Slugovo	9	1	1	(1)	111,1
Sv. Vid	114	1	2	(3)	26,3
Zala	39		1	(1)	25,6
Zahrib	36		1	(1)	27,7
Bloke	(45) 2 918	27 + 3	33 + 3	(40)	13,7
Gradiško	22	2	2	(2)	90,9
Kramplje	35	1	1	(1)	28,6
Lepi vrh	11	1	1	(1)	90,9
Mramorovo*	78	7	7	(7)	89,7
Ograda	6	1	1	(1)	166,6
Ravnik	144	1	1	(1)	6,9
Ravne	156		6	(7)	44,8
Sleme	34	1	1	(1)	29,4
Skrabče	44	2	2	(2)	45,5
Štorovo	42	2	2	(2)	47,6
Škufče	17	1	1	(1)	58,8
Ulaka	92	6	6	(6)	65,2
Vel. Bloke	264	1	1	(3)	11,4
Zakraj	25	1	1	(1)	40
Rakek	2 244	2	2	(22)	9,8
Unec	571	2	2	(3)	5,3
Rakitna	(1) 604	3	3	(4)	5
Rakitna	604	3	3	(2)	5
Sodražica	(24) 3 022	2	2	(1)	1,3
Sodražica	771	1	1	(2)	2,6
Vinice	176	1	1	(2)	5,7
Brezovica	(4) 2 183	2	2	(2)	0,9
Vnanje Gorice	624	2	2	(7)	3,2
Šmarje	(21) 2 181	2	4	(1)	3,2
Klanec	241	1	1	(3)	4,1

* Upoštevani sta Mramorovo pri Lužarjih in Mramorovo pri Pakovem.

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev			2 : 1 v ‰
		(novih)	(v bat.)	vseh	
Lanišče	278	1	2	(3)	10,8
Glinek	52		1	(1)	19,2
Velike Lašče	(114) 6 100	8 + 1	10 + 1	(12)	2
Borovec	29	1	1	(1)	34,5
Podkraj	18		1	(1)	55,5
Podkogelj	20	1	1	(1)	50
Selo	114		1	(1)	8,8
Dol. Kališče	20	3	3	(3)	150
Gor. Kališče	33	3	3	(3)	90,9
Kočevska Reka	(22) 2 163		1	(1)	
Gotenica	317		1	(1)	
Stari trg	(30) 3 222	1	1	(106)	32,9
Bločice	161	1	1	(4)	24,8
Polhov Gradec	(16) 1 574		1	(2)	1,3
Polhov Gradec	297		1	(1)	3,4
Logatec Gor., Dol.**	(10) 3 311	4	4	(5)	1,5
Logatec**	1 566	4	4	(5)	3,2
Žužemberk	(19) 2 418		1	(1)	0,4
Šmihel	164		1	(1)	6,1
Mokronog	(16) 2 043		1	(5)	0,4
Martinja vas	149		1	(1)	6,7
Rajhenburg	(7) 1 732		1	(1)	0,6
Rajhenburg	680		2	(1)	1,5
Trbovlje	(11) 13 343	2	2	(11)	0,8
Trbovlje	885	2	1	(10)	11,3
Radovljica	(8) 1 736		1	(1)	0,6
Predtrg	399		1	(1)	2,5
Kropa	(1) 587	1	1	(1)	1,7
Kropa	587	1	1	(1)	1,7
Križe	2 491	1	1	(2)	0,8
Zg. Duplje	226	1	1	(1)	4,4
Maribor	(1) 33 131	2	2	(4)	0,1
Maribor	33 131	2	2	(4)	0,1
Hoče pri Mariboru	(8) 3 848	1	1	(1)	0,3
Hoče	737	1	1	(1)	1,4

** Upoštevana sta Dolenji in Gorenji Logatec.

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev			2 : 1 v ‰
		(novih)	(v bat.)	vseh	
Zagorje	(27) 9 003		1	(18)	2
Toplice	2 113		1	(2)	0,9
Kal pri Kanalu	940	1	1	(1)	1,1
Solkan	?	1	1	(1)	
Gor. Nekovo	neidenti- ficirano	1	1		
Skupno naselij 115					

Borci 1. bataljona »Ljuba Šercerja« Notranjskega in nato Krimskega odreda so bili z obširnega območja Ljubljanske pokrajine, posamezniki pa tudi z nemškega okupacijskega območja.

Veliko večino borcev bataljona pa je bila z razmeroma majhnega območja Ljubljanskega barja ter pobočij Krma in Mokreca, ki ga je bataljon zasedel v svojem prodoru sredi maja 1942. To območje obsega s svojim zaledjem vred osem občin, dalo pa je 43,9 ‰ vseh borcev v bataljonu. V začetku julija je bilo v bataljonu celo 53,4 ‰ borcev iz teh osmih občin. Pomembno dopolnilo borcem z jedra osvobojenega območja je bil tudi precejšen dotok prostovoljcev iz Ljubljane in njene najožje okolice, torej z okupiranega in celo zelo nadzorovanega območja (znotraj žične ovire, s katero je bila obdana Ljubljana). Prihajanje teh prostovoljcev je številčno, delno pa tudi kvalitativno, krepilo bataljon, ki je tako postal najštevilnejši bataljon slovenske partizanske vojske od srede maja do začetka okupatorjeve ofenzive.¹¹ Okupatorjev pritisk je oteževal vstopanje v partizanske enote, kar kaže manjši odstotek deleža borcev v primerjavi z vsem prebivalstvom. Prav tako, a v manjšem deležu, so med borci zastopani tudi prebivalci ostalih večjih središč na neosvobojenem območju: Vrhnike, Logatca in Cerknice. Iz preostalih občin (od 28 v Ljubljanski pokrajini, iz katerih so bili borci bataljona) jih je prišlo absolutno in relativno manj; borci iz dolenskih in kočevskih občin so prišli v bataljon v zgodnjem spomladanskem obdobju ali pa so bivali zunaj domačega kraja. V upadu številcev borcev iz krajev južno od občin Begunje in Bloke se kaže ustalitev operativnih in s tem mobilizacijskih območij posameznih bataljonov. Pri posamez-

¹¹ AIZDG, elaborati, D. Guštin: Rast in razvoj slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942 in krajevni ter socialni izvor njenih borcev, str. 262—263; I. Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja III, 1962, str. 112—120; T. Ferenc: Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani, Pregled, Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo, Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani, str. 416—421; D. Guštin: Nekateri vidiki vključevanja Ljubljancev v partizanske enote v prvi polovici leta 1942, prav tam, str. 481—489. Število v partizansko vojsko vključenih borcev iz Ljubljane in najbližje okolice znaša po ocenah okoli 900, v to pa so šteti tudi rešeni interniranci z vlaka pri Verdu, od katerih jih je okoli 200 odšlo v delavske enote.

Tabela 4: Krajevni izvor borcev 1. bataljona »Ljube Šercerja« Krimskega odreda (pregledno ob občinah)

Občina	1. Število prebivalcev	2. Borcev			3. 2 : 1 v %	4. % od celotnega števila			
		NO	(vseh)	1. b.		KrO			
Rudnik	1 226	18	(23)	3	17	18,8	4,9	1,6	3,5
Ig	2 424	73	(92)	14	78	38	19,9	7,6	16,1
Želimlje	1 314	5	(14)	8	11	10,7	1,4	4,9	2,5
Tomišelj	1 259	34	(36)	2	27	28,6	9,3	1,1	5,6
Preserje	1 274	57	(65)	8	56	51	15,6	4,3	11,6
Borovnica	2 541	33	(61)	28	53	24	9,0	15,2	10,1
Vrhnika	5 895	1	(7)	6	7	1,2	0,3	3,3	1,7
Ljubljana	79 050	95	(141)	22	97	1,8	25,8	11,9	20,1
Polje	6 083	1	(9)		1	1,4	0,3		0,4
Ježica	3 646	1	(6)	1	2	1,6	0,3	0,5	0,4
Dobrunje	4 424	1	(8)	2	2	1,8	0,3	1,1	0,4
Sv. Vid	1 010	14	(26)	9	24	25,7	3,8	4,9	0,4
Begunje	1 667	2	(10)	8	9	6	0,5	4,3	5,0
Rakitna	604		(3)	3	3	5		1,6	1,9
Cerknica	3 604	7	(27)	9	10	7,5	1,9	4,9	0,6
Bloke	2 918	8	(40)	30	36	13,7	2,2	15,8	2,1
Šmarje	2 181	2	(7)	2	4	3,2	0,5	1,1	9,1
Sodražica	3 022	2	(4)	2	2	1,3	0,5	1,1	0,8
Logatec	3 311	1	(5)	4	4	1,5	0,3	2,2	0,4
Polhov Gradec	1 574		(2)		1	1,3			0,8
Velike Lašče	6 100	2	(12)	9	11	2	0,5	4,9	0,2

Občina	1. Število prebivalcev	2. Borcev			3. 2 : 1 v %	4. % od celotnega števila		
		NO	(vseh)	1. b.		KrO		
Stari trg	3 222	1	(106)	1	32,9	1	0,3	2,3
Mokronog	2 043	1	(5)		0,4	1	0,3	0,2
Žužemberk	2 418	1	(1)		0,4	1	0,3	0,2
Brezovica pri Ljubljani	2 183		(2)	2	0,9	2		0,2
Rakek	2 244		(22)	2	9,8	2		0,4
Kočevska Reka	2 163	1	(2)		0,9	1	0,3	0,4
Trbovlje	13 343		(11)	2	0,8	2		0,2
Zagorje	9 003	1	(18)		2	1	0,3	0,4
Rajhenburg	1 732	1	(1)		0,6	1	0,3	0,2
Hoče	3 848		(1)	1	0,3	1		0,2
Maribor	33 131		(4)	2	0,1	2		0,2
Radovljica	1 738	1	(1)		0,6		0,3	0,4
Medvode	2 858	1	(2)		0,7		0,3	0,2
Križe	2 491		(2)	1	0,8	1		0,2
Kropa	587		(1)	1	1,7	1		0,2
Italija				2		2	0,3	0,4
Drugo		1		1		1		0,2
		366		185		476	100,0	100,0

V razdelku 2 predstavlja prva kolona število borcev v 1. bataljonu »Ljuba Serčerja« Notranjskega odreda, druga kolona (...) število vseh borcev v kartoteki borcev, tretja kolona število novih borcev v 1. bataljonu »Ljuba Serčerja« Krimskega odreda in četrta kolona (KrO) število vseh borcev v 1. bataljonu »Ljuba Serčerja« Krimskega odreda. V razdelku 3 navedeni količnik je razmerje med številom prebivalstva in drugo kolono (...) razdelka 2. V razdelku 4 je navedena v prvi koloni razdelitev borcev v 1. bataljonu »Ljuba Serčerja« Notranjskega odreda v drugi koloni razdelitev novih borcev 1. bataljona »Ljuba Serčerja« Krimskega odreda, v tretji koloni pa razdelitev vseh borcev tega bataljona po občinah.

Tabela 5: Krajevni izvor borcev 3. bataljona »Miloša Zidanška« Notranjskega odreda¹²

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev		3. 2 : 1 v %
		v 3. b. NO	(v vseh enotah)	
Stari trg	(30) 3 222	94	(106)	32,9
Babna polica	81	1	(1)	12,3
Babno polje	461	8	(8)	17,4
Bločice	161	3	(4)	24,8
Dane	189	2	(3)	15,9
Iga vas	217	2	(2)	9,2
Knežja njiva	103	3	(4)	38,8
Kozarišče	416	6	(7)	16,8
Lipsenj	134	4	(4)	29,9
Lož	467	11	(12)	25,7
Markovec	119	6	(6)	50,4
Nadlesk	264	1	(1)	3,8
Podcerkev	251	3	(3)	12
Poljane	91	5	(6)	65,9
Pudob	228	10	(11)	48,2
Stari trg	388	9	(10)	25,8
Šmarata	174	2	(2)	11,5
Viševek	268	3	(5)	18,7
Vrhnika	305	14	(15)	49,2
Bloška polica	99	1	(2)	20,2
Prezid	1 929	126	(127)	65,8
Bazli		2	(2)	
Goraci		39	(39)	
Kozji vrh		13	(13)	
Kranjci		2	(2)	
Lantari		3	(3)	
Majer		2	(2)	
Milanov vrh		21	(21)	
Prezid		31	(32)	
Runci		4	(4)	
Tajčari		5	(5)	
Tuški		1	(1)	
Zbitke		1	(1)	
Parg		2	(2)	
Draga	(12) 1 870	35	(35)	18,7
Draga	226	2	(2)	8,8

¹² Glej op. 7; Splošni pregled Dravske banovine.

V razdelku 2 predstavlja prva kolona število borcev v bataljonu, druga kolona (...) pa število vseh popisanih borcev v kartoteki borcev. Količnik v razdelku 3 predstavlja razmerje med številom prebivalstva in drugo kolono razdelka 2.

Občina Naselje	1. Prebivalcev	2. Borcev		3. 2 : 1 v ‰
		v 3. b. NO	(v vseh enotah)	
Podplanina	142	1	(1)	7
Podpreska	170	2	(2)	11,8
Novi kot	182	15	(15)	82,4
Stari kot	167	11	(11)	65,9
Lazec	106	4	(4)	37,8
Cerknica	(11) 3 604	11	(27)	7,5
Dol. Jezero	293	3	(3)	10,2
Grahovo	484	5	(5)	10,3
Cerknica	1 415	1	(10)	7,1
Martinjak	284	1	(1)	3,5
Žerovnica	354	1	(2)	5,6
Rakek	(4) 2 244	20	(22)	9,8
Ivanje Selo	249	4	(4)	16,1
Rakek	1 279	15	(15)	11,7
Unec	571	1	(3)	5,3
Planina	(6) 1 446	6	(6)	4,1
Laze	368	6	(6)	16,3
Dolenja vas pri Rakeku	1 934	1	(1)	0,5
Grčarice	258	1	(1)	3,9
Videm-Dobropolje	(24) 4 211	1	(1)	0,2
Cesta	311	1	(1)	3,2
Ljubljana	79 050	1	(141)	1,8
Ljubljana	78 729	1	(115)	1,5
Polhov Gradec	(16) 1 574	1	(2)	1,3
Butajnova	30	1	(1)	33,3
Cerklje ob Krki	(12) 2 362	1	(1)	0,4
Skopice*	455	1	(1)	2,2
Sv. Vid	(26) 1 010	1	(25)	25,7
Krušče	26	1	(2)	76,9
Šmarje	(21) 2 181	1	(7)	3,2
Škofljica	241	1	(1)	4,1
Italija (Vrbica)	192	1	(1)	5,2
Naselij: 56				

* Upoštevane so Dolenje in Gorenje Skopice.

Tabela 6: Krajevni izvor borcev 3. bataljona »Miloša Zidanška« Notranjskega odreda (pregledno po občinah)

Občina	1. Število prebivalcev	2. Število borcev		3. 2 : 1 v ‰	4. ‰ od celotnega števila
Stari trg	3 222	94	(106)	32,9	31,3
Prezid	1 929	126	(127)	65,8	42,0
Cerknica	3 604	11	(27)	7,5	3,7
Draga	1 870	35	(35)	18,7	11,7
Sv. Vid	1 010	1	(26)	25,7	0,3
Rakek	2 244	20	(22)	9,8	6,7
Planina	1 446	6	(6)	4,1	2,0
Dol. vas pri R.	1 934	1	(1)	0,5	0,3
Dobropolje	4 211	1	(1)	0,2	0,3
Ljubljana	79 050	1	(141)	1,8	0,3
Polhov Gradec	1 574	1	(2)	1,3	0,3
Cerklje ob Krki	2 362	1	(1)	0,4	0,3
Šmarje	2 181	1	(7)	3,2	0,3
Drugo		1			0,3
		300			

V razdelku 4 navedeni količniki so razmerja med razdelitvijo borcev bataljona po občinah (prva kolona razdelka 2).

nikih, ki so v bataljon prišli z nemškega okupacijskega območja, so večinoma borci, ki so predhodno, poleti in jeseni 1941, pribežali v Ljubljansko pokrajino, največ v Ljubljano.¹³

3. bataljon »Miloša Zidanška« Notranjskega odreda so sestavljali do začetka junija predvsem borci iz Loške doline ter Prezidanskega in občine Draga. V splošnem je bilo bataljonovo mobilizacijsko območje mnogo ožje kot pa 1. bataljona »Ljube Šercerja«, predvsem pa je bilo povsem krajevno omejeno, borci, ki so izvirali iz krajev zunaj operativnega območja bataljona, so bili le posamezniki. Borci iz treh občin osvobojenega območja so obsegali 85 ‰ vsega moštva. Z neosvobojenega območja je bila le ena skupina — tista, ki je spomladi (marca 1942) tvorila glavnino Rakovške čete, njeni borci pa so prišli iz Rakeka in okolice ter Cerknice. Pri presoji krajevne razdelitve borcev tega bataljona je treba upoštevati, da manjkajo podatki o borcih polovice 1. čete, tehnične čete in štaba bataljona, kar bi pokazalo več borcev iz Loške doline. Pri 3. bataljonu »Miloša Zidanška« se je krajevni izvor borcev junija in julija 1942 še povsem spremenil, saj je iz bataljona odšlo v enote hrvatske partizanske vojske okoli 100 borcev s Prezidanskega, njih pa je štab bataljona nadomestil z vključitvijo prostovoljcev iz Loške doline in Cerkniškega.¹⁴

¹³ Vseh beguncev v Ljubljani je bilo do konca januarja 1942 13 887, od tega jih je odšlo v druge kraje 2710. (V vsej Ljubljanski pokrajini 21 546, odšlo 3812.) T. Ferenc, v-op. 11 navedeno delo, str. 407.

¹⁴ Glej AIZDG, elaborati, D. Guštin, v op. 11 nav. d., str. 217—218.

Tabela 7: Krajevni izvor borcev 2. bataljona Savinjskega odreda¹⁵

Občina Naselje	1. Število prebivalcev	2. Število borcev		3. 2 : 1 v ‰
		v 2. b. So	(v vseh enotah)	
Ježica	(14) 3 646	4	(6)	1,6
Ježica	494	1	(2)	2
Stožice	525	1	(1)	1,9
Tomačevo	309	2	(2)	6,5
Ljubljana	(2) 79 050	23	(141)	1,8
(Ljubljana	78 721	22	(115)	1,5
Vič)	(?)	1	(1)	
Dobrunje	(22) 4 424	3	(8)	1,8
Bizovik	637	1	(4)	6,3
Sostro	393	1	(2)	5,1
Št. Pavel pri Lj.	63	1	(1)	15,8
Polje	(14) 6 083	6	(9)	1,4
Sneberje	368	1	(1)	2,7
Sp. Zadobrova	212	1	(1)	4,7
Sp. Kašelj	257	1	(1)	3,9
Šmartno	301	1	(1)	3,3
Vevče	861	1	(2)	2,3
Zalog	963	1	(1)	1
Šmarje	(21) 2 181	2	(7)	3,2
Lanišče	278	1	(3)	10,8
Šmarje-Sap	163	1	(1)	6,1
Grosuplje	(14) 1 518	2	(2)	1,3
Gatina	120	1	(1)	8,3
Grosuplje	312	1	(1)	3,2
Št. Jurij pri Gros.	(18) 1 602	3	(4)	2,5
Ponova vas	241	1	(1)	4,1
Rožnik	88	1	(2)	22,7
Št. Jurij	121	1	(1)	8,3
Stična	(29) 2 560	4	(4)	1,6
Dobrava	51	1	(1)	19,6
Muljava	189	1	(1)	5,3
Škrjanče	53	1	(1)	18,9
Sp. Draga	152	1	(1)	6,6
Šentvid pri Stični	(43) 3 294	2	(2)	0,6
Šentvid	487	1	(1)	2
Selo pri Št. Pavlu	67	1	(1)	14,9

¹⁵ Glej op. 7; Splošni pregled Dravske banovine.

Občina Naselje	1. Število prebivalcev	2. Število borcev		3. 2 : 1 v %
		v 2. b. So	(v vseh enotah)	
Slivnica-Žalna	(10) 1 761	2	(2)	1,1
Sp. Slivnica	297	1	(1)	3,4
Zagradec	186	1	(1)	5,3
Velika Loka	(29) 1 983	2	(2)	1
Ribnica (Roje)	71	1	(1)	14,1
Vel. Loka	229	1	(1)	4,4
Račna	(6) 648	2	(2)	3,1
Vel. Račna pri Gr.	184	2	(2)	10,9
Trebelno	(24) 2 103	1	(4)	1,9
Trebelno	165	1	(4)	24,2
Št. Janž na Dol.	(16) 2 688	1	(2)	0,7
Št. Janž na Dol.	268	1	(1)	3,7
Medvode	(19) 2 858	1	(2)	0,7
Medvode	264	1	(1)	3,8
Križe	(14) 2 491	1	(2)	0,8
Sebenje	278	1	(1)	3,6
Leskovec pri Krškem	(33) 5 152	1	(1)	0,2
Leskovec pri Krškem	631	1	(1)	1,6
Brežice	(10) 3 271	2	(2)	0,6
Brežice	1 229	2	(2)	1,6
Spodnja Polskava	(14) 1 668	1	(1)	0,6
Sp. Polskava	727	1	(1)	1,4
Trst		1	(1)	
Prem	352	1	(1)	2,8
Št. Peter na Krasu	1 165	1	(1)	0,9
Velika Gorica		1	(1)	
Naselij 42		67		

Potem ko je preostanek okoli 70 borcev 2. bataljona Savinjskega odreda prišel po dvomesečnem pohodu na Štajersko, je krajevni izvor borcev še vedno kazal kraj in način formiranja te enote. Večina borcev je prišla iz Ljubljanske pokrajine, po razdelitvi krajev pa so bili najštevilnejši borci iz Ljubljane in njene bližnje okolice, tretjina jih je bila z območja med Grosupljem in Šentvidom pri Stični, borci z nemškega okupacijskega območja pa so sestavljali

Tabela 8: Krajevni izvor borcev 2. bataljona Savinjskega odreda (pregledno po občinah)

Občina	2. Število prebivalcev	3. Število borcev		4. 3 : 2 v ‰	5. ‰ borcev v enotah
		v enoti	(vseh)		
Ježica	3 646	4	(6)	1,6	6,0
Ljubljana	79 050	23	(141)	1,8	34,0
Dobrunje	4 424	3	(8)	1,8	4,5
Polje	6 083	6	(9)	1,4	9,0
Šmarje	2 181	2	(7)	3,2	3,0
Grosuplje	1 518	2	(2)	1,3	3,0
Št. Jurij pri Grosuplju	1 602	3	(4)	2,5	4,5
Stična	2 560	4	(4)	1,6	6,0
Šentvid pri Stični	3 294	2	(2)	0,6	3,0
Slivnica-Žalna	1 761	2	(2)	1,1	3,0
Velika Loka	1 983	2	(2)	1,0	3,0
Račna	648	2	(2)	3,1	3,0
Trebelno	2 103	1	(4)	1,9	1,5
Št. Janž na Dol.	2 688	1	(2)	0,7	1,5
Medvođe	2 858	1	(2)	0,7	1,5
Križe	2 491	1	(2)	0,8	1,5
Leskovec pri Krškem	5 152	1	(1)	0,2	1,5
Brežice	3 271	2	(2)	0,6	3,0
Sp. Polskava	1 668	1	(1)	0,6	1,5
Trst		1			1,5
Prem	352	1		2,8	1,5
Št. Peter na Krasu	1 165	1		0,9	1,5
Drugo		1			1,5
					100,0

manj kot desetino bataljona. Borci iz Ljubljane so sestavljali kar tretjino bataljonovega mošta, kar je največji odstotek v obravnavanih enotah. V kolikor bi bilo mogoče zanesljivo sklepati na sestavo celotne II. grupe odredov, bi bilo v celotni grupi med 200 in 250 borcev iz Ljubljane, tretjina vseh, ki so prišli v prvi polovici leta 1942 iz Ljubljane.¹⁶ Po takem preračunu bi bilo borcev iz severnovzhodnih in vzhodnih obmestnih naselij Ljubljane le malo manj, kar pa je premalo, da bi se ujemalo s podatkom, da je bilo v partizanski vojski sredi leta 1942 okoli 500 borcev iz občin Polje in Dobrunje.¹⁷

¹⁶ D. Guštin: Nekateri vidiki vključevanja Ljubljančanov v partizanske enote v prvi polovici leta 1942, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, str. 486—487.

¹⁷ Zbornik dokumentov VI/3, dok. 92, dopis rajonskega odbora OF Dev. Marija v Polju glavnemu poveljstvu 2. 8. 1942; P. Maček ml. — Poldać: Komunistična partija in njena vloga v revolucionarnem delavskem gibanju pred 2. svetovno vojno in narodnoosvobodilnem boju na področju predvojne občine Polje, Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnima in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste-Polje, Ljubljana 1965, str. 95, 104, 112—116.

Tabela 9: Krajevni vzor borcev 2., 3. in 4. čete 1. štajerskega bataljona ter Moravške čete¹⁸

1. Občina Naselje	2. Število prebivalcev	3. Število borcev		4. 3 : 2 v ‰
			(vseh)	
Trbovlje	(11) 13 343	8	(11)	0,8
Trbovlje	885	8	(10)	11,3
Hrastnik-Dol	(16) 7 004	3	(3)	0,4
Hrastnik	3 217	1	(1)	0,3
Prapretno pri Hrastniku	166	2	(2)	12
Zagorje	(27) 9 003	17	(18)	2
Zagorje	1 227	15	(15)	12,2
Podlipovica	269	1	(1)	3,7
Toplice	2 113	1	(2)	0,9
Litija	(33) 5 145	3	(4)	0,8
Rovišče	53	3	(3)	56,6
Moravče	(33) 3 738	12	(12)	3,2
Dešen	256	3	(3)	11,7
Hrastnik	154	2	(2)	13
Moravče	377	1	(1)	2,7
Peče	222	1	(1)	4,5
Straža (Drtija)	147	1	(1)	6,8
Selce pri Moravčah	44	1	(1)	22,7
Podgorica pri Pečah	52	1	(1)	19,2
Zg. Koseze	76	2	(2)	26,3
Domžale	(3) 2 553	1	(1)	0,4
Domžale	2 327	1	(1)	0,4
Podgorica	(5) 971	1	(1)	1
Št. Jakob ob Savi	114	1	(1)	8,8
Griže	(4) 2 177	4	(4)	1,8
Griže	221	3	(3)	13,5
Zabukovica	808	1	(1)	1,2
Petrovče	(11) 2 861	4	(4)	1,4
Liboje	659	2	(2)	3
Petrovče	441	2	(2)	4,5
Vransko	(11) 2 532	1	(1)	0,4
Vransko	603	1	(1)	1,7
Bočna	(14) 1 538	1	(1)	0,7
Bočna	328	1	(1)	3

¹⁸ Glej op. 7; Splošni pregled Dravske banovine; Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del, Ljubljana 1971, str. 73—76.

1. Občina Naselje	2. Število prebivalcev	3. Število borcev		4. 3 : 2 v ‰
			(vseh)	
Luče	(7) 1 580	1	(1)	0,6
Luče	309	1	(1)	3,2
Ljubno ob Sav.	(7) 2 768	4	(4)	1,4
Ljubno	696	4	(4)	5,7
Rečica ob Sav.	(23) 3 689	13	(13)	3,5
Nazarje	235	7	(7)	29,8
Okonina	205	3	(3)	14,6
Rečica ob Sav.	381	2	(2)	5,2
Šentjanž	254	1	(2)	3,9
Mozirje	(9) 2 886	1	(2)	0,3
Mozirje	630	1	(2)	1,6
Braslovče	(18) 2 887	13	(13)	4,5
Braslovče	253	1	(1)	4
Letuš	407	12	(12)	29,5
Polzela	(6) 1 871	1	(1)	0,5
Polzela	647	1	(1)	1,5
Sv. Jurij ob Taboru	(8) 1 956	2	(2)	1
Sv. Jurij ob Taboru	218	2	(2)	9,2
Št. Pavel pri Preboldu	(8) 2 858	3	(3)	1,1
Kaplja vas	328	1	(1)	3
Št. Pavel pri Preboldu	341	2	(2)	5,9
Šmartno ob Paki	(10) 2 013	1	(1)	0,5
Šmartno ob Paki	211	1	(1)	4,7
Št. Andraž	(2) 873	2	(2)	2,3
Št. Andraž	614	2	(2)	3,3
Šoštanj	(5) 4 062	5	(5)	1,2
Šoštanj	1 735	5	(5)	2,9
Rogaška Slatina	(26) 4 551	1	(2)	0,2
Rogaška Slatina	426	1		2,3
Dobrunje	(22) 4 424	2	(8)	1,8
Bizovik	637	2	(4)	6,3
Polje	(14) 6 083	1	(9)	1,4
Dev. M. v Polju	792	1	(1)	1,3
Št. Janž na Dol.	(16) 2 688	1	(2)	0,7
Krmelj	492	1	(2)	2
Naselij 43		107		

Zaradi maloštevilnega vzorca so podatki o odstotkih udeležbe prebivalstva območja med nemško-italijansko mejo, Trebnjim, Muljavo in Grosupljem nerealni, saj ne obstojajo natančnejši razvidi krajevnih zastopanosti vseh ali vsaj večine borcev II. grupe odredov in Dolenjskega odreda, torej enot, ki so vključile večino borcev s tega območja.

Borci 1. štajerskega bataljona in Moravške čete so bili večinoma iz območja od revirjev in Moravškega do Šaleške doline, torej z operativnega območja bataljona in Moravške čete. Glede na približno polovičen vzorec vseh borcev na Štajerskem sredi leta 1942 (manjkajo 1. četa 1. štajerskega bataljona, Šaleška, Kozjanska in Ruška četa ter slovenjegoriška skupina) moremo na podlagi tega z dokajšnjo gotovostjo sklepati o zastopanosti posameznih krajev med borci, zlasti še, ker v glavnem poznamo krajevno sestavo borcev tistih enot, ki niso delovale v okviru 1. štajerskega bataljona. Tako so slovenjegoriško skupino sestavljali borci iz okolice Ptuja in Slovenskih goric, Ruško četo borci iz podpohorskih in pohorskih naselij, Kozjansko, razen nekaj borcev iz Revirjev, borci s Kozjanskega, 1. četo bataljona pretežno borci iz Revirjev, Šaleško četo borci iz Savinjske in Šaleške doline.¹⁹

Ob upoštevanju zgoraj navedenih podatkov je mogoče v teh mejah zanesljivo obravnavati ugotovitve o udeležbi posameznih krajev v sestavi partizanskih enot na območju med Savo, Zidanim mostom, Celjem, Šoštanjem in nekdanjo jugoslovansko-avstrijsko mejo ter Moravsko. Ugotavljamo, da je odstotkovna udeležba borcev med prebivalstvom v primerjavi z Notranjsko bistveno nižja, razen nekaj posamičnih primerov (Letuš, Nazarje, Rovišče), in je približno dosegla tako raven kot v letu 1941, ko je bilo v enotah partizanske vojske 266 borcev.²⁰ Večina borcev z obravnavanih enot so bili iz Zgornje Savinjske doline ter območja med njo in Šaleško dolino (38 % vseh), slabše pa so zastopani borci iz Revirjev (30 %), vendar je delež prikazan ne-realno zaradi omejenosti vzorca. Dejansko je bilo borcev iz Revirjev v prvi polovici leta 1942 več kot tretjina vseh, ki so bili doma iz Štajerske. Dobra zastopanost Moravške gre na rovaš izključno Moravške čete, ki je po svojem prihodu na to območje uspela pridobiti v svoje vrste večje število prostovoljcev — domačinov.

II.

Primerjava med številom vsega prebivalstva in številom tistega, ki se je vključilo v partizanske enote, nam pokaže velike razlike v deležu vključenih v partizanske enote, na kar so vplivali zelo različni razlogi, od zemljepisnega položaja, strukture prebivalstva, bližine okupatorjevega oblastnega aparata, časa vstopanja v partizane, politične organiziranosti, do povsem krajevnih razmerij med ljudmi. Za popolno presojo bi morali imeti celostne podatke, ker pa jih nimamo o vseh borcih slovenske partizanske vojske v tem času,

¹⁹ L. Požun: Trbovlje 1941—1942, Trbovlje 1986, str. 437—445, 470—472; M. Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 290, 295—296; F. Filipič: Pohorski bataljon, Ljubljana 1979, str. 600—652.

²⁰ I. Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija — paralele, 1975, št. 43, str. 43, tabela 1.

Tabela 10: Krajevni izvor borcev 2., 3. in 4. čete 1. štajerskega bataljona ter Moravske čete (pregledno po občinah)

1. Občina	2. Število prebivalcev	3. Število borcev		4. 3 : 2 v ‰	5 ‰ borcev v
Trbovlje	13 343	8	(11)	0,8	7,5
Hrastnik	7 004	3	(3)	0,4	2,8
Zagorje	9 003	17	(18)	2	15,9
Litija	5 145	3	(4)	0,8	2,8
Moravče	3 738	12	(12)	3,2	11,2
Domžale	2 553	1	(1)	0,4	0,9
Podgorica	971	1	(1)	1	0,9
Griže	2 177	4	(4)	1,8	3,7
Petrovče	2 861	4	(4)	1,4	3,7
Vransko	2532	1	(1)	0,4	0,9
Bočna	1 538	1	(1)	0,7	0,9
Luče	1 580	1	(1)	0,6	0,9
Ljubno ob Sav.	2 768	4	(4)	1,4	3,7
Rečica ob Sav.	3 689	13	(13)	3,5	12,1
Mozirje	2 886	1	(1)	0,3	0,9
Braslovče	2 887	13	(13)	4,5	12,1
Polzela	1 871	1	(1)	0,5	0,9
Sv. Jurij ob Tab.	1 956	2	(2)	1	1,9
Št. Pavel pri Preb.	2 858	3	(3)	1,1	2,8
Šmartno ob Paki	2 013	1	(1)	0,5	0,9
Št. Andraž	873	2	(2)	2,3	1,9
Šoštanj	4 062	5	(5)	1,2	4,7
Rogaška Slatina	4 551	1	(1)	0,2	0,9
Dobrunje	4 424	2	(8)	1,8	1,9
Polje	6 083	1	(9)	1,4	0,9
Št. Janž na Dol.	2 688	1	(2)	0,7	0,9
Drugo		1			0,9
		107			100,0

je podatke o množičnosti vključevanja v partizansko vojsko smiselno primerjati le za tista območja, za katera vemo, da je večino prostovoljcev vključila ena partizanska enota, bodisi da je edina delovala na obravnavnem območju bodisi da je zajela večji del prostovoljcev.

Ljudska vstaja je termin, ki označuje organiziran in masoven oborožen upor proti obstoju ali ravnanju določenega sistema državne oblasti. Pridevek »ljudska«, ki ga je dodalo narodnoosvobodilno gibanje, poudarjeno označuje socialno in nacionalno širino odpora, in kot takega ga je v svojo terminologijo sprejelo zgodovinopisje.²¹ Kar nas tu posebej zanima, je vprašanje kvantitativ-

²¹ Pojem »ljudska vstaja« je dr. Metod Mikuž uporabljal v svojem Pregledu zgodovine narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem, Ljubljana 1960, le v splošnem

nega ovrednotenja pojma »ljudska vstaja«, kakor se kaže v podatkih o krajevnem izvoru borcev.

Podlaga za ugotavljanje deleža v oboroženi vstaji zajetega prebivalstva je vse prisotno prebivalstvo na obravnavanem območju. Vendar nam več pove razmerje med prebivalstvom, ki je za oboroženi boj sposobno, in tistim, ki se je dejansko vključilo v vstajo. O tem, koliko je bilo za oboroženi boj sposobnega prebivalstva na Slovenskem v letu 1942, so možne le ocene. Glede na starostno in spolno strukturo prebivalstva v nekdanji Dravski banovini ocenjen delež vojaško sposobnega moškega prebivalstva, v starosti od 18 do 40 let, na okoli 16 odstotkov vsega prebivalstva, temu pa je treba dodati še nekaj odstotkov žensk, ki jih je narodnoosvobodilna vojska prav tako sprejemala v svoje vrste.²²

Tabela 11: Starostna sestava prebivalstva Dravske banovine po popisu prebivalstva 31. 3. 1931²³

Starost	% prebivalstva	Od tega moških v %
pod 11	25,1	50,4
11—18	10,7	50,3
18—20	4,1	50,1
20—25	9,6	50,2
25—30	8,4	49,2
30—40	13,0	45,9
40—50	10,0	43,6
nad 50	19,1	46,0
	100,0	

pomeni, ne da bi ga konkretnije navezoval na posamezna obdobja ali pokrajine, v katerih je prišlo do izrazitih napredovanj narodnoosvobodilnega gibanja; enako velja tudi za prvo polovico leta 1942. Kolektivno delo Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, III. izdaja, Ljubljana 1978, uporablja v obravnavi tega obdobja oznake »pomladanska vstaja« in »množična ljudska vstaja«, za cilj narodnoosvobodilnega gibanja pa »razširiti narodnoosvobodilni boj v vseljusko vstajo«. Pojem »vseljuska vstaja« je začel uporabljati dr. T. Ferenc konec šestdesetih let (Vseljuska vstaja v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije, Borec XXI, 1969, št. 2; istoimenski referat na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev 1968 v Novi Gorici) kot zamenjavo za dotedanja izraza »ljudska vstaja« in »splošna ljudska vstaja«.

²² Ženske so bile v narodnoosvobodilni vojski sorazmerno redke, kar je ne glede na razglašano enakopravnost obeh spolov razumljivo, saj je nasprotovalo tradicionalnemu gledanju na ženske in moške družbene vloge, poleg tega pa je bilo partizansko bojevanje dejansko fizično zelo zahtevno in skoraj brez zalednih služb, v katere bi se ženske lažje vključile. V letu 1941 je bilo v partizanskih enotah malo manj kot 4 % žensk in podobno tudi v prvi polovici leta 1942. Glede njihovega sprejema v partizanske enote so veljale strožje določbe (»Glede na nove razmere in potrebe se dovoljuje pristop poštenih žena in deklet v partizanske vrste.« — Zbornik dokumentov VI/2, dok. 60, naredba štaba III. grupe odredov 24. 4. 1942).

²³ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931, knjiga III, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938, str. 3.

Decembrska vstaja na Gorenjskem je drugi izrazit primer hitrega povečevanja števila borcev v slovenski partizanski vojski. Vstaja se je v glavnem omejila na dve območji; Bohinjski kot in Škofjeloško hribovje z obema dolinama Sore.²⁴ Natančnih podatkov o krajevnem izvoru gorenjskih vstajnikov je dovolj le za osrednje območje vstaje v zaledju Škofje Loke. Ko podatke razdelimo po občinah, se nam pokaže, da je bila vstaja vseljudska le v občinah Poljane in Javorje, kjer je v partizansko vojsko vstopilo, povečini ob pozivu na vstajo, nekaj manj kot 10 odstotkov vsega prebivalstva in hkrati nad polovico vsega za oborožen boj sposobnega prebivalstva. Poleg tega je imela vstaja številčnejši odziv še v dveh občinah, preostala območja pa so bila po odzivu le obrobna. Najvišja vrednost udeležbe prebivalstva v vstaji decembra 1941 je na ravni najvišje vrednosti spomladi 1942.

Spomladi 1942 je prišlo do množičnega vstopa prostovoljcev v partizanske enote na širših območjih Notranjske in Dolenjske. Najvišje ugotovljene vrednosti vključevanja borcev v partizanske enote v tem času kažejo v posameznih primerih do polovice vsega vojaško sposobnega prebivalstva. Glede na metodo zbiranja podatkov moremo te vrednosti imeti kot spodnje; dopuščati je treba možnost, da so bile še višje. Tako moremo govoriti o vseljudski vstaji na ožjih območjih na Notranjskem, za nekatera območja pa o številnem odzivu v partizanske enote. Ni pa ustrezno označevati hitre in velike okrepitve partizanske vojske na Notranjskem in Dolenjskem v prvi polovici leta 1942 kot splošne ljudske vstaje ali vseljudske vstaje kar posplošeno, saj so med kraji prevelike razlike v odzivu, pa tudi število vseh borcev v obeh pokrajinah je glede na število za boj sposobnega prebivalstva prenizko. Še manj je mogoče

Tabela 12: Udeležba borcev po kraju bivanja v vstaji decembra 1941 na Gorenjskem²⁵ (V drugi koloni razdelka 2 je navadeno število krajev v občini, kjer je bival vsaj en vstajnik.)

1. Občina	2. Število krajev		3. Prebivalci	4. Borcev	5. 4 : 3 v ‰
Poljane	22	(16)	1 887	174	92,2
Javorje	16	(12)	996	87	87,3
Gor. Vas (Trata)	21	(10)	2 333	26	11
Oselica	16	(7)	2 069	35	16
Žiri	18	(2)	3 222	4	1,2
Škofja Loka*	52	(5)	8 634	22	2,5
Selška dolina**	43	(5)	6 815	18	2,6
	188	(57)	25 956	366	14,1

* Zaradi strukture podatkov so skupaj upoštevane občine Škofja Loka, Zminec in Stara Loka.

** Upoštevane so občine Sorica, Železniki in Selca.

²⁴ T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec XXIII, 1971, št. 12, str. 741—783; isti: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942, TV 15, VI, št. 20—39, 28. 5.—1. 10. 1968; I. Jan: Cankarjev bataljon in dražgoška bitka,

Tabela 13: Preglednica krajev z največjim deležem v partizansko vojsko vključenih borcev v prvi polovici leta 1942

Naselje nad 100 preb.	Udel. v ‰	Naselje pod 100 preb.	Udel. v ‰
Iška vas	110,5	Ograda	166,6
Pako	95,2	Reparje	187,5
Jezero	95,9	Dol. Kališče	150
Podpeč	90,6	Kremenca	133,3
Novi kot	82,4	Ustje	117,6
Breg	80,5	Gradiško	90,9
Črna vas	79	Lepi vrh	90,9
Preserje	70,2	Ponikve	91,1

te oznake prenašati na preostale slovenske pokrajine v tem času. Možno pa je upoštevati omejevalni dejavnik, ki ga je predstavljalo pomanjkanje orožja. Prav tako je ta presoja omejena strogo na pripadnike slovenske partizanske vojske, ne upošteva pa niti pripadnikov Narodne zaščite niti članstva Oslobojilne fronte slovenskega naroda, politične organizacije, ki je bila mnogo številčnejša.

Ljubljana 1974; I. Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, str. 315—336; A. Peternel: Poljanska vstaja in življenje partizanskih skupin v Poljanski dolini pozimi 1941/42, Loški razgledi XXX, 1983, str. 299—322. Opozoriti je treba, da obstojajo indici, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem vstajo v zadnjem trenutku odložilo vsaj v Bohinjskem kotu, tako da so se množično zbrali le prostovoljci iz vasi, ki niso bile obveščene o odlogu. Glej J. Dežman: Bohinjci v drugi svetovni vojni, Strukturna skica, Bohinjski zbornik, Radovljica 1987, str. 190.

²⁵ A. Peternel: Poljanska vstaja in življenje partizanskih skupin v Poljanski dolini pozimi 1941/42, Loški razgledi XXX, 1983, str. 300; Splošni pregled Dravske banovine. Podatki I. Križnarja: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, str. 322—327 so krajevno manj natančni, tako da ni mogoče analizirati krajevnega izvora borcev v Bohinjskem kotu. Za 15 bohinjskih in gorjanskih vasi tako navaja 156 borcev (v primerjavi s prebivalstvom predvojnih občin Bohinjska Bistrica, Bohinjska Srednja vas in Gorje 1,82 ‰ prebivalstva), za Jesenice 64, (0,66 ‰ vsega prebivalstva), za Dovje, Mojstrano in Belco 124 vstajnikov (8,36 ‰ prebivalstva občine Dovje-Mojstrana).

DIE HERKUNFT DER KÄMPFER AM BEISPIEL EINIGER PARTISANENEINHEITEN IM FRÜHJAHR 1942 UND DIE PROBLEMATIK DES TERMINUS »VOLKSERHEBUNG«

Zusammenfassung

Das slowenische Partisanenheer erfuhr im Frühjahr 1942 eine rapide quantitative und qualitative Erweiterung und zwar als Folge der planmäßigen Vorbereitungen auf die Ausweitung des Volksbefreiungskrieges und der forcierten politischen Arbeit der Befreiungsfront (Osvobodilna fronta — OF) seit dem Herbst 1941. Obwohl die Führung der Volksbefreiungsbewegung dem Gebiet von Ljubljana nur eine untergeordnete Rolle zugedacht hatte, verlagerte sich das Schwergewicht der Kämpfe in der ersten Hälfte des Jahres 1942 gerade dorthin. Es war dies gerade die Zeit einer gewissen reduzierten Fähigkeit des Okkupators, die okkupierte Bevölkerung zu kontrollieren, sodaß bei größtenteils freiwilligen Eintrittten das Partisanenheer in diesem Gebiet von ca. 690 auf ca. 5400 anwuchs (es standen jedoch nicht alle unter Waffen); ca. 4/5 davon wurden im Gebiet von Ljubljana rekrutiert. Die Partisaneneinheiten erkämpften hier für zwei bis vier Monate ein umfangreiches befreites Territorium. Auf der Basis erhaltengebliebener Listen einzelner Partisaneneinheiten kann genauer bestimmt werden, in welchen Gebieten sich die Bevölkerung in größerem Ausmaße der Volksbefreiungsbewegung angeschlossen hatte. Die vorliegende Analyse konzentrierte sich auf folgende Partisaneneinheiten: 1. Bataillon »L. Šercer« und 3. Bataillon »M. Zidanšek« aus der Abteilung Notranjska (Innerkrain), 1. Bataillon »L. Šercer« aus der Abteilung Krim, das 2. Bataillon der Abteilung Savinja der II. Gruppe sowie das steirische Bataillon. Das waren insgesamt etwas über 1000 Kämpfer, größtenteils stammend aus Notranjska/Innerkrain, dem westlichen Teil von Dolenjska/Unterkrain sowie aus der Steiermark. Im Verhältnis zur Gesamtbevölkerung dieser Gebiete (Stand 1937) ergibt sich ein recht unterschiedliches Bild der Beteiligung am bewaffneten Widerstand — die Beteiligung liegt zwischen 1 Promille und 18,75 %. Dieser Prozentsatz wiederum deckt sich nach groben Berechnungen mit dem Anteil der wehrpflichtigen Bevölkerung bei einer allgemeinen Mobilisierung. Da sich aber die Analyse nicht auf alle Partisaneneinheiten dieser Gebiete stützt, müssen ihre Resultate eher als untere Werte angesehen werden; lediglich in bezug auf einige engere Gebiete, wie z. B. Loška dolina und den Südrand des Moores von Ljubljana, kann davon ausgegangen werden, daß die ermittelten Werte den realen Werten sehr nahe kommen, denn für diese Gebiete stand ein umfassendes Quellenmaterial zur Verfügung. Es stellte sich heraus, daß auch zwischen benachbarten Siedlungen erhebliche Unterschiede bestanden; dadurch sah sich der Autor veranlaßt, lokale Besonderheiten zu beachten sowie Umfang und Qualität der politischen Arbeit der Befreiungsfront im konkreten Gebiet in Betracht ziehen. Auch die soziale Struktur eines konkreten Gebietes war in dieser Hinsicht von Belang.

Ganz allgemein gesprochen war die proportionale Beteiligung am bewaffneten Befreiungskampf in den befreiten Gebieten größer als im okkupierten Gebiet: diese Feststellung gilt auch dann, wenn man berücksichtigt, daß Freiwillige aus größeren Zentren (diese waren gleichzeitig auch Stützpunkte des Okkupators) in verschiedenen Einheiten auf dem gesamten slowenischen Territorium zum Einsatz kamen. (Die Bevölkerung von Ljubljana beteiligte sich in der ersten Hälfte des Jahres 1942 mit ca 1 % am bewaffneten Widerstand.)

Vergleicht man die zahlenmäßige Beteiligung am bewaffneten Widerstand im Rahmen der Partisanenarmee mit dem wehrfähigen Bevölkerungsanteil, erhebt sich die Frage nach der quantitativen Bewertung des Terminus »Volkserhebung«, der auch in der slowenischen Geschichtsschreibung in Verwendung ist. Der massive Aufstand der Bevölkerung von Gorenjska/Oberkrain im Dezember 1941 zeigt, daß die Unterschiede nicht so sehr im Grad der Beteiligung als vielmehr im Umfang des vom Aufstand erfassten Gebietes liegen. Im Frühjahr 1942 waren die Aufstandsherde zahlreicher und auch umfangreicher.

Zusammenfassend kann gesagt werden: der Grad der Beteiligung am Volksbefreiungskrieg war regional sehr unterschiedlich, weshalb sich eine etwas differenziertere Terminologie empfiehlt. Für einige Gebiete trifft durchaus der Terminus »Volksaufstand« zu, in anderen wiederum (z. B. Notranjska und Dolenjska) gab es eine starke Beteiligung am Widerstand. Diese Bezeichnungen auf alle übrigen slowenischen Gebiete zu übertragen, sie also pauschal für ganz Slowenien zu verwenden, lehnt der Autor ab.

Claudio Pavone*

Državlјanska vojna

1. Dejstvo, da je tema državljanske vojne na simpoziju, ki je posvečen Italijanski socialni republiki, samo predmet nekega referata, ne pa temeljna tema celotnega srečanja, je treba pripisati odporom in odklanjanju rabe besede državljanska vojna za boj med rezistenco in RSI (Italijanska socialna republika) s strani antifašistov, pri čemer so ta izraz sprejeli in ga v polemikah obilno uporabljajo prav fašisti.¹

Zato bom skušal najprej popisati razloge, ki so privedli do takega položaja, ki je nedvomno paradoksalen, zakaj redko se zgodi, da bi zmagovalci državljanske vojne same te vojne ne vključili s ponosom med svoje *res gestae*, marveč jo prepustijo spominu premagancev. Drugič bom na kratko osvežil spomin na nekatere poteze, ki karakterizirajo dogajanja v Italiji v letih 1943 do 1945 in ki po eni plati opravičujejo uporabljanje kategorije državljanska vojna v fašistični terminologiji, po drugi pa omogočajo razlago premika te kategorije na drugo stran, kakor jo uporabljam sam. Pri tem se bom seveda skliceval tudi na argumente, ki so izrecno in tudi širše obravnavani v drugih referatih tega simpozija; temu se skoraj ne morem izogniti, zaradi obče interpretacijske vrednosti te kategorije, ki jo je treba po mojem mnenju, kakor sem dejal, pripisati »državlјanski vojni«.

2. Najprej moramo povedati, da ima sintagma »državlјanska vojna« v obči zavesti tako zelo negativno in zastrašujočo konotacijo, da moremo pojav, na katerega se ta zavest nanaša, zvesti na postopek, ki ga kolektivna zavest pogosto uporabi za to, da bi pokopala, ali pa da bi vsaj poskusila pokopati to, kar jo straši. K temu je treba dodati še povezavo, ki skoraj avtomatično nastane med državljansko vojno in revolucijo: leta 1789, leta 1917, Španija (spomin nanjo je v letih 1943—45 prisoten pri obeh straneh) in nazadnje še Grčija s svojo dolgotrajno državljansko vojno, ki je izšla prav iz vstaje in za katero se italijanski komunisti postavljajo, da so se ji bili zmožni v Italiji ogniti.

* Autori vari, *La Repubblica sociale italiana 1943—45*, (Atti del convegno, Brescia 4—5 ottobre 1985), ured. Pier Paolo Poggio, *Annali della Fondazione »Luigi Micheli«*, Brescia 1986.

¹ Glej G. Pisano, *Storia della guerra civile in Italia (1943—45)*, Milano, Ed. FPE, vol. 3, 1965—66.

V eksorcizmu zoper državljansko vojno so Francozi uporabili izraz *guerres franco-françaises*, da lahko tej pripišejo vse oborožene ali neoborožene spopade, ki so razdelili njihov narod, vsaj od velike revolucije dalje. V tej zvezi so zapisali, da: »Une grande partie de l'opinion — qui a subi plus qu'elle n'agi entre 1940 et 1944 — n'a qu'un désir, oublier, c'est-à-dire refouler le traumatisme. Au contraire les mémoires 'engagés' n'ont de cesse de 'sublimier' les combats du passé.«²

»Večji del mnenja javnosti — ki je v letih 1940—44 bolj prenašala kot sodelovala — nima druge želje kot pozabiti, se pravi, potlačiti travmo. Nasprotno pa se 'angažirani' duhovi nenehno trudijo, da bi 'sublimirali' bitke iz preteklosti.«

Prav tako lahko rečemo za Italijo, kjer se soočamo z dejstvom, da je za obdobje 1940—43 dosti manj spominov kot za leta 1943—45, ker je bilo takrat dosti manj »angažirancev«. V memorialistiki in v esejistiki obeh teh dveh obdobjih in tudi v sočasnih virih je bila sintagma »državljanska vojna« (pozneje bom navedel primere) veliko manj cenzurirana kot pozneje. Zato bi lahko predmet pričujočega diskurza lahko preformulirali v: pregled evolucije mišljenja in zadržanj Italijanov — bolj ali manj učenih, političnih, angažiranih ali obrobni — o najbolj travmatičnih dogodkih njihove polpretekle zgodovine. Ali podrobneje: prikaz načinov interpretacije in prezentacije antifašizma in rezistence s strani tistih strank — tudi tistih, ki so se najbolj branile izraza državljanska vojna — ki so v italijanskem ustavnem loku (*l'arco costituzionale*) dobile svojo legitimacijo prav iz antifašistične enotnosti, izhajajoče iz »ceelenovcev«, ki je predstavljala zmagovito opozicijo fašizmu (in ne le Nemčiji).

Za namene pričujoče razprave se lahko omejimo le na nekaj kratkih pripomb. Predvsem je treba omeniti, da je prišlo do prehoda fašizma v republiko tako, da so ostali nedotaknjeni nekateri institucionalni kanali, katerih kontinuiteto je nehote omogočila sama Italijanska socialna republika (RSI), ki je kot administracijski aparat dvajset mesecev bolj ali slabše igrala največjo vlogo v Italiji.³ Če bi znova pregledali razpravo o legitimnosti in veljavnosti norm, ukrepov in stališč RSI in bi kot posledico tega raziskali zakonodajo in administracijsko in juridično prakso, ki iz nje izvirata, bi zlahka zasledili številne razloge, zaradi katerih je bilo težko odkritosrčno priznati, da se je v Italiji bila državljanska vojna. Omejil se bom na navedbo drastičnega zaključka, do katerega se je dokopal pravnik, ki se je med zadnjimi ukvarjal s tem vprašanjem: šlo je za »manjko priznanja pravne legitimnosti poverjenih (bolje bi

² Glej posebni zvezek, št. 5 (januar—marec 1985), *Vingtième Siècle*, v ured. Institut d'histoire du temps présent in v njem prispevek H. Rousse, Vichy, le grand fossé, str. 55—79 (cit. odlomek je na strani 73), ki je izšel v *Rivista di storia contemporanea*, XIV (1985), str. 587—621. Uredniki posebne izdaje pripominjajo (prim. str. 4), da je Stanley Hoffmann v eseju, objavljenem leta 1968 v *The Journal of Modern History* v zvezi s *Collaborationism* in Vichy France zapisal, da se Vichyja in kolaboracionizma ne sme razlagati z vidika francosko-nemških odnosov, marveč s stališča odnosov *franco-françaises*.

³ Prim. paragraf 'La RSI come canale di continuità', v C. Pavone, *La continuità dello Stato: istituzioni e uomini*, v AA. VV., *L'Italia 1945—48. Le origini della Repubblica*, Giappichielli, Torino 1974.

bilo reči opravljenih) akcij v primeru državljanske vojne«, ali bolj splošno — »na formalnem juridičnem področju ni bilo normativa, ki bi upravičeval osvobodilni boj«. ⁴

Seveda pa ni šlo samo za pravno vprašanje. Mimo splošnega položaja po drugi svetovni vojni je obstajala realiteta številnih Italijanov, ki jim je bila državljanska vojna docela tuja, ker so živeli v Sredozemlju, ali pa so jo spoznali s privzemom vladavine RSI oziroma z uklonitvijo tej vladavini, bodisi z duhovno privrženostjo bodisi brez nje.

Ko je vladajoči razred, da ne bi prepustil monopola strankam leve, začel izrecno priznavati lastne korenine v antifašizmu in rezistenci — to se je godilo ob koncu petdesetih let, zlasti pa po Tambronijevi vladi — si je, kot primerjavo, izbral za uradno interpretacijo rezistence nacionalni in vojaški vidik, kolikor je bil naperjen proti Nemcem, in to v tolikšni meri, da je postal ta vidik skoraj edini. Tako se je zgodilo, da so uradna proslavljanja z veseljem prepustili obrambnemu ministrstvu in da so bile vojaške formacije države južne Italije priključene k partizanskim, s čimer je prišlo do zamešanja dveh docela različnih izkušenj.

Hkrati pa so ostale stranke leve, ki so hotele ohraniti strogo antifašistični značaj odporniškega gibanja, ujete v rigidno in kanonizirano vizijo enotnosti, za katero naj bi bila »naravna« dva sovpadajoča motiva — narodno domovinski in politično antifašistični — ki pa sta, nasprotno, predstavljala v tej povezavi enega najbolj kompleksnih vozlov zgodovinske izkušnje, seveda ne le italijanske. Ko pa je iz gibanja 1968 izpeljana nova levica poskusila razbiti to varno enotnost — na demonstracijah so vzklikali »rezistenca je rdeča, ne demokrščanska« — je bila ločitev teh dveh elementov preostra, zlasti poudarek, ki ga je dobilo »rdeče«, in tako je prišlo do prenosa pojma državljanska vojna, v kateri so si stali nasproti fašisti in antifašisti, v razredni boj, se pravi, v spopad med lastniki in proletarci. Kakor je znano, so najbolj dogmatično delujoče tendence prišle do zaključka, da je bil delavski razred — Razred — za državljansko vojno med fašisti in antifašisti in nujno tudi za domovinsko vojno med Italijani in Nemci v bistvu in po pravici nezainteresiran.

Morda bi lahko izpeljali skupno potezo stališčem, ki na različne načine odklanjajo pojem državljanske vojne. Zdi se, da je ta linija prav v nezmožnosti priznanja, da je bila tudi RSI del zgodovine naše dežele in da italijanski fašisti, zoper katere so se borili italijanski antifašisti, niso bili iz pekla privršali fantazmi. Nasprotno: bili so osovraženi prav zato, ker so bili tudi oni Italijani. Tu smo priča eni karakterističnih črt državljanske vojne, ki se je razvnela med drugo svetovno vojno in je bila kasneje prenešena v kategorijo »narodno osvobodilne vojne«. Notranji sovražniki so bili predmet posebnega odpora prav zato, ker so bili sonarodnjaki; toda ta odpor je tako globok in popoln, da izniči samo nacionalno identiteto notranjega sovražnika, identiteto, zaradi katere je namreč postal tako nepopravljivo osovražen. Morda bi religiozna kategorija »renegata« lahko pomagala razložiti ta pojav, ki ga srečamo tudi v Jugoslaviji,

⁴ Prim. G. Neppi Modona (ured.) *Giustizia penale e guerra di liberazione*, Angeli, Milano 1984, str. 29 in 30. O neupoštevanju določil, ki jih je izdal CLN, v italijanski zakonodaji, prim. C. Pavone. *Tre governi due occupazioni, in Italia contemporanea*, št. 160 (spt. 1985), str. 76—79.

kjer je bila večkratna neusmiljena državljanska vojna popolnoma razvidno dejstvo, pa ga vendar niso nikoli imenovali s tem imenom.⁵

Torej ni slučaj, da so za enega redkih nefašističnih piscev, ki so v novejšem času odkrito pisali o državljanski vojni, v recenziji označili njegov spis s »tudi Salò je naša zgodovina«.⁶ Če pa stojimo sredi zgodovine, moramo nujno vrniti obema stranema njuno realno fiziognomijo; samo s tem se izognemo instrumentalnim posplošitvam in napačnim poravnavam, ki ne delajo časti mrtvim z obeh strani, zlasti ne njim, ki jim odvzamemo identiteto njihovega življenja.

Če torej odklonimo stališče, da »državljanske vojne ni bilo«, kakor se je na kratko izrazil katoličan, ki je v njem sam sodeloval, pozneje pa postal zgodovinar⁷ (k posebnim težavam, ki jih imajo s tem konceptom katoliki, se bom še povrnil), če moramo pristati na to, da je Carlo Galante Garrone leta 1947 zapisal, da se je bila »krvava državljanska vojna«,⁸ pač ne moremo sprejeti mnenja, da je šlo za nesporazum oziroma »zmoto«. Naj se sliši še tako čudno, vendar je ta izraz, čeprav v navednicah, uporabil Togliatti v spisu iz leta 1947 o Moralni krizi mladih Italijanov:

»Če je bil v vojni med obema stranema prepad in se je prelivala kri, to še ne pomeni, da med nami in enim delom tistih, ki so se bili proti nam, ni bilo tistega, čemur bi rekel — če ta beseda ni neustrezna za tako globoko politično in socialno dejstvo — »zmota«.⁹

Brezobzirnost komunističnega voditelja je znana; sicer pa v spisih, ki so zbrani v njegovih Delih za leta 1944—1955 nisem, če se ne motim, nikjer zasledili besede »državljanska vojna«. Čeprav bi bile Togliattijeve besede, če bi se nanašale le na čas pred 8. septembrom, in sicer za mlade antifašiste, ki nikoli niso bili na drugi strani, deloma lahko celo resnične, saj je Italo Calvino dal partizanu Kimu v usta naslednje besede: »Zadošča malenkost, napačen korak, vzgib duše, pa se znajdeš na drugi strani.«¹⁰

In prav to »malenkost«, ki lahko ustvari prepad, je treba razložiti. Razložiti jo je treba skupaj z zagrizenostjo obeh strani, da sta vztrajali pri posledicah svoje izbire v boju, katerega izid je bil že vnaprej določen (verjetno tudi za številne fašiste, ki so do zadnjega trenutka verjeli v tajno orožje, ki da ga pripravljajo v Nemčiji). Argument, ki ga je uporabil René Rémond, da bitki za Vichy in rezistenci ni mogoče reči državljanska vojna, torej ne more veljati ne za Italijo in tudi ne za Francijo. Po mnenju francoskega učenjaka bi morala državljanska vojna imeti »un rapport de force relativement équilibré« — resnično uravnoteženo razmerje moči — rezistenca pa je leta 1944 uživala že simpatije

⁵ V pogovoru z Milico Kacin-Wohinz (1985).

⁶ Prim. G. Bocca, *La Repubblica di Mussolini*, Laterza, Bari 1977; in recenzija N. Tranfraglie v *La Repubblica*, 20. 2. 1977.

⁷ Prim. E. Gorrieri, *La Repubblica di Montefiorino*, Per una storia della Resistenza in Emilia, Il Mulino, Bologna, 1966, str. 712.

⁸ Prim. C. Galante Garrone, *Partigiani e CLN davanti ai tribunali civili*, v *Il Ponte*, III (1947), str. 1054.

⁹ Glej P. Togliatti, *Opere*, V, 1944—1955, ured. L. Gruppi, Ed. Riuniti, Roma 1984, str. 105.

¹⁰ Prim. I. Calvino *Il sentiero dei nidi di ragno*, Einaudi, Torino 1964, 146 str.

večjega dela Francozov.¹¹ Sam menim, da pri tej presoji ni mogoče izhajati iz kriterija številčnosti, posebej zato ne, ker je številčnost, kakor je bilo v Franciji od 1940 do 1944, podvržena naglim spremembam.

Priznati pa moram, da bi z večjo gotovostjo lahko uporabili izraz »državljska vojna«, če bi na jugu Italije prišlo do fašistične gverile.¹² Le občasni pojavi ali manjše število posameznih domačih fašistov, ki so ob umiku ostali na kraju samem ali pa so bili poslani s severa, ne opravičuje take sodbe.¹³ Pretirano, če ne že kar izmišljeno pa se pojavlja ta paradigma v propagandi RSI. Tako na primer v spisu, ki naj bi ga bil napisal na sever prebegli Sicilijanec in v katerem je popisan nastanek neke odporiške skupine na italijanskem jugu; v drugem podobnem članku pa že naslov opozarja: »Fašizem v okupirani Italiji je dvignil orožje.«¹⁴

Dejstvo je, da je postal odpor na severu eden kanalov, iz katerih je izvirala državljanska vojna, na jugu pa je bilo geslo »ne bomo začeli«¹⁵ predvsem odraz utrujenosti, nezaupanja in tujstva do nove protinemške domovinske vojne in do tistega, ki jo je oznanjal. To geslo naj bi kazalo nostalgijo ali, še bolje, umazane nagibe do fašizma; nikakor pa ni bilo izraz hotenja, prijeti za orožje proti kraljevi vladi in zaveznikom. Treba je še dodati, da priča to neravnotežje med severnim in južnim položajem o dejstvu, da državljanska vojna ni potekala toliko med jugom kraljevine in RSI kot med fašisti in antifašisti, in da se je torej odvijala samo na ozemlju, na katerem sta bili prisotni obe strani. To dokazuje tudi dejstvo, da sta se tako severna kot južna vlada izogibali direktnemu spopadu rednih vojska na gotski črti.

3. Da bi razumeli obojestransko zagnanost (mislim seveda na prepričane militante obeh strani), moramo najprej podati nekaj zelo splošnih opazk.

Uporniki, ki so tvegali, glede na dolžino ne pa na izid vojne, (zaradi tega individualno tveganje seveda ni bilo nič manjše), so opozarjali na to, da morajo tako posamezniki kot ljudstvo »pomagati usodi«, ki jim je pri poteku vojne naklonjena, s čimer si bodo to usodo šele tudi zaslužili.¹⁶

Državljsko vojno med fašisti in antifašisti moramo razumeti tudi kot neko vrsto rekapitulacije in končnega obračuna v igri, ki se je začela med leti 1919 in 1922. V tej zvezi je značilna obnova ideje rdečega dvoletja, katere nosilci so bili nekateri starejši uporniki in ki je očarala veliko mladih. Tiste čase je nek toskanski garibaldinec povedal, da so bili to:

¹¹ Prim. R. Rémond *Le progres du consensus*, v *Vingtième Siècle*, str. 127.

¹² V pogovoru s Tim Masonom (1985).

¹³ Glej kratek spis G. Conti *La RSI e l'attività del fascismo clandestino nell'Italia liberata dal settembre 1943 all'aprile 1945*, v *Storia contemporanea*, X (1979), str. 941—1018.

¹⁴ Katalog fundacije Il Fondo della Repubblica Sociale italiana pri La Fondazione Luigi Micheletti, ured. D. Mor in A. Sorlini, Brescia 1985, št. 1141 (Rifrapa pripoveduje 10. 11. 44; že objavljeno v »Repubblica fascista«, št. 1197 (Edizioni Erre, Mil. 1945). Tudi št. 1145, letak *Lettere censurate*.

¹⁵ Glej v eseju Enzo Forcella, posvečenem M. Occhipinti *Una donna di Ragusa*. Feltrinelli, Milano 1957 in AA. VV. *L'altro dopoguerra*. Roma e il Sud, 1943—45, ured. N. Gallerano, Angeli, Milano 1985.

¹⁶ V pogovoru z Vittorio Foa (1985).

»... srečni trenutki, najlepši v mojem življenju, ko sem živel s svojim oddelkom v idealnem okolju, kjer smo bili, kakor je posrečeno rekel železničar Bonazzi, vsi za enega, eden za vse, kakor v letih 1919 do 1922, se pravi, takrat, ko svoboda ni bila pravljica, temveč živa resničnost.«¹⁷

Flamigni in Marzocchi govorita o občinah, ki so se s ponosom spominjale, da fašistov niso spustili čez bojno črto; navajata tudi primer iz San Leonardo di Forlì, ki je bil središče odpora in sedež CLN, partizanskih komand in organizacij KPI.¹⁸ Ko je za Veliko noč 1945 tamkajšnji župan pozval prebivalce k pomiritvi, so Zaščitne skupine žena odgovorile, da so bratsko vojno proti delavcem sprožili fašisti že pred dvajsetimi leti in da je »zelo lahko« klicati k spravi zdaj, ko se bliža ura obračuna.¹⁹ Stari torinski delavci so še zdaj v intervjujih za neko zgodovinsko raziskavo v spominu združevali čas 1919—21 z obdobjem 1943—45. Zgodovinarica, ki jih je spraševala, je izjavila, da ne gre le za spomin na dvajsetletje, pač pa da je to »zagotovo že interpretacija zgodovine, način rezoniranja kot odkup od poraza.«²⁰

Tudi fašistični mit o vrnitvi k izvoru je možno brati tako v programskem kot v nostalgичnem ključu; prav tako je mogoče videti poudarjanje vloge komunistov kot hujskačev na državljansko vojno (ki ga najdemo še danes v zgoraj omenjeni Pisanójevi Zgodovini) zunaj taktičnih vidikov in le kot pokazatelj prastarega izziva glavnemu sovražniku, ki bi brez njega fašizem tvegala izgubiti identiteto. Kapetan Alberto Tomba je 25. oktobra 1944 napisal duceju naslednje besede, s katerimi je sintetiziral stališče številnih fašistov RSI:

»Izdaja nam je, poleg mnogih nesreč, omogočila tudi pozlatitev velikih idej fašizma in osvojitve ljudske duše v tej Drugi revoluciji.«²¹

Podobno se je izrazil tudi Jens Petersen v zvezi z leti 1919 do 1922:

»V bojni in vojni mitologiji fašizma sta vojna in državljanska vojna sklenila nerazdružno pogodbo.«²²

Definicija državljanske vojne je za leta 1919—1922 res vprašljiva, čeprav so jo osvojili takrat in kmalu potem socialisti, komunisti in fašisti; tudi sam Petersen glede tega ni povsem prepričan, ko upošteva »enostransko distribucijo razlogov za nasilje«. Adrian Lyttelton pa je poudaril, da je bilo fašistično nasilje organizirano, socialistično pa ne.²³

¹⁷ Poročilo (s. d.) s podpisom De Gaudio o dogodkih v »Casone dei ferrovieri« med osvobodilnimi boji za Firence (ISRT, Fondo relazioni ufficiali delle formazioni partigiane, b. l., Firenze, s. f. divisione Garibaldi Potente, isn. XXII bis, brigata Vittorio Sinigaglia).

¹⁸ S. Flamigni, L. Marzocchi, Resistenza in Romagna. Antifascismo, partigiani e popolo in provincia di Forlì. La Pietra, Milano, 1969, str. 230.

¹⁹ Prim. A. Bravo, La repubblica partigiana dell'Alto Monferrato, Giappichelli, Torino 1964, str. 230.

²⁰ Prim. L. Passerini, Torino operaia e fascismo, Laterza, Bari 1984, str. 76.

²¹ ACS, RSI, SPD, Cart Ris., b. 24, fasc. 165.

²² Prim. J. Petersen, Il problema della violenza nel fascismo italiano, v Storia contemporanea, XIII (1982), str. 990.

²³ J. Petersen ibid. in A. Lyttelton, Fascismo e violenza: conflitto sociale e azione politica in Italia nel primo dopoguerra, ibid., str. 978.

Vendar sta prav spomin na vse prelahke skvadristične zmage iz let 1920—22 in presenečenje nad ugotovitvijo, da je bilo to pot tudi antifašistično nasilje organizirano in da so se antifašisti borili, napeljale republikanske fašiste, da so podivjali zoper sovražnika.

Seveda pa nas tudi sklicevanje na formulo obračuna (ki jo je uporabil tudi Rouso v že omenjenem eseu o Vichyju, zlasti v zvezi z antidreyfusovci, sovražniki ljudske fronte in obrekljivci načel iz 1889) ne sme zavesti, da bi prezrli podatke in aspiracije po novem, ki so karakterizirale tiste sile, ki so kvalificirale revolucionarno geslo. Prav tako ne smemo pozabiti, da je bil odnos med antifašizmom dvajsetih let in rezistenco odnos mirne kontinuitete, ki pa je nosil v sebi ogromna generacijska soočanja. Vsekakor pa je res, da so fašisti v Italiji veljali za silo, ki zavira razvoj novega; zato je hotela rezistenca obračunati s fašizmom kot takim, z avtohtono silo, ki ji za pridobitev in uporabo moči ni bilo treba čakati na prihod nemških tankov, kakor so morale čakati enake sile v Franciji.

Fašisti RSI so bili osovraženi predvsem kot simboličen koncentrat dvajsetletnih žalitev italijanskega naroda. Nedvoumni, popolni in dokončni poraz fašizma so kot nujno premiso za prehod v fazo preseganja same antiteze fašizem-antifašizem videli šele pozneje, čeprav so postavili nekateri to podmeno že tedaj. Naj za vse te primere navedem samo enega, in sicer znano »nenasilnega« Alda Capitinija, primer, ki bi ga bilo treba obravnavati posebej:

»Beseda ‚antifašist‘ bo nemara nekega dne prav tako nepotrebna in odveč kot beseda ‚fašist‘. Razen v enem primeru: če se bodo ostanki fašizma spet pojavili znotraj novih političnih razvrstitev.«²⁴

Potrditve tega lahko najdemo v dejstvu, da je odporniški tisk na najrazličnejše načine skušal zelo na kratko opraviti z dolgo dobo fašizma (zlasti z njegovim izvorom, »naravo« in vojno katastrofo), na nevojaški ravni pa se ni ali se skoraj ni izrecno ukvarjal z RSI. Republikanske fašiste vidimo kot simbol in potrditev in morebiti kot skrajni primer tega, da fašizem ni samo njegov najbolj upadljivi in predrzni del — (tako se je na primer izrazil list »Giustizia e libertà«, patriotično glasilo Kocijskih alp).²⁵

Slednjič bi morali ugotoviti še, ali so se v državljanski vojni v Italiji v letih 1943—1945 pojavljali razkoli, zamere, stara maščevalnost, antagonistične koncepcije italijanskega človeka, ki presegajo samo opozicijo fašizem-antifašizem in ki bi lahko pripomogli k razumevanju odstopanj, ki so vodilo našega diskurza.

V sestavku z decembra 1943 je Riccardo Lombardi trdil, da »leto 1922 ni nič drugega kot ponovitev leta 1898, ustrezno prirejena za ta spremenjeni čas.«²⁶ To je iztočnica, ki vodi v zgoraj omenjeno smer in ki se veže na temo korenin in predhodnikov fašizma v Italiji, začenši z znamenitimi besedami

²⁴ Prim. A. Capitini, *Prime idee di orientamento*, Perugia 1944 (članek je bil napisan za COS, Center za socialno orientacijo, ki ga je bil sam ustanovil).

²⁵ Članek I nostri nemici, junij 1944, nav. v M. Giovana, *Storia di una formazione partigiana*, Einaudi, Torino, s. 102.

²⁶ R. Lombardi, *Il partito d'azione. Cos'è e cosa vuole*, ponovno natisnjen v maju 1945, str. 8.

Giustina Fortounata: »Je to revolucija? Ne, to je odkritje.« (Besedna igra: *rivoluzione-rivelazione* — op. prev.)

Obe strani, ki sta se spustili v državljansko vojno, sta se namreč kosali tudi za bližnjo preteklost nacije, zlasti za risorgimento (preporod). Nič novega ni, da so bile različne interpretacije procesa oblikovanja nacionalne enotnosti uporabljene kot orodje političnega boja. Toda v obdobju 1943—1945 je bilo konec razkola enotnosti preporodovske tradicije kot instrumenta »nacionalizacije« italijanskih množic. Obe strani sta se sklicevali na velike osebnosti risorgimenta, zlasti na Mazzinija in Garibaldija. In prav zadnji je bil kot največji junak »preporodovske enotnosti« najbolj opazno razdvojen. Da so si ga fašisti prilastili po krivici, ne spremeni bistveno stvari. Treba je, nasprotno, poudariti, da se sklicevanje na preporod nanaša zlasti na nacionalno domovinsko čustvo (skoraj izključno pri fašistih) tega gesla, pri članih odporiškega gibanja pa tudi na splošna načela — svobode, pravice, bratstva med narodi itd. Za obe strani velja, da nista bili zmožni priznati, da je imel tudi risorgimento močne poteze državljanske vojne, zlasti v najbolj popularnem dogodku — ekspediciji tisočerih, v kateri so se bojevali izključno Italijani zoper Italijane. Surova izkušnja sedanje državljanske vojne očitno ni zadoščala, da bi docela prežela pomirjujočo vizijo preteklosti, ki je postala kljub temu instrument zdaj že krvave bitke.

Treba je samo še dodati, da je tedaj dobila že sama beseda »fašist« pomen, ki je daleč presegal konkretno in specifično zgodovinsko izkušnjo fašizma. Tako je dobila ta beseda izredno močno simbolično vrednost, ki označuje neko človeško vrsto (ne le italijansko, v tem smislu ta pojav presega pravkar omenjenega) z negativno konotacijo. Partizane, ki so se bili spridili in počenjali kriminalna dejanja, so njihovi tovariši kaj hitro imeli za »fašiste«.²⁷ Da se je beseda »fašist« kot zmerjavka obdržala in da so jo rabili vsevpred za javno in zasebno sramotenje, je še en vpogled v to, kako se je njena semantična vsebina razširila čez vsako zgodovinsko upravičeno mero, k čemur je največ prispevala prav RSI.

4. Ugotovitev rojstva državljanske vojne navadno spremlja prenos vsake odgovornosti za njen začetek na nasprotnika.

Giorgio Bocca uporabi v tej zvezi prepričljive, vendar nezadostne premisleke:

»Očitno je, da so se prej premaknili antifašisti kot fašisti, najprej pa so se premaknili komunisti: na njih je, da z orožjem dokažejo, da obstajajo Italijani, pripravljeni plačati povratno vozovnico demokraciji; neofašizmu bi, seveda, bolj ustrezal notranji mir kot dokaz ljudskega konsenza in odpovedi.«²⁸

Nedvomno bi ustrezal. Vendar tako, da bi pustil neporavnane nekatere razloge za ponovno rojstvo fašizma in za njegov, iz lastne notranjščine zrasel teren za državljansko vojno.

²⁷ Gl. npr. sintagmo »fašisti in kriminalci«, ki sta jo v resoluciji uporabili I. divizija in 62. brigada garibaldincev (Severna Emilija) 21. dec. 1944 (Nac. Institut za zgod. osvobodilnega gibanja v Italiji in Institut Gramsci, *Le brigate Garibaldi nella Resistenza*, Feltrinelli, Milano 1979, str. 1257).

²⁸ Prim. G. Bocca, op. cit., str. 97.

Treba je bilo predvsem pregnati občutek frustracije, ki so ga nekateri fašisti vendar morali občutiti ob neslavnem razpadu režima. Na vprašanje »Kako se je moglo zgoditi?«, je bil najbolj pri roki tak odgovor (*lectio faciliior*), ki je vrgel krivdo na izdajalce, s katerimi je treba obračunati, da bi, predvsem sebi, dokazali, da so še živi. O maščevanju govorijo vsi prvi pozivi, ki sta jih iz Nemčije poslala Pavolini in Vittorio Mussolini takrat, ko je bil duce še zaprt na Gran Sassu; eksemplarično kaznovanje »izdajalskih barab« je Mussolini osebno predvidel v govoru po radiu kmalu po prihodu v Nemčijo.²⁹

Izdajalci, ki jih je bilo treba kaznovati, so bili zlasti člani Velikega sveta (Gran Consiglio), za katere je pozneje poskrbel proces v Veroni; toda krog je bil še širši, zajemal je vse, ki so se bili obrnili po vetru in vse tiste, ki so v dvajsetletju okrnili fašistično zmago. Kar mimogrede so se znašli na teh pozicijah tako stara garda kot mladeniči. Ker pa se je kaznovanje hierarhov pokazalo kot »fingirani teror«,³⁰ se je krog kaznovancev še in še širil, tako da je na koncu tendenčno zajemal italijansko ljudstvo v celoti, ljudstvo, v čigar imenu je bilo maščevanje zahtevano. In tako so se elitistične težnje in demagoški populizem, ki so označevali celotno zgodovino fašizma, pokazali v RSI v popolnoma jasnem nasprotju.

Mussolini je navedel nagrobni napis, ki ga je Carlo Dossi posvetil Crispiju:

»Francesco Crispi /pogumen mož, je sanjal/ o veliki Italiji /in je v Italijanih poskušal vžgati/ zavest o lastni vrednosti. /Množica pa mu je odvrnila/ da hoče ostati majhna in podla. /Tako je med tolikerimi prostovoljnimi Pigmejci/ podoba Crispija zrasla do neba.«

»Ta epigraf«, je komentiral duce, »nam vrača moč za današnji čas.«³¹ Za kontrapunkt lahko navedemo trditev, ki je zapopadana v nekem komunističnem pozivu:

»Mi nismo narod strahopetcev in lenuhov in nimamo hlapčevske duše.«³²

V soglasju s svojim ducejem je nek dvaindvajsetletni fašist zapisal takole:

»Najhujša Mussolinijeva napaka je bila, da je precenjeval svoje ljudstvo [to je ljudstvo, ki] ne mara trpeti, da bi postalo veliko, močno in bogato.«³³

Drug fašist pa se je izrazil tako: »Prišla bo ura sodbe in obračuna.«³⁴

²⁹ Prav tam, str. 14—25.

³⁰ Izraz je uporabil G. Bocca, op. cit., str. 124—27.

³¹ Iz listin Segreteria particolare del duce, RSI, Carteggio riservato, v T. M. Mazzatosta, *Educazione e scuola nella Repubblica sociale italiana*, v *Storia contemporanea*, IX (1978), str. 91.

³² Il partito comunista al popolo italiano, stpe. 1943, v *Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Relazione e documenti presentati alla direzione del partito al V congresso del Partito comunista italiano*, Uvod G. Amendola, Ed. Riuniti, Roma 1963, str. 216.

³³ Dnevnik Ottavio Rocchi, ki so ga 1944. ustrelili partizani v Parmensi: prim. Lettere dei caduti della RSI, ured. Associazione nazionale famiglie dei caduti e dispersi della RSI, Borghese e Cirrapico editori associati, Roma 1975, str. 24. Opraviti imamo z značilno fašistično težnjo po mimetiziranju nasprotnikov, kolikor je le mogoče; zato je na ovitku naslov spremenjen v *Lettere dei condannati a morte della RSI*.

³⁴ Pismo z dne 17. 11. 1944 Azelio Pacini (*Lettere dei caduti della RSI*, cit. str. 177).

Po alarmu za zračni napad je na enem rimskih avtobusov pisalo:

»Mussolinija so vsi izdali! Temu so krivi podleži, ki so izdajali.«³⁵

Z grobstvo, ki je zaradi okoliščin postala patetična, je reški skvadrist, komandant odseka v neki brigadi črnosrajčnikov, naredil apologijo svojega življenja, ki da »se dviga nad sivo množico večine« in dodal:

»Manjšina vlada večini, manjšina dela Zgodovino; večina jo mora prenesti! Raje sem na strani tistih, ki jo vsiljujejo drugim.«³⁶

Ta stališča temeljijo na prepričanju, da Italije ni uničil fašizem, pač pa da je Italija uničila fašizem; to prepričanje namreč še zdaj najdemo na primer v *Storia del fascismo* avtorjev Rautija in Sermontija, ki povzemata po Evoli naslednjo trditev:

»Nismo se bali, da bi preobrnili tezo nekakšnega antifašizma v zatrjevanje, da fašizem ni deloval negativno na italijansko ljudstvo, na italijansko 'raso', temveč nasprotno: prav to ljudstvo, ta 'rasa' je delovala negativno na fašizem.«³⁷

Sicer pa je tudi sam Hitler pri dokazovanju, kolikšna da je nehvaležnost, prišel do tega, da je:

»...zlasti po porazih na vzhodu vedno pogostejše in vedno bolj zagrenjeno govoril, da bodo morali Nemci podleči, če niso pripravljeni iti za njim na pot zmage.«³⁸

Verjetno najbolj zaskrbljujočo preobrazbo fašistov v nasilneže predstavljajo ljudje, ki so bili pred 25. julijem mlačni fašisti, po 8. septembru pa so odkrili v sebi plamen militanstva. Lekarnar Oreste Millone, ki je postal komisar republikanskega fašija v Droneru in so ga kasneje ustrelili partizani, se prej nikoli »ni odlikoval s posebnim izkazovanjem fašizma, čeprav se je kitil s kvalifikacijo skvadrista.«³⁹ Franco Calamandrei je v svojem dnevniku zapisal:

»N., dobrodušni, prijazni, navidez umirjeni N. je bil med nemško okupacijo Firenc ustreljen skupaj z očetom; ustrelili so ga gapovci (GAP) kot sistematičnega denuncianta Judov SSu.«⁴⁰

³⁵ F. Calamandrei, *La vita indivisibile. Diario 1941—1947*, Editori Riuniti, Roma 1984, str. 142 (7. marca 1944).

³⁶ Pismo Umberto Scramelli materi, 28. oktobra 1944 (*Lettere dei caduti della RSI*, cit. str. 168).

³⁷ J. Evola, *Il fascismo. Saggio di una analisi critica dal punto di vista della Destra*, Volpe, Roma 1984, str. 98; in prim. P. Rauti, R. Sermonti, *Storia del fascismo, I, Le interpretazioni e le origini*, Centro editoriale nazionale, Roma 1976, str. 46—47.

³⁸ Tako je popisal Hitlerjevo »zlovoljnost« K. Hildebrand, *Il terzo Reich*, Laterza, Bari 1983, str. 112.

³⁹ Prim. M. Giovana, cit., str. 70.

⁴⁰ Prim. F. Calamandrei, *Diario*, cit. str. 213 (19. avgusta 1945).

Lahko bi navedli še druge primere.⁴¹ Vendar bom raje opisal sliko, ki jo je Fenoglio narisal za poročnika X, brata partizana Kyra, češ da:

»... med vojno ni bil posebno vnet... A po 8. septembru... se je spremenil, se razvnel in izbruhnil; bil je med prvimi fašisti, med najbolj izrazitimi in krvoločnimi.«⁴²

Zato se torej ni treba čuditi, da so se po 8. septembru na vseh koncih pojavili fašisti spontano, ne da bi čakali vstajenje Mussolinija, ki je bil za nekatere tudi fizično mrtev, in na ustanovitev RSI. Dodati pa je treba, da so poleg teh prvih pojavov manifestacij želje po maščevanju prisotni tudi poskusi pomiritve (ki jih ne smemo zamenjati z oportunističnimi manevri zadnjih mesecev) — kdaj pa kdaj v imenu generacijske solidarnosti med mladimi in včasih zaradi splošnega nasprotovanja kralju in Badogliu, spet drugič pa zaradi utrujenosti in iznemoglosti (kakor se je godilo fašistu iz Forlija, ki je dejal: »Sem jih delil, sem jih dobil, zdaj smo si bot in se ne grem več«).⁴³

Tudi o tej drugi težnji je bilo precej povedanega.⁴⁴ Na tem mestu se bom omejil le na enega manjših pripetljajev, ki prav zaradi svoje majhnosti kaže relativno širino pojava določene izbire med odporom in RSI, pojava, ki ponekod še ni docela raziskan. Več let kasneje je komunist iz Montelupa (Empoli) povedal:

»Prvi fašisti, ki so se v začetku pojavili na sceni, so bili popustljivi in so skušali razumeti nov položaj oziroma so se trudili, da bi se približali nekaterim antifašistom, da bi z njimi sodelovali; sčasoma, ko je bila z nemško podporo ustanovljena RSI, pa so spet privzeli stare metode.«⁴⁵

To pričanje je zanimivo tudi zato, ker individualizira, četudi le približno, trenutek, ko so se nehali poskusi za pomiritev in se je začelo nezadržno drsenje v državljansko vojno. O zavzetju stališč antifašistov do pomiritve bom govoril kasneje. Kar zadeva fašiste, naj omenim direktivo ministra za Ljudsko kulturo Fernanda Mezzasoma z dne 15. oktobra:

»Časopisi naj prenehajo z objavljanjem apelov k pomiritvi in k bratstvu Italijanov. Po petinštiridesetih dneh zastrupljanja javnega mnjenja, po škandalih in pridiganju o sovraštvu in lovu na človeka pomenijo take pietistične manifestacije kazalec malodušja in mlačnosti.«⁴⁶

Pri komentiranju pokola v Ferrari je Farinacci v »Il regime fascista« zapisal:

⁴¹ Glej v navedbah G. Bocca, cit. str. 26—26 in 78—79; in v E. Gorrieri, cit. str. 48—49.

⁴² Prim. B. Fenoglio, *Il partigiano Johnny*, Einaudi, Torino 1968, str. 124.

⁴³ Prim. S. Flamigni, L. Marzocchi, cit. str. 116.

⁴⁴ Glej na primer: S. Flamigni, L. Marzocchi, cit. str. 115—18; E. Gorrieri, cit. str. 212—213, G. Bocca, cit. str. 17, 75—77.

⁴⁵ Glej *La resistenza al fascismo a Montelupo nel 1943—44*, pričanje, ki ga je zapisal Giuseppe Romano oktobra 1966 (ISRT, Carte archivi comunali, b. 2, fasc. 11).

⁴⁶ Cit. v E. Amicucci, *I seicento giorni di Mussolini*, Faro, Roma 1949, str. 122.

»Geslo je bilo: oko za oko, zob za zob... Nemara je prevladovalo mnenje, da nimamo moči in poguma, da bi reagirali. Zdaj so spregovorila dejstva.«⁴⁷

Deakin pojasnjuje, kako je kongres v Veroni nakazal odločilni obrat fašistov k državljanski vojni — deloma tudi zato, ker je strankin sekretar Pavolini uporabil represijo proti morilcem federalnega sekretarja Ferrare Ghisellinija in s tem poskušal zvesti fašistični kaos na obseg ene same stranke.⁴⁸

Res je, da si majhna, z vseh vetrov zbrana vodilna skupina RSI ni mogla privoščiti, da bi ogrozila svoj položaj in tisto malo vpliva, ki ga je imela na tisti del prebivalstva, ki ga je plašila institucionalna praznina po 8. septembru. Vrh tega pa si tipično prepričanje fašistov, da množica najbolj sovražni nered, ni moglo kaj, da ne bi sililo vlade RSI k uporabi represivnih ukrepov zoper kršilce reda. To je resnica, čeprav je RSI v isti sapi spravljala v obup drugi obraz fašizma, to je, obraz kaosa (Neumannov Behemonth).

Vlada RSI je poleg tega čutila potrebo, da ne vsaja sumničenj nemškemu zavezniku, ki je v preobleki okupatorja postal bolj zahteven in nezaupljiv. S tega vidika je bila državljanska vojna naslednji zalog nacistični Nemčiji. Nemcem je bilo torej treba dokazati, da se zmorejo fašisti, če že niso zmožni resnega boja zoper zunanjega sovražnika, prav kot fašisti spopasti z notranjim nasprotnikom.

»Ujeli so me samo zato, ker sem bil fašist in brez kakršnegakoli drugega razloga.« Tako je napisal v svojem zadnjem pismu štiridesetletni Andrea Perucini, sekretar fašija iz Ronchija, ki so ga ustrelili garibaldinci divizije Natisone in ki so ga pozneje pohvalili, da se je pred smrtjo vedel dostojanstveno.⁴⁹

Sele ustanovitev Črnih brigad, ki jo je oznanil Pavolini eno leto po 25. juliju 1943, je konstituirala točko zaveze fašistov kot fašistov državljanski vojni. Iniciativa je de facto izhajala iz razpada enot Guardia nazionale repubblicana, ki je bila notranje ogródje vojske; vendar ta podatek samo še bolj osvetljuje dejstvo, v kolikšni meri so fašisti doumeli, da si bodo morali končni obračun priigrati sami. Tako se je glasil Pavolinijev razglas:

»Vsi regularni člani fašistične stranke od 18. do 60. let sestavljajo pomozni korpus Črnih srajc.«⁵⁰

Malo pred tem, 27. junija, je Pavolini v pismu Mussoliniju tožil nad »apolitičnimi« muhavostmi Grazianija in govoril o potrebi, da bi se »postavili na teren oboroženih politikov zoper oborožene politike.«⁵¹ Zdaj, 25. julija pa je po radiu javno sporočil svoj koncept:

»Ne zadošča, da se opredeljujemo za Italijo, dokler obstaja še Italija Badoglia in Palmira Togliattija.«

⁴⁷ Članek Dalle parole ai fatti, 17. oktobra 1943 (cit. v G. Bocca, cit. str. 99).

⁴⁸ Prim. F. W. Deakin, Storia della Repubblica di Salò, Einaudi, Torino 1963, str. 613—621.

⁴⁹ Prim. Lettere dei caduti della RSI, cit. str. 110; in G. Padoan (Vanni), Abbiamo lottato insieme. Partigiani italiani e sloveni al confine orientale, Del Bianco, Udine 1965, str. 52—54.

⁵⁰ Prim. Corriere della Sera, 26. julija 1944 (cit. v G. Bocca, op. cit. str. 269—0).

⁵¹ Prim. F. W. Deakin, cit. str. 686—87.

Hkrati je z nesramnostjo (in predrznostjo), s kakršno so fašisti odkrivali občutek frustracije in skoraj zavidanja (za fašiste novi občutki, zlasti glede na partizane), je strankin sekretar zatrdil:

»Italijani se ne strašijo boja... Vendar pa ne ljubijo kasarniškega življenja in nočejo biti ograjeni in vkalupljeni v regimente... Partizansko gibanje je uspešno prav zato, ker ima bojevnika v partizanskih vrstah občutek, da je svoboden. Ponosen je na svoje delo, ker lahko okrepa samostojno in razvija svojo dejavnost glede na svojo osebnost. Ustvariti je torej treba protipartizansko gibanje na enaki podlagi in z enakimi značilnostmi.«

O fašistih, ki so bili ostali na jugu, je Pavolini sklenil na podoben način. V »direktivah«, ki jih je poslal federalnim komisarjem 11. junija 1944 namreč beremo, da morajo fašisti, ki so ostali na mestu:

»... imeti zagotovilo, da začnejo z lokalnim ilegalnim fašizmom, ki bo v zunanjem izrazu enak dejavnosti ilegalnih strank naših nasprotnikov oziroma naših opozicionalcev nasploh, v provincah pod našim nadzorstvom.«⁵²

Značilna za državljansko vojno je neusmiljenost in hkrati nenadno odkritje stičnih točk med nasprotnikoma — od dejanj žaljenja, zasramovanja do usmiljenja — dejanj, ki navadno ne sodijo v vojno med dvema rednima armadama.

Nuto Revelli pripoveduje, da je v času, ko je bil v gorah, izmenjal po telefonu z nekim oblastnikom iz Cunea celo ploho žalitev.⁵³ Ko je neki garibaldinski komandant zahteval predajo:

»... so fašisti odgovorili z rafali strojnice in z znano pesmijo umirajočih vranov: Battaglioni del Duce, battaglioni... In bitka se je bolj ali manj intenzivno nadaljevala tako več ur. Sovražniki niso več peli, pač pa so naši hrabri garibaldinci, ne oziraje se na bližnjo smrt za marsikaterega med njimi, povzeli s: Kaj nas briga, če nam rečejo banditi... ljudstvo dobro ve, kdo so njegovi sinovi...«⁵⁴

Pretresljiv je prizor med nekim fašistom in umirajočim ujetim partizanom:

»Mamma', je klical partizan, ki sem ga moral na rokah nesti do sanitetne postaje. Edina misel umirajočega je bila njegova mati. Nenehno me je spraševal, ali smo kaj storili tudi njegovi mami, spraševal je po tebi, kakšna si, ali sem dobil od tebe kaj pošte, ali imam tvojo sliko, ker da je on nima, in bi po njej lahko še enkrat videl svojo mater!«

Mladi fašist se poskuša izmakniti grozi s tem, da sam pri sebi potrdi pravilnost svoje izbire:

»Želel sem, da bi temu prizoru prisostvovali tisti, ki so s tako lahkoto razpravljali in govorili o 8. septembru [ki je v vseh pričanjih fašistov prava

⁵² Prim. v G. Conti, cit. str. 976.

⁵³ Prim. N. Revelli, *La guerra dei poveri*, Einaudi, Torino 1979, str. 177 (17. april 1944).

⁵⁴ Relazione sull'attacco al presidio di Fara, Comando della 81^a brigata Volante Loss, 21. marca 1945 (IG. Archivio delle Brigate Garibaldi, 08315).

mora], ne da bi vedeli, kakšne strahote in kakšen propad je ta dan prinesel naši domovini. Zakaj, vidiš, ta partizan, ta, na katerega sem moral streljati, da ne bi on ubil mene, je govoril isti jezik kot jaz, rekel je „Mamma!“ Tako kot pravim jaz zdaj: bil je moj brat! Verjemi, da bi v tem trenutku, če bi imel v rokah tistega ... in tiste, ki so mu pomagali ..., da bi jih zmlél.«⁵⁵

O popolni zmešnjavi, ki jo je rešila šele intervencija oficirjev, pripoveduje Franco Calamandrei; gre za dogodek po nekem spopadu v Rimu pred kasarno v drevoredu Giulio Cesare:

»Po pločniku teče fašist in strelja s strojnico. Obrne se, vstopi [v pivnico, kamor se je bil zatekel tudi Calamandrei]; je mlad in zbežan in nosi usnjen črn suknjič; ženskam, ki ga gledajo zgroženo in prezirljivo, reče: „Da bi vedeli, kako je šele meni! Ne zmorem več! Da moramo početi vse to za Italijane!“ In bruhne v jok, odvrže orožje in se skoraj onesveščen sesede na stol. Pretresene ženske [vidite nenadno spremembo] ga obkrožijo, ga začnejo stresati in planejo v jok še same.«⁵⁶

Še bolj pogostni in bolj znani so nasprotni dogodki, ko se fašisti, v skladu s tipom kulture, o kateri teče beseda, v neki njihovi pesmi »nas smrt ne plaši, z njo se bomo zaročili in se z njo ljubili«, prelevijo v divjake in sadiste.

Naj navedem samo nekaj kratkih izjav soudeležencev:

»Kako lepo je, ko se vržeš v valove, v zmešnjavo ...«

Tako govori besedilo iz propagandističnega albuma ministrstva za Ljudsko kulturo.⁵⁷

Padalec enote Folgore:

»Čudovito je ... streljanje s topovi, strojnicami itd., itd. Končno sem v svojem okolju!«⁵⁸

Pomočnica pri ženski službi:

»Iz zemlje, prepojene s krvjo, bomo znali zaploditi novo literaturo.«⁵⁹

Danuncijanski redovnik, ki so ga ustrelili partizani:

»Ljubim sestro smrt kot bitje, ki me nosi k mojemu bogu in očetu. Pričakujem sestro smrt, živeč v milosti božji in delaje v gospodovem vinogradu. Želim si sestre smrti, kakor so po nji hrepeneli svetniki in pripravljam svoje srce na prihod ženina.«⁶⁰

⁵⁵ Roberto Nanni materi, 21. januarja 1945 (Lettere dei caduti della RSI, cit. str. 183).

⁵⁶ Prim. F. Calamandrei, Diario, cit. str. 137 (2. marca 1944).

⁵⁷ Prim. Catalogo della Fondazione Micheletti, cit. št. 850 (marec—junij 1944).

⁵⁸ Prim. Pismo staršem — Luciano Dal Soglio, 26. maja 1944, v Lettere dei caduti della RSI, cit. str. 19.

⁵⁹ O. Puglisi, L'anima e il libro v Donne in grigio-verde, 18. jan. 1945 cit. v M. Fraddosio, Donne nell'esercito di Salò, v Memoria, 4. (junija 1982), str. 70.

⁶⁰ Lettere dei caduti della RSI, cit. str. 117 (testamento spirituale), Il francescano, Crisostomo Ceragioli, ustreljen pri Montepulciano maja 1944.

Devetnajstletnik iz Guardia nazionale repubblicana se razvema z literarnimi stereotipi med nihilizmom in danuncijevstvom:

»Ves svet s težo svoje gnilobe pada po nas. Postanimo trdi! Postanimo nečloveški! Pozabimo čustvovanja, čustva, vse, kar nas prizadeva... Vse, vse naj se izniči! Ljudje, stvari, mesta od včeraj in danes. Naj pogineta vsa preteklost in vsa sedanost. Samo ideja naj ostane mogočna za zmago in v zmagi. Izgubimo vse! Prijatelje, starše, sorodnike, dragotine. Ostanimo goli! Naj od nas ostane samo duša! Vendar naj sovražnik, ko bo teptal naša trupla, živo občuti obsodbo krvi, ki ga bo težila.«⁶¹

S surovostjo, ki staplja kasarniško grobost in spomin na korobač, je vojak iz eksekucijskega voda, ki je v Firencah izvajal represalijo (pet strellov v hrbet) pri streljanju polkovnika Gobbija, rekel oficirju:

»Gospod poročnik, ne bodimo slabiči, postavite stole čim bliže, bo bolj udarilo.«⁶²

Ob isti priložnosti je brat polkovnika Gobbija, ki je bil tudi sam oficir RSI, takole označil žrtve:

»Reve! Naj se zahvalijo bogu, da so umrli ob belem dnevu; moj brat je bil ubit ponoči, izdan, na vogalu ulice, ko se je vračal domov po opravljeni nalogi.«⁶³

Tu je treba opozoriti na pomen besede izdaja: izdajalci se ne morejo bojevati drugače kot z »izdajo«.

5. Čas je, da si ogledamo, kako so se različne komponente odporniškega gibanja postavile pred državljansko vojno. Preskočil bom teme tihega soglasja prebivalstva z vlado RSI, in komaj nakazal bom vse drugo okrog dejavnosti CLN oziroma okrog sistema CLN kot »tretje vlade« ali »vlade v senci«.⁶⁴

V odporniškem in antifašističnem okolju se atribut državljanske vojne kot dogajajoče se vojne velikokrat negira, še večkrat pa je priznan, ali implicitno ali eksplicitno, vendar z različnimi premisleki: od zadržkov do rotnja, od prenašanja vsakršne odgovornosti na fašiste do jemanja te odgovornosti nase, kadar pride do neodvrtljivega dogodka, ki v imanentni napetosti svojega »civilnega« bitja odkupuje trpljenje, ki ga povzroča, in hkrati zavira vse, kar je v vojni kot taki onečašujoče. Kakorkoli že, vedeti moramo, da je preplel civilnega značaja s patriotskim realen podatek in to ne le tako, da se salojškega fašista predstavi v neprijetni vlogi hlapca Nemcev, ki so tudi sami nacisti, temveč tudi tako, da je ponovna pridobitev nacionalne identitete — te neodtujljive sestavine odporniškega gibanja — glavni cilj, v katerem se na različne načine prepletata civilist in patriot.

⁶¹ Fernando Mugnaini materi, 9. avgusta 1944 (Lettere dei caduti della RSI, cit. str. 140).

⁶² Pričanje, ki ga je prepisal G. B. A. (v R. Bilenchi, Cronache degli anni neri, Editori Riuniti, Roma 1984, str. 70—71).

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Ob tej tematiki si dovoljujem napotilo na že omenjeno moje predavanje Tre governi, due occupazioni, objavljenem v Italia contemporanea.

Začnimo s primerom čistega zanikanja in čiste obsodbe. Monarhistični Centro della democrazia italiana je obtožil CLN, to je bilo aprila 1944, da ne razume, da ima pojem »osvoboditev«, kot posledica dogodkov 25. julija, po 8. septembru lahko samo »vrednost in pomen osvoboditve od tujcev« in vzpostavitev »kraljestva zakonitosti«, ki je bila kršena prvič v letih 1919 do 1922 in drugič od 1922 do 1943. Res, da je Center govoril tudi o »verski vojni«, vendar je bilo to mišljeno dobresedno kot enačenje pravične stvari s katoliško Cerkvijo.⁶⁵ Čeprav je tako stališče zavzela manjša skupina, ni bilo osamljeno. Vsebovalo je namreč implicitno prenašanje odgovornosti in zoprnosti državljanske vojne na partizane tudi s strani tistih ljudi, ki niso bili fašistični aktivisti. Podobno usmeritev je nakazal drug manjši ilegalni rimski list, saj je med časopisi vladala izrazita predkvalunkvistična (qualunque = kdor-kar koli, op. p.) atmosfera. Tam beremo, da so stranke »pod vplivom ekstremističnih pozicij začele državljansko vojno«, ki da je v nji težko razločiti razumnost od zmote.⁶⁶ Manj dvoumen je bil Vittorio Emanuele, ki je v govoru po radiu Bari 24. septembra denunciral ljudi, katerih »eni so izdali dano zakletve, drugi pa pozabili na večkratna zagotovila zvestobe, izrečena meni osebno in zdaj netijo državljansko vojno zoper svoje lastne brate«.⁶⁷ Centralni CLN se v znameniti resoluciji z dne 16. oktobra 1943, ki je terjala zase »vso ustavno oblast države«, ni obotavljal z ovadbo »skrajnega mussolinijevskega poskusa, da bi pod krinko tako imenovane Republikanske države snoval grozote državljanske vojne«;⁶⁸ podobne izraze so uporabljali na veliko vsi člani CLN.

V ilegalnem krščansko demokratskem tisku so bila mnenja o državljanski vojni deljena. »Il Popolo« je na primer 23. oktobra 1943 besno zapisal, da državljanska vojna je, in zanjo okrivil izključno fašiste; 23. januarja 1944 pa je to zanikal.⁶⁹ Ilegalnemu krščansko demokratskemu tisku se pozna strah, da bi se državljanska vojna kot taka obrnila v prid strankam leve, ki so se z njo bolj uspešno in z večjo silo borile, in da bi se izrodila v revolucijo. Dokument, ki so ga krščanski demokrati 15. januarja 1945 poslali iz Torina De Gasperiju, pravi, da na žalost krščanska demokracija in liberalna stranka nista bili sposobni vsiliti ideje o »zavrtju uporniškega gibanja na izključno patriotski in vojaški teren«; akcionisti in komunisti so se uprli, ker so, zlasti slednji, imeli v mislih ustanavljanje partizanskih formacij, ki bi bile »bolj sredstvo za doseg zmage jutri, kot sredstvo za boj proti Nemcem in fašizmu danes«. Ne da bi se kaj prida menili za skladnost, so sestavljalci dokumenta dodali, da je devetdeset odstotkov prebivalcev sovražno razporejenih do Nemcev, še bolj pa do fašistov.⁷⁰ takšno mnenje srečamo v več pričanjih; dobro ga je povzel ameriški pisec o italijanskih zadevah, ki je zapisal:

⁶⁵ Glej Chiarimenti, uvodni članek časopisa »Italia nuova«, Roma, 4. aprila 1944.

⁶⁶ Prim. L'Italiano, Roma, 15. marca 1944, članek Monarchia e sinistra.

⁶⁷ Prim. v A. Degli Espinosa, Il regno del Sud 8 settembre 1943, 4. junija 1944, Miglioresi, Roma 1964, str. 81.

⁶⁸ Resolucijo lahko preberemo v R. Battaglia, Storia della Resistenza italiana, Einaudi, Torino 1964, str. 133–134.

⁶⁹ Rimska izdaja: članki Gli artefici della guerra civile; Italia e Antitalia: gli eroi di Monte Camino.

⁷⁰ Dokument je bil deloma objavljen, toda brez navedbe vira, v G. Bianchi, I cattolici, v L. Valiani, G. Bianchi, E. Radionieri, Azionisti, cattolici e comunisti nella Resistenza, Angeli, Milano 1971, str. 268–271.

»Within a very short time... the average citizen of northern Italy came to hate the Neo-fascists even more than the Nazis.«⁷¹

(»V zelo kratkem času... je povprečje državljanov v severni Italiji začelo sovražiti neofašiste bolj kot naciste.«)

Skoraj v istem času kot zgoraj omenjeni demokrščanski dokument, je bilo napisano sporočilo Ministrstva za zasedeno Italijo (Ministero per l'Italia) (ministrstva, ki ga je vodil komunist Scoccimarro), ki je natisnilo znamenite besede pesmi *Fischia il vento* (Veter žvižga) z varianto »k zavzetju lepe pomladi«, ki se nanaša na partizana, ki vihti italijansko zastavo.⁷²

Tudi v levičarskem tisku ne manjka defenzivnih, zamolčljivih in nihajočih stališč. »Avanti!« je na primer 7. februarja 1944 pisal o »premisah« nove državljanske vojne, ki jih je navrgel Mussolini, »preden je izginil«. ⁷³ Pojavljajo pa se tudi bolj določna sklepanja in stališča, kakršen je na primer pogum, da kdo odgovori na izziv. Prav tako »Avanti!« v komemoraciji Maria Fioretija ki je »brez izbire besed« opisan kot »sovražnik«, kar je v odporniškem tisku redka označba — zapiše:

»Uboj našega tovariša je treba šteti med spopade državljanske vojne.«

In takoj doda:

»To vojno, ki jo je fašizem začel kot zadnje dejanje tragedije, v kateri je zavrgel domovino, bomo dobojevali brez prestanka. Zdaj se bosta mogla samo še iz nje, iz njenih diskriminacij in krvnega krsta roditi socialna pravičnost in svoboda kot nedotakljivi zmagi za italijansko ljudstvo in za celo Evropo.«⁷⁴

Bolj trezno pa razmišlja »Italia libera«:

»Hoče fašizem državljansko vojno? Naj jo ima. CLN jo bo vodil, dokler fašizen ne bo iztrebljen.«⁷⁵

Drug akcionistični spis priznava obstoj državljanske vojne še bolj ošabno:

»Vemo, da bomo morali udejaniti svoje ideje v ognju vojne, ki je tudi državljanska vojna.«⁷⁶

Intelektualec, ki je bil prišel v Rim od daleč in je po osvoboditvi mesta vodil eno najbolj uglednih periodik politične kulture, je pisal o »dejanski ali vsaj potencialni državljanski vojni«. ⁷⁷

⁷¹ Prim. H. Stuart Hughes, *The United States and Italy*, revised Edition, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1965, str. 128.

⁷² Glej sporočilo CLNAI, Comando del CVL. *Guerra di liberazione. Esperienza e figura del CVL*, Roma 1945.

⁷³ Clanki *Risposta al primo ministro inglese* in *Che cosa vogliono gli operai* (rimski izdaja).

⁷⁴ »Avanti!«, rimska izdaja, 30. dec. 1943, članek *La figura del Caduto*.

⁷⁵ Edizione settentrionale, 22. julija 1944, uvodni članek *La Tragedia*.

⁷⁶ *Italia libera*, lombardijska izdaja, 22. maja 1944, osrednji članek *La rivoluzione italiana*.

⁷⁷ Prim. L. Salvatorelli, *Presente e avvenire dell'Europa*, osrednji članek prve številke *La nuova Europa*, 10. dec. 1944.

Interni dokument akcijske stranke izjavlja, da je »med nasprotujočimi si verami« državljanska vojna neizbežna.⁷⁸

Tema »verske vojne« je bila tesno povezana z evropsko temo državljanske vojne. V uvodu brošure gibanja Giustizia e libertà je določno rečeno, da je druga svetovna vojna verska vojna:

»Frakcije Italijanov, Kitajcev, Francozov in Rusov se danes tepejo na eni ali drugi strani... partizani imamo danes brata v antihitlerjevskem Nemcu in smrtnega sovražnika v fašističnem Italijanu.«⁷⁹

»Demokratska revolucija«, ki je bila podlaga za sintetično formulo, s katero je akcijska stranka sklenila svoj program, naj bi bila uresničljiva samo v okviru evropske revolucije, se pravi, evropske državljanske vojne. Ta pa je, kakor piše na letaku toskanskih akcionistov, v teku že nekaj let.⁸⁰

Tako gledanje ni bilo samo domena akcionistov. Pojem »civilnega« se je namreč dobro vključeval v mednarodno tradicijo in to je sililo italijanske partizane, da »so se čutili vezane na partizane vsega sveta« in da so s tega vidika govorili o rezistenci kot o »evropski revoluciji«: tako je odgovoril garibaldinski kamandant neki angleški misiji, ki ga je hotela prepričati, da so grški partizani »samo uporniki«.⁸¹

Po drugi strani pa je znano, da so skušali fašisti RSI odigrati že dokaj izrabljeno igro evropske obrambe in vzpostavitve novega evropskega reda ne le zoper zunanje, marveč tudi zoper še bolj zahrbtne notranje sovražnike. Na tem področju se vrstijo najbolj splošne propozicije v evropskem tonu, ki jih najdemo v veronskem manifestu⁸² in v manifestih z naslovom »evropska križarska vojna«,⁸³ in zadnje besede, ki jih je napisal svoji materi fašist, ki so ga kot vohuna ustrelili Angleži v Santa Maria Capua Vetere 30. aprila 1944: »Živel fašizem! Živela Evropa!«⁸⁴ Fašiste RSI je privlačila mračna rasistična in neusmiljena ezoteričnost ljudi iz SS, privlačile pa so jih tudi te teme spremenjenega evropskega značaja.

Komunisti so imeli državljansko vojno za neizpodbitno dejstvo; toda: čeprav se niso izogibali, da bi jo imenovali s tem imenom, tudi niso izrecno vztrajali pri tem izrazu. To je treba verjetno pripisati njihovim temeljnim naporom, da bi v nacionalni in unitaristični značaj osvobodilnega boja, ki so si ga zastavili za cilj, vključili celotni protifašizem, tako domovinski kot razredni. Torej se nihče ni obotavljal zavrniti pomiritvenih pristopov, ki sem jih navedel zgoraj; znan je tudi ukor, ki ga je dobil Concetto Marchesi za svoje

⁷⁸ Okrožnica z dne 31. okt. 1943, cit. v L. Valiani, *Il partito d'azione*; v G. Bianchi, *E. Ragionieri*, cit. str. 77.

⁷⁹ Prim. *Introduzione alla vita politica* (per gli italiani cresciuti sotto il fascismo), Edizioni del Comando delle formazioni partigiane di »Giustizia e libertà«, str. 2.

⁸⁰ Članek *Guerra civile per la libertà*, v *La Libertà*, 27. okt. 1943. Za sprejem pojma državljanska vojna pri zgodovinarjih glej G. Barraclough, *Guida alla storia contemporanea*, Laterza, Bari 1972, str. 28.

⁸¹ Prim. M. Bernardo, *Il momento buono. Il movimento garibaldino bellunese nella lotta di liberazione del Veneto*, Edizioni di Ideologie, Roma 1969, str. 126.

⁸² Glej v F. W. Deakin, cit. str. 617.

⁸³ Prim. *Catalogo della Fondazione Micheletti*, cit. št. 330.

⁸⁴ Pismo osemnajstletnega Rimljana Franco Aschieri (*Lettere dei caduti della RSI*, cit. str. 102).

dvoumno vedenje v vlogi rektorja padovske univerze prve tedne po 8. septembru.⁸⁵ Dnevnik »Unità« z dne 29. septembra 1943 je zapisal:

»Ne smemo pozabiti, da se v Italiji bitka proti Nemcem povezuje s sedanjjo državljansko vojno.«

In dodal: fašizem je mrtev,

»... toda iz fašizma gotovo ni bilo iztrebljeno nacionalno življenje. In del fašistov se je okoristil s prisotnostjo Nemcev, da lahko da duška svojim nizkotnim nagonom zamere, sovraštva in maščevalnosti... Boj zoper Nemce in boj zoper fašiste sta eno in isto.«⁸⁶

Nekaj dni zatem je »Unità« takole označila tri naloge, ki jih mora izpeljati italijanski narod:

»Vojna zoper nacističnega zavojevalca; državljanska vojna zoper fašiste in njihove zaveznike; politični boj zoper reakcionarne sile, ki so mu napoti in z vso silo zavirajo njegove moči in voljo do dejanj in do boja.«⁸⁷

Če od teh velikih načelnih trditev (za katere bi lahko navedli še številne druge dokumente) sestopimo v podrobnejši vpogled, se zgoraj skicirana podoba v glavnih črtah ne bo spremenila, pač pa bo postala bolj kompleksna, tu in tam bolj homogena, ponekod pa bolj razpršena in raznolika. Crte, ki ločujejo zadržanja in čustva, se ne skladajo vedno povsem s tistimi, ki ločujejo stranke.

Zelo razširjeno čustvo, ki je bilo osnova odpora do republikanskih fašistov, odpora, ki se je pri priči razširil, je izviralo iz značaja samih fašistov, saj so bili prepoznani kot žalostni, vendar brezobzirni prišleki. Res je bilo Badoglijevih petinštirideset dni obdobje lažne svobode; toda propad fašizma in njegovih simbolov je bil tolikšen, da je zanj večina ljudi mislila, da je nepopravljiv in to bolj v političnem kot moralnem smislu: daleč je presegel Badoglieve in kraljevske namere, bojazni in spletkarjenja. Zdaj se je zdelo, da znova vstali fašisti nesmiselno pomikajo čas nazaj. Njihovo vztrajanje maščevalnosti (poskusi poravnave, ki sem jih nakazal zgoraj, niso bili posebno pogostni), njihovo ropotanje po mestu v črnih srajcah in skupaj znešenih uniformah, s teatraličnim privzdigovanjem režimskih simbolov in njihovo obnavljanje fašističnih imen ulic in trgov, kjer so bili spremenjeni, so strašili in žalostili celo tiste, ki se niso bili izjasnili za odporniško gibanje. Dejstvo, da so se lahko fašisti napihovali na tak način, je oropalo njihovo vstajenje vsake iskrice najsi še tako turobnega herojstva.

Seveda so se fašisti, kakor sem že omenil, sami pred sabo postavljali in se spodbadali zoper svoje sovražnike. Toda spodbadali so se tudi antifašisti, ki so se začeli kesati, da so bili preveč popustljivi in pripravljeni na poravnavo po 25. juliju, ko so zamešali svoje občutje osvobojenosti z dosti bolj grenko

⁸⁵ Glede Marchesija in celotnega problema »poravnave« z vidika vrha RSI glej L. Canfora, *La sentenza. Concetto Marchesi e Giovanni Gentile*, Sellerio, Palermo 1985.

⁸⁶ Per L'unità del popolo italiano nella lotta contro il nazismo e il fascismo, obširen članek rimske izdaje.

⁸⁷ Edizione romana, 5. okt. 1943, članek *Governo dei partiti*.

in kruto resničnostjo. Simptomatično je, da je na predvečer vstaje 25. aprila vrh KPI dal naslednjo izjavo: »Ne moremo si privoščiti novega 25. julija«. ⁸⁸

Tako je bila zaskrbljena rezistenca v celoti. »Il combattente« (v toskanski izdaji) izrecno zapiše, da je bilo ljudstvo 25. julija preveč dobrotljivo. ⁸⁹ Edinstven dokaz v nasprotnem smislu daje »Il Popolo«, ko hoče zanikati obstoj državljanske vojne: »Če bi bila, zakaj ni izbruhnila 25. julija?« ⁹⁰ Toda prav zato, ker ni izbruhnila 25. julija, je izbruhnila 8. septembra.

Ko je bila narava fašističnega sovražnika ponovno določena, pa za to, da bi ostala povezana z naravo nemškega sovražnika, ni zmeraj zadoščala kategorija »nacifašizem«, čeprav se je ta oznaka večini odpornikov zdela realna, ne da bi jo kaliko dejstvo, da je fašist nacistov hlapec: šlo je namreč za hlapca, ki je bil moralno in politično v popolnem sozvočju z gospodarjem. Fenoglio v svoji knjigi (spomnimo se, da je dal Fenoglio spočetka delu I ventitrè giorni di Alba naslov Pripovedi iz državljanske vojne) ⁹¹ popisuje dvogovor dveh partizanov takole:

»Sandor je rekel: ‚Ne maram teh nemških zmenetov, naravno, dà jih ne maram, zaradi veliko reči. Ampak kako ne maram šele fašistov! Lahko bi ti rekel, da mi grejo na živce samo fašisti. Zame so oni krivi za vse. Vidiš, Ivan, če bi gonil Nemca in bi se mi z druge strani pritaknil fašist, bi pustil Nemca pri miru in bi se vrgel na fašista. In bi ga zgrabil, pa če bi mi počila vranica. Ti bi storil prav tako.‘ — ‚Res je, tudi jaz bi storil tako. Le da s tem zajetim Nemcem ne bi imel povsem čiste vesti. Nikakor ne... Le kakšni ljudje smo mi Italijani? Borimo se v vojni, v kateri lahko škoduješ vsakomur, moraš škodovati vsakomur, mi pa si škodujemo samo med sabo. Kaj je to? Podlost, nora dobrotà, nemara pravičnost? Ne vem. Vem samo to, da če ujamemo Nemca, ga na koncu ne ubijemo, ampak ga sprejmemo medse. (Prav to se zgodi z Golio, naslovnim junakom romana.) Če fašisti z one strani preštipnejo Angleža ali Amerikanca, ga pač nekoliko opsujejo, ubijejo ga pa ne. Če pa se zagrizemo med sabo, te nihče več ne reši, in če si skušamo dopovedati, da smo bratje, prav rezgetamo od smeha.« ⁹²

V Fenoglievih besedah se kaže eden vidikov državljanske vojne, tisti, ki povzroča največ žalosti. Označiti državljansko vojno kot bratomorno — in za nekatere družine je bila dobesedno to — pomeni, vreči na nasprotnika, ki ga imamo za glavnega oziroma edinega krivca, še težje kletev.

»Judež Badoglio, ti si nas pahnìl v bratomorno vojno.«

⁸⁸ Sporočilo direkcije PCI per l'Italia occupata vstajniškim triumviratom in federalnim komitejem, 24. apr. 1945 (Le Brigate Garibaldi..., cit. III, str. 683).

⁸⁹ Članek Chi sono i ribelli? chi sono i patrioti! Št. 3—4, s. d., vendar za čas od februarja do marca 1944 (časopis je bil toskanska izdaja »Organo dei distaccamenti e delle Brigate Garibaldi«, ta edicija pa se je pojavljala šele sukcesivno).

⁹⁰ Članek Italia e Antitalia, cit. opombe 69.

⁹¹ Tudi L. Meneghello, I piccoli maestri, Feltrinelli, Milano 1964 tekoče uporabljaja izraz »državljanska vojna«; kaže, da so imeli literati pred tem izrazom manj zadržkov od politikov in zgodovinarjev.

⁹² B. Fenoglio, Golia, in Un giorno di fuoco e altri racconti, Garzanti, Milano 1972, str. 141—142 (to je pripoved o usodi, ki čaka nemškega ujetnika).

Tako beremo na nekem fašističnem manifestu.⁹³ Toskanski časopis »Il Combattente« v svojem pozivu mladim ovaja fašistično demagogijo, ki da govori:

»... o Mazziniju in o republiki, da bi vas še enkrat potegnili v blato hlapčevstva, da bi se v sovražnikovih vrstah borili zoper lastne brate.«⁹⁴

Nekateri vojaki, internirani v Nemčiji — smo šele v septembru 1943 — so odklonili vključitev v Wehrmacht, ki bi jim dovolila repatriacijo:

»Čemu naj bi se vračali v Italijo, da bi tam pobijali svoje brate? Raje zakoljem Nemca, ne bom pa se dotaknil Italijana.«⁹⁵

Zgoraj sem omenil nekatera pričanja, ki iz bratomornega značaja vojne izpeljejo pretresenost in žalost. Po Fenoglijevih besedah pa se kaže bratomorna vojna kot dejanje, ki žene v brezupen boj in ki namesto vzajemnega usmiljenja izziva vzajemni zasmeh. Umberto Saba je postavil za skoraj interpretacijski kánon celotne italijanske zgodovine naslednjo bratomorno temo:

»Italijani niso očetomorilski; so bratomorilski. Romul in Rem, Ferruccio in Marmalado, Mussolini in socialisti, Badoglio in Graziani... Slednji je v v nekem svojem manifestu zapisal: ‚Bili se bomo — **bratje zoper brate**‘ (priljubljen, po okoliščinah nedeterminiran krik iz srca človeka, ki si je po izjasnjenju samemu sebi končno lahko dal duška). Italijani so edino Ljudstvo (tako menim), ki imajo v temelju svoje zgodovine (ali svoje legende) bratomor.«⁹⁶

Saba je pozabil na Kajna in Abla, na Eteokla in Polinejka, na Fasolta in Fafnerja in še na marsikaj, o čemer je potem pisal Hannah Arendtovi, in sicer, da vsa človeška zgodovina »has grown out of fratricide« (je zrasla iz bratomora).⁹⁷ Toda Saba je hotel le dati čim globljo motivacijo za nesposobnost Italijanov, da bi, čeprav so znali razvnmati bratomorne boje, naredili pravo revolucijo, ki bi bila nujno patricidna.

Pri pregledu dokumentov odporniškega gibanja lahko v resnici ugotovimo, da prevladuje sovraštvo do fašistov nad mržnjo do Nemcev. To je seveda treba pripisati različnim okoliščinam. Velikokrat je odvisno od kvalifikacije, ki jo kdo da fašistični represiji: piemontska komanda formacij GL je v decembru 1944, potem ko so bile prišle v Piemont Grazianijeve divizije, označi za moč-

⁹³ Prim. Catalogo della Fondazione Luigi Micheletti, cit. št. 642.

⁹⁴ Glej apel *Giovani Italiani!* v številki 7. decembra 1943.

⁹⁵ Pričanje Oliviero Battista, v N. Revelli, *La strada del Davai*, Einaudi, Torino 1966, str. 445. Urednik je postavil to pričanje, skupaj z drugim podobnim, ki ga je dal Battista Pecollo, pod naslov *Ad ammazzare i nostri in Italia mai* (Da bi pobijali naše v Italiji, nikoli!). »Lo spettro della guerra civile« je postavljen med motivacije za izbiro: ostati v Nemčiji kot interniranci v pričanju. Orazio Frili, cit. v recenziji avtorja V. E. Giuntella za *Resistenza senz'armi*. Un capitolo di storia italiana (1943—1945) dalle testimonianze dei militari toscani internati nei Lager nazisti, ured. Associazione nazionale ex Internati, Le Monnier, Firenze 1984 (Archivio storico italiano CXLIII (1985), str. 494—96). O celotni snovi glej esej Giorgio Rochat, ki bo v kratkem izšel v »Italia contemporanea«.

⁹⁶ Prim. U. Saba, *Scorciatoie e raccontini*, Mondadori, Milano 1946, 13—14.

⁹⁷ Prim. H. Arendt, *On Revolution*, Penguin Books, 1965, str. 20

nejšo od nemške.⁹⁸ Obenem pa je lahko odvisno od podrobnega vedenja Nemcev in fašistov: Ada Gobetti vidi na primer v istem času prve kot »neverjetno omejene in brezbrizne (včasih so bili videti kratko in malo slepi in gluhi)«, druge pa kot »dosti bolj radovedne in budne«.⁹⁹

Pojavljajo pa se tudi globlja čustva, ki se na primer izražajo v nekaterih opisih fašistov (lahko bi rekli: o fašistu v »eksistencialnem pomenu«) kot kvintesenca, kakor sem že omenil, vseh javnih in zasebnih podlosti. Najbolj tipičen je naslednji:

»Vohun in provokator, zločinec in posiljevalec žensk. Redno je prenašal informacije Tizzanovim karabinjerjem in je brez prestanka iskal podatke o naši aktivnosti. Ujel je in razorožil Turka (Allegrì), potem pa ga izročil policiji. Izkoriščal je ženske s silo in s pretnjami, da jih bo ubil. Zverinski, nevaren, osovražen človek. Svojo ženo je mučil.«¹⁰⁰

Fašiste so pogosto opisovali kot podleže, z očitnim zavračanjem njihove retorike o moškem pogumu.¹⁰¹ Tako obravnava nek zmeren časopis fašistovo podobo:

»Po izjavah republikanček, v bistvu pa nespremenjen, še bolj zverinski, bolj nesposoben in neuravnovešen kot prej, če ne divja, ga sploh ni: zbirka nasilnežev in ponorelih, predmet posmeha in najhujše mrznje.«¹⁰²

Akcionisti se praviloma niso zgražali nad težnjo, da bi gledali v fašizmu glavnega sovražnika, komunistični voditelji pa so večkrat čutili potrebo, da bi to težnjo zavrli; bili so pač, kakor sem že omenil, zaskrbljeni zaradi možnosti, da bi se nacionalni in unitaristični značaj vojne zameglil in da bi se s tem vtihotapil »sinistrizem« (levičarstvo), ki ga je Secchia imenoval »gestapovska krinka«.¹⁰³ slednjič pa se tudi bolj istovetili z razlogi koalicije med velikimi silami, ki so jo pojmovali kot bistveni element svoje strategije. Pogosto so opozarjali, da je treba postaviti na prvo mesto boj zoper Nemce.

V garibaldinskem dokumentu pozimi 1944 beremo:

Prepričanje GAP je in ostane, da so najbolj odgovorni fašisti in da se bomo zoper Nemce borili kasneje.«¹⁰⁴

⁹⁸ Glej *Relazione del commissario politico del comando piemontese delle formazioni GL*, 31. decembra 1944 (ISRP, b. 29. fasc. c).

⁹⁹ Prim. A. Gobetti, *Diario partigiano*, Einaudi, Torino 1971, str. 251, z datumom 11. dec. 1944, v zvezi s predsedstvom v Baulard in Val di Susa (prim. tudi str. 260).

¹⁰⁰ Partizanom, ki so ga prišli iskat na dom, je žena rekla: »Naredite z njim, kar hočete.« Glej *Relazione del commissario politico del distaccamento Giordano Cavestro*, Remo, comandante di brigata, s. d., za čas od konca maja do začetka junija 1944 pa (*Le Brigate Garibaldi* ..., cit. I, str. 44).

¹⁰¹ Glej na primer pričanja Nenie Banissone Costa in Terese Cirio (*La Resistenza taciuta*: dodici vite di partigiani piemontesi, ured. A. M. Bruzzone in R. Farina, La Pietra, Milano 1976, str. 48 in 90) in N. Revelli, *La guerra dei poveri*, cit. str. 163.

¹⁰² *Il Partito liberale italiano ai fratelli dell'Italia oppressa*, v *Risorgimento liberale*, piemontska izdaja, julij 1944.

¹⁰³ Glej znan članek s tem naslovom v *La nostra lotta*, I, 6 (december 1943), str. 16–19.

¹⁰⁴ *Rapporto del comitato sportivo iz Reggio Emilia*, s. d., za februar ali marec 1944 pa (IG. Archivio delle Brigate Garibaldi, Emilia Romagna, G. IV. 2. 7).

In še druga garibaldijska direktiva:

»Ne smemo misliti, da se moramo boriti samo zoper fašiste. Če bi mislili tako, bi igrali igro nemškega sovražnika... Glavna bitka mora biti bitka proti Nemcem... Delujte torej enako proti Nemcem in proti fašistom kot skupnim sovražnikom.«¹⁰⁵

To je bila salomonska in ne preveč skladna rešitev.

Zelo verjetno je večji nagnjenosti do boja s fašisti botroval, vsaj v nekaterih primerih, večji strah pred Nemci — mojstri vojne. Vendar je obstajal tudi odpor, ki so ga znali zbuditi fašisti sami. Njihov podrejeni položaj je namreč v njih prebudil, kot v zameno, še večjo zagnanost.

Spet garibaldinski dokument:

»Ugotovil sem, da so si Nemci pridržali bitko, republikančkom pa so puščali nižja opravila, kakršna so na primer rabelj ali paznik.«

Iz poročila, ki se nanaša na provinco Piacenza, razberemo, da so Nemci poskušali:

»... pritegniti prebivalstvo s tem, da so izkoristili vsako najmanjšo napako, ki so jo zagrešili zoper ljudi partizani, fašistom pa so prepustili odgovornost za povračilne ukrepe in nasilna dejanja zoper civiliste in partizane.«¹⁰⁶

Čeprav se je velik del garibaldinske baze upiral temu, da bi imeli Nemce za pglavitne sovražnike, se ta oznaka nedvomno bolj prilega etiki »avtonomnih« formacij; srečamo jo v razpravi, ki je potekala med garibaldinci divizije Netti. Ob odločitvah zaveznikov glede Italije, katerih cilj je bil skrajšanje vojne, naj bi na primer rušenje transportnih sredstev, tako pravijo,

»... obeležilo nemara bolj, kot število pobitih fašistov, čeprav je po moralni plati za celotno partizansko gibanje eliminacija fašistov najmočnejši tonus, ki nas drži pokonci.«¹⁰⁷

Fernando Mautino (Carlino, komandant glavnega štaba divizije Garibaldi Natisone) je to nezadržno prioriteto odpora zoper fašiste argumentiral z mislijo, ki je postavila na glavo prejšnjo: Nemci ne podpirajo toliko fašistov, kot slednji prve. Tako je razmišljal:

»Delovanje lokalnih izdajalcev je bilo nepogrešljivo, brez njih bi se nobena tuja sila ne obdržala.«¹⁰⁸

¹⁰⁵ Sporočilo Delegazione per la Lombardia del Comando generale delle brigate d'assalto e dei distaccamenti Garibaldi al Comando della 54^a brigata Val Camonica, 17. septembra 1944 (INSMLI, Fondo Brigade Garibaldi, b. f. 1).

¹⁰⁶ Poročilo Giglioli, ufficiale delegato per la provincia di Piacenza, 20. januarja 1945 (Le Brigate Garibaldi..., cit. III, str. 289).

¹⁰⁷ Glej Relazione del Comando brigade Tollot e Coledi, 27. marca 1945, brigada Tollot (INSMLI, Fondo CVL, b. 35, fasc. 1).

¹⁰⁸ Prim. F. Mautino, Guerra di popolo. Storia delle formazioni garibaldine friulane. Un manoscritto del 1945–46, uvod E. Collotti, Libreria Feltrinelli, Padova 1981, str. 47.

Ob tem mi prihaja na misel pisanje Hannah Arendt o Danski, ki je edina rešila Jude, ne da bi slepomišila okrog okupatorjev, marveč z jasno in formalno odklonitvijo deportacije.¹⁰⁹

Nemci so prvi, takoj ko je bilo to mogoče, začeli špekulirati okrog razlikovanja med njimi in fašisti. Nemški oficir se je izrazil tako: »Napadajo nas, ker bi nam radi odvzeli orožje, da bi se borili proti fašistom.«¹¹⁰

Zanimivo, toda na tem mestu neizvedljivo bi bilo z našega sedanjega zornega kota znova raziskati zgodovinarjem dobro znano tezo o rezistenci, to je tema popolne prepovedi stikov in pogajanj s sovražniki, z vsemi sovražniki, ki so jo postavili komunisti in akcionisti, in tudi o kršitvah te prepovedi, ki jih ni manjkalo. Sklicujem se na kompleksno igrvo v troje, ki se je na krajevni ravni ponekod odvijala med partizani, Nemci in fašisti. Nemci in fašisti so ob različnih priložnostih iskali separatne sporazume s partizani in v zameno ponujali proste roke glede strani, ki pri dogovoru ni sodelovala. Še sam Mussolini, ki je s koticom očesa oprezoval za Nemci v strahu, da ga ne bi izigrali, je moral ob priložnosti, ko so bili fašisti tepeni, potožiti ambasadorju Rahnu o tej zadevi.¹¹¹ Po drugi strani pa so Nemci v tolikšni meri prezirali fašiste, da so od njih pričakovali vsakršne podlosti in vsako naknadno izdajo. In ker so se obrnile proti partizanom tudi »regularne« Grazianijeve čete, se je odpirala še tretja možnost za dvojne igre.

Garibaldinska komanda področja Ossola je, na primer, izrazila nezaupnico do stikov z oddelki Graziolijeve vojske, X Mass in podobnimi enotami, ki so se hotele »diferencirati od pravih pravcatih fašistov«, in to v imenu pribečenega nacionalizma, češ da bi jih gnal v boje zdaj z Angleži zdaj z Nemci. Ta dokument je pomenil strog ukor tistemu komandantu, ki bi si »na primer, dovolil izreči gromozansko neumnost take sorte: da namreč tudi on sovraži Angleže in Američane«.¹¹²

Partizani pa — če pustimo ob strani razlike med njimi, ki so se kazale prav pri izbiri sovražnika, s katerim naj bi se pogajali — so pri svojih poskusih, da bi nasprotnike, ko so se le-ti pojavili, ločevali, izhajali s pozicij očitne slabosti, zaradi katere so postali neprevidni in nevarni (da višja poveljstva tega niso dopuščala, je treba pripisati tudi zavesti o tej nevarnosti). Vsekakor lahko trdimo, da so bili nekateri poskusi parcialnega sporazuma, najsi je že bil njihov izid tak ali tak, razumljivi samo v kontekstu državljanske ali ideološke vojne. In to ne le zaradi izredno avtonomnega značaja, ki ga imajo v partizanski vojni posamezne formacije, marveč zaradi fenomena, na katerega sem že opozoril. Če je namreč državljanska in ideološka vojna po tendenci brez stalnega bivališča in če je njen poglavitni značaj neusmiljenost, pa taka vojna v svoji drugi skrajnosti ne izključuje nagnjenj k »pogovoru«, in

¹⁰⁹ Prim. H. Arendt, *Le grand jeu du monde*, v »Esprit«, 67—68 (julij—avgust 1982), str. 23—24.

¹¹⁰ Glej srečanje med nemškim oficirjem in komandantom GAP Eliom Cicchetti v hiši emilijskih kmetov, ki ga je opisal sam Cicchetti v *Il campo giusto*, La Pietra, Milano 1970, str. 209.

¹¹¹ Prim. F. W. Deakin, cit. str. 714.

¹¹² Poveljstvo I^a divisione Gramsci ai commissari politici di brigata, 20. okt. 1944 (*Le Brigate Garibaldi ...*, cit. II, ured. G. Nisticó, str. 457—59).

zlasti upanja v konverzijo oziroma v prestop v nasprotnikov tabor, kar je v redni vojni med državami nesprejemljivo. V državljanski vojni obe strani sovražita in ubijata sovražnike z vso silo; vendar pa hkrati (in mimo neposrednega povabila k dezerterstvu) računata, da je možno pridobiti na svojo stran večje ali manjše število sovražnikov, razen seveda najvišjih odgovornih. In res je v državljanski vojni, ki se je odvijala v Italiji, mogoče najti dokumente o prehodih med obema vojskama v obeh smereh.

6. Zgoraj sem omenil neodločnost in nihanja krščanske demokracije glede priznavanja, da gre za državljansko vojno. Ves diskurz se je vezal na drugo, z njim povezano in širšo razpravo o težavah, ki jih je povzročala taka vojna katoliški cerkvi v naslednjem okviru:

»Podvajala je sobesednike in postavljala cerkev in nanjo vezane organizacije v soočenje s številnimi bolj ali manj legitimnimi nosilci moči, ki pa so bili vsi nekako neoprijemljivi in začasni.«¹¹³

Vojno z Nemci se je namreč dalo vedno zvesti na tradicionalno shemo konfliktov med državami, tudi med katoliškimi državami, do katerih se je cerkev s svojimi dolgoletnimi izkušnjami znala vesti. Italijanski in avstrijski kaplani so lahko v letih 1915—1918 z istovrstnimi argumenti tolažili katoliške vojake obeh strani, ki sta se izmenoma pobijali v »pokolu, ki je bil zaman«. Ideološki značaj vojne 1940—1943 — fašistične, antidemokratske, antisemitske in antiboljševiške — pa je že postavil nekaj posebnih vprašanj katoliški cerkvi kot instituciji in vésti najbolj občutljivih italijanskih katolikov.

Državlјanska vojna, ki se je navezala na okupacijski režim, je položaj še otežila in zaostila in to v taki meri, da je bilo kmalu jasno, kdo je zmagovalec. To védenje je sicer omogočalo vatikanskim vrhovom z gotovostjo izdelati strateške linije za čas po vojni in pripraviti to, čemur so rekli »nasledstvo«.¹¹⁴ ni pa zadoščalo za izpeljavo jasne in koherentne vedenjske črte za katolike, ki so živeli pod Socialno republiko. Kakor je zapisal Baget, je bil za katolike vstop v odporiško gibanje izbira posameznika, ki jo je vsak opravil v praznini, ki so jo glede njegove vesti pustile za sabo cerkvene institucije v teh časih.¹¹⁵ To, kar za večino italijanskih katolikov ni nikoli predstavljalo vprašanja vesti — biti hkrati katolik in fašist — je zdaj trkalo na vest

¹¹³ Prim. E. Ronconi, *Note sui rapporti fra il clero toscano, la Repubblica sociale italiana e le autorità di occupazione tedesca*, v AA. VV. *Il clero toscano nella Resistenza*, Atti del Convegno di Lucca, 4.—6. aprila 1975, La Nuova Europa editrice, Firenze 1975, str. 132.

¹¹⁴ S tem v zvezi glej: G. Poggi, *La Chiesa nella politica italiana dal 1945 al 1950*, v S. J. Woolf (uredn.) *Italia 1943—1950. La ricostruzione*, Laterza, Bari 1974, str. 255—82; G. Miccoli, *Problemi di ricerca sull'atteggiamento della Chiesa durante la resistenza, con particolare riferimento alla situazione del confine orientale*, v Istituto veneto per la storia della Resistenza, *Società rurale e resistenza nelle Venezie*, Feltrinelli, Milano 1978, str. 241—62; M. Isnenghi, S. Lanaro (ured.) *La Democrazia cristiana dal fascismo al 18 aprile. Movimento cattolico e Democrazia cristiana nel Veneto 1945—48*, Marislio, Venezia 1978 (zlasti esej S. Lanaro, *Società civile, «mondo» cattolico e Democrazia cristiana nel Veneto fra fascismo e postfascismo*); E. Rotelli, *Edizioni Lavoro*, Roma 1980.

¹¹⁵ Prim. G. Baget Bozzo, *Il partito cristiano al potere*, Vallecchi, Firenze 1974, str. 52.

z vso tragičnostjo. Kakor je bilo že velikokrat povedano — od predavanj Federica Chaboda o sodobni Italiji dalje — je igrala cerkev v teh mesecih v Rimu in zunaj njega pomembno vlogo instituionalnega namestništva in to ne le v smislu podporništva. Tako je mogel »Il Popolo« zapisati:

»V tem ko je velikanski del njenega (italijanskega) vodilnega razreda zatajil, se klera skorajda niso dotaknile nizkotnosti, ki so omadeževale številne rojake.«

Pred tem je isti list prinesel poročilo o tem, da so duhovniki edina avtoriteta, ki še deluje po vaseh v bližini fronte.¹¹⁶

Res bi bilo treba izvesti nekatere distinkcije, na katere moremo tukaj komaj namigniti in ki se nikakor ne nehajo pri ugotovitvi nižjega in višjega klera, na kakršno naletimo v nekaterih sodobnih virih,¹¹⁷ ki pa jih katoliški pisci poskušajo kar se da zmanjšati ali pa celo zanikati. Dejansko je namreč usodni položaj, ki ga je ustvarila državljanska vojna, z neverjetno ostrino razkril celo vrsto ravni, na katerih se je gibala cerkev in ki so po usodni igri bojujočih se strani, v katerih naj bi vsaka opravila svojo nalogo — od škofa, ki bi obsodil nasilje pa do partizana, ki bi ga izvajal — nasprotovale *reductio ad unum*. Ne smemo namreč zamenjevati zmožnosti cerkve kot ustanove, ki zbira in upravlja veliko število raznovrstnih niti (zmožnosti, o kateri vztrajno pišeta zgoraj omenjena Miccoli in Landaro), z raznolikostjo, pogosto nasprotujočih si izkušenj, ki jih žive katoliki.

Nasprotja so se zgoščevala okrog temeljnega vprašanja: stati nad obema stranema in se hkrati uvrščati. Tu ni šlo le za opozicijo med religioznostjo in političnostjo, saj sta bila ta dva elementa samo pola dihotomije. Ni bilo namreč mogoče, da bi politične (in vojaške) izbire v položaju, ko je šlo za vprašljivost sicer samoumevnih institucijskih poverilnic, pri ljudeh, ki so izbirali, ne bile podprte z globokimi razlogi, ki so pri katoličanu izvirali iz vernosti same; po drugi plati pa je katoliška vera živela utelešena v institucijo, ki je kot taka delovala politično. »Pastoralna dejavnost«, na katero se je kot na kategorijo posredništva pogosto sklicevalo zgodovinopisje, ni bila videti sposobna razplesti trdno zamotanih vozlov, ki so povzročali drsenje od previdnosti in diplomatskih spretnosti do etično politične dvoumnosti.

Poglejmo klasični primer, kakršen je na primer načelno odklanjanje ubogljivosti vladi, ki se zdi nelegitimna, in dejansko sprejemanje iste vlade, kolikor se postavlja za varuha javnih dobrin, predvsem javnega reda (in od kaljenja javnega reda do motenja zavesti je bil na vseh ravneh cerkvenih preokupacij le nevarno kratek skok). Italijanski južni center je s tem profilom povsem preprežen; v izjavah in še bolj v vedanju škofov, pa ne le njih, so se pojavljala nihanja in dvoumnosti in prava pravcata snubljenja k spoštljivosti do avtoritet — tako okupacijskih kot fašističnih — ki so bile dejansko ustanovljene, da bi odvrnili bratomorno vojno.¹¹⁸ Naj vas na tem mestu spomnim samo na primer

¹¹⁶ Edizione settentrionale, članek Il clero, 20. avgusta 1944; edizione romana, članek Retrovie, 20. februarja 1944.

¹¹⁷ Glej npr. članek Timori in sagraistia, v Avanti!, edizione settentrionale, 10. januarja 1944.

¹¹⁸ Prim. med drugimi E. Ronconi, cit. str. 133.

nadškofa Firenc, kardinala Elia Dalla Costa — na njegov proglas z dne 5. decembra 1943 po fašistični represaliji zaradi uboja polkovnika Gobbija, in na njegovo homilijo za božič 1943. V proglasu je kardinal priporočil »humanost in spoštovanje do nemških vojakov in poveljnikov« in pri tem omenil peto komando, ki je »ubijala po zasebni samovolji ali na osnovi izdaje«. V homiliji je obžaloval »boj med sinovi iste dežele«, »nasilje, vsiljevanje, posiljevanja in ekscese« in posvaril:

»Nepremišljena zadržanja so izvor reakcij, ki pogosto presegajo bistvo same provokacije.«

Nediferencirano obsodbo nasilja so mogli razumeti vsi tisti, ki so ga prakticirali in so hkrati bili njegove žrtve, vsak sebi v prid. Toda kardinal, ki je malone privzel vlogo knežjega svetnika, je namenil izrecen poziv »tistim, ki so jim naložene javne naloge ali imajo javne funkcije«, kajti »v njihovem interesu je« in:

»... kajti raba sredstev, ki ustrezajo popolni pravičnosti naj bolje služi večanju veljave onega, ki je na oblasti.«¹¹⁹

Za primer prepletanja različnih ravni vedenja klera naj spomnim še na zadržanje škofa iz Casal Monferrata monsinjorja Angrisanija, ki je post festum zapisal:

»Škof, kakor vsi drugi škofje te nesrečne južne Italije, ki je razdeljena med brate in krvavi v bratomornih pokolih, ni imel niti najmanjšega namena, da bi se uvrščal na eno ali drugo stran.«

Med bitko je Angrisani 14. novembra 1944 prosil, naj ga ustrelijo namesto 150 talcev Ozzana.¹²⁰

¹¹⁹ O proglasu (notifikaciji) z dne 5. decembra, ki je bil objavljen v katoliškem listu »Avvenire d'Italia« dne 7. decembra in ga je fašistični tisk na široko razglasil glej C. Francovich, *La Resistenza a Firenze*, La Nuova Italia, Firenze 1961, str. 102—103, in E. Ronconi, cit. str. 133—34. Nanjo se je skliceval Enzo Enriques Agnoletti v svojem pismu, objavljenem v krajevnem listu akcijske stranke »La Libertà« z dne 19. decembra (ibid., str. 104—105): zoper to pismo polemizira v obrambo kardinala in v okviru odločne odklonitve »državljske vojne« V. Branca, *La città dell'Arno nella Resistenza e nella liberazione*, v *Nuova Antologia*, CXIX, fasc. 2152 (oktober—december 1984), str. 96—130. Homilija je bila objavljena v *Avvenire d'Italia* dne 28. decembra in kasneje v brošuri z naslovom *Le vie della pace*, Libreria Fiorentina, Firenze. Na homilijo je odgovoril rimski list katoliških komunistov, ki so bili ljubosumni čuvarji dvojnega pravoslavja in kot taki najbolj zainteresirani, v članku, ki je bil po obliki spoštljiv, po vsebini pa nepopustljiv: *Lettera aperta a S. E. il Cardinal Della Costa*, *Archivesco di Firenze*, v *Voce operaia* 5 (jan. 1944).

¹²⁰ Prim. G. Rovero, *Il clero piemontese nella Resistenza*, v AA. VV., *Aspetti della Resistenza in Piemonte*, v uredništvu Istituto storico della Resistenza in Piemonte, Torino 1950, str. 63 in 62. Angrisanijeve besede, ki so navedene v tekstu, so vzete iz njegove brošure *La croce sul Monferrato durante la Bufera*, tipografia Casalese, Casal Monferrato 1964, str. 18. Navajam izjavo iz opombe 25 referata (v ciklostilu) *La Chiesa di fronte alla RSI*, ki ga je predstavil Francesco Malgeri na istoimenskem simpoziju; izjava je pomembna zaradi pragmatične prisotnosti samega škofa (datum ni naveden): »Stojimo pred postavljeno vlado, ki ima v rokah moč, da opozori na svoje zakone in ne dovoli, da bi jo ignorirali in teptali. Dasi ne nameravamo izklicovati višjih načel, je prav, če povemo, da naj vsaj previdnost svetuje izogniti

Navesti moramo tudi nekaj dogodkov, v katerih se zgoraj nakazana problematika izkaže ne kot rotenje z vrha, marveč kot dvom in tesnoba baze. Po seji o »primerih vesti« dne 23. septembra 1943 je v Comu nek duhovnik — don Onorio Cairoli — iz poteka sodbe (motivacije in dispozitiva) razvil naslednjo izjavo:

»Četudi zmanjšamo politični voz, o katerem so informativni podatki zelo skromni, in četudi skušamo dati zanj psihološko opravičilo, ki je iz nasprotujočih si stališč različno predloženo, in še če dopustimo premislek, ki diskriminira zaupanje drugega, je objektivno zanesljiva rešitev samo ena: upreti se Nemcem, nepravičnemu tujemu okupatorju, in njihovim kolaborantom v mejah, ki jih določajo zapovedi.«¹²¹

Ko se je nek beneški duhovnik hotel Nemcem zlagati, se je moral zateči k stari doktrini mentalnega pridržka:

»Ko so ga Nemci vprašali, ali je vzel na stanovanje Angleže, je rekel, da ne in je opravičil svoj notranji pridržek z razločkom med hrano in posteljo za nekaj noči in pravo nastanitvijo.«¹²²

Vemo, da je polivalentna hierarhična linija, če je že razočarala ali razsrdila antifašiste, po drugi plati pri fašistih izzivala osuplost in jezo nad nehvaležnostjo, ki jo je kler očitno kazal v nevarni situaciji. Farinacci je to linijo tudi izpodbijal, češ da je »hote dvoumna« in taka, da vabi mlade k »absentizmu, dezertertvu in v anarhijo«.¹²³ Nihče ni mogel jemati zares grožnje o ustanovitvi nacionalne cerkve s primatom za celo Italijo;¹²⁴ dogodki, kakršen je bil tisti z don Tulliom Calcagnom ali z »Italijansko križarsko vojno« pa tudi niso imeli pravega odziva.¹²⁵ Prav tako ni RSI, kakor je znano, od Svete stolice nikoli mogla dobiti formalnega priznanja.

Sicer pa ni naloga tega referata, da raziše odnose med katoliškim svetom in RSI. V okviru tematike, ki sem si jo zastavil, sem želel samo opozoriti na kompleksnost položaja, ki je mnogo bolj uničujoče kot v regularnih vojnah med državami poudarjal razločke med institucionalno ravno in ravno vesti in bolj ali manj obojestranske kontradikcije in napetosti. Enzo Ronconi je imel prav, ko je zapisal:

»Avtentična travma za cerkev je zgodovinska novost, ko se le-ta konsolidira z aktivno rezistenco; to je namreč pojav, ki se neposredno ne sklada s primarno dobrino skupnosti italijanskih katolikov.«¹²⁶

se hujšemu zlu in se prilagoditi manjšemu. To vodilo zdravega razuma — čeprav se zdi, da je podano samo iz dobičkazelnosti — nam bo razsvetlilo pravo pot, kako razrešiti mnoge zapletene situacije.« (Relazione sulla stampa cattolica v ACS, RSI, SPD, Cart. Ris., b 34, fasc. 290, fasc. 2.)

¹²¹ Glej S. Tramontin, *Il clero italiano e la Resistenza*, v *Il clero toscano nella Resistenza*, cit. str. 41.

¹²² P. Polesana, *Eroismo e martirio di Aune distrutta dal fuoco*, Feltre 1974; parafrazirano v S. Tramontin, cit. str. 39.

¹²³ Prim. »Il Regime fascista« z dne 30. oktobra 1943, cit., v E. Gorrieri, cit. str. 226. Glej tudi S. Tramontin, cit. str. 25—26 in E. Ronconi, cit. str. 140—141.

¹²⁴ Prim. E. Gorrieri, cit. str. 230.

¹²⁵ Glej A. Dordoni, »Crocata italica«, *Fascismo e religione nella Repubblica di Salò*, Sugarco, Milano 1976.

¹²⁶ Prim. E. Ronconi, cit. str. 134.

Vendar travma ni bila smo travma Cerkve kot telesa: pogosto je pretresala vest posameznih katolikov. Naj na tem mestu izrazim upanje, da bo obravnavanje teh vprašanj s tega zornega kota pripomoglo, da prihodnje raziskave ne bodo vrednotile samo »prispevek katolikov k odporniškemu gibanju« in da bodo presegle rivendikativno stališče, ki ga pogosto najdemo v njih. Res se mi zdi bolj produktivno odmotati skupek problemov, ki se skrivajo v trditvah, kakršna je ta, ki se zdi docela preprosta, če odštejemo njeno retoriko, in po kateri je kler:

»...daleč od tega, da bi stal pri oknu kot interni gledalec tragedije domovine, sestopil v strelske jarke junaštva z orožjem usmiljenja.«¹²⁷

In še podobna trditev župnika iz San Maurizia Frassina, ko je pripovedoval, kako je pomagal partizanom in dal zatočišče zaznamovanim in iskanim:

»V imenu evangelijskega usmiljenja, ki je razlog za pravi patriotizem.«¹²⁸

Prevedla Nedeljka Pirjevec

LA GUERRE CIVILE

Résumé

L'importance stratégique et économique du front italien ainsi que les dommages psychologiques et moraux que la capitulation de l'Italie apporta aux positions nazies étaient les deux causes décisives pour fonder en septembre 1943, au Nord de l'Italie, à l'aide des Allemands, une république fasciste (RSI) et pour renouveler le parti fasciste. Cette renaissance du fascisme n'était en fait qu'une farce politique puisque la république n'avait aucune influence ni pouvoir mais il suffisait tout de même que la fascisme fût présent en mesure à forcer la société italienne désagrégée et apathique à continuer la guerre, la terreur et la guerre civile.

D'après les constatations de ce traité, la guerre civile n'avait pas tellement lieu entre le royaume de Sud et la République fasciste italienne mais plutôt entre les fascistes et les anti-fascistes sur le territoire de l'Italie du Nord où les deux parties étaient présentes. Ainsi comme dans toute guerre civile, dans celle italienne aussi, les conceptions antagonistes, des rancunes et des vengeances avaient des rôles plus ou moins importants mais sa caractéristique principale, c'était une espèce de revanche dans un jeu qui avait commencé entre 1919 et 1922. Il faut tout de même signaler que les communistes comme force principale de la résistance contre le fascisme plaçaient l'idée de la guerre de libération à la première place quoiqu'ils prîrent la guerre civile comme un fait incontestable.

Les deux adversaires s'acharnaient jusqu'au bout dans la lutte dont le résultat était prédestiné à cause de la collaboration fasciste. Le fait que les vainqueurs refusent l'emploi du mot de guerre civile pour désigner la lutte entre la résistance et la RSI est paradoxal. Les fascistes, par contre, ont accepté ce nom et l'ont beaucoup utilisé dans les polémiques.

¹²⁷ Glej premiso L. Ziliani, *Eroismo e carità del clero nel secondo Risorgimento: testimonianze e documentazioni*, Roma 1946 (cit. v S. Tramontin, *Il Clero italiano e la Resistenza*, cit. str. 13 in opomba 1).

¹²⁸ Prim. G. Rovero, cit. str. 55.

Jože Prinčič

Prehod na novi gospodarski sistem*

Dne 1. januarja 1952 je začel veljati nov gospodarski sistem. Za prvo polovico leta so bili najbolj značilni napor osrednjih organov, da bi uveljavili tista načela novega gospodarskega sistema, ki so dobila ustrezno zakonsko obliko v preteklem letu in so bila nujno potrebna za njegovo delovanje. Rezultati analiz, ki so jih napravili sredi leta, so utrdili prepričanje vodstva o pravilnosti nove gospodarske usmeritve, opozarjali pa tudi na njene pomanjkljivosti in napake v planskih izračunih. V drugi polovici leta so se zaradi novih gospodarskih predpisov in posledic suše znatno spremenile razmere, na katerih je temeljil družbeni plan, in hkrati poslabšale možnosti za njegovo uresničitev. Izkušnje iz prvega polletja in nastali položaj so v veliki meri vplivali na načrtovanje nadaljnjega gospodarskega razvoja.

Kapitalna graditev je bila tudi leta 1952 osrednja gospodarska naloga, načelo njenega centralističnega vodenja pa je postalo v tem letu osrednje. Razprave o novem načinu financiranja investicij, o njihovem zmanjšanju v deležu narodnega dohodka, o spremenjenem razmerju med temeljnimi in t. i. svobodnimi investicijami in novih merilih za določanje ključnih objektov so napovedovale spremembe tudi na tem področju. Ker se je v tem letu iztekel petletni plan, so začeli razpravljati o planu gospodarskega razvoja v naslednjih letih.

Uvajanje načel novega gospodarskega sistema v letu 1952

Zvezna vlada je 1. januarja izdala odločbo o začasnih stopnjah, obračunavanju in plačevanju akumulacije in skladov, 9. januarja pa odločbo o začasnih tarifah stopnje akumulacije in skladov. S to odločbo so morala državna in združna gospodarska podjetja na podlagi plačnega sklada obračunavati akumulacijo in sklade ter osnovni in dodatni družbeni prispevek po stopnjah iz začasne tarife. Te so bile določene po gospodarskih področjih, proizvodnih skupinah in po ljudskih republikah. V primeru, da začasne stopnje še niso bile določene, je veljalo, da se je namesto stopenj plačevala določena stopnja družbenega

* Razprava je za tisk prirejeno drugo poglavje magistrske naloge »Politika ključne kapitalne graditve v Sloveniji in oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema 1951—1956«.

prispevka. Sklenili so, da bodo podjetja nakazovala predpisane zneske iz akumulacije in skladov ali družbenega prispevka banki, ki naj bi poskrbela tudi za to, da bi do sprejetja družbenih planov vsi morebitni presežki podjetij ostali »pod zaporo«.¹ S tem, ko bančni račun »že teče po novem«, se je po Kidričevi taktiki, ki jo je napovedal v začetku januarja,² začel dejanski prehod na nov gospodarski sistem. Po njegovih besedah naj bi »vse drugo še ostalo po starem«, dokler ne »prediskutiramo vseh visečih vprašanj, popravimo napake in najdemo pametne rešitve«. Ko bo razprava končana, »enostavno uredimo plače in vse izdatke in začnemo po novem«. V njegovih načrtih je bil 1. april skrajni čas, ko se mora začeti »z izvajanjem sistema v celoti«.³

Zvezni gospodarski svet je že maja 1951 obravnaval načrt zakona o splošnem družbenem planu.⁴ Na podlagi tega se je začela izdelava družbenega plana FLRJ in družbenih planov ljudskih republik za leto 1952. Odločili so se za svojevrsten način sestavljanja in sprejemanja zveznega plana. Najprej so določili osrednje naloge ali »teze« družbenega plana ter njihovo »procentualno« udeležbo pri razdelitvi narodnega dohodka. Te so nato politično utemeljevali in »šele kasneje so se dodale številke«.⁵ Osrednja naloga družbenega plana je bila zagotoviti potrebna sredstva za kapitalno graditev in vojaške potrebe ter »ohraniti proizvodnjo in življenjsko raven na isti ravni kot v letu 1951«.⁶

Podlaga za izračunavanje planskih postavk so bili »podatki iz prejšnjega administrativnega dirigiranega gospodarstva, ker druge možnosti za začetek ni bilo«.⁷ Razlika med lastno ceno in vrednostjo realizacije (vrednost vse proizvodnje po prodajnih cenah) je dala znesek akumulacije in skladov, razmerje med tem zneskom in plačnim skladom pa povprečno stopnjo akumulacije in družbenih skladov.

Zvezna skupščina je na II. zasedanju obravnavala predlog družbenega plana FLRJ, ki ga je predložila zvezna vlada. Ker se je s 1. januarjem 1952 začelo novo plansko leto, je sprejela resolucijo, s katero je pooblastila vlado, da do sprejetja družbenega plana uresničuje zvezni plan na podlagi predloga ter naj ga da v javno razpravo.⁸

¹ Zapisnik 35. seje Gospodarskega sveta vlade LR Slovenije (v nadaljevanju: GS VLRS), 4. 1. 1952, Arhiv SR Slovenije (AS), fond GS VLRS.

² Zapisnik VI. plenarnega zasedanja CK KPS, 8. 1. 1952, arhiv CK ZKS (A CK ZKS), fond Izvršnega komiteja CK ZKS (fond IK). Zapisnik 36. seje GS VLRS, 9. 1. 1952, AS, fond GS VLRS.

³ Zapisnik 36. seje GS VLRS, 9. 1. 1952, AS, fond GS VLRS.

⁴ Arhiv CK ZKJ (A CK ZKJ), XI 8—II/37.

⁵ Zapisnik seje gospodarske komisije CK KPJ in vodij gospodarskih komisij pri CK KP republik, 28. 3. 1952, A CK ZKS, fond IK.

⁶ Boris Kidrič, Zbrano delo: govori, članki in razprave 1949—1952, VI. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, (v nadaljevanju: ZD IV), str. 369—379. Razprava o družbenem planu mora dvigniti socialistično demokracijo in hkrati zavest skupnosti, Slovenski poročevalec (SP), št. 18, 22. 1. 1952.

⁷ Borba komunista Jugoslavije za socialističnu demokratiju, VI. kongres KPJ, Ljubljana 1952, str. 246. Ekonomska revija, leto 1952, št. 5, str. 319—330.

⁸ Drugo vanredno zasedanje veća naroda i saveznog veća, 27.—29. decembra 1951, Stenografske beležke, Beograd 1952, str. 121—135. Resolucija ob predlogu družbenega plana FLRJ za leto 1952, UL FLRJ, št. 1/1, 1. 1. 1952.

Zvezna vlada je objavila predlog **družbenega plana FLRJ za leto 1952** v prvih dneh januarja 1952. Ko je Kidrič ugotovil, da »republike največ razpravljajo o tem, kako bodo čim več izvlekle iz splošnih sredstev«, namesto da bi »proučevale stanje in rezerve v podjetjih«, je sklical sestanek direktorjev republiških uprav za plan. Na njem jih je najprej opozoril, da »akumulacijo, ki smo jo predvideli, moramo ustvariti in se tudi bo ustvarila, če ne drugače pa po administrativni poti« ter od njih zahteval, da člani republiških uprav »branijo« zvezni predlog in da ne smejo gledati nanj s stališča republik in republiških planov, ker so ti »malo pomembni«. Njihovih ugovorov, da zvezni organi pri izračunavanju planskih proporcev niso upoštevali vseh dejavnikov ali da so jih izračunali površno, ni sprejel. Menil je, da so temeljni proporci »v funkciji ključne kapitalne izgradnje in vojske« pravilno izračunani. Razložil jim je, da bodo morebitne napake lahko hitro popravili z dotacijami ali spreminjanjem ekonomskih cen, v »nobenem primeru pa se ne bi izvlekli, če bi bilo obratno«. V nadaljevanju je Kidrič ugotovil, da dosedanji način vodenja razprav o predlogu zveznega družbenega plana v podjetjih ni dal pričakovanih rezultatov, zato je zahteval drugačno taktiko. Podjetja naj bi prisilili, da »preko diskusije in dejstev« sama odkrijejo in ugotovijo notranje rezerve ali pa s temeljitimi analizami dokažejo upravičenost svojih pripomb in postavk. Pogoj za uresničitev te zamisli pa je bil, da se člani glavnih uprav na razprave »v vsakem pogledu dobro pripravijo« in ne pozabijo, da morajo v »diskusiji s podjetji iti že a priori z nezaupanjem«. Glede okrajnih družbenih planov je Kidrič svetoval, naj jih pustijo ob strani, ker je potrebno prej urediti odnos med zvezo in republikami in ker je »še vedno treba več držati v republiških rokah«.⁹

Po tej seji je Kidrič odpotoval v Ljubljano, kjer se je v naslednjih dveh dneh (tj. 8. in 9. januarja) udeležil VI. plenarnega zasedanja CK KPS in 36. seje gospodarskega sveta vlade LRS. Prvi izračuni, ki so jih na podlagi kalkulacij podjetij napravili planski organi v Sloveniji, so namreč pokazali, da so načrtovali nižje stopnje in da bo skupni znesek akumulacije, ki naj bi ga zbralo slovensko gospodarstvo, za okoli 20 milijard nižji od predvidene vsote, ki je znašala 85 milijard 251 milijonov din.¹⁰ Splošna ugotovitev podjetij in republiškega vodstva¹¹ pa je bila, da je slovensko gospodarstvo po predlogu zveznega družbenega plana preveč obremenjeno, ker ima med vsemi republikami naj-

⁹ A CK ZKJ, XI 8—II/61.

¹⁰ V objavljenem predlogu družbenega plana FLRJ za leto 1952 je bila predvidena višina narodnega dohodka in njegova razdelitev na plačni sklad, družbene sklade in investicije samo za FLRJ. Za ljudske republike je bila predvidena le višina narodnega dohodka, za Slovenijo 143 milijard 58 milijonov din. Iz elaborata glavne uprave za plan LR Slovenije je mogoče ugotoviti, da je zvezni plan za državni sektor gospodarstva predvidel, da bo znašala skupna akumulacija za Slovenijo 85 milijard 251 milijonov din, od tega v industriji in rudarstvu 77 milijard 539 milijonov. Po republiškem izračunu pa naj bi znašala skupna akumulacija le 69 milijard 823 milijonov, od tega v industriji in rudarstvu 63 milijard 393 milijonov. Do razlike je v tem primeru prihajalo predvsem zato, ker so uporabili mnogo nižje stopnje, kot so bile predvidene v zveznem planu. Tako je na primer zvezni plan predvidel skupno stopnjo za slovensko industrijo in rudarstvo 805, republiški pa le 585.

¹¹ Cit. v op. 1.

višjo določeno skupno povprečno stopnjo akumulacije in skladov ter najvišje stopnje v večini industrijskih panog.¹²

Kidrič je slovensko vodstvo opozoril, da je prva in pglavitna naloga vsake republike, da zbere toliko akumulacije, kot jo predvideva zvezni predlog. Razprave o višini akumulacije je označil kot brezpredmetne, ker bi z njimi »ogrozili« osnovno razdelitev narodnega dohodka. Zavrnil je izračune, ki so jih izdelali republiški planski organi ter njihove pripombe k visokim stopnjam v Sloveniji in nizkim v drugih republikah. Vztrajal je pri tem, da slovensko gospodarstvo ima in mora imeti tako visoke stopnje zaradi monopolnega položaja njegove industrije in visokih cen njenih proizvodov na svobodnem trgu. Po njegovih besedah so tako visoke stopnje pomenile »jemanje« neupravičenega monopolnega dobička, ki ga je slovensko gospodarstvo dosegalo na jugoslovanskem trgu.¹³

Kidrič je bil zadovoljen s sklepi, ki so jih sprejeli na obeh zasedanjih, saj je na naslednji seji zveznega gospodarskega sveta poročal, da so izkušnje v Sloveniji pokazale, da se »vse te stvari« najbolje in najhitreje rešujejo, če se »pojasnjujejo« v samih republikah.¹⁴

Ti dogodki so odločilno vplivali na nadaljnji potek razprave o predlogu zveznega družbenega plana v Sloveniji. Njeno vodstvo je sklenilo, da slovensko gospodarstvo »mora zbrati« predvideno vsoto akumulacije¹⁵ in da je treba začeti široko politično akcijo, ki bo omogočila »odkrivanje« rezerv v podjetjih. Ugotovili so namreč, da do odstopanja od zveznega izračuna ni prišlo samo zaradi pogostega spreminjanja elementov za izračun nacionalnega bruto dohodka,¹⁶ ampak tudi zaradi tega, ker so »tehnična vodstva«, brez poprejšnje razprave z delavci, izračune prilagajala interesom svojih podjetij in razglasila, da so »stvari v družbenem planu že v osnovi napačno postavljene in zato predvidene akumulacije ni mogoče doseči«.¹⁷ Poprejšnja politična akcija je bila potrebna tudi zaradi tega, ker je »na terenu« zaradi »nepoznavanja ciljev in smotrov družbenega plana prihajalo do burnih reakcij in tudi šovinističnih izpadov«.¹⁸ CK KPS je imenoval 39-članski politični aktiv, ki je bil pristojen za organiziranje okrajnih konferenc in množičnih zborovanj v večjih podjetjih. Janko Smole je v članku K razpravi o družbenem planu, ki ga je 2. februarja objavila Ljudska pravica, utemeljeval upravičenost visokih stopenj v Sloveniji.

¹² Po predlogu zveznega družbenega plana naj bi znašala povprečna stopnja za LR Slovenijo 230, LR Srbijo 93, LR Hrvatsko 131, LR BiH 123, LR Makedonijo 98 in LR Črno goro 53. Poleg tega je bila Sloveniji določena najvišja stopnja za kmetijstvo, promet, industrijo in rudarstvo. Največjo stopnjo so imele tudi naslednje industrijske panoge: 111, 114, 115, 117, 123, 124, 125, 126, 119.

¹³ Cit. v op. 2.

¹⁴ A CK ZKJ, XI 8—II/63.

¹⁵ Zapisnik 37. seje GS VLRS, 24. 1. 1952, AS, fond GS VLRS.

¹⁶ Zapisnik 10. redne seje predsedstva RO sindikata delavcev kovinske industrije Slovenije, 14. 2. 1951, AS, fond Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije (v nadaljevanju: fond RS ZSS). Splošne pripombe na predlog ekonomskih cen in družbenih doprinosov, AS, fond GS VLRS. Cit. v op. 1, 10, 15.

¹⁷ Zapisnik 10. redne seje predsedstva sindikata delavcev kovinske industrije Slovenije, 14. 2. 1951, AS, fond RS ZSS. Peto redovno zasedanje saveznog veća naroda, 28. marta—1. aprila 1952, Stenografske beležke, Beograd 1952 (v nadaljevanju: Peto redovno zasedanje LS FLRJ), str. 98. Cit. v op. 15.

¹⁸ Cit. v op. 15.

Trdil je, da najvišji organski sestav proizvodnih sredstev, visoka mehanizacija, strokovna izobrazba kadrov in »bolj ustaljen delavski razred z dolgoletno tradicijo in kvalifikacijo« terja tudi večjo stopnjo in »izkoriščenost Slovenije od strani skupnosti«. Priznal je, da slovensko gospodarstvo ustvarja velik del celotnega jugoslovanskega nacionalnega dohodka, da pa je ta zaradi predelovalne narave slovenske industrije tudi rezultat celotne jugoslovanske kupne moči in uvoza surovin, za katerega lahko Slovenija krije le 60 % potrebnih deviz. Zato bi v primeru, če bi »sedaj postavili načelo, da bi se plačilna sredstva, ki jih vlagajo potrošniki za industrijsko blago, morala stekati v tiste republike, v katerih se proizvaja, bi bilo jasno, da bi Slovenija imela monopolni položaj, slabše industrijsko razvite druge republike pa bi bile v polkolonialnem položaju«. V takem položaju mora presežek akumulacije, ki nastaja v Sloveniji »služiti le socialistični skupnosti in njenemu razvoju«. To pa je tudi interes Slovenije in pogoj za njen hitrejši razvoj.¹⁹

Spremembe nekaterih postavk zveznega družbenega plana, na podlagi katerih so zvezni organi pripravili nov predlog družbenega plana FLRJ,²⁰ in dejstvo, da »smo v podjetjih odkrili za okoli 18 milijard notranjih rezerv«,²¹ so precej pripomogli, da se je izračun akumulacije v Sloveniji »približal« zveznemu. »Večina delovnih kolektivov je pravilno razumela naloge in tako tudi postopala,« je poročal Franc Leskošek na V. zasedanju zvezne ljudske skupščine.²² Nekatera podjetja (TAM, Rudnik živega srebra Idrija, Tovarna dušika Ruše) so celo povečala predpisano stopnjo, zato pa so druga, posebno tekstilna, še naprej zahtevala znižanje predpisanih stopenj, ker zaradi teh s svojimi izdelki niso bila konkurenčna istovrstnim podjetjem v ostalih republikah, ki so imele »neprimerno« nižjo stopnjo.²³

Z izrednim zasedanjem Ljudske skupščine LR Slovenije, ki je bilo 21. marca 1952, so se končale razprave o predlogu družbenega plana FLRJ za leto 1952. Na tem zasedanju je republiška skupščina potrdila predloge za spremembo zveznega predloga. Najpomembnejši so bili tisti, ki so se nanašali na II. del — 4. poglavje zveznega predloga, ki je določal povprečne stopnje akumulacije in skladov. Republiška skupščina je zaradi poznejših sprememb ekonomskih cen in indeksov minimalne izrabe produkcijske zmogljivosti, spremenjenega določanja in izračunavanja stopenj ter povečanih plačilnih skladov sklenila znižati povprečne stopnje za: gospodarstvo LRS, industrijo in rudarstvo, gozdarstvo, promet in obrt ter za panoge 111, 112, 114, 115, 120, 123, 124,

¹⁹ Ljudska pravica (v nadaljevanju: LP), št. 5, 2. 2. 1952.

²⁰ Razlike med I. in II. predlogom družbenega plana FLRJ za leto 1952, Arhiv Jugoslavije (v nadaljevanju: AJ), 40—39—94.

²¹ Zapisnik 38. seje GS VLRS, 2. 2. 1952, AS, fond GS VLRS.

²² Peto redovno zasedanje LS FLRJ, str. 100.

²³ Predlog zveznega družbenega plana je za tekstilno industrijo v FLRJ predvidel povprečno stopnjo 896, za LR Srbijo 561, LR Hrvatsko 913, LR Slovenijo 1975, LR BiH 246, LR Makedonijo 932, Črno goro 267. Na podlagi tega je bila Predilnici in tkalnici v Tržiču določena stopnja 1512, Tekstilni tovarni Ukrina Drventa pa 576, čeprav sta imeli podobno mehanizacijo in proizvodni proces. Mariborska tekstilna tovarna je imela stopnjo 1512, Tekstilna tovarna v Dugi Resi pa 340, čeprav sta obe izdelovali isti proizvod. Podobne težave so imela tudi druga tekstilna podjetja v Sloveniji.

125, 126, 128, 130, 313 in 315. Za ostala področja ali panoge je potrdila višje stopnje, kot jih je predvidel spremenjeni predlog zveznega plana.²⁴ Narodni dohodek so sklenili razdeliti tako, da bi od 138 milijard in 944 milijonov din 45 milijard 219 milijonov namenili za porabni sklad, 93 milijard 727 milijonov pa v sklad akumulacije in družbenih skladov. Iz tega sklada naj bi 63 % ostalo v Sloveniji, 37 % pa naj bi se odvedlo za splošne državne potrebe.²⁵ Zvezna skupščina je te spremembe sprejela in jih vnesla v Zakon o družbenem planu FLRJ za leto 1952, ki je začel veljati 1. aprila 1952.

S sprejetjem Zakona o družbenem planu FLRJ za leto 1952 se je končalo prvo obdobje uvajanja novega planskega sistema v tem letu. Zvezni plan je s tem, ko je prek temeljnih proporcev določil obvezno višino narodnega dohodka in njegovo temeljno razdelitev, opredelil tudi obveznost republik in dospodarskih podjetij do zveznega plana. S tega vidika so bile razprave o njihovih planih, ki so potekale do maja, drugotnega pomena. O okrajnih družbenih planih za leto 1952 pa sploh niso razpravljali.

Razprava o predlogu **družbenega plana LR Slovenije za leto 1952** se je začela marca 1952. Ugotovili smo že, da so številna podjetja in direkcije v razpravah o predlogu zveznega družbenega plana zahtevali znižanja povprečnih stopenj v njihovem področju, panogi ali proizvodni skupini, da bi bila lahko konkurenčna istovrstnim podjetjem v ostalih republikah. V razpravi o predlogu republiškega plana so iz enakega razloga nekatera podjetja predlagala uvedbo »individualnih« stopenj, druga pa »diferencirane« stopnje.²⁶ Prvega predloga ni podprl niti republiški niti zvezni gospodarski svet, ker bi na ta način povprečne stopnje in tudi indeksi minimalne izrabe produkcijske zmogljivosti ne imeli nobenega praktičnega pomena več za poslovanje podjetij; državni organi pa bi z določanjem konkretnih stopenj znova dobili pravico »podrobnega vmešavanja« v poslovanje podjetij.²⁷ Zato pa so republiški organi podprli drugi predlog, ki je bil tudi sprejet. To je pomenilo, da so bile stopnje že diferencirane v okviru določenih obratnih skupin. Poleg tega je republiška vlada sklenila povečati skupno vsoto akumulacije in skladov za 392 milijonov din ter spremeniti nekatere stopnje. Zakon o družbenem planu LR Slovenije za leto 1952 je sprejela republiška skupščina na 1. seji II. izrednega zasedanja 29. aprila 1952.

Zakonski predpisi so določali, da gospodarske organizacije planirajo in gospodarijo samostojno, pri čemer morajo upoštevati temeljne proporce družbe-

²⁴ Stenografski zapisniki Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, I. izredno zasedanje, 21. marca 1952, Ljubljana 1952, str. 3—21.

²⁵ Zapisnik 39. seje GS VLRS, 7. 3. 1952, AS, fond GS VLRS.

²⁶ Zapisnik seje Višjega gospodarskega združenja za metalurgijo LRS, 19. 3. in 7. 4. 1952, AS, fond RS ZSS. O nekaterih napačnih tendencah v zvezi z diskusijo o družbenem planu, LP, št. 13, 29. 3. 1952. Peto redovno zasedanje LS FLRJ, str. 98—99. Zapisnik 11. seje vlade LRS, 26. 4. 1952, AS, fond vlade LRS.

²⁷ Zapisnik seje GS VFLRJ, 6. 2. in 14. 4. 1952, AJ, 40—6—11. O nekaterih napačnih tendencah v zvezi z diskusijo o družbenem planu, LP, št. 13, 29. 3. 1952. Stenografski zapisniki Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. izredno zasedanje, 29. aprila 1952, Ljubljana 1952 (v nadaljevanju: II. izredno zasedanje LS LRS), str. 47.

nih planov oziroma obveznosti, ki jih ti predpisujejo.²⁸ Podjetja so morala po predpisanem obrazcu ugotoviti svoje obveznosti, ki so izhajale iz družbenega plana, ter poslati »pregled obveznosti« posebnim komisijam. Šele, ko je ta s posebno odločbo potrdila, da stopnja, indeks izrabe produktivnosti, plačni sklad in obseg temeljne investicijske graditve podjetja ustrezajo določilom družbenega plana, se je podjetje lahko lotilo izdelave svojega plana. Sredi aprila so imenovali komisije za temeljne proporce družbenega plana v gospodarskih podjetjih ter izdali navodilo za ugotavljanje obveznosti iz družbenih planov. V Sloveniji so podjetja že sredi aprila začela ugotavljati svoje obveznosti.

Načela novega **plačilnega sistema**, ki so jih zvezni organi sprejeli konec leta 1951 in o katerih je govoril Milentije Popović na decembrskem zasedanju zvezne skupščine, so začeli izvajati šele v začetku marca 1952, ko je zvezna vlada s posebno uredbo uvedla kategorije zaslužka in tarifne pravilnike.²⁹ Uredba je določala samo »minimalni zaslužek« za nekvalificirane, polkvalificirane in visokokvalificirane delavce ter uslužbence, katerega je bilo vsako podjetje dolžno izplačati. Določanje »maksimalnega zaslužka« za posamezne kategorije delavcev in uslužbencev je bilo prepuščeno tarifnemu pravilniku podjetja. Če so bili do takrat delavci in uslužbenci v gospodarskih podjetjih nagrajevani na podlagi posebnih državnih predpisov ter imeli že vnaprej določeno »kvoto« plačnega sklada in število zaposlenih, je omenjena uredba določala, da se bo zaslužek delavcev in uslužbencev državnih gospodarskih podjetij ugotavljal na podlagi tarifnega pravilnika podjetja, izplačeval pa iz plačnega sklada podjetja, katerega višina bo odvisna od njegovega poslovanja oziroma od »izpolnitve naloge vsakega delavca in uslužbenca in od izpolnitve samostojnega plana podjetja«.

O novem načinu nagrajevanja so v Sloveniji začeli razpravljati konec marca, v začetku aprila pa je izšlo Splošno navodilo za izdelavo tarifnih pravilnikov. Če so delavci od začetka leta največ razpravljali o obveznostih, ki jim jih je naložil družbeni plan, se je do konca aprila dalje njihovo »zanimanje« povsem preusmerilo na sprejemanje tarifnih pravilnikov.

Junija je bila na podlagi zakona o družbenem prispevku in davkih izdana uredba o davku od presežka sklada za plače. Določala je, da se šteje kot presežek plačnega sklada tisti znesek, za katerega ta sklad presega določen povprečni normalni zaslužek, presežek pa se obdavči po progresivni lestvici.

Plansko obvladovanje trga in odstranjevanje administrativnih ukrepov sta bili poglobitvi značilnosti dogajanja na **notranjem tržišču**. Usmerjanje in vodenje trga je potekalo po planu oziroma po stopnjah ali cenah, koeficientih pa tudi proračunu. Davčna in kreditna politika sta bili najpomembnejši sredstvi za usmerjanje kupne moči, ki se je pojavila na trgu. V tem letu se je

²⁸ Zakon o planskem upravljanju narodnega gospodarstva, UL FLRJ, št. 58/569, 30. 12. 1951. Uredba o temeljih poslovanja gospodarskih podjetij, UL FLRJ, št. 10/96, 5. 3. 19.

²⁹ Uredba o delitvi sklada za plače in o zasluhkih delavcev in uslužbencev gospodarskih podjetij, UL FLRJ, št. 11/108, 7. 3. 1952.

nadaljevala politika »načrtne« neuskklajenosti ravni cen med kmetijskimi in industrijskimi, pa tudi med posameznimi industrijskimi proizvodi. Ugotovili smo že, da so leta 1951 sklenili, da bo težišče pri zbiranju akumulacije na bazični industriji, ter da so prav v ta namen konec tega leta objavili ekonomske cene surovin in nekaterih polizdelkov. Kidrič je v prvih dneh januarja na seji zveznega gospodarskega sveta poudaril, da je tudi v letu 1952 nujno, da industrija prodaja svoje proizvode »daleč iznad vrednosti, kmetijsko pa prodaja svoje proizvode dva do trikrat izpod vrednosti«. ³⁰ Tudi sredi leta, ko so bile izvršene pomembne spremembe na tem področju, je Kidrič vztrajal pri tem, da »moramo še naprej voditi politiko nizkih cen kmetijskih proizvodov«, ter zavračal pripombe, da je taka politika škodljiva za razvoj kmetijstva, ker se »bodo že v letu 1953, ko bo končana ključna kapitalna izgradnja, začela velika vlaganja v socialistični sektor kmetijstva«. O zasebnem kmetu pa je menil, da se ga bo moralo »še naprej preganjati s politiko nizkih cen«. ³¹

Julija je bilo odpravljeno kupovanje industrijskih in rudarskih proizvodov »po odobritvi«, tj. alokacija in distribucija v prometu s surovinami. S tem je prenehal veljati sistem, po katerem je zvezni svet za industrijo in gradbeništvo določal glavnim proizvajalcem količine surovin in polizdelkov, ki so jih morala podjetja po predpisanih ekonomskih cenah prodajati določenim porabnikom teh surovin. Vse pogodbe o prodaji in nakupu rudarskih in industrijskih proizvodov domače proizvodnje so se lahko sklepale po prostem dogovoru. Izjema so bili le proizvodi panoge 117 in 119, ker so bili namenjeni opremljenju ključnih objektov. ³² Na podlagi tega je bila izdana odločba o oblikovanju prodajnih cen za industrijske in rudarske surovine, polizdelke in izdelke. Od načela prostega oblikovanja cen so bili izvzeti le elektrika, bencin, petrolej za motorje, plinsko olje in sladkor.

Junija je prenehal veljati tudi obvezni odkup žita. ³³ S tem je bil v Sloveniji praktično odpravljen obvezen odkup kmetijskih pridelkov. Začasno sta ostala v veljavi še obvezen odkup volne in lesa. Novembra je bila izdana uredba o odpravi industrijskih bonov, ki naj bi začela veljati 1. januarja 1953. ³⁴ V letu 1952 se je začela tudi reorganizacija trgovinske mreže. Namesto organizacije po namenu preskrbe so začeli uvajati organizacijo po strokah.

V letu 1952 je prišlo do pomembnih sprememb tudi v **zunanjetrgovinskem sistemu**. Januarja je bila objavljena devalvacija dinarja, ki je bila izvedena z namenom, da bi se povprečna notranja vrednost nacionalne valute čim bolj približala povprečnim zunanjim vrednostim in da bi se tako načeloma omogočila trgovinska menjava s tujino brez aktivnega sodelovanja zunanjetrgovinskega sklada. Junija so podjetja v socialističnem sektorju in zadružne orga-

³⁰ Zapisnik 36. seje GS VLRS, 9. 1. 1952, AS, fond GS VLRS.

³¹ A CK ZKJ, XI 8—II/86.

³² Odločba o odpravi kupovanja industrijskih in rudarskih proizvodov po odobritvi, UL FLRJ, št. 32/386, 18. 6. 1952. Odredba o spremembi in dopolnitvi odredbe o sklepanju prodajnih in kupnih pogodb za industrijo in rudarske proizvode in pogodb o storitvah iz domače proizvodnje leta 1952, UL FLRJ, št. 33/405, 25. 6. 1952.

³³ Uredba o odpravi obveznega odkupa žita, UL FLRJ, št. 31/354, 11. 6. 1952.

³⁴ UL FLRJ, št. 56/643, 19. 11. 1952.

nizacije dobile pravico, da prosto razpolagajo s 45 % deviz, ki so jih dosegle v svojem poslovanju s tujino.³⁵ Julija so odpravili sistem uvoznih in izvoznih dovoljenj, zato je bilo za zunanjetrgovinsko poslovanje dovolj, če so bila podjetja registrirana pri pristojnem državnem organu.³⁶ Devizno poslovanje se je sprostito tako, da so bila pri Narodni banki uvedena devizna obračunska mesta (DOM), ki so kot nekatere devizne borze dobila nalogo olajšati nakup ali prodajo prostih deviz.³⁷ Naslednji pomemben ukrep, ki je vsaj načeloma pomenil odpravo administrativnega planiranja izvoza in uvoza, je bila uvedba uvoznih ali izvoznih koeficientov. Ti so bili predpisani za obračunavanje uvoznega ali izvoznega blaga. Na podlagi koeficientov so izračunali pozitivne razlike (te so odvajali v skupni sklad) ali negativne, ki so dajale pravico do regresa. Koeficienti so bili določeni tako, da se je tudi na ta način zbirala akumulacija ter da so imele potrebe kapitalne graditve vso prednost. Zato je imela oprema za ključne objekte uvozni faktor 1, kar je pomenilo, da so jo podjetja plačevala po uradni pariteti dinarja.

Do srede leta je bilo v veljavi okoli 3500 gospodarskih predpisov, zato so sredi leta začeli usklajevati predpise z novim gospodarskim sistemom. S posebno uredbo, ki je izšla v začetku avgusta, se je število veljavnih gospodarskih predpisov zmanjšalo na 176.³⁸

Izkušnje in problemi uvajanja gospodarskega sistema v letu 1952

Dva meseca po izdaji zakona o zveznem družbenem planu so se uresničile napovedi tistih, ki so trdili, da so stopnje nerealno določene. Tudi Kidrič je moral na seji zveznega gospodarskega sveta 14. junija priznati, da »niti splošna stopnja niti posamezne stopnje v družbenih planih ne veljajo več v celoti«.³⁹ Posebej pogoste zahteve po njihovi spremembi so prihajale iz Slovenije, kjer so izračuni izvršene proizvodnje in gibanja cen v prvem polletju pokazali, da imajo gospodarska podjetja, zaradi mnogo višje stopnje kot istovrstna podjetja v drugih republikah, velike težave na trgu. Janko Smole, Zoran Polič in Franc Leskošek so zato na sejah zveznega gospodarskega sveta opozarjali na »pogost pojav, da so cene slovenskim proizvodom višje z istimi v drugih republikah«, zato so zahtevali spremembe ali izenačitev stopenj.⁴⁰ Sprememba (znižanje) stopenj ni pomenila samo znižanja načrtovane akumulacije, ampak tudi porušnja predvidenega razmerja med temeljnimi proporci. Zato so v zveznem gospodarskem svetu sklenili »zelo oprezno pristopiti k njihovim spre-

³⁵ Odločba o razpolaganju gospodarskih organizacij z deviznimi sredstvi, UL FLRJ, št. 32/383, 18. 6. 1952. Odločba o delu deviznih sredstev, ki jih bodo socialistične gospodarske organizacije prodajale Narodni banki FLRJ, UL FLRJ, št. 35/432, 1. 7. 1952.

³⁶ Uredba o izvozu in uvozu blaga in o deviznem poslovanju, UL FLRJ, št. 35/413, 1. 7. 1952.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Uredba o uskladitvi gospodarskih predpisov, predpisov zveznih organov državne uprave z novim gospodarskim sistemom, UL FLRJ, št. 40/489, 2. 8. 1952.

³⁹ Zapisnik seje GS F0RJ 14. 6. 1952, A CK ZKJ, fond Borisa Kidriča, šk. 8.

⁴⁰ Cit. v op. 31.

membam«. ⁴¹ Boris Kidrič pa je napovedal, da se bodo stopnje spremenile samo na podlagi dejanskih dokazov in ob upoštevanju politike rezerv. ⁴²

Vedno večje zahteve po spremembi stopenj in dejstvo, da tudi določanje diferenciranih stopenj po obratih ni prineslo boljših rezultatov, so prisilili zvezne organe, da so se v drugi polovici leta lotili zniževanja stopenj oziroma njihovega prilagajanja potrebam trga. ⁴³ S temi spremembami se je, razen nekaterih izjem, ⁴⁴ vsaj začasno izboljšal položaj slovenskih podjetij bazične industrije na jugoslovanskem trgu. Podjetja tekstilne, usnjarske in lesne industrije pa so zaradi višjih stopenj, kot so jih imela istovrstna podjetja v drugih republikah, še naprej imela velike težave.

Nov plačni sistem ni prinesel pričakovanih rezultatov. Kljub temu, da je bilo ob izdaji uredbe o razdelitvi plačnega sklada in o zaslužkih delavcev in uslužbencev predvideno, da bodo podjetja lahko povečala plačni sklad »samo do določene meje«, ⁴⁵ so plačni skladi podjetij naraščali, ne da bi se pri tem njihova proizvodnja bistveno povečala. Podjetja, ki s svojo proizvodnjo niso uspela doseči niti predpisanega plačilnega sklada, so izplačevala polne plače.

Za Slovenijo je bilo značilno naraščanje tega sklada. Januarja 1952 je skupni plačni sklad (z vrednostjo bonov) znašal 2 milijardi 37 milijonov din, decembra pa že 2 milijardi 677 milijonov. ⁴⁶ Povprečne plače zaposlenih v gospodarstvu so se dvignile od 6977 din, kolikor je bilo povprečje za leto 1951, na 7281 din januarja in na 7127 oktobra. ⁴⁷ Po besedah Ivana Mačka bi lahko v Sloveniji »še bolj zaslužili, vendar bi to bila potuha nepravilnostim v drugih republikah«. ⁴⁸ Po septembrskem izračunu je bilo v Sloveniji tudi 221 podjetij, ki niso dosegla predpisanega plačnega sklada, vendar so kljub temu izplačala polne plače. ⁴⁹ Zato so sklenili od 1. novembra »izplačevati« takim podjetjem le 80-odstotne plače. ⁵⁰

⁴¹ A CK ZKJ, XI 8—II/85.

⁴² A CK ZKJ, XI 8—II/87.

⁴³ Prezidij zvezne ljudske skupščine je na seji 24. julija sprejel ukaz o spremembi povprečnih stopenj — na zahtevo Borisa Kidriča je bil izdan šele 22. avgusta —, nato pa potrdil tudi predlog vlade LR Slovenije, da se zaradi potreb po izenačenju stopenj z drugimi republikami, neodgovarjajočih cen, odprave regresov in uvedbe novih proizvodnih skupin, znižajo nekatere stopnje. Te spremembe je Prezidij LS LR Slovenije v obliki ukaza objavil 5. avgusta. Slovenski gospodarski svet je 19. avgusta poslal zveznemu predlog za spremembo stopenj »za primere, kjer gre po našem mnenju za občutne napake, ki so se pojavile ob priliki sestave družbenega plana«. Ta predlog pa ni bil sprejet. Zvezni prezidij je šele konec oktobra spremenil (znižal) vrsto stopenj, vendar se je na Slovenijo nanašalo le znižanje stopenj za obrate predelave svinjskih kož v panogi 125.

⁴⁴ Za proizvodnjo umetnih gnojil je imela Slovenija prvotno določeno stopnjo 1747, Srbija pa 400. Ko se je na zahtevo Slovenije stopnja spremenila oziroma znižala za Slovenijo na 780, se je istočasno znižala stopnja za Srbijo na 100, s čimer se je nesorazmerje še povečalo.

⁴⁵ Načrt uredbe o plačnem fondu in poslovanju podjetij, SP, št. 44, 21. 2. 1952.

⁴⁶ Analiza blagovno denarnih odnosov v januarju 1953, AS, fond Glavne uprave za plan LR Slovenije (v nadaljevanju: GU za plan LRS).

⁴⁷ Osutek gospodarske analize za leto 1952, AS, fond GU za plan LRS.

⁴⁸ Zapisnik 59. seje GS VLRS, 18. 10. 1952, AS, fond GS VLRS.

⁴⁹ Stenografski zapisnik seje IOOF, 28. 10. 1952, AJ, fond SZDL Jugoslavije, fasc. 61.

⁵⁰ Prav tam.

Opozoriti velja na problem, kateremu uradna politika ni posvečala posebne pozornosti. Ta se je v celi vrsti podjetij izražal pri »vzpostavljanju pravilnega odnosa med delavci in uslužbenci tako glede števila kot višine plač«. ⁵¹ Prvi podatki (oziroma povprečne tarife postavke po uri) so kazali na »tendenco povišanja (plač) v korist uslužbencev, posebno nižjih«. ⁵²

V prvi polovici leta ni prihajalo do večjih motenj na trgu. Cene osnovnih surovin in reprodukcijskega materiala so ostale v glavnem takšne, kot so bile predvidene s planom. ⁵³ Cene kmetijskih in prehrabnenih proizvodov so se celo znižale. ⁵⁴ Zato so v tem času največ razpravljali o težavah, ki so jih povzročale naraščajoče zaloge. Napovedi, da bo hitro naraščanje zalog povzročilo velike težave, je Kidrič zavračal kot »smešne teorije«. Prvič zato, ker v »socializmu ne more priti do hiperprodukcije«, nov gospodarski sistem pa brez zadostnih zalog (rezerv) ne more delovati. Dokazoval je, da če se ne bi odločili za zavestno politiko zalog, bi se morali zaradi posledic suše vrniti na distribucijo in prisilni odkup. Drugič pa zato, ker »tako govorjenje samo škoduje pri pogajanju za mednarodno pomoč«. ⁵⁵

V drugi polovici leta se je položaj precej spremenil. Zaradi previsokih ali različnih stopenj so imela strojna in tekstilna podjetja velike težave na trgu. Zaradi slabe letine in zmanjšanja števila živine se je povečal denarni obtok, hitro so naraščale cene kmetijskih proizvodov; preskrba prebivalstva s temeljnimi živili je po enem letu znova postala kritična. V zvezni vladi so sklenili, da bodo potrebne količine temeljnih živil in stabilnejše cene zagotovili z državno intervencijo na trgu. ⁵⁶ To je pomenilo povečan uvoz in uvedbo ukrepov za zmanjšanje denarnega obtoka in zagotovitev sredstev za odkup žita. V ta namen so v zveznem gospodarskem svetu sklenili, da bodo republike prispevale 6 % svojega proračuna, davkoplačevalci pa eno milijardo din davka za leto 1953. Zmanjšati so sklenili izdatke za socialno pomoč ter povečati sta-

⁵¹ Narodna država, leto 1952, št. 5—6, str. 277—288.

⁵² Prav tam, str. 280.

⁵³ Analiza ravni prodajnih cen proizvajalcev v industriji in rudarstvu po panogah dejavnosti za leto 1952, AJ, 40—31—71. Blagovno denarna situacija in tržišče v letu 1952, AJ, 129—15—42.

⁵⁴ Indeksi cen v LR Sloveniji v maloprodajnem trgovinskem prometu (izračunani na podlagi prometa po tekočih cenah in prometa po cenah iz IV. trimesečja 1951):

	Skupaj	Prehrana	Industrijsko blago
IV. trimesečje 1951	100	100	100
I. trimesečje 1952	92,3	89,9	100,5
II. trimesečje 1952	96,1	92,6	100,6
III. trimesečje 1952	94,1	88,2	101

Osnutek gospodarske analize za leto 1952, AS, fond GU za plan LRS.

⁵⁵ Cit. v op. 31 in 42.

⁵⁶ Svetozar Vukmanović, Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948—1958), Beograd 1964 (v nadaljevanju: Privredni razvoj), str. 60.

narine.⁵⁷ V Sloveniji so 6-odstotni prispevek (ali 900 milijonov din) sprejeli z negotovanjem, ker je imel konec oktobra republiški proračun že brez tega primanjkljaj za več kot pet milijard. Problem je republiška vlada rešila tako, kot je bila praksa tudi kasneje: zmanjšala je participacijo okrajem in odvezla »odvečno akumulacijo« podjetjem.⁵⁸

V drugem polletju so se tudi na področju zunanjetrgovinskega sistema pojavile znatne težave. V DOM-u je deviz stalno primanjkovalo. Podjetja, ki so imela devize, so z njimi lahko »skoparila« ali jih prodajala po mnogo višjem tečaju od uradnega, ker ni bil predpisan rok, v katerem morajo podjetja »odvečne devize« prodati ali porabiti. Koeficienti so se pokazali kot preveč togi, prav tako se niso spreminjali skladno s spremembami cen na zunanjem trgu. Zaradi velikih vojaških potreb, kapitalne graditve, odplačila tujih dolgov in povečanega uvoza osnovnih prehrabnenih živil se je zmanjšal odstotek deviz, ki je ostal podjetjem za prosto razpolaganje od 45 % do 20 %. Prepovedan je bil izvoz cele vrste proizvodov. Izvoz se je precej zmanjšal, kar pa ni veljalo za Slovenijo, kjer se je povečal.⁵⁹ Po izračunih glavne uprave za plan LR Slovenije se je plan izvoza v tem letu uresničil 100,3-odstotno, izvoz industrijskega sektorja je presegal plan za 24 %, kmetijstva pa za 13 %.⁶⁰ V večji meri kot do takrat so bili v slovenskem izvozu udeleženi industrijski proizvodi, ki so pomenili skoraj polovico vsega izvoza. Ker je bil slovenski izvoz mnogo stabilnejši in ne tako »podvržen konjunktornim valovanjem« kot izvoz v drugih republikah, ki so »še pretežno agrarne«, se je delež Slovenije pri skupni vrednosti jugoslovanskega izvoza povečal na 11,65 %.⁶¹

Kidrič je sredi leta ocenil, da rezultati prvega polletja zagotavljajo »soliden« in »ugoden« gospodarski položaj,⁶² potrjujejo pravilnost nove gospodarske usmeritve in že dopuščajo stvarno in poglobljeno analizo novih proizvodnih odnosov, ki nastajajo in se razvijajo z novim gospodarskim sistemom. V svojih teoretičnih razmišljanjih je poudarjal, kako pomembno je, da socialistična država še naprej organizira in obvladuje proizvodnjo in menjavo

⁵⁷ Zapisnik seje GS VFLRJ, 25. 9. 1952, A CK ZKS, fond Borisa Kidriča, šk. 8.

⁵⁸ Zapisnik 12. seje vlade LR Slovenije, 16. 10. 1952, AS, vlade LRS.

⁵⁹ Izvoz gospodarstva LR Slovenije v letu 1952:

	v milijon din	indeks (1951 = 100)
Rudarstvo	209	62,9
Metalurgija	2659	92,5
Lesni sektor	3290	94
Ostala industrija	1282	155
Kmetijstvo	1889	165
Skupaj	9329	106,5

Kratka gospodarska analiza za leto 1952, Gospodarski vestnik, št. 14, 18. 2. 1953.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Naša trgovinska bilanca za prvih deset mesecev, SP, št. 293, 11. 12. 1952.

⁶² Cit. v op. 39.

po temeljnih proporcijah, odreja odnos med potrebnim in presežnim delom ter najpomembnejšo namensko uporabo presežnega dela.⁶³ Zato je tudi zagovarjal mnenje, da sta plan in planska prisila potrebna, dokler »obstaja nasprotje med sedanjostjo in prihodnostjo«, in da je pglavitna naloga plana v tem, da preprečuje pojave hiperprodukcije ali zmanjšanja proizvodnje ter zagotavlja potrebe gospodarskega in družbenega razvoja. Ko je opredeljeval vlogo in naloge plana »v sedanjosti«, je poudarjal, da še ni razmer, da bi se direktivi ali planski prisili popolnoma odrekli, temveč se je treba »boriti za čim večjo prisilo tam, kjer je še potrebna«, hkrati pa jo »osvobajati čim bolj je mogoče povsod tam, kjer je postala odvečna«.⁶⁴ Ocenil je, da je od plana kot kategorije v »starem« smislu ostalo le še obvezno vključevanje posebnih družbenih potreb (vojaške potrebe države in kapitalne graditve)⁶⁵ in da so že dozorele razmere, ko bo tudi plan v »današnjem« smislu odmrli. Delovni kolektivi v okviru planskih proporcev samostojno planirajo in poslujejo, okraji skrbijo samo za to, ali podjetja izpolnjujejo tiste družbene obveznosti, ki so določene z zakoni. Državni aparat »o ničemer ne odloča, ampak stvari samo pripravlja in predlaga«, predstavniški organi pa svoje odločitve izdajajo po »izvedbi široke, splošne in načelne razprave«.⁶⁶

Kidrič je leta 1952 pojem potrebno delo enačil z »individualno potrošnjo«, pojem presežnega dela pa z »družbeno lastnino, ne glede na to, kdo z njo upravlja«.⁶⁷ Razlagal je, da socializem v tej fazi zaradi nizke stopnje proizvodnih sil in dejstva, da družba določenih potreb »spontano ne bi prevzela«, temveč bi se presežek pretvarjal v industrijsko porabo, in nevarnost »kapitalističnega izvojevanja novega sistema«, kategorično zahteva določanje odnosa med potrebnim in presežnim delom in namensko uporabo presežnega dela.⁶⁸ Dopuščal pa je možnost, da »družbeno nujno prelivanje presežnega dela« poteka tudi z »navadnim« delovanjem objektivnih ekonomskih zakonov, tako da podjetja in komune del presežnega dela, katerega imajo pravico upravljati, vlagajo v banke oziroma kreditirajo druga področja, za to dobivajo obresti. Določanje presežnega dela in družbenega prisvajanja odtujevanja tega dela, Kidrič ni razumel kot prikrite oblike odtujevanja tega dela, ker naj bi se z njim »socialistično in demokratično razpolagalo« in ker naj bi se večji del tega vračal v upravljanje neposrednim proizvajalcem.⁶⁹

Konec tega leta je Kidrič tudi ocenil, da je »birokratski konflikt z objektivnimi ekonomskimi zakoni v glavnem že likvidiran. »Toda čeprav so neposredni proizvajalci že udeleženi pri upravljanju presežnega dela in se del presežnega dela, ki se mora nujno prelivati, občutno zmanjšuje smo prav glede

⁶³ Boris Kidrič, ZD, IV. str. 462—482. Boris Kidrič, O perspektivi našega ekonomskega družbenega razvoja, 7. 7. 1952, A CK ZKS, fond Borisa Kidriča.

⁶⁴ Zapisnik seje GS VFLRJ, 22. 4. 1952, A CK ZKJ, fond Borisa Kidriča. O perspektivi našega ekonomskega družbenega razvoja, 7. 7. 1952, A CK ZKS, fond Borisa Kidriča.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Zapisnik seje GS VFLRJ, 11. 6. 1952, A CK ZKJ, fond Borisa Kidriča.

⁶⁷ Cit. v op. 63.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Boris Kidrič, ZD IV, str. 463 in 498.

te bistvene značilnosti socialističnih odnosov šele na začetku.⁷⁰ Probleme, ki so nastali pri uresničevanju družbenih planov, je opravičeval z »napakami v planiranju«, ⁷¹ neizdelano metodologijo planskih poporcev, z neurejenim kreditnim in plačnim sistemom, pa tudi s prizadevanji v državnih organih, da bi se vrnil »k preizkušnim administrativnim metodam ali pa jih nadomestili z administrativnim odločanjem Narodne banke«.⁷²

Odgovoriti moramo še na vprašanje, kako so uresničevali v preteklem letu sprejeto odločitev o odpravi (stečaju) vseh nerentabilnih podjetij. V prvi polovici leta so bili v zveznem gospodarskem svetu še enotni o tem, da morajo pristojni organi za vsa takšna podjetja najkasneje v dveh mesecih odločiti, ali se ukinejo ali nadaljujejo s poslovanjem, ter da je treba do odločitve zagotoviti zaposlenim minimalne plače. Ko so avgusta razpravljali o ukinitvi nekaterih podjetij ali o zmanjševanju njihove proizvodnje, je Kidrič temu nasprotoval. Menil je, da bi to pomenilo »skrajno nepravilnost«, zato je predlagal, da državna podjetja odkupujejo zaloge od »takšnih« podjetij.⁷³

Politika ključne kapitalne graditve v letu 1952

Razprave o planu ključne kapitalne graditve leta 1952, ki naj bi bilo odločilno leto v procesu industrializacije države, in leto, ko bi se končala tako »napeta« investicijska graditev, so se začele že v drugi polovici leta 1951. Da bi lahko leta 1952 dokončali gradbena dela na ključnih objektih, kar je bil tudi sklep politburoja CK ZKJ,⁷⁴ so v zveznih organih sklenili nameniti tej graditvi še več sredstev kot leta 1951 ter še bolj omejili sredstva za druga področja ali dejavnosti.⁷⁵ »Ne gre za prestižna vprašanja ugleda, namreč da hočemo dokazati, da kominformska blokada in druge njihove umazanosti niso mogle zlomiti naše gospodarske koncepcije,« je poudarjal Boris Kidrič na kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije, kajti »gre za najbolj življenjska vprašanja naših narodov in naše države.«⁷⁶ Opozarjal je, »če nam to ne uspe, bomo prišli v zelo težak položaj, tako v odnosu do tujine, poslabšal pa se bo tudi življenjski standard.«⁷⁷

V planu ključne kapitalne graditve so za leto 1952 predvideli 295 ključnih objektov.⁷⁸ Ta plan ni predvideval graditve novih objektov v Sloveniji, ampak

⁷⁰ Boris Kidrič, ZD IV, str. 502.

⁷¹ Cit. v op. 39.

⁷² Boris Kidrič, ZD IV, str. 497—498.

⁷³ Cit. v op. 42.

⁷⁴ A CK ZKJ, III/55.

⁷⁵ Zapisnik gospodarske konference s sekretarji OK in mestnih komitejev KPS, 9. 5. 1951, A CK ZKS, fond IK. A CK ZKJ, XI 8—II/35, 8—II/59. Zapisnik seje GS VLRS, 4. 9. 1951, AS, fond GS VLRS. Boris Kidrič, ZD IV, str. 320, 334—337 in 363. Izjava ministra Milentije Popovića o ukrepih za stabilizacijo našega gospodarstva, SP, št. 248, 21. 10. 1951. Proračun za leto 1952, SP, št. 294, 18. 12. 1951.

⁷⁶ Boris Kidrič, ZD IV, str. 317.

⁷⁷ A CK ZKJ, XI 8—II/59.

⁷⁸ Slovenski poročevalec je poročal, da so na plenarni seji Centralnega odbora sindikata gradbenih delavcev Jugoslavije razpravljali o nalogah sindikalnih organizacij pri graditvi 295 ključnih objektov. Ne poroča pa, kateri so ti objekti. Še 15 milijard bomo investirali v 295 ključnih objektov do konca petletke, SP, št. 275, 23. 11. 1951.

le dokončanje gradbenih del ali montažo strojev in opreme v tistih, ki so bili v državnem planu že leta 1951. Ti so bili: HE Vuzenica, HE Moste, HE Medvode, HE Mariborski otok, TE Šoštanj, Železarna Jesenice, Železarna Ravne, Železarne Štore, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo (takrat Strnišče), Metalna, Litostroj, TAM, Tovarna celuloze in papirja Krško. Na seji republiškega gospodarskega sveta so 19. maja ugotovili, da so predvidena sredstva iz državnega proračuna manjša, kot so načrtovali.⁷⁹ Zato so sklenili, da se bo »strojegradnja gradila iz lastnih sredstev«.⁸⁰ V republiški plan so sklenili uvrstiti objekte, ki so izpadli iz državnega plana: Tovarno organskih barvil v Celju Belinko, Belt, Tovarno gradbenih polizdelkov Ljubljana in Rudnik Mežico.

Prvi objavljeni predlog zveznega družbenega plana za leto 1952 je določal vrednost skupne investicijske graditve FLRJ v višini 156 milijard 43 milijonov din, od česar naj bi za državni plan te graditve odpadlo 128 milijard 39 milijonov din. Zaradi zahtev republik po dodatnih sredstvih se je obseg skupnih investicijskih sredstev povečal na 208 milijard din, plan temeljne graditve (v letu 1952 so namesto pojma pljučna kapitalna graditev začeli uporabljati pojem temeljna investicijska graditev) pa na 154 milijard. Zvezna komisija za uskladitev predlogov družbenega plana je takšno povečanje ocenila kot neizvedljivo, ker bi bile s tem investicije večje od predvidene akumulacije. V drugem predlogi zveznega družbenega plana, ki je bil tudi sprejet kot zakon o družbenem planu FLRJ za leto 1952, je vrednost skupne investicijske graditve ostala nespremenjena, zato pa se je vrednost temeljne graditve povečala na 135 milijard 421 milijonov din. V planu te graditve sta bila 102 ključna objekta. Največ jih je bilo predvidenih v Srbiji, Bosni in Hercegovini, ker je bila tam poglavitna surovinska baza.⁸¹

Za investicijsko graditev v Sloveniji je prvi predlog zveznega plana predvidel 14 milijard 103 milijone din ali 9,5 % od predvidene skupne vsote za to graditev. Vlada LR Slovenije je med razpravami o zveznem predlogu zahtevala še milijardo dodatnih sredstev. Po zakonu o družbenem planu je bilo za Slovenijo določeno 16 milijard 375 milijonov, od tega 15 milijard 633 milijonov za 14 objektov temeljne investicijske graditve v Sloveniji. Ti objekti so bili: HE Vuzenica, HE Medvode, HE Moste, HE Mariborski otok, TE Šoštanj, rudnika Velenje in Zagorje, železarne na Jesenicah, Ravnah in Štorah, Tovarna glinice in aluminija (TGA) Kidričevo, Litostroj, Metalna, Tovarna celuloze in papirja Krško.

Zakon o družbenem planu LR Slovenije za leto 1952 je določal večja sredstva za investicijsko graditev v Sloveniji (19 milijard 647 milijonov din), za plan temeljne investicijske graditve (16 milijard 375 milijonov din) ter več objektov te graditve. Poleg tistih, ki jih je določil že zvezni plan, so dodali še nove: HE Vuhred, HE Savico, HE Plave, Nafto Lendava, TAM, Tovarno kovanega orodja Zreče, Telekomunikacije, Strojno tovarno Trbovlje, Hidromontažo, Tovarno organskih barvil v Celju in obrat tovarne Lek v Mengšu.

⁷⁹ Zapisnik 25. seje GS VLRS, 19. 5. 1951, AS, fond GS VLRS.

⁸⁰ Zapisnik 32. seje GS VLRS, 19. 5. 1951, AS, fond GS VLRS.

⁸¹ Z zakonom o družbenem planu FLRJ za leto 1952 je bilo predvideno naslednje število ključnih objektov: Srbija 36, Hrvaška 18, Slovenija 14, BIH 24, Makedonija 7, Črna Gora 3.

Zvezni in republiški plan je največji del investicijskih sredstev namenjal ključni kapitalni graditvi. Večji del preostalih investicijskih sredstev, ali t. i. svobodnih investicij, so sklenili nameniti kmetijstvu, ostanek pa investicijski graditvi ljudskih odborov in podjetij. Za graditev ključnih objektov so bila predvidena sredstva iz Državne investicijske banke oziroma zagotovljena iz zveznega ali republiškega proračuna. Preostali del plansko predvidenih investicijskih sredstev so sklenili porabiti za proizvodnjo potrebne količine gradbenega materiala, orodja in poljedelskih strojev. Kmetijstvo naj bi se gradilo »le iz lastnih sredstev in skladov«, okraji in podjetja pa iz tistega dela akumulacije, ki jim je ostala za prosto razpolaganje. Ker so bila sredstva, načrtovana za svobodno razpolaganje, zelo majhna, poleg tega pa odvisna od gradbenega dovoljenja in potrjenega projekta, brez katerega jih ni bilo mogoče uporabiti, je bilo že v začetku leta jasno, da bo ta graditev zelo omejena. Medtem ko leta 1951 »lokalni faktorji niso mogli graditi, ker je primanjkovalo gradbenega materiala in delovne sile, zato pa letos ne bo manjkalo obeh, oziroma bodo v prosti prodaji, ne bo pa sredstev za to«, je ugotavljal Stane Kavčič marca 1952.⁸²

Marca 1952 so začeli razpravljati o novem načinu financiranja investicij, ki naj bi začel veljati leta 1953.⁸³ Poglavitna sprememba naj bi bila v tem, da ne bi več financirali investicij iz proračuna, namesto tega naj bi uvedli kreditiranje investicij in odplačevanje kreditov v določenih rokih. To so si zamislili tako, da bi za temeljne investicije namenili leta 1953 42 milijard, katere bi republike lahko dobile na kredit iz splošnega investicijskega sklada. Preostala investicijska sredstva (neobvezne investicije), znašala naj bi 103 milijarde din, pa bi bila namenjena okrajem in podjetjem za rekonstrukcijo in modernizacijo proizvodnje. Obvezne investicije naj bi se financirale s krediti tako, da bi se v družbenem planu določila obveznost podjetja pri gradnji objekta, na podlagi katere bi podjetja imela pravico do investicijske vsote, predvidene za ta objekt. Sklenili so, da bodo kredite dobili le tisti prosilci, ki bodo kreditno sposobni, kar je še posebno veljalo za t. i. neobvezno investicijsko graditev. Nov način financiranja investicij naj bi omogočil okrajem in podjetjem, da bi prišli s krediti do sredstev zunaj svoje akumulacije, hkrati pa jih prisilil k namenski, gospodarnejši in hitrejši uporabi nakazanih sredstev, oziroma onemogočil, da bi ta sredstva namenjali za druge namene. Na drugi strani pa bi bila podjetjem dana možnost svobodnega razpolaganja s svojimi sredstvi v tem smislu, da bi dajala drugim podjetjem kredite (prek Narodne banke) in s tem dobila obresti.

Tako bi se spremenil tudi način financiranja nerazvitih republik, ne da bi bilo potrebno spreminjati razdelitev narodnega dohodka. Namesto dotacij naj bi uvedli kredite »pod ugodnejšimi pogoji« in dobo vračanja. Za leto 1953 so

⁸² Zapisnik razširjene seje organizacijskega sekretariata CK KPS, 17. 3. 1952, A CK ZKS, fond IK.

⁸³ Zapisnik 39. seje GS VLRS, 7. 3. 1952, AS, fond GS VLRS. Peto redovno zasedanje LS FLRJ, str. 51—54. Zapisnik seje GS VFLRJ, 7. 4. 1952, AJ, 40—6—11. Zapisnik seje GS VFLRJ, 16. in 17. 8. 1952, A CK ZKJ, XI 8—II/87. Zapisnik seje GS VFLRJ, 12. 9. 1952, A CK ZKJ, 8—II/91.

sklenili, da bo dotacije še dobila Črna gora za pokritje proračunskih razlik, vsa »ostala pomoč zaostalim republikam pa gre prek kreditov«.⁸⁴

V razpravah o prehodu na sistem kreditiranja investicij so še posebej poudarjali, da bo ta sistem tudi v »bodoče« zagotavljal, da bo »družba usmerjala investicije po splošnih potrebah, saj bo dajala kredite z ustrežajočimi pogoji po namenu objektov«.⁸⁵ To naj bi bil tudi pogoj za zmanjšanje obsega investicijske graditve »na široki fronti« in razbremenitev plačilne bilance.

Do konca leta so določili in opredelili le temeljna načela investiranja po novem sistemu, vprašanja njihove realizacije pa so ostala nerazčiščena ali neizdelana. Na seji zveznega gospodarskega sveta so 26. novembra sklenili, da »vse kar se bo od 1. januarja gradilo, se bo tudi plačalo. Za tisto, kar se je gradilo že pred tem pa se bo izvršila revalorizacija.«⁸⁶

Razprave o perspektivnem razvoju narodnega gospodarstva ter načrtovanje industrijskega razvoja v letih 1953—1955

Ker se je leta 1952 iztekel petletni plan, so sredi leta 1952, v posebej za to imenovanih zveznih in republiških komisijah začeli razpravljati o planu gospodarskega razvoja v naslednjih letih.⁸⁷ Največ so razpravljali o perspektivnem planu 1953—1955, o 10-letnem planu razvoja narodnega gospodarstva pa so razpravljali s stališča temeljne investicijske graditve. Menili so, da ni potrebno, da »gremo na javno izdelavo 3- ali 4-letnega plana« in na podrobno izdelavo letnih planov, temveč da se sprejme okvirni gospodarski program za to obdobje, na podlagi katerega bodo potem določali letne plane. Plan so zato imenovali perspektivni ali orientacijski, njegovo podlago pa so videli v določitvi narodnega dohodka in njegove razdelitve, planu investicijske graditve in plačilne bilance. Glavni poudarek v obeh planih je bil na planu investicijske graditve, kar je dejansko pomenilo nadaljnjo industrializacijo države, toda v spremenjenih razmerah. Sklenili so namreč prenehati z »dosedanjo prakso« graditve pomembnih objektov ter dopustiti njihovo graditev le na podlagi poprejšnjih raziskav in predložene dokumentacije.

Po načrtih Borisa Kidriča naj bi v perspektivnem planu 1953—1955 za elektrogospodarstvo, barvasto metalurgijo, kemično industrijo, strojegradnjo, premogovništvo, kmetijstvo in promet določili objekte, ki se bodo v tem času gradili. Za ostala gospodarska področja ali panoge naj bi samo določili, za koliko se bo skupno povečala njihova zmogljivost.⁸⁸ Svetozar Vukmanović je na VI. kongresu KPJ (ZKJ) napovedal, da bodo v »bližnji perspektivi« imeli vso prednost izgradnja novih hidroelektrarn in dokončanje termoelektrarn, objekti za proizvodnjo umetnih gnojil in traktorjev, tovarna umetnih vlaken in rudnik Majdanpek. Izgradnja novih železarn in koksarn je bila naloga »daljne perspektive«. Pristavil pa je, da perspektivna graditev industrije ne

⁸⁴ Zapisnik seje GS VFLRJ, 12. 9. 1952, A CK ZKJ, XI 8—II/91.

⁸⁵ Bodoči sistem financiranja investicij s krediti, SP, št. 206, 31. 8. 1952. Zapisnik seje GS VFLRJ, 12. 9. 1952, A CK ZKJ, XI 8—II/91.

⁸⁶ A CK ZKJ, XI 8—II/93.

⁸⁷ Zapisnik 45. seje GS VLRS, 2. 6. 1952, AS, fond GS VLRS. Cit. v op. 31.

⁸⁸ Zapisnik seje GS VFLRJ, 1. 7. 1952, A CK ZKJ, fond Borisa Kidriča, šk. 8.

bi smela potekati na škodo drugih panog in področij, kot je »bilo pravilo v sedanjem razvoju«.⁸⁹

Sredi leta so tudi v Sloveniji izdelali osnutek za 3-letni perspektivni plan. Republiški gospodarski svet je na podlagi predlogov podjetij, ki jih je zbral republiški svet za industrijo, izdelal osnutek plana investicij v industriji, kmetijstvu, gradbeništvu, gozdarstvu, zdravstvu in prosveti.⁹⁰ V njem je Glavna uprava za plan LR Slovenije ločila objekte zveznega in republiškega pomena, tj. tiste, ki jih bo financiral zvezni in tiste, ki jih bo financiral republiški investicijski sklad. Kot zvezni projekti so bili načrtovani: HE Vuzenica, HE Vuhred, HE Mariborski otok, HE Medvode, HE Mavčiče, HE Moste, TE Šoštanj; transformatorske postaje 110 KV: Kleče, Pekre, Celje, Radovljica; daljnovodi 110 KV: Maribor-Laško, Maribor-Dravograd, Maribor-Strnišče, Dravograd-Velenje; rudniki: Velenje, Zagorje, Mežica, Idrija; železarne: Jesenice, Ravne, Štore; Nafta Lendava, TGA Kidričevo, Cinkarna Celje, Impol, Litostroj, TAM, Strojna tovarna Trbovlje, Tovarna celuloze in papirja Krško, tovarna viskoze, Sava Kranj, Tovarna lesonitnih plošč Sevnica, Lesni kombinat Limbuš.

Med republiške projekte je glavna uprava uvrstila: transformatorske postaje 35 KV: Tezno, Murska Sobota; razdelilne postaje: Trbovlje, Idrija, Kočevje, Škofja Loka, Moste, Ljubljana—Mirje, Podplat; daljnovode 35 KV: Maribor—Konjice, Celje—Laško, Moste—Radovljica, Medvode—Ljubljana (dvojni), Litija—Grosuplje, Ljubljana—Grosuplje; Cementarno Anhovo, Titan, Rog, TOPS, Tovarno optičnih instrumentov v Ljubljani, Tovarno verig Lesce, Metalno, Tovarno kovanega orodja Zreče, Telekomunikacije, Elektrokovino, Elmo, Tovarno organskih barvil Celje, Belinko, Tovarno umetnih brusov Maribor, obrat Lek v Mengšu, Papirnico Količevo, Kemično industrijo Liboje, Steklarno Hrastnik, Steklarno Rogaška Slatina, Kemično tovarno Hrastnik, Tovarno gradbenih polizdelkov Ljubljana, Utensilia, tekstilne tovarne v: Jaršah, Medvodah, Tržiču, Ajdovščini, Kočevju, Predilnico v Mariboru, Planiko, Tovarno kvasa pri pivovarni Union, Oljarno Ljubljana, Tovarno močnih krmil Ljubljana, Tobačno tovarno Ljubljana, Tovarno pohištva Nova Gorica, Tovarno lesovinskih plošč Ilirska Bistrica, Podjetje za globinsko vrtanje Ljubljana. Za kmetijstvo so predvideli le investicije za mehanizacijo, obnovo vinogradov in sadjarstva ter dokončanje začetih melioracij; v gozdarstvu gradnjo gozdnih cest in ureditev hudournikov; v zdravstvu dokončanje začetih del v Ljubljani, Trbovljah in Sežani; na področju prosvete dokončanje Inštituta za električno gospodarstvo, Inštituta za šibki tok, Metalurškega inštituta, Inštituta za turbo stroje, gradnjo ali obnovo šol in internatov.⁹¹

Uresničitev tega velikega projekta bi pomenila, da bi se slovenska industrija modernizirala in občutno povečala svoje zmogljivosti. Pomenilo pa bi tudi, da bi se gradila le dva nova objekta: HE Mavčiče in Tovarna papirja (roto papirja) v Krškem. Za gradnjo tovarne umetnih vlaken (viskoze) sta bili

⁸⁹ Privredni razvoj, str. 46—47.

⁹⁰ Osnutek triletnega perspektivnega plana kapitalne graditve v Sloveniji, SP, št. 172, 22. 7. 1952. Program investicij perspektivno 1953 do 1955 in 1953, 4. 8. 1952, AS, fond GU za plan LRS.

⁹¹ Program investicij perspektivno 1953 do 1955 in 1953, 4. 8. 1952, AS, fond GU za plan LRS.

Srbija in Bosna »resnejša« kandidata. V 10-letnem perspektivnem planu, ali kot ga je imenoval Svetozar Vukmanović »daljnja perspektiva«, so v zveznem gospodarskem svetu načrtovali graditev objektov v krajih s »surovinsko bazo«. Za Slovenijo naj bi bila perspektivna naloga graditev stanovanj, s čimer se Ivan Maček ni strinjal, ampak naj bi »gradili še kaj drugega«.⁹² V Sloveniji so do konca leta že zbrali podatke za izdelavo predloga tega načrta ter sprejeli osnutek 10-letnega načrta gradenj elektrogospodarskih objektov v Sloveniji.

Slovenska industrija v letu 1952

Leta 1952 so v Sloveniji plan investicij finančno presegli za 24 %, po obsegu pa za 15 %. Plan ključnih objektov je bil finančno presežen za 28,5 % — med letom so se sredstva za gradnjo teh objektov povečala za 2 milijardi din, po obsegu pa za 16 %.⁹³ Pri večini ključnih objektov so v tem letu presegli načrtovana dela.⁹⁴ Ivan Maček je na IV. izrednem zasedanju ljudske skupščine LR Slovenije poročal, da je bilo na gradbiščih ključnih objektov dovolj delovne sile, »kar doslej ni bilo«, ter da je bila tudi preskrba z materialom zadovoljiva. Primanjkovalo je le cementa, kar pa je bila krivda cementarn, ki so »iz komercialnih razlogov« dajale prednost drugi gradnji.⁹⁵ Republiška glavna uprava za plan je v elaboratu ugotovila, da je zaradi napak in neurejenega poslovanja zveznih organov in zaradi tega, ker republiški organi niso imeli nobenega pregleda in vpogleda nad uvozom opreme za ključne objekte (»ta se vodi strogo centralno in na osnovi planov izdelanih v Beogradu«), med letom gradnja stalno zastajala.⁹⁶ Zaradi neurejenih razmer so imela nekatera slovenska podjetja velike težave, zlasti rudnika v Idriji in Mežici ter Železarna Štore. Rudnika sta že leta 1951 prejela stroje in opremo, leta 1952 pa nista dobila gradbenih kreditov za novo valjarno, za katero pa niso bili »gotovi in razčiščeni še niti odgovarjajoči gradbeni plani in krediti«.

Leta 1952 je bila industrijska in rudarska proizvodnja v Sloveniji manjša kot leta 1951. Obseg te proizvodnje je bil glede na leto 1951 97,5 %. Proizvodnja se je povečala samo v temeljnih gospodarskih panogah: elektrogospodarstvu, črni in barvasti metalurgiji, nekovinski industriji, elektro in kemični industriji. Količina izkopanega premoga je ostala enaka kot v letu 1951, zelo pa se je zmanjšala proizvodnja surove nafte. Proizvodnja gradbenega materiala se je zmanjšala zaradi načrtovane omejitve gradbenih del v letu 1953, proizvodnja lesne industrije pa zaradi ohranitve gozdov.

Predelovalna industrija, predvsem proizvodnja predmetov za široko porabo, je v vseh panogah, razen v tobačni industriji, nazadovala zaradi proporcev

⁹² Zapisnik 59. seje GS VLRS, 18. 10. 1952, AS, fond GS VLRS.

⁹³ Kratka gospodarska analiza LRS za leto 1952, Gospodarski vestnik, št. 13, 14. 2. 1953. Cit. v op. 47.

⁹⁴ Na HE Vuzenica so plan za leto 1952 uresničili 139 %, HE Vuhred 76,5 %, HE Mariborski otok 156 %, HE Medvode 133 %, HE Moste 110 %, TE Šoštanj 147 %, rudniku Zagorje 133 %, rudniku Velenje 119 %, železarni Jesenice 137 %, železarni Ravne 147 %, železarni Štore 98 %, TGA Kidričevo 1059 %, Litostroj 101 %, Metalni 153 %, Tovarni celuloze in papirja Krško 99,5 %.

⁹⁵ IV. redno zasedanje LS LRS, 28.—30. januar 1953, str. 12.

⁹⁶ Problematika v zvezi z uvozom opreme za ključne objekte, AS, fond GU za plan LRS.

v družbenem planu za leto 1952. Ti so določali manjšo izrabo zmogljivosti predelovalne industrije, v planu niso bile predvidene niti minimalne dotacije za objekte te industrije, ki so jih gradili niti za študij in usmerjanje nove proizvodnje. Sredstva za te namene so zato prispevale direkcije, kolikor so to dovoljevali njihovi proračuni. Tako je glavna direkcija kovinske industrije iz svojega proračuna nakazala sredstva Tovarni ur v Lipici, Tosani, Rogu, TOPS in TIK Kobarid, da so lahko »prebredli začetne težave«. ⁹⁷ Na težak položaj slovenske predelovalne industrije je konec tega leta opozarjal tudi Franc Leskošek. Ugotovil je, da »naša industrija, ki ni v ključni kapitalni izgradnji že tako šepa, da bi morali nekatere obrate ustaviti«, ⁹⁸ ter priporočal tovarnam, ki »odlično stojijo«, da investirajo odvečna sredstva v stroje, popravilo in zgradbe, ker bodo sicer »čez par let stroji zastareli oziroma izrabljeni in naša industrija bo zastala«. ⁹⁹

Politika kapitalne graditve je bila pglavitni, ne pa tudi edini vzrok za nazadovanje predelovalne industrije. Proizvodnja živilske industrije se je zmanjšala tudi zaradi slabe letine, usnjarske in grafične industrije zaradi manjšega povpraševanja na trgu. Tekstilna industrija je imela v tem letu težave zaradi velikih zalog in neurejenih odnosov s trgovinskimi podjetji. Maja 1952 so dodelili trgovskim podjetjem regrese za zastajajoče zaloge, na podlagi katerih je trgovina znižala cene nekonkurenčnemu in konkurenčnemu blagu pod tovarniško ceno in tako izigrala industrijska podjetja. Prav tako je imela tekstilna industrija znatno prednost, ko so veljali industrijski boni, ker so jih kupci večinoma porabili za nakup tekstila in obutve. Ko pa so bili ukinjeni, se je prodaja zelo zmanjšala; šele uvedba potrošniških kreditov za nakup porabnega industrijskega blaga je položaj izboljšala.

Leta 1952 se je bistveno spremenilo številčno in strukturno stanje zaposlenega osebja. Zmanjšalo se je skupno število povprečno zaposlenega osebja od 289 400 leta 1951 na 272 400 leta 1952; povečalo se je število delavcev, zmanjšalo pa število zaposlenih uslužbencev in vajencev. ¹⁰⁰ Število brezposelnih, ki je bilo leta 1951 nepomembno, je začelo v letu 1952 naraščati, posebno v zadnjih mesecih tega leta. ¹⁰¹ Predvideno zmanjšanje porabnega sklada in dejstvo, da v planu za leto 1953 ni bilo načrtovanega nobenega novega večjega objekta, je napovedalo, da se bo število delovne sile še naprej zmanjševalo. Predloga, »naj zaposlimo naše ljudi v drugih republikah«, republiška vlada ni sprejela, temveč je sklenila, da »se je treba toľči, da dobimo za investicije čim več iz

⁹⁷ Zapisnik seje RO sindikata delavcev kovinske industrije Slovenije, 27. 11. 1952, AS, fond RS ZSS.

⁹⁸ Stenografski zapisnik seje IOOF, 28. 10. 1992, AJ, fond SZDL Jugoslavije, fasc. 61.

⁹⁹ Zapisnik razširjene seje vlade LRS, 5. 12. 1952, AS, fond vlade LRS.

¹⁰⁰ V letu 1954 je bilo povprečno skupaj zaposlenih 289 400, od tega 88 500 uslužbencev, 186 200 delavcev, 14 700 vajencev, 189 900 delavcev in 13 500 vajencev. V primerjavi z letom 1951 se je zmanjšalo število delavcev: v industriji za 3700, kmetijstvu 1100, gozdarstvu 7700, obrti 1200, povečalo pa v gradbeništvo za 1300 in prometu za 200. Cit. v op. 47.

¹⁰¹ Septembra je bilo od skupnega števila zaposlenih 2,5 % nezaposlenih, oktobra 2,4 %, novembra pa 2,8 % ali 7985 oseb. Prav tam.

čisto socialnega momenta«, in načrtovati objekte, ki bodo zaposlovali čim več delavcev.¹⁰²

V Sloveniji je bila parola »prehod na rentabilno poslovanje« gotovo eden izmed vzrokov, da so se v letu 1952 pojavili prvi znaki brezposelnosti, saj je za vsako podjetje večje število delovne sile pomenilo tudi večjo obremenitev plačnega sklada. Dejansko so se te »prehodne težave« pojavile le v nekaterih panogah. V gozdarstvu, rudarstvu in gradbeništvu je delovne sile, tako kvalificirane kot nekvalificirane, vedno zelo primanjkovalo.

DER ÜBERGANG ZUM NEUEN WIRTSCHAFTSSYSTEM

Zusammenfassung

Am 1. 1. 1952 trat das neue wirtschaftliche System in Kraft. Die erste Jahreshälfte war geprägt von den Bemühungen der zentralen Organe, jenen Prinzipien des neuen Wirtschaftssystems zum Durchbruch zu verhelfen, die im vergangenen Jahr ihre gesetzliche Form gefunden hatten und ohne welche das neue System nicht funktionieren konnte. Die Resultate einer Analyse, die für das erste Halbjahr gemacht wurde, bestärkte die Führung in ihrer Überzeugung von der Richtigkeit der neuen wirtschaftlichen Orientierung, zeigten aber auch deren Unzulänglichkeit auf und die Fehlerhaftigkeit der Planberechnungen. In der zweiten Jahreshälfte veränderten sich infolge der neuen wirtschaftlichen Vorschriften und den Folgen einer Dürreperiode die Voraussetzungen, auf denen der gesellschaftliche Plan erstellt worden war, beträchtlich und es verschlechterten sich die Aussichten auf dessen Verwirklichung. Die Erfahrungen des ersten Halbjahres und die nun entstandene Lage beeinflussten die Planung der weiteren wirtschaftlichen Entwicklung.

Die Kapitalbidung war auch im Jahre 1952 die zentrale wirtschaftliche Aufgabe im selben Jahr rückte auch das Prinzip der zentralistischen Führung in den Vordergrund. Die Diskussionen über die neue Form der Investitionsfinanzierung, über die Verringerung des Anteils der Investitionen am Nationaleinkommen, über das veränderte Verhältnis zwischen grundlegenden und sog. freie Investitionen sowie über neue Maßstäbe bei der Bestimmung von Schlüsselobjekten, kündigten Veränderungen auf diesem Gebiete an. Da der Fünf-Jahresplan in diesem Jahr auslief, begann auch die Debatte über den Plan der wirtschaftlichen Entwicklung der kommenden Jahre.

¹⁰² Na razširjeni seji vlade LR Slovenije 5. decembra 1952, kjer so obravnavali vprašanje brezposelnosti v Sloveniji, Miha Marinko ni sprejel »nasveta«, da »»zaposlimo naše ljudi v drugih republikah« ker so »Slovenci vedno hodili na delo v kulturnejše razvite dežele«, AS, fond VLRS.

Historična dokumentacija

Franc Rozman

Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/18

Jeseni 1987 je minilo petdeset let od smrti Albina Prepeluha-Abditusa, ki je bil med slovenskimi socialnimi demokrati do 1918 in s svojo politično dejavnostjo tudi med obema vojnama zanimiva osebnost, ki se je iz samoniklega samouka povzpел med najbolj bistra publicistična peresa svojega časa. Šele v zadnjih letih je Prepeluhovo delovanje deležno spet nekoliko večje pozornosti (pri Založništvu tržaškega tiska sta izšli dve knjigi njegovih spisov, Zgodovinsko društvo za Ljubljano pa je ob obletnici njegove smrti pripravilo okroglo mizo o njegovem delovanju).

Ko je z letnico 1938 izšla knjiga Prepeluhovih spominov Pripombe k naši prevratni dobi, ji je Dušan Kermavner napisal zelo temeljito in obsežno študijo z naslovom Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo (str. 295—562), ki je do danes ostal najpodrobnejši in najpopolnejši pretres Prepeluhovega dela in mišljenja, ki pa je zdaj že v marsičem potreben novega premisleka. Mimogrede naj bo omenjeno, da se od te študije naprej povsod ponavlja napačna letnica Prepeluhovega rojstva, ki ni 1881, ampak 1880 kot izhaja iz overovljenega prepisa iz matične knjige, ki ga hrani Abditusov sin Marko Prepeluh. V svojem razpravljanju se Kermavner večkrat opira na pisemsko zapuščino Prepeluha in redakcija Prispevkov se je odločila, da objavi del korespondence med Prepeluhom in nekaterimi njegovimi najožjimi somišljeniki v letih 1917—1919, to je Lojzko Štebi in Dragotinom Lončarjem, pa tudi Ivanom Prijateljem in Henrikom Tumo. Korespondenca je v lasti in hrambi potomcev, to je Marka Prepeluha in Danice Lončar, ki sta jih ljubeznivo odstopila v objavo, za kar se jima na tem mestu najlepše zahvaljujemo.

Leta 1968 je Rudolf Golouh objavil svoje spominske zapise Pol stoletja spominov, s katerimi je sprožil serijo polemičnih razprav, člankov in zapisov, ki jih je proti njemu napisal Dušan Kermavner v različnih revijah in listih. Med različnimi problemi, o katerih je Kermavner vehementno pisal, se je zadržal tudi pri razkolu v JSDS in v Napreju, socialistični omladini in reviji Demokraciji. Njegovo pisanje je sprožilo širšo polemiko v slovenski historiografiji, ki se je vlekla deset let, vanjo so posegli najeminentnejši slovenski zgodovinarji, v bistvu pa je ostala vendarle nedokončana, marsikaj pa tudi še nerazčiščeno. Med številnimi polemičnimi razpravami naj omenimo le dve Kermavnerjevi knjigi, in sicer Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918,

Ljubljana 1968 in Temeljni problemi primorske politične zgodovine, izšlo po njegovi smrti 1977, pa Frana Zwitterja Zlom avstromarksizma pri Slovencih (ZČ 1972, str. 103—138). Polemika je pokazala, da gre pri obravnavani problematiki za temeljna vprašanja slovenske zgodovine ob razpadu habsburške monarhije, pa tudi za povsem različna gledanja na zgodovino sploh. Zato smo se odločili, da objavimo nekaj korespondence, ki zadeva to sporno problematiko in jo osvetljuje v luči prizadetih članov in voditeljev socialistične omladine. Seveda je treba imeti omenjeno polemiko pred očmi in jo soočati s pismi, zato smo se ob izdaji pisem odločili samo za najnujnejše opombe. Pisma so objavljena v avtentični obliki, popravljene so samo najbolj očitne slovnične napake. Znak ... ne pomeni izpuščanja ampak je v originalu.

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, 19. VI. 1917

Cenjeni gospod profesor! Prav žal nam je bilo vsem, da Vam ni bila omogočena udeležba na nedeljski konferenci.¹ Dr. Tuma, ki je bil 14 dni na Dunaju, nam je povedal mnogo zanimivega o stockholmski konferenci in drugih zadevah. Konferenca je sklenila soglasno, da prične **stranka** izdajati s 1. julijem 1917 list »Naprej«. Administrativne posle pri dnevniku prevzame založba lista — Hlebš, Kristan, Zore — smer lista, nastavljanje glavnega urednika itd. pa je izključno pravica izvrševalnega odbora. Izvrševalni odbor ima tudi pravico, da prevzame list v svojo popolno last, kdorkoli hoče. Ti sklepi razprše torej vsak dvom, da bi služil list naroda osebnim aspiracijam sodruha Antona Kristana, ki da le potrebna sredstva za dobro gmotno podlago lista na razpolago. Ker žal nimamo boljših moči, je poverjeno začasno uredništvo meni in zato Vas vabim, da sodelujete pri listu. Dr. Tuma, Prepeluh, Regent, Golouh in drugi so obljubili, da sodelujejo, upam, da obljubite tudi Vi. Položaj je sedaj takšen, da dobi prav lahko stranka vodilno vlogo v slovenski javnosti, ker tavajo ljudje semintje kakor čreda brez pastirja.

Trdno pričakujem, da mi čimpreje odgovorite!

Izročite moje pozdrave gospej soprogi.

S pozdravom

Štebi A.

DR. DRAGOTIN LONČAR ALBINU PREPELUHU

V Kandiji, dne 22. VIII. 1917

Dragi!

Sprejmite moje in moje žene iskreno sočutje ob smrti svoje matere.² Mislil sem na to, da jo ob priliki obiščem. Sedaj sta ostala s sestro³ sama ... Ko bi bil prej izvedel, bi se bil pripeljal k pogrebu, a bral sem v »Sl. Narodu« šele danes, ko ni šel noben vlak več, ki bi bil prišel pravočasno.

¹ Gre za deželno konferenco JSDS 17. 6. 1917 v Ljubljani.

² Prepeluhova mati Marija roj. Jeras je umrla 21. 8. 1917 v Ljubljani, stara 74 let.

³ Sestra Josipina.

Mi smo od 17. jul.(ija) tu doli. Pridite kaj sem! Kristan mi je dejal, da nameravata priti. Z zanimanjem berem Vaše članke; izpregovorite še kaj o deklaraciji. Jaz namerjam o tem nekaj za »Hrv. Njivo«. Treba iz pasivnosti ven. M. Rulov⁴ članek (ali se morebiti skriva Abditus za tem imenom?) odobravam. M. Č.⁵ je pa stari, ki ne more pojmiti, da gre za pravilnejše umevanje in udeleževanje internacionalizma, ne morebiti za popolno izključitev mednarodnih odnošajev, ker je nemožno.

Kako je z Vašim Machiavellijem? Morda bi se dalo kaj doseči pri »Tiskarski zadrugi«, ki izdaja »Ljublj. zvon«?

S prijateljskim pozdravom od vseh

Vaš
Dr. Lončar

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 28. VIII. 1917

Dragi! Tvoje obvestilo, da soglaša dr. Lončar z Rulejevim člankom, me je tako razveselilo, da mi gre kar samo od sebe na smeh. Antirule⁶ je bil v soboto v uredništvu, a se je držal kisló, kakor da je že leto in dan namočen v najostrejšem kislu. Prišel je zato, da govori z Rulejem, a k nesreči se je ta ravno oni večer odpeljal na Dolenjsko, kjer je še. Prav žal mi je bilo, da nista trčila skupaj. To bi bil užitek! Naši velemožje so se odpeljali na Dunaj in vzeli s seboj Antirulejevo stockholmsko spomenico. Če se ravno postavijo z njo tam gori, je seveda drugo vprašanje, da se blamirajo z njo, bi jim človek skoraj privoščil.

Glede sestanka pa menim sledeče: 8. ali 9. ni primeren čas za Lončarja, ker on gotovo odhaja v Idrijo po tem terminu in ne bo hotel dvakrát napravljati pota. Tudi ne verjamem, da bi bila izdelana pravila dotlej, ker je Rule odsoten in gre z Dolenjskega še na Štajersko in prihodnji teden najbrže po uradnih opravkih v Trst. Dobro bi bilo, če se popelješ ti v nedeljo k drju. Lončarju in se dogovoriš. Lončar naj potem sporoči, kdaj se pripelje skozi Ljubljano in skličemo za tisti dan sestanek. Rule je govoril z nekaterimi mladimi, ki so vsi navdušeni za stvar. Torej z navdušenjem bi bili zaenkrat dovolj založeni, sedaj moramo zavihati rokave in pričeti z delom. Z Rulejem sva se domenila tudi sledeče: Izdamo zbornik, v katerega prispevaš ti svoje članke o »narodnih problemih«. Primerno jih skrajšaj, in po mojem mnenju bo potem tvoj prispevek imeniten. Povej to Lončarju, da se morda njegov eventualni prispevek ne križa s tvojim. Kot prvo brošuro bi pa izdala nova založba tvoj prevod Machiavellijevega »Kneza«. Ali soglašaj? S tem bi kazalo, da hitimo, da smo z Machiavellijem prej zunaj, preden ga izdela Knaflič. Ali imaš ti prevod, ali ga ima še Župančič? Če ga ima še Župančič, ga grem iskat, da lahko takoj pripravimo. Sporoči!

⁴ M. Rule je Milan Lemež. Lončar misli na članek Narodna in mednarodna misel, Naprej, št. 25, 12. 8. 1917.

⁵ Melhior Čobal je na ta članek odgovoril v Napreju, št. 29, 18. 8. 1917.

⁶ Antirule je Anton Kristan.

Čitala sem danes tvojo karto na upravo. V upravi je sploh tak nered, da se čudim, da sploh imamo še kaj naročnikov. Tudi Lončar je poslal danes reklamacijo prav za tiste številke kakor ti. Najbrže so tudi njemu ustavili list. Včeraj je prišel Petejan, da prevzame upravo. Čemo videti! Ali si že dobil honorar? Radovedna sem, če je Tone⁷ držal besedo.

In drugače? V nedeljo sem lenarila, da je bilo veselje in storilo mi je prav dobro. Bila sem samo na pokopališču, kjer sem se pošteno razjezila, ker mi je tako neokusno nasadil grobove.

Notico o tvoji mami je napisal Lončar.

Prav lepo te pozdravljam!

Lojzka

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, 16. X. 1917

Cenjeni gospod profesor! Oprostite, da se obračam do Vas za svet v neki strankini zadevi. Včeraj sem dobila od izvrševalnega odbora, ali pravzaprav od tistih, ki sami sebe smatrajo za izvrševalni odbor, sledeče pismo: »Izvrševalni odbor je na svoji seji 13. t. m., pri kateri so bili navzoči sodr. A. Kristan, J. Petejan, J. Kopač in Miha Čobal, razpravljajoč o dosedanjih člankih »Kritične misli« itd. sklenil, da naj se od sedaj, ko se še priobči Verusov članek (namreč oni v sobotni številki) debata zaključi. Ako pride uredništvu kak polemichen članek, naj se ga predloži komisiji, v roke sodr. Petejana, ki bo odločala, naj se ga objavi ali ne. List naj se urejuje po zgledu »Arbeiterwille«. Prinašati govore kakor Verusov in podobne, ki se tičejo delavskih vprašanj, seveda izčrpljivo.«

Tako dopis izvrševalnega odbora, ki me je silno užalil. Moja prva misel je bila, da odpovem takoj svoje mesto. Potem sem si pa mislila, da vprašam pred odločilnim korakom za svet še Vas in Abditusa. Ta terorizem izvrševalnega odbora socialistične in demokratične stranke je pač tako hud, da ga ne morem spraviti v sklad s svojim naziranjem o svobodnem izražanju misli. Vzroke »starinov«, da ne pripuščajo debate o vprašanjih, ki smo jih načeli v člankih »Kritične misli«, »Ostanimo načelni« in »Kaj hočemo« poznate, saj jih je zadnjikrat jasno označil Čobal. Precej koruptni se zde meni. Tudi tega ne uvidijo, da moramo razširiti svoj delokrog preko zgolj industrialnega delavstva. Ravno Tonetova trditev, da je tako malo industrialnega delavstva pri nas in da je to vzrok naše nemoči, je jasen dokaz, kam naj gre naša pot. Abditus jim jo je pokazal dovolj jasno v svojih člankih. Priznavam seveda tudi to, da je »Arbeiterwille« zelo dobro urejevan list, a pomisliti bi morali to, da smo mi sedaj v precej drugačnih razmerah, kakor pa je »Arb.« (eiterwille) s svojimi pristaši. Krčevito se drže gesla o razrednem boju, drugega ne poznajo; ne vem, ali so res tako slepi, ali so tako okosteneli.

Da Vam bo lažja odločitev, Vam povem še to, da ne igra pri mojem eventualnem izstopu iz uredništva materialna stran nobene vloge, ker imam od

⁷ Anton Kristan.

Spl. kred. društva le dopust (črno na belem) in lahko zopet vstopim vsak čas. Gre torej le za to: Ali je dobro in prav, če prenehamo za enkrat z razmotrivanjem o notranjem preustroju stranke, ali pa jim rečem aut-aut. Lemež je mnenja, naj izstopim, jaz sama tudi.

Če Vam dopušča čas, bi Vam bila za skorajšen odgovor zelo hvaležna.

Lepo Vas pozdravlja
Štebi A.

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 13. X. 1917

Dragi! Danes dopoldne sem pričakovala, da prideš v Ljubljano. Mislila sem, da gotovo spremiš drja. Kreka na zadnji poti, če ti bo le količkaj mogoče, da se odtrgaš od svojega kočevskega dela. Z Lemežem sva šla na pokopališče in se seve razgovarjala o Kreku na dolgo in široko. Korošček poslovilni govor ni napravil name prav nobenega vtiska — poleg tega je še čital svoj govor — — pravi cerkven govor je bil. Tisti zoperni pridigarski ton me je odbijal. Čeh Staněk je vse bolj strasten govornik; za njim je govoril Džolibić s tako jokavim glasom, da bi se smejala, če bi ne bilo vse skupaj tako strašno žalostno. V Ljubljani je vse zelo potrto. — Danes je bil bankar⁸ pri meni in vprašal, če sprejemem feljton o Kreku. Seveda sem z veseljem pritrdila. Obljubil mi ga je za ponedeljkovo številko. Če bo le res. Ali bi bil ti tako prijazen in napisal za list prav pošten članek — magari če je eno klaftro dolg — o delu drja. Kreka? Ti si ga poznal dolgo, rad si ga imel — torej ti bo šlo delo od srca. Ali ustrežeš mojej prošnji? Kar sem sama napisala, to si itak čital, mislim, da je bilo pristrčno dovolj, v enakem tonu piši tudi ti.

Tvojo pošiljatev sem prejela. Iskrena hvala! Članek priobčim v ponedeljek.⁹ Mislim, da bo Tone počil. Za članek E. Remova misli, da sem ga napisala jaz. Tone pravi, da je Removov članek in moji trije članki popolnoma zgrešen.¹⁰ Seveda nisem kaj drugega pričakovala. Sploh je pa ves zopet iz sebe, Hlebš je napisal nesramno pismo in ga poslal Petejanu, da ga izroči meni. Golouh mi je pisal prav pristrčno in se prav jezi nad članki »Verusa«.¹¹ Tuma je tudi pisal in se zopet veselil nad članki Regenta, Verusa in — Golouha. To ti je kolobocija. Z Lemežem sva danes mnogo govorila o teh stvareh in sva oba silno radovedna na nadaljni razvoj. Po mojem mnenju niso naši gospodje »voditelji« jezni toliko nad tem, kar je stvarnega v našem novem gibanju, temveč boje se za svoje voditeljstvo. Kar je inteligence v stranki, bi smela

⁸ Kdo je bankar, ni čisto jasno, feljton o Krekovi smrti v ponedeljek 15. oktobra 1917 pa je v Napreju objavil Ivan Cankar.

⁹ Gre za Prepeluhov članek Dialog na prozoru, ki je izšel v Napreju, št. 78, 15. 10. 1917.

¹⁰ Gre za članek Remova (M. Lemež) Kritične misli, Naprej, št. 71, 6. 10. 1917 in tri članke Lojzke Štebi Nasprotstva, Naprej, št. 72, 8. 10. 1917, Ostanimo načelni, Naprej, št. 73, 9. 10. 1917 in Kaj hočemo, Naprej, št. 74, 10. 10. 1917.

¹¹ Verus je Anton Kristan.

le delati, a bog varuj, da bi tudi vodila in odločevala. Ali se tebi ne zdi tudi tako? Ali naj bi bili tako nekak »Aushängeschild« za stranko, da bi se ponašali pred svetom, češ glejte koliko pomembnih ljudi prihaja k nam, ker pri drugih strankah ne dobe primerne torišča.

Lončarju sem poslala po pošti, ker me je še za neko drugo stvar prosil. Iz priloženega proračuna vidiš, da bi bila stvar silno draga. Ali si upaš kljub temu izdati na svojo pest? Piši!

Jaz samotarim po stari navadi in prezebam v uredništvu, da je groza. Tolažim se s tem, da vsaka reč »le en cajt trpi« in da pridejo časi, ko bo konec samotarstva in prezebanja. Tebi se najbrže ne godi nič boljše. Kdaj prideš? Napravi tako, da prideš 1. novembra in ostaneš potem tukaj tri dni. Pogledj v koledar: 1. je na četrtek, za petek in soboto morda vendar dobiš dopust. Jaz bi si uravnala delo tako, da bi bila čimbolj prosta one dni. Ker bo Lemež takrat najbrže tudi tukaj, bi se lahko o marsičem pomenili. — Župančič me je danes vprašal po tebi. Morda bi rad, da mu napišeš za »Zvon« kaj o Kreku.¹² Vprašaj ga. Oglasi se kmalu.

Prav srčno te pozdravljam!

tvoja
Lojzka

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 15. X. 1917

Dragi! Danes zjutraj mi je prinesel Petejan sledeče pismo (sporočam dobesedno): Uredništvu Napreja, tu. Cenjena sodružica! Izvrševalni odbor je na svoji seji dne 13. t. m. pri kateri so bili navzoči sodr. E. Kristan, J. Petejan, J. Kopač in Miha Čobal, razpravljajoč o dosedanjih člankih »Kritične misli« i.t.d. je sklenil, da naj se od sedaj, ko se še priobči Verusov članek debata zaključi. Ako pride uredništvu kak polemičen članek, naj se ga predloži komisiji (v roke sodr. Petejana), ki bo odločala, naj se ga objavi ali ne. List naj se urejuje po zgledu »Arbeiterwille«.¹³ Prinašati govore kakor Domesov¹⁴ in podobne, ki se tičejo delavskih vprašanj seveda izčrpljivo.

Tako ljubeznivo pismo. Kaj praviš? Jaz sem bila zaenkrat tiha, ker hočem izvedeti prej tvoje mnenje. Što načrtov mi roji po glavi, pa ne pridem do jasnosti. Najrajši bi seveda izročila tako »uredništvo« Petejanu, ki si domišljuje, da je genij. Ali naj odpovem s prvim? To ti je svoboda prepričanja! Nihče ne sme misliti drugače kakor spoštovani gospod Verus. Zdi se mi, da s temi ljudmi ne bo mogoče izhajati. In vedno morajo imeti kak vzor, po katerem naj kro-

¹² Prepeluh je v Ljubljanskem Zvonu, št. 1, 1918, str. 14—21 res objavil Nekaj spominov na Janeza Ev. Kreka.

¹³ Glasilo štajerske in nekaj časa tudi koroške socialne demokracije Arbeiterwille je izhajalo v Gradcu od 1890 in bilo eno najbolj urejevanih socialno demokratskih glasil v Avstriji.

¹⁴ Franz Domes (1863—1930), avstrijski socialni demokrat, dejaven predvsem med kovinarji, od 1911 državnozborski poslanec.

jimo svoje pisanje. Ne vidijo, da živimo v drugačnih razmerah kakor Štajerci s svojim »Arbeiterwille«. Veš tako sem užaljena, ne jezna, da bi se najrajše zarila v kak skrit kot, kamor bi ne prišla niti senca teh puhoglavcev. Tuma mi je poslal danes odgovor na Removov članek »Kritične misli«, ki ga pa ne priobčim! Sicer je članek taka zmedena reč, da bi ga z lahkoto pobili z najprimitevnejšimi sredstvi.

Odpiši takoj! Prav lepo te pozdravljam!

tvoja
Lojzka

ALBIN PREPELUH DR. HENRIKU TUMI

Kočevje, 23. 10. 1917

Gospod doktor!

Uredništvo »N.«¹⁵ mi naznanja, da mi je izvršilni odbor prepovedal priobčiti še nadaljne naše polemične članke. S tem nisem prizadet sam, temveč tudi pet mojih somišljenikov, tovarišev peresa. Tiste seje, ki se je vršila 13. t. m. so se udeležili A. Kristan, Kopač, Čobal, Petejan, ki jih ob vsej osebni spoštljivosti ne morem smatrati kompetentne za presojo v kulturnih rečeh. Zahtevam v imenu »mladih«, da se okliče seja širšega izvršilnega odbora, h kateri je povabiti tudi nas, ki smo bili strankini duševni delavci. Vi se prištevate k »starim«, vendar upam, da se ne strinjate z načinom, kako se nam je zamašilo usta. Če se nam ne odpre ventil, bomo apelirali naravnost na organizacije. Za vse nadaljne posledice odklanjamo odgovornost.

Uredništvu so postavili za vzor »Arbeiterwille«. To je značilno. Duševno nesamostojni ljudje morajo imeti vedno »vzore«. In tuje vzore, ne domače. To je odraz, kako tuji se čutijo v domovini, med domačimi, med ljudstvom, ki ga hočejo voditi. To, se mi zdi, je tisti veliki prepad med nami, kulturni prepad. Ali Vi ne spoznavate tega?

Vi ste član izvrš. odbora, zato Vam tudi pišem. Kdo ima odločevati o smeri lista? Njegov lastnik? Kdo pa je lastnik? Ali smo mi zgolj nekak »Aushängeschild«? Navado, ki se je vgnezdila pri nas, da se kulturne delavce porablja zgolj za nekako reklamno desko, hočemo odpraviti.

Če Vam je ležeče na tem, da se ohrani pri nas, vsaj pri nas, gospod doktor, svobodo prepričanja, potem Vas prosim, da zahtevate sejo širšega izvršilnega odbora, h kateri je povabiti tudi nas. Sicer gredo v tem ozračju naša pota narazen.

Upam, da me boste obvestili o svojih sklepih in korakih, ako jih smatrate za potrebne.

Vas lepo pozdravlja

udani
Albin Prepeluh

¹⁵ Napreja.

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU
V Ljubljani, 25. X. 1917

Dragi! Danes sem kratkomalo odpovedala,¹⁶ ker nisem mogla več zdržati v tem nejasnem razmerju. Dr. Lonč(arjevega) nasveta sploh ne morem izvesti, ker nimamo ne ožjega, ne širšega izvrševalnega odbora. Gotovo je, da ni bila seja pravilno sklicana, da niso bili povabljeni vsi, ali če pridem s tem, bodo itak vse utajili. Zato se mi je zdelo najboljšje, da napravim konec, ker mi gre vsa ta stvar že hudo na živce. Golouh mi je že pisal. Njegovo pismo me je spravilo v prav dobro voljo. Piše namreč med drugim: »Strankine coklje, ki mislijo s centralističnim trebuhom i.t.d.« Ali ni ta primera imenitna? Golouh je popolnoma naš. Erjavec,¹⁷ ki še ničesar ne ve, mi je poslal dva vehementna članka, ki sicer ne povesta nič novega, ampak le ponavljata prav energično to, kar si bil zlasti ti povedal. Priobčila jih bom. Prosim te, nikar ne piši Tumi, pri temu itak ne opraviš nič. In tudi če bi ga prepričal, kako dolgo bi to držalo? Golouhov naslov je: Rudolf Golouh, Trst, Delavske zadruga za Trst, Istro in Furlanijo, via San Francesco. — Ali ne prideš že zadnjega? Pišeš, da šele 2. XI. Sporoči mi natančno! — Danes grmi s fronte, da je groza in strah. Strašno žeganje mora biti!¹⁸

Zdravstvuj!

Lojzka

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU
V Ljubljani, 16. XI. 1917

Dragi! Zadeva se je obrnila popolnoma drugače, kakor smo prvotno menili. Zdi se mi, da prav dobro. Torej: Pesek je izpremenil svojo tiskarno v zadrugo z imenom »Zvezna tiskarna«. Dr. Tomšič, dr. Lemež in jaz smo govorili z njim. Pesek predlaga, da pristopimo k njegovi zadrugi kot zadružniki. Deleži so po 200 K, ki se plačajo lahko tudi v obrokih. Pravila ima že izdelana in registrirana. Zadružniki s kapitalom 62 000 K — namreč vrednost tiskarne — so doslej le on in njegovi sorodniki. Dr. Tomšič je zelo vnet za idejo, iz česar sklepam, da se misli udeležiti s precejšnjo vsoto. Gre torej za to, da spravimo še mi kolikor mogoče zadružnikov skupaj. V pravilih je zelo ugodna določba, da se voli odbor za tri leta. V odboru moramo imeti seveda mi večino. Za list smo potem torej brez skrbi. Proračun za list je seveda precej visok. Prvih tisoč 270 K, vsak nadaljni tisoč 126 K. Drju. Tomšiču je dejal Pesek, da bi eventuelno popustil še 20 do 30 %. Meni se zdi stvar zelo ugodna. Za prihodnjo nedeljo, 25. t. m. je sklican sestanek pri Pesku ob 2. popoldne. Prideš seveda gotovo. Če ti je pa le količkaj mogoče, pridi takoj jutri, ker moramo sedaj izpremeniti ves načrt, da se pogovoriva. Obvestila bom tudi Ferfoljo za se-

¹⁶ Za Štebijevo je bil odgovorni urednik Napreja od 6. 11. 1917 Josip Petejan, ki je od Viktorja Zoreta prevzel tudi izdajateljstvo.

¹⁷ Fran Erjavec.

¹⁸ 24. oktobra 1917 se je začela 12. soška ofenziva.

stanek. Piši Mraku, naj pristopi z večjo vsoto. Jaz bom pisala stricu in bratu.
— Zelo ljubo bi mi bilo, če prideš to nedeljo. Čakam te doma.

Srčno te pozdravlja

tvoja
Lojzka

DR. DRAGOTIN LONČAR ALBINU PREPELUHU

V Idriji, dne 22. XI. 17

Dragi!

Vaše pismo z dne 13. t. m. sem prejel.

Naznanjam Vam, da me 9. XII. ne bo v Ljubljano; imamo tu okrajno konferenco in volitev delegatov za strankarski shod. Ako mi kaj prinesete, kar pustite pri Štebijevi. Okrog božiča bom moral najbrže v Ljubljano in vzamem takrat. Priporočam se Vam.

In politično sledeče:

1. Potrebna je tiskovna zadruga, ki naj bi izdajala tednik, kakor sem Vam pisal že zadnjič, a ne dnevno-politične vsebine, marveč publicistično-znanstvene, teoretične, da pripravljamo teren, da širimo zanimanje in umevanje za sodobna vprašanja. Ne gre za politične funkcije, gre za mišljenje in čustvovanje. Skušal bom, da pristopi idrijski konsum, midva s Štrausem sva osebno lahka. Odborništvo me ne veseli, seveda pa sem sotruden takega **revialnega** tednika à la »Hrv. Njive«, ¹⁹ svojedobna »Zeit« ²⁰ itd. Odgovorno uredništvo naj prevzame Štebijevo, oziroma Vi, če hočete.

2. Sledi iz prvega. Ne snujemo nobene stranke, gre za strujo, smer, ki naj kritično, kritično pretrse mišljenje in delovanje politične stranke, ne spuščajoč se v nobena osebna prerekanja ali celo napade. Hočemo biti Damoklejev meč, ki visi nad njimi. Na strankarski shod bi mogli iti, ako dobite mandat, sicer samo kot gosti. Ne smemo zidati v oblake brez **organizacij**, zato gre stremljenje za tem, da organizacije spoznajo novo smer, ki ji ni treba, da pretrga vsak stik z dosedanjimi centralami, marveč gre za boljšo, smotrnejšo, samostojnejšo obliko. Za tako obliko naj bi se organizacije borile, za narodno avtonomijo v mednarodni zvezi. To je parola!

3. Za najino knjigo, ki naj bi bila teoretična podlaga, se polagoma pripravljam. Imam zbrano literaturo, kolikor morem v teh razmerah, počasi zbiram misli. Dam knjigi skupen naslov: **Zgodovina in politika**. Študije iz slovenske preteklosti in sedanjosti. V podrobnostih bi imel moj članek naslov: Slovensko in jugoslovansko vprašanje. Vaša razprava ima že naslov: Problem malega naroda. Delam težko: nimam petroleja (elektrike ni v mojem stanovanju, skušal jo bom dobiti), šolski posli mi vzamejo veliko časa, ker moram imeti več ur nego normalno, obeta se mi vodstvo zavoda, poleg tega nervozno razpoloženje, da človek ne more priti do mirnega dela — posledica vojne ... Imejte z menoj

¹⁹ Hrvatska revija 1917—21, od 1922 Jugoslovanska Njiva.

²⁰ Die Neue Zeit, revija, ki jo je 1883 ustanovil Karl Kautsky in jo vodil do oktobra 1917, je bila ena najpomembnejših socialističnih revij v Evropi.

potrpljenje, da se nekoliko uredim. Sedaj imam rodbino tu, polagoma mogoče pridem do neke stabilnosti...

Prosim Vas, odgovorite mi, ali ste zadovoljni z mojo mislijo o tedniku: za kako politično tiskovino v smislu dnevnega časopisja nisem.

S prijateljskim pozdravom

Vaš
Dr. Lončar

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 13. XII. 1917

Dragi! Torej moralnega si imel. To me izredno veseli, da si šel v se, boš drugič bolj varčen z navdušenjem. Jaz in brat²¹ nisva imela ne moralnega, ne fizičnega, ker sva šla že ob devetih k počitku. Brat se je zadnji dan svojega bivanja »izpreobrnil« in podpisal in plačal dva deleža. Obljubil je še tisoč kron, če se bomo lepo obnašali, kar sem jaz seveda v imenu vseh slovesno obljubila. Vaša dolžnost, zlasti dolžnost predsednikova, je, da me ne blamirate. —

V ponedeljek je prišel Erjavec in se je silno razveselil naših sklepov. Prevzame dva referata: Komunalno politiko in mladinsko slovstvo. Za članek pa pripravlja razpravo o materializmu. Danes sva šla z Lemežem k »Zvezi slovenskih zadrug« zaradi registracije. Tam so nama povedali, da bo izganjalo sodišče najbrže kakšne sitnosti, ker predsednik ni stalno v Ljubljani — torej je po logiki juristov stalno zadržan — in ker je premalo odbornikov v Ljubljani. Zmenila sva se sedaj tako, da bi prevzeli iz nadzorstva še Peska v upravni svet, namesto Peska pa v nadzorstvo bankarja ali pa Pečurja, ravnatelja »Zveze slov. zadrug«. Kako se reši to vprašanje, ti že še sporočim. — Sinoči je bil v Ljubljani Kejžar, imeli smo z njim sestanek. Gotovo si bral v »Narodu« poročilo o izrednem občnem zboru jugoslovanskih železničarjev, kjer so tudi sklenili, da se kooperirajo s socialno demokratično organizacijo železničarjev. Vprašala sem ga, kako mislijo to izvesti. Kakor sem pa spoznala iz njegovega govorjenja, nimajo še prav jasnih pojmov, le to je venomer trdil, da s Kopačem se ne pogaja. Kejžar je tiste vrste človek, ki vidi pri vsakem gibanju le osebe, a ne stvari same. Precej plitev je in jaz ne pričakujem mnogo, čeprav je obljubljal to in ono. Vederemo! Pravkar je bil pri meni Kozinc. Ta hoče pa kooperacijo z Ribnikarjem in njegovimi pristaši. Taka kooperacija bi vodila seveda prej ali slej k ustanovitvi politične stranke. Dejala sem mu, da smo mi pripravljeni na popolnoma neobvezen razgovor. Najbrže bo ta razgovor prihodnji teden.

Kopač se je vrnil z Dunaja. V stvari, o kateri sem ti pripovedovala, ni dosegel ničesar. Domenila sva se le toliko, da prevzamem s 1. januarjem uredništvo »Železničarja«, ki bo izhajal odslej po dvakrat na mesec.²² Glede honorarja se nisva domenila še nič. Zahtevala bom za vsako številko po 50 K; drugače ne prevzamem. Kako bo v uredništvu »Napreja«, ne vem. Tone ničesar

²¹ Ing. Anton Štebi.

²² To se ni zgodilo, Železničar pa je postal polmesečnik šele januarja 1919.

ne reče, (ga tudi nič ne vidim) če vstopim potem v »Spl. kr. dr.« ali ne. Sedaj iščejo z inseratom urednika. — Zaprošenih revij ti ne morem poslati, ker so uredniška last in moje urednikovanje poteče čez dva dni.

O Božiču napravi tako, da ostaneš v Ljubljani v nedeljo, ponedeljek, torek in sredo. Nervoznost pusti v Kočevju, da ne boš po Ljubljani stresal sitnosti. Na vsak način pa zahtevam, da si urediš svoje bivanje tako, da bova vsaj par ur nemotena. Če prideš v soboto zvečer, te čakam. Sporoči! Jutri zvečer imamo zopet sestanek s Peskom zaradi revije. Pride tudi Erjavec. Od samih sestankov ne pridem do nobenega dela.

Če se kaj važnega zgodi, ti že pišem. Prav iskreno te pozdravljam!

tvoja
Lojzka

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 18. 12. 1917

Dragi! Kaj postajaš malodušen že ob začetku! Meni še na misel ne prihaja, da bi prenehali. Saj moramo dalje. Zapreke, ki so nastale, se rešijo prav enostavno: Lemež prevzame predsedstvo, Erjavec pride v nadzorstvo in vsa »kriza« je rešena. Tega veselja pa vendar ne privoščimo »starim«, da bi triumfirali že ob našem skromnem početku. Nič naj ti ne bo hudo pri srcu, vse pojde lepo, čeprav imamo ovire. Golouh mi danes piše, da je vpoklican k vojakom. Tudi to ni prijetna vest. Sporoča mi pa hkrati veselejšo novico, da je zmagala naša smer pri debati, ki je bila na zboru politične organizacije v Trstu v nedeljo.²³ To odtehta vse neprilike. Bodi popolnoma miren in koncentriraj svoje misli na članek, ki ga pričakujem na vsak način za prvo številko od tebe. Jaz pripravljam izjavo za strankin zbor. Golouh in Lemež pripravljata uvodni članek, Lončarjev članek že imamo, upam da se postavimo. Mi v Ljubljani smo vsi zelo dobre volje — razen Cirile, ki mi izpoveduje vsak dan, da ne bo nič. Dr. Lemež mi je pisal danes zelo ljubeznivo pismo in poslal pristopnico. V soboto sem bila pri Schweigerju. Najprej ni hotel ničesar slišati in je trdil, da je starin. Ali česa ne zmore ženska! Pripravila sem ga tako daleč, da mi je obljubil, da njegov »ne« ni definitivni. Vplačanih deležev je do danes K 1050.— (tvoj denar sem dobila), podpisanih seveda več. Gdč. Blahova je poslala danes K 154.—, a brez pisma, tako da ne vem, za koga so deleži. Torej, glavo pokoncu! Snoči smo debatirali — Erjavec, Lemež in jaz — do pol dvanajstih ponoči. Bilo je prav prijetno. Škoda, da nisi bil poleg. Tudi o tebi smo govorili, kaj, ti povem, kadar prideš. Lemež izraža zaradi tebe neko bojazen, ki se je tudi jaz ne morem popolnoma izogniti.

Če prideš v soboto zvečer, me bo zelo veselilo in te seveda čakam. Povem ti pa to, da je zjutraj na ljubljanskem kolodvoru silovit naval pri izdaji voznih listkov, ker jih izdajajo le na južnem kolodvoru. Danes zjutraj sem slišala v kavarni pripovedovanje neke gospodične, ki se je vrnila vsa obupana s ko-

²³ Tržaška deželna konferenca je bila 16. 12. 1917.

lodvora, češ, da je čakala od pol štirih zjutraj na vozni listek za dolensko progo, a ga ni dobila.

Torej, še enkrat: Malodušnost proč, veselje in upanje v dušo, življenje je prekratko, da bi si ga grenili in gledali strahove, kjer jih ni. Ti moj preljubi fant, bodi pogumen in vztrajen in pridi veselih oči k meni, potem te poljubim tako, da ti kar završi po glavi! —

Danes sem videla, da je vrnil Klemenčič list. Namreč sem še v uredništvu, ker niso nikogar dobili. Toda o tem ustno. Danes pišem še Golouhu in Lončarju.

Iskrene pozdrave!

tvoja
Lojzka.

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU
V Ljubljani, dne 28. XII. 1917

Cenjeni gospod profesor! Upam, da ste že prejeli odtisek Vašega članka. Članek je bil postavljen v Peskovi tiskarni, kjer smo mislili tiskati našo revijo. Med tem so pa prišle te neljube kupčije med Peskom in Šušteršičem. Zato smo odpovedali pri Pesku tisk in se preselimo v Učiteljsko tiskarno. Od Peska smo zahtevali pojasnilo o vseh zadevi, ker vendar nismo verjeli vsega, kar so govorili po Ljubljani. Toda ta pojasnila so bila tako zmedena, da jim nismo mogli verjeti. Tudi Peskova izjava, ki je objavljena v pravkar izšli številki »Tedenskih slik«, se mi ne zdi odkritosrčna. Za to je boljše, da pretrgamo naše trgovske zveze z njim.

Namen mojega današnjega pisma je prošnja za Vaše posredovanje pri profesorju Debeljaku.²⁴ Ali mislite, da bi prevzel prof. Debeljak literarno kritiko za leposlovne stvari? Prosila sem dr. Kraigherja, a on noče prevzeti, pravi, da ni zmožen takih stvari. Prosim Vas torej, če bi govorili z Debeljakom. Če bi prevzel, potem bi ga prosili, da bi napisal ocene o zadnjih novih delih že za prvo številko, seveda proti honorarju. Sklenili smo, da honoriramo vse prispevke.

Na strankinem zboru²⁵ smo nastopili z izjavo, ki jo je prečital Golouh. V debati je dejal dr. Tuma, da je v izjavi prav dobro zrno, a da je drugače meglena. Nam se seveda ne zdi, da bi bila meglena, ker smo jasno povedali 1.) da je stranka v svojih načelih in v svojem delovanju nedosledna, 2.) da ni še jasno opredelila pojma o razrednem boju, 3.) da se morajo zgraditi strok. (ovne) org.(anizacije) na narodno federalističnem principu in da je stranka zanemarjala kulturno delo. Te štiri točke smo obširno razpredli. Tone Kristan se je obnašal na strankinem zboru tako, kakor da bi bil v beznici. Kričal je, zbijal po mizi in kakor je odprl usta, je izbruhnil iz njega napad na Abditusa. Nam se je tako zagnusil njegov surovi nastop, da nismo hoteli posegati v debato. In sedaj je celo načelnik stranke. — O vseh drugih stvareh Vam piše

²⁴ Dr. Anton Debeljak.

²⁵ Mišljen je deseti zbor JSDS 25. in 26. decembra 1917.

Abditus. — Prosim, da bi mi kmalu sporočili, če lahko računamo na Debeljakovo sodelništvo.

Gospe soprogi in Vam želim prav srečno novo leto. S pozdravom
Štebi A.

ALBIN PREPELUH DR. IVANU PRIJATELJU

Kočevje, 7. 1. 1918

Dragi!

Na dopisnico, ki sem jo danes prejel, odgovarjam sledeče:

Takozvana moja skupina se je odcepila od stranke zaradi načelnih razlik. Sklenili so, da si ustanove lastno organizacijo. Ustanovili smo torej »Slov. Soc.(ialno) Matico«, v Z. Z. O. Z. Predsedstvo sem prevzel jaz. Toda, ker sodišče ni hotelo registrirati zadruga, katere načelnik biva stalno izven Ljubljane, sem ta posel zopet odložil. Sedaj smo izvolili začasno Alojzijo Štebijevo za načelnico. Deleži so po 50 K. Ko sem bil zadnjič v Ljubljani, so mi rekli, da jih je bilo doslej podpisanih nekaj nad 50. Toda težava je v tem, da smo vsi razkropljeni po deželi; Ljubljana je skoro prazna pripravnih in agilnih ljudi. Ko bi bil vsaj dr. Lončar v Ljubljani, prav čudno je, da se ta človek ne more rešiti Idrije. Jaz sem že 14 leto pregnan in se potikam po deželi. To so razmere!

Spočetka smo nameravali izvajati politični tednik. Toda zadrega glede papirja nas je končno privedla do misli, da bi izdajali 14-dnevno publicistično revijo: Demokracijo. Poleg tega smo nameravali izdati naš novi program, katerega en del sem napisal jaz, drugega pa piše Dr. Lončar. Vse je bilo domenjeno s tiskarnarjem Peskom, s katerim smo nameravali tudi gospodarsko kooperirati. Med tem je kar čez noč prišla vmes afera z »Resnico« in bili smo brez strehe. Povpraševali smo v Učiteljski tiskarni, toda proračun je bilo tako neverjetno visok, da sem dvomil, da bi izhajali. Kako stoji zadeva danes, ne vem, ker nisem prejel zadnjih 14 dni nobenega poročila od svojih ljudi.

Mislim, da bo revija izšla še ta mesec, ako pride do sporazuma s tiskarno.

Tvoje sodelovanje nam pride seve zelo prav. Tvojo ponudbo bom v nedeljo, ko bom najbrže v Ljubljani, predložil odboru. Brez dvoma bo sprejeta; želel pa bi vedeti, koliko bo razprava obsežna, da se ve glede ponatiska napraviti proračun. Pričakujem tozadevne pojasnitve.

Moj socialni program, ki sem ga duševno ustvarjal že pred vojno, gre poglavitno za tem, da se izvede kmetiška in industrijska odveza naše zemlje. Vsekakor mislim, je to ideja, ki bi razumljivo povedana morala dvigniti maso našega naroda. Jaz si samoodločbo mislim tudi kot socialno osvoboditev naših delovnih sil.

Zato bomo najbrže najpoprej publicirali moj del novega programa pod naslovom »Problem majhnega naroda«. Kot drugi pride na vrsto Lončarjev opis »Idej slov. naroda«.

Ne vem, ako bomo tudi gmotno uspeli. Pri nas je tako malo ljudi, ki bi hoteli založiti v tako podjetje večje vsote. Sicer pa, kakor rečeno, je vsa težkoča v tem, da je Ljubljana skoro prazna porabnih ljudi.

Ako moreš pridobiti kakšne zadružnike za Soc.(ialno) Matico, nam bo to zelo prav prišlo. Priglasiti se je pri Alojziji Štebi, Ljubljana, Kolodvorska ulica 5. Ona sedaj vse vodi, dokler se razmere ne spremenijo.

Za sodelovanje pri »Pregledu« revije, se isto tako priporočam. Upam, da pošlješ kaj kratkega in primernega iz literarne zgodovine. Urednica revije bo Štebijeva.

Končno te prav iskreno pozdravljam!

Tvoj
Prepeluh

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 7. I. 1918

Dragi! Torej, speť smo šli lepo nazaj k Pesku, ki kraljuje sedaj na Starem trgu in poudarja s ponosom »Klein, aber mein!« V Učiteljski tiskarni mi je kar na lepem odpovedal — nagiba ne vem — in tako ni ostalo drugega, kakor da smo se zatekli k Pesku, ki nas je sprejel z odprtimi rokami in 20 odstotnim poviškom! Zavlekla se bo še prva številka najbrže do 25. januarja, ker mora sedaj najprej spraviti iz tiskarne različne zastanke.

Zadnjo nedeljo v starem letu je prišel popoldne Golouh iz Trsta, zvečer pa kar nenadoma moj brat. Malo smo pokrokali, kaj pa drugega. Na Silvestrovo sva šla z bratom k Štruklju na večerjo, prišel je še Schweiger in čakal — pomisli — z nama na novo leto. Ponoči se je brat odpeljal v Trst, kjer je obiskal Tuma. O tem obisku mi je obširno poročal in smejala sem se pri čitanju, da je morda odmevalo celo v Kočevje. Brat mi piše, da je imel od Tumovih izvajanj vtisk, da bi se silno rad pridružil k nam, a ne pride zato, ker misli, da ne bo igral vodilne vloge in ker se boji starih. Končno se je pa povzpел Tuma do trditve, da je pravzaprav on idejni ustvaritelj gibanja socialistične omladine! Brat piše: »No, to je bilo pa vendar že preveč popra in kratkomalo sem pretrgal ta pogovor s pristavkom, da mu tega ne morem verjeti!« Potem se je pa pričel Tuma direktno lagati, kajti serviral je bratu tudi to, da smo mi informirali meščansko časopisje o strankinih tajnih zadevah! Dalje je udrihal čez me, češ, da sem se popolnoma zapisala tebi, da je to moja največja napaka. Veš, na vse tó sem pisala bratu, da mi mora takoj sporočiti, kdaj gre zopet k Tumi, da grem z njim, ker res ne pustim, da bi širil take lažnive informacije o nas.

V soboto se peljem v Ljutomer h Kukovcu. Pisal mi je zelo ljubeznivo pismo in kovati je treba železo, dokler je vroče.

Lončar mi ni še poslal tvojega manuskripta. Govorila sva snoči z Lemežem o naših publikacijah. Ne vem, kaj ima ta človek proti tebi. Na vsak način hoče, da izdamo kot prvo publikacijo Lončarjevo delo. Jaz sem bila odločno proti temu in mu dejala, da bom predlagala na seji upravnega sveta, da izide tvoje delo, ki je vendar že dovršeno, kot prvo. Potem je pa prišel s predlogom, da naj rajše izdamo tvoj prevod »Principa« kot prvo publikacijo, če ne gre z Lončarjevim delom. Tudi proti temu sem. Nastopiti moramo z izvirnim delom. Upam, da bo obveljala moja. Ne vem, zakaj je Lemež tako čuden napram

tebi. Preden pa gre stvar v tisk, bi te pa prosila, da skupaj pregledava delo; rada bi imela, da nekatere dolgovernosti izпустиš. Saj o tem si menda prepričan, da ni to nobena muha od mene, ampak da izvira ta zahteva iz odkritosrčne naklonjenosti do tebe. Pogledala sem v koledar. Šele 2. in 3. februarja sta dva praznika. Takrat pregledava, saj sva v enem popoldnevu gotova. Ali si za to? Piši Lončarju, naj mi pošlje.

Danes mi je poslal Lončar članek nekega Filipa Uratnika,²⁶ sedaj lajtnanta v Pulju. Članek je dober, stvaren, dobro premišljen. Ta gospod s tem nerodnim imenom mi je sicer popolnoma neznan, a z Lončarjem sta gotovo znana, kakor sklepam iz pisma, ki ga je priložil ta nesrečni Uratnik Lončarju. Ker mi je članek zelo všeč, sem ga povabila, naj prevzame referat za narodno gospodarstvo.

Kdaj prideš? Ali imaš kaj tobaka odveč?

Prisrčno te pozdravlja

tvoja
Lojzka.

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, 8. I. 1918

Cenjeni gospod profesor! Jutri Vam pošlje dr. Lemež uvodni članek za 1. številko. Članek sva izdelala skupaj na podlagi naše izjave na strankinem zboru.

Glede revije smo uredili tako, da bo izhajala le enkrat na mesec kot dvojna številka, ker nam je tako zaradi uprave bolj pripravno. Vaše nasvete glede urejevanja upoštevam seveda v polni meri. Vsi smo edini v tem, da se ne bomo spuščali nikdar v polemike à la Verus, ki se je obnašal na strankinem zboru tako, da nas je bilo naravnost sram. Strankini zbor bom kritizirala v 1. številki, in sicer s tega stališča: 1. Da ta zbor ni bil nikak strankin zbor, ker niso bile zastopane ne Koroška, ne Istra, ne Dalmacija. 2. Da delegatje niso bili zastopniki politično organiziranega delavstva — razen tržaških in idrijskih delegatov — temveč da so bili to le **pozvani** delegatje strokovnih organizacij. 3. Ton, ki je vladal na zboru. Glede **Tumove** resolucije o političnem položaju bom poudarjala to, da izhaja iz napačnih premis. Samoodločevanje narodov bi morala biti prva točka, iz katere sledi potem vse drugo. Tudi stališče, ki ga je zavzel strankin zbor napram majniški deklaraciji, bom kritizirala.

Nam vsem je bilo žal, da nismo organizirali svojega nastopa na strankinem zboru. Idrijskih delegatov nismo poznali, a tudi oni sami niso iskali stikov z nami. Takoj ob otvoritvi je pozdravil Golouh zbor v imenu socialistične omladine. Jaz sem mislila, da pridejo idrijski delegatje v opoldanskem odmoru h Golouhu, da se izgovore o nastopu, ko bi prišli na razpravo sklepi idrijske konference. A bila sta najbrže preboječa. Tako tudi idrijski sklepi niso prišli do veljave in Tone je ironično zaklical, ko jih je Štraus prečital, »Lončarjev lim«. Kot predsednik zbora se je obnašal torej prav parlamentarično.

²⁶ Filip Uratnik, socialni demokrat in publicist, gl. SBL zv. 13, 1982, str. 295—296.

Pravil Vam še ne morem poslati. Določba o jamstvu se pa glasi, da jamči vsak zadružnik še s trikratnim zneskom svojega dežela.

Prepeluh mi je pisal, da želite svojo razpravo »Slovenci«²⁷ in Krekove »Črne bukve kmečkega stanu«. »Slovenci« so že pošli, pošljem Vam svojo brošuro, »Črne bukve« pa poiščem v licealni knjižnici in Vam pošljem oboje skupaj.

V soboto se peljem v Ljutomer h Kukovcu,²⁸ ki se zelo zanima za naše gibanje. Zelo bogat človek je; najbrže pristopi s precejšnjim zneskom k zadruzi. Doslej je podpisal dr. Tomšič največ, 500 K.

Vas lepo pozdravlja

Štebi A.

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 9. I. 1918

Dragi! Upam, da si že prejel moje pismo, ki te nekoliko pomiri. Rada ti verjamem, da je Kočevje res gnezdo, toda ne mehko poslano in da se moraš počutiti v tem gnezdu slabейše kakor ujetniki v Sibiriji. Ali imaš kaj upanja, da te premeste? Še ni nič odgovora na vlogo? Rada bi ti pomagala, toda kako? Ravno te dni, ko je bilo tako slabo vreme, sem mislila zelo veliko nate in sem se vmislila v tvoje razpoloženje. Pisarna, potem pa kakšna neprijazna »meblirana« soba, nobenega človeka, izprehod nemogoč. Knjige so včasih zelo prijazna družba, a vendar so trenutki, ko presedejo in si človek zaželi živega življenja. Če ne moreš več prenašati, vzemi si vendar daljši dopust, saj postaneš drugače še hipohonder. V nedeljo sem te hotela presenetiti in sem bila tako odločena, da se peljem v to strašno pregnanstvo. Pa sem zjutraj lepo zaspala in se zbudila ob pol osmih. Ampak enkrat pridem prav gotovo, da vendar vidim ta nemški otok in seveda tebe tudi, če ti je prav ali pa ne.

Kakor sem ti že pisala, se peljem v nedeljo v Ljutomer. Če boš v Ljubljani, pa obišči Lemeža, takoj po obedu, okoli ene, ga najdeš gotovo doma. Stanuje: Ločna ulica 1, III. nadstropje pri prof. Reisnerju. Sedaj sva zagotovila uvodni članek in ga pošljeva jutri Lončarju v pregled. Lončar mi pridno piše in me roti, naj bom zelo previdna pri urejevanju. Včeraj mi je sporočil, da mu je pisal dr. Tuma. Med drugim piše: »Dr. Tuma priporoča, da pazimo na članke Rulove in Abditusove, češ, da sta konfuzna in osebna. To povem vam sub rosa.« Tako Lončar. Ne omeni mu nič o tem. Naravnost pikantno je, da govori ravno Tuma o konfuznosti drugih, ko ni pod milim nebom večjega konfuzionista od njega. Upam, da nisi razžaljen zaradi Tumove opazke. Veš, meni se zdi, da bi Tuma rad zasejal nezaupanje med nas. To sklepam iz te opazke in iz tega, kar je dejal bratu.

Ali si že odpisal Prijatelju? Jaz mislim, da sprejmemo njegovo stvar lahko brez vseh pomislekov. Danes mi je pisal dr. Čermelj, da pripravlja Marinček tudi nekaj člankov za našo revijo. Včeraj mi je pisal Erjavec, da mu je spo-

²⁷ Lončarjevi Slovenci so izšli 1911 kot ponatis slovenskega prevoda L. Niederlejevega dela Slovenski svet.

²⁸ Vekoslav Kukovec, gl. SBL I, str. 581.

ročil pesnik Albrecht, da pošlje sestavek o našem časnikarstvu in umetniški kritiki. Flerè tudi pripravlja nekaj. Človek je kar vesel tega gibanja. O tem, da je poslal Filip Uratnik članek, sem ti že poročala. Lemež ga dobro pozna. Uratnik je bil svoj čas voditelj narodno radikalne smeri in je baje zelo inteligenten človek, peča se predvsem z narodnim gospodarstvom. Mislim, da se bo oglasil še marsikdo.

Pred nekaj dnevi sem govorila z Melikom (Loboda).²⁹ Povedal mi je, da se koalicija med »Zvonovi« in »Slovanovci« že nekaj krha. Tvoja bojazen, da bi nam delal »Zvon« konkurenco, najbrž ne bo potrjena. Bomo videli, kakšna bo prva številka. Reklama je bila »Narodu« velika — a tudi lansko leto je bila kričava — toda dejstva so jo postavila na laž.

Kako je s tvojim »Knezom«? Ali si že predelal izvod? Glej, da te ne prehitijo Knaflič. Morda bi bilo dobro, če bi dali v tisk oboje hkrati. Kneza in tvojo brošuro. Jaz bom napisala za 1. številko kratek sestavek o »Slovenski Socialni Matici« in bom naznanila obe tvoji deli in Lončarjevo. Ali ti je prav? Če misliš, da ne, sporoči takoj.

Veš, tole uredništvo revije me silno skrbi in ne vem, kaj bi dala, če bi bila vidva z Lončarjem bližje. Potem bi šlo sijajno, če bi se mogli vsaj enkrat na teden razgovoriti o vsem. Da bi bil kmalu konec vojne, na to vedno manj verjamem in vedno bolj se odmika doba skupnega bivanja in dela nas »mladih«. Včasih mislim, da ne bom imela toliko moči, da dočakam konca in ravno zadnje dni sem bila v takem razpoloženju, da bi napravila najrajši konec za vselej. Če bi mi ne bilo toliko zaradi stvari, ki smo jo začeli, bi si res veliko ne pomišljala.

Ali si pisal Korošču zaradi Lončarja? Če še nisi, napravi kmalu in pridobi še Škulja.

Takoj, ko se vrnem iz Ljutomera, ti poročam o uspehu, vsaj pričakujem, da bo uspeh.

V tvojo samoto ti pošiljam najlepše pozdrave!

tvoja
Lojzka.

DR. DRAGOTIN LONČAR ALBINU PREPELUHU

V Idriji, dne 6. II. 1918

Dragil

Vaše pismo hvaležno prejel.

Prilagam Vam pismo dr. Ravniharja³⁰ glede moje zadeve. Z razpisom torej za enkrat najbrže ne bo nič; ako bi mogel biti prideljen v službovanje, to bi bilo nekaj.

Vaš rokopis sem začel pregledovati, gre počasi. Kadar dokončam, ga pošljem urednici. Ne pridem do svojega dela in razen 1. poglavja še nimam ničesar napisanega od obojega. Kaj bo?

²⁹ Dr. Anton Melik.

³⁰ Dr. Vladimir Ravnihar.

Za Veliko noč me nič ne angažirajte. V teh razmerah ne morem nikamor. Moja glavna naloga je, da spišem »Idejo slov. naroda«.³¹ Bojim se, da ne pridem do tega. Zakaj bo treba, da bi bila stvar kaj vredna: to pa je počasno delo, ko nisem sam svoj gospodar.

Glejte, da dobimo za »Demokracijo« dobre članke. Uvodnik sem pregledal in predelal: začetek in konec sta bila zelo romantična. To ne gre: biti moramo jasni in trezni.

Dr. Tumi sem malo namignil o zmerjanju v »Napreju«. Če on kaj napiše, se blagodejno loči, dasi je v članku o jugoslovanski deklaraciji, kakor mu je očital dr. Tavčar, šel predaleč —.

O Schweigerju ne verjamem, da bi še kdaj omočil pero v tintnik.

Težko pričakujem 1. števec.

Sedaj čutimo vrzel, ki je nastala: tam dr. Krek, pri nas dr. Dermota.

Ako me morete kdaj obiskati, mi bo prav všeč.

Do tu sem Vam zapisal dne 3. t. m. Danes, 7. t. m., nadaljujem in končujem.

Tumov članek v »Napreju« z dne 4. t. m. je pa tudi deloma à la Verus. Rad bi vendarle vedel, kako si predstavljajo, ozir. kje imajo moč »svojega« proletariata, ko je organiziran pičel 0/0 le industrialnega delavstva. Vidim v vsem tem oboževanje, romantično malikovanje pred maso. Nekaj, kar očita Gorki boljševikom. Odgovorna večina morda ni za sedaj dovolj ali malo ali nič dostopna socializmu, a Verus, deloma tudi dr. Tuma, bi hotela obvladati ves slovenski svet po dosednji metodi.

Ali ste brali v »Napreju« z dne 5. t. m. poziv Kristanov na sotrudništvo za »Svobodne glasove«?

To je bilo očitno napačno, da nismo bili organizirani za strankarski shod. Tuma in Verus sedaj govorita, češ kaj hočete, ko je bila opozicija solidarna z nami? Na shodu ni poznala svojih načel in taktike, marveč je sprejela z odobravanjem našo resolucijo. Kdo je sestavil spomenico »Mladih«?

Naša naloga bodi: pobijati fanatizem, strankarski fanatizem à la Verusov in drugih. Ideja ali dogma — kakor ste pisali Vi.

S prijateljskim pozdravom

Vaš

Dragotin Lončar

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 15. II. 1918

Dragi! Včeraj sva bila z Lemežem pri Pesku. Onega obljubljenega stavca seveda ni bilo, ušel je bil k »Resnici«, kjer mu boljše plačajo. Razložila sva mu, kako in kaj, in mu izročila naše pogoje. Odločil da se bo čez nekaj dni, tako je povedal. Zvečer smo bili v kavarni. Prišel je tudi Pesek in povedal, da so prišli trije stavci, ki bodo stavili v večernih urah, čez dan so drugod. Ti trije so mu dali častno besedo, da bo postavljena revija do 28. t. m. in druga

³¹ Ni jasno, kaj je Lončar mislil tedaj napisati, ker ni izšel noben njegov članek s takšnim ali podobnim naslovom.

številka do 15. marca. Danes se je zopet odpeljal in se vrne v ponedeljek. Tedaj spravimo stvar na čisto. Povedal je tudi, da dobi nekega zelo spretnega stavca iz Maribora in da bo potem šlo lažje. Iz vsega njegovega govorjenja sem posnela, da najbrže ne sprejme naših pogojev. — Upravni svet »Narodne tiskarne« ima sejo prihodnji teden. Kramer je še enkrat obljubil, da stori vse, kar je v njegovi moči. V nedeljo ne morem k Slatnerju, ker pride brat, opravim pa prihodnjo nedeljo. Danes sem ti poslala tudi Rennerjevo knjigo, prosim, sporoči, kadar jo prejmeš.

V »Edinosti« nekdo močno zdeluje Tumo zaradi njegovega članka v »Kampfu«.³² Med drugim — članek je zgolj žurnalistična zafrkancija — pripoveduje pisec tudi to, da je bil ob izbruhu vojne Tuma tudi na policijski listi kot »slovenski nacionalist«. Potem pa da se je predstavil za »internacionalnega socialnega demokrata« in preganjanje je bilo ustavljeno.

V ostalem ni nič novega. Jaz sem vsak dan bolj utrujena in voljo do dela moram naravnost izsiliti. Škoda, da človek ni stroj. Potem bi se lahko vsak dan sveže namazal in mehanizem bi šel dalje. Najraje bi se kam skrila, da bi ne videla nobenega znanca, ne slišala nobene novice in ne gledala nobenih brezobraznosti. Tako se mi zdi, da jaz sploh nisem za to prerivanje semintje, ki mu pravimo življenje. Preobčutljiva sem. Zlasti to leto, odkar sem ostala sama, se je razvila ta lastnost v meni do virtuoznosti. Kadar sem sama, mi je najljubša misel na smrt. Tebi se bo zdelo morda to pretirano, a je popolnoma resnično. Brez prave vezi sem z življenjem. Delo za našo stvar je res nekaj, a kljub temu ostaja še velika praznота. To so tiste stvari, ki jih nazivljaš ti z imenom sitnosti. Naj bo dovolj te klavrne litanije, da se še ti ne nalezeš te potrnosti.

Prav lepo te pozdravlja

tvoja Lojzka.

ALBIN PREPELUH DR. IVANU PRIJATELJU

Kočevje, 25. 2. 1918

Dragi gospod doktor!

Prva številka »Demokracije« izide začetkom marca. Težek porod »Učiteljska tiskarna« nam je svoječasno (že prosinca) sprejete rokopise vrnila in ni hotela prevzeti tiska. Sumim, da so bile za tem skrite intrige slov.(enskih) boljševikov (Ant. Kristan, Dr. Tuma e tutti quanti).

Druge tiskarne v Ljubljani ni bilo, ki bi hotela prevzeti tisk. Pesek je tisk prevzel, pa ni imel stavca. »Narodna tiskarna«, katero sem naprosil, da prevzame tisk, do danes še ni odgovorila. Dr. Kramer mi je sicer obljubil, da bo storil vse, da prevzame tisk »Narodna«, vendar doslej upravni svet še ni sklepal o tem — kolikor mi je znano. Sedaj je Pesek dobil enega stavca in prvo številko postavil. Druga bo menda gotova tekom ali koncem marca. S stavci je križ, ker vsak, ki je oproščen, uide k »Resnici«. »Narodna tiskarna« poleg

³² Gre za članek Henrika Tume Zur südslawischen Frage, v Der Kampf, 1918, št. 2, str. 78—94. Edinost je Tumove misli napadla v št. 40—43, 13.—16. 2. 1918, Tuma pa je odgovoril v Napreju, št. 49, 28. 2. 1918.

tega nima drugega papirja kot časopisnega. Sedaj Pesek obljublja, da dobi v kratkem še dva stavca, če svojo obljubo uresniči, se bomo polagoma ustalili.

Tako prihajam do tega, da Te vljudno vabim na sodelovanje.

Glede Tvojega rokopisa, sem od društva pooblaščen Ti sporočiti sledeče:

»Socialna Matica« bo rada prevzela Tvoj rokopis in ga izdala v knjigi. Pripravljena je rokopis za primerno ceno odstopiti, pri čemer je upoštevati, da momentalno nima zadostno kapitalij na razpolago. Društvenih deležev je doslej podpisanih za 5000 K — majhna vsota! Morda dobimo še kje kakšne deležnike. Tvoj rokopis bi se izdal torej v posebni knjigi, »Demokracija« pa bi natisnila le posamezne odstavke, ki bi jih Ti izbral in priredil. Če si s tem zadovoljen, pošlji posamezne odstavke uredništvu (Alojziji Štebi, Ljubljana, Kolodvorska ulica 5) in naznani svoj zahtevek, kakor tudi obseg cele publikacije. Potem pride celo delo kmalu v tisk, kakor hitro bo tiskarna zmogla delo.

Zelo bi nam ustregel, ako bi tudi drugače sodeloval. V mislih imam, da bi napisal reviji kaj za pregled ali pa kakšna »Dunajska pisma«, v katerih bi poročal v važnih političnih in družbenih dogodkih. Prav posebno pa bi Te prosil, da napišeš kaj o sedanji Rusiji, o njenih tokratnih gospodarih, o poteku njene revolucije, o osebnih stvareh Trockega, o Brest Litovskem itd. Ti imaš kaj več vpogleda v to, kot mi navadni kranjski zemljani. V vseh teh rečeh vlada pri nas popolna nejasnost. In prav bi bilo, da Ti nekoliko odpreš zastor. Te prošnje mi ne odbij in pošlji kmalu kaj.

Prva številka ne bo nič posebnega. Pozneje, ko se oglasiše vsi drugi, bo boljše. Sčasoma lahko napravimo iz revije čedno reč.

Prav rad bi spravil drja Lončarja v Ljubljano, da bi on mogel prevzeti uredništvo. Toda on sam je zelo nasproten.

Sporočil mi je, da bi bil zadovoljen, ako bi ga vsaj prideli v Ljubljano, v službovanje na kakšen zavod. Ti imaš mogočne zveze. Morda bi hotel reči Šukljetu, da bi on prevzel to reč in dosegel njegovo premestitev ali pa pridelitev v Ljubljano. Mi vsi bi ti bili za to zelo hvaležni, ker bi nas spravil iz velike zadrege. O tem sva se že večkrat razgovarjala z Župančičem, ki mi je tudi rekel, da bo Tebi o tem pisal. Če moreš kaj, stori.

Toliko v informacijo.

In Te pozdravljam!

Albin Prepeluh

LOJZKA ŠTEBI ALBINU PREPELUHU

V Ljubljani, 25. II. 1918

Dragi! Lemež mi je pokazal danes tvoje pismo. Vidim, da postajaš zopet nervozen. Na kratko sem ti omenila že včeraj, da bo revija ta teden dotiskana. Rokopis je že skoraj ves postavljen, prva pola tudi že popolnoma ulomljena, le korektura bo dala še precej dela, ker ne sme iti revija prej med ljudi, dokler ni popravljena do zadnje pičice. Če bi bil videl korekturo, bi se naravnost prestrašil. Prvo polo sem prebrala že dvakrat, a še niso iztrebljeni vsi pogrški. Pesek je tako malo doma, da ga le s težavo kdaj dobim, čeprav sem sleherni

dan v tiskarni. Zadnjikrat sem govorila z njim v petek. Danes sem bila zopet pri njemu, a se še ni vrnil iz Gradca. V petek mi je dejal, da mu je odpovedal zopet en stavec in strojnik. Danes sem pa izvedela v tiskarni, da sta se s tem stavcem poravnala, namesto strojnika je pa tudi dobil že drugega. Razen tega prideta še dva nova stavca. Ker mi je bil zadnjikrat dejal, da podpiše naše pogoje, ako bo razpolagal s primernim številom stavcev, zato upam, da pridemo vendar enkrat do gotovosti. Upravni svet »Narodne tiskarne« še ni imel seje.

Glede inseratov je stvar sledeča: za prvo številko jih ni mnogo. Berdajs pa mi je obljubil, da dobi za prihodnje številke inserate za vse tri strani, ker bo lažje delal, če ima že eno številko v roki. Obljubljena sta mu inserat od »Jadranske banke« in od banke »Slavije«. Mestna hranilnica ne da inserata. Jaz stopim k »Umetniški propagandi«, kjer sigurno dobim inserat. Prosim te torej, da se v tem oziru pomiriš. Ti menda res misliš, da smo v Ljubljani zgolj same lenobe. Ako ti ne poročamo o vsaki malenkosti, postaneš že nezaupljiv. Kadar bom imela več časa, bo stvar šla gladkejše.

Včeraj nisem bila v Kamniku, ker mi ni bilo dobro. Pisala sem mu pa in pričakujem te dni odgovora. Ali ti je Lončar že poslal tvoje delo? Kako je s Prijateljem? Ali si mu pisal ti v tem smislu, kakor sva se bila zmenila?

Ne vem, če sem ti to že sporočila, da je bil Golouh silno razjarjen vsled naše zahteve po izjavi. No, potolažila sem ga in sem napisala samo pismo »pojasnilo« o tej zadevi. Njemu sem pa priporočila, naj napiše članek, kjer lahko pove uradni strankarjem vse, česar je pogrešal v naši izjavi. Včeraj mi je že pisal, da že pripravlja tak članek.

Flerè napiše za drugo številko članek o šolstvu, pričakujem vsak dan tudi prispevke od Albrehta. Pisala sem Hreščaku, Pahorju in Uratniku, naj prično s sodelovanjem. Erjavec tudi pripravlja nekaj stvari. Danes me je zopet obiskal dr. Lenard. Zašla sva bila v prav teologične razprave in izkazalo se je, da je prav take sorte »verniki«, kakor smo mi drugi. Moril me je skoraj dve uri in kar ni mogel stran. Vprašal je tudi po tebi.

Jutri ti pošljem zadnji dve številki »Njive« in neko brošuro o kateri te prosim za kratko poročilo.

Prosim te še enkrat: ne bodi tako nestrpen. Zaupaj nam vendar nekoliko, čudežev ne moremo delati. Name to večno dreganje silno vpliva, smatram ga za očitano, kakor da bi delala premalo. Toda pri najboljši volji za enkrat ne morem več. Jaz sem telesno in duševno onemogla in vsak dan bi se najraje kar vlegla, ko pridem iz uredništva domov. In sicer bi bila vesela, če bi ti takoj prevzel uredništvo in kdo drugi vse ostale posle. Moji živci omagujejo, saj že četrto leto ne pridem do mirnega dneva. V začetku vojne brezposelnost, bratova bolezen, Milanova in mamina smrt, homatije pri »Napreju«, vse to mi je dalo dobro porcijo utrujenosti, obupa in neveselja do življenja. Kadar prebolim vse to, takrat se poprimem z novo silo dela. In kakor sem ti že enkrat pisala, učinkuje v slabem name izredno močno to, da sem ostala tako sama. Kadar pridem domov, me vsakokrat strese, nikjer nobenega pozdrava, nobene prijazne besede, gluhe stene okrog mene. Sčasoma prebolim gotovo tudi to, za sedaj še nisem, lahko sem sama, brez družbe, le osamljena ne morem biti, in

človeka veže lahko na življenje le zopet človek. Upoštevaj vse to, prosim te, in ne zahtevaj preveč naenkrat.

Erjavec me je povabil, da bi prišla k njemu za nekaj tednov. On je sedaj na otoku Cresu. Razmišljam že o tem, če bi mi morda taka izprememba storila dobro. Kaj misliš ti?

Ali prideš v nedeljo? Piši!

Prav lepo te pozdravlja

Lojzka.

DR. DRAGOTIN LONČAR ALBINU PREPELUHU

V Idriji, dne 17. III. 1918

Dragi!

»Demokracija« po zunanosti »ni tako« prikupna, kakor so bili »Naši Zapiski« II. serija (od 1909. naprej). V notranjosti svetujem urednici nekaj jezikovnih drobtin, n. pr. naš mali človek in ne naš majhni človek (majhen nima menda določne oblike majhni in pomenja telesno neznatnost).

Svetoval sem urednici, da se izdaja dalje »Knjižnica političnih in socialnih spisov«, ne »Propagandni spisi« — to je politično-agitativno, kamor ne spadajo niti Vaši »Problemi malega človeka« niti moje »Ideje slovenskega naroda«, katere je še vedno samo prvo poglavje!

Pisal sem Vam že, da vložim prošnjo v primernem času. A sedaj še nekaj!

V idrijski okolici je neki kmet (99 oralov zemlje, do 25 glav živine v normalnih časih) Matevž Novak iz Govejka št. 1 pri Ledinah, p. Žiri, okr. glav. Logatec, ki ima 18 letnega sina pri vojaki in bi ga rad dobil nazaj ali vsaj za nekaj časa. Mož je za delo nesposoben, ker je bil hudo bolan in zadet po mrtvoudu. Star je 64 let; njegova žena pa 60 let. Starejšega sina ima v ruskem ujetništvu, hčere omožene razen dveh, ki sta še doma: ena 14-letna, druga 4-letna. Pri hiši nobene domače moške delavne moči. Prva prošnja za sinovo oproščenje ali daljši dopust na c. kr. div. glav. odbita. Sedaj sem mu jaz naredil novo prošnjo na c. kr. domobransko ministrstvo. Ali se more kaj storiti v tem oziru? Morebiti s pomočjo Gostinčarja?

Radoveden sem, kako se konča polemika glede Golouha, o katerem trdi »Naprej«, da je glasoval za polit.(ično) resolucijo, a »Demokracija«, da za njo v celoti ni glasovala. Nastopati mu je pošteno.

Prijateljsko Vas pozdravlja

Vaš

Dr. Lončar

LOJZE ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, dne 2. V. 1918

Cenjeni gospod profesor! Za Vaše opazke glede 1. in 2. številke »Demokracije« sem Vam prav hvaležna, ravnala se bom po njih. Upam, da ste prejeli in pregledali tudi že 3. in 4. številko, in mi tudi o tej poročate, kar se Vam ne

zdi v njej prav. Prepeluhu sem povedala, da je po Vašem mnenju bolj pravilno »naš mali človek« nego »majhni«. On trdi, da se je ravnal po Brezniku in da je »majhni« pravilnejši. Pri njegovem spisu »Problem malega naroda« se je pa kljub temu oprijel Vašega pravila. »Probleme malega naroda« že stavijo v tiskarni. Knjižica izide o binkošti. Skupen naslov pa ostane po Vaši želji »Knjižnica socialnih in političnih spisov«. Prosim, svetujte mi, komu bi poslala Abditusov spis v oceno za našo revijo. Ali bi bil dr. Prijatelj primeren? Kdo drugi?

Zelo bi me veselilo, če bi dobila od Vas za 5. in 7. številko, ki izide koncem tega meseca, kak prispevek, bodisi članek, ali pa kaj za »Pregled«. — Glede Golouha je zadeva sledeča: Bil je 24. in 25. marca v Ljubljani. Prosili smo ga, naj pošlje popravek v »Naprej«. Obljubil je, a predvčerajšnjim mi piše, da se je premislil, da ne pošlje prispevka. Ko je bil v Ljubljani, ga je namreč povabil Anton Kristan k sebi in mu povedal, da bo stranka nastopila v kratkem tudi prav oficijelno proti nam, menda nas hočejo vse izključiti iz stranke. Pri tem razgovoru je spravil Anton Kristan vse mogoče in nemogoče stvari skupaj. Tako je trdil med drugim tudi to, da mi vsi sodelujemo pri meščanskih listih, da dobiva od strankinih pristašev vse polno izjav proti nam, ki jih pa noče objaviti (!), da je naše gibanje efemernega značaja, da financira naše podjetje moj brat, da smo vsi skrajno nelojalni i. t. d. Z ozirom na vse te Tonetove trditve, je sklenil Golouh, da ne pošlje popravka. Meni bi bilo ljubše, da bi ga poslal, da pridemo enkrat na čisto. Siliti ga seveda ne morem.

Ob obletnici majniške deklaracije nameravamo izdati »Demokracijo« kot nekak jugoslovanski zbornik na ta način, kakor je bila Prešernova številka »N. Zap.«. Povabila bom različne ljudi, da prispevajo k tej številki. Predvsem naprosim Otona Župančiča za pesem, ki bi jo priobčili na prvem mestu; dalje bi povabila drja. Ravniharja ali pa drja. Kramerja, le od S. L. S. ne vem še, koga bi. Poizvedeti moram, kje je Tresić-Pavičić, da povabim tudi njega. Dalje bi naprosila še Cankarja, Prijatelja, Lobodo. Na Vas seveda tudi računam. Ali veste za koga, ki bi napisal članek o pomenu Trsta za jugoslovansko državo? Šteblerja prosim, da napiše o koncentraciji združništva. Prosim Vas, da mi svetujete še Vi, kako naj uredim to številko, da bo čim lepša. Mislim, da bi imeli s tako publikacijo tudi lep gmotni uspeh.

Dr. Ferfolja mi je pisal, da je bil v Trstu sodrug Haramina³³ iz Zagreba. Haramina, zelo agilen človek, je povedal, da je zbudilo naše gibanje v hrvaški stranki izredno mnogo simpatij, delal bo na to, da se združi omladinaško gibanje na Hrvaškem z našim, »Demokracija« pa postane vez. — Ne vem, če ste kaj izvedeli o tem, da je bila v februarju v Zagrebu konferenca naše, hrvaške in bosanske stranke. Od naših so se udeležili konference Kopač, Petejan in Anton Kristan. (Golouh mi je povedal, da je bil Tuma silno razjarjen, ker niso delegirali tudi njega, češ, da je on edini poklican, da zastopa stranko, kadar gre za vnanje politične zadeve.) Ko so se vrnili naši delegati iz Zagreba, sem večkrat izpraševala Kopača, o čem da so sklepali, a nič ni hotel slišati o tej konferenci. Povedal mi je le to, da sta naša in hrvaška stranka bili popolnoma edini glede jugoslovanskega vprašanja, le Bosanci da zastopajo povsem svoje

³³ Hrvatski socialni demokrat Vilim Haramina.

stališče, zahtevajo namreč, da se izločita Bosna in Hercegovina iz jugoslovanske države. Ko pa sem čitala pozneje zagrebško resolucijo, ki so jo podpisali tudi hrvaški socialisti, se mi je zdelo Kopačevo pripovedovanje o socialistični zagrebški konferenci precej neverjetno. Sedaj smo izvedeli resnico. Hrvaška socialistična stranka odklanja stališče naše stranke glede jugoslovanskega vprašanja, in popolnoma razdvojeni so odšli delegatje z zagrebške konference. Zato so tudi tako molčali v »Napreju« o tem sestanku.

Prav rada poiščem stanovanje za Vas, saj že vsi tako težko čakamo na Vas. Samo to povejte, koliko sob želite in do katere cene sme iti stanarina.

Upam, da dobim kmalu odgovor od Vas. Gospe soprogi in Vam najlepše pozdrave!

Štebi A.

Včeraj nas je obiskal učitelj Mencin (Matija Pogačar) iz Št. Petra pri Mariboru. Mož je prav zelo izobražen in inteligenten ter poln navdušenja za naše gibanje. Danes se je peljal k Prepeluhu.

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, 5. III. 1918

Cenjeni gospod profesor! Rokopis sem danes prejela. Vaš nasvet glede imena naših publikacij bom povedala ostalim. Prav tako sem prejela tudi K 50. — Zadržno knjižico dobite v najkrajšem času. Registracija zadruge je bila izvršena šele pretekli teden. Koncem tedna pričnemo razpošiljati revijo, ki seveda ni brez lis. Zelo me bo veselilo, če prejmem za prihodnjo številko tudi Vaš prispevek, ker bo prihodnja številka trojna, da čimprej poravnamo zamudo.

V nedeljo smo bili izredno veseli, ker nam je bil Prepeluh prinesel vest, da pridete Vi v Ljubljano. Eeden izmed klerikalnih mladinov mu je bil povedal, da hočejo klerikalci poravnati krivico, ki so Vam jo storili svoj čas in da zlasti prelat Kalan deluje na to, da pridete v Ljubljano. Vitez Pogačnik ima baje nalogo, da opravi potrebne stvari na Dunaju. Da bi se vsaj vse uspešno dovršilo, to je naša najiskrenejša želja!

Gospe soprogi in Vam najlepše pozdrave!

Štebi A.

LOJZKA ŠTEBI DR. DRAGOTINU LONČARJU

V Ljubljani, dne 25. X. 1918

Cenjeni gospod profesor! Strokovni tajnik Zore je bil pred tednom pri meni in me vprašal, če bi hotela sodelovati Abditus in jaz pri strokovni komisiji, ki bo izdelala delavske zahteve za bodočo konstituantno. Priznal je, da nimajo nikogar, ki bi jim napravil tako delo in da živo pogrešajo intelektualcev v stranki. Obljubila sem mu, da je pripravljena sodelovati, ne le pri tej komisiji, vsa socialistična omladina, če nam izpolni stranka nekatere zahteve. Čez nekaj

dni nato smo imeli sestanek s Petejanom. Od naše struje so bili navzoči Abdus, Lemež in jaz. Razgovor je trajal dolgo. Iz vseh Petejanovih besed smo posneli, da je vodstvo popolnoma dezorijentirano, da ne ve pota za bodočnost in da živi stranka le iz rok v usta. Nato smo povedali Petejanu, kaj da zahtevamo. Ako ugone našim zahtevam, sodelujemo pri oni komisiji, drugače ne. Petejan je dejal, naj podamo takoj ob otvoritvi konference naše zahteve. Po mojem mnenju je pa bolje, da jih podamo že prej. Te zahteve sem sestavila takole:

Socijalistična omladina je pripravljena, da sodeluje z vsemi svojimi močmi pri sestavljanju delavskih zahtev v bodoči naši samostojni državi, če izpolni strankino vodstvo sledeče njene zahteve:

1. Da skliče v najkrajšem času izreden strankin zbor z edino točko »notranje zadeve stranke«. Strankin zbor naj bo najkasneje do 15. decembra letos.
2. Soc.(ialistična) oml.(adina) naj dobi vodstvo strankinega glasila.
3. Dobi naj primerno zastopstvo v strankinem vodstvu.
4. Zahteva, da pošlje stranka kot svojega delegata v »N.(arodnem) vj.(eću)« enega njenih pristašev.

Prosim Vas, gospod profesor, da bi mi sporočili Vi svoje mnenje o teh zahtevah. Omenjena konferenca bo 1. novembra. Udeleži se je tudi dr. Ferfolja. Gospe soprogi in Vam najlepše pozdrave!

Štebi A.

Tone Ferenc

Zapiski zaslišanj dr. Lava Čermelja v Ljubljani in Rimu 1941. leta

Slovenski znanstvenik in publicist dr. Lavo Čermelj je 1972. leta pri Slovenski matici v Ljubljani objavil svoje spomine **Med prvim in drugim tržaškim procesom**. V tej knjigi je objavil tudi spomine na t. i. drugi tržaški proces, čeprav je že deset let prej pri Mladinski knjigi v Ljubljani izdal spis **Ob tržaškem procesu 1941, Spomini in beležke**. Pravi, da je ponovil spomine na ta proces zato, ker medtem kljub njegovi želji ni izšlo nobeno delo, »ki bi kritično in nepristransko prikazalo proces in razmere na Primorskem, ki so privedle do njega«. Ugotoviti pa je moral, da je bilo nekaj vendarle že storjenega in da je prenehal veljati »tabu« glede TIGR. V zvezi s storjenim omenja daljši članek Milice Kacin v reviji Borec decembra 1971. Kolikor vem, in to mi je dr. Čermelj povedal sam, je bil tudi zadovoljen z mojo knjigo **Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1941**, ki je izšla pri založbi Borec v Ljubljani 1978. leta in ki jo kakšen publicist še hote ali nehoče prezre. Že po Čermeljevi smrti so izšli dobri spomini Dorčeta Sarđoča **Tigrova sled** (Trst, Koper 1983), ki bi jih bil dr. Čermelj zagotovo vesel.

V svojih spominih Med prvim in drugim tržaškim procesom dr. Čermelj navaja podatke o zaslišanjih, ki jih je prestal v Ljubljani in Rimu, čeprav njihovih zapisnikov ni imel pri roki. V slabo ohranjenem arhivskem gradivu Protivohunskega centra SIM v Ljubljani, ki ga je vodil karabinjerski stotnik (pozneje major) Annacleto Onnis, se zapisniki zaslišanj dr. Čermelja niso ohranili. Našel pa sem jih v gradivu vojaškega vojnega sodišča v Ljubljani, in to pri kazenskem spisu Petra Horna, upravnika osnovne šole v Mostah v Ljubljani, ki so ga zaprli zato, ker so baje pri preiskavi šolskega poslopja našli nekaj vojaških predmetov. (TMG, f. 282, št. 613/1942.) V prijavi, ki jo je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev v Ljubljani 4. aprila 1942 poslalo omenjenemu sodišču, piše, da so pri drugi preiskavi pri Petru Hornu našli tudi »mapo s popolno, tipkano sodbo, ki jo je izreklo sodišče na znanem procesu v Trstu, in s kopijo dokumentov, vzetih iz osebne mape enega od obtožencev: kopijo, ki ni mogla biti vzeta od drugod kot iz pisarne tržaškega sodišča«. Dalje piše, da je Peter Horn pri zaslišanju glede tega gradiva povedal: »Kopijo [gradiva] tržaškega procesa, ki so jo našli v mojem uradu, mi je prinesla pogledat moja

podrejena učiteljica, gospa Olga ČERMELJ, žena obsojenega ČERMELJA.« Horna je sodišče 11. maja 1942 obsodilo na tri in pol leta ječe.

V poglavju V ljubljanskih zaporih (str. 112—125) dr. Čermelj pove, da so ga zaprli 20. aprila 1941 in da je pri zaslišanjih zapornikov prišel na vrsto poslednji, »še le konec aprila« (str. 114). Nekaj strani dalje navede natančnejši datum: »29. aprila so končno tudi mene pozvali k zasliševanju«. (Str. 116.) Potem ko dr. Čermelj na kratko navede vsebino prvega zaslišanja, pravi, da je zasliševalec Onnis želel, naj sestavi za preiskovalne organe podoben »curriculum vitae«, kot ga je 1929. leta predložil prošnji za sprejem v jugoslovansko državno službo in ki so ga karabinjerji našli v hišni preiskavi pri Čermeljevih. »Sestavil sem zaželeni curriculum vitae in mu ga izročil čez nekaj dni. Zase sem pridržal koncept, ki sem ga napisal v zvezek, v katerem sem v zaporu za razvedrilo reševal razne matematične probleme. Zvezek hranim še danes.« (Str. 117.)

Natančno dva meseca po prvem zaslišanju je Onnis »povabil« dr. Čermelja v svojo sobo in mu povedal, da je prečital njegov življenjepis. Želi pa še nekaj pojasnil glede štirih točk, in to glede Čermeljevih odnosov z dr. Ivanom Marijo Čokom, z Danilom Zelenom, z Viktorjem Sosičem in z bivšim načelnikom jugoslovanske vojaške obveščevalne službe. Želel je tudi, da bi bila ta pojasnila natipkana, in to v štirih izvodih za urade in enem za Onnisa, za kar so dr. Čermelju prinesli z doma pisalni stroj. Natipkal pa ni pet, temveč šest izvodov (kopij), šestega namreč zase. Onnis ga je tudi zaprosil, da bi v novi dokument vnesel tudi rokopis prvega življenjepisa, ki ga je bil napisal lastnoročno. »Tako je nastal močno razširjen curriculum vitae, ki je obsegal 18 tipkanih strani: prva polovica je zajemala prvotni curriculum vitae, druga pa zaželeno pojasnila.« (Str. 123.) In dalje: »Na osnovi tako razširjenega življenjepisa sva z Onnisom 2. julija sestavila zapisnik. [...] Šesti izvod razširjenega življenjepisa, ki sem ga pridržal zase, sem po listih, zavitih v žepni robec, izročal svoji ženi, ko mi je prinašala hrano v zapor. Doma so ga prepisali, tako da so bili vsi, ki so bili kakorkoli zainteresirani, med njimi tudi razni priporniki v Trstu, natančno obveščeni, česa me dolžijo in kaj sem izjavil. **En izvod je prišel v roke policiji.** (Podčrtal T. F.) Moja žena ga je dala v branje voditelju šole v Mostah, kjer je učiteljevala. Prav tedaj pa so voditelju napravili hišno preiskavo in našli pri njem prepis. To ni imelo nobenih posledic, bodisi da niso spisa pregledali, ker je bil predolg, ali pa so po uvodnih straneh sklepali, da gre za navaden življenjepis.« (Str. 124.) Kot smo videli iz prijave Horna sodišču, italijanske oblasti le niso bile tako naivne.

Vsebina dokumenta, ki ga objavljamo, pa kaže, da so pri Hornu v osnovni šoli v Mostah vendarle našli še kaj drugega kot Čermeljev življenjepis. O tem priča vsebina že omenjene prijave Horna sodišču in priča tudi to, da je na dokumentu, ki ga objavljamo, tudi zapisnik Čermeljevega zaslišanja v Rimu 11. avgusta 1941, ki ga dr. Čermelj ni mogel izročiti svoji ženi. V gradivu sodne obravnave proti Hornu je tudi obtožnica proti skupini 22 izobražencev za t. i. drugi tržaški proces. Morda smemo domnevati, da je dokument, ki ga objavljamo, in obtožnico dobil Čermeljev odvetnik dr. Bruno Cassinelli in ju izročil Čermeljevi ženi in ta že omenjenemu Hornu. Slavko Tuta mi je 28. marca 1978 povedal, da so gradivo preiskave prepisali odvetniki v Trstu. Za to sta skrbela

dr. Janko Kralj in dr. Josip Ferfolja ter imela gradivo doma. Ferfolja ga je poslali v Jugoslavijo, dr. Kralj ga je hranil doma v Gorici, kjer je bilo še leta 1947, tj. še po Kraljevi smrti (umrl decembra 1944) in po odhodu njegove ženevdove v Ameriko.

Julija 1941 so dr. Čermelja odpeljali v rimsko ječo Regina Coeli, nekdanji samostan bosonogih karmeličank. Tam ga je 11. avgusta 1941 na kratko zaslišal preiskovalni sodnik Vincenzo Cersosimo. Obtožnico pa so dr. Čermelju izročili šele 22. oktobra 1941. V svojih spominih (str. 135—139) dr. Čermelj navaja odlomke iz obtožnice, vendar ne vemo, ali iz izvirnika, ki ga je dobil on ali njegov odvetnik, ali pa iz italijanskih časnikov. Na sodni obravnavi v Trstu, ki je bila od 2. do 14. decembra 1941, je fašistično sodišče za obrambo države dr. Čermelja obsodilo na smrt z ustrelitvijo. Vendar so ga pred izvršitvijo sodbe pomilostili na dosmrtno ječo, ki jo je do januarja 1944, ko sa ga izpustili, prestajal v Portalongonu na otoku Elba. Po prihodu iz ječe v domovino se je vključil v narodnoosvobodilni boj.

Skupina 2

KAZENSKI POSTOPEK ZOPER ČERMELJA LAVA

OSEBNI FASCIKEL VOL. 64

Kazenska zaznamba

ČERMELJ dr. LEOPOLD, oče Jožef, mati Zottermann Amalija, rojen 10. oktobra 1889 v Trstu, iz česar nič ne sledi.

POSEBNO SODIŠČE ZA OBRAMBO DRŽAVE

Začne kazenski postopek zoper imenovano osebo zaradi sovražne dejavnosti.

Sodišče zaprosi, naj se da o zgoraj imenovanem za čas, ki ga je prebil v tem sodnem okolišu, natančne informacije o njegovem političnem in civilnem vedenju in o njegovi preteklosti vobče.

Treba je ugotoviti zlasti naslednje:

1. Ali je imenovani služil vojsko, v katerem odseku in kdaj, ali je sodeloval v vojaških operacijah.

2. Kje je zaposlen in ali je bilo v tem okolju opaziti pri njem vedenje, ki bi ga lahko povezali z dejavnostjo, zaradi katere je obdolžen.

3. Ali je vpisan v P. N. F. [Nacionalno fašistično stranko] in v Milico [Prostovoljno milico za državno varnost], pri čemer naj se označi namen tega vpisa oziroma delovanje imenovanega v okviru teh dveh organizacij. V primeru, da je imenovani prenehal biti njun član, je treba navesti datum prenehanja članstva in razlog za izstop.

4. Kakšne so gmotne razmere imenovanega in splošne družinske razmere.

5. Kako se je vedel v razmerju do režima in ali je krajevnim organom P. N. F. in M. V. S. N. njegovo politično zadržanje znano.

Dalje sodišče zaprosi, da se izve, kdo so najbližji sorodniki imenovanega, pri čemer naj se navedejo za vsakega njegovi osebni podatki, poklic ali zaposlitev, in naslov bivališča, če mogoče tudi njegovo politično in moralno zadržanje.

Sledijo podpisi.

POSEBNO SODIŠČE ZA OBRAMBO DRŽAVE

ČERMELJ LEOPOLD je v tem mestu izkazoval antiitalijanska čustva. Kot vnet Slovenec in aktiven propagator slovanofilske misli je bil v slovenskem okolju zelo znan in je užival velik ugled. Leta 1926 je bil tajnik slovenskega društva Prosveta in član krajevnega združenja Društva narodov. Sodeloval je pri slovenskih časopisih in je bil včlanjen v skoraj vsa razpuščena domača slovenska društva.

1. Ni služil vojske.
2. Gimnazijski profesor, pred svojo ekspatriacijo več časa brezposeln. Zahajal je v mestne javne lokale, ki so bili v tem času običajno shajališče slovenskih elementov, s katerimi je izvajal propagando v škodo Italije.
3. Ni bil vpisan v P. N. F. in v M. V. S. N.
4. Njegove gmotne razmere in gmotne razmere njegove družine so bile dobre, kolikor kaže, da je bil subvencioniran s strani bivše jugoslovanske vlade.
5. V razmerju do režima je bil zmeraj sovražno razpoložen.

Kot inteligentna in spretna oseba je deloval zelo previdno, tako da organi P. N. F. in M. V. S. N. nimajo o njem posebnih poročil.

Nanj je razpisana tiralica s strani tega Posebnega sodišča, z datumom 28. 4. 1941, št. 216 R. G. 1941, s katero je obdolžen:

a) zločina na podlagi 305. člena kazenskega zakonika, v zvezi s členi 302, 253, 257, 261, 62 in 285 istega zakonika, da je bil v različnih krajih Julijske krajine pred tem in do junija 1940—XIX član tajnega združenja italijanskega prebivalstva s slovenskim jezikom, ki je družilo skupine različnih političnih teženj (teroristične komuniste, demoliberalce in katolike), ki pa so imele vse iredentističen značaj; združenje je težilo k izvajanju atentatov zoper celovitost in enotnost države, sabotaž vojaških dejavnosti, k politični in vojaški špijonaži, hujskanju vojakov, da se ne bi ravnali po zakonu, rušenju, pobojem in vstajništvu zoper državne oblasti.

Z oteževalno okoliščino iz prvega dela ods. 2 in zadnjega odstavka omenjenega člena 305 KZ (kot začetnik, organizator ali vodja društva, ki ima namen zagrešiti več zločinov);

b) zločina iz člena 302, skupaj s členi 241, 253, 257, 258, 266, 284, 285 istega zakonika, da je v istem času in kraju s širjenjem ilegalne literature, ki je bila deloma prinešena čez mejo, in z verbalno propagando, zlasti med različnimi manifestacijami psevdodobrodne, kulturne in ekonomske narave, hujskal državljane Julijske krajine na atentate zoper celovitost in enotnost države, spodbujal k sabotažam vojaških operacij, k ubežništvu, k politično vojaški špijonaži, rušenju ali vstaji zoper državne oblasti;

c) zločina iz članov 110—285 KZ, da je še zmeraj v istem času in kraju skupaj z drugimi in z zločinskimi nameni širšega dosega organiziral konkretne akcije za rušenje in poboje.

d) zločina po členih 257, 258, 261 (špijonaža).

List 8

ZAPISNIK z dne 12. junija 1941

ŽIVLJENJEPIS

Čermelj.

Rojen v Trstu 1889. Diplomiral iz fizike na Dunaju. Od septembra 1914 suplent na slovenski zasebni dvoletni trgovski šoli v Trstu.

Leta 1918 profesor na industrijski šoli v Trstu. Od leta 1919 do 1920 zaposlen pri tehničnem inštitutu v Idriji. V letu 1922—1923 odpuščen iz službe, ne da bi odslužil deset let državne službe.

Sprejel sem pouk v trgovski šoli, katerega študij je organiziralo kulturno društvo med slovenskimi trgovci v Trstu. Naslednje leto sem začel sodelovati pri slovenskem časopisu *Edinost*, ki je izhajal v Trstu, zanj sem napisal dva ali tri članke na mesec s tematiko iz naravoslovnih in tehničnih ved. V drugi polovico 1927. leta sem prevzel redakcijo poljudno znanstvenega zbornika *Luč*, od 1923 do 1927 sem bil tajnik društva *Prosveta* v Trstu, v katerem je bilo vključenih okrog sto slovenskih in hrvaških kulturnih društev iz Trsta, Krasa, Goriške in Istre. Proti koncu leta 1923 je bila odpuščena iz službe tudi moja žena, ker so dobile odpoved vse slovenske učiteljice. Leta 1928 je bil ukinjen list *Edinost*. 1929. je prišlo do prepovedi vseh slovenskih časopisov. Ko so bili tako moji dohodki zmanjšani na minimum, nisem mogel več vzdrževati žene, svojih dveh otrok in matere.

Zaprosil sem za emigracijo v Jugoslavijo, vendar so mi prošnjo zmeraj odklonili. Zato sem 1. novembra 1929 odšel čez mejo ilegalno in se nastanil v Ljubljani, kjer sem leta 1923 objavil dve knjigi, eno na temo »materija in energija v moderni fiziki« in drugo o nauku Rudjera Boškovića o času, enotnem prostoru in relativnostni teoriji. O drugi temi sem objavil tudi študijo v nemščini za *Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften, Mathematik und Technik* iz Leipziga ter kratek povzetek v italijanščini v matematičnem biltenu v Bologni leta 1922 ali 1923.

Moja prva misel v Jugoslaviji je bila, da pridem do jugoslovanskega državljanstva. Ob koncu januarja 1930 sem lahko obvestil jugoslovanski konzulat v Trstu, da sem državljanstvo dobil in da imam tudi prepustnico za mojo ženo in otroka. Februarja 1930 se je moja družina regularno preselila v Jugoslavijo. Ko sem dobil državljanstvo, sem začel iskati mesto profesorja na gimnaziji in tudi pri domači univerzi. Toda šele leta 1932 sem bil imenovan za rednega profesorja v srednjih šolah s 4000 dinarji (bruto) mesečnega dohodka.

Ker s to plačo nisem mogel živeti, sem poskušal dobiti službo tudi za mojo ženo, kar se mi je posrečilo v začetku 1932. V tem času sem izdal nekaj knjig, poljudno delo o astronomiji v slovenščini, knjigo o Nikoli Tesli in o razvoju elektronike, in študijo o Slovcu Juriju Vegi, sestavljalcu logaritmičnih tablic.

Doktor Amende, predstavnik nemške manjšine v Estoniji, ki je urejal veliko delo o evropskih manjšinah, objavljeno v znameniti dunajski založbi Braumüller, mi je naročil spis o slovenski manjšini Julijske krajine.

Menim, da sem nalogo opravil docela nepristransko in v primerni obliki.

Potem ko sem si uredil položaj profesorja, sem se lahko lotil poglobljenega študija snovi iz svojega poklica in vprašanja slovenske manjšine v Italiji.

Sestavlil sem besedilo za pouk kozmografije in drugo za pouk geometrije. Bil sem med ustanovitelji slovenske naravoslovne revije Proteus, ki jo še vedno urejam ...

Leta 1935 sem sprejel vodstvo publicistične sekcije pri Zvezi društev jugoslovanskih emigrantov s sedežem v Beogradu. Izdal sem knjigo »Life and Death Struggle of a National Minority«, ki je izšla leta 1936 in v francoskem prevodu leta 1938.

V tej knjigi sem popisal življenje slovenske manjšine v Italiji do podpisa sporazuma o prijateljstvu med Italijo in Jugoslavijo za veliki teden 1937.

Pri tem sem bil čimbolj nepristranski in sem se izognil vsaki najmanjši kritiki ali graji, pač pa sem pustil, da govorijo dejstva.

Tudi tuji tisk je priznaval to nepristranskost moje knjige, posebej nemški, pohvalil jo je odlični nemški profesor, ki se ukvarja z manjšinami. Profesor von Loesch iz Berlina si je začel z mano dopisovati in me je prosil, naj mu pošljem še kakšno svoje delo. Tudi italijanski tisk je omenil mojo knjigo, vendar se je omejil le na pripombo, da je njen avtor slovenski nacionalist.

Leta 1936 sem prenehal biti profesor in sem bil dodeljen šolski sekciji Dravske banovine, da bi delal v Manjšinskem inštitutu. Tako sem dobil priložnost, da se poglobim v proučevanje problemov manjšin na splošno in posebej v usodo naše manjšine v Italiji. Naloga ni bila lahka in je terjala veliko delovne vneme. Ker sem imel dovolj znanja v matematiki, sem se poglobil zlasti v probleme statistike in demografije. Danes se lahko pohvalim, da sem eden najboljših poznavalcev teh vprašanj, vsaj kar zadeva province Julijske krajine.

Sad teh proučevanj so bili številni članki, podpisani z mojima začetnicama v zagrebškem tedniku »Istra«, predvsem dva spisa: o Slovencih in Hrvatih v Italiji in o bilanci naše manjšine na drugi strani meje. Objavljena sta bila ob koncu leta 1939 in na začetku leta 1940.

Čermelj omeni, da je napisal še nekaj študij v zadnjih dveh letih, ki obravnavajo Mazzinijeve ideje o slovanskem svetu; pri tem pove, da je med Slovenci naredil dosti več propagande za italijanske publikacije, kot drugi, ki se s tem toliko ponašajo.

Tako sem postal prava živeča enciklopedija in name so se obračali številni profesorji, študenti in drugi.

Sčasoma je postajala moja knjižnica vse večja, v njej je bilo vse več italijanskih knjig, ki sem jih skoraj vse kupil s svojimi sredstvi ali sem jih dobil v zameno za moje publikacije. Pogosto so me vabili, da bi predaval, tako o znanosti kot o naši manjšini v Italiji nasploh.

... Trudil sem se, da bi v vrstah slovanskih emigrantov izkoreninil vpliv kakršnegakoli strankarstva. Zato sem bil zmeraj zoper vsakršno privrženost in zoper vsako tujo ideologijo v okrilju naše zveze. Posledica tega je bila, da sem

imel v zadnjih letih zaradi tega zaplete, posebej še, kadar je kdo poskušal vnesti v zvezo boljševidne ideje.

Če je danes zaradi razpada Jugoslavije slovenski narod v skrajno težkem položaju in je vse moje delo uničeno, se vseeno ne kesam za to, kar sem naredil iz ljubezni in iz notranje potrebe; pred sabo in pred bogom je moja vest čista. Vendar je duša žalostna in po hudem udarcu, ki je doletel jugoslovansko državo in slovenski narod, je zdaj ta narod neobčutljiv za vse, kar bi ga lahko ranilo.¹

Napisano lastnoročno v Ljubljani 29.—30. aprila 1941.

List 18

Moji odnosi z dr. Čokom.²

Z doktorjem Ivanom Marijo Čokom sem se seznanil leta 1909, ko sva bila še študenta in člana društva slovenskih in hrvatskih študentov v Trstu. Pozneje se nisva več pogosto videvala, ker je on po končanem študiju začel delati v neki odvetniški pisarni, jaz pa sem nadaljeval svoje šolanje na Dunaju in sem prihajal domov samo za letne počitnice. Tudi med svetovno vojno so se najini odnosi omejevali na kakšen pogovor v kavarni v družbi drugih prijateljev in znancev.

Ob koncu vojne je dr. Čok odpotoval iz Trsta, bil je član Narodnega sveta v Zagrebu in je sodeloval pri pripravi za mirovno konferenco v Parizu.

¹ Dr. Čermelj je imel v svojem zvezku, v katerega je zapisal osnutek svojega življenjepisa, takole zapisan ta odstavek: »Če danes, po razsulu jugoslovanske države in spričo hude usode, ki je doletela slovenski narod, vidim, da je uničeno vse moje delo, delo mojih najbolj plodovitih let, menim, da se ne smem kesati tega, kar sem storil. Storil sem, kar sem mogel in kar sem imel za potrebno: delal pa sem iz ljubezni in po nekem notranjem nagonu. Pred menoj in pred bogom je moja vest mirna. Toda duša je žalostna in po hudem udarcu, ki sta ga dobila jugoslovanska država in slovenski narod, je neobčutljiva za sleherno stvar, ki bi jo sicer lahko ranila. V takem razpoloženju sem sestavil ta popis mojega življenja.« (Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana 1972, dalje: Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 117—118.)

² Dr. Ivan Marija Čok (1886—1948), odvetnik, iz Lonjerja pri Trstu. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in je nato študiral pravo na Dunaju in v Pragi. Do leta 1918 je delal v Trstu kot odvetnik in kot politični delavec. Leta 1918 je bil član Narodnega vijeća v Zagrebu in nato izvedenec na pariški mirovni konferenci. Kmalu se je vrnil v Trst, kjer se je politično udeleževal in je zaradi fašističnega preganjanja ponovno odšel v Beograd. Jeseni 1931 so ga izvolili za predsednika Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, kar je ostal do jeseni 1940, ko so jugoslovanske oblasti (ob 10. obletnici prvega tržaškega procesa) to organizacijo razpusile. Spomladi 1941 je odpotoval na Bližnji vzhod, od tam v Združene države Amerike, kjer je bil predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije, deloval za priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. Leta 1943 se je vrnil v Egipt in od tam v London, kjer se je pridružil gibanju za sporazum med NKOJ in jugoslovansko begunsko vlado v Londonu. Leta 1945 se je vrnil v Trst in nekaj časa sodeloval v študijskem odseku PNOO za Slovensko primorje in Trst. Umaknil se je iz javnega dela in se vrnil k odvetništvu. Avgusta 1947 so ga na sodni obravnavi proti skupini inž. Črtomirja Nagodeta in dr. Borisa Furlana razglasili za agenta tuje obveščevalne službe. Zagrenjen in razočaran se je napotil v ZDA in je umrl junija 1948. (Primorski biografski leksikon, 3. snopič, str. 245—246.)

Ko se je vrnil v Trst, je postal tajnik političnega društva »Edinost« v Trstu. V svoji funkciji sekretarja kulturnega društva »Prosveta« sem imel večkrat priložnost govoriti z dr. Čokom, zlasti kadar ni bilo dr. Vilfana. O moji dejavnosti v zgoraj omenjenem društvu obširneje pišem v svojem življenjepisu.

Potem ko je bil dr. Čok nekaj mesecev zaprt v koprskem zaporu, je v prvi polovici 1929. odšel iz Trsta in se preselil v Beograd. Sam sem emigriral ob koncu istega leta. Da bi se dokopal do državne službe, sem se obrnil tudi na dr. Čoka, ki se je hvalil, da ima veliko vplivnih znancev v Beogradu, vendar ne vem, če so bili ti res tako vplivni, ali pa jih ni znal prav izkoristiti, zakaj moral sem zelo dolgo čakati na ugodno rešitev svojega primera.

Ko sem nekaj let pozneje sprejel vodstvo publicistične sekcije v Zvezi društev jugoslovanskih emigrantov, so postali moji odnosi z dr. Čokom, ki je bil predsednik te organizacije, seveda bolj živahni. Videvala sva se dvakrat ali trikrat na leto na sejah vodstva omejene Zveze (skoraj vedno v Zagrebu). Dr. Čok je prihajal kdaj pa kdaj tudi v Ljubljano in jaz sem šel vsaj enkrat na leto v Beograd.

Toda kljub temu najini stiki niso bili intimnega značaja, kakor bi bilo čisto naravno, in to zaradi preprostega dejstva, da dr. Čok ni imel nikoli časa... Kadar je na primer prišel v Ljubljano, je imel toliko opravkov, da sem tu in tam zvedel, da je bil tu, šele takrat, ko je že odšel. Zaradi tega se je pogosto zameril številnim sonarodnjakom, ki so se želeli z njim pogovoriti, pa se zaradi zgoraj omenjena razloga niso mogli; tako si je nakopal tudi zavist nekaterih vodilnih oseb naših društev, ki so se počutili užaljene.

Še slabše je bilo z njegovo korespondenco. Ni odgovarjal ne na osebna ne na splošna pisma, če pa je že odgovoril, je bil odgovor nedoločen in nejasen, pogosto tudi zmeden.

To sem skušal tudi sam, ker sem si z njim bolj ali manj redno dopisoval. Da bi dobil kakšno rešitev ali odgovor, sem naslavljal pisma Zvezi, tudi če so prvenstveno zadevale njega osebno. Če sem pisal njemu, sem hkrati poslal kopijo še kakšnemu drugemu članu zvezne direkcije s prošnjo, da opozori dr. Čoka, naj odgovori in naj ne pusti pisma ležati na mizi, kot običajno.

Spričo teh in drugih hudih razvad, je imel še dve lastnosti, ki sta mu prišli prav pri izvrševanju funkcije predsednika Zveze. Najprej je v resnici poznal skoraj vse najbolj ugledne osebnosti iz Beograda in je tudi znal najti način, da je bil z njimi v dobrih odnosih. Drugič pa se ni posebno oziral na to, da ga je kdo bolj ali manj prijazno zavrnil, prav kmalu je prošnjo ponovil, kakor da se ni nič zgodilo.

Kakor sem že omenil, sem se moral velikokrat obrniti na dr. Čoka in na Zvezo, katere predsednik je bil, ker ni minil dan, da ne bi sprejel pisma ali obiska naših sonarodnjakov iz vseh koncev Slovenije, pogosto tudi iz Hrvaške in iz drugih krajev Jugoslavije s prošnjo za posredovanje pri zahtevah po državljanstvu ali za sprejem v službo, za vpis za študij ali za podaljšanje dovoljenja za bivanje in podobno. Poleg tega pa sem sporočal Zvezi vse novice o življenju naših sonarodnjakov v Julijski krajini, ki sem jih kakorkoli poznal, tako da je bilo dopisovanje, vsaj z moje strani, pogostno.

Doktorja Čoka sem videl zadnjič lani v Ljubljani, dopoldne tistega dne, ko je bil aretiran. Mislim, da je bilo to v začetku maja: bila je nedelja ali praznik.

Okrog poldneva sem naletel nanj v kavarni. Rekel mi je, da bi rad popoldne opravil še nekaj stvari z enim svojih bratov, ki stanuje v Ljubljani, in da se bo zvečer odpeljal nazaj v Beograd. Med šesto in sedmo uro zvečer me je poklical po telefonu in me povabil, naj pridem v kolodvorsko restavracijo. Tam je bil v družbi dveh policijskih agentov, ki sta ga bila aretirala in sta zdaj čakala na vlak, da ga odpeljeta v Beograd. Prosil me je, naj obvestim njegovo ženo v Beogradu, kar sem storil še isti večer.

Pozneje sem zvedel, da so istega dne preiskali stanovanje dr. Čoka in sedež Zveze in da je bila njegova aretacija v zvezi s še nekaterimi drugimi, po nalogu nemške ambasade v Beogradu.

Trije od aretirancev so bili obsojeni na tri do pet let zapor³, dr. Čoka in nekatere druge pa so spustili po približno dvajsetih dnevih zapor⁴.

Ko sem bil v začetku avgusta s svojo ženo na morju v Dalmaciji, so mi iz Ljubljane pisali, da je bil spet aretiran v času, ko je z družino letoval na Bledu, in da so ga prepeljali v Beograd. Od tam so ga konfinirali v Mataruško banjo in kasneje v Arandjelovac. Iz teh dveh krajev mi ni pisal niti razglednice. Tudi njegovo odstranitev z Bleda in konfinacijo so postavljali v zvezo z nemško ambasado, ne vem pa, če je bila ta vest utemeljena.

Po njegovi prvi aretaciji dr. Čoka nisem več videl. Samo še enkrat sem z njim govoril po telefonu. Poklical me je nekega večera v začetku oktobra 1940 iz Beograda in mi povedal, da so oblasti razpusile vsa emigrantska društva. Na vprašanje, kako da je v Beogradu, mi je odgovoril, da ima za dva dni dovoljenje, ker mora urediti ne vem kakšno trgovsko zadevo.

V prvi polovici marca se je po Ljubljani razširila vest, da je dr. Čok odpotoval v tujino, kamor je odšla pozneje za njim tudi družina.

O možnih odnosih dr. Čoka z drugimi aretiranci iz maja 1940 mi ni znano ničesar in o tem ga tudi nisem imel več priložnosti vprašati. Ker je hkrati z aretacijo dr. Čoka izginil iz Ljubljane tudi Zelen, sem posumil, da je nemara tudi Zelen vpleten v to zadevo, čeprav ni bil aretiran.

Kakšne vrste naj bi bili ti eventualni odnosi med Zelenom in dr. Čokom, ne vem nič določenega.

³ Jugoslovanska policija je na zahtevo nemške policije 9. julija 1940 razpisala tirnico z obljubo 100.000 din nagrade za izsleditev in prijetje Ferda Kravanje, Antona Ivančiča in Alojza Kneza, ki jih je osumila sodelovanja pri diverzantskih akcijah v Avstriji in Italiji (razstrelitve železnice pri Judenburgu in Trbižu). Dne 9. in 10. julija je prišla prva dva, medtem ko je tretjega uspelo skriti. Sodišče za zaščito države v Beogradu je vse tri osumljence 16. avgusta 1940 obsodilo, in to Kneza v odsotnosti na pet, Kravanjo na štiri in Ivančiča na tri leta ječe. O tem in o usodi obsojencev glej knjigo Toneta Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1978 (dalje: Ferenc, Akcije organizacije TIGR).

⁴ Jugoslovanska policija je julija 1940 aretirala v Beogradu Slavka Rejo in Ivana Boštjančiča ter v Ljubljani 5. julija Ivana Marijo Čoka, Alberta Široka in Franca Kokolja. Iskala je tudi Alberta Rejca, vendar ga ni dobila. Prijete osebe je za nekaj časa zaprla v beograjske zapore Glavnjača in jih nato izpustila. (Ferenc: Akcije organizacije TIGR, str. 86.)

Moji odnosi z Zelenom,⁵ Starcem⁶ in Sosičem.⁷

Zelena sem spoznal pred približno štirimi leti, ko je prišel k meni in me prosil, naj posredujem za njegovega brata, ki je bil moj učenec na Trgovski šoli v Trstu in ki je želel, da bi ga sprejeli v službo v kakšnem kraju na Štajerskem.

Pozneje sem ga večkrat srečal na cesti, pogosto v družbi z majorjem (pozneje podpolkovnikom) Brankom Plhanom.⁸ Najprej sem pomislil, da je Zelen nemara študent (morda je to takrat bil), kasneje, zlasti odkar sem ga videval za volanom majhnega avtomobila, pa se mi je zdelo, da je trgovski potnik. Ker je vedel, da zbiram podatke o življenju naših rojakov v Julijski krajini, je prišel dvakrat ali trikrat k meni s kakšno novico. Iz tega sem sklepal, da hodi pogosto čez mejo in da mora imeti kakšnega znanca na sami meji.

V prvi polovici leta 1939 je prvič prišel k meni študent Milan Starc iz Trsta. Mislim, da ga je napotil k meni dr. Ščuka iz Trsta.⁹ Starca dotlej nisem poznal. Poznal pa sem Ščuko, ker sem bil že pred leti spoznal njegovega starejšega brata, ki je tedaj študiral slikarstvo, in njegovo sestro učiteljico. Ščuko sem osebno spoznal, ko me je (mislim, da je bilo leta 1938) obiskal v Ljubljani, kakor so prihajali tudi drugi po informacije, novice ali nasvet.

Starc je prišel z namenom, da bi poskušal poglobiti odnose med ljubljanskimi in tržaškimi študenti. Zato se je dogovoril z njimi, da bo v naslednjih poletnih počitnicah prišlo nekaj tržaških študentov v Ljubljano, da bodo preživeli poletje s svojimi tovariši.

Ko je hotel Starc, ki je bil prišel v Jugoslavijo ilegalno, nazaj v Trst, me je prišel vprašat, če vem, kako naj bi prišel čez mejo. Čeprav sem pred desetimi

⁵ Danilo Zelen (1907—1941) iz Senožeč, študent, bil je vojaški vodja organizacije TIGR. Padel je 13. maja 1941 v spopadu z italijanskimi karabinjerji na Mali gori pri Ribnici. (Ferenc: Akcije organizacije TIGR, str. 220—229.)

⁶ Milan Starc (1917—1980) iz Kontovela pri Trstu, študent medicine v Padovi: da bi se kot protifašist izognil aretaciji, je septembra 1940 zbežal v Jugoslavijo in med vojno delal v beograjski bolnišnici, nato od 1944 v partizanih, 1946 se je vrnil v Trst in bil do smrti zdravnik na Proseku in Opčinah.

⁷ Viktor Sosič (1915—1973) iz Opčin pri Trstu, študent tehnike v Padovi; sredi množičnih aretacij primorskih protifašistov se je Sosič 12. septembra 1940 sam prijavil italijanski policiji, ko je zvedel, da so prijeli njegove sodelavce. Zasliševali so ga na tržaški kvesturi od 1. do 24. oktobra 1940 in »je bil pri preiskavi sila zgovoren«. Pokazal je »izredno dober spomin glede raznih imen, krajev in naslovov, hkrati pa tudi bujno fantazijo. V svojih izjavah je navedel več oseb, ki so zaradi tega prišle v preiskavo in nekatere celo na proces.« (Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 149.) Zapisniki njegovih zaslišanj in izjav (Procedimento penale a carico di Sossi Vittorio, vol. XLVI, dalje: Zaslišanje V. Sosiča) obsegajo 128 tipkanih strani in kopijo hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. 1948 je diplomiral v Padovi in potem učil na nižjih strokovnih šolah v Nabrežini in pri Sv. Križu pri Trstu. Umrli je na Opčinah 1973. Na drugem tržaškem procesu je bil obsojen na 24 let ječe in plačilo globe 200 000 lir.

⁸ Major, pozneje podpolkovnik Branko Plhan (v nekaterih virih: Plhak) je bil v Ljubljani vodja vojaškega obveščevalnega centra, ki je bil tesno povezan z britansko obveščevalno službo. V centru so delali častniki, med njimi stotniki Engelbert Ilvar. Vladimir Simončič in Jože Lesjak, ter policijski komisar Kazimir Kukovec.

⁹ Anton (Zorko) Ščuka, roj. 1912 v Trstu, doktor agronomije, udeleženec protifašističnega gibanja v Trstu, aretiran 5. 9. 1940, v preiskavi je zelo obtoževal druge prijete protifašiste, na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt, vendar takoj pomiloščen na dosmrtno ječo, njegova nadaljnja usoda mi ni znana.

leti moral tudi sam prestopiti mejo na skrivaj, mu nisem znal dati nobenega nasveta. Tedaj sem se spomnil na Zelena. Ko sem ga srečal na cesti, mi je rekel, da bo moral čez dva ali tri dni do meje in da bo morda tedaj lahko popeljal Starca čez. Dva dni po tistem sta odšla skupaj in Starc je srečno prispel v Trst.

Poleti sta torej prišla iz Trsta dva študenta, Starc in Sosič.¹⁰ Potem sta odšla na hrvatsko morsko obalo, da bi se pridružila ljubljanskim študentom, ki so imeli tam poletno kolonijo. Ob povratku sta se Starc in Sosič spet zglasila pri meni in mi povedala svoje vtise. Bila sta posebno navdušena nad nekaterimi bolgarskimi študenti, ki so bili z njimi na počitnicah. Da bi jima prihranil razočaranje, sem jima svetoval, naj svojih vtisov ne posplošujeta, ker sta imela opravka le z dvema ali tremi osebami. Ne spominjam se, ali ju je tudi tokrat peljal čez mejo Zelen, ali sta ubrala drugo pot. Iz nekaterih nedoločenih Starčevih besed sem lahko sklepal, da se je bil v tistem času z Zelenom srečal.

Spomladi leta 1940 je nekega dne prišel Zelen k meni in me vprašal, ali poznam kakšnega študenta, ki bi poznal Starca in Sosiča in ki bi bil pripravljen prenesti do njiju nekatere informacije. Vedel sem, da je študent Zidarič iz Ljubljane¹¹ že bil v Trstu in to z rednim potnim listom in da pozna Starca in Sosiča; ker v Zelenovem predlogu nisem videl nič slabega, sem ga seznanil z Zidaričem, ki je bil pripravljen iti v Trst. Kaj mu je Zelen naročil oziroma kakšno sporočilo je prenesel, se niti malo ne spominjam, ker po predstavitvi nisem več videl nobenega od njiju.

Vem le to, da je Zidarič srečno prispel v Trst in se tudi vrnil v Ljubljano, ker mi je kasneje izročil pozdrave iz Trsta.

¹⁰ Dr. Čermelj v svojih spominih pravi: »Sosič je bil pri meni v Ljubljani poleti 1939, in sicer v družbi medicince Milana Starca, prav tako iz tržaške okolice, s katerim sta se udeležila taborjenja visokošolcev v Hrvaškem primorju.« (Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 119.) Sosič je bil v zaslišanju natančnejši: »Avgusta 1939 sem se napotil skrivno v Jugoslavijo. Odšel sem iz Trsta sam do Grahovega blizu Podbrda, kjer sem prekoračil mejo pri Črnem vrhu in prispel v Bohinjsko Bistrico. Tam sem zamenjal 50 lir in se z vlakom odpeljal v Ljubljano, da bi našel Lava Čermelja, ki je stanoval v Dvorčakovi ul. 6. O moji poti je vedel samo Ščuka, ki mi je dal potrebna navodila in me napotil na Čermelja. Ko sem tega našel, sem mu pripovedoval o razmerah in o novi dejavnosti slovenske mladine v Julijski krajini, vendar nisem naletel na razumevanje. Ne da bi kaj sklenil, sem se napotil v Novi Vinodol v Dalmaciji, kjer sem našel študentsko kolonijo v obmorskem letovišču, kot mi je pravilno povedal Čermelj. Med udeleženci sem našel nekaj Bolgarov, med katerimi mi je Najdan Popov povedal, da so manjšine vedno igračka in vir interesov kakšne kaste oseb. Dodal je, da je naš idealizem vedno izkoriščen. Ko sem se vrnil v Ljubljano, sem se ponovno srečal s Čermeljem, da bi mi olajšal vrnitev v Italijo. Zares je poskrbel, da so me z avtom odpeljali do Starega trga pri Ložu.« Dalje je Sosič povedal, da ga je z avtomobilom peljal Zelen in ga pridobival za obveščevalno in sabotažno ter diverzantsko delo na Primorskem. (Zaslihanje V. Sosiča, str. 29.)

¹¹ Boris Zidarič, roj. 1919 v Trstu, študent, bivajoč v Ljubljani; italijanska policija ga je aprila 1941 prišla v Ljubljani in je bil na drugem tržaškem procesu obsojen na 6 let ječe. O njem je Sosič v preiskavi povedal, da je 6. maja 1940 prišel v Trst z Zelenovim naročilom Sosiču in Ščuki; naj okrepi vohunsko in sabotažno dejavnost, ter jima izročil 600 lir, da je spremljal Sosiča in Starca v Beograd k dr. Mihlu Bradamanteju itd.

Maja 1940 je Zelen, kakor sem že omenil, iz Ljubljane izginil in o njem dlje časa nisem slišal ničesar.

Mislím, da je bilo sredi julija, ko je prišel k meni učitelj Majnik,¹² ki sem ga spoznal nekaj let prej; takrat sem se zavzemal, da bi njemu in nekaterim drugim učiteljem priznali diplomske izpite in habilitacijo. Vprašal me je, če sta prišla tudi Starc in Sosič, ker mu je bil Zelen naročil, da naj ju pričaka na meji, toda on ju ni prepoznal. Rekel sem mu, da niti nisem vedel, da bi morala Starc in Sosič priti sem. To se mi je zdelo zelo čudno, posebno zato, ker je bila Italija tedaj že stopila v vojno.

Zato sem se zelo začudil, ko sem ob povratku iz Dalmacije, kjer sem bil z ženo in hčerjo, našel v Ljubljani Starca in Sosiča. Prišla sta večkrat k meni. Med enim teh obiskov se je pojavil tudi Majnik, ki je najbrž izvedel za njun prihod. Iz njihovega pogovora, pri katerem sem bil le deloma prisoten, sem zvedel, da je šlo za neki radijski oddajnik, za katerega sem zvedel dva ali tri dni prej.¹³

Po svojem prihodu sem slučajno srečal enega oficirjev, ki so bili prej v službi pri polkovniku Plhanu, in ta mi je dejal, da me želi Plhanov naslednik, major Slekovec¹⁴ spoznati. Dal mi je tudi naslov njegove pisarne (bivališča). Drugega dne sem se javil Slekovecu. Po običajnih pozdravnih besedah sva začela govoriti o Zelenu. Slekovec mi je rekel, da je Zelen spravil v Italijo radijski oddajnik. To je bilo zame nekaj novega. Dosti prej, ko so v Ljubljani odkrili tak radijski oddajnik, mi je Zelen pri nekem slučajnem srečanju dejal,

¹² Anton Majnik (1905—1943) iz Volč pri Tolminu, učitelj v Ribnici in Zvirčah, član organizacije TIGR, od aprila 1941 je živel v ilegali, v spopadu na Mali gori 13. maja 1941 so ga karabinjerji ujeli, vendar jim je takoj ušel, vključil se je v Osvobodilno fronto in Ribniško partizansko četo, bil je aktivist v Suhi krajini in ribniškem okrožju in je padel novembra 1943 v Ribnici. Sosičevo pričevanje o njem je v Zaslíšanju V. Sosiča, str. 69—70.

¹³ Sosič je v preiskavi povedal, da je konec junija 1940 že drugič potoval v Jugoslavijo skupaj z Milanom Starcem in s pomočjo Simona Kosa iz Ruta pri Grahovem 11. Na meji na Poljani sta ga pričakala Danilo Zelen in Nikolaj Loncner z Jesenic. Zelen ju je z avtomobilom odpeljal v Ljubljano. »Odšla sva k Čermelju, da bi nama svetoval o možnosti ustreči Zelenu (Za zbiranje novic za jugoslovansko obveščevalno službo — op. T. F.), on ni enostavno tega pritrdil, je pa dal to vedeti. Iz drugih pogovorov s Čermeljem sva lahko razumela, da ima Zelen zvezo s francoskim konzulatom v Ljubljani, zaradi česar sva lahko sklepala, da dela bolj za Francijo kot pa za Jugoslavijo. V svoji hiši nama je Zelen izročil radijski oddajnik v škatli, veliki kot je škatla za čevlje ali celo manjši (20 × 30 cm). [...] Ostala sva v Ljubljani dva dni, kot zmeraj Čermeljeva gosta. Z njim sva ostala sporazumna, da bo prek Reke pošiljal mesečno 5000 lir, ki jih morava izročiti Ščuki. [...] V spremstvu Nikolaja [Loncnerja] sva se vrnila do meje, noseč s seboj v nahrbtniku radio.« (Zaslíšanje V. Sosiča, str. 40—41.)

¹⁴ Dragotin Slekovec, major jugoslovanske vojske, 1940—1941 vodja ljubljanskega centra vojaške obveščevalne službe. Kaže, da je bil po vojni aprila 1941 v italijanskem ujetništvu v Ajdovščini in da je tam izjavil, da je imel z Zelenom sestanek pri dr. Čermelju na Manjšinskem inštitutu v Ljubljani. Tako je namreč povedal stotnik Onnis dr. Čermelju v zaporu pri zaslíšanju. »Major se je tri leta po končani vojni oglasil pri meni v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Vpričo drugega člana Inštituta sem mu rekel, da se ne maram pogovarjati z njim, dokler ni razčiščeno vprašanje njegovega pričevanja v Ajdovščini. Od tedaj ga nisem več videl.« (Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 117.)

da je tak radijski oddajnik sam sestavil. Slekovec mi je povedal tudi, da ve, da sta v Ljubljani dva študenta in da ju hoče videti.

Majnik mi je rekel, da mora po nalogu Zelena govoriti s Slekovcem in me prosil, naj mu povem, kje je ta trg. Dal sem mu željene podatke in mu rekel, naj vzame s sabo še Starca in Sosiča. Kaj so se menili s Slekovcem, mi ni znano.

Kaže pa, da sta dobila Starc in Sosič vtis, da odnosi med Zelenom in Slekovcem niso kdo ve kako dobri.

V pogovoru s Slekovcem sem tudi sam prišel do podobnega vtisa (zdi se mi, da je bil posredi tudi Zelenov avto, vendar nisem čutil nobene potrebe, da se v to vmešavam). Starc in Sosič sta me vprašala, kaj menim o Zelenu. Rekel sem jima, da se je po njegovem izginotju iz Ljubljane, ki je verjetno povezano z aretacijami maja 1940, po Ljubljani raznesla govorica, da so bile aretacije v zvezi z razmerji do angleških interesov. Ne bi mogel reči, da je bila ta govorica utemeljena, kljub temu pa se mi je zdelo potrebno, da to Starcu ali Sosiču omenim: imel sem namreč v mislih latinski pregovor, ki se končuje z besedami: »... semper aliquid haeret«.¹⁵

Starc in Sosič sta ostala še nekaj dni v Sloveniji; šla sta na Gorenjsko in prav do Maribora, zakaj na ta obisk sta prišla z namenom, da spoznata Jugoslavijo. Zaradi tega sta šla tudi v Beograd in jaz sem jima dal naslov tajnika Zveze društev jugoslovanskih emigrantov, dr. Bradamanteja¹⁶ (pravzaprav naslov banke, kjer je bil zaposlen) in še zasebni naslov uradnega sekretarja te Zveze, Boštjančiča,¹⁷ če bi bil prvi odsoten; šlo je za to, da bi jima eden ali drugi razkazala mesto oziroma da bi ju v ta namen seznanila s kakšnim študentom.

¹⁵ Pomeni: Vedno nekaj ostane.

¹⁶ Gre že za tretji Sosičev in Starčev obisk v Jugoslaviji avgusta in septembra 1940. »17. avgusta sem po sporazumu s Ščko in Milanom Starcem odšel v Jugoslavijo z istim Milanom Starcem, da bi zvedel, kaj se je zgodilo. Šla sva po isti poti (Sv. Lucija), vendar sama, tj. brez Kosove pomoči, ki je ležal bolan v postelji. V Ljubljani sva šla k Čermelju in ga vprašala za novice o Zelenu. Odgovoril nama je, da jih nima. Če jih bo dobil, jih nama bo sporočil. Naročil nama je, naj počakava in sva res s Starcem prebila osem dni v gozdnem zavetišču v Kropi (dom Planinske zveze Jugoslavije). Ko sva se vrnila v Ljubljano je Čermelj povedal, da še nima novic o Zelenu in rekel, naj počakava še nadaljnjih osem dni ter greva v Celje in Maribor, tako kot prejšnjih osem dni na njegov račun. Dal je 1000 dinarjev za 15 dni. V Celju in Mariboru se tako kot v Kropi ni zgodilo nič pomembnega.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 45.) Ko sta se vrnila iz Štajerske, ju je dr. Čermelj napotil v Beograd k tajniku Zveze emigrantskih društev Jugoslavije dr. Mihi Bradamanteju. Tja sta prispela 1. septembra skupaj z Zidaričem in častnikom ljubljanskega vojaškega obveščevalnega centra Engelbertom Ilvarjem-Kranjcem. Sestala sta se z dr. Bradamantejem, Zelenom in Albertom Rejcem, članom vodstva organizacije TIGR. »Zelen se je hotel na vsak način vrniti v Slovenijo in je slabo prenašal osamitev. Govoril je predvsem o radiu, ki mora delovati z drugo šifro.« Govoril je tudi o obveščevalni in sabotažni dejavnosti itd., ki bi jo morali izvajati v Italiji. Ob vrnitvi iz Beograda so Sosič, Starc in Zidarič obiskali Zagreb in se nato vrnil v Ljubljano. (Zaslišanje V. Sosiča, str. 70–73 in 86–87.)

¹⁷ Ivan Boštjančič, član vodstva Zveze emigrantskih društev Jugoslavije, jugoslovanska policija ga je v začetku julija 1940 zaprla na željo nemške policije, češ da je sodeloval pri tihotapljenju razstreliva na Koroško in sodeloval z britansko obveščevalno službo, vendar ga je čez mesec dni izpustila.

Ko sta se vrnila v Ljubljano, sta me prišla pozdravit, potem pa sta odpotovala v Trst. Ne vem, po kateri poti.¹⁸

Dva dni po njunem odhodu sem dobil prvo novico o aretacijah slovenskih nacionalistov v Trstu in na podeželju. Tri dni po tistem se je pojavil Starc in povedal, da je bil s Sosičem srečno pripotoval do Gorice. Tam sta zvedela za aretacijo v Trstu in ugotovila, da išče policija tudi njiju. Starc se je takoj odločil, da se vrne v Jugoslavijo, medtem ko je Sosič odšel v Trst, da bi se dal aretirati. Starc mi ni vedel ali ni hotel povedati, kakšni so bili razlogi za te ukrepe in se je na hitro odpravil v Beograd, da bi tam nadaljeval študije.

Prav tako septembra sem zvedel tudi za naslednje aretacije. Zato sem se ob koncu septembra ali na začetku oktobra 1940 odpeljal v Beograd. Tam sem imel priložnost govoriti o teh številnih aretacijah z načelnikom oddelka na zunanjem ministrstvu Rakom Petrovičem, ki je bil nekaj let prej generalni konzul v Trstu. Z zadevo je bil že seznanjen in mi je obljubil, da se bo za stvar pozanimal.

Decembra sem imel priložnost, da sem govoril z jugoslovanskim vicekonzulom v Trstu, ki je bil prišel v Ljubljano kot kurir. Od njega sem zvedel, da je bil jugoslovanski minister v Rimu Hristić¹⁹ zaradi tržaških aretacij pri grofu Cianu, da pa mu je ta rekel, da ni mogoče ničesar storiti, ker da je bilo pri teh ljudeh najdeno orožje. Bil sem zelo presenečen in nisem mogel verjeti, da je to res, toda vicekonzul mi je rekel, da, sodeč po odgovoru grofa Ciana, ni nobenega dvoma, da je bilo po sredi orožje.

Pozneje (če se ne motim decembra ali pa že v januarju) se je Zelen vrnil v Ljubljano.

Prišel je k meni in rekel, da je dobil posebno dovoljenje za pot v Slovenijo, da bi uredil nekatere stvari. Pozanimal se je za tržaške aretacije in potem me je prosil, če lahko telefonira majorju Slekovcu. Po telefonu sta se dogovorila, da se dobita na Manjšinskem inštitutu, vendar pri tem sestanku nisem bil navzoč, ker sem bil zaposlen zunaj in moja prisotnost ni bila nujno potrebna.

Zelen se je zadržal nekaj dni v Sloveniji, zunaj Ljubljane. Preden je zapustil Slovenijo, je prišel spet k meni in me vprašal, ali vem kaj novega o aretirancih. Vendar v tem kratkem času nisem imel nobenih novih poročil. Ne vem, ali je tudi ob tej priložnosti telefoniral Slekovcu. To je bilo možno, ker me je moral čakati več kot pol ure v pisarni, ker sem imel v svoji sobi drug obisk.

Zelena sem zadnjikrat videl v četrtek ali petek pred cvetno nedeljo (začetek vojne). Srečal sem ga na cesti; nosil je vojaško uniformo in mi je dejal, da mora odpotovati še istega večera ali naslednjega dne.

Pozneje ga nisem več videl.

Ob koncu februarja ali v začetku marca sem imel priložnost videti seznam z nad 100 oseb, ki so bile takrat zaprte v Trstu. Ti ljudje so čakali, da pridejo pred sodišče, ali da jih bodo deportirali v druge province. Med njimi sem

¹⁸ Sosič in Starc sta se vrnila na Primorsko 8. septembra 1940 po isti poti, po kateri sta prišla in ponovno z Lončnerjevo pomočjo. (Zaslišanje V. Sosiča, str. 88.)

¹⁹ Boško Hristić. V dnevniku italijanskega zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana ni tega podatka.

osebno ali le po imenu poznal samo nekatere starejše Tržačane, drugih, zlasti onih s podeželja, sploh nisem poznal. Ob tej priložnosti sem zvedel tudi, da je Sosič omenil moje ime.

Moji odnosi s podpolkovnikom Plhanom in majorjem Slekovcem.

Podpolkovnik (tedaj komaj major) Branko je približno pred štirimi leti prišel osebno k meni, oziroma na Manjšinski inštitut, ker je bil zvedel, da inštitut prejema list *La Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*.²⁰ Ob tej priložnosti mi je bil predstavljen. Od tedaj sva se pozdravljala in spregovorila kakšno besedo, če sva se slučajno srečala.

Nekega dne me je povabil, naj pridem v njegov urad, da bi mu povedal slovenska imena nekaterih krajev, ki mu niso bili znani. Drugič sem mu nesel etnografski zemljevid Julijske krajine. Poleg tega sem bil tudi sam trikrat ali štirikrat pri njem: prvič, ker sem želel spodbuditi njegovo zanimanje za jugoslovanskega državljana, ki je živel v Julijski krajini in bi se moral javiti na nabor v Ljubljani, dvakrat pa zato, da bi Plhan dal službo v uradu za obrambo nekemu mlademu človeku, ki je končal šolanje, ni pa mogel dobiti dela. Z majorjem Slekovcem so bili moji odnosi še manj osebni. Mimo pogovora, ki sem ga omenil zgoraj, sem bil pri Slekovcu še dvakrat: enkrat zaradi razlogov, ki se jih več ne spominjam, drugič pa sem ga zaprosil, da bi posredoval v korist nekega mobiliziranca.

* * *

Ne jamčim, da so gornji podatki popolnoma točni. V zadnjih mesecih se je zgodilo preveč stvari, zato imam težave z določanjem časovnih terminov, kar bi bilo sicer naravno. Vseeno pa mislim, da take eventualne netočnosti ne morejo bistveno menjati dejstev, ki sem jih navedel.

Natipkal lastnoročno.

Ljubljana, 29. junija 1941

Sledijo podpisi.

* * *

List 29

ZAPISNIK ZASLIŠANJA ČERMELJA LEOPOLDA

V letu 1941, na dan 2. julija je pred nami prisoten Čermelj, ki na vprašanja odgovori:

V vseh podrobnostih priznavam zapise, ki sem jih sam uredil in datiral od 29.—30. aprila in 29. junija t. l., življenjepise, ki sem jih sam natipkal na podlagi pogovorov z vašim blagorodjem. Tu sem vam na razpolago za vse dodatke in osvetlitve, ki se vam bodo zdele potrebne.

Odg.: Zanikam, da bi v sporazumu z Ivanom Marijo Čokom opravljal ilegalno dejavnost v smeri odcepitve Julijske krajine od Italije. Ničesar ne vem o nekakšnem Čokovem predlogu Glavnemu štabu v Beogradu za organizacijo

²⁰ Uradni list Kraljevine Italije.

»pete kolone« v Julijski krajini.²¹ Moja dejavnost kot Slovenca v tržaški provinci je bila zmeraj omejena na kulturno področje.

Odg.: Kot pripadnik Manjšinskega inštituta nisem imel denarnih sredstev za pomoč Slovincem v Julijski krajini.

Kakor sem že povedal, je bil inštitut izrecno znanstvenega značaja in je proučeval probleme vseh manjšin, zlasti pa naših na tujem in tiste drugih narodov, ki živijo v Jugoslaviji. Jaz sem bil posebej zadolžen za slovensko manjšino v Italiji. Inštitut je lahko plačeval samo najemniške stroške, nakup publikacij in plačo za dva uslužbenca. Sam sem imel plačo profesorja. Bil sem oproščen predavanj, ker sem se moral posvečati inštitutu.

Odg.: Združenje bivših Primorskih akademikov, to je, diplomirancev iz Julijske krajine, katerega predsednik sem bil nekaj zadnjih let, je imelo le skromne fonde (izhajajoče iz socialnih virov, daril družabnikov in drugih oseb), toliko da je moglo dajati pomoč študentom iz Julijske krajine, ki so bili vpisani na univerzi v Ljubljani.

Vsota, ki sem jo dal Zidariču Borisu (300—400 dinarjev) za pot na Štajersko s Sosičem in Starcem, je izhajala prav iz teh fondov združenja. Odgovoril sem, da o tem nisem nič vedel.

Odg.: Majorja Slekovca nisem nič vprašal o zgolj omenjenem aparatu.

Odg.: Ko mi je Slekovec povedal za dva tržaška študenta, Sosiča in Starca še nisem videl. Ni mi povedal, zakaj hoče z njima govoriti, pa tudi vprašal ga nisem, ker me to ni zanimalo.

Odg.: Major Slekovec je očitno vedel za prehod Sosiča in Starca čez mejo (najbrž s same meje) in me je poklical, ker je bil seznanjen s tem, da imam stike z našimi ljudmi v Julijski krajini in da bom zato morda vedel, kje sta ta dva študenta.

Odg.: Ponavljam, da mi tako podpolkovnik Plhan kot major Slekovec nista nikoli naročila, naj zbiram sporočila vojaškega značaja v Italiji.

Odg.: Zelen prav tako ni nikoli govoril z mano o vojaški informativni dejavnosti.

Odg.: Vedel sem, da ima Zelen stike z jugoslovanskim informacijskim uradom, ker sem ga večkrat videl s podpolkovnikom Plhanom Brankom. Zdi se mi, da mu je dajal vojaška obvestila, vendar za to nimamo nobenega dokaza in tega ne morem z gotovostjo trditi. Po Ljubljani se je 1940 govorilo, da ima tudi stike z Angleži in Francozi. Tudi o tem ne vem nič natančnejšega, povpraševal sem zmeraj le o osebi, ki ga je zanimala.

Odg.: Kakor sem že navedel v svojem življenjepisju z dne 29. junija sta se Sosič in Starc pogovarjala v moji pisarni z učiteljem Majnikom o neki radijski

²¹ Nemška vojska je v Beogradu našla spomenico, ki jo je nekdo (kaže, da je bil Slovenec; italijanska policija je sumila dr. Čoka, ki je to med vojno zanimal) napisal 24. maja 1940 in izročil generalštabu jugoslovanske kraljevske vojske. Najprej smo poznali odlomek spomenice v italijanskem prevodu, objavljene v italijanskih časnikih ob drugem tržaškem procesu, in nato prevode teh odlomkov v angleščino (dr. Čok med vojno) in slovenščino (dr. Čermelj po vojni), nato italijanski prevod cele spomenice (našel sem ga v arhivskem fondu italijanskega protivohunškega centra v Ljubljani), dokler nisem našel fotokopije izvirnika v srbohrvaščini. Objavil sem ga v svoji knjigi Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji, str. 153—155.

oddajni postaji; ne spominjam pa se podrobnosti tega pogovora. Spominjam se le, da je šlo za aparat, ki naj bi bil nekje v Italiji. Pogovor je tekkel o načinu oddajanja s šiframi. Pred tem sem slišal govoriti o tej napravi le majorja Slekovca.

Odg.: O Sosičevi in Starčevi poti v Beograd sta mi povedala sama, potem ko sta bila z Majnikom pri omenjenem oficirju.

Odg.: Mladičema sem dal naslova dr. Bradamanteja in gospoda Boštjančiča, da bi jima lahko preskrbela osebe, ki bi ju vodile po Beogradu. Bradamante je bil tajnik Zveze emigrantov, pri kateri je bil zaposlen tudi Boštjančič.

Odg.: Po prihodu iz Beograda mi Sosič in Stare nista povedala, o čem sta se pogovarjala z Zelenom.

Odg.: Ni mogoče, da bi bil jaz naročil Sosiču, naj prek Bradamanteja opozori Zeleno, da so jugoslovanske oblasti obveščene o pošiljki radijskega oddajnika v Italijo. Očitno se je Sosič tukaj zmotil.²²

Odg.: Popolnoma zanikam Sosičevo trditev, da sem preko Ščuke pošiljal v Trst 50 000 lir na mesec s posredovanjem kurirja ali na kak drug način. To je zame nekaj popolnoma novega, čisto nesmiselnega, in ne znam si razložiti, kako je mogel Sosič trditi kaj takega.²³

Odg.: Zelen mi nikdar ni pripovedoval o radijskem oddajniku, ki naj bi bil poslan v Trst.

Odg.: Tudi šifre za oddajanje s tem aparatom nisem poznal. Kakor sem že povedal, sta Sosič in Starc govorila z Majnikom v moji prisotnosti o tej šifri. Ne spominjam se, da bi bil rekel Sosiču, da naj se šifra uporablja izključno za direktna sporočila Zeleni. Sicer pa tudi ne razumem, zakaj naj bi mu to priporočil.

Odg.: Kakšno leto pred tem mi je Zelen dejal, da je postavil v Ljubljani neki radijski oddajnik; ni mi pa povedal in tudi vprašal ga nisem glede uporabe aparata.

²² Sosič je v preiskavi o svojem tretjem obisku pri dr. Čermelju v Ljubljani povedal tudi tole: »Ko sva se drugič vrnila v Ljubljano (Takrat iz Štajerske konec avgusta 1940 — op. T. F.), je Čermelj rekel, da ne moreva k Zeleni in da se lahko o istih zadevah pogovoriva s Čermeljem. Z zelo skopimi besedami nama je dal ta Zelenova navodila in dobavil drugo šifro, ki se je od prve razlikovala tako, da je imela za osnovo besedo, ki je označevala dan oddajanja.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 45.) [Albinu] Steguju [...] je dal Zelen nemško-slovenski slovar 'z nalogo, naj ga odnese ali pošlje v Trst. Kot sem nato zvedel od Čermelja, je šlo za novo šifro, ki bi jo uporabljali za naše radijske zveze, tako da bi se morali sklicevati na določeno stran slovarja, poiskati črke med raznimi vrsticami in jih dati na drugo mesto na že uveljavljen in znan način.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 66.)

²³ Napaka v besedilu. Šlo je za 5000 lir. Glej podatek v op. 13. Na drugem mestu Sosičevih izjav v preiskavi beremo: »Pred odhodom iz Ljubljane je Čermelj zagotovil, da bo Zelen poslal mesečno 3000 lir, in to za povrnitev stroškov, ki jih bomo imeli v Italiji pri izvajanju naročenih nalog. [...] Zelen je nato govoril o virih, ki so zmanjšani od 5000 na 3000 lir mesečno (viri za obveščevalno službo) in ki bodo še vedno prihajali po kurirju iz Reke.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 47 in 73.) V zaslišanju v koprskih zaporih 9. maja 1941 pa je Sosič povedal: »Ostala sva v Ljubljani dva dni kot Čermeljeva gosta. Vrnila sva se v Italijo, noseč s seboj 3000 lir, ki nama jih je dal Zelen, kateri je zagotovil, da jih bo pošiljal mesečno 5000. Glede denarja: bil je Zelen in ne Čermelj, kot se napačno čita v mojem zaslišanju.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 123.)

Odg.: Ničesar ne vem o šifri, ki naj bi bila sestavljena na podlagi nemško slovenskega slovarja.²⁴ Nikoli nisem ničesar slišal o tem in zato ne razumem, kako more Sosič trditi, da je dobil od mene navodila o uporabi omenjenega slovarja kot šifri.

Odg.: Čeprav sem sumil, da je Zelen v službi Francozov in Angležev, nisem z njim pretrgal stikov, ker nisem imel za to nobenega dokaza. Zato mu tudi nisem prepovedal, da bi prihajal v mojo pisarno, ko se je vrnil s Sušaka, in da bi telefoniral z mojega telefona majorju Slekovcu, s katerim se je enkrat v moji pisarni tudi pogovarjal. Pogovora nisem slišal, ker sem se odstranil, zato tudi ne vem, s kakšnim namenom sta se pogovarjala.

Odg.: Ob zaključku moram ponoviti, da je bila moja dolgoletna aktivnost v korist moje domovine in slovenskega naroda vedno v kulturnem območju, kakor je tudi razvidno iz mojih publikacij in kakor sem popisal v svojem življenjepisu. Nikoli nisem sodeloval pri zarotah, prav tako se nisem nikoli udeležil nobene vohunske teroristične akcije, marveč sem oboje vedno odklanjal.

Odg.: Nimam dodati nič drugega.

F. L. S.

Sledijo podpisi.

* * *

List 35

ZAPISNIK ZASLIŠANJA OBTOŽENEGA ČERMELJA LEOPOLDA

V letu 1941 XIX, dne 11., meseca avgusta, pred nami, ki smo podpisniki, je prisoten Čermelj Leopold, potem, ko so tu bile objavljene obdolžitve, ki so mu predložene kot nalog za aretacijo, z datumom 28. aprila t. l., kar se mu sporoči z branjem in se ga povabi k zagovoru.

ODGOVARJA: Zanikam obdolžitve, nikoli se nisem ukvarjal s politiko, ne med svojim bivanjem v Ljubljani, ne prej, ko sem stanoval še v Trstu; vztrajam pri izjavi, da v tem mestu nisem bil niti včlanjen v društvo »Edinost«, ki so ga dovoljevale italijanske oblasti in ki so ga razpustili šele leta 1928.

Kakor sem posebej omenil v mojih dveh življenjepisih, ki ju še enkrat potrjujem in v katerih sem podrobno popisal svojo dejavnost in odnose z aretiranimi osebami, sem zapustil Trst leta 1929, z ilegalnim preходом meje, in odšel v Ljubljano, da bi si poiskal službo.

Po različnih dogodivščinah sem v Ljubljani nekako dobil mesto profesorja na gimnaziji in tu sem poslej predaval kot učitelj, pri čemer sem uporabil svoj prosti čas, da sem napisal precej del. Bil sem torej docela obremenjen

²⁴ V Sosičevih izjavah beremo o radijskem oddajniku in šifri v zvezi z dr. Čermeljem tudi tole: »Naročal nama je (Zelen v Beogradu — op. T. F.), naj v Ljubljani kupiva dva slovarja z denarjem, ki ga ima pri Čermelju (imel je tam shranjenih 600 dinarjev, od katerih naj vzameva 200). — Zares sva nato kupila dva slovarja, od katerih so enega odnesli z ljubljansko policijo, drugega pa midva in je pri Neži Vižintin.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 74.)

z delom in nisem imel nobene volje, pa tudi ne časa, da bi se ukvarjal s stvarmi, ki niso imele zveze s poukom in z mojo dejavnostjo kot pisca, še manj pa s politiko.

Leta 1938 sem bil po nalogu jugoslovanskega ministrstva za javno izobraževanje prestavljen k Manjšinskemu inštitutu, ki je bil odvisen od ljubljanske banovine.

Moja naloga je bila, da se ukvarjam z vprašanji manjšin nasploh in posebej manjšin Julijske krajine: moral sem torej slediti gibanju teh manjšin, statistikam in narodnemu življenju.

Ko je bil za veliko noč leta 1941 Manjšinski inštitut ukinjen, sem spet prevzel svoje mesto profesorja na gimnaziji, na tem mestu sem bil tudi aretiran.

Med mojim bivanjem v Ljubljani sem bil nekaj časa predsednik Društva bivših akademikov Julijske krajine, s sedežem v Jugoslaviji in katerega naloga je bila, da podpira univerzitetne študente iz Julijske krajine v Ljubljani; bil sem tudi član društva Tabor, ki je bilo ustanovljeno z namenom, da podpira slovenske emigrante v Ljubljani.

Skoraj prav takšne naloge kot društvo Tabor je imelo društvo z imenom Soča, vendar pri tem društvu nisem sodeloval, le tu in tam sem jim predaval.

Dalje je obstajala tudi Zveza društev med jugoslovanskimi emigranti s sedežem v Beogradu, ki ji je predsedoval dr. Čok, sam pa sem od leta 1937 naprej zavzemal mesto vodje publicistične sekcije te zveze.

Odg.: Pred štirimi ali petimi leti sem spoznal Zelena Danila, ki me je zaprosil da bi mu izdal potrdilo, da poznam njegovega brata, ki je bil moj učenec v Trstu; to potrdilo je potreboval, tako se mi zdi, da bi dobil jugoslovansko državljanstvo. Ker sem njegovega brata zelo dobro poznal, mi ni bilo težko ustreči njegovi prošnji. Potem je Zelen osebno še dvakrat prišel na Manjšinski inštitut, da bi mi povedal nekaj novic o naši manjšini v Italiji.

Če se ne motim, se je leta 1939 prišel predstaviti k meni v Ljubljano neki študent, po imenu Starc Milan, ki mi je zaupal, da je prišel v Jugoslavijo ilegalno in me prosil, ali mu lahko pomagam, da bi se vrnil v Italijo.

Nedoločno sem sumil, da mora imeti Zelen kakšno zvezo na meji, ker sem ga pogosto videval v družbi jugoslovanskega majorja z imenom Branko Plhan; slučajno sem ga srečal in ga vprašal, če bi mogel spraviti v Italijo nekega študenta. Odgovoril mi je, da bo to nemara mogoče čez nekaj dni; tako je prišel čez dva dni pred moje stanovanje in jaz sem mu pokazal Starca, ne da bi ga predstavil; potem sta odšla skupaj z avtomobilom.

Poleti 1939 se je vrnil k meni v Ljubljano Starc Milan v družbi z nekim drugim študentom, ki se je predstavil za Sosič Viktorja; rekel mi je, da je tu v Jugoslaviji v nekem študentskem kampu; vnovič sem videl oba, ko sta se vrnila s počitnic na poti za Italijo. S Sosičem nisem imel nobenega stika politične narave.

Maja 1940 me je Zelen vprašal, ali poznam kakšnega študenta, ki ima zvezo s Sosičem in ki bi lahko prosto potoval v Trst. Spomnil sem se, da neki ljubljanski študent po imenu Zidarič Boris pozna Sosiča in da je imel le-ta uradni potni list za Italijo, zato sem pomislil, da bi mogel Zidarič ustreči Zelenovi želji; Zidariča sem predstavil Zeleni v svojem stanovanju in tako sta oba skupaj odšla.

Ne morem povedati, kakšne naloge je Zelen naložil Zidariču za njegovo pot v Italijo.

Istega leta 1940, zdi se mi, da meseca avgusta, sta se vrnila v Ljubljano Starc in Milan Sosič in mi rekla, da imata namen potovati po Jugoslaviji; spremljal ju je Zidarič, ki mi je dejal, da nimajo potrebnega denarja za to pot, zato sem med člani združenja bivših akademikov in iz blagajne spravil skupaj 400 ali 500 dinarjev in jim jih izročil.

Odg.: Sosiča sem videl še večkrat, ker me je prišel domov pozdravit, vendar nisem imel z njim nikakršnih političnih stikov.

Odg.: Spominjam se, da mi je Sosič prvič, ko sem ga srečal, pripovedoval o slovenski mladini v Julijski krajini in se pritožil, da ni dovolj aktivna, vendar mi je rekel, da se bo razgibala. Rekel sem mu, da več ni mogoče narediti in sem mu izrecno odsvetoval, da bi med njimi spodbujal kakršnokoli iredentistično dejavnost, ker sem menil, da je vsaka akcija, posebej še demonstrativna in nasilna, nesmiselna.

Odg.: Ne morem se spomniti, da bi Zelen spoznal Sosiča pri meni: prav gotovo ga Zelenu nisem predstavil, lahko da sta se seznanila prek Starca.

Odg.: Poznal sem majorja Slekovca, pripadnika jugoslovanske obveščevalne službe, ki me je nekoč s posredovanjem kapetana Kranjca²⁵ poklical k sebi domov in mi dejal, da ve, da sta prišla dva študenta, za katera mi ni povedal imen (namigoval je na Starca in Sosiča); rekel je, da bi rad z njima govoril. Rekel mi je tudi, da je bil po Zelenu poslan v Italijo radijski oddajnik. Nekaj dni zatem sem videl Sosiča in Starca in jima rekel, da ju želi major Slekovec spoznati in ker je prišel tudi neki Majnik po Zelenovem naročilu, sem slišal, da so govorili o nekem radio aparatu. Ker sem povezal to, kar sem slišal, in to, kar sem razumel iz Slekovčevega pripovedovanja, sem jim rekel samo, da naj se varujejo; mislil sem namreč, da je Zelen povezan s kakšno tujo državo zaradi informacij. Ničesar nisem vedel o šifri, ki naj bi jo uporabili za oddajanje. Slišal sem, ko so včasih o tem govorili, toda če Sosič trdi, da sem mu v zvezi z rabo šifre dal kakšna navodila, je gotovo zamešal moje besede s pogovori, ki jih je imel z Majnikom. Ničesar ne vem o denarju, ki naj bi ga mesečno pošiljal Ščuki, ne razumem, kako je mogel Sosič trditi kaj takega in celo navesti vsoto 5000 lir.

Odg.: Sosič in Starc sta me res povprašala, kaj vem o Zelenu, toda odgovoril sem jima, da o njem ne vem ničesar. Ni res, da bi jima obljubil, da bom o Zelenu kaj izvedel in jima to posređoval. Kakor sem že povedal, sem jima dal samo 400 ali 500 dinarjev, da bi si lahko ogledala Jugoslavijo. In zdi se mi, da še okrog 100, preden sta šla v Beograd. Ničesar drugega nisem dal v kakšen drug namen.

Odg.: Odločno zanikam, da bi bil sporočil Sosiču in Starcu, da jima bo Zelen pošiljal 3000 lir na mesec. Čudim se, da je Sosič kaj takega izrekel.²⁶

²⁵ Stotnik Engelbert Ilovar (1910—1945) iz Trsta, častnik ljubljanskega vojaškega obveščevalnega centra. Po okupaciji je postal sodelavec protirevolucionarnega tabora in nato celo načelnik obveščevalnega oddelka v organizacijskem štabu Slovenskega domobranstva v Ljubljani. Osumljenega zvez z britansko obveščevalno službo ga je nemška policija odpeljala v svoje koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je baje 1945. leta umrl.

²⁶ Glej op. 22.

Odg.: Res je, da sem profesorju Kosovelu²⁷ poslal več knjig (romanov, poezij) itd.

Odg.: Res je, da mi je Sosič povedal za nekatere aretacije v Julijski krajini.

Odg.: Ničesar ne vem o nemško-slovenskem slovarju, ki naj bi služil za novo šifro pri radijskem oddajanju, in si ne znam razložiti, kako je mogel Sosič trditi, da sem s tem seznanjen. Ponavljam, da me je najbrž zamenjal z Majnikom.

Odg.: Res je, da sem poslal Sosiča in Starca z Majnikom v stanovanje majorja Slekovca, za katerega sem jim dal naslov.

Odg.: Ne spominjam se natanko, toda zelo verjetno je, da sem prosil Sosiča, naj mi preskrbi imena aretiranih domačinov, ki so bili internirani ali konfinirani: te podatke sem potreboval za svoje statistike.²⁸

Odg.: Res je, da je Sosič govoril o potrebi, da bi poslali nekaj slovenskih študentov v Italijo, vendar pri tem nisem izrazil nobenega mnjenja.

Odg.: Ščuka Antona sem spoznal ob priložnosti njegovega potovanja v Ljubljano, ali leta 1937 ali 1938; vprašal me je, koliko vem o življenju manjšin v Jugoslaviji in tistih v Julijski krajini. Videl sem ga samo ob tej priložnosti; ne spominjam se, da bi ga sprejel v Akademskem kolegiju. Morda se je to zgodilo, če se Ščukin prihod ujema s počitnicami. Pozneje je prišel k meni Starc in mi rekel, da ga je poslal Ščuka.

Odg.: Res je, da sem dal Sosiču in Starcu naslov dr. Bradamanteja, ko sta šla v Beograd; takrat je bil ta tajnik zveze, katere predsednik je bil dr. Čok.

O mojih odnosih s Čokom sem podrobneje pisal v svojem drugem življenjepisu.

Odg.: Odločno zanikam, da bi slišal kdaj govoriti o kakšni špijonaži.

Potrujem svoj zagovor v Ljubljani, dne 2. julija.

²⁷ Josip Kosovel (1901—1963), profesor nemščine iz Trsta, aretiran 12. 6. 1940 in obtožen poučevanja v slovenščini, vzdrževanja zvez z dr. Čermeljem in dr. Čokom, vohunstva itd. Poučeval je na zasebni trgovski slovenski šoli v Trstu. V drugem tržaškem procesu je bil obsojen na kazen 15 let ječe, ki jo je prebival v Fossanu (Cuneo). Po vojni je bil prizadeven prosvetni delavec v Trstu.

²⁸ Sosič je v preiskavi povedal, da je ob svojem tretjem obisku pri dr. Čermelju po vrnitvi iz Beograda (glej op. 16) ostal v začetku septembra 1940 še nekaj dni pri njem, ko so v Ljubljani pripravljali počastitev žrtev prvega tržaškega procesa (bila je desetletnica!). Tiste dni so v Ljubljani odkrili tudi spomenik pokojnemu kralju Aleksandru I. Karadjordjeviću. »Moram povedati, da sem bil na svojem poslednjem potovanju v Ljubljani navzoč pri odkritju spomenika, postavljenega v spomin kralja Aleksandra, in pri raznih proslavah, ki so jih 6. septembra organizirala razna društva. Pred Univerzo so položili vence na spominsko ploščo v spomin usmrčenim v Bazovici. Vendar nisem obiskal nobenega sedeža organizacij, ker sem se bal, da bi za mojo navzočnost zvedeli v Italiji. Prej kot so bile te proslave, sem poročal Čermelju o številu aretacij v Trstu med našimi ljudmi in o raznih internacijah, npr. [Dorčeta] Sardoča, [dr. Josipa] Agneleta, [dr. Slavoja] Slavika, [Venčeslava] Tuta, Andreja Čoka itd. Novice o njih so krožile v javnosti in sem namignil le na Tomažičevo aretacijo zaradi komunizma in tudi na samomor z obešenjem Lojzeta Škamperleta.« (Zaslišanje V. Sosiča, str. 55 in 56. O aretaciji, zaporu ali konfinaciji nekaterih protifašistov iz Trsta glej knjigo Dorčeta Sardoča: Tigrova sled, str. 121—129.) Kot vemo, je dr. Čermelj te podatke uporabil na spominski proslavi bazoviških žrtev v Podutiku v Ljubljani 8. septembra 1940, zaradi česar so jugoslovanske oblasti razpusile vsa emigrantska društva. (Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 90—97.)

Simpoziji

XIII. ZBOROVANJE ARHIVSKIH DELAVCEV SLOVENIJE V PORTOROŽU

Zborovanje arhivskih delavcev Slovenije, ki sta ga organizirala Arhivsko društvo Slovenije in Pokrajinski arhiv Koper, je bilo 14. in 15. oktobra 1987 v Portorožu. Problematika zborovanja je bila valorizacija dokumentarnega gradiva, v glavnem gradiva, ki je nastajalo po letu 1945. Zvrstilo se je 25 prispevkov, ki so jih referenti predstavili v krajših povzetkih (po 10 min.) in so bili osnova za razpravo o vrednotenju in kriterijih za izbor družbenih pravnih oseb in društev, od katerih arhivi prevzemajo gradivo. Valorizacija, bodisi v prejšnjih izločitvenih seznamih ali v sedanjih navodilih za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, določa splošne kriterije za odbiranje klasičnega arhivskega gradiva. Kako poteka to strokovno delo v praksi pa so predstavili referenti za različna področja: uprave, sodišč, gospodarstva, bank, samoupravnih interesnih skupnosti, službe družbenega knjigovodstva, društev, družbenopolitičnih organizacij.

Po otvoritvenem delu so bili na vrsti trije uvodni referati Darje Mihelič Ribolov na srednjeveškem piranskem območju, Duše Krnel-Umek Odbrano arhivsko gradivo kot vir za etnološke raziskave in Janeza Kopača Analiza referatov s posvetovanja o tehnični dokumentaciji.

V popoldanskem delu se je zvrstilo šest prispevkov o valorizaciji dokumentarnega gradiva upravnih organov. Kristina Šamperl-Purg je spregovorila o vrednotenju gradiva magistratnih uprav Ptuja in Ormoža, za obdobje 1750—1850 glede na pomen ustvarjalca, na količino gradiva, materialno ohranjenost, ohranjenost v izvirniku, stopnjo urejenosti danes, tehnično opremo, kategorije gradiva, ohranjenost v zaključenih celotah in ohranjenost gradiva za vsa področja magistrata kot upravne in sodne inštanice. V korreferatu je Marija Hernija-Masten obdelala to problematiko za isto območje še za prvo polovico 20. stoletja. Kategorije gradiva deželnega zbora in odbora za Kranjsko, način ureditve in hranjenje gradiva, kako je bilo že opravljeno izločanje in premišljene napotke za nadaljnje vrednotenje, ki temelji na dobrem poznavanju gradiva, je podala Saša Serše iz Arhiva SR Slovenije. Rudi Koželj je spregovoril o gradivu občinskih odborov za leta 1952—55, za področje, ki ga pokriva Pokrajinski arhiv Celje. Podal je upravno teritorialno razdelitev in opozoril na razne pomanjkljivosti, do katerih je prišlo, ker je bila valorizacija določenega gradiva izvedena brez arhivskih delavcev. Problematiko gradiva okrajnih ljudskih odborov za leta 1945—65 je nakazal Dušan Bahun iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Pomembno vlogo so ti odbori odigrali zlasti v obdobju administrativnega socializma prvih povojnih let. Ohranjenost fondov je različna. Do leta

1956 je gradivo v glavnem urejeno po splošnem oziroma oddelčnem delovodniku, odvisno od dobrega ali slabega pisarniškega poslovanja, večkrat pomešano, nepregledno. Stanje se je spremenilo po letu 1956. Nanizal je vrsto predlogov kako pristopiti k odbiranju gradiva okrajnih ljudskih odborov. Zelo konkretno je problematiko dokumentarnega gradiva občin po letu 1962 predstavil Branko Šuštar. Poudaril je med drugim pomen tipskih navodil za odbiranje in pa trajno sodelovanje arhivista z občinskim arhivarjem. Brane Kozina in Marjan Zupančič sta obdelala republiške upravne organe. Po natančnejšem pregledu se je pokazalo, da je bilo precej gradiva že škartiranega, vzroki za to pa so bili različni, tako politični kot gospodarski, odvisni od splošne situacije. V diskusiji se je zvrstila vrsta strokovnjakov, ki so se strinjali, da je več narejenega v prvih dveh fazah obdelave, to je seznanjanju z gradivom in pisarniškim poslovanjem, manj pa na oblikovanju kriterijev in odločitev za odbiranje. Ravno zato je zborovanje doseglo zastavljeni cilj, saj se je v številnih referatih izoblikovalo ogromno napotkov, predlogov in spoznanj, ki izhajajo iz prakse in bodo veliko pripomogli h kvalitetnejši obdelavi dokumentarnega gradiva.

Prvi trije referati drugega dne zborovanja so se lotili področja sodstva. Jelka Melik je pri obravnavi rednih sodišč poudarila, da je potrebno pri valorizaciji analizirati potrebe uporabnikov in proučiti poslovniške, ki omogočajo enostavno in jasno orientacijo po gradivu, ob upoštevanju, da je bilo nekaj gradiva uničenega že na sodiščih, nekaj ni bilo prevzetega, nekaj pa ga je bilo zaradi političnega pomena izvzetega.

Žarko Bizjak se je v prispevku Notarji omejil predvsem na pristojnosti notariata in v zvezi z njim na zvrsti in vsebino notarskega gradiva ter na stanje notarskih fondov pri nas, Ana Zaletelj pa je predstavila vse organe, ki vodijo postopke o prekrških in kakšne zvrsti gradiva nastajajo pri njih. Sledili so sestavki o vrednotenju gradiva samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti na primeru Novo mesto (Zorka Skrabl), Jurija Rose iz Nove Gorice za krajevne skupnosti, Peter Ribnikar je govoril o gradivu službe družbenega knjigovodstva SR Slovenije, z analizo vsebine gradiva podružnice Ptuj in ekspoziture Ormož službe družbenega knjigovodstva pa je skušal Branko Oblak določiti iz dokumentarnega gradiva arhivsko gradivo, ki bi v zadovoljivi meri zagotovilo dovolj podatkov za raziskovalne potrebe na ravni podružnic. Vpogled v zvrsti gradiva temeljnih bank in internih bank ter predloge, katero dokumentarno gradivo ima lastnosti arhivskega gradiva, kjer ni še praktično nič narejenega, je skušala podati referentka iz Nove Gorice Aleksandra Pavšič-Milost. Dopoldanski del zborovanja se je zaključil s prispevkom Tjaše Mrgole o vrednotenju gradiva občinske geodetske uprave (Ptuj).

V popoldanskem delu se je zvrstilo šest referatov. Vladimir Žumer je posegel na področje gospodarstva. Govoril je o dokumentarnem gradivu organizacij združenega dela. Posebej je poudaril nujnost selekcije fondov in usklajevanja med arhivi, ki je potrebna pred sprejemanjem fondov v arhiv zaradi dupliranja. Za organizacije združenega dela s področja trgovine pa je referat pripravila Marija Perko iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Tudi ona je proučila način poslovanja in značilnosti posameznih ustvarjalcev gradiva, njihovo pisarniško poslovanje, kar naj služi kot osnova pri določanju gradiva

trajne vrednosti. V dveh krajših prispevkih sta Maruša Zagradnik in Vlasta Tul spregovorili o značilnostih ustvarjalcev in gradiva samoupravnih interesnih skupnosti materialne proizvodnje in Zavoda za šolstvo. Zelo nazorno, s praktičnimi napotki, kar izvira iz dobrega poznavanja problematike, je valorizacijo najrazličnejših društev in kriterijev za selekcijo podal Boris Rozman. Glede na to, da so društva posebna kategorija, zahtevajo poseben pristop, ki je v prvi vrsti odvisen od osebnega stika, pogovora, sodelovanja in vztrajnosti. Prav na to je navezala svoje predavanje Milica Trebše-Štolfa, ki je predstavila vrsto društev, ki delujejo v tujini, predvsem v Kanadi, ki jih je sama obiskala, in akcijo za pridobitev gradiva teh društev. V krajšem koreferatu je referentka podala še delovanje SZDL občine Izola.

Zaključki, ki so se izoblikovali na osnovi prebranih prispevkov in razprav na zborovanju, so nedvomno izredno pomembni za arhivsko stroko. Vsi referenti in razpravljalci so se strinjali, da je treba vrednotenje dokumentarnega gradiva izvesti zelo previdno, skrbno pregledati izločanje »nearhivskega gradiva«, da ne bi povzročili nepopravljive škode. Upoštevati je treba, da velikokrat gradivo ni v celoti ohranjeno, da so vrzeli, ki pa jih je marsikdaj mogoče zapolniti s poznavanjem in upoštevanjem vseh ustvarjalcev gradiva. Odbiranje in navodila zanj se morajo nadalje prilagoditi gradivu in obdobju, v katerem je gradivo nastajalo. Poleg gradiva in pisarniškega poslovanja je treba poznati tudi kriterije za odbiranje, ki se jih ne sme posploševati, ampak prilagoditi ustvarjalcu. Poskusiti je treba najti odgovor na vprašanje, kateri so tisti dokumenti, za katere smo arhivski delavci zainteresirani. Škoda je, da so odpadli napovedani prispevki zgodovinarjev, ki proučujejo najnovejšo zgodovino, Jere Vodušek-Starič, Jožeta Prinčiča, Zdenka Čepiča, saj bi s svojimi predlogi in potrebami kot glavni uporabniki na osnovi svojih delovnih izkušenj gotovo pripomogli pri oblikovanju čimboljših kriterijev in načrtov za vrednotenje dokumentarnega gradiva.

Tako referati kot razprave bodo objavljeni v glasilu Arhivi.

Metka Gombač

POSVET REVOLUCIONARNA GIBANJA MED VOJAKI V MARIBORU

1918—1941

Maribor, 23. aprila 1987

V organizaciji mestnega komiteja ZKS in ob sodelovanju občinskih komitejev in Marksističnega centra pri Univerzi v Mariboru se je zbralo v Mariboru kar zgledno število razpravljalcev in občinstva na posvet o »vplivu idej revolucionarnega delavskega gibanja med vojaštvom v Mariboru, delovanju komunistov znotraj vojaških enot in zvez organizatorjev KPJ in KPS med vojaki v Mariboru in širšem slovenskem in jugoslovanskem prostoru med leti 1918 in 1941« (iz vabila). Glede na obletnici, ki jima je bilo posvetovanje posvečeno (50-letnici ustanovitve KPS in 50-letnici prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ), je bila tema posveta izbrana nekonvencionalno, kar pa je šteti organizatorjem le v dobro. S strokovnega stališča je bilo posvetovanje po-

membno predvsem zato, ker je spravilo v zavest širšega občinstva v zadnjih letih razmeroma zanemarljivo zgodovinsko področje — starejšo slovensko vojaško zgodovino. Kakor je bilo vojaško zgodovinsko področje v zgodovinsko narodnoosvobodilnega boja dolgo in je morda še vedno prevladujoča zvrst, pa je za ostala zgodovinska obdobja značilno le občasno pojavljanje posameznih prispevkov te zvrsti historičnega raziskovanja. Morda je posvetovanje ob še nekaterih spodbudnih znamenjih znanilec boljših časov. Povečano družbeno zanimanje za vojaška vprašanja vsekakor govori zanje.

Posvetovanje je bilo razdeljeno v tri tematske sklope, ki so obravnavali tri vojaške incidentne situacije v Mariboru v treh različnih obdobjih s povsem različnimi obeležji in družbenimi silnicami. Prvi od teh je bil vojaški upor julija 1919, drugi »mariborska oficirska afera« aprila 1932, tretji pa je obravnaval delovanje komunistov v mariborski garniziji zadnje leto pred aprilsko vojno.

Prvi sklop so osvetlili s svojimi referati dr. Milan Ževart, Janez Švajncar in dr. Mirko Stiplovšek, najavljeni koreferat dr. Janka Pleterskega pa je zaradi odsotnosti slednjega odpadel. Sam potek upora je prikazal dr. Ževart, ki je o tej problematiki pisal pred skoraj dvema desetletjema, pred njim pa Kyovsky. Obe interpretaciji se ločita v bistvenem vprašanju vzrokov in ciljev upora. Medtem ko je pri Kyovskem prevladovala interpretacija z boljševiskimi vplivi (Madžarska), je Ževart postavil v ospredje statusne interese vojakov, v določeni meri pa tudi nacionalne, ki so se začeli kazati v procesu enotenja slovenskih vojaških enot s srbskimi po ureditvi skupne armade v pol leta prej ustanovljeni Kraljevini SHS. Širše okvire, v katerih se je izvršil upor; je prikazal v svojem referatu Janez Švanjcer, ki je sicer tudi že pisal o tem vojaškem uporu. Po udaril je predvsem prvo razočaranje nad novo državo, ki je po prevratu prevzelo večji del slovenske družbe prav sredi leta 1919, hkrati pa se je končevalo obdobje »narodne koncentracije«, ki je bilo značilno za prevratno obdobje. Nekaj diskusije se je vnelo ob vprašanju neposrednega povoda za upor, vendar pa ni prinesla kaj bistveno novega. Dr. Stiplovšek je k širši osvetlitvi razmer prispeval pregled sočasnega dogajanja med mariborskim delavstvom.

Drugi tematski sklop je zajel dogajanja v mariborski garniziji dobrih deset let pozneje. Aprila 1932 je bila v garniziji odkrita skupina oficirjev, ki je pripravljala upor, ta pa se je po vsej verjetnosti vklapljal v širše zasnovan načrt za revolucionarne spremembe v družbi, ki jih je snoval CK KP Jugoslavije za zrušitev šestojanuarske diktature. Poročnik Mihajlo Milojković, idejni vodja upornikov, je bil član KPJ in je imel zveze s CK KPJ, povezan je bil tudi z mariborsko partijsko organizacijo. Načrt upornih oficirjev je predvideval v prvi fazi polastitev vseh vojašnic v mestu. Ko bi se upor že moral začeti, pa je bil prestavljen, ker so kasneje priprave zunaj Maribora. Le deset dni kasneje so bili uporniki odkriti. Večino oficirjev je vojaška oblast aretirala, nekaj pa jih je ušlo, a so jih oblasti zajele ali ubile »na begu«. Preiskava je potekala po vojaško hitro in že dva meseca po odkritju zarote so bile izrečene kazni pred vojaškim sodiščem za oficirje v Beogradu (ena smrtna kazen, več dolgoletnih zapornih kazni). S službeno premestitvijo in upokojitvami so bili kaznovani tudi poveljniki garnizije. O vsem tem sta podrobno referirala France Filipič in mag. Smajo Čekić s sarajevske fakultete političnih znanosti, s koreferatom,

v katerem je zastopal nekatere presmele trditve, je sodeloval tudi V. Stan-ković, predvideni koreferat V. Timotijevića pa je odpadel.

Leta 1937 je prišel v Maribor »4. đački bataljon«, oddelek šole za rezervne pehotne oficirje iz Bileče, ki je usposabljal rekrute z vsaj srednjo izobrazbo za rezervne oficirje. Ta je ostal v Mariboru vse do aprilske vojne. To je bil zunanji okvir za tretji tematski sklop posvetovanja, ki je obravnaval zlasti zadnje leto pred kapitulacijo jugoslovanske vojske. V primerjavi s stanjem pred osmimi leti je bila situacija med vojaštvom in partijo že zelo drugačna. Skrb za obrambo države in njeno ohranitev je med partijskim vodstvom že zamenjala nekdanjo tezo o razbitju versajske tvorbe in tudi med aktivnim vojaštvom je imela KPJ vsaj nekaj vpliva. Toliko več med mladino, povečini mladim intelektualci, ki naj bi postali rezervni oficirji. V zadnji predvojni generaciji kadetov v Mariboru je bilo večje število članov KPJ, skojevcev in simpatizerjev, toliko, da so lahko organizirali četne celice in bataljonski komite. Seveda niso mogli delovati vidno, pač pa so svoj vpliv in nazore širili prek dobro izpeljanega kulturnega in izobraževalnega programa in s prizadevanjem za izboljšanje položaja kadetov znotraj vojaške hierarhije. Iz ilegale so dejanjsko stopili ob politični prelomnici, ki jo je pomenil podpis pakta z nacistično Nemčijo, saj so vodili demonstracije znotraj kasarne, aktivni pa so bili tudi v mestu, kjer so že kmalu po svojem prihodu vzpostavili trdne zveze s partijsko organizacijo, kar jim je omogočilo dobiti varne prostore za sestajanje zunaj kasarne. Tik pred začetkom aprilske vojne se je moral kadetski bataljon umakniti v notranjost. Okoli Travnika in Mrkonjić grada so se borili vse do 20. aprila, ko so izvedeli za kapitulacijo. Enoča se je nato razšla, za mnoge od gojencev pa se je prava vojna šele začela nekaj mesecev kasneje, ko je marsikdo stopil v vrste partizanske vojske in tudi dosegel v njej visoke čine. To je bila v kratkem vsebina tretjega sklopa, kakor sta ga prikazala referenta podpolkovnik Mihajlo Milošević in France Filipič (govoril je predvsem o delu KPJ med vojaštvom in o mariborski partijski organizaciji). Tu se je posvetovanje nekoliko razlikovalo, saj so organizatorji povabili nekaj še živčih pripadnikov tega bataljona in jih posebej animirali za njihove spominske prispevke. Res je bila razprava bogata, ni pa se vedno dotikala le obravnavanega problema, tako da bo mogoče celovit vtis dobiti šele iz nameravane pisne objave gradiva.

Če bi iskali vodilno misel, ki je izšla iz predstavljenega in povedanega, bi jo morda mogli najti v temle: vojska je vedno, ne glede na njeno večjo ali manjšo zaprtost v kasarne, del družbene strukture in tesno povezana z gibanjem družbe v celoti, kar pa ne izključuje posebnih pojavnih oblik, v katerih se družbeni procesi v oboroženi sili izražajo. Vsakršno podcenjevanje ali zanikanje potrebe proučevanja teh razmerij vodi v nevarnost popačenja celovitega dojemanja preteklosti, s tem pa k ustvarjanju mitov, ki niso toliko nevarni le zgodovinarjem, saj je nanje širša javnost še manj imuna. No, res pa je, da ti danes delujočih družbenih sil kaj preveč ne motijo, če le ustrezajo njihovim potrebam. V to večine bralcev te revije ni potrebno prepričevati, če le spremljajo še kaj več kot le strogo strokovno literaturo.

Damijan Guštin

DELO, ČLOVEK, STROJ — POT V INDUSTRIJSKO DRUŽBO

Zgornjeavstrijska deželna razstava, Steyr, 3. 4.—2. 11. 1987

Za to pomembno prireditev so avtorji razstave s premislekom izbrali mesto Steyr, ki je po svoji bogati obrtni in industrijski tradiciji z znamenitim Wehrgrabnom najbolj ustrezal njeni temi.

Postavili so jo v dve hali opuščene in v ta namen po vseh spomeniško-varstvenih načelih obnovljene tovarne sekir. Obe hali so povezali s strešno konstrukcijo iz jekla in stekla, ki je služila dvojnemu namenu: po eni strani je dajala prostoru dovolj dnevne svetlobe, po drugi strani pa je obiskovalcu omogočila pogled na stare fasade obeh tovarniških hal. Tako nas že sam objekt, v katerem je bila prireditev, opozarja na vodilno temo.

Razstava je bila zasnovana tako, da je v središče pozornosti postavila delavce in zgodovinski razvoj njihovega družbenega položaja, načina življenja in dela, s tem v zvezi pa tudi politične dogodke, kolikor se v ta razvoj smiselno vključujejo in ga zaznamujejo. Najpomembnejši element, pravzaprav prizma, skozi katero gledamo vse ostalo, pa je napredek oziroma razvoj tehnologije.

Zato je bil zgodovinski prikaz razdeljen na štiri zaključene enote, ki se med seboj smiselno navezujejo druga na drugo, vse skupaj pa tvorijo celovito podobo. Enote si sledijo takole:

- vodno kolo predstavlja predindustrijsko družbo do industrijske revolucije,
- parni stroj ilustrira obdobje klasične industrijske proizvodnje,
- elektrarna pomeni elektrifikacijo in racionalizacijo industrijske proizvodnje v začetku 20. stoletja,
- današnji čas, pa tudi prihodnost, zaznamuje računalnik.

Posebno privlačno na tej razstavi je bila sama vodilna nit: vsaka enota je prikazovala položaj človeka — delavca v svojem času, kot ga je zaznamoval način proizvodnje in njegov vpliv na delovne razmere in vsakdanje življenje delavcev, s tem v zvezi pa prek izkoriščanja na nastanek in razvoj delavskega gibanja. Tako niso bili zanemarjeni tudi sociološki in etnološki vidiki sprememb stanovanjskih razmer in življenjskega standarda nasploh.

Ob teh splošnejših ugotovitvah se velja ozreti na samo postavitev razstave. Do razstavnega poslopja vodi pešpot ob reki Steyr, ki ponuja pogled na ostale, opuščene obrate, ki so danes tehniški spomeniki. Ogled se pravzaprav prične že z nakupom vstopnice, saj je blagajna postavljena v rekonstruirano delavsko garderobo. Prav monumentalni vhod, kjer so med obema tovarniškima halama v naravnih velikosti postavljeni trije delujoči stroji, ki predstavljajo glavne vire energije od konca 18. stoletja do uvedbe atomske energije in obenem pomenijo tri simbole posameznih dob v razvoju industrijske proizvodnje. To so vodno kolo, parni stroj in elektromotor. S tem je določen tudi časovni okvir razstave. V prostorih nekdanje tovarne so nato prikazane bistvene točke dela in življenja delavskega razreda, na katere je vplival razvoj tehnologije in s tem proizvodjalnih sredstev.

Predindustrijsko družbo predstavljajo čevljarska delavnica, kovačija, fužine in manifakture. Obe delavnici (kovaška in čevljarska) sta postavljeni v prvot-

nem stanju, z vso opremo, kot sta bili nekoč na terenu, fužine in manufakture pa z maketami in fotopovečavami.

Pot v industrijsko dobo vodi mimo parnega stroja in elektromotorja prek delavskega stanovanja z vso opremo (od pohištva do kuhinjske posode in jedilnega pribora) iz začetka našega stoletja v ogromno in popolnoma rekonstruirano tekstilno tovarno, z delujočimi stroji, litoželeznimi podporniki, napisi, ki opozarjajo na previdnost zaradi morebitnih poškodb pri delu, policami z orodjem, prikazom poklicnih bolezni in podobnim. Kot kontrast siromaštvu delavskega razreda pa je bil na nasprotni strani postavljen interier podjetnikove vile (fotopovečava). Od tod vstopimo v delavčevo stanovanje iz 30. let našega stoletja, sredi katerega stoji »človek-stroj«, ki ponazarja odvisnost delavca od stroja in njegovo popolno podrejenost, ob delovanju tekstilnih strojev se hkrati premika in jih »poganja«.

Vpeljava električne energije v industrijo je narekovala tudi racionalizacijo proizvodnje s pojavom tekočega traku. S tem v zvezi se je seveda začela povečevati brezposelnost. Velika maketa tekočega traku ponazarja proizvodnjo avtomobilov v tovarni Steyr v 30. letih. Namesto delavcev so ob tekočem traku celice. V eni od njih obiskovalec lahko sliši glasbo Glenna Millerja, v drugi razlago delavca o tem, kako je potekalo delo v tovarni in podobno. Mimo rekonstruirane pisarne nadzornika proizvodnje na tekočem traku se razstava prevesi v čas druge svetovne vojne in s tem tudi v čas vojne industrije, v kateri je imela pomembno vlogo tudi tovarna orožja v Steyrju. Obiskovalca pretrese pogled na spodnji del trupa letala-bombnika z odprtima loputama, izmed katerih molijo bombe, ki so razvrščene tudi po tleh. Občutje grozljivosti še povečujeta hladna svetlomodra svetloba in radijski sprejemnik, ki menjaje se predvaja Hitlerjeve govore in popevko Lili Marlen.

S koncem vojne se bliža tudi čas računalništva, atomske energije, potrošniške družbe, s tem pa konec delavskega razreda v klasičnem smislu. V ta čas nas vodijo tekoče stopnice, ki že same na sebi simbolizirajo vse tri omenjene elemente. Sterilna dvorana, kjer so računalniki, roboti, delovni mesti tajnice in direktorja, opozarja na sedanost in prihodnost, na problem potrošniške družbe, ekologijo, nevarnost, ki jih prinaša uporaba atomske energije in s tem v zvezi na odtujevanje človeka.

Razstava je sama na sebi tako povedna, da obiskovalec ni obremenjen z branjem krajših ali daljših legend, če pa si želi dodatnih informacij, so mu na voljo v obliki videoprojekcij (v čevljarski delavnici si na primer lahko ogleda star obrtniški način izdelovanja obutve) in računalniških programov — s pritiskom gumba dobi obiskovalec ob posameznih temah širše informacije.

Razstava Delo, človek, stroj se z zadnjo dvorano ne zaključí, ampak se nadaljuje z ogledom še danes ohranjene delavske pivnice iz tridesetih let našega stoletja, od tam pa nas vodi pot mimo vseh ohranjenih industrijskih obratov v mesto.

Kot vsako večjo avstrijsko razstavo tudi to spremlja bogata spremna publikacija v dveh delih. V njej avtorji razlagajo priprave na razstavo, in sicer kako je potekalo zbiranje gradiva, koncept, principe oblikovanja in temeljne poteze ohranjanja tehniške dediščine. Ostali prispevki, kot so na primer Delo otrok, Red, pridnost, disciplina, Delavsko konzumno društvo, Prihodnost dela in ostali

pa so bogate in koncizne interdisciplinarne študije vsakdanjega življenja delavcev in njihovega družbenega položaja ter vseh ostalih, z njima povezanih problemov. Nudijo nam tako res izčrpno sliko razvoja industrije skozi optiko napredka tehnike in od njega odvisnih socialnih sprememb od konca 18. stoletja do danes. Za konec pa nam avtorji zastavijo temeljno vprašanje sedanjega sveta: vprašanje o možnosti preseganja odtujitve človeka nasploh in človeka — delavca posebej.

To zanimivo področje je pri nas žal še skoraj povsem neobdelano. Muzeji se posameznim obdobjem iz razvoja industrijske proizvodnje niso posvečali, šele v zadnjih letih je naraslo zanimanje za zbiranje novjših industrijskih izdelkov. Takšni prireditvi, ki sta posegli v omenjeno področje, sta bili razstavi Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke in Železarna na Dvoru pri Žužemberku — obe v Dolenjskem muzeju.

Še bolj tragično pa je propadanje tehniških objektov (celo spomenikov) na terenu. Ena od možnih rešitev bi bila tudi interdisciplinarna razstava, ki bi na novo ovrednotila slovensko tehniško dediščino, industrijske izdelke, predvsem pa bi se posvetila življenju delavca.

Matija Žargi

Ocene in poročila

Anton Fister, *Zbrani spisi*. Prva knjiga. Ljubljana 1987, 217 str.

Anton Fuster, oz. Fister, kot se je po mojem docela neupravičeno začelo pri nas pisati njegovo ime v letu 1979, je nedvomno ena najbolj zanimivih slovenskih figur v revoluciji 1848, čeprav je deloval izključno na Dunaju in nekaj časa tudi v parlamentu v Kromerizu. O njem je 1970 Marijan Britovšek napisal obširno monografijo Anton Fuster in revolucija 1848, sami Fustrovi objavljeni in neobjavljeni spisi pa doslej v slovenščini niso izšli. Zato je toliko bolj pozdraviti zamisel o izdaji večine Füstrovih spisov tudi v slovenščini. Pričujoča knjiga je prvi zvezek izbranega dela, ki naj bi izšlo vsaj v štirih zvezkih. Prvo knjigo sta pripravila Arhiv SR Slovenije in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, založnica pa je Državna založba Slovenije.

Prvi zvezek izbranih spisov obsega na vsak način najpomembnejše Füstrovo objavljeno delo, ki je izšlo v Frankfurtu na Maini 1850. leta pod naslovom *Memoiren vom März 1848 bis Juli 1849*. To delo je danes tudi v večjih evropskih bibliotekah rariteta, pri nas pa je nima nobena knjižnica in je zato ta prevod še toliko bolj pomemben. Izdajatelji načrtujejo za drugi zvezek izdajo Füstrovih pedagoških spisov, za tretji spisov o religiji, za četrti pa *Drei Jahre in Österreich nach 28 Jahren Abwesenheit in Amerika*, medtem, ko vsaj iz predgovora ni razbrati, da bi bila načrtovana tudi izdaja spominov *28 Jahren in der Verbannung*, kar pa je nemara le škoda. Füstrove spomine na revolucijo 1848/49 je skrbno in tekoče prevedel Dušan Ludvik, krajšo uvodno študijo pa je napisal Marijan Britovšek, ki se je doslej s Füstrom med Slovenci najbolj ukvarjal. V tem krajšem uvodu je predstavil Füstrovo življenjsko pot. Že v svoji monografiji se je Britovšek manj zadržal pri odnosu Füstra do Slovencev in do problematike revolucije 1848 pri Slovencih sploh, ki je gotovo večplastna in doslej v celoti in po Apihu še ne docela na novo premišljena. V tem novem razmisleku bo tudi treba umestiti Füstrov negativni odnos do Slovencev v letu 1848/49 in njegovo pot v izrazito demokratično revolucionarno gibanje, ki pa je za Slovence videlo mesto tam, kjer sta ga videla tudi Marx in Engels, torej samo na konservativni strani, kar pa najbrž niti za tiste čase ni docela upravičeno, da ne govorimo o naslednjih desetletjih. Zanimivo je tudi, da je Fuster sodeloval v londonskem društvu prebeglih nemških revolucionarjev, kjer je bil član tudi Marx, s katerim pa se najbrž nista nikoli osebno srečala, tudi ne na Dunaju, kot je prišel Marx obiskat dunajske delavce, Fuster pa je bil tedaj tudi tam. Po vrnitvi v domovino se je Fuster nastanil najprej v Gradcu in nato na Dunaju, kjer je tudi umrl in zanimivo je, kdo vse si ga je

ob smrti 1881 po svoje lastil, kar nazorno kaže pri nas premalo upoštevana brošura Eduarda Leischinga, nastala ob odkritju spomenika Füstreu. Vsekakor ostaja Fuster svetla podoba naših razumnikov v revoluciji 1848 in le zadovoljni smo lahko njegovih spominov, z željo seveda, da ne bi ostalo samo pri prvem zvezku. Omenil bi še, da se je v slikovno gradivo prikradla drobna napaka in da druga slika v prvi slikovni prilogi po strani 28 ne kaže kataloga dijakov, pač pa je posnetek iz rojstne knjige za leto 1808, ko je bil Fuster rojen. Fuster je bil edini Slovenec, ki je v revoluciji 1848/49 igral pomembno vlogo, sodeloval pri mnogih odločilnih trenutkih v revoluciji in napisal na te dogodke svoje spomine in to neposredno, ko je bil njegov spomin še zelo svež. Zato so njegovi spomini tudi enkratno in prvovrstno spominsko delo Slovenca na ta čas in v tem smislu jih je potrebno tudi vzeti v roko in poudariti, da je knjižna izdaja tega dela nadvse hvalevredna tako v kulturnozgodovinskem kot tudi v historiografskem pogledu.

Franc Rozman

Georges Haupt, Janos Jemnitz, Leo van Rossum (Hrg): *Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korrespondenz 1883—1938*, Internationales Institut für Sozialgeschichte Amsterdam, Campus Verlag, Frankfurt/M — New York 1986, 649 str.

Proti koncu leta 1986 je Internationales Institut für Sozialgeschichte v Amsterdamu skupaj z založbo Campus v svoji že utečeni seriji Quellen und Studien zur Sozialgeschichte kot peti zvezek izdal Kautskyjevo korespondenco s socialnimi demokrati jugovzhodne Evrope. Odlično redigirano in z bogatimi opombami pripravljeno knjigo so izdali Georges Haupt, Janos Jemnitz in Leo van Rossum. Zahtevno delo je trajalo precej let in prvoimenovani je že skoraj deset let pokojni, kar je za zgodovinopisje delavskega gibanja izjemna škoda.

Kautskyjeva zapuščina, ki je v amsterdamskem inštitutu, je zelo dragocena in zato je objavljena korespondenca z balkanskimi socialisti, kjer gre za države, v katerih je zaradi velikih političnih preokretov in dveh svetovnih vojn prišlo do izgube velike količine primarnih zgodovinskih virov, še toliko pomembnejša.

Gre za 372 objavljenih pisem, in sicer bolgarskim socialistom 78, 92 južnoslovanskim (slovenskim, srbskim, hrvatskim in bosanskim), 60 romunskim in 142 madžarskim. Večina pisem je v nemščini, 2 (iz Madžarske) sta v angleščini in 38 je pisem v francoščini (16 v Bolgarijo, 19 v Romunijo, 2 na Madžarsko in 3 v Jugoslavijo). Na začetku knjige je hommage Georgesu Hauptu, ki je dal tudi idejo za nastanek te publikacije in ki je dokumentiral korespondenco Kautskyja z Bolgari in Romuni, razen 14 pisem, ki so se našla šele po Hauptovi smrti in je to storil van Rossum. Madžarski zgodovinar Janos Jemnitz je za tisk pripravil pisma z Madžari, van Rossum, sodelavec amsterdamskega inštituta, pa z narodi Jugoslavije (tj. s Slovenci, Hrvati, Srbi in Bosno in Hercegovino). V knjigi sicer manjkajo Albanija, Grčija in evropski del Turčije, vendar iz teh dežel v Kautskyjevi zapuščini ni nobenega pisma. Kar 305 ob-

javljenih pisem izvira iz Kautskyjeve zapuščine in so to pisma Kautskyja, 43 odgovorov je bilo mogoče najti v različnih arhivih jugovzhodne Evrope, 21 odgovorov Kautskyja pa je izšlo v različnih socialističnih listih teh držav. Omeniti je tudi, da osebne korespondence v knjigi ni, če se je le dala ločiti od politične. To je bilo po navedbal izdajateljev najtežje pri Ž. Topaloviću, ki je imel s Kautskyjem zelo prijateljske odnose. Glede na veliko popularnost, ki jo je Kautsky užival v deželah jugovzhodne Evrope, ni čudno, da noben drug voditelj druge internacionale ni imel tako živahnih pismenih stikov s tem področjem kot prav on. Tako je ohranjenih le 32 pisem Plehanova ali z njim in 27 enot šteje korespondenca z Bernsteinom in balkanskimi socialisti.

Korespondenca zajema kar 55 let, čas od 1883—1938 in če vzamemo za ločnico konec prve svetovne vojne je v prvem obdobju z Bolgarijo 57 pisem in 21 v drugem, pri Jugoslaviji je razmerje 49 : 43, pri Romuniji 39 : 21 in pri Madžarski 99 : 43. Vsa pisma so objavljena tako kot so v originalih z vsemi slovničnimi in stilističnimi napakami in slabostmi, lektorji so posegli le tam, kjer bi lahko prišlo do nesporazumov. Datiranje pa je poenoteno in naslovi so konsekvantno navedeni na koncu pisem. Datiranje je po gregorijanskem, kjer pa je po julijanskem koledarju, je označeno. Pri opombah so se izdajatelji koncentrirali na osebo Kautskyja in na dogajanje v jugovzhodni Evropi, pri čemer so posebno pozornost posvetili biografskim podatkom o korespondentih, da bi na ta način postavili temelje za biografski leksikon socializma jugovzhodne Evrope, ki je zelo potreben in je torej ta njihova namera vredna vse pohvale. Pisma so objavljena v kronološkem zaporedju, in sicer po abecednem redu držav. Pred vsako skupino pisem je zelo komprimirana kronologija zgodovine socialističnega gibanja za vsako državo, ki sega od začetkov do usode teh gibanj po letu 1945. Nato je še bibliografija Kautskyjevih del, ki so izšla v Romuniji, Bolgariji, Jugoslaviji in Madžarski in pa seznam člankov, ki jih je Kautskyjeva revija *Neue Zeit* objavila o jugovzhodni Evropi. Bibliografija je obsežna, vendar čisto popolna le ni, daje pa dober vtis o razširjenosti in pomenu Kautskyjevih spisov. Bibliografija v Bolgariji objavljenih del Kautskyja obsega 190 enot in sega od 1892 do 1949, v Jugoslaviji je bilo od 1888 do 1979 objavljenih 161 del, v Romuniji od 1888 do 1947 vsega 69 in na Madžarskem od 1887 do 1984 pa 124 del. V reviji *Neue Zeit* pa je bilo od 1893 do 1921/22 objavljenih 232 enot, člankov, omenim naj, da sta k temu seznamu vključeni tudi Albanija in Grčija. V dodatku so objavljeni 4 Kautskyjevi članki o jugovzhodni Evropi, ki so zdaj prvič izšli v nemščini ter ponatis Kautskyjeve razprave *Die nationalen Aufgaben der Sozialisten unter den Balkanslawen*, ki je prvič izšla decembra 1908 v dunajskem *Der Kampf*. Na začetku je obsežna in temeljita uvodna študija, napisal jo je Leo van Rossum, ki obsega 45 tiskanih strani in predstavlja v strnjeni obliki pravzaprav kar zgodovino socialno demokratskega gibanja v teh državah jugovzhodne Evrope, ki nastopajo v knjigi. Napisana je na podlagi obsežne literature v različnih jezikih, deloma tudi težko dostopne, ter je v bistvu usklajena sinteza različnih tez in rezultatov vse te literature. Študija je razdeljena na pet poglavij: Nastanek socialne demokracije v jugovzhodni Evropi 1890 do 1941, Kautskyjeva vloga pri razširjanju marksizma v jugovzhodni Evropi, programi socialnodemokratskih strank v jugovzhodni

Evropi do 1914, agrarno vprašanje in razmerje med stranko in sindikatom. Iz študije se vidi, da je historiografija v različnih deželah jugovzhodne Evrope doslej zelo različno proučevala zgodovino socialističnega gibanja, močno so na te raziskave vplivala politična dogajanja, zelo je čutiti tudi spor med marksizmom v leninistični varianti in socialno demokracijo, tako da je nekoliko vprašanj še zelo odprtih. Vsekakor pa imamo van Rossumovo študijo lahko za trenutno najboljši kratek pregled te problematike, na solidni znanstveni ravni in daleč od političnih klišejev.

Redaktorji so se v dolgoletnem delu na tej knjigi opirali tudi na različne institucije in posameznike v obravnavanih državah, tako na partijski inštitut v Budimpešti, Bukarešti in Srbiji, nacionalno biblioteko v Zagrebu in arhiv Srbije v Beogradu, pri opombah in bibliografiji pa so pomagali tudi različni vidni strokovnjaki iz Bolgarije (Ž. Kaneva, J. Jotov, B. Grigorov), Romunije (A. Deak, N. Copoiu), Jugoslavije (M. Despot, J. Karabegović, V. Oštrić, F. Milenković, Ž. Protić in F. Rozman), kot tudi C. Weil iz Pariza, M. Bogdanović in G. Langkau iz Amsterdama.

Poudariti je tudi treba, da je knjiga zgledno tiskana, z zelo malo tiskarskimi napakami, kar je ob znatnem številu imen in naslovov v manj znanih jezikih zahtevalo velik napor. Na vsak način zelo pomembna in važna izdaja virov.

Izdaja korespondence je pomembna tudi za jugoslovansko historiografijo, saj je v njej objavljen dovršen del pisem jugoslovanskih socialnih demokratov in večina pisem je objavljena prvič. Prednjačijo srbski socialni demokrati, med katerimi je največ pisem med Kautskyjem in Dimitrijem Tucovićem (15), ki so bila doslej v prevodu že objavljena (npr. v Dimitrije Tucović — Prepiska, Titovo Užice, 1974), zastopani pa so še Vasa Stajić, Živojin Balugdžić, Milorad Popović, Milan Andjelković, Dobrivoje Miladinović, Zdravko Todorović, Milan Stojanović in Kosta Luković, v času po prvi svetovni vojni (čeprav tudi že prej) pa je bil glavni Kautskyjev korespondent Živko Topalović skupaj z ženo Milico (25 pisem). S hrvaškega področja sta najbolj zastopana Mirko Kus-Nikolajev in Josip Jaklin, ki je bil sicer rojen v Slovenski Bistrici, deloval pa je večinoma na Hrvatskem (oba s po desetimi pismi), potem pa še Vitomir Korač, Juraj Demetrović in Luka Vojnović. Med Slovenci sta si s Kautskyjem dopisovala samo dva (nič drugega vsaj ohranjenega ni), in sicer v času med vojnama Anton Kristan in že prej Albin Prepeluh-Abditus. Tako je zdaj prvič objavljeno znamenito Prepeluhovo pismo Kautskyju iz leta 1903, v katerem ga sprašuje, če je Kautsky svojo knjigo o agrarnem vprašanju napisal specialno za Nemčijo ali pa tudi za Avstrijo in kako naj se socialna demokracija na Slovenskem ravna, ker je industrijskega delavstva tako malo, če naj se torej povezuje z malimi kmeti ali ne. Kautskyjev odgovor v originalu ni ohranjen, zato so ga izdajatelji ponovno prevedli v nemščino, in sicer po objavi v Zgodovinskem arhivu KPJ, tom 5. Tudi seznam prevodov Kautskyjevih del v jezike naših narodov je doslej najbolj temeljit, čeprav docela kompleten še ni. Opozoriti pa je tudi na biografije v pismih omenjenih socialnodemokratskih oseb, kjer so se izdajatelji zelo potrudili, saj so ti podatki včasih pri nas težko dostopni. Za zgodovinarje bodo za nadaljnja raziskovanja objavljena pisma zelo pomembna, ker v marsičem odpirajo nove poglede na zgodovino socialističnega

gibanja naših narodov in na odnose z gibanji sosednjih narodov in držav (zlasti z Bolgari). Za našo zgodovino je ta izdaja na vsak način pomembno hevristično in zaradi uvoda tudi historiografsko delo.

Franc Rozman

Lojze Požun, *Trbovlje v NOB 1941—1942*. Občinski odbor ZZB NOV Trbovlje 1986, 604 strani.

Kot izvemo že v uvodu, je želela s tem delom Zveza Združenj borcev NOV Trbovlje prikazati slovenski javnosti, kakšen je delež revirjev v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji. Avtor Lojze Požun se je opiral na spominske izjave borcev ter sodelavcev NOB in ohranjeno dokumentacijo; kot udeleženec NOB in terenski aktivist pa je tudi dober poznavalec domačih razmer. Uvodno poglavje Trbovlje do leta 1941 ter zaključni prispevek o smrti narodnega heroja Frica Keršiča-Gala sta napisala Ado Naglav in Karel Forte, člana uredniškega odbora. Knjiga je sestavljena iz dveh delov: v prvem avtor opisuje razvoj NOB leta 1941 (33 poglavij), v drugem pa leto 1942 (23 poglavij).

Na začetku se seznanimo z industrijskim razvojem Trbovelj in okolice, ko so po letu 1804 začeli izkoriščati prva premogovna ležišča. Že v času Trboveljske premogokopne družbe so se kmalu začela kazati vsa nasprotja kapitalistične družbe in razvilo se je močno delavsko gibanje, ki se je po prvi svetovni vojni pod vodstvom komunistične partije še utrdilo. V naslednjih poglavjih avtor opiše nemško zasedbo Trbovelj, Hrastnika ter Zagorja; kako si je okupator zaradi vojnogospodarskega pomena rudnika hotel pridobiti delavstvo z obljubami o socialni pravičnosti in novem redu. Da bi rudnik lahko nemoteno obratoval, so začeli Nemci z veliko propagandno akcijo in izboljševanjem življenjskih pogojev rudarjev, vendar so začasno pridobili le manjši del, ne pa večine prebivalstva. Revirski komunisti so aktivno delovali dalje, vzdrževali tesne zveze z vodstvom KPS in ob podpori zavednega prebivalstva pripravljali oboroženo vstajo. Sledijo poglavja o delovanju rudnika v prvih mesecih okupacije, o predvojnem delovanju komunistov, ustanovitvi Osvobodilne fronte in njenem delovanju ter o nastanku Trboveljske partizanske čete. Avtor je obdelal tudi nemške vire in obširno opisal nemško civilno upravo, delovanje Štajerske domovinske zveze, izseljevanje prebivalstva in ponemčevalne načrte ter stopnjevanje okupatorjevega terorja kot odgovor na oboroženo vstajo. Sledimo združitvi revirskih borcev v Revirsko četo, njenim prvim akcijam, razbitju ter združitvi nove revirske čete v Štajerski bataljon. V hudi zimi 1941/42 je sovražniku uspelo omejiti partizanske akcije, toda spomladi 1942 je partizansko gibanje ponovno oživel. Po načrtih Glavnega poveljstva NOV in POS naj bi vse slovenske partizanske enote, preurejene v odrede in grupe odredov, sodelovale v splošni ljudski vstaji in osvoboditvi slovenskega ozemlja. Uspele so le v Ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem in Štajerskem pa zaradi velikega nemškega pritiska to ni bilo mogoče. Na hud odpor je naletela tudi II. grupa odredov, ki se je oslabljenega uspela prebiti na Štajersko šele avgusta 1942. Ravno tako so bile oslabljene tudi KPS, SKOJ in OF na Štajerskem zaradi

številnih vdorov v njihove organizacije, vendar se je kljub težkim razmeram dotok novincev nadaljeval in Štajerski bataljon je okrepljen izvedel tudi v tem letu več uspešnih akcij.

S tem delom smo dobili obsežen prikaz NOB v revirjih in okolici, ki se je razvijala v specifičnih okoliščinah. Knjigo lepo dopolnjujejo dokumentarne fotografije ter objavljeni partizanski in nemški dokumenti. »Ob izidu knjige se zavedamo, da to še ni prava zgodovina. V njej objavljeni prispevki bodo le podlaga zanj,« poudarjajo člani uredniškega odbora in s tem želijo »vzbuditi bralce, da dopolnijo vsebino te knjige in pripomorejo k izdaji naslednje, ki bo obravnavala dogajanje v letih 1943—1945.«

Pavla Mrdjenović

Slovensko pesništvo upora 1941—1945 (Izbral in uredil Boris Paternu; sodelovali: Marija Stanonik in Irena Novak-Popov). Ljubljana, Mladinska knjiga, Partizanska knjiga 1987. Knjiga 1: Partizanske. 1987. 566 str.

To je prva knjiga antologije slovenskega pesništva med NOB. Gre za večji projekt ljubljanske filozofske fakultete: sistematično terensko in arhivsko zbiranje, popisovanje, arhiviranje in študij slovenskega pesništva upora iz vojnih let 1941—1945. Pri tem projektu je delalo 53 študentov, veliko članov Slavističnega društva in drugi sodelavci, ustanove doma in v zamejstvu (sodeloval je tudi Arhiv IZDG). Tako je bilo zbranih prek 12 000 pesemskih besedil! Zastopani so manj znani ali čisto neznani avtorji, pa tudi literarno uveljavljeni pesniki. To je odgovor slovenskega človeka na njegovo nacionalno ogroženost in hkrati oblika odpora med drugo svetovno vojno, zato spada v širšem smislu v poezijo evropskih odporiških gibanj. Zaradi svoje specifičnosti pa je vsakor del narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Profesor Boris Paternu s sodelavci se je odločil za objavo izbranega gradiva v več knjigah: 1. in 2. knjiga partizansko pesništvo; 3. knjiga pesništvo upora v zaledju; 4. knjiga zaporniške, taboriščne in izgnanske pesmi ter pesmi v okupatorjevih delovnih in vojaških enotah.

Prva knjiga je izšla marca 1987 in vsebuje 478 pesmi. Na začetku je objavljen seznam vseh sodelujočih, od študentov do sodelavcev v kulturnih in znanstvenih ustanovah (str. 4). Uvodno besedo je prispeval Boris Paternu (str. 5—10). Uvod je izšel še v angleškem, ruskem in nemškem jeziku; škoda, da ni preveden tudi v italijanski jezik. Sledijo objave partizanskih pesmi neznanih piscev (str. 31—129), nato pesmi, kjer so znana samo imena oz. njihovi psevdonimi (str. 133—231) in končno pesmi s polnimi imeni avtorjev (str. 235—554): Pino Tomažič, Majda Šilc, Bogdan Osolnik, Vera Hreščak, France Štiglic, Fani Okič, Boris Grabnar, Vinko Hafner, Miro Kocjan, Stane Škrabar, Oleg Križanovski in mnogi drugi. Zaradi takšne razporeditve snovi je kazalo dobra orientacija (str. 555—566). Knjiga je izšla v nakladi 5000 izvodov.

Vsaka pesem ima komentar o morebiti znanem avtorju, kraju in času nastanka, objavi v tisku NOB, podatek, kje se to besedilo nahaja danes. Prav ti komentarji nam zgovorno kažejo, kako veliko delo je bilo opravljeno!

Zbrano gradivo ima večplastno sporočilo. Za zgodovinarje bi bili na primer posebej zanimivi naslednji pesniški zapisi kot svojevrsten zgodovinski vir: *pesem, vojaška pesem* (Čemu pesmi? V hribih na Gorenjskem, Lili Marlen, Daleč zdaj so domači kraji), *odnos do Sovjetske zveze* (Je Stalin poklical, Pozdravljeni, bratje), *partizanska borba* (Savinjska kronika, Venec žrtvovanim, Mobilizirali smo, Sorici za Veliko noč), *znane osebnosti* (Alešu Stanovniku, Naš Daki), *okupatorjev teror* (Dražgoše, Poslednja noč).

Kot ilustracije služijo posnetki rokopisov pesmi, ki so jih zapisale šolane in nešolane roke. Tu so še posnetki tekstov iz tiska NOB in pismo, ki je prispelo med prvimi na poziv k zbiranju gradiva 1976. leta. Naj omenim, da je tisk ljubljanske tiskarne ČGP Delo lep in pregleden.

Marjeta Čampa

France Kresal: *Zgodovina Predilnice Litija 1886—1986* Litija, 1986, 210 str. in 56 fotografij.

Sto let obstoja neke tovarne je kar častitljiva doba in le malokatera pri nas se lahko pohvali s tako dolgim obratovanjem. Predilnica Litija je med njimi in je v letu 1886 praznovala stoletnico obstoja. V počastitev tega jubileja so izdali tudi pričujočo knjigo. Avtor, dober poznavalec razvoja tekstilne industrije, je zbral vsa svoja dosedanja dognanja o razvoju litijske predilnice.

Začetek litijske Predilnice je avtor postavil v leto 1886, ko je bila podpisana pogodba med različnimi podjetniki o ustanovitvi komanditne družbe, ki so jo poimenovali »Baumwollspinnerei und Weberei Schwarz Zublin + Co, Littai«. Družabniki so prihajali iz Italije, Švice in Nemčije. Kapital, ki so ga združili, je vse do leta 1895 znašal 465 000 goldinarjev. Gradnje nove tovarne so se lotili še istega leta. Najprej so zgradili predilnico in tkalnico za 96 strojev, kljub temu da je bilo predvidenih 720. Kasneje pa so nadaljnjo gradnjo tkalnice nasploh opustili. Vsa gradbena dela je opravilo znano ljubljansko podjetje Tünnies.

Nova družba je v kratkem osvojila s svojimi proizvodi hrvaško, dalmatinsko in bosansko tržišče, ki je bilo še nezasičeno. Rezultati so pokazali, da je proizvodnjo mogoče tudi razširiti. Tako so v letu 1901, prav za oskrbovanje omenjenih tržišč, zgradili v Varaždinu novo tkalnico, ki je dopolnjevala matično predilnico, tako da je bil proizvodni proces zaključen v okviru družbe.

Pred prvo svetovno vojno so lastniki tovarno modernizirali s sodobnimi stroji. Po prvi svetovni vojni pa je tovarna prešla v okvir Mautnerjevega tekstilnega koncerna, in sicer njegovega češkega dela, v katerega je bila vključena do leta 1930, ko jo je prevzel avstrijski del koncerna. V medvojnem obdobju je bila Predilnica tesno povezana s tekstilno tovarno v Preboldu, s katero sta bili od leta 1923 združeni v družbi »Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d. d.«. V medvojnem obdobju je tovarna uspešno poslovala in tudi gospodarsko krizo v tridesetih letih je ravno tako uspešno prebrodila. Sicer pa je tekstilno industrijo kriza najmanj prizadela. V letih pred drugo svetovno vojno so se pojavile težave pri oskrbovanju s surovinami, tako da je proizvodnja drastično

padla. Zaradi pomanjkanja bombaža so leta 1940 prešli na predelavo lesne volne, uvožene iz Italije in Nemčije.

Vojno je tovarna dočakala nepoškodovana, tako da so Nemci takoj obnovili obratovanje in dosegli visoko produkcijo. Z okupacijo se lastništvo ni spremenilo, saj je bil že od leta 1938 dunajski Creditanstalt lastnik vseh delnic »Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner«. Edina sprememba je samo pri imenu, saj so družbo preimenovali oziroma ustanovili novo z imenom »Littai-Pragwalder Textilwerke A. G.«. Lastnik je imel novo družbo za identično s prejšnjo in obdržal delnice z imenom jugoslovanskega Mautnerja vse do jeseni 1943, ko so jih zamenjali z drugimi, ki so se glasile na ime nove družbe. Zaradi pomanjkanja surovin, nizke storilnosti, odhoda večjega števila delavcev v partizane ter sabotažnih akcij na tovarniških objektih je konec novembra 1944 Predilnica prenehala delovati.

Po vojni je nova oblast tovarno zaplenila. V letu 1946 se je litijska Predilnica ločila od tovarne v Preboldu in postala državno podjetje zveznega pomena. Že naslednje leto pa je prešla pod republiško pristojnost. Nato je podal avtor v kratkih črtah prilagajanje Predilnice novim družbenim potrebam ter rekonstrukcijo in modernizacijo tovarne. Svoje izvajanje je zaključil na začetku šestdesetih let. Za vsako posamezno obdobje razvoja je navedel številne podatke o višini produkcije, strojni opremljenosti in finančnem poslovanju tovarne. Poleg historiata Predilnice je avtor na kratko orisal tudi razvoj tekstilne industrije v Sloveniji.

Drug sklop vprašanj, ki jih obravnava, je položaj delavstva ter razvoj delavskega gibanja v litijski Predilnici. Teh vprašanj avtor ni obravnaval ločeno, temveč jih je vpletel v prikaz razvoja tovarne. Tako je obravnaval položaj delavstva pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma, sindikalna in mezdna gibanja, ki so dosegla višek leta 1935, ko so si litijski predilci, med prvimi, izborili razmeroma ugodno kolektivno pogodbo. Posebno pozornost je namenil analizi kolektivne pogodbe, meznim sistemom in mezdami, zlasti strukturi mezd v litijski Predilnici leta 1936.

Poleg avtorskega dela je imel France Kresal pri nastajanju te knjige tudi mentorsko vlogo. Kot smo videli zgoraj, je prikaz razvoja Predilnice zaključil na začetku šestdesetih let. Zadnjih petindvajset let pa je obdelalo 18 sodelavcev tovarne, ki so zbirali gradivo in obdelovali posamezne teme po avtorjevih navodilih. Ti sodelavci so obdelali razvoj družbenopolitičnega življenja, položaj delavcev, razvoj proizvodnje in tehnično opremljenost tovarne od leta 1960 pa do leta 1985.

Knjiga je bogato opremljena z barvnimi in črnobelimi fotografijami, ki prikazujejo proizvodni proces in posamezne obrate v Predilnici. V prilogah so objavljene biografije vseh povojnih direktorjev, seznam delavcev, ki so bili na tak ali drugačen način odlikovani za svoj prispevek k uspehu tovarne ter trije slavnostni govori ob obletnicah Predilnice. Objavljen je govor Mitje Ribičiča iz leta 1971 ob 85-letnici, Iva Klemenčiča, republiškega sekretarja za industrijo, iz leta 1976 ob 90-letnici in Andreja Verbiča, predsednika Gospodarske zbornice Slovenije, iz leta 1981 ob 95-letnici Predilnice. V knjigi so povzetki v angleškem, nemškem in italijanskem jeziku.

Žarko Lazarevič

KRUH IN POLITIKA — *Poglavja iz etnologije Vitanja*. Uredila Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek. Znanstveni inštitut Filozofske Fakultete in Partizanska knjiga, Ljubljana, 1987, 710 str. in 87 fotografij.

Med slovenskimi etnologi že nekaj let poteka dolgoročni projekt Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. V okviru tega projekta je potekalo tudi raziskovanje Vitanja. Terensko delo so izvajali leta 1975. Pri delu so poleg nosilcev raziskave sodelovali tudi študentje etnologije, tako da je nastala cela vrsta seminarskih in diplomskih nalog. Poleg tega pa še magistrska naloga (Zmago Šmitek) in disertacija (Dušan Krnel-Umek), ki sta tukaj prvič objavljene. Raziskavo so zaključili poleti leta 1979, skoraj deset let pozneje pa so izsledki izšli v obširni monografski obliki s 710 stranmi, ki sta jo družno izdala Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in ljubljanska Partizanska knjiga.

Avtorji so si za izhodišče raziskave postavili družbeno razlikovanje, ki temelji na ekonomski podlagi ter starostni, poklicni, izobrazbeni, narodnostni, politični in verski pripadnosti. Pri tem so se omejili na področje današnje krajevne skupnosti Vitanje, ki združuje predvojni Vitanje-trg in Vitanje-vas. Časovno pa so zajeli obdobje od sedemdesetih let 19. stoletja pa do današnjih dni, to je do leta 1975. Knjigo so razdelili na pet poglavij, ki pokrivajo življenje Vitanjčanov skoraj v celoti.

V prvem poglavju pišeta Branka Berce in Duša Krnel o razvoju naselja in prebivalstva v Vitanju. Poglavje sta razdelila na pet delov. Na začetku pišeta o naselju in posestni strukturi. Ugotavljata, da je za trg značilna ulična in strnjena gradnja, pri vaškem delu pa sta enakovredno zastopani tako strnjena kot tudi razpršena gradnja hiš. Število prebivalstva se je v Vitanju zmanjševalo vse od srede 19. stoletja pa do leta 1948. Vzroke iščeta v opustitvi glažutarstva in oglarstva ter prometne osamitve Vitanja, katerega so se ognile železniške in cestne povezave. Prebivalstvo je začelo ponovno naraščati šele po letu 1948. Na zmanjševanje števila prebivalcev kaže tudi upadajoče število družin v Vitanju. Medtem ko jih je bilo na začetku našega stoletja 277, pred drugo svetovno vojno 170, jih je bilo po drugi vojni samo še 107.

Zanimivi so tudi podatki o jezikovni sestavi kraja. Tako je ob popisu leta 1880 32 % Vitanjčanov navedlo nemščino kot svoj občevalni jezik. Njihovo število se je ob naslednjih popisih več kot podvojilo in leta 1900 doseglo skoraj 90 %. To je bil svojevrsten višek, kajti v kasnejših letih se prične hitro zmanjševati število tistih Vitanjčanov, ki so kot občevalni jezik navajali nemščino.

V drugem poglavju piše Zmago Šmitek o delitvi dela v gospodarstvu Vitanja in okolice ter o razvojnih stopnjah te delitve od zadnje četrtine 19. stoletja do današnjih dni. Pozornost posveča vplivu delitve dela na način življenja ter vpliv življenjskih razmer na delitev dela. Posebno je izpostavil splošne delovne in življenjske razmere posameznih skupin prebivalstva v Vitanju. Tako piše o kmetih, obrtnikih, gostačih, delavcih, trgovcih, posestnikih in uradnikih. Pri vsakem posebej piše o njihovih zaslužkih, stopnji ugleda v kraju ter oriše medsebojne odnose posameznih skupin prebivalstva. Avtor je razpravo razdelil tako, da je najprej podrobno obdelal delovni ali poklicni vidik družbenega razlikovanja, to je delitev dela med pripadniki zgoraj omenjenih

skupin Vitanjčanov. V drugem delu pa se je posvetil družbeno povezovalni vlogi dela, to je delitvi dela med družinami in širšimi poklicnimi ter lokalnimi skupinami prebivalstva.

Pomanjkljivost Šmitkovega pisanja je premajhna časovna opredelitev pojavov, ki jo izražajo formulacije tipa »na začetku stoletja« ali »pred drugo vojno« in podobno. Poleg tega so tudi vsebinske nejasnosti. Pa si oglejmo dva najznačilnejša primera. Prvega najdemo na strani 96, kjer v pasusu o godčevstvu, koledovanju ter vzroku za izumrtje le-tega zapiše: »...Pred drugo svetovno vojno so godci hodili tudi na koledovanja po kmetijah v okolici Vitanja, in sicer ob božiču in pustu. Nekateri godci so koledovali po cel teden. S seboj so imeli nosača z nahrbtnikom, ki je pobiral darila in klobase, sadje in denar. Po drugi svetovni vojni je ta navada začela izumirati, *ker ljudje, ki so zaposleni, odhajajo zgodaj v posteljo*« (podčrtal Ž. L.). Nedvomno se lahko strinjamo, da spremenjene življenjske navade vplivajo na izumrtje določenih šeg, da pa bi bil vzrok za izumrtje koledništva po drugi svetovni vojni samo v zgodnjem odhajanju k počitku, je le malo verjetno.

Drug primer najdemo na strani 113—114. Tu piše o kmetih-obrtnikih, ki so se branili plačevati obrtni davek, dokazujoč, da je njihova poglavitna dejavnost kmetijstvo. To pa zaradi tega, ker je bil obrtni davek višji od kmetijskega. V podkrepitev te trditve zapiše: »... V stari Jugoslaviji je na primer veliki kmet plačeval 300 dinarjev davka, suknar in barvar Hofbauer pa v istem obdobju 3000 dinarjev davka.« Pri tem se mi zastavlja nekaj vprašanj. Kaj je veliki kmet oziroma koliko posesti mora imeti, da je uvrščen v to kategorijo? Kakšen je njegov dohodek, kajti vemo, da se davek plačuje od višine dohodka. Kakšen je obseg Hofbauerjeve produkcije in kolikšen je njegov dohodek? Samo ob poznavanju teh dejstev in približno enakem dohodku obeh bi bila primerjava adekvatna in bi dokazovala zgornjo trditev.

V tretjem poglavju Skupnosti in družbeno razlikovanje piše Duša Krnel-Umek o vitanjskem društvenem življenju od sedemdesetih let 19. stoletja pa do začetka druge svetovne vojne. Poglavje je razdelila na dve obdobji, in sicer na obdobje do leta 1918 in do druge svetovne vojne. Oba dela sta napisana po istem načelu. Piše o razvoju občine, delu občinskega odbora, o občinskih, deželnozborskih, državnozborskih in skupščinskih volitvah v Vitanju, o družbenih organizacijah (gasilska društva, hranilnice in posojilnice, pevska in bralna društva, verska skupnost in bratovščine, o šoli, krajevnem šolskem svetu oziroma odboru). Vidimo, da je skozi omenjena društva zajela tako rekoč vse vitanjske oblike družbenopolitičnega življenja, kakor bi danes rekli temu. Posebna vrednost njenega pisanja je uporaba arhivskega gradiva, kar pri etnologih ni ravno pogost pojav. Druga odlika pa, da venomer kaže odnos med slovensko in nemško skupnostjo v Vitanju ter počasen, a vztrajen boj slovenske večine za prevlado na gospodarskem, političnem, kulturnem in šolskem področju, ki na tak način ni potekalo samo v Vitanju, temveč tudi v drugih štajerskih trgih in mestih. Prav nazorno je prikazala potek in rezultate politike »svoji k svojim«, katero sta izvajali obe narodni skupnosti v Vitanju. Ta politika pa se ni manifestirala samo na zunaj, temveč je posegala tudi na področje privatnega življenja Vitanjčanov. Jasno je prikazana tudi ideološka

cepitev slovenske skupnosti, ki v začetku nastopa enotno v skupnih društvih, s prihodom novega župnika pa se razcepi na dve znani struji.

V sklepnem delu izvajanja je dogajanje v Vitanju razdelila na šest razvojnih stopenj. V prvem obdobju (1850—1887) so imeli nemški tržani v svojih rokah vodstvo vitanjske občine. Približno v tem času so izoblikovali skupne gospodarske cilje in zavest o pripadnosti nemštvu. Slovensko prebivalstvo v tem času še ni bilo povezano in organizirano. Med njimi so pričeli politično in narodnostno zavedni kaplani delovati kot edini slovenski intelektualci v kraju.

V obdobju do konca stoletja so se narodnostna nasprotja že tako zaostрила, da so posegala v zasebno življenje posameznika. Obe skupnosti sta bili v tem času notranje trdno povezani, z lastnimi cilji, ki jih uresničujeta na različnih področjih družbenega življenja.

V času, ki preteče do prve svetovne vojne, Vitanje gospodarsko nazadujejo, ker se jih ognejo cestne in železniške prometnice. Nemška skupnost še vedno drži svoje družbene položaje, je pa že izgubila vpliv, njeno družbeno življenje pa je pričelo upadati. Slovenska skupnost pa se ideološko razcepi s prihodom novega župnika. Najjasneje se to izrazi na gospodarskem področju, ko se poleg liberalne Kmečke posojilnice ustanovi še klerikalna Kmečka hranilnica in posojilnica.

Četrto obdobje pokriva čas prve svetovne vojne z njenim močnim posegom v vsakdanje življenje Vitančanov. Veliko moških je bilo vpoklicanih v vojsko, polja so ostala neobdelana, primanjkovalo je hrane. Cerkev je prevzela povezovalno vlogo med obema skupnostma s skupnimi obredi, namenjenimi prošnjam za čimprejšnji mir. Poleti 1918 se je del Vitančanov pridružil deklaracijskemu gibanju.

Medvojno obdobje je avtorica razdelila na dve razvojni fazi, ki ju lahko združimo, saj je skupna značilnost slovenizacija kraja ter v začetnem obdobju odrinjenost nemške skupnosti na rob, ki pa je kljub temu obdržala svoj gospodarski položaj. Nekaj let po prvi vojni je ponovno zasedla nekaj odborniških mest v občinskem odboru in novoustanovljenih društvih.

Četrto poglavje je za razliko od prejšnjega, ki ga lahko označimo za zgodovinarsko, izrazito etnološko, saj obravnava klasično etnološko temo, ženitovanjske šege namreč. Avtorica Zora Pavlin je tematiko razdelila na tri časovna obdobja. Na medvojni čas, čas po drugi svetovni vojni in sodobnost. Najbolj obširno in temeljito je obdelala medvojno obdobje. Tu se je posvetila porokam pri kmetih, vaškem proletariatu oziroma gostačev in pri bogatih tržanih. Kot glavne značilnosti kmečkih porok izpostavi:

1. združevanje premoženja (gospodarski pomen);
2. prenos lastništva na mladoporočenca;
3. razkazovanje ugleda in družbenega položaja posameznika;
4. družabna funkcija poroke, ker je pritegnila k sodelovanju širšo družbeno skupnost.

Podobno kot pri kmetih je poroka pomenila združevanje premoženja tudi pri tržanih. Ni pa imela splošno družabnega pomena, kajti poročno slavlje je je bilo umirjenejše in krajše. Še najmanj so s poroko pridobili gostači, saj si

zakonca nista bistveno izboljšala položaja, največkrat sta si ga samo poslabšala s številnimi otroki.

Za povojni in današnji čas avtorica ugotavlja, da izginjajo tiste poročne šege, ki so zaradi spremenjenega načina življenja izgubile prvotni pomen, druge se spreminjajo, pojavljajo pa se tudi nove, ki so odsev tujih vplivov in novih potreb ljudi.

Avtorja petega, to je zadnjega, poglavja Mirko Ramovš in Julijan Strajnar prikazujeta etnološko-muzikološko podobo vasi Paka pri Vičanju. Njun prispevek je plod raziskave, ki sta jo izvajala v letih 1978—1980. Z njo sta skušala ugotoviti vlogo glasbe in plesa v življenju ljudi v raztreseni hribovski vasi. V okvir raziskave sta vključila splošno kulturno in družabno življenje, glasbeno obzorje prebivalcev, sodelovanje v pevskih zborih in ansamblih, vrednotenje glasbe, poslušanje radijskih in televizijskih oddaj, vlogo in značaj plesnih zabav, iskanje zabave v dolini in izrabo prostega časa. Popisala sta pevski in plesni repertoar, povezanega s šegami koledarskega in življenjskega kroga. Obravnavala sta tudi odsev socialne razslojenosti v etnološkomuzikoloških pojavih, ki sta jih spremljala v medvojnem obdobju ter v letih po drugi svetovni vojni. Svoje izvajanje sta zaključila z ugotovitvijo, da vloga plesa in glasbe v raztreseni hribovski vasi, kakršna je Paka, ni drugačna kot v strnjem vaškem naselju kjerkoli drugje v Sloveniji. Pri tem je potrebno upoštevati razlike v šegah in navadah, s katerimi sta bila in sta še povezana glasba in ples.

Tekstovnemu delu knjige sledijo priloge, v katerih najdemo sezname virov in literature ter informatorjev, povzetek v angleščini, 38 fotokopij dokumentov iz dela vitanjskih društev, 4 notne primere in 87 fotografij Vitanja in Vitanjčanov.

Zmago Šmitek je knjigo pospremil na pot z upanjem, da bo imela tudi širši reprezentativni pomen, vsaj za kraje s podobnimi geografskimi in družbenoekonomskimi razmerami na Štajerskem. Zatrdimmo lahko, da ga bo imela, saj je krajev, ki bi bili etnološko tako sistematično obdelani, v Sloveniji zelo malo.

Žarko Lazarević

Milan Pahor: *Delavska enotnost, Unità operaia, prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu*. Izdala in založila Zveza sindikatov Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja, Ljubljana 1986, 132 str.

Če zanemarimo nekaj publikacij informativno-propagandnega značaja, značilnih za prvo povojno obdobje, predstavlja brošura tržaškega rojaka Milana Pahorja enega prvih korakov v raziskovanju razvoja organizacije Delavska enotnost (DE) v Trstu. Zato najbrž ne bo odveč predstaviti, kako je sploh prišlo do nastanka brošure. Ob podeljevanju znakov OF nekdanjim pripadnikom te organizacije v Trstu, se je pojavilo vprašanje, kako in kdaj se oddolžiti v podobni obliki tudi nekdanjim pripadnikom DE, ki so prav tako sodelovali

v protifašističnem boju. Po daljšem usklajevanju med Zvezo sindikatov Slovenije in italijanskimi sindikati (CGIL in CISL), ki je bilo potrebno, ker so italijanski sindikalni predstavniki poudarjali, naj se pri podelitvi ne bi posebej naglašalo, da se je tržaško delavstvo borilo za priključitev k Jugoslaviji, so dosegli soglasje, da priredijo skupno podelitev posebnih znakov DE in diplom nekdanjim pripadnikom te organizacije. Obenem je pripravljalni odbor sklenil pripraviti kratek pregled nastanka, razvoja in dela DE v NOB v obliki brošure, ki naj jo dobi vsak nekdanji pripadnik DE. Pri izdaji brošure so se stvari ponovno nekoliko zapletle, kajti italijanski sindikat CGIL se je od same brošure distanciral. Razlogi naj bi bili v tem, da niso bili vključeni v nastajanje brošure, bilo je nekaj vsebinskih pripomb in last but not least, »da trenutno politična situacija v Trstu ne dopušča takega sodelovanja«. Tako je brošuro izdala Zveza sindikatov Slovenije, kot redno dejavnost svojega programa.

V krajšem uvodu je avtor zajel nekoliko širše obdobje slovenske zgodovine, pri čemer si je pomagal s citati Ivana Cankarja in Edvarda Kardelja ter poudaril, da so bile slovenske narodne zahteve programsko formulirane že 1848. Da bi bralcu predstavil okoliščine, ki so pripeljale do protifašističnega odpora, je prikazal položaj Slovencev v Primorju pred začetkom aprilske vojne, kjer je poudaril asimilacijske težnje italijanskih oblasti že pred prihodom fašizma na oblast, fašistični teror (I. in II. tržaški proces) ter odpor Slovencev proti fašizmu. Nekaj prostora je namenjenega tudi razvoju odnosa KPI do nacionalnega vprašanja v Primorju. Zgoščen prikaz širšega obdobja v uvodu je gotovo umesten glede na to, da je publikacija natisnjena dvojezično (slovensko in italijansko) in s tem daje možnost vpogleda v nekaj splošnih značilnosti iz slovenske in zlasti primorske zgodovine tudi morebitnemu italijanskemu bralcu.

V poglavju, kjer so obravnavani začetki NOG na Primorskem, so opisane nekatere specifičnosti v razvoju, po katerih se ta pokrajina loči od ostalih slovenskih pokrajin. Iskro upora na Primorskem so zanetili aktivisti, ki so prihajali iz osrednje Slovenije, po rodu večinoma iz Primorske ter drugačen razvoj OF, kjer ni bilo ustanovnih skupin, kot posledice fašistične diktature, ki ni dovoljevala večstrankarskega sistema, ter dejstva, da se je OF na Primorskem razmahnila šele v času, ko je v osrednji Sloveniji že prišlo do »pohenotenja« OF.

Začetke povezovanja delavcev obeh narodov v Trstu avtor povezuje z iniciativo KPS konec leta 1942, da naj se začno ustanavljati po tovarnah skupni odbori DE. Bistvo teh odborov je organizacijsko zajeti tudi italijanske delavce. Trditev avtorja, da se je v tistem času uporabljalo ime Delavsko bratstvo (Fratellanza operaia) in ne DE (Unità operaia), ne najde potrditve v dokumentih iz tistega časa, kjer se uporablja ime DE in končno je tudi v delu, ki ga avtor citira za svojo trditev (Trieste nella lotta per la democrazia, str. 45–46), uporabljeno ime DE (UO). Na splošno je v različnih delih o tej tematiki pri terminologiji in časovni opredelitvi imena organizacije (kdaj DE in kdaj DB), precej nenatančnosti. Iz dokumentov je razvidno, da so se prvi odbori imenovali DE (UO) in le v kratkem obdobju po t. i. aprilskem sporazumu med KPS in KPI leta 1944 zasledimo ime Delavsko bratstvo, ki se pojavlja nekako

do konca junija 1944, ko je na zahtevo KPS v uporabi ponovno ime DE. Ime DE ostaja vse do osvoboditve Trsta maja 1945, ko se DE preimenuje v Enotne sindikate (ES). V italijanščino so ES sicer nekoliko nerodno prevedeni Sindacati unici (prosti prevod bi se glasil »edini sindikati«, kar je v tistem trenutku sicer točno, vendar se vsebinsko ne ujema s slovenskim izrazom).

Avtor ugotavlja, da o množičnem razmahu DE lahko govorimo šele v letu 1944, ko je bil sprejet sklep, da je treba postaviti na noge močno organizacijo (str. 21), kar je res, toda premalo natančno. Nikjer ne omenja, da je bil sklep ena izmed točk sporazuma med KPS in KPI (april 1944), tudi sklep o postavitvi odborov DB (kasneje preimenovanih v odbore DE) po tovarnah. Pri delovanju DE loči avtor dve obdobji, in sicer prvo od ustanovitve DE do konca 1944, ko je bila glavna naloga organizacije zbiranje materiala za NOV, in drugo obdobje od začetka 1945, ko se je dejavnost premaknila predvsem na priprave za osvoboditev Trsta. Menim, da bi bilo za mejnik smiselneje vzeti prej omenjeni sporazum med partijama, ki šele pomeni organiziran začetek delovanja DE kot množične organizacije delavcev s svojim dvojezičnim glasilom (Bratstvo nato Delavska enotnost), organizirano vodstveno in organizacijsko strukturo (okrožni odbor, tovarniški odbori in pododbori, kasneje tudi rajonski odbori DE), medtem ko vse do tedaj lahko govorimo le o zametkih organizacije.

Posebej je prikazana dejavnost DE po posameznih večjih tovarnah, kjer je razvidna zavirljiva razširjenost organizacije DE. Organizacija DE je delovala v povezavi s Komando mesta Trst, ki je bila podrejena štabu IX. korpusa NOVJ in z njim tudi radijsko povezana. Ob vstaji se je mnogo borcev Komande mesta Trst rekrutiralo prav iz vrst DE, kjer so bili v ta namen že prej organizirani posebni delavski bataljoni. Pregled delovanja DE je avtor zaključil s podrobnim opisom bojov za osvoboditev Trsta.

Posebno poglavje zajema krajša predstavitev dvojezičnega glasila DE, ki je izšlo v desetih številkah. Na koncu knjige so tudi ponatisi naslovnih strani glasila DE, različni ponatisi dokumentov in podatkov, ki so jih dali nekdanji pripadniki DE.

Povedati je treba, da v publikaciji ni upoštevano zelo bistveno dejstvo, da je tržaško delavstvo, organizirano v DE, podpiralo priključitev Trsta k Jugoslaviji, kar je avtor najbrž opustil na podlagi zahtev italijanske strani, ki je to postavljala kot pogoj za sodelovanje pri podelitvi znakov DE. Delo ne želi biti monografska obdelava Delavske enotnosti, pač pa, kot je v podnaslovu napisano, »prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu«, prvi resnejši korak k osvetlitvi delovanja DE, ki vsebuje mnogo podatkov, ki izhajajo iz virov različne provenience. Posebej zanimivi so podatki ustnih izjav nekdanjih pripadnikov DE, ki so zelo pomembni za rekonstrukcijo dejavnosti DE. Iz gradiva arhivske provenience določenih stvari ni mogoče ugotoviti (rekonstruirati), po drugi strani pa arhivskega gradiva tudi ni ravno na pretek, čeprav so podatki, da je arhiv DE obstojal, vendar naj bi se nekaj gradiva baje »izgubilo« po resoluciji Informbiroja.

Za konec naj še povem, da kakor je piscu tega poročila znano, se v knjigarnah publikacija ni pojavila. Podeljena je bila le nekdanjim pripadnikom DE in nekaterim specializiranim knjižnicam. Le dobro poučeni so lahko knjigo

dobili, in sicer brezplačno na Zvezi sindikatov Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja. Tako je na žalost omejena možnost, da bi se s to malo obravnavano in poznano temo seznanil tudi širši krog bralstva.

Bojan Godeša

Drago Košmrlj, Živa Kraigher, Hiša Za Gradom št. 1, Občinska konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva, skupščina občine in družbenopolitične organizacije občine Ljubljana-Center, Ljubljana 1987, 136 strani.

Zakaj tak naslov? Avtorja posegata v različna časovna obdobja, vendar je njunim opisom skupno dogajanje v povojnem obdobju porušeni hiši, ki je imela številko Za Gradom 1. To ljubljansko hišo je v devetnajstem stoletju zgradil advokat Jože Orel, čigar hči Julija je v mestu ustanovila prvo dekliško šolo s poukom v slovenskem jeziku. Tudi njena hči Ana se je 1919 poročila z advokatom (Rutarjem). Od tedaj dalje so to hišo prebivalci ožjega mestnega predela (Prul) imenovali Rutarjeva. Družina je bila narodno zavedna in socialno čuteča. Ana je iz resnično človekovoljubnih pobud, brezplačno oddajala sobe, večinoma študentom. Od dvajsetih let tega stoletja do italijanske okupacije je pri njih stanovalo štiriindvajset mladih ljudi. Vsi so bili napredno usmerjeni, kar dokazuje tudi dejstvo, da so se vsi brez izjeme vključili v narodnoosvobodilno gibanje in da jih je več kot polovico (trinajst), padlo v partizanih ali pa so končali kot talci ali interniranci. Leto 1933 je bilo prelomno leto. Takrat so »zasedli« vse sobe študentje, ki so tvorili jedro agrarnega akademskega kluba Njiva. V levičarskih krogih so dobili ime »zagrajski kolektiv«, ker so v svojih odnosih udejanili obliko kolektivnega življenja in dela. Skupaj so študirali marksistično literaturo, tudi tisto, ki je hudo obsojala stalinistični režim v Sovjetski zvezi in je bila »na strogem partijskem indeksu«, tako na primer poročilo o procesu proti Tuhačevskemu in delo francoskega komunista Gidea Vrnitev iz ZSSR. Omenjeni klub je bil ustanovljen že leta 1923. Ko je 1931. leta ostal brez članstva, so vanj vstopili predvsem člani partije, kar je bila posledica direktive, da mora vsak delovati v kakšni legalni organizaciji. Dve leti kasneje je policija zaprla vodstva kluba, predsednika, podpredsednika in tajnika, a v tem času so vstopili novi člani, skrajni levičarji razpuščenega krščansko socialističnega kluba Borba. Njiva se je od 1934 dalje posvečala poučevanju dejanskih problemov slovenske vasi z znanstvenim pristopom, kar velja zlasti za Jožeta Kerenčiča, ki je v Ljubljanskem zvonu objavil študijo o slovenski vasi. To in samostojno razmišljanje o razmerah na Slovenskem in celo o »liniji« partije sta bila glavna vzroka spora med Njivo in univerzitetno partijsko organizacijo. Posledica tega je bila izključitev štirih »njivašev« iz partije, čeprav je že pred tem prišlo do formalne poravnave na konferenci partijske organizacije univerze v Ljubljani. Istega leta (1937) je policija razpustila klub pod obtožbo »trockističnih provokacij«.

Drago Košmrlj je v analizi vzrokov izključitve navajal dela in izjave Slavka Kremenška, Alenke Nedog, Lidiije Šentjunc in Draga Hartmana. Zadnji od njih opisuje, kako so potekale razprave in zasliševanja s strani članov vodstva

partije, ki so imeli »zveze z Moskvo. Hodili so tja in nazaj, prihajali kot apostoli in učili Marksov nauk po Stalinovih razodetjih... bistvo spora je tedaj treba iskati v različnih pogledih na kmečko vprašanje«, kjer po stalinistični ideologiji kmetje niso bili delavski zavezniki. Univerzitetno partijsko vodstvo je postalo v klub »pravoverne« člane. Šlo je torej za nekakšen »državni udar.« Nadalje Košmrlj zastavlja vprašanje, ali so bili izključeni njivaši, Polde Berce, Milena Petovar in Jože Kerenčič, ki so postali kljub izključitvi prvi organizatorji OF in narodnoosvobodilnega gibanja v ormoškem območju in severozahodni Sloveniji, Marjan Vesenjaka pa pri radiu OF, sprejeti nazaj v partijo ali ne. Vsi naštetni so padli ali bili ubiti že 1941 ali 1942. Na koncu se Košmrlj sklicuje na izjavo Mihe Marinka, v zapisu Lidije Šentjura, ker se je čudil, »da še vedno postavljamo vprašanje nerazčiščenih odnosov KP do teh tovarišev, ker je osebno prepričan, da so leta 1941 delovali po navodilih partije in je bil za njega problem sprejema v KP oziroma rehabilitacije nesporen.«

V drugem delu knjige opisuje Živa Kraigher dejavnost okrožnega komiteja SKOJ-a za Ljubljano, ki se je pet mesecev, od decembra 1941 do maja 1942, sestajal na enem mestu, v sobici hiše Za Gradom št. 1. Novembra 1941, po zaprtju tehnične fakultete in ob aretacijah ene slušateljice in osemindvajsetih slušateljev, je zaradi večje varnosti partijsko vodstvo sklenilo, naj gredo člani univerzitetnega partijskega biroja v ilegalo. Takrat si je vsak moral pomagati sam, »kakor je vedel in znal«, kajti ni bilo pripravljenih ilegalnih stanovanj. Kraigherjeva, novopečena ilegalka, si je s posredovanjem Zorke Šlebinger našla sobo pri Katji Džanga v Rutarjevi hiši. V okrožnem komiteju SKOJ-a so bili pred okupacijo in v prvih mesecih zatem le delavci in vajenci, Ida Kovač kot sekretar in Darko Marušič, oba iz Šiške, Mile Bacciavilla, Jože Boben, Franci Prijatelj in Maks Prijatelj iz Polja ter Francka Kraljeva in Gustl Rozman iz Most. Novembra 1941 je Lidija Šentjura sporočila Živi Kraigher, študentki in članici univerzitetnega partijskega biroja, da je sprejeta v okrožni komite SKOJ-a, kjer bo odgovarjala za delo srednješolske in študentske mladine. V novembru je bil sekretar Darko Marušič, do februarja 1942, ko je odšel v Trst. Nasledil ga je Jože Boben. Sekretar je bil do aretacije 24. aprila istega leta. Čeprav je bil zaprt le 24 ur, ga je nato zaradi varnosti zamenjala Živa Kraigher, ki je bila sekretarka do začetka septembra 1942. Njo je nasledil Stojan Šubic. Naloge okrožnega komiteja SKOJ-a so bile (poleg utrjevanja lastne organizacije in dejavnosti v decembru 1941 ustanovljeni mladinski OF) še preprečevanje potujčevanja učeče se mladine v Ljubljano, predvsem dijakov, na katere je italijanska oblast prek GILL-Giuventu Italiana del Littorio di Lubiana, izvajala še posebno močan pritisk. Za uspešno delovanje te organizacije se je osebno zavzemal sam visoki komisar Ljubljanske pokrajine Emilio Grazioli. Namera potujčevanja mu ni uspevala, zato so začeli Italijani izključevati cele razrede in zapirati šole.

Srednješolci so imeli svoj komite SKOJ-a, ki je bil organizacijsko vezan na okrožni komite. Kraigherjeva je imela stike tudi s takoimenovano židovsko skupino. Delavska mladina v tovarnah je bila prvenstveno vezana na dejavnost v tamkajšnjih organizacijah OF. Vajeniška mladina pa je bila »razdrobljena« po obrtnih delavnicah, a hkrati povezana v obrtnih nadaljevalnih šolah, kjer so se na nekaterih organizirale skupine OF. Posebej težko pa je bilo z OF

prodreti v vajeniški dom na Kersnikovi, kjer so bili gojenci, ki so jih pošiljali »župniki iz najbolj zanesljivih klerikalnih družin«. Kraigherjeva opisuje tudi delovanje športne mladine, plebiscitarne akcije, odhode v partizane in boj proti sovražni propagandi in domačim izdajalcem. Posebej poudarja združevanje mladine v enotno mladinsko fronto, brez notranjega »separatizma«. Tako kot prej Košmrlj je tudi Kraigherjeva na koncu svojega prispevka sestavila obsežne življenjepise glavnih akterjev ljubljanskega mladinskega naprednega gibanja in SKOJ-a v letih 1941 in 1942, predvsem tistih, ki so padli med NOB. Opisuje jih tudi z osebne in človeške, ne samo »službene« plati. Oba avtorja sta uporabljala spominske, ustne in pisne vire, jih spretno dopolnjevala in preverjala z dokumenti iz tistega časa. K obravnavi omenjene problematike sta pristopila problemsko in študijsko, svoje prispevke opremila z opombami in tako daleč preseгла raven memoarske literature. Izid te knjige je bil tudi pravi mali založniški podvig. Kljub zanimivi tematiki knjiga ni izšla pri nobeni od dveh ljubljanskih založb, ki izdajata tovrstna dela.

Lojz Tršan

Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Delavska enotnost 1987, 220 str.

Knjiga prinaša sežete in nekoliko predelane rezultate raziskovalne naloge Vloga nezavednih fantazem v procesih oblikovanja identitete Slovencev, ki jo je avtor v letih 1981—85 vodil na Inštitutu za sociologijo ljubljanske univerze. Gradivo je razdeljeno na štiri poglavja. Prva tri razvijajo ustroj subjektivnosti treh, do danes prevladujočih oblik družbenih vezi pri Slovencih, v četrtem pa so nakazane osnovne poteze psihoanalitične teorije ideologije.

Za zgodovinarje bi bilo verjetno najbolj zanimivo prvo poglavje, katerega naslov Krekovstvo označuje temeljno konstitutivno obdobje slovenstva od zloma liberalcev in začetka dolge prevlade katolištva v osemdesetih letih preteklega stoletja, prek razpada Avstro-Ogrske vse do konca druge svetovne vojne. Ne izogiba pa se tudi času pred in po tej dobi, kolikor je pomembno za njegovo izoblikovanje ali kolikor ostaja prisotno tudi po tem, ko je izgubilo prevlado. Analiza ideologije se začne s kategorijo dela. Krščanska opredelitev razlaga delo kot pokoro za izvirni greh, zgodovinski materializem pa jo, poenostavljeno rečeno, kritizira kot sprevrnjeno podobo odtujeni dejanskosti, češ religija daje človeku iluzorno, onstransko srečo v zameno za tostransko nesrečo, nesmiselnost in odtujenost njegovega dela. A ta kritika s stališča psihoanalize pozablja na ključno dejstvo, da religija kaže na tostransko nesrečo kot na posledico nečesa še grozljivejšega, neznosnega (izvirnega greha) in delo tako šele osmisli, ga naredi znosnega. Krščanstvo s tem izvrši neke vrste »simbolno menjavo«: tostrano grozo osmisli tako, da »pravo« grozo premakne v onstranost, v greh.

Krek družbo definira kot organsko zvezo različnih slojev, ki imajo vsak svojo posebno vlogo in namen. Zato ljudje niso in ne morejo biti enaki. Dušo temu organizmu daje oblast. Takoj za oblastjo pa po pomenu stojijo delavski stanovi kot produkcijski element, zato bi morala družba temu primerno zanje

skrbeti. Sodobna kriza (socialno vprašanje) naj bi bila namreč posledica novodobnega brezverskega duha, ki je z individualizmom razkrojil organsko enotnost družbe, ki je temeljila na medsebojni ljubezni, spoštovanju in povezanosti. Zato Krek ne vidi rešitve v enakosti oz. v prevzemu oblasti, ampak kliče nazaj k zgodovinsko preseženi patriarhalni družbi, za zgled daje Kruppov trust v Essnu, kjer naj bi med delavci in delodajalci vladala harmonija in medsebojna pomoč. Pri Slovencih, kjer prevladujoči družbeni proces v tem času ni bil prehod liberalnega v monopolni kapitalizem, temveč šele oblikovanje meščanstva, pa ne gre le za iluzorno harmonijo med stanovi kot na zahodu, marveč za dejansko ohranjanje predmeščanskega. Slovenci, kot je splošna usoda obrobni in nerazvitih, dobesedno živijo tisto, kar naj bi bilo le ideološka maska razvitih.

Narod je v zgodovinskem pomenu bistveno vezan meščansko-državljanski družbi, katere predpostavka je prav razpustitev teh predmeščanskih, partikularnih vezi. Težnja, da bi svojo nacionalno identiteto utemeljili na tej preseženi patriarhalnosti torej apriori ne more v polni meri zaživeti. Krivda za to je takemu narodu imanentna, saj utemeljuje svojo identiteto na zanikanju temeljnega načela narodnosti. Ta polovičarski, kompromisarski značaj izpričuje cela vrsta potez krekovskega krščanskega socialstva. Narodno načelo ni bilo prignano do zahteve po lastni državnosti, posameznik ni neposredno član svojega naroda, temveč le prek pripadnosti drugim skupinam (družini, stanu...), žalostna usoda Slovencev pa je na pol ponotranjena, kot da so bili sami krivi za prodor brezsrčnega tujega kapitala, ipd.

S pomočjo dveh temeljnih tekstov slovenske literature, Prešernovega Krsta in Cankarjevih Hlapcev, avtor utemeljuje obdobje prevlade katolištva ob prelomu stoletja kot tisto, ki je odigralo ključno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete. Slovenci so namreč ob srečanju z univerzalno zahodno krščansko kulturo (konverzija) do nje ohranili »razmerje zunanjega oponašanja« (Črtomir). Sebe so morali razpoloviti na javno in zasebno bitje, ki sta bila v nepomirljivem sporu. Tako se je začela povnanjenost, nepristnost in mlačnost Slovencev, ki je z novimi zgodovinskimi okoliščinami dobivala vedno nove oblike in sčasoma postala samoumevna bivanjska poteza. Obdobje na prelomu zadnjega stoletja, ki ga v literaturi najbolje predstavlja Cankar, ideološko pa mu je dalo pečat krekovstvo, pa ni le še eno tako obdobje več; Cankar neznosno razcepljenost razreši tako, da jo potlači s svojo znamenito triado Mati-Domovina-Bog. Tu mati (in ne oče, kot naj bi to bilo običajno) nastopi kot Ideal-Jaza (v psihoanalizi simbol univerzalnosti Zakona), ki po svoji smrti zavlada kot Ime (Zakona) in nas tako ujame v »nepovrnljivi dolg«. Hlapci v tem pogledu niso le nekakšna ponovitev Krsta pri Savici. Pri Cankarju so zadeve že odločilno premaknjene. Prešernovi totalni resignaciji, ki jo povzroči poraz domačije, se Cankar skuša izogniti tako, da mu sama Mati (utelešenje domačije) nastopi kot nosilka Božjega Imena, Zakona, vendar za ceno, da nam ta Zakon deluje kot varuh »incestuoze« zatohlosti domačije namesto, da bi nas njej iztrgal. Poleg utelešenja osnovne ideološke konstelacije slovenske nacionalne identitete pa se Cankar od nje hkrati že tudi distancira, pokaže temeljno laž »materinskega nadjaza«. Skozi problematiko tujstva, tuje učenosti, v vseh tekstih o materi razglša, kako bi ga vrnitev domov zadušila, kako je

bila utajitev matere zanj edini način, da je kot subjekt preživel. Laž žrtvujoče se matere je prav v tej njeni vlogi, ki ji daje narcistični užitek. Ni je strah izkoriščanja, temveč tega, da njenega »žrtvovanja« ne bi hotel nihče več sprejemati.

Krekovstvo je kot glavno nevarnost za obstoj slovenskega naroda izpostavljalo prav tisti družbeni proces, ki je nekaj prej v razvitejših razmerah deloval kot podlaga oblikovanja nacionalne identitete, to je razkroj partikularnih skupnosti in njihov prehod v enotno občansko družbo. To so razlagali kot prodiranje nemško-judovskega liberalnega kapitala, ki spodkopava zakoreninjenost slovenskega človeka, ter kot tako označevalo tudi nastajajoče slovensko liberalno meščanstvo. Tako je z ideološko hegemonijo na prelomu stoletja opredeljevalo celoten teren in ga določalo tudi nasprotniku. Kot nosilec nacionalnega so torej nastopile pasivne kmečke množice in nanje navezana katoliška »narodna« inteligenca. To stanje je imelo odločilno vlogo v »nacionalni interpelaciji« (ideološkem procesu, skozi katerega se subjekt prepozna za nekaj); prepoznati se za Slovenca je pomenilo prepoznati svojo zakoreninjenost v kmetstvu. Lep primer nam avtor daje z liberalnim Tavčarjem, ki v Cvetju v jeseni reši meščana iz njegove življenjske stiske, iz »praznega« mestnega življenja, prav z vrnitvijo na kmete.

Krek je izoblikoval nekakšno enotno fronto sil protislovanskega potujčevalnega boja. Kod podlago sicer nezdružljive heterogene množice sovražnikov, kot »skupni imenovalec« framazonstva, velikonemštva, liberalizma, protestantizma in socialdemokracije pa je postavil Žida. Krekov antisemitizem ni le davek času, zanemarljiv madež sicer plemenite socialne misli, marveč ima v njegovi ideološki miselni zgradbi nujno strukturno funkcijo poenotenja in naturalizacije nasprotnika. Zato naletimo pri Kreku na antisemitizem ob vseh mogočih temah, od revolucije 1848 do nesrečnih usod mladih deklet. Krek vidi vzrok, da so južni Slovani v revoluciji 1848 stopili na stran reakcije in se pokazali »odločne bojevnike za pravice zakonitih oblasti« prav v tem, da ni bilo med njimi dobičkaželjnih in k mesenosti nagnjenih Židov. Logika antisemitizma nastopa ponavadi v tistih družbenih situacijah, ko je treba (razredno) razliko ideološko zabrisati v imenu »organske enotnosti« družbe; notranje protislovje se projicira v zunanji moteči element, v Žida. Podobno je funkcionalen antisemitizem tudi, ko je država iz pravno liberalne prešla v totalitarno-korporativno fazo. Kljub vsemu oponašanju predmeščanskega fevdalnega rituala fašistični vodja v resnici ni fevdalni vodja. Vrnitev k predmeščanskemu »diskurzu gospodarja« (in hlapcev, ki ga s svojim obnašanjem za to šele naredijo) subjektov v resnici ne »zagrabi«, do te družbene vezi imajo zgolj razmerje zunanjega oponašanja. Da bi to napetost, ta razcep razrešil, fašizem (nazizem) skonstruira nekega drugega, skritega »gospodarja«, ki naj bi izza kulise držal dejansko vse niti v rokah. Kolikor gospodar (vodja) ni pravi gospodar, za to torej niso krivi brezdušni kapitalistični odnosi, temveč tisti skriti gospodar — Žid.

Z logiko antisemitizma pa se večkrat srečamo tudi v realnem in samoupravnem socializmu. Na ta način vladajoča birokracija ponavadi producira sovražnike, da bi premostila npr. svoje nasprotje s t. i. bazo. Kot nadomestni objekt upravičenega protesta ji ponuja »neproduktivne« sfere (kultura, zna-

nost) ali tehnokracijo. V praksi samoupravljanja, ki civilno družbo ukinja tako, da posameznik ni neposredno državlján, temveč je to le kot član posebnih stanov ali v današnjem žargonu, da posameznik svojih samoupravnih interesov ne more uveljavljati neposredno, ampak le kot član posebne »baze«, interesne skupnosti, pa krekovstvo živi še danes.

Na koncu poglavja avtor poudarja, da krščansko-socialne, ideološko-politične usmerjenosti nikakor ne smemo enačiti s fašizmom, saj so se mu njeni predstavniki vseskozi jasno upirali. Prav tako ne moremo enačiti vseh desno populističnih ideologij in gibanj, ki iščejo rešitev krize sodobnega sveta v vrnitvi k patriarhalnim razmerjem gospodstva, saj so tudi ta notranje močno razčlenjena. Ključ ostrega nasprotovanja fašizmu pretežnega dela krščansko socialnih ideologov je v tem, da je ta ideologija po svojem notranjem ustroju izrazito neradikalna, polovičarska. Drugi očitak doslej povedanemu pa si avtor postavlja z nespornimi ugotovitvami, da je hitro propadanje slovenskih kmetov konec stoletja dejansko ogrožalo obstoj in identiteto slovenskega naroda in je zato Krekova organizacijska dejavnost izredno zaslužna za njegovo preživetje. Krekovstvu je uspelo, da je na Slovenskem prišlo do artikulacije tradicionalnega kmetstva in elementov kapitalizma ne le, da bi ostanku preteklosti umetno podaljšala življenje, temveč sta oba dejavnika sestavljala strukturno celoto in se med seboj pogojevala. To pa ne spodbija zgornje analize ideološkega procesa, temveč mu daje materialno podlago. To preživetje je bilo plačano s ceno, da je krekovstvo kot ideologija začelo delovati kot bistven element same slovenske nacionalne biti.

Poglavje Stalinski objekt začena zanimiva primerjava prehoda »plemenite zavesti«, ki je značilna za fevdalizem, v t. i. »govorico laskanja« v času absolutističnih monarhij s prehodom leninistično revolucionarne zavesti v stalinistično. Prevladujoča zavest v stalinizmu naj praviloma ideologije ne bi resnično integrirala, se z njo identificirala, temveč z od zunaj vsiljenim ideološkim okvirom identifikacijo samo hlinila, spodbujena s socialno »podkupnino« in strahom. Vendar tu Žižek analizo nadaljuje z logiko stavka: »Saj vem, da ni tako, pa vendar verujem, da je.« Vednost o lažnosti ideološkega sklopa in cinična distanca do njega je pogosto le maska, ki prekriva nezavedno verovanje vanj v smislu, da imajo nasprotniki v malomeščansko moralističnem pogledu sicer prav, toda mi smo orodje zgodovinske nujnosti. Zgodovina je na naši strani. Kako stalinizem ostaja prisoten tudi po tem, ko naj bi ga dokončno zapustili, pa najboljše kaže sam način njegovega zanikanja. Najlepše ga ponazarja znana paradokсна metafora o plemenu, ki se je ljudožerstva otreslo tako, da je pojedlo zadnjega ljudožerca.

V tretjem delu knjige najdemo poskus analize subjektivnosti, ki je značilna za t. i. postindustrijsko družbeno ideološko dejanskost. Prevladujoča subjektivna značilnost našega časa naj bi bila »patološki narcisizem«, njegova motena različica, njegova histerizacija pa »borderline«. Ta tip se po klasični psihoanalitični klasifikaciji ne uvršča med (neprilagojene) psihotike niti med (preveč prilagojene) nevrotike, ker namreč kaže simptome obeh. To je subjekt, pri katerem simbolni Zakon nadomestijo nezavezujoča »pravila igre«, subjekt, ki družbeno zavezo zvede na raven množice »družbenih mask« oziroma »vlog«, ki jih moramo privzeti, če hočemo uspeti. Tako pridemo od krekovskega tradicionalističnega

partikularizma, ki ga teoretično obvladuje materinski Ideal-Jaza, prek real-socialističnega načina samoupravljanja z represivnim očetovskim nadjazom do materinskega nadjaza, ki ne prepoveduje, temveč zapoveduje uživanje (dogovor o pravilih igre med patološkimi Narcisi). Četrty možni način delovanja, očetovski Ideal-Jaza (očetovski Zakon), ki zaenkrat ostaja prazen, pa bi moral po Žižku pomeniti zgodovinski Novum v dosedanji subjektivnosti Slovencev.

Sklepni del knjige (Realno v ideologiji), obris psihoanalitične teorije ideologije, na dovolj poljuden način predstavi, lahko bi rekli, temelj Lacanove metafizike, to je pojem realnega, ki je podlaga (izvor) procesa simbolizacije, hkrati pa tudi že njegov produkt. Ta drugi pol realnosti je tu zato, da nam zakrije neznosno, travmatično realno, ki se sicer najavlja v sanjah. Po geslu »realnost je za tiste, ki ne prenesejo sanj« (travme, ki se v sanjah najavlja), je torej družbena realnost v nekem pomenu zgolj etični konstrukt, ki naj zakrije neko neznosno realno jedro. Samoupravljanje so sanje, ki združujejo nemogoče (vodilno vlogo leninske partije in avtonomijo »baze«), sanje birokracije, ki si hoče skoznje pridobiti izgubljeno »nedolžnost«, ne da bi zares izgubila oblast.

Ker sem prvo poglavje zaradi zanimivosti in širine, seveda na račun ostalih treh, predstavil nekoliko podrobneje in avtorjeva izvajanja, bogato popestrjena z anekdotami, knjižnimi in filmskimi zgledi, kljub temu preveč poenostavil se moram opravičiti, saj bi tako poročilo o celotni knjigi zahtevalo preveč prostora. S teoretskega vidika se v kritiko zgoraj povedanega vsekakor ne moremo spuščati, a bi jo veljalo uveljaviti na tem mestu z vidika zgodovinopisja. Vendar nam delo že s svojim namenom, ki je predvsem teoretski, se pravi, da na ta način interpretira tudi teorijo samo, tega pravzaprav niti ne dopušča. Razen tega, da zvede celotni krščanski socializem na »krekovstvo«, prezre preobrazbo krščansko socialnega gibanja v krščansko socialistično, mu tistih nekaj zgodovinskih dejstev, ki jih uporablja, ne moremo očitati. Več ali manj celotni ideološki sklopi namreč slonijo na tistem, kar je v določenem času nedvomno prevladovalo, pa naj bo v kvantitativnem ali kvalitativnem smislu. Opozoriti velja, da slovensko zgodovinopisje trenutno ne kaže prevelikega zanimanja za danes ne več tako skromno delo na področju družboslovne teorije, ki bi bila tudi za slovensko zgodovino lahko še kako relevantna. Najbolj eklatanten primer za to bi lahko bilo prav pričujoče delo Slavoj Žižka, ki je po oznaki recenzenta (dr. Marko Kerševan) »najprodornejše teoretsko pero na Slovenskem v zadnjem desetletju«.

Ervin Dolenc

Nikola Milošević: *Marksizam i jezuitizam*, Beograd 1986, 192 str.

Knjiga ni prikaz nekega problema, temveč jo sestavlja pet polemičnih člankov profesorja za teorijo književnosti na Filološki fakulteti v Beogradu Nikole Miloševića, ki so nastali v letih 1982—1984. Delo je izdano kot prvi zvezek zbirke »Prolaz«.

Knjiga je zanimiva iz dveh zornih kotov. Prvi nam kaže odnos nekaterih zgodovinskih osebnosti do moralnih načel, ki ga avtor dobro pozna. Drugi pa nam pojasni, na kakšni ravni je danes pri nas diskusija v sredstvih javnega

obveščanja. Iz tega zornega kota je zanimiv že vzrok, ki je privedel do publikacije tega dela. Zaradi Miloševićeve izjave o Leninu, ki ni v skladu z običajnimi pogledi o delu tega človeka pri nas, so avtorja izjave napadli znani politični delavci. Ta se je v začetku branil z odgovori v zagrebški reviji *Oko*, kjer so ga tudi začeli napadati. Tam sta bila objavljena prva dva članka iz te knjige, medtem ko tretjega ta revija — kljub nadaljnjim napadom na Miloševića — ni hotela objaviti. Publiciran je bil v časopisu *Književne novine*, zaradi česar je bila redakcija tega lista »smenjena na način koji bi se teško mogao nazvati legalnim« (str. 10). Četrti članek se v tej knjigi pojavlja prvič, peti pa je bil napisan za objavo v listu *Savremenik*, vendar tista številka ni prišla med bralce. Zato se je Milošević odločil, da bo svoje članke (beri: obrambo) izdal v samostojni knjigi.

Za boljše razumevanje se med članki kot rdeča nit vlečejo pripisi Zdenke Aćin, ki je pojasnila vsebino tekstov, ki so bili napisani kot napad na Miloševića in na katere pisec odgovarja. To je vsekakor modra poteza izdajateljev, saj bi bila knjiga brez veznih misli Zdenke Aćin mnogo siromašnejša ali pa povsem nerazumljiva.

Delo govori o moralni plati borbe za oblast. Pri tem avtor išče razlike v različnih družbenih sistemih, ki privedejo do klasične delitve: cilj opravičuje sredstvo ali cilj določa sredstvo. Ker je pri socialistični revoluciji cilj bolj humana družba, morajo biti tudi sredstva taka. V izjavi, ki je bila povod za napade nanj, se je Milošević postavil nasproti trditvi, da so moralna vprašanja v prelomnih trenutkih zgodovine v drugem planu, dodal je podatek, da je Stalin z Leninovo privolitvijo leta 1907 izvršil napad, da bi se dokopal do denarne pošiljke, pri čemer je na ulici padlo več nedolžnih ljudi. Sledile so kritika na račun Miloševića, največ s strani Davorja Kačarja, člana uredniškega odbora *Oka*, ki so se mu pridružili še drugi. Miloševiću so očitali Paveličevo miselnost, desničarske odklone, malomeščanski moralizem in podobno. Pisec te knjige jim je odgovarjal s članki, v katerih je najprej kritiziral tekste nasprotnikov ter nato pojasnil svoje teze.

Prvi članek nosi naslov *Sergej Nječajev — hic et nunc* (str. 13—23). Milošević v njem trdi, da je Marx ekspropriacijo razumel drugače kot Lenin, ki je bil glavni teoretik bojevnikov, tj. borbenih oddelkov, ki so z ropi polnili partijsko blagajno. Od tod tudi naslov članka (*Sergej Nečajev* je bil Bakuninov učenec, ki je prvi prišel na idejo, da bi partijsko blagajno napolnili z ropanjem bank). Ko pa se je Lenin zavedel demoralizacije, ki jo tak način borbe širi med ljudmi, je bil Stalin — kot realizator Leninove koncepcije borbenih odredov — že premočan, da bi ga lahko odstranili iz vrhnje garniture boljševiške partije. V članku *Denuncijant* s maskom znanstvenika (str. 27—40) se je Milošević zadržal bolj pri kritiki Kačarjevih tez in ni prinesel novosti. Na naslednje Kačarjevo pismo je Milošević odgovoril s člankom *Treći Rim* u poeziji i prozi (str. 43—61), ki v *Oku* ni dočakal objave in je bil objavljen v listu *Književne novine*. V tem tekstu Milošević označuje Kačarja in njegovega somišljenika Milana Nikolića kot človeka, ki korakata po Stalinovi poti, ki na kulturnem področju v obliki slovanofilstva podžiga velikoruske ideje. Stalina je poleg Hitlerja označil za največjega zločinca tega stoletja.

Knjiga nosi naslov po četrtem članku »Marksizam i jezuitizam« (str. 63—98). V njem pisec odgovarja Fuadu Muhiću, ki je Miloševića ocenil za malomeščanskega moralista. Zameril mu je predvsem to, da ni upošteval zahtev časa, saj je Lenin med enim in drugim zlom izbral manjšega. Milošević mu odgovarja, da po tej logiki ne bi bilo razlike med makijevalisti, nacisti, jezuiti in komunisti, ker so bili vsi mnenja, da je dobro vsako sredstvo, ki vodi k ostvartitvi višjih ciljev. Zato skuša pisec z analizo programov in dela ideologov le-te razdeliti na »aksiologe« (cilj opravičuje sredstvo) in »prakseologe« (cilj določa sredstvo). V drugo skupino je nedvoumno uvrstil Kanta, bližja pa sta ji tudi Hegel in Machiavelli. Geslo »cilj opravičuje sredstvo« je Milošević pripisal Loyoli, ki ga je tudi dosledno izvajal. Blizu temu geslu je bil tudi Lenin: »Nemojte se plašiti ovih eksperimentalnih napada. Oni se, naravno, mogu izroditi u krajnosti, ali to je nevolja sutrašnjega dana« (str. 93).

Zadnji, hkrati najobsežnejši članek, nosi naslov Zapis o državi božjoj (str. 101—185). Avtor nas najprej seznani z odnosom jezuitov do Indijancev v jezuitski državi Paragvaj ter te odnose primerja z vizijo raznih mislecev o bodoči brezrazredni komunistični družbi. Podoben način kot so ga za prihod na oblast uporabili jezuiti, so imeli v mislih Tkačev, Bakunin in Blanqui. Na nasprotni strani pa sta stala Marx in Engels. Za Lenina pisec pravi, da je soroden jezuitom v ideji, da spremembo lahko izvede dobro organizirana manjšina, množice pa so le objekt. Za razliko od jezuitov pa Lenin ni odobral uporabe sile po priходу na oblast, kakor je to počel njegov naslednik Stalin.

Lenin je v tej knjigi prikazan drugače kot v večini knjig, ki se nahajajo na naših knjižnih policah. Milošević kot izrazit nasprotnik črno-belega slikanja je opisal tudi napake tega misleca. Tej temi je posvečen večji del knjige, saj se je ravno zaradi nje Milošević moral braniti. Kljub temu pisec ne pozabi omeniti Lenina kot velikega človeka, ki je točno ocenil, kdaj je situacija ugodna za prevrat in priložnosti ni izpustil iz rok.

Nikola Milošević se je v tem delu prikazal kot odličen poznavalec in kritik negativnih tendenc v boju za oblast. Pri tem se ni zadrževal na deklarativnih izjavah ideologov, čeprav je tudi te natanko analiziral. Pomembnejši vidik je zanj način izvajanja programa. Citati kažejo, da je svoj odnos do te problematike gradil na izvirnih delih Loyole, Machiavellija, Hegla, Kanta, Lenina, Stalina, Trockega, Hitlerja in drugih ter se ni zadrževal le pri marksističnih mislecih, kar je očital svojim sobesednikom v diskusiji.

Včasih gre v kritiki svojih sobesednikov predaleč. Na str. 34 in 56 primerja delovanje jezuitskega reda in Rdečih brigad, ki jih omenja kot sodobne naslednike jezuitov. Na nekem drugem mestu pa pobija sogovornikovo primerjavo med Pariško komuno in bojeviki, češ da so bili bojeviki ilegalna organizacija, medtem ko je Pariška komuna na sicer res omejenem področju prevzela oblast. Enak zadržek — ki je prišel izpod Miloševićevega peresa — lahko izrečemo za prejšnjo piščevo trditev: jezuiti so bili uradno priznan red, Rdeče brigade pa so ilegalna organizacija.

Ob koncu naj dodam še nekaj podatkov o tem, na kakšen način je potekala polemika med Miloševićem in nasprotniki. Pri tem je bralec te knjige omejen le na Miloševićevo stran, ki jo podobno ocenjuje tudi Zdenka Aćin. Milošević je Kačarju zapisal, da izrablja položaj člana uredniškega odbora lista *Oko* in

pomaga širiti gonjo proti njemu. Glede na podobne obtožbe treh ljudi, ki so se (tudi slučajno?) podpisali s kraticami, se Milošević sprašuje, če ti ljudje sploh obstojajo. Že samo dejstvo, da pri polemiki uredništvo nekega časopisa ne objavi polnega naslova pisca, kaže na raven polemike.

Tudi izrazi, s katerimi so se obmetavali diskutanti, niso bili na akademski ravni. O Miloševiću so nasprotniki pisali kot o vodji nove desnice, epigonu in plagiatorju Pavelića, trockistu ... itd. Tudi Milošević jim ni ostal dolžan. Kačarja je imenoval »naučni radnik sa četrnaestodnevni naučnim stažem« (str. 27), »beznadežni i potpuni ignorant« (str. 29), skupaj z Nikolićem pa »dvojica notornih amatera« (str. 63), »neandertalski prethodnici« (str. 66) in podobno. Le o Muhiću pravi, da dela kot profesionallec, pa čeprav je »svoju predstavu o Lenjinu preuzeugel ... po svoj prilici iz neke slikanice za komsomolce mlađeg uzrasta« (str. 87).

Razlika med Miloševićem in Kačarjem je drugje. Avtor knjige gradi svoje teze dosledno na argumentih ter strokovno analizira teoretično in praktično delo ideologov različnih družbenih sistemov, Kačar pa — po Miloševiću in Aćinovi — ne pozna drugega kot nekaj splošnih fraz in nekaj deset strani Lenina. Diskusija je iz Miloševićeve strani, kljub nekaterim nekorektnim izjavam, na visoki znanstveni ravni, a žal to ni dovolj. Za dobro polemiko morata biti vsaj dva, ki oba nastopata z močjo argumentov.

Aleš Gabrič

Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Založba Obzorja Maribor 1987, 326 str.

Knjigo, ki jo predstavljam, je napisal mladi slovenski zgodovinar dr. Matjaž Klemenčič. Temo, ki je vsebina te knjige, je 1983. leta obranil kot doktorsko disertacijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Najprej moram reči, da je ta knjiga sad avtorjevega prizadevnega ukvarjanja z zgodovino naselitve in političnega življenja ameriških Slovencev (in deloma tudi drugih narodov) v Združenih državah Amerike. Avtorjevo zanimanje za ameriške Slovence je torej mnogo širše, kot pa je tema njegove knjige, saj je sodeloval na več znanstvenih posvetovanjih doma in v tujini s problematiko slovenskih izseljencev v ZDA. Njegov interes za širše in poglobljeno izredno empirično raziskovanje, se izraža tudi v širšem iskanju zgodovinskih in drugih virov, še zlasti tistih, ki so v raznih krajih Združenih držav Amerike, in v uporabi literature. To bo bralec zlahka ugotovil že kmalu, ko bo prebral avtorjev pregledni oris virov in literature v začetku knjige (str. 11—28).

Širše piščevo zanimanje za zgodovino ameriških Slovencev se izraža tudi v tem, da se niti v disertaciji niti v knjigi ni omejil na drugo svetovno vojno, kot bi lahko pričakovali glede na glavni naslov knjige Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. To je sicer osrednji in najboljšežnejši, vendar šele tretji del knjige. Od skupno treh delov knjige sta namreč prva dva posvečena problematiki Slovencev v ZDA pred drugo svetovno vojno.

V prvem delu (str. 29—72) je pisec v 4 poglavjih prikazal proces izseljevanja Slovencev v ZDA v obdobju do srede XIX. stoletja do druge svetovne vojne, številčnost, socialno sestavo in zemljepisno razporeditev slovenskih izseljencev v ZDA. Med njegovimi najpomembnejšimi ugotovitvami so, da je bila med priseljenci iz Avstrije najmanj polovica pripadnikov južnoslovanskih narodov in Ukrajincev. Od tistih, ki so se v ZDA priselili iz avstrijske polovice habsburške monarhije, je bilo več kot 14 % Slovencev in Hrvatov, in od tistih, ki so se odločili za pripadnost k slovenski ali hrvatski »rasi ali narodnosti« (takratni statistični pojem), je bila skoraj polovica (okrog 40 %) Slovencev. Prevladovali so moški (81,6 %), in to največ med 14. in 45. letom starosti, torej na višku delovnih zmožnosti. Po socialni sestavi je bilo največ (73,1 %) delavcev in kmečkih delavcev, kar je bilo zelo ugodno za razvoj delavskega gibanja. Vendar sta med njimi znali pisati in brati le dve tretjini (66,8 %). Nekatere spremembe v teh razmerjih je mogoče opaziti šele med prvo svetovno vojno, ko se je povečal odstotek žensk (na 37 %) in otrok (na 19,8 %) ter pismenih (na 86,4 %); še bolj se je to spremenilo po prvi svetovni vojni (delež žensk 54,9 % in mladine, do 14 let 19,9 %, pismenost 95,1 %), medtem ko pri poklicni sestavi ni bilo bistvenih sprememb. Po prvi svetovni vojni je prišlo do pojava vračanja v domovino, sicer v majhnem, vendar omembe vrednem številu. Pomembnejša pa je bila vsekakor sprememba že desetletja ustaljene poti izseljevanja: namesto v ZDA v nekatere gospodarsko razvite evropske države in v prekomorske, predvsem južnoameriške države.

Glede zemljepisne razporeditve pripadnikov jugoslovanskih narodov v ZDA je pisec ugotovil, da so se po priselitvi v večji ali manjši meri naseljevali po vseh ameriških zveznih državah, vendar so npr. skoraj tri četrtine priseljencev slovenske in hrvaške »rase ali narodnosti« navedle kot državo svoje prihodnje naselitve New York, Pennsylvanijo, Ohio in Illinois. Velika večina priseljencev je namreč našla delo v tovarnah velikih mest in v rudnikih, del pa tudi na kmečkih območjih, kjer so si kupili zemljo in postali farmarji. Pisec na straneh 66—69 navaja kraje z največjim številom slovenskih priseljencev.

V drugem delu (str. 73—128) pisec v treh poglavjih daje pregled organizacij in političnih gibanj ameriških Slovencev v zvezi s staro domovino v času od konca XIX. stoletja do druge svetovne vojne. Prikazuje tri načine organiziranja ameriških Slovencev po priselitvi, in to v bratovskih podpornih organizacijah, cerkvenih organizacijah in v edini politični organizaciji — slovenski sekciji Jugoslovanske socialistične zveze. Veliko število teh organizacij je poleg združevanja slovenskih priseljencev in skrbi za njihov gmotni položaj skrbelo tudi za ohranitev slovenskega bistva svojih članov. Pisec ugotavlja, da je glede odnosa do dogajanj v stari domovini med prvo svetovno vojno do vstopa ZDA v vojno imela večina priseljencev odkrito, manjši del pa tudi pozneje prikrito simpatijo do habsburške monarhije, dve organizaciji sta sodelovali z Jugoslovanskim odborom v Londonu, medtem ko je bilo Slovensko (pozneje Jugoslovansko) republičansko združenje, v katerem je imel pomembno vlogo socialist Etbin Kristan, za ustanovitev jugoslovanske zvezne republike. V boju za meje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev po prvi svetovni vojni so ameriški Slovenci pomagali s sprejemanjem raznih resolucij v zvezi s koroškim in primorskim vprašanjem ter s pošiljanjem peticij ameriškim vladnim

organom. Pisec navaja tudi podatke o zbiranju denarja za pomoč stari domovini in tudi oblike vezi s Slovenijo, posebno Louisa Adamiča, kar je bilo zelo pomembno za njegov odnos do narodnoosvobodilnega boja. Seveda je mogel pisec izluščiti ista vprašanja iz obdobja med dvema svetovnima vojnama, ki so pomembna za ugotavljanje vezi ameriških Slovencev do nekdanje domovine med drugo svetovno vojno in predvsem za njihovo opredelitev za moralno, politično in gmotno podporo narodnoosvobodilnemu gibanju. Celovita zgodovina ameriških Slovencev v 20. stoletju pa še vedno čaka na zgodovinarjevo pero.

Tretji del Klemenčičeve knjige (str. 141—281) z desetimi poglavji je osrednji in najpomembnejši, saj vsebuje v naslovu knjige označeno vprašanje, tj. *odnos ameriških Slovencev do NOB v Jugoslaviji*. V njem je obdelal zlasti te zadeve: 1. ameriško politiko do jugoslovanske kraljevske vlade v izgnanstvu, četnikov in partizanov; 2. odnos ameriških Slovencev do druge svetovne vojne do zloma Kraljevine Jugoslavije; 3. gibanje ameriških Slovencev za gmotno in politično pomoč nekdanji domovini in njihove stike z jugoslovansko begunsko vlado v Londonu od pomladi 1941 do konca leta 1942; 4. delovanje Jugoslovanskega informacijskega centra v New Yorku in prizadevanja »svobodnih gibanj« v Ameriki za ureditev Evrope po drugi svetovni vojni; 5. ustanovitev Slovenskega ameriškega narodnega sveta (SANS) in Združenega odbora južnoslovanskih Američanov (ZOJSA); 6. notranjo organizacijo Slovenskega ameriškega narodnega sveta in organizirano financiranje njegove dejavnosti; 7. prizadevanja slovenskih Američanov za skupno akcijo vseh južnoslovanskih Američanov za pomoč stari domovini in delovanje SANS do njegove konvencije junija 1944; 8. zbiranje denarja med ameriški Slovenci za pomoč stari domovini; 9. politično akcijo Louisa Adamiča za vojaško in politično pomoč Titovim partizanom; 10. sodelovanje ameriških Slovencev v boju za nove meje Jugoslavije po drugi svetovni vojni.

V začetku tega dela knjige je dr. Klemenčič opredelil odnos ZDA do jugoslovanske begunske vlade, njenega eksponenta v domovini Draže Mihailovića in narodnoosvobodilnega gibanja pod vodstvom KPJ, pri čemer je uporabljal zlasti spomine jugoslovanskega poslanika (pozneje veleposlanika) v ZDA Konstantina Fotića in še neobjavljeno gradivo ameriških zgodovinarjev s posvetovanja na Plitvicah avgusta 1980. Ugotovil je, da so ZDA priznavale jugoslovansko begunsko vlado, vzdrževale z njo diplomatske stike, pobudo do Jugoslavije pa prepuščale zaveznici Veliki Britaniji. Sledile so sicer njeni politiki, vendar s počasnimi in omahljivimi koraki, pošiljale vojaške misije k partizanom in tudi k četnikom, k tem tudi takrat, ko jih je Velika Britanija od njih že umaknila (misija Roberta Mc Dovella od avgusta do novembra 1944). Odnosi ZDA do četnikov in partizanov so bili ves čas zelo napeti in podvrženi različnim virom informacij o tem, kdo se pravzaprav v Jugoslaviji bojuje proti okupatorjem in tudi ideološkim in razrednim nasprotjem.

Pisec nato nadaljuje s prikazom zbiranja pomoči okupirani in razkosani domovini, ki je teklo prek slovenske sekcije Jugoslovanskega pomočnega odbora (ust. 19. 4. 1941, predsednik Vincent Cainkar) in Pomožne akcije slovenskih župnij (predsednik Milan Slaje); zadnja je šla prek Vatikana do ljubljanske škofije. Nato pisec z uporabo širše zbranih virov prikazuje prihod

misije jugoslovanske begunske vlade v ZDA, v kateri sta bila tudi Slovenca Franc Snoj in dr. Boris Furlan, da bi spodbudila ameriške Jugoslovane za politično dejavnost, ki bi se ujemala z interesi vlade in zmanjšala napetost med ameriški Srbi in Hrvati. Prek te misije so ameriški Slovenci sodelovali z begunsko vlado, čeprav so vedno bolj ugotavljali, da ta vlada nima niti sposobnosti niti namena delovati v korist slovenskega naroda. Pod vplivom delovanja članov te misije sta se začela tudi politično združevanje slovenskih izseljenskih organizacij in razprava o bodoči Sloveniji, za katero so menili, da mora biti *združena* in vključena v jugoslovansko, balkansko ali srednjeevropsko federacijo. Ameriški Slovenci so pozdravljali odporiško gibanje v stari domovini, pri čemer so govorili o četniškem gibanju Draže Mihailovića, vendar so se včasih tudi v njihovem časopisju že v letu 1941 pojavljali članki o napadu komunistov na okupatorje. Resnica o dogajanjih v stari domovini se je do njih prebijala le počasi, deloma po zaupnih ljudeh iz Jugoslovanskega informacijskega centra, ki ga je marca 1942 ustanovila omenjena vladna komisija, in deloma prek komunističnega tiska v ZDA.

Zaradi vstopa ZDA v vojno decembra 1941 so ameriški Slovenci sklep iz srede novembra 1941 o sklicanju slovenskega narodnega kongresa odložili in ga po novem sklepu iz konca julija 1942 pripravili do 5. decembra 1942. Temu, za gotovo najpomembnejšemu, dogodku je dr. Klemenčič upravičeno posvetil posebno pozornost in zato tudi posebno poglavje. Na kongresu v Clevelandu so se ameriški Slovenci (528 delegatov) po treh referatih (Adamič, Kristan, Cainkar) komaj teden dni po prvem zasedanju AVNOJ opredelili za Zedinjeno Slovenijo v »demokraciji, federativni državi, z moderniziranim čim enotnejšim gospodarstvom in socialnimi uredbami, ki garantirajo varnost vsega ljudstva pred pomanjkanjem in škodo«, ter ustanovili Slovenski ameriški narodni svet (častni predsednik Adamič, podpredsednik Kristan). Po tem kongresu je Adamič začel pisati članke v velikih ameriških časnikih v prid narodnoosvobodilnemu gibanju. Kmalu (10. 2. 1943) se je Ameriška bratska zveza kot prva slovenska organizacija izjavila za partizane in proti državljanski vojni v Sloveniji.

Dr. Klemenčič nato prikaže organizacijsko sestavo, način delovanja in gnotne zmožnosti SANS ter opozarja na potrebo razčlenitve razmer in političnega razvoja v posameznih slovenskih naselbinah v ZDA, kar še čaka raziskovalce. Sklepa, da *so se ameriški Slovenci večinoma odločili za podporo narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov*, čeprav je večina slovenske katoliške duhovščine z zelo majhno izjemo podprla dejavnost tistih sil, ki so v ZDA delovale proti NOB. Ugodno je bilo, da tam vpliv duhovščine na laično življenje ljudi ni bil tako velik kot na nekaterih območjih Slovenije.

Morda po Adamičevi in Kristanovi zaslugi so se slovenske organizacije v ZDA prve združile v SANS, kajti organizacije drugih narodov (najprej Hrvatov, nato Srbov in končno Makedoncev) so takšne organe dobile pozneje. Naj bralca opozorim, da je prispevek drugih jugoslovanskih izseljencev, predvsem hrvaških, v NOB prikazal dr. Ivan Čizmić iz Zagreba v svoji monografiji iz leta 1978, vendar kot pravi dr. Klemenčič v uvodu svoje knjige, ne po vseh dostopnih virih. Ravno na Adamičevo pobudo so predstavniki jugoslovanskih izseljencev 19. junija 1943 v Pittsburghu ustanovili koordinacijsko telo — Združeni

odbor južnoslovanskih Američanov (ZOJSA), čigar predsednik je postal Adamič (od 1944 Zlatko Baloković), ki je tisti čas začel pisati knjigo o svoji rojstni deželi *My Native Land*; ta knjiga po Klemenčičevem mnenju pomeni prvi poskus osvetlitve zgodovinskega pomena NOB v domovini. Ustanovitev obeh organov (SANS in ZOJSA) je tudi pomenila vrhunec enotnosti ameriških Slovencev v obravnavi usode njihove nekdanje domovine. Začelo se je namreč politično razlikovanje, v katerem so desno opredeljeni ljudje (predvsem klerikalci in tudi del socialistov), ki jim ni prišlo do komunistično vodstvo NOB, začeli zapuščati SANS in napadati njegovo demokratično opredelitev in tudi Adamičevo novo knjigo. Dr. Klemenčič je to pokazal na dveh primerih, na »Prosvetinem« uredniku, desnem socialistu Ivanu Moleku in Pomožni akciji slovenskih župnij. Sklepa, da je bilo težje ohranjevati enotnost v gibanju ameriških Slovencev, bolj ko sta se kazala kolaboracionistični značaj ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in politična vloga večine slovenske duhovščine v ZDA protikomunizem močnejši kakor pa protifašistični in osvobodilni značaj boja večine slovenskega naroda v domovini. Poleg izstopov iz SANS in ZOJSA in polemike v časopisju so se rezultati političnega razlikovanja pokazali tudi v manjši udeležbi (191 oseb) na prvi konvenciji SANS v Clevelandu 2. in 3. septembra 1944; vendar je SANS zlasti po zaslugi Adamiča in Kristana ter njunih zvestih sodelavcev ostal trdno na dotedanji poti.

V naslednjih dveh poglavjih dr. Klemenčič prikazuje zbiranje gmotne pomoči ameriških Slovencev za nekdanjo domovino in posebej Adamičevo akcijo za vojaško in politično pomoč Titovim partizanom in novi Jugoslaviji v letih 1944–1945. Tudi pri tem pride do sklepa, da je zbiranje sredstev do neke mere izgubilo polet, ko je v ZDA prodirala resnica o NOB in rušila Mihailovičev mit, kar pripisuje splošni protikomunistični naravnosti v ZDA. Kot ti dve poglavji, je pisec tudi posleduje o prizadevanjih ameriških Slovencev za pravične meje Združene Slovenije časovno razširil v povojno dobo.

Na koncu svoje knjige je dr. Klemenčič napisal kratek sklep (str. 283–285) in nekoliko daljši povzetek v angleščini (str. 286–306), da bi se lahko tudi ljudje v tujini seznanili z vsebino knjige. Dodal je kazali osebnih (str. 307–317) in krajevnih imen (str. 318–326) ter kazalo vsebine (str. 327–329). Obžalujemo lahko, da knjiga ni ilustrirana, bralec bi zlasti želel videti portrete ljudi, ki so večkrat omenjeni v knjigi. Če je Adamičeva podoba kar precej znana, je Kristanova, čigar 120-letnica rojstva je bila 1987, znana že manj; podobe drugih pa lahko vidimo le v nekaterih spominskih delih.

Klemenčičeva knjiga o ameriških Slovencih in NOB v Jugoslaviji je prvo znanstveno delo o odnosu slovenskih izseljencev do domovine v drugi svetovni vojni. To je nadvse tehten prispevek k zgodovini slovenskega izseljenstva in tudi k zgodovini osvobodilnega boja slovenskega naroda; zgodovina tega boja je z njo pridobila novo razsežnost. Nadaljnje odpiranje ameriških arhivov (v zadnjem času npr. arhivskega fonda Office of Strategic Service) bo lahko poglobilo ali razširilo znanje o kakšni zadevi, ne bo pa moglo spremeniti osnovne podobe, kakršno nam je naslikal dr. Matjaž Klemenčič.

Tone Ferenc

Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju. Celje, 1981, str. 243.

Ob pomembnejših jubilejih si posamezne delovne organizacije zastavijo obsežnejše naloge, kot so razstave, priprava in izdaja publikacij, ki prikažejo delo in dosežke preteklih let. Tako je tudi Zgodovinski arhiv v Celju, ki je bil ustanovljen leta 1956, decembra 1986 praznoval 30-letnico svojega delovanja, z izdajo samostojne publikacije *Vodnika po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*. Izid vodnika je gotovo pomemben dosežek kolektiva celjskega arhiva in je dragocen pripomoček najrazličnejšim uporabnikom. Vodnik pri naša tretji pregled gradiva Zgodovinskega arhiva Celje. Prvič je bil opravljen popis za Vodnik po arhivih Slovenije leta 1965, drugič pa za Za arhivske fonde in zbirke SFRJ — SR Slovenija. Že površen pregled novega priročnika nam pove, da je ta samostojna publikacija v primerjavi s prejšnjima dvema podrobnejša, saj nam da natančnejšo sliko opravljenega dela, in nas seznani z novimi pridobitvami arhiva. Avtorji tokrat niso bili omenjeni na že izdelano metodologijo, kot je bilo to določeno pri pregledu arhivskih fondov in zbirk v SR Sloveniji, kjer gre v glavnem za naštevanje fondov. Obdržali so že uporabljeno klasifikacijsko shemo, nanizali pa so mnogo podatkov o ustvarjalcih in kategorijah gradiva, seveda na kratek način, različno za nekatere fonde obširneje, za druge manj, vse to pa je zelo dobrodošlo in v veliko pomoč uporabnikom.

Krajevnemu kazalu, ki je malo neobičajno na začetku knjige in s pomočjo katerega spoznamo teritorialni obseg arhiva, sledijo uvodni teksti, o delu pripravljalnega odbora za izdajo vodnika, o stanju pred in po ustanovitvi arhiva in seznam zaposlenih arhivskih delavcev. Nato so na vrsti navodila uporabnikom. Opozorijo nas najprej na razvrstitev fondov. Fondi in zbirke so razvrščeni po dejavnostih, kronološko in po abecedi. Prva je predstavljena uprava: državni in avtonomni organi, okupacijski organi, organi družbenopolitičnih skupnosti, sledijo pravosodni organi, gospodarstvo, šolstvo, kultura, zdravstvo in socialno varstvo, družbenopolitične organizacije, društva, cerkvene ustanove, osebni fondi in zbirke, zbirke Varie. Na začetku vsakega poglavja je uvod, ki obsega koristne podatke o ustanovitvi posamezne inštitucije, zakonodaji in spremembah. Nato je na vrsti predstavitev fondov z naslednjimi podatki: ime fonda, naveden je zadnji ali najbolj znani ustvarjalec gradiva, mejni letnici gradiva, torej najstarejša in najmlajša, količina, ki je podana v tekočih metrih, razvidi nad gradivom, in sicer popis in inventar, historiat, ki obsega kratek zgodovinski oris s podatki o nastanku, organizaciji, reorganizaciji in ukinitvi ustvarjalca, gradivo, kjer so zajete najpomembnejše vrste gradiva, opombe. Škoda je, da pri obravnavi fondov ni navedena tudi literatura, če je bil fond ali zbirka že obravnavan. Prav tako so se ognili navedbi tehničnih enot.

Izdaja takega vodnika je dokaz resnega dela Zgodovinskega arhiva v Celju, ki na ta način odpira pot uporabnikom do vse večje količine gradiva in do vse boljše orientacije po njem. Izdaja tega in drugih vodnikov po slovenskih

arhivih pa je obenem dokaz, da je arhivska služba naredila velik korak naprej, dosegla višjo raven dela, saj zmore sproti opravljati tudi nalogo izdajanja najrazličnejših pripomočkov, ki služijo uporabi arhivskega gradiva.

Metka Gombač

Bogdan Lekić, *Arhivski izvori za istoriju socijalističke Jugoslavije 1943—1953*. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1987, 275 strani.

Arhiv Jugoslavije je v okviru svoje plodne založniške dejavnosti izdal doktorsko disertacijo sodelavca dr. Bogdana Lekića o arhivskih virih za zgodovino socialistične Jugoslavije od II. zasedanja AVNOJ-a novembra 1943 do sprejetja Ustavnega zakona o osnovah družbene in politične ureditve FLRJ in zveznih organov oblasti januarja 1953. Dr. Bogdan Lekić je svoje dolgoletno raziskovalno delo, znanje in strokovne izkušnje v arhivski dejavnosti prenesel v doktorsko disertacijo, ki jo je obranil julija 1983 na Filozofski fakulteti v Skopju. Predmet njegovega obravnavanja je arhivsko gradivo zveznih organov in institucij za obdobje 1943—1953 kot vir za zgodovino socialistične Jugoslavije. Prav to obdobje nudi možnost proučevanja in obdelave vseh vrst arhivskega gradiva, ki je nastalo v različnih zgodovinskih okoliščinah, v posebnih pogojih — v vojni in miru —, v različnih stopnjah državnega in družbenega razvoja ter vsebinsko značilnega in pomembnega, tako glede na izvor (vojaško, družbenopolitično, upravno itd.) kot glede na ustvarjalce tega gradiva.

Delo je razdeljeno na pet poglavij: Pojem in vrste zgodovinskih virov in sistem varstva arhivskega gradiva, Klasifikacija arhivskega gradiva, Organizacijski razvoj zveznih institucij, Pregled vsebine arhivskega gradiva zveznih institucij in Vsebinsko ovrednotenje arhivskega gradiva kot zgodovinskega vira. Dodana sta še predgovor in zaključek.

Na začetku avtor zaradi boljšega razumevanja teme obravnava predmet naloge in pomen proučevanja zgodovinskih virov na splošno in posebej arhivskega gradiva kot zgodovinskega vira. Dodana je analiza domače in tuje literature, ki neposredno in posredno obravnava to področje. Avtor je na osnovi najnovejših spoznanj v arhivski teoriji in praksi označil pojem in vrste arhivskega gradiva, ki ga določa arhivska zakonodaja (arhivsko gradivo je izvirno in reproducirano — pisano, risano, tiskano, fotografirano ali kako drugače zapisano — dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost ali za kulturo, in sicer ne glede na to, kdaj, kje in pri komu je nastalo). Med arhivsko gradivo za obravnavano obdobje 1943—1953 je pritegnil še spominsko gradivo, ki se ga pogosto ne smatra za arhivsko gradivo. Zbiranju, obdelavi in uporabi spominskega gradiva je Bogdan Lekić namenil posebno pozornost že v svojih prejšnjih razpravah, ki jih je objavil največ v Arhivistu, glasilu Saveza družtva arhivskih radnika Jugoslavije (Metodologija prikupljanja memoarske gradje, Arhivist 1—4, 1966—1967, str. 7—14; Neke osobenosti dokumentarne i memoarske gradje, Arhivist 1—4, 1966—1967, str. 15—19; O potrebi za prikupljanjem i formiranjem tematskih arhivskih celina memoarske gradje, Arhivist 1—2, 1968, str. 105—110; Značaj i potreba za jedinstvenim popisom memoarske

gradje, Arhivski pregled 1—2, 1973, str. 98—106). Poudarjen je zlasti pomen zbiranja spominskega gradiva za obdobje narodnoosvobodilne borbe, ko je ohranjenega glede na povojno obdobje razmeroma malo arhivskega gradiva in predstavljajo spomini in izjave udeležencev večkrat edini zgodovinski vir.

Posebno podpoglavje je namenjeno razvoju službe varstva arhivskega gradiva iz obdobja 1943—1953 in pregledu razvoja arhivske zakonodaje v Jugoslaviji v tem času.

Tudi v naslednjem, drugem, poglavju o klasifikaciji arhivskega gradiva 1943—1953 je podal avtor najprej kritično analizo literature, ki obravnava to problematiko in na osnovi le-te in lastnih raziskav ločil klasifikacijo po vrsti arhivskega gradiva (foto, fono, kino dokumenti, spisovno gradivo, spominsko gradivo), po njegovih ustvarjalcih (dokumenti Komunistične partije Jugoslavije in Zveze komunistične mladine Jugoslavije; dokumenti oblastnih in izvršilnih organov; dokumenti upravnih organov; dokumenti ostalih državnih organov; dokumenti množičnih političnih organizacij; dokumenti vojaškega značaja ter dokumenti zbirk in osebnih ter družinskih fondov) in klasifikacijo arhivskega gradiva znotraj fondov (provenienca, pertinenca).

V tretjem poglavju — Organizacijski razvoj zveznih institucij 1943—1953 je prikazan organizacijski razvoj, delokrog, status, pristojnosti, funkcije in naloge ustvarjalcev arhivskega gradiva, in sicer:

1. Komunistične partije Jugoslavije in Zveze komunistične mladine Jugoslavije; 2. oblastnih organov (AVNOJ, Začasna ljudska skupščina demokratične federativne Jugoslavije, Ustavodajna skupščina, Ljudska skupščina FLRJ itd.); 3. politično izvršilnih organov oblasti in organov uprave (vlada, ministrstva, komiteji, komisije itd.); 4. množično političnih organizacij (Ljudska fronta Jugoslavije, Antifašistična fronta žena Jugoslavije, Zveza antifašistične mladine Jugoslavije oz. Ljudska mladina Jugoslavije, Enotni sindikati delavcev in nameščencev Jugoslavije oz. Zveza sindikatov Jugoslavije itd.). Organizacijski razvoj zveznih institucij je avtor proučil v glavnem na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva obravnavanih institucij, kar mu je omogočilo tudi prikaz osnovne vsebine arhivskega gradiva fondov in zbirk, količine ohranjenega gradiva, mesta hrambe itd. Gre za fonde in zbirke, ki jih v glavnem hrani Arhiv Jugoslavije v Beogradu in predstavljajo okoli dve tretjini ohranjenega arhivskega gradiva iz obdobja 1943—1953 (170 fondov in zbirk; 3400 tm). Arhivsko gradivo iz tega obdobja hranijo še Arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije, Vojaško zgodovinski institut — Arhiv oboroženih sil SFRJ in Arhiv zveznega sekretariata za notranje zadeve v Beogradu (glej Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ — Savezni arhivi, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1980).

Tako je avtor v četrtem poglavju — Osnovna vsebina arhivskega gradiva zveznih institucij — na osnovi institucionalne klasifikacije podal pregled arhivskega gradiva zveznih organov in organizacij, ki ga hranijo zvezni arhivi. Dodan je še pregled t. i. specifičnega arhivskega gradiva — fotografije, letaki, plakati, risbe, magnetofonski trakovi, mikrofilmi, filmi, spominsko gradivo itd. —, ki ga kot zbirke prav tako hranijo zvezni arhivi, razen filmskega gradiva, ki ga največ hrani Jugoslovanska kinoteka v Beogradu.

Peto poglavje o valorizaciji arhivskega gradiva kot zgodovinskega vira za obdobje 1943—1953 je avtor razdelil 1. na ovrednotenje arhivskega gradiva po ustvarjalcih, in sicer glede na njihov družbenopolitični položaj, pristojnosti, delokrog, funkcije, zgodovinske okoliščine, v katerih so delovali itd.; 2. na vsebinsko ovrednotenje arhivskega gradiva glede na vrste in kategorije gradiva znotraj fondov (npr. statuti, zakoni, odloki, poročila, zapisniki, programi, izjave, dopisi itd.); 3. na ovrednotenje vsebine posameznih dokumentov (seveda so tu kot primer obdelani zaradi ogromne količine gradiva za to obdobje le nekateri ključni dokumenti, npr. Deklaracija in odloki II. zasedanja AVNOJ-a 29.—30. novembra 1943, Program in statut Ljudske fronte Jugoslavije 5.—7. avgusta 1945, Ustava FLRJ 31. januarja 1946 itd.).

Na koncu so objavljeni sezname uporabljenih in v opombah navedenih arhivskih virov po fondih in zbirkah zveznih arhivov, objavljenega arhivskega gradiva za to obdobje in domače in tuje literature. Dodana sta še povzetka v angleškem in ruskem jeziku ter registri osebnih imen, institucij in obravnavanih fondov in zbirk.

Delo dr. Lekića je prvi tovrstni prikaz arhivskega gradiva določenih institucij kot vira za zgodovino socialistične Jugoslavije 1943—1953. Na osnovi arhivističnega pristopa in znanstvene obdelave tega gradiva je avtor raziskovalcem tega obdobja, in to ne samo arhivistom in zgodovinarjem, ampak tudi drugih disciplin, podal celovit prikaz določenega arhivskega gradiva, njegove ohranjenosti, dostopnosti, specifičnosti, količine, vrste, historiate njegovih ustvarjalcev, predvsem pa njegove vsebine in zgodovinske vrednosti. Vse to daje delu poleg znanstvene tudi funkcionalno vrednost. Zato bi bilo koristno, da bi se na enak način proučilo še gradivo zveznih organov in organizacij po letu 1953, iz obdobja razvoja samoupravljanja socialistične Jugoslavije, seveda pa tudi gradivo posameznih republik in avtonomnih pokrajin.

Marjeta Adamič

Spomini predvojnih in vojnih aktivistov v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Spomine predvojnih in vojnih aktivistov hranimo v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja med Dopolnilnim gradivom. Tega gradiva je veliko in je pomemben vir za pisanje zgodovine, posebej za obdobja, ko nimamo ohranjenih originalnih dokumentov.

Pomembnost spominov predvojnih aktivistov je v tem, da za obdobje med obema vojnama, v katerem se porajajo nove napredne sile družbe, nimamo dosti pisanih originalnih dokumentov. Ker je bilo napredno gibanje večinoma ilegalno, in zaradi tega otežkočeno, so spomini aktivistov neprecenljiv vir za pisanje zgodovine delavskega gibanja. S temi prispevki se seznanimo z razvojem delavskega gibanja v Sloveniji, povezanostjo tega gibanja z naprednimi gibanji v ostalih delih Jugoslavije in Evrope ter udeležbo Slovencev v teh naprednih gibanjih.

Še poseben pomen za zgodovinopisje imajo spomini iz medvojnega obdobja, ker je druga svetovna vojna za naš narod pomenila nacionalno in socialno osvoboditev. Originalnega gradiva iz obdobja narodnoosvobodilne vojne je relativno veliko in je ta arhiv, eden od najbogatejših arhivov odporniških gibanj v Evropi. Celotno gradivo, nastalo med obdobjem 1941—1945, je z zakonom zaščiteno. Da se je ohranilo toliko gradiva, so bili zaslužni posamezni zavedni aktivisti že med narodnoosvobodilno vojno. Samoiniciativno so zbirali in hranili gradivo in s svojimi predlogi spodbudili Odsek za narodno vzgojo in prosveto Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje, da je 10. oktobra 1943. leta pripravil okrožnico z naročilom o zbiranju vsega pisanega in tiskanega gradiva, ki se nanaša na obdobje narodnoosvobodilne vojne. Zaradi specifičnih pogojev bojevanja je bilo zelo težko shraniti in zaščititi zbrano gradivo. Večino gradiva so zakopali v zemljo, del gradiva so shranili pri zavednih domačinih. Dokumenti, ki so nastali v času narodnoosvobodilne vojne so pisani na način in v obliki, ki jo je tedanja vojaška oblast potrebovala: naredbe, vojaška poročila, okrožnice in dopisi, iz katerih je razvidna politična in vojaška situacija. Spomini aktivistov opisujejo prispevek posameznikov naši narodnoosvobodilni borbi. Posebej so zanimivi kot dodatek virom za obdobje, ko originalnih dokumentov ni ohranjenih.

Predvojnih in vojnih spominov je v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja relativno veliko. Avtorji so napisali enega ali več prispevkov, vsi pa so pomagali obogatiti fond spominov.

Pri predvojnih spominih imamo 836 prispevkov 274 avtorjev. Najpogostejše obravnavane teme so: delavsko gibanje v tovarnah, prvomajske akcije, aretacije naprednih ljudi, sodbe, zapori, delovanje posameznikov v naprednem gibanju, sindikalno gibanje, stavke delavcev, delo SKOJ-a, protidraginske demonstracije, prenašanje ilegalnega materiala, ljudski tabori, delovanje društev »Vzajemnost«, »Zarja«, »Svoboda«, »Društvo kmečkih fantov in deklet«, žensko gibanje, boj z ORJUNO, pridobivanje in skrivanje orožja, ilegalni sestanki članov Komunistične partije, življenje v emigraciji, gladovne stavke, trosenje letakov, policijske represalije, študentsko napredno gibanje, napredno gibanje na Univerzi, delovni tabori in strelske legije, podporne organizacije, sodelovanje Slovencev v delavskih gibanjih v Franciji, Avstriji in Italiji, časopis »Ljudska pravica«, o sodelovanju o španski državljanski vojni, amaterska gledališča, »Rdeča pomoč«, partijska posvetovanja, proslave obletnice Oktobrske revolucije, ilegalni odhodi v Sovjetsko zvezo.

Medvojne spomine je pisalo 243 avtorjev z 247 prispevki. V svojih prispevkih opisujejo: kronike enot, akcije in boje enot, pomembne akcije posameznikov, aretacije, zapore in taborišča, terensko delo aktivistov, delovanje Osvobodilne fronte, radio Osvobodilne fronte, sabotaže, saniteta v narodnoosvobodilni vojski, delovanje Komunistične partije in SKOJ-a v enotah, delovanje partizanskih sodišč, preskrba enot z obleko in hrano, kulturniško delo, izseljevanje Slovencev v Srbijo, delo partizanskih delavnic, tehnike in tiskarne, življenjepisi.

Mirjana Jadreško

Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. Entschlussbildung und Verwirklichung. Herausgegeben von Eberhard Jäckel und Jürgen Rohwer. Stuttgart 1985, 246 str.

Nacionalsocialistična »židovska politika«, ki je med drugo svetovno vojno kulminirala v enem od največjih in sistematičnih množičnih pomorov v vsej zgodovini, je bila po 1945 obravnavana iz različnih specialnih in samovoljnih vidikov. Če je šlo v začetku predvsem samo za rekonstrukcijo zunanega poteka tega končno nepredstavljivo grozljivega dogajanja in njegovega mrzkega povezovanja, je raziskovanje vendar že zgodaj skušalo poglobljeno utemeljiti kompleks uničenja večjega dela evropskih Židov, ki so ga zagrešili nacionalisti.

Nedvomno pomemben rezultat teh prizadevanj se kaže v tem, da so renomirani znanstveniki, kot recimo Eberhard Jäckel, Andreas Hillgruber in Klaus Hildebrand, posredovali spoznanje (tudi zaradi dejstva, da doslej ni bilo mogoče dobiti pisnega dokaza o Hitlerjevemu ukazu za genocid nad Židi), ki ga sicer na mednarodni ravni praktično nikjer niso imeli za vprašljivega, da je bil Führer pri začetku »dokončne rešitve židovskega vprašanja« v letu 1941 aktivno udeležen kot indicirajoča, gonilna in odločilna sila, potem ko je fizično uničenje Židov v dvajsetih letih predvidel kot končni cilj. Temu nasprotno nekateri menijo, kot strokovnjak za sodobno zgodovino Uwe Dietrich Adam in (za njim) predvsem znani zgodovinar iz Bochuma Hans Mommsen, da naj Hitler pri množičnem uničenju Židov ne bi bil forsirajoče dejaven, da potemtakem pri njihovi likvidaciji od 1941 na noben način ni bil osrednja figura, ampak je deloval le kot veličina, ki zato ni imela nič drugega kot funkcionalni pomen, ker je bila zaradi kompleksne institucionalne strukture Tretjega rajha vpletena v sklop, ki je od njegove strani — kot posledica nepretrganih rivalizacij med različnimi nacionalsocialističnimi akterji in uredbami, vodila do stalno rastoče nekontrolirane dinamike, celo do napredujoče kumulativne radikalizacije. V tesni zvezi s tem stališčem je samo ne bistveno manj decidirano formulirana teza direktorja Instituta für Zeitgeschichte v Münchnu Martina Broszata, po kateri ni gledati napredujočega iztrebljanja Židov v Evropi s strani nacionalsocialistov izključno kot realizacijo neke rasnopolitične dogme, ki jo je v programatičnem smislu utrdil Führer v dvajsetih letih, ampak vsaj kot rezultat daljnosežno improviziranih odločitev in ukrepov, pogojenih v času in situacijah.

V ozadju te, seveda prisiljeno le grobo skicirane kontroverze med tako imenovanimi internacionalisti in dozdevnimi funkcionalisti, so tri institucije — zgodovinski inštitut univerze v Stuttgartu, tamkajšnja Biblioteka za sodobno zgodovino in komite ZR Nemčije v mednarodnem združenju za zgodovino druge svetovne vojne — priredili znanstveni simpozij od 3. do 5. maja 1984 v baden-würtemberskem deželnem glavnem mestu, ki je v zadnjem desetletju vedno pogostejše postalo prireditelj tudi pomembnejših mednarodnih kongresov zgodovinarjev, o temi Pomor Židov v Evropi v drugi svetovni vojni — sklep in uresničenje. Tega zborovanja, ki so ga v imenu naštetih institucij pripravili in vodili Eberhard Jäckel, Jürgen Rohwer in Andreas Hillgruber, so se udeležili kot odlični poznavalci znani zgodovinarji, ne samo iz ZR Nemčije, ampak tudi iz Izraela, ZDA, VB, Poljske in NDR. Njihovi referati in diskusijski prispevki, ki so v pričujočem zvezku izšli deloma razširjeni, deloma skrajšani,

vsekakor pa predelani, obravnavajo tako številna vprašanja o obravnavani tematiki, da se ne moremo kaj, da ne bi iz množice izbrali nekaterih problemov, v katerih so spoznanja in rezultati, toda tudi nasprotja tega znanstvenega sestanka bolj ali manj prišla do izraza in so se zaradi tega v nekaterih prispevkih pokazala za vredna obsežnejšega navajanja.

V uvodnem referatu o »Entschlussbildung« kot zgodovinskem problemu je Jäckel, ki sicer zaradi svojih tehtnih del o Hitlerju in njegovem času uživa tudi mednarodno reputacijo, pojasnil, da tematika simpozija ni v prikazovanju recimo širokega polja antisemitizma, preganjanja Židov v Nemčiji po letu 1933 ali pobijanja Poljakov po letu 1939, pač pa je zanimanje simpozija bolj veljalo poteku premišljenega in sistematičnega pomora, kar so počenjali organi nemške vlade, torej »pomoru Židov v Evropi v času 1941 do 1945«, to je »tistemu dogajanju, ki je zaradi svoje enkratnosti v zgodovini človeštva kot trajna značilnost« druge svetovne vojne »morda ostal najdlje v spominu«. Nato se je referent usmeril v rekonstrukcijo poti od dokončne odločitve k uresničitvi kot pravem predmetu simpozija.

Pri tem se Jäckel, ki bo nota bene v kratkem izdal knjigo o Hitlerjevi vladavini, »Udejanjenje pogleda na svet«, ni ukvarjal z ravno tako nesmiselno kot netočno trditvijo, ki jo vedno znova zastopa David Irving, namreč da Hitler o množičnem pomoru Židov vsaj dolgo časa ni nič vedel. V oceni očitnih znamenj specifičnega položaja virov o tej tematiki je prišel do gotovo utemeljene domneve, da dolgo iskanega Hitlerjevega ukaza o uničenju Židov sploh ni v pisani obliki, ampak je bil izrečen ustno. Sicer res spretno formulirano domnevo je končno, kot rezultat ostroumno postavljenega metodičnega prepričanja, izrazil v »delovni hipotezi«, ki je nedvomno korektna, pri tem pa tudi diferencirana in se glasi: Če so bile informacije in instrukcije na najvišji vodstveni ravni dane samo ustno, potemtako vsi pisani dokumenti na tej ravni niso bili namenjeni za sporočanje prejemnikom, ampak so bili vedno namenjeni tretjim, ki so se do prejemnikov vedno morali na takšen ali drugačen način legitimirati. Razlikovati bi morali med ustno danem, razloženem, morda samo namignjenemu maksimumu, za tiste, ki so to hoteli in med pisnim uradnim minimumom utemeljitve za tiste, ki so se zoperstavljali ali oklevali.

Podobno kot za Jäckla, tudi za v Tel Avivu delujočega zgodovinarja Saula Friedländerja praktično ni dvoma, da je Hitler »enkrat poleti 1941 dal ustni ukaz za popolno iztrebljanje Židov v Evropi, in da je ta ukaz mogoče tekoče slediti in nanj lahko od primera do primera naletimo«. Seveda se izraelski raziskovalec ni ustavil samo pri pojasnjevanju tega vprašanja. V njegovem predavanju o temi Od antisemitizma do uničenja Židov mu gre predvsem za historografsko študijo o nacionalsocialistični židovski politiki, ki naj ponudi, tudi kot predpostavko, poskus lastne interpretacije nacionalnega socializma.

Njegova, v previdno premišljeni argumentaciji izvedena, prizadevanja, da bi dognal v Hitlerjevem sovraštvu do Židov antisemitizem in židovsko politiko kot substancialno veličino nacionalnega socializma, bi se dala povedati v treh bistvenih poskusih celovite pojasnitve: razlago, ki vidi v nacionalnem socializmu predvsem rezultat posebnega nemškega razvoja, mnenje, da je treba uvrstiti nacionalni socializem v širšo kategorijo fašizma, ki ga zastopa predvsem Ernest Nolte in končno interpretacijo, ki jo posebno brani Karl Dietrich Bracher, da

naj se smatra nacionalsocializem za varianto totalitarizma: Vse tri posplošene hermenevitične teze naj bi bile tako strukturirane, da bi bila njihova veljavnost bolj ali manj vprašljiva glede na nacionalsocialistični antisemitizem in nacionalsocialistično politiko do Židov.

Ker po drugi strani ni dvoma, da naj bi bil nacionalsocialistični antisemitizem in protižidovska politika Tretjega rajha esencialno vtisnila nacionalsocializmu posebni značaj, priporoča Friedländer, da bi dojemali nacionalsocializem kot »politično religijo«. Vprašanje, če in koliko sploh se da s pomočjo takšnega načina obravnavanja resnično ustrezno doumeti »končno rešitev« kot integracijski del neke splošne interpretacije nacionalsocializma, mora po Friedländerju pač vsaj zaenkrat ostati odprto. Kajti pri iztrebljanju evropskih Židov gre za problem, sicer ne v ospredju dogajanja, pač pa v njeni »globinski dinamiki«, ki ga morda s »historično analizo in historičnim razumevanjem« sploh ne bo mogoče rešiti, da se bo morda torej zgodovinarjem za trajno izmaknil.

Pomembnejše kot vprašanje o teži Friedländerjevega predlaganega koncepta skice za razumevanje nacionalsocializma, je vsekakor ugotovitev, ki so jo sprejeli tako rekoč vsi referenti, da je nedvomno Hitler tisti, ki mu je pri začetku iztrebljanja Židov v Evropi pripisati končno odločilno vlogo.

Do te ugotovitve je poleg Jäckla in Friedländerja na primer prišel tudi ameriški, v Burlingtonu živeči zgodovinar Raul Hilberg v svoji raziskavi *Die Aktion Reinhardt*, o akciji, ki je bila izpeljana v zadnji tretjina leta 1941 in zlasti v letu 1942 in je bila namenjena iztrebljanju Židov na Poljskem. Tudi za znanega jeruzalemskega zgodovinarja Yehuda Bauerja je čisto jasno, da je ukaz za izvršitev »končne odločitve« dal Hitler. To prepričanje je Bauer izrazil v svojem obravnavanju teme Auschwitz v temle vsekakor evidentnem premisleku: Göring je dal, kot je znano, Heydrichu v pismu 31. julija 1941 navodilo, da naj izvede »vse razpoložljive priprave v organizacijskem, stvarnem in materialnem oziru za dokončno rešitev židovskega vprašanja na nemškem vplivnem področju«. To, po Bauerju »splošno, za vso Evropo veljavno Göringovo navodilo« Heydrichu, je bilo mogoče tako široko zastaviti le v soglasju s Hitlerjem, ker je bilo zanj židovsko vprašanje iz ideoloških osnov posebno pomembno. To pa za Bauerja pomeni: Göringovo pismo iz 31. julija 1941 lahko nedvomno smatramo za verzijo führerjevega ukaza, ker v svoji vsebini odseva führerjevo direktivo. Končno je imel za nekaj samoumevnega, da odločitev za »končno odločitev« ni mogla priti od nikogar drugega kot Hitlerja, tudi politolog iz Berlina Wolfgang Scheffler, ki gotovo ni bil brez osnove že večkrat poklican za izvedenca na številnih NS procesih, v svojem referatu o koncentracijskih taboriščih Chelumno, Sobibor, Belzec in Majdanek, da navedemo samo še ta primer. Odločitev o končni rešitvi naj torej ne bi temeljila na enem samem aktu, ampak naj bi predstavljala potek, ki se je razvijal od načrtovanja spomladi 1941 do postopne realizacije v zgodnji jeseni 1941. V tej zvezi je Scheffler, dobro utemeljeno in po pravici, opozoril kot ne manj pomembno: Hitler naj bi bil zlasti julija 1941, v trenutku torej, ko je bil na višku svojega prepričanja o zmagi, očitno prepričan, da bi lahko uresničil vse, »ne samo geografsko novo ureditev Evrope, ampak tudi rasno politično očiščenje novo ustvarjene Evrope.« Vsekakor je tedaj ukazal Himmlerju, naj svoje »rasno imperialistične načrte, predstave in utopije« razvija naprej in jih tudi uresniči

v praksi in Himmler, ki se je vsekakor brezpogojno identificiral s führerjevo voljo, je v svojem okviru začel uresničevati Hitlerjeve končne predstave v tej meri, da je vojni vtisnil odločilne poteze rasne uničevalne vojne.

Konsistentnosti »internacionalističnega« spoznanja, ki je bil posredovan v različnih variantah, ki so ga ostali referenti brez izjeme potrjevali, namreč da je Hitler sam izdal ukaz za končno rešitev spomladi ali poleti 1941, so bolj ali manj oporekali nekateri, deloma res natančni funkcionalistični, diskusijski prispevki, zlasti Broszatov in Mommsenov.

Broszat je zastopal mnenje, da naj bi bila »zgodovinska predstava o neki nacionalsocialistični politiki, ki je od začetka stremela h končni rešitvi v fizičnem uničenju Židov« preveč enodimenzionalna, da ji manjka zgodovinska avtentičnost, da bi jo mogli ustrezno upoštevati. Kljub temu pa nedvomno drži: s tem kako je nacionalsocialistični režim napravil frazeološko agitacijsko svetovnonazorsko obliko tako imenovanega židovskega vprašanja za predmet najprej vedno bolj radikalizirane antižidovske zakonodaje in dejavnosti, kasneje pa prisilnih policijskih mer, je sprožil proces, s katerim je režim nepremišljene konsekvence vsakokratne naslednje stopnje radikalizacije le s težavo sprejel z novimi zaostrovanji in to gnal tako daleč, da je končno preostal množični pomor dejanska konsekvence.«

Kot je Broszat natančno izvajal, je v nadaljevanju opisanega procesa prišlo na osnovi popolnega izostajanja humanitarnih norm in opogumljenih protisemitskih ter drugih agresivnih aktivnosti — povzročenih iz različnih motivov in od različnih sil in potekajočih vzporedno — do monstroznega avtomatizma naraščajoče nasilnosti, do končnega morilskega avtomatizma, ki ga niso načrtno hoteli, ki ga tudi deloma ni bilo mogoče obvladati in v katerem so bili delujoči deloma sami ujetniki svojega ravnanja, ki posledic svojega delovanja niso bili več zmožni razumsko reflektirati ali pa ga tudi niso hoteli.

V ostalem je Broszat izhajal iz teze, da se je situacija prav spomladi 1941 zaostрила tudi zato, ker so bile priprave za napad na SZ ne nazadnje pod vtisom spodletelega projekta o lublinskem rezervatu iz 1939 in madagarskega načrta iz 1940, ki naj bi poskušala rešiti od začetka vojne kvantitativno močno povečano tako imenovano židovsko vprašanje. Vsekakor naj bi bili predvsem Hitler, Himmler in Heydrich tisti, ki so se v času pred začetkom načrta Barbarossa v bolj ali manj jasno dogovorjeni obliki namenili izkoristiti vojni pohod proti SZ, da se bodo z množičnimi akcijami in z eksekucijo Židov na zasedenem ozemlju SZ za vsak primer izognili nadaljnjemu širjenju že tako nadležnega židovskega problema.« Pri tem bi morali imeti ustno razširjanje uradnega ukaza o komisijah, torej o smernicah, ki jih je v začetku junija 1941 izdalo vrhovno poveljstvo vermahta o pobijanju političnih komisarjev rdeče armade, iz čisto določenih vzrokov za čisto verjetno.

Gledano iz tega stališča bi marsikaj govorilo za to, da je bilo kot vedno pripravljeno srečanje med Hitlerjem, Himmlerjem in Heydrichom »najprej omejeno na SZ in da je tudi tu šele po nekaj tednih v poletju 1941 prišlo do pavšaliziranja pobojev, vključno žena in otrok, pri čemer je verjetno prišlo zaradi nejasnosti in poskusov zamegljevanja znotraj varnostne policije in SD na eni strani, kot tudi zaradi samoumevne razširitve prvotnih navodil istočasno do poenostavljanja ukrepov. Potem ko so bili ti ukrepi poleti 1941 sproženi,

se njihovo omejevanje na sovjetske Žide, tudi zaradi sil, ki so drugod že dolgo zahtevale drastične ukrepe za rešitev židovskega vprašanja, ni moglo dolgo zadrževati in s tem je bil Rubikon sicer trajno odrejenih ukrepov že prekoračen. V tem položaju in pri opisanem načinu delovanja režima so bili pri nadaljnjih stopnjah eskalacije eksplicitni Hitlerjevi ukazi komaj še potrebni.

To gledanje stvari se po Broszatu toliko bolj verjetno vklaplja v njegovo poudarjeno propagirano strukturalistično sliko nacionalnosocialistične države, ker »ni neobhodno potrebovala delujočega, vladajočega fűhrerja pač pa namesto tega bolj Hitlerja kot pomirjevalca, ki lebdi nad vsakodnevnimi težavami politike, instanco torej, na katere so je vedno mogoče sklicevati, če je treba kakšno stvar udejaniti.« Zato tudi pri uničevanju Židov ni bilo potrebno za vsako ceno imeti Hitlerja,« pravi Broszat, »za odločilnega, za tistega, ki je s svojimi odločitvami šele pognal ustrezne aktivnosti v tek. Zadostovala je odločenost mnogih drugih, da je prišlo do morilskih ukrepov. Potrebno pa je bilo imeti Hitlerja, karizmatičnega fűhrerja, na katerega se je dalo v nujnosti sklicevati, da bi ukrepi, ki so bili rezultat te odločenosti, dejansko lahko postali veljavna politika režima. Šele možnost sklicevanja na Hitlerja je dala zločinskim morilskim ukrepom tisto 'svetost', ki je posvetila in zagotovila svetovnonazorsko politiko karizmatičnega voditelja. Za to pa ni bilo potrebno povelje, zadostovalo je Hitlerjevo prikimanje.« In to pomeni gledano z Broszatove perspektive: »Hitler je bil neizogibno potreben za celoten potek uničevanja Židov, vendar pa ne brezpogojno kot acting leader, ampak kot neizogibno potrebna izkaznica instance.«

Mommsen, ki je kot znano že pred leti označil Hitlerja kot »slabotnega diktatorja«, se je daljnosežno identificiral z Broszatovim načinom gledanja. Ne samo, da se bochumskemu zgodovinarju zdi »radikalizacija na področju preganjanja Židov kot samoinduciran avtomatizem, ki na koncu ni dopuščal nobene rešitve več kot pa totalno likvidacijo, ampak da je mogoče ta proces razložiti samo v omejenem obsegu z direktno intervencijo Hitlerja.« Razen tega je Mommsen — tako kot Broszat, prepričan, da po začetnem sunku, ki je nastopil v zvezi z ukazom o komisarijih, ni bil potreben noben nadaljnji formalni akt diktatorja, da bi se sprožila »končna odločitev«.

Med Mommsenom in Broszatom pa obstajajo poleg pokazanih in še drugih identičnosti tudi bistvene razlike. Tako npr. Mommsen še bolj kot Broszat omalovažuje Hitlerjevo vlogo pri izvajanju končne odločitve. Vsekakor ugotavlja: »Zdi se mi, da se je z razširitvijo ukaza o komisarijih na sistematično množično uničevanje židovske ljudske skupnosti od julija in posebej od avgusta in septembra 1941 tudi fűhrerjev ukaz skoraj avtomatično razširil na sistematično uničenje Židov.« Mimogrede omenjeno se je ta potek izvršil v ozračju dvoumnosti, nejasnosti in somraka. Drugače kot Broszat, ki ima fűhrerjev ukaz za fizično uničenje Židov vendar samo za odvečen, zastopa Mommsen čisto eksplicitno tezo, da »uradnega in s tem za državljane in uradnike režima obvezujočega ukaza o politiki končne rešitve ni bilo«.

Toda Mommsen še zastruje Broszatovo razlago, ko podčrtava, da je Hitler o židovskem vprašanju v bistvu govoril samo v izrazito splošnih terminih in se posebno v zvezi z uničevanjem Židov, »nagibal k temu, da bi se vedel skoraj adekvatno sistemu in govoril o politiki končne rešitve samo v meta-

forični preobleki.« Mommsen tudi zastopa mnenje, da se je Hitler skoraj skril za uničevalni proces, ki se je tedaj pravkar odvijal in se tozadevno očitno skušal rešiti odgovornosti. Z ozirom na uničevanje Židov poleti 1941 Mommsen ne skriva, da pozitivno odgovarja na vprašanje, če ni eskalacija napredovala že tako daleč, da bi šla tudi že brez Hitlerja, sicer ne v smislu, da je bila Hitlerjeva vloga važna in osrednja predpostavka v celokupni zgodovini režima, pač pa v smislu, da diktatorju samemu, ki je bil tudi v notranji politiki režima zamenjan s Hitlerjevim kultom, ni bilo več nujno igrati vodilne vloge. Ta pomen variira in poudarja Mommsen tudi še s tem, da pojasnjuje, ne da bi to hotel posebej razglašati, da je bil Hitler odgovoren za holokavst, storil ga je in brez njega ne bi bil mogoč. Toliko bolj bi rad rekel, da je bil Hitler eksponent nekega političnega razvoja, ki je pripeljal do holokavsta, da je bil Hitler, kar se tiče atmosfere in njegovega obstoja, enostavno na čelu države in v tem vzdušju potreben, ne pa delujoči posameznik, da je bila sicer njegova eksistenca znotraj sistema in pa vzdušje, ki ga je ustvarjal, direktno potrebno, ne pa njegovo delovanje in to v situaciji odločitve 1941 ali v času po povelju o komisarijih in naredbi o Einsatzgruppen in množičnih uničevalnih procesih.

Mnenja, kakršna je predstavil Broszat in ki jih je Mommsen še prononcirano in očitno apodiktčno poudaril, so naletela skoraj pri vseh referentih in diskutantih na precejšen odpor. Tako je npr. prejšnji direktor Instituta für Zeitgeschichte v Münchnu Helmut Krausnick z znanim poznavanjem vsega zadevnega gradiva, lahko z gotovostjo, ki meji na verjetnost, dokazal, da je Hitler zelo verjetno pred napadom nemške armade na SZ 22. junija 1941 izdal definitiven ukaz za uničenje vseh Židov, Alfred Streim, višji državni pravdnik pri centralnemu uradu deželne pravosodne uprave v Ludwigsburgu, ni podvomil, da splošni ukaz o v principu že pred začetkom nemškega napada na SZ sklenjenem uničenju Židov ne izhaja iz neke zapovedi na določenem kraju in določenem času, ampak da je prišlo od 17. junija do več posameznih direktiv, ki so Einsatzgruppe in komandose postopoma (to se pravi preko različnih mediciljev) pravzaprav vodile h končnemu cilju uničevanju Židov, predno je prišlo v času med koncem julija in koncem avgusta 1941 do ustreznega splošnega führerjevega ukaza.

Nič manj učinkovito kot Krausnick je predvsem Jäckel podal številne impresivne argumente proti Broszatu in posebno proti Mommsenu. Jäckel je npr. nasprotoval Mommsenu, ker je skušal ta dokazati, da je Hitler nastopal glede uničenja Židov v Evropi kot povsem nedvomnemu cilju in v tej zahtevi nastopal vedno znova precizno in konkretno. Tudi je Jäckel zavrnil svojega bochumskega kolega s tem, da je dokumentiral, da je Hitler večkrat, tudi v svojem testamentu, z brezprimerno jasnostjo potrdil, da je končno rešitev treba imeti za njegovo delo. Po drugi strani se zdi Jäcklu nemogoče, tako kot Broszatu, ugovarjati samosprožitvi uničevalnih procesov proti Židom. Ne da bi to upošteval, se je v odločilnih točkah opredelil proti Broszatu in Mommsenu, vendar z velikim poudarkom, da so ustrezno, kot pravijo intencionalisti, vse važnejše odločitve prišle od Hitlerja, čeprav funkcionalisti upravičeno poudarjajo, da je bil režim anarhičen in polikratski. Spoznanje, da je bil Hitler tisti, ki je v anarhičnem in polikratskem sistemu tretjega rajha sprejemal vse važne odločitve, razume Jäckel kot izraz sinteze med intencionalistično in struk-

turnoanalitično interpretacijo. Ta zanj implicira »nasprotje samo v primeru, če ignoriramo, da je polikracija pogoj za monokracijo«. Kajti za Jäckla ni vprašljivo, da »pride monokrat, samovladar, na oblast na podlagi polikratične baze, to pomeni, da ga podpro tiste družbene skupine in to pogojno, ki imajo nasprotujoče si interese. Monokrat pa ostane na oblasti s polikratskimi metodami, to pomeni, da izigrava skupine, ki ga pogojno podpirajo in prav to mu omogoča, da sam sprejema bistvene odločitve. Samo iz tistega, kar skupinam ustreza, lahko dela politiko. Vendar jih izrablja in to je odločilno, da mu ni treba uporabljati formalnega postopka«. Oziroma formulirano specifično za našo temo: Hitler pri sistematičnem pobijanju Židov ni ravnal z državo in njenimi organi vsemogočno, ampak pod čisto določenimi pogoji in pritiski. V tem okviru pa mu je ostalo toliko prostora, da njegove odločitve niso bile pogojene polikratično, ampak jih je sam izdajal. Na dlani je, da se zdijo utemeljeni pridržki, ki sta jih izrekla proti funkcionalistični razlagi nacionalsocialističnega uničevanja Židov v 2. svetovni vojni predvsem Krausnick in Jäckel, toda tudi drugi referenti in diskutanti. Toliko manj se zato smemo odreči konfrontiranju funkcionalističnega modela interpretacije z naslednjimi principialnimi vprašanji:

Ali je mogoče, da Broszat, Mommsen in drugi »funkcionalisti« predstavljajo svoje poglede po eni strani tako, da ne tako majhen del skrčijo na posamezno fragmentarno ali kvečjemu omejeno, vendar pa po drugi strani ob tem predstavijo skupno sliko, ki ima očitne poteze neke neutajljive absolutne pravice? Ali je verjetno, da se zastopniki funkcionalističnega načina gledanja nagibajo k temu, da bi prevzeli večkrat skrajno samovoljno razlago, tudi če je vedno motivirana na podlagi pravzaprav povsem nedvoumnih dokumentarnih pričevanj ter se s tem z dalekosežnim preokretom nedvomno le v relativni obliki veljavnega stavka *quod non est in actis, non est in mundo* postavijo v sum, da preje postavijo umetno konstrukcijo, kot pa da bi udejanili iz prejšnjega stoletja od Leopolda von Rankeja izhajajoče načelo, ki je za historike vendar nadčasno ostalo v veljavi, pokazati namreč, »kako je pravzaprav bilo«. Ali je torej — strnjeno povedano — na virih temelječa študija funkcionalistov bolj zaželjena kot pa njihova izpovednost? In ali ne bi bilo končno potrebno, v izogib upravičenega ali neupravičenega dvoma o konsistentnosti funkcionalistične podobe razlaganja, dati v preizkušnjo dejanskega stvarnega soglasja tezo, ki je do danes vedno znova utemeljena na izboru posameznih pojavov in po kateri je bil Hitler — na splošno rečeno — slaboten diktator in, specifično tematsko rečeno, pri uničevanju Židov na noben način ni bil odločilni dejavnik, in to resnično na vsa področja nacionalnega socializma, torej na primer tudi za tako eminentno važno vojaško področje v času druge svetovne vojne.

Kakor je že nemogoče tukaj navržena vprašanja na kratko razjasniti, je Jäckel dal odgovor na vprašanje, ki ga je simpozij formuliral kot nalogo, če je namreč pomor Židov v drugi svetovni vojni izhajal iz Hitlerjeve iniciative ali pa je le rezultat protizidovskih ukrepov nacionalsocialistov, in sicer na način, ki sme veljati do nasprotnega dokaza. Nadvse koncizno formulacijo tega odgovora dolguje kongres in s tem raziskovanje kölnskemu zgodovinarju sodobnega časa Andreasu Hillgruberju, ki zaradi svojih številnih fundamentalnih

publikacij, tudi za čas Hitlerja, velja v Nemčiji in inozemstvu za pomembnega učenjaka.

Na podlagi lastnih raziskav, toda tudi v soglasju z dognanji npr. Schefflerja, je v svojem diskusijskem prispevku Hillgruber poudaril, da bi bilo treba Hitlerjev ekspanzionistični program gledati v tesni povezavi z nacističnim programom očiščevanja ozemlja in Hitlerjeva pričakovanja s ciljem, da se uničijo Židje v Evropi. Absolutna gotovost, ki je bila izrečena glede osrednjega Hitlerjevega stališča, se ne bi smela z enako gotovostjo prenesti na čas, ko je bila sklenjena končna rešitev v smislu popolnega uničenja Židov. Vse govori za to, da je bila najkasneje marca 1941 sistematična moritev Židov na zavzetem sovjetskem ozemlju že sklenjena stvar in marsikaj govori za to, da je bila julija 1941, torej v času viška iluzij o zmagi, konkretizirana misel ali namen izpeljati končno rešitev na vsem ozemlju, ki je bilo v nemških rokah. Z drugimi besedami: uvedba končne rešitve ni bila posledica časovno primerne konca vojne v Rusiji, torej lažna konsekvence iz neke prisilne situacije. Toliko bolj so naraščale predpriprave, tudi gradbene, že v tistem času, ko so bila odločujoča pričakovanja, da je treba računati z zmago na vzhodu še pred koncem leta.

Kar se v ostalem tiče vsebine führerjevega ukaza o končni rešitvi židovskega vprašanja, se je Hitler verjetno nenatančno izrazil. Po Jäcklu bi lahko izhajali iz predpostavke, da je Hitler sam izhajal iz maksimalne predstave, ki pa je bila zaradi nejasnega führerjevega ukaza za nekatere, ki so morali izpeljati zadevo, vsaj v začetku, predstavljiva v omejenem obsegu, dokler ni končno dejanski jasni ukaz z vrha SS stvar razjasnil in voljo po totalni rešitvi izpeljal v polni meri.

V svojem referatu z naslovom Zgodovinsko mesto židovskega uničenja je Hillgruber nato povezal navidezno neenotna stališča referentov in diskutantov na simpoziju v nujno sintezo, ki je reflektirala direktno in indirektno naj-novejše stanje raziskav v vsej njihovi širini aspektov, kar je tudi konsekvence suverenega poznavanja problematike in neobičajne zmožnosti recepcije referentov. Na vsak način je Hillgruber z veliko gotovostjo o resničnosti potegnil sledeči facit:

Množični pomor evropskih Židov je bil možen zaradi sovpadanja vrste dejavnikov v poletju 1941: Za ozadjem širokih antisemitskih tendenc v Nemčiji od prve svetovne vojne dalje je tu omeniti :

1. fanatično odločnost Hitlerja, gnanega s peklenskim sovraštvom do Židov, ki je v situaciji poleti 1941 v odprtju uničevalne vojne proti židovskemu boljševizmu videl prosto pot za »svojo končno rešitev«;

2. pripravljenost in pripravne razmere za skupino ljudi, ki je izvedla zločin in ki zanj ni bilo nujno, da je bila tako sfanatizirana, ampak so jo pridobili bolj z nepolitičnimi in drugačnimi motivi;

3. mnogo bolj širok krog ljudi iz organizacijskega in tehničnega aparata, ki je oskrboval uničevalna taborišča z masovnimi deportacijami iz od Nemcev zasedene Evrope;

4. koncentrirano množico nemškega prebivalstva, ki je pričakovano sprejemala prikriti postopek — četudi neprepričljivo in nezadostno — ki ga je

ta masa gledala kot nacionalno stvar v tej vojni in na iz nje izvirajočih vsakdanjih težavah in skrbah.

Če vzamemo vse skupaj, vsekakor drži, da ponuja pričujoči zbornik referatov (delo, ki ga sestavlja zbir kvantitativno in kvalitativno različnih referatov in diskusijskih prispevkov na temo simpozija Pomor Židov v drugi svetovni vojni) izredno poučen prerez raznoterih historiografskih prizadevanj za osvetlitev in pomen vloge, ki jo je igral Hitler pri nacionalsocialističnem genocidu, enem najgrših poglavij nemške zgodovine. Pri večini referatov in tudi diskusij se pokaže, da je bil Hitler tisti, ki je spravil v tek končno rešitev židovskega vprašanja. Obenem pa daje knjiga tudi prav tako nazoren in diferenciran pogled na tisto kontroverzno, ki se je pokazala že pred leti med intencionalisti in funkcionalisti, torej med bolj tradicionalnim in bolj socialno strukturalno usmerjenim zgodovinopisjem, o vprašanju uničenja velikega dela evropskih Židov. Frapantna evidenca močnejših in šibkejših plati obeh načinov gledanja je nenazadnje tudi rezultat tega kongresa. Gledano s tega vidika pa je vrednost rezultata te relativno ozke teme simpozija, da raziskovalna kontroverza, o kateri je govora, nikakor ni omejena samo na uničenje evropskih Židov, ampak je v poudarjeni obliki tudi diskusija o interpretaciji strukture in načina delovanja Tretjega rajha nasploh.

Josef Schröder

Bibliografije

BIBLIOGRAFIJA »BESEDE O SODOBNIH VPRAŠANJIH«

Sestavila Vida Urek

V začetku leta 1932 je Delavska založba začela izdajati revijo Beseda o sodobnih vprašanjih, ki je imela že v svojem prvem letniku 1300 naročnikov. Marca 1933 pa je Delavska založba revijo prepustila konzorciju, ki so ga sestavljali sami člani zadruga: dr. Jože Pokorn, Miro Jeršič, Vilko Pitako, Jože Langus, Srečko Žumer, dr. Aleš Stanovnik in Ernest Vilfan.

Revijo Beseda o sodobnih vprašanjih so si krščanski socialisti zamislili kot »svobodno tribuno, kjer bo dal lahko izraza svojemu mnenju o reševanju socialnih in kulturnih problemov vsakdo, ki stoji na osnovah krščanskega etosa«. Ker so se zavedali odgovornosti, so se v reviji izogibali obravnavanju sodobnih problemov z ozkega ali polemičnega stališča ali zgolj strujarske usmeritve in so se odločili, da bodo vse probleme presojali z »visokega stališča«. V reviji so predvsem posvečali pozornost socialnogospodarskim vprašanjem, ker so ta v tedanji krizi po njihovem mnenju stopila v ospredje. Zapisali so, da čutijo v sebi rast narodnega občestva in da želijo sodelovati pri izgradnji slovenske kulture. Analiza vsebine revije, ki je izhajala od januarja 1932 do leta 1935, lepo odraža idejnopolitični razvoj krščanskih socialistov — vsaj nekaterih med njimi — v teh letih. Prva dva letnika Besede je urejal Vilko Pitako, po njegovem odhodu k vojakom pa sta jo urejala skupaj Mirko Javornik in dr. Jože Pokorn; zadnji nepopolni letnik 1935 pa je uredil Miro Jeršič.

V prvi številki Besede je F. Terseglav napisal članek V čem je rešitev?, namreč rešitev človeške kulture, in zapisal, da je le-ta v demokraciji, ki predpostavlja visoko stopnjo moralne vzgoje občestva. Taka demokracija zahteva obnovo krščanskega etosa, ki postavlja v ospredje vsega stvarnega dogajanja svobodno osebo, vezano na občestvo po absolutnem npravstvenem redu. Krščanski socialisti so se zavzemali za človeško družbo in kulturo, ki bosta temeljili na etiki. Z etiko je utemeljeval socializem tudi France Šmon, ki je v prvem letniku Besede v nekaj nadaljevanjih analiziral kapitalistično gospodarstvo in razredni problem. V tej analizi je ločil ekonomsko in svetovnonazorsko plat razrednega problema. Za ekonomsko stran je sprejel Marxov gospodarski nauk o podružbljanju proizvodnih sredstev, do katerega mora priti z razrednim bojem. Toda tega razrednega boja in kolektivizacije ni izpeljal dosledno po Marxu, ki trdi, da se mora to zgoditi po materialističnih prirodnih zakonih razvoja kapitalističnega gospodarstva, ampak je vpletel svojo »svetovnonazorno plat« in zaključil: »Proletarska razrednost pač ne more biti plod me-

ščanskih gospodarskih razmer, ampak je plod od Boga v človeško srce in človeško družbo položenih večnih objektivnih zakonov, pravičnosti, enakosti in bratstva... In socialističen način tudi ni absolutno nujen, vendar je moralno upravičen; kar pa je moralno, je tudi pametno in ker je večina ljudi moralna in pametna in v njih srcih še vedno žive od Boga jim vrojeni objektivni zakoni, lahko danes z vso gotovostjo računamo z novim družbenim redom.« Šmonov pogled na socializem, ki ga utemeljuje z etiko, je še najbolj podoben Bernsteinovemu. Kot smo videli, je socializem podobno razlagal tudi pater Angelik Tominec.

Sodelavci Besede so odločno zavrnilo politični katolicizem — klerikalizem. Miro Jeršič je v članku Mladina, politika, politični katolicizem zapisal: »Mladina vidi, kako ima politični katolicizem poguben vpliv na poplitvenje krščanstva v očeh katoličanov samih, in kako še dalje stoječim zakriva pravo podobo krščanstva... To izrabljanje cerkvene avtoritete v prid političnih strank, ki se je tam, kjer je kler v obilnem številu posegel v politiko, še močneje občutilo, ta nedopusten pritisk na človekovo vest v politični sferi, to poplitvenje duhovnega kraljestva po prepotentnem nastopanju politične oblasti — vse to je moralo mladino odbiti od političnega katolicizma. Vse to sili mladino, da politični katolicizem odklanja...«

Iz kroga sodelavcev Besede je izšla najbolj tehtna, ekonomsko osnovana zavrnitev stanovske (korporacijske) družbene ureditve, za kakršno se je zavzemala papeževa enciklika *Quadragesimo anno*. Napisal jo je poznavalec ekonomske problematike dr. Jože Pokorn. Proučeval je različne oblike kapitalističnega gospodarstva — liberalni kapitalizem, monopolni kapitalizem — ter se posebej ukvarjal z nacionalizacijo proizvodnje in koncentracijo kapitala in z gospodarsko krizo. Pojava stanovske države je zanj »izum, da se dokončno odpravi gospodarski liberalizem, da pa kapitalizem ostane«. Po njegovem se stanovska država s korporacijskim sistemom noče niti v teoriji niti v praksi dotakniti ene stvari: zasebne lastnine proizvodnih sredstev. »Dejansko predstavlja korporacijski sistem zadnji obupni poskus posredujočega razreda, da obrani svojo posest in dohodke pred navali gospodarskih kriz in socialno razgibanih množic.« Po Pokornovem mnenju je v taki totalitarni stanovski državi, ki je prevzela vodenje gospodarstva, podjetnik v gospodarstvu izgubil vsak pomen, še vedno pa je obdržal lastništvo proizvodnih sredstev in čiste brezdelne dohodke. Zato vidi Pokorn edino rešitev iz takih razmer v odpravi stanu zasebnih lastnikov proizvodnih sredstev, stanu delodajalcev in rentnikov, ter zaključuje: »Produkcijska sredstva morajo priti v občestveno last tako, da bodo monopolska podjetja vodili in v njih gospodarili tisti, ki v njih delajo.«

Eno pglavitnih prizadevanj Besedinega kroga je bilo dokazovanje, da je v marksizmu dvoje elementov: gospodarska teorija, to je znanstvena analiza kapitalizma na osnovi delovne teorije in teorije presežne vrednosti, in svetovnonazorska osnova, to je materialistična filozofija. Za slednjo so trdili, da ni bistvena za ta sociološki in politekonomski nauk, zlasti pa ne sme biti bistvena za njegovo prakso. — Zelo daljnovidno, celih petdeset let pred komunističnimi teoretiki. Krščanski kolektivisti so vzeli iz marksizma samo gospodarsko teorijo, ki so jo združili s krščanskim etosom. Kratko rečeno:

krščansko socialistični intelektualci Besedinega kroga so se v letih 1932—1935 postavili na radikalno razredno stališče, seveda ob poudarjanju principov demokracije, s čimer so se v nekem bistvenem elementu temeljno razlikovali od komunistično leninistične doktrine, ki je prisegala na diktaturo proletariata, v njej pa na demokratični centralizem. Pogledi intelektualcev Besedinega kroga so močno vplivali na širše množice krščansko socialističnega delavstva in ga usmerjali na zavestno razredno stališče in ga politično emancipirali od vpliva klerikalne stranke.

Beseda pomeni novo idejno in praktično politično fazo v razvoju krščanskega socializma na Slovenskem tudi v pogledu vodilnih ideologov. V tem času so bili vodilni krščansko socialistični teoretiki iz dvajsetih let dr. Andrej Gosar, dr. Angelik Tominec, France Terseglav preseženi in niso več sledili radikalni usmeritvi mlajše generacije, ki je v Besedi popolnoma dozorela. O tem priča direktni zapis enega radikalnih Antona Marinčka ob Terseglavovi 50-letnici: »France Terseglav stoji na mejniku kot očak. Preteklost mu kaže, kako je njegov duh, njegova visoka učenost, njegova dalekovidnost gradila temelje katoliškega gibanja. To gibanje bi moralo z nujno doslednostjo iti v krščanski socializem. Ni šlo. Ne po njegovi krivdi. Voditelji so propadli, novi niso znali ustvariti ničesar novega, zato ni gibanje, ki so ga stari s takim uspehom pričeli, prestalo preizkušnje nove, revolucionarne dobe. Radi tega so nastopili mladi, iščejo nove orientacije, hočejo se sprostiti in ustvariti gibanje, v katerem bi prišlo do veljave resnično živo krščanstvo, ne pa gola neiskrena forma... Terseglav ve, da ga pričakujejo te mlade sile z veseljem na nasprotnem bregu, da ga smatrajo za svojega prvega tribuna in da mu žele, da bi živel še najmanj toliko let, da bo videl popolno zmago novega gibanja, ki je vzklilo v prvi vrsti iz src krščansko socialističnega delavstva.«

Ali pa druga metaforična oznaka pozicije in vloge Besede v razvoju krščanskega socializma na Slovenskem, ki jo je podal eden njenih najbolj plodovitih sodelavcev dr. Jožko Pokorn. Dejal je, da so krščanski socialisti grešili zoper klerikalne nauke in politiko v treh stopnjah v Misli, Besedi in Dejanju.

Odnos sodelavcev Besede do slovenstva najlepše spoznamo iz Terseglavovega članka Župančičev pojem slovenstva. Terseglav je ostro zavrnil Župančičevo pisanje v Ljubljanskem zvonu ob analizi pisateljskega genija Louisa Adamiča. Župančič je namreč menil, da slovenstvo ne bi trpelo nobene škode, če bi se odpovedalo samostojnemu jeziku. Pridobilo bi samo na svoji širini. Kot primer za to je navedel Adamiča, ki je ameriški pisatelj, pa je ostal Slovenec po svojem notranjem bistvu, ki ni povezano z jezikom. Terseglav je poudaril, da je jezik »substancialna forma in najadekvatnejši zunanji izraz narodnega bistva«. Zapisal je, da je Župančičev predlog, da bi živeli nezavestno narodno življenje »narodno življenje po notranjem bistvu« — ter brez pomislekov, dvomov in bojev žrtvovali svoj jezik, nerealen in nesprejemljiv. S takim pisanjem Župančič zanika smisel in pomen Prešerna in vrača ugled Dežmanu. Besede so doletele ostre kritike katoliških krogov in tako imenovanih svobodnih slovenskih kulturnih delavcev okrog revije Sodobnost. Slovenec je 19. marca 1933 v članku Marx ali Kristus povedal krščanskim kolektivistom: »Spoštujemo prave marksiste, odločno pa obsojamo one, ki bi se radi s krščansko krinko na obrazu vtihotapili med slovensko katoliško delovno ljudstvo

in ga odtujili Bogu, cerkvi in njenim poglavarjem. Bodi katolik ali marksist, voda ali ogenj, ne moreš pa biti oboje, ker se to dvojje izključuje, kar je potrdil papež v svoji okrožnici *Quadragesimo anno*.« V *Sodobnosti* iz leta 1933 (stran 143) je mnenje sodelavcev *Besede* zavračal Stanko Leben. Marksistični krogi se o *Besedi* niso javno izrazili, vendar so ji komunisti zamerili, da ima preveč opraviti s krščanstvom in se ne upa odločiti za pravi marksizem. Po poglobljenem pristopu k obravnavani tematiki, ki je zajemala gospodarska, socialna, socialno-antropološka, sociološka, politekonomska, nacionalna, kulturna, notranje in zunanjepolitična vprašanja ter leposlovne prispevke moremo *Besedo* uvrstiti v sam vrh slovenske revialne publicistike v prvi polovici tridesetih let ob bok *Književnosti*, *Sodobnosti* in *Ljubljanskemu zvonu*, čeprav je po obsegu zaostajala za zadnjima dvema.

S tem tipom publicistike se je na Slovenskem razvijala k novi še intenzivnejši rasti tista politična kultura, ki je svoj temelj gradila v tesnem prepletu s kulturo, s kulturno zavestjo in akcijo. Pomembna kvaliteta publicistike, ki jo je prinašala *Beseda* in omenjene revije, je bilo zlasti ažurno obveščanje in komentiranje snovanja in dogajanja v svetu bodisi na političnem, idejnem pa tudi kulturnem in literarnem področju. S tem je bila slovenska javnost dobro obveščena in je svojo dejavnost mogla vzporejati z najnovejšimi svetovnimi tokovi.

Janko Prunk

Bibliografija ima dve kazali. Vsebinsko zajema: I. Nacionalno vprašanje, II. Socialno politiko, III. Socialno-filozofsko antropologijo, IV. Sociologijo, V. Politično ekonomijo, VI. Gospodarstvo, VII. Politiko, VIII. Zgodovino, IX. Kulturo in vzgojo, X. Preglede, XI. Literaturo ter XII. Ocene, poročila, polemiko in uredništvo. V *Imenskem kazalu* so upoštevani pisci, prireditelji, prevajalci in osebe, ki se pojavljajo v naslovih člankov.

Bibliografske enote so razvrščene znotraj rubrik po abecedi piscev avtorjev ali stvarnih naslovov. Enote istega avtorja si sledijo kronološko. Priimek avtorja, njegova šifra in psevdonim ter prva beseda stvarnega naslova so natisnjeni polkrepko.

VSEBINSKO KAZALO

I. NACIONALNO VPRAŠANJE

1. **Augur:** Nemec o jadranskem vprašanju. — II/1933, št. 9, str. 181—184.
2. **Besednjak Engelbert:** Vera in materin jezik. — II/1933, št. 11, str. 203—207.
3. **Co.:** Simboli in problemi malega naroda. — I/1932, št. 5, str. 98—99.
4. **Dovčar Vilko:** Narodnost in socializem. — I/1932, št. 7, str. 121—124.
5. **Javornik Mirko:** Résumé 1932. — II/1932, št. 1, str. 1—4.
6. — : Veliki vprašaj. — II/1933, št. 6, str. 113—117.
7. — : Narod neznanih junakov. — III/1934, št. 1, str. 1—6.
8. **Jurčec Ruda:** Po petnajstih letih. — II/1933, št. 9, str. 163—166.
9. **M. T.:** Misli o narodnem značaju. — II/1933, št. 10, str. 193—195.
10. **Ogroženo Slovenstvo.** — II/1933, št. 2, platnice.
11. **[Pitako Vilko] V. P.** — Katalonska avtonomija. — I/1932, št. 12, str. 195—196.
12. **[Rožič Valentin?]** Carantanus: Zopet 10. oktober. — II/1933, št. 10, str. 190—193.
13. **Smolej Viktor:** Slovaško pismo. — III/1934, št. 1, str. 13—18; št. 5, str. 97—104.
14. — : Slovaki in Poljaki. — III/1934, št. 7/8, str. 146—149.
15. **Terseglav Franc:** Župančičev pojem slovenstva. — I/1932, št. 10, str. 161—165.

II. SOCIALNA POLITIKA

16. **C. K.** : Delo. — I/1932, št. 4, str. 77—79.
17. **Cajncar Stanko**: Moderni čas in mladinsko gibanje. — I/1932, št. 2, str. 25—29; št. 3, str. 45—47.
18. **Cerkev** v defenzivi in politični katolicizem. — I/1932, št. 4, str. 83—87.
19. **[Furlan] Tomaž**: Pismo o krščanstvu in kolektivizmu. — I/1932, št. 5, str. 95—98.
20. **Grahor Ivo**: Sociološka slika brezposelnosti. — II/1933, št. 9, str. 173—181.
21. **Huber Sebastian**: O napačnem in pravem katoličanstvu. — IV/1935, št. 1, str. 8—10.
22. **Javornik Mirko**: Kje smo. — I/1932, št. 8/9, str. 137—140.
23. — : Dva odgovora. — IV/1935, št. 1, str. 3—8.
24. **Jeršič Miro**: Mladina, politika, politični katolicizem. — II/1933, št. 1, str. 4—10.
25. — **jer-** : Teorija in praksa fašističnega korporativizma. — II/1933, št. 5, str. 101—103.
26. **Kocbek Edvard**: Mladi. — I/1932, št. 12, str. 193—195.
27. **Kočevar Ciril**: Obraz fašizma. — II/1933, št. 4, str. 68—72.
28. **Ludwig Emil**: Rim in Cerkev. (Iz knjige Mussolinijevi razgovori z Emilom Ludwigom.). — II/1933, št. 9, str. 170—173.
29. **Marinček Anton**: Naloge delavskih strokovnih in gospodarskih organizacij. — I/1932, št. 4, str. 79—83.
30. — : Okoli konkordatov. — II/1933, št. 9, str. 166—170.
31. **P. T.**: Jedro današnje krize. — I/1932, št. 5, str. 89—91.
32. **[Pokorn Jože] Dr. I. P.** : Razdolžitev kmetov. — II/1933, št. 1, str. 15—18.
33. — **drip-** : Spoštovanje in preziranje papeževih okrožnic v teoriji in praksi. — II/1933, št. 7/8, platnice.
34. — : Agrarna reforma. — III/1934, št. 2, str. 33—38.
35. — **ip-** : Stanovska država. — III/1934, št. 7/8, str. 157—158.
36. **Ronko Martin**: Cerkvena politika v dobi monopolnega kapitalizma. — IV/1935, št. 2, str. 28—33.
37. **Rozman Jože**: Rudarsko zavarovanje. — I/1932, št. 11, str. 184—187.
38. **Šušteršič Miloš**: Proletariat in inteligenca. — II/1933, št. 3, str. 59—61.
39. **Terseglav Franc**: V čem je naša rešitev? — I/1932, št. 1, str. 2—5.
40. **Veber France**: O ljubezni in pravici. Razmejnitvena socialna študija. — I/1932, št. 1, str. 5—13.

III. SOCIALNO-FILOZOFSKA ANTROPOLOGIJA

41. **Augur**: Malomeščanstvo v agoniji. — IV/1935, št. 1, str. 1—3.
42. **Javornik Mirko**: Goethejevo razmerje do Boga. — I/1932, št. 6, str. 116—119.
43. **[Jeršič Miro] M. Jč.**: Oblikovanje vesti. — II/1933, št. 7/9, str. 145—147.
44. **Kocbek Edvard**: Naši razgledi. — I/1932, št. 12, str. 196—199.
45. — : Kristus 1933. — II/1933, št. 4, str. 65—68.
46. — : Duh človekov. — II/1933, št. 11, str. 201—203.
47. **NEP**: Hrvatska katoliška mladina. — III/1934, št. 2, str. 30—33.
48. **[Pokorn Jože] Dr. I. P.**: Ali so stari sposobni političnega in kulturnega zanosa? — I/1932, št. 7, str. 125—128.
49. — : Kulturna nujnost skrajšanja delovnega časa. — II/1933, št. 2, str. 25—29.
50. **Šmon France**: Kje je nejasnost, nedoslednost in nezavisnost. — II/1933, št. 3, str. 51—54; št. 4, 78—80; št. 5, 99—100.
51. **[Terseglav Franc] T. F.**: Zaupanje v mladino. — I/1932, št. 10, str. 165—167.
52. **Vest**. Prevedel Miro Jeršič. — II/1933, št. 5, str. 94—98.

IV. SOCIOLOGIJA

53. **Aleksič Jakob**: Krščanski socialni realizem. — I/1932, št. 3, str. 54—57; št. 4, str. 69—73.
54. **B.-B.**: Tomaž Akvinski o delu in lastnini. — I/1932, št. 8/9, str. 142—150.
55. **Brilej Joško**: Krščanstvo in marksizem. — II/1933, št. 1, str. 10—15.

56. — : Marksizem — absolutna zmota? — II/1933, št. 2, str. 29—34.
 57. — : »Materialisti«. — II/1933, št. 6, str. 118—123.
 58. **E. I. B.**: Propad zapada — organična nujnost? — I/1932, št. 6, str. 108—110.
 59. **Šmon France**: Se ena sociologija izkoriščanja. — I/1932, št. 4, str. 73—77; št. 5, str. 91—95; št. 6, str. 110—115; št. 7, str. 128—133. [Članek ni zaključen.]

V. POLITIČNA EKONOMIJA

60. **Brilej Joško**: Marksova vrednostna teorija — delo edini vir vrednosti. — II/1933, št. 3, str. 47—51.
 61. **[Marinček Anton] M. A.**: Materialistično zgodovinsko naziranje. — III/1934, št. 1, str. 10—13.
 62. — : Načrtno gospodarstvo. — III/1934, št. 3, str. 62—66; št. 5, str. 112—117; št. 6, str. 130—134; št. 7/8, str. 149—151; št. 9/10, str. 179—180; št. 11/12, str. 196—197.
 63. **Mártin Joško**: Notranja medsebojna povezanost monopolnega kapitalizma in krize. — III/1934, št. 3, str. 55—61.
 64. **[Pokorn Jož] Dr. J. P.**: Vzroki današnje gospodarske krize. — I/1932, št. 1, str. 14—17.
 65. — : Sprememba gospodarskega reda. — II/1933, št. 11, str. 212—218; št. 12, str. 229—239.
 66. **Tominec Angelik O. F. M.**: Kdaj bo konec sedanje gospodarske krize? — I/1932, št. 3, str. 47—54.

VI. GOSPODARSTVO

67. **Einzig Paul**: Za kulisami mednarodne finance. Priredil V(ilko) P(itako). — I/1932, št. 7, str. 133—136; št. 8/9, str. 154—159.
 68. **Hočevár [!Kočevár] Ciril**: Dve krizi. — II/1933, št. 6, str. 123—127.
 69. **Knickerbocker H. R.**: Gospodarsko izboljšanje na Angleškem. Priredil V(ilko) P(itako). — III/1934, št. 9/10, str. 180—184.
 70. **Perko Martin**: Gospodarstvo po svetu in pri nas. — III/1934, št. 11/12, str. 189—196.
 71. **[Pokorn Jož] Dr. I. P.**: Naši gospodarstveniki in Kranjska industrijska družba. — I/1932, št. 4, str. 65—69.
 72. — : Pomanjkanje gotovine. — I/1932, št. 11, str. 177—181.
 73. — : Gospodarstvo in politika. — II/1933, št. 5, str. 89—93.
 74. — : »Slovenske« poti v gospodarstvu. — II/1933, št. 6, str. 127—133.
 75. — : »Slovenske« poti v gospodarstvu. Tretja plat zvona. — II/1933, št. 7/8, str. 157—158.
 76. **Sternberg E.**: Propadanje svetovnega kapitalizma. Priredil V(ilko) P(itako). — I/1932, št. 12, str. 202—206; II/1933, št. 1, str. 19—22; št. 2, str. 35—38.
 77. **Šmon France**: Kapitalizem v Jugoslaviji 1931. — I/1932, št. 8/9, str. 151—154; št. 10, str. 167—172.
 78. **Štrajnar Fr[anjo]**: O smernicah elektrifikacije. — I/1932, št. 1, str. 17—20.
 79. — : Agrarna kriza. — I/1932, št. 4, str. 57—59.
 80. **Uratnik Filip**: »Slovenske« poti v gospodarstvu. Druga plat zvona. — II/1933, št. 7/8, str. 153—156.

VII. POLITIKA

81. **-as.**: Papež zmage. — III/1934, št. 7/8, str. 155—156.
 82. **Augur**: Pomen Dollfusove tragedije. — III/1934, št. 7/8, str. 137—139.
 83. **H. R.**: Irska. — I/1932, št. 11, str. 181—184.
 84. **-ig.**: Kriza nemških delavskih strokovnih organizacij. — II/1933, št. 5, str. 109—110.
 85. **Jurčec Ruda**: Naši mednarodni pogledi. — II/1933, št. 7/8, str. 137—141.
 86. — : Eduard Herriot ali politika dobrega srca. — II/1933, št. 11, str. 207—211.

87. — : Bajeslovje v politiki. — II/1933, št. 12, str. 225—229.
 88. **Knickerbocker H. R.**: German Crises. Priredil V(ilko) P(itako). — I/1932, št. 5, str. 99—103.
 89. **[Pitako Vilko] V. P.**: Evropske diktature. — I/1932, št. 2, str. 37—41.
 90. — : Rešitev Podonavja? — I/1932, št. 12, str. 199—202.
 91. — : Italija—Jugoslavija. — II/1933, št. 3, str. 54—59.
 92. — : Zakaj je padel Alfonz XIII. — II/1933, št. 7/8, str. 147—153.
 93. — : Revolucija zverženega križa. — II/1933, št. 12, str. 241—245.
 94. **Pokorn Jože**: Bojevanje z mlini na veter. — II/1933, št. 7/8, str. 141—144.
 95. **Traven B.**: Ustoličenje na indijanski način. (:Misli ob nastopu novoizvoljenih delegatov v Delavski zbornici. :) — II/1933, št. 12, str. 239—241.
 96. **Za 6. IX. 1933.** — II/1933, št. 9, str. 161—162.

VIII. ZGODOVINA

97. **Dolenc Ivan**: Kulise okoli Kreka in njegov kult. — III/1934, št. 9/10, str. 172—179.
 98. **Gostinčar Jože**: Dr. J. Ev. Krek. — III/1934, št. 5, str. 110—112.
 99. **Grahor Ivo**: Dr. J. Ev. Krek. — III/1934, št. 2, str. 25—27; št. 3, str. 52—55; št. 4, str. 73—77; št. 5, str. 105—110; št. 6, str. 121—127; št. 7/8, str. 140—145.
 100. — : Odgovor g. Josipu Gostinčarju, Krekovemu sodelavcu. — III/1934, št. 5, str. 112.
 101. — : Odgovor... [Ivanu Dolencu]. — III/1934, št. 9/10, str. 179.
 102. **Pavlin Janez**: Fin de siècle. — IV/1935, št. 2, str. 25—28.
 103. **[Pitako Vilko] V. P.**: Vstaja avstrijskih delavcev. — III/1934, št. 4, str. 78—88.

IX. KULTURA IN VZGOJA

104. **Grahor Ivo**: Zakaj nam je potrebna politična izobrazba ljudstva. — III/1934, št. 11/12, str. 185—187.
 105. **J. Z.**: Delavska vzgoja in umetnost. — III/1934, št. 9/10, str. 162—164.
 106. **Javornik Mirko**: O kulturni liniji. — I/1932, št. 6, str. 105—107.
 107. — : Beseda o Cankarju. — II/1933, št. 3, str. 41—43.
 108. — : O smislu kulturne vzgoje. — II/1933, št. 10, str. 185—190.
 109. **[Jurčec Ruda] Interim**: Beseda o našem časnikařtvu. — III/1934, št. 11/12, str. 187—189.
 110. **Kranjec Miško**: Delavska kultura in književnost. — I/1932, št. 2, str. 29—32.
 111. **Mlakar Pino**: Današnje življenje in potreba po umetnosti. — II/1933, št. 3, str. 43—47.
 112. **Perenič Janez**: Osnovno načelo moderne šole. (:Odbiranje šoloobveznih otrok po duševni starosti. :) — II/1933, št. 4, str. 81—82.
 113. **Pokorn Jože**: Kulturni separatizem. — III/1934, št. 3, str. 49—52.
 114. **Z. J.**: O ljudski univerzi. — III/1934, št. 7/8, str. 151—152.

X. PREGLEDI

Biografije

115. † **Dr. Henrik Tuma**. — IV/1935, št. 1, str. 24.
 116. **[Marinček Anton] A. M.**: France Terseglav — petdesetletnik. — I/1932, št. 3, str. 59.
 117. **Panait Istrati** umrl. — IV/1935, št. 1, str. 23—24.

Filozofija

118. **[Jeršič Miro] Jič.**: Narava in metafizika. — II/1933, št. 4, str. 83.
 119. **L. J.**: Osebnost. — I/1932, št. 2, str. 44.
 120. **mn.**: Zanimive misli. — II/1933, št. 5, str. 112.
 121. **[Pitako Vilko] V. P.**: — Odločilna leta. — II/1933, št. 10, str. 198—199.

Gospodarstvo

122. [Jurčec Ruda] J. R.: Razvoj težke železne industrije v Rusiji. — II/1933, št. 1, str. 22—24.
123. Letošnja svetovna žetev pšenice. — II/1933, št. 12, str. 247—248.
124. [Pitako Vilko] V. P.: Druga petletka. — I/1932, št. 5, str. 103—104.
125. — : Rdeče gospodarstvo. — I/1932, št. 11, str. 189.
126. — P.: Svetovna industrijska proizvodnja. — II/1933, št. 4, str. 84—85.
127. [Pokorn Jože] Drip.: Samoupravno gospodarstvo v dravski banovini. — II/1933, št. 4, str. 83—84.
128. — : Ivan Mohorič, nar. poslanec. Kritika državnega proračuna za leto 1933/34 s stališča narodnega gospodarstva. — II/1933, št. 5, str. 111—112.
129. S. F.: Mednarodna politična zadolženost držav. — I/1932, št. 3, str. 61—63.
130. Svet se zapira ... — II/1933, št. 1, str. 24.
131. [Štrajner Franjo] F. Š.: Nov petletni načrt za elektrifikacijo Rusije. — I/1932, št. 4, str. 87—88.

Kultura

132. -č.: Patrioti in patro-idioti. — II/1933, št. 2, str. 40.
133. Javornik Mirko: Kulturna kronika. — III/1934, št. 2, str. 39—43.
134. — : Kulturna kronika. — III/1934, št. 6, str. 134—136.
135. [Jurčec Ruda] Interim: Kulturna kronika. — III/1934, št. 4, str. 89—90.
136. Paul Claudel ni prišel v akademijo. — IV/1935, št. 1, str. 23.
137. Potokar Tone: Tuja kritika o mladem slovenskem pisatelju, našem sotrudniku. — II/1933, št. 12, str. 245—247.
138. S. O. S.: Konkurz in konkurzi. — II/1933, št. 5, platnice.
139. — : Balada o spomenikih. — II/1933, št. 11, str. 222—223.

Politika in sociologija

140. Augur: Politična kronika. — III/1934, št. 1, str. 19—23; št. 2, str. 43—45; št. 3, str. 66—72 (soavtor L. V.); št. 4, str. 91—96; št. 5, str. 117—120; št. 7/8, str. 152—155; št. 11/12, str. 197—200; IV/1935, št. 1, str. 18—22; št. 2, str. 40—47.
141. E. R.: Katoliški shod v Essenu. — I/1932, št. 10, str. 175—176.
142. -ig.: Nemška enotna delavska fronta. — II/1933, št. 6, str. 134—135.
143. J. J.: Diktatura v Avstriji. — II/1933, št. 6, str. 135—136.
144. [Jeršič Miro] J. M.: Mladina in politične stranke. — I/1932, št. 12, str. 206—208.
145. -ič.: Fašistični sindikati. — II/1933, št. 3, str. 62.
146. Jurčec Ruda: Sadovi diplomacije. — II/1933, št. 10, str. 199—200.
147. Kam gre Ljotić? — IV/1935, št. 1, str. 24.
148. L. J.: Protestanti — komunizem — verski socialisti. — I/1932, št. 3, str. 61.
149. Nemirna Španija. — I/1932, št. 1, str. 22—23.
150. [Pitako Vilko] P.: Boljševizem in zapadno meščanstvo. — I/1932, št. 1, str. 22.
151. — V. P.: Stranke v Franciji. — I/1932, št. 2, str. 41—42.
152. — V. P.: Nemci in Balkan. — I/1932, št. 2, str. 42—43.
153. — V. P.: Obvezni delovni rok namesto vojaškega. — I/1932, št. 3, str. 63—64.
154. — V. P.: Konec kapitalizma. — I/1932, št. 4, str. 88.
155. — V. P.: Kongres angleške labour party. Nov program. — I/1932, št. 11, str. 188.
156. — V. P.: Individualizem in kolektivizem. — I/1932, št. 11, str. 188—189.
157. — V. P.: Nemčija od 1918—1933. — II/1933, št. 3, str. 62—63.
158. — V. P.: Podzemna Italija. — II/1933, št. 4, str. 85.
159. Položaj nemške manjšine v Jugoslaviji in položaj Slovencev v Avstriji. — II/1933, št. 7/8, str. 158—159.
160. Šušteršič Miloš: Slovenski katoliški akademiki na razpotju. — II/1933, št. 6, str. 133—134.
161. Uredništvo: O »skupni fronti«. — I/1932, št. 10, str. 174.
162. Zarjan: V mlade zarje — kam? — II/1933, št. 10, str. 196—197.
163. Zv. D.: Volitve v Delavsko zbornico. — II/1933, št. 11, str. 220—222.

Socialno vprašanje

164. [Jeršič Miro] J. M.: Svetovna brezposelnost. — I/1932, št. 3, str. 64.
 165. Obdavčenje delovnega ljudstva. (:Iz poročila Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1929 in 1930.:). — I/1932, št. 11, str. 189—190.
 166. [Pitako Vilko] V. P.: Reševanje socialnega vprašanja. — II/1932, št. 2, str. 38—39.
 167. Rozman Jože: Kako je v tovarnah. — I/1932, št. 2, str. 43—44.
 168. —: Delavske plače. — I/1932, št. 10, str. 175.
 169. Šebrna Miroslav: Kapitalizem v slepi ulici. — I/1932, št. 3, str. 59—60.

XI. LITERATURA

170. [Aforizmi in misli]: — I/1932, št. 2, str. 32, 44; št. 3, str. 64; št. 6, str. 107; II/1933, št. 4, str. 72, 85; št. 5, str. 93, 100, 103, 110; III/1934, št. 2, str. 34; št. 3, str. 61; št. 4, str. 90; št. 5, str. 104; št. 6, str. 129.
 171. Augur: Popotni vtisi. — III/1934, št. 9/10, str. 165—172.
 172. C. O.: Pravljica. — I/1932, št. 10, str. 172—174.
 173. Bloch Jean Richard: Božična pravljica. — III/1934, št. 1, str. 6—9.
 174. Furlan Tomaž: Rešite naše duše. — I/1932, št. 2, str. 33—36.
 175. Hammelrath Willi: Tržaški škof. — III/1934, št. 6, str. 128—129.
 176. Javornik Mirko: Smeh v džungli. (:Ob knjigi Louisa Adamiča.:). — II/1933, št. 4, str. 73—78.
 177. Jurač Jožko: Gospod nadzornik. — IV/1935, št. 1, str. 10—13.
 178. [Jurčec Ruda] Interim: Feliks de Lamenais. — IV/1935, št. 1, str. 13—17; št. 2, 36—40. (Članek ni zaključen.)
 179. Kranjec Miško: Nove smeri v slovenski literaturi. — I/1932, št. 8/9, str. 141—142.
 180. Mann Heinrich: Ob zatonu dobe. — III/1934, št. 2, str. 28—30.
 181. Odmevi iz doline Šentflorjanske. — II/1933, št. 6, platnice.
 182. Papini Giovanni: Slava. (:Iz »Goga«.:). — II/1933, št. 1, str. 18—19.
 183. —: Pedokracija. (:Iz »Goga«.:). — II/1933, št. 2, str. 34—35.
 184. Polgar Alfred: Predlog. — II/1933, št. 11, str. 219—220.
 185. Razgovori o socialnih vprašanjih. — II/1933, št. 5, str. 104—108.
 186. Winkler Venceslav: Ure brez kazalcev. — I/1932, št. 1, str. 20—22.
 187. Zemljak Jože: Halo, tu Varšava. — IV/1935, št. 2, str. 34—36.

XII. OCENE, POROČILA, POLEMKA IN UREDNIŠTVO

188. Barret-Browning Elizabeta, Portugiški soneti. Poslovenil Alojz Gradnik. Ljubljana 1933. — II/1933, št. 12, str. 248.
 189. Besedarji: Zanimivosti o obsodbi. — III/1934, št. 6, platnice.
 190. -bič: Miroslav Krleža, Povratak Filipa Latinovicza. — I/1932, št. 8/9, str. 160.
 191. —: Knjige letošnje »Hrvatske Matice«'. — I/1932, št. 6, str. 119—120.
 192. bv.: Pisma »Besedi«. — IV/1935, št. 2, str. 47—48.
 193. Borci. — III/1934, št. 2, str. 47.
 194. Co.: Ivan Pregelj, Izbrani spisi. VII. — I/1932, št. 8/9, str. 160.
 195. —: Ludvik Mrzel, Luči ob cesti. — I/1932, št. 11, str. 192.
 196. Dokler Marijan: Franc Terseglav, Med nebom in zemljo. — I/1932, št. 1, str. 23—24.
 197. F. Š.: Grimm, Pravljice. — I/1932, št. 11, str. 192.
 198. —: Mirko Kunčič, Ptček z dvema kljunčkoma. — I/1932, št. 11, str. 192.
 199. [Fotografija]: Viteški Kralj Aleksander I. Zedinitelj. — III/1934, št. 9/10, naslovnica.
 200. Furlan Tomaž: Ivan Matko, Problem stigmatizacije v medicinski luči. — II/1933, št. 7/8, str. 159—160.
 201. Huber, G. S., Od kraščanstva v kraljestvo božje. — III/1934, št. 11/12, platnice.
 202. Ignazio Silone Fontamara, Roman iz fašistske Italije. Maribor 1935. — IV/1935, št. 1, str. 22—23.
 203. j.: Janez Samojov, Zlato tele in druge zgodbe. — III/1934, št. 2, str. 47.

204. —: Josip Murn-Aleksandrov, Izbrani spisi. Ljubljana 1933. — III/1934, št. 2, str. 47—48.
205. J. K.: Milko Kos, Zgodovina Slovencev. — III/1934, št. 3, str. 72.
206. Jammes Francis, Gospod ozeronski. — II/1933, št. 2, platnice.
207. Javornik Mirko: Miško Kranjec, Življenje. Ljubljana 1932. — I/1932, št. 5, str. 104.
208. —: Knjige Cankarjeve družbe za l. 1933. — II/1933, št. 3, platnice.
209. —: Miroslav Krleža, Hrvatski bog Mars. Zagreb 1933. — II/1933, št. 4, str. 86.
210. —: Ilja Ehrenburg, Tvorica sanja. Zagreb 1933. — II/1933, št. 4, str. 86—87.
211. — -ik.: Dr. Lavo Čermelj, Nikola Tesla. Ljubljana 1933. — II/1933, št. 4, str. 87.
212. — -ik.: Knjige Cankarjeve družbe za l. 1933. — II/1933, št. 4, str. 88.
213. — -ik.: Mohorjeve knjige za leto 1933. — II/1933, št. 4, str. 88.
214. — ik.: Narodil nam se je kritik... — II/1933, št. 4, str. 88.
215. — M. J.: Hristo Negedušič [!Krstó Hegeđušič], Podravski motivi. Zagreb 1933. — II/1933, št. 9, str. 184.
216. [Jurčec Ruda] Interim: Izredni občni zbor Akcije za univerzitetno knjižnico. — III/1934, št. 7/8, str. 160.
217. Kdo je zaslužil Nobelovo nagrado. — III/1934, št. 2, str. 48.
218. Knjige Cankarjeve družbe za l. 1934. — III/1934, št. 2, str. 46.
219. Knjige Mohorjeve družbe za leto 1932. — II/1933, št. 2, platnice.
220. Kosić M.: Dr. A. Gosar, Sociološki i ekonomski osnovi reforme društva. Beograd 1933. — III/1934, št. 2, str. 45—46.
221. Kovač Alojzij, Dinamit na Daljnem vzhodu. Ljubljana 1934. — IV/1935, št. 1, str. 23.
222. [Kranjec Miško] M. K.: Selma Lagerlöf, Zgodba o blaznem Gunnarju. — I/1932, št. 4, str. 88.
223. —: Gustave Flaubert, Gospa Bovaryjeva; Nikolaj Lev Tolstoj, Vstajenje; M. Jelušić, Cezar. — I/1932, št. 8/9, str. 159—160.
224. —: France Vodnik, Borivec z Bogom. Pesmi. Ljubljana 1932. — I/1932, št. 11, str. 191—192.
225. —: Herman Sudermann, Mati skrb. Prevedel Mirko Javornik. Ljubljana 1932. — II/1933, št. 3, str. 63—64.
226. —: Ilja Ehrenburg, Ulica na Moskvi. — II/1932, št. 3, str. 64.
227. Krog, zbornik leposlovja in razprav. — II/1933, št. 9, platnice.
228. Langus Jože, Praktični govornik 1935. — IV/1935, št. 1, str. 22.
229. M. M.: M. Andersen Nexö, Prokletstvo. Ljubljana 1932. — I/1932, št. 11, str. 190—191.
230. M. V.: Georges Verré, Robijaši, Kolonisti i kanaci. Zagreb 1933. — II/1933, št. 12, str. 248.
231. Magajna B[ogomir]: Mirko Javornik, Črni breg. Povest. Ljubljana 1933. — III/1934, št. 1, str. 23—24.
232. Misijonski koledar za leto 1933. — II/1933, št. 2, platnice.
233. Miško Kranjec prepovedan. — II/1933, št. 5, platnice.
234. Mlade zarje — drugič in zadnjič. — II/1933, št. 12, platnice.
235. Molek Ivan, Veliko mravljišče. Povest. — III/1934, št. 2, str. 46—47.
236. Murko Vladimir, Pot h gospodarski obnovi. Ljubljana 1934. — III/1934, št. 4, str. 96.
237. -o-: Miroslav Krleža, Glembajevi. — I/1932, št. 6, str. 120.
238. Oče republike se vrača domov. — III/1934, št. 2, str. 48.
239. Odmevi po koncertu. — IV/1935, št. 1, str. 24.
240. P.: Milo Urban, Živi bič. — II/1932, št. 2, str. 40 + platnice.
241. P. A.: Deodata Kump, Naši gostje. Ljubljana 1932. — I/1932, št. 6, str. 119—120.
242. »Papež zmage«. — III/1934, št. 11/12, platnice.
243. [Pitako Vilko] V. P.: Werner Sombart, Bodočnost kapitalizma. — I/1932, št. 10, str. 174—175.
244. [Pokorn Jože] drip.: Engels-Plehanov, Uvod v dialektični materializem. Ljubljana 1933. — II/1933, št. 11, str. 224.
245. —: Dr. Jakob Aleksič, Stanovska država po načelih okrožnice »Quadragesimo anno«. Maribor 1933. — II/1933, št. 11, str. 223—224.

246. —: Zoran Hribar, Reine Geldwirtschaft. — Ljubljana-Leipzig 1933. — III/1934, št. 1, str. 23.
247. Pretnar dr. Janko, Dictionnaire français-slovène. (:Francosko-slovenski slovar:). II. izdaja. Ljubljana 1932. — I/1932, št. 11, str. 191.
248. R. S.: France Bevk, Veliki Tomaž. — II/1933, št. 6, str. 136.
249. —: Sergej Rudolfovič Minclov, Ko so hrasti šumeli. — II/1933, št. 7/8, str. 160.
250. —: D. Aleksander Bilimovič, Uvod v ekonomsko vedo. Ljubljana 1933. — III/1934, št. 5, platnice.
251. R. V.: Vera Stein-Erich, Kolektivni rad u savremenoj školi. Zagreb 1933. — II/1933, št. 12, str. 248.
252. — Sk.: Juš Kozak, Celica. — II/1933, št. 6, str. 136.
253. »Slovenec« in mi. — III/1934, št. 5, platnice.
254. Sodobna pedagogika. — II/1933, št. 6, platnice.
255. S. O. S.: Iz slovenske lirike. — II/1933, št. 6, platnice.
256. —: Kulturna vprašanja. — II/1933, št. 6, platnice.
257. —: Odmevi zmedene literature. — II/1933, št. 9, platnice.
258. S. T.: Earl Biggers, Kitajčeva papiga. — I/1932, št. 11, str. 192.
259. »Straži v viharju« v pripis. — IV/1935, št. 1, str. 24.
260. Šušteršič Miloš: E. Bojc, Slomšek naš duhovni vrtnar. — II/1933, št. 4, str. 87.
261. »Trgovski list«. — II/1933, št. 3, str. 64.
262. [Uvodna beseda]. — I/1932, št. 1, str. 1.
263. V.: Franz Werfel, Mladostna krivda. — I/1932, št. 8/9, str. 160.
264. —: Pierre l'Ermite, Kako sem ubila svojega otroka. — I/1932, št. 11, str. 192.
265. —: Fran Levstik, Zbrano delo IV. — I/1932, št. 11, str. 192.
266. —: Friedrich Engels, Gospoda Eugena Dühringa znanstveni prevrat. Ljubljana 1933. — III/1934, št. 7/8, str. 158—159.
267. Verne Jules, Dvajset tisoč milj pod morjem. — II/1933, št. 6, str. 136.
268. Zbirka slovenskih novel. — IV/1935, št. 1, str. 24.
269. Zgodovina meščanske vojne. — III/1934, št. 2, str. 48.

IMENSKO KAZALO

A. M. glej: Marinček Anton	Claudel Paul 136
Adamič Louis 176	Co. 3, 194, 195
Akvinski Tomaž 54	
Aleksander I. Karadjordjevič (kralj) 199	-č. 132
Aleksič Jakob 53, 245	Cermelj Lavo 211
Alfonz XIII. (kralj) 92	
Andersen Nexö Martin 229	Dokler Marijan 196
-as. 81.	Dolenec Ivan 97, 101
Augur 1, 41, 82, 140, 171	Dollfuss Engelbert 82
	Dovčar Vilko 4
B. -B. 54	Dr. I. P. glej: Pokorn Jože
Barret-Browning Elizabeta 188	Dr. J. P. glej: Pokorn Jože
Besednjak Engelbert 2	drip glej: Pokorn Jože
Bevk France 248	
Biggers Earl 258	E. I. B. 58
-bič 190, 191	E. R. 141
Bilimovič Aleksander D. 250	Ehrenburg Ilja Grigorjevič 210, 226
Bloch Jean Richard 173	Einzig Paul 67
Bojc Etbin 260	Engels Friedrich 244, 266
Brilej Joško 55, 56, 57, 60	
bv. 192	F. Š. glej: Štrajnar Franjo
	F. Š. 197, 198
C. K. 16	Flaubert Gustave 223
C. O. 172	Furlan Tomaž 19, 174, 200
Cajnkari Stanko 17	
Cankar Ivan 107	Gosar Andrej 220
Carantanus glej: Rožič Valentin (?)	Gostinčar Jože 98, 100

Grimm Jakob in Wilhelm 197
 Gradnik Alojz 188
 Grahor Ivo 20, 99, 100, 101, 104

H. R. 83
 Hammelroth Willi 175
 Hegedušič Krsto 215
 Herriot Eduard 86
 Hočevar Ciril glej: Kočevar Ciril
 Hribar Zoran 246
 Huber G. S. 201
 Huber Sebastian 21

-ič glej: Jeršič Miro
 -ig. 84, 142
 -ik glej: Javornik Mirko
 Interim glej: Jurčec Ruda
 -ip glej: Pokorn Jože
 Istrati Panait 117

j. 203, 204
 J. J. 143
 J. K. 205
 J. M. glej: Jeršič Miro
 J. R. glej: Jurčec Ruda
 J. Z. 105
 Jammes Francis 206
 Javornik Mirko 5, 6, 7, 22, 23, 42, 106, 107,
 108, 133, 134, 176, 207—215, 225, 231
 Jelušič M. 223
 -jer- glej: Jeršič Miro
 Jeršič Miro 24, 25, 43, 52, 118, 144, 145,
 164
 Jič. glej: Jeršič Miro
 Jurač Joško 177
 Jurčec Ruda 8, 85, 86, 87, 109, 122, 135,
 146, 178, 216

Knickerbocker H. R. 69, 88
 Kocbek Edvard 26, 44, 45, 46
 Kočevar Ciril 27, 68
 Kos Milko 205
 Kosić M. 220
 Kovač Alojzij 221
 Kozak Juš 252
 Kranjec Miško 110, 179, 207, 222—226, 233
 Krek Janez Evangelist 97, 98, 99, 100
 Krleža Miroslav 190, 209, 237
 Kump Deodata 241
 Kunčič Mirko 198

L. J. 119, 148
 L. V. 140
 Lagerlöf Selma 222
 Lamennais Félicité, Robert de 178
 Langus Jože 228
 L'Ermite Pierre glej: Loutil Edouard
 Levstik Fran 265
 Ljotić Dimitrije 147

Loutil Edouard 264
 Ludwig Emil 28

M. A. glej: Marinček Anton
 M. J. glej: Javornik Mirko
 M. Jč. glej: Jeršič Miro
 M. K. glej: Kranjec Miško
 M. M. 229
 M. T. 9
 M. V. 230
 Magajna Bogomir 231
 Mann Heinrich 180
 Marinček Anton 29, 30, 61, 62, 116
 Márton Joško 63
 Matko Ivan 200
 Minclov Sergej Rudolfovič 249
 Mlakar Pino 111
 mn 120
 Mohorič Ivan 128
 Molek Ivan 235
 Mrzel Ludvik 195
 Murko Vladimir 236
 Murn Josip-Aleksandrov 204
 Mussolini Benito 28

Negedušič Hristo, glej Hegedušič Krsto
 NEP. 47

-o- 237

P. glej: Pitako Vilko
 P. 240
 P. A. 241
 P. T. 31
 Papini Giovanni 182, 183
 Pavlin Janez 102
 Perenič Janez 112
 Perko Martin 70
 Pitako Vilko 11, 67, 69, 76, 88—93, 103,
 121, 124, 125, 126, 150—158, 166, 243
 Plehanov Georgij Valentinovič 244
 Pokorn Jože 32—35, 48, 49, 64, 65, 71—75,
 94, 113, 127, 128, 244—246
 Polgar Alfred 184
 Potokar Tone 137
 Pregelj Ivan 194
 Pretnar Janko 247

R. S. 248, 249, 250
 R. V. 251
 Ronko Martin 36
 Rozman Jože 37, 167, 168
 Rožič Valentin (?) 12

S. F. 129
 S. O. S. 138, 139, 255, 256, 257
 S. T. 258
 Samojev Janez 203
 Silone Ignatio 202
 -Sk. 252

Slomšek Anton Martin 260
Smolej Viktor 13, 14
Sombart Werner 243
Stein-Erich Vera 251
Sternberg E. 76
Sudermann Herman 225

Šebrna Miroslav 169
Šmon France 50, 59, 77
Štrajnar Franjo 78, 79, 131
Šušteršič Miloš 38, 160, 260

T. F. glej Terseglav Franc
Terseglav Franc 15, 39, 51, 116, 196
Tesla Nikola 211
Tolstoj Lev Nikolajevič 223
Tominec Angelik O. F. M. 66
Traven B. 95
Tuma Henrik 115

Uratnik Filip 80
Urban Milo 240

V. 263—266
V. P. glej: Pitako Vilko
Veber France 40
Verne Jules 267
Verré Georges 230
Vodnik France 224

Werfel Franz 263
Winkler Venceslav 186

Z. J. 114
Zarjan 162
Zemljak Jože 187
Zv. D. 163

Župančič Oton 15

BIBLIOGRAFIJA PRISPEVKOV ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

1981—1985*

Sestavila Nataša Kandus

I. BIBLIOGRAFIJE

1. **Čepič Zdenko**: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1981. — XXII/1982/1—2, str. 309—317.
2. **Kandus Nataša**: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1982. — XXIII/1983/1—2, str. 221—229.
3. **Kandus Nataša**: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1984. — XXV/1985/1—2, str. 251—256.
4. **Rozman Franc**: Bibliografija Jožeta Šorna. — XXI/1981/1—2, str. 227—238.
5. **Rozman Franc**: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1980. — XXI/1981/1—2, str. 279—287.
6. **Urek Vida**: Bibliografija revije Pod lipo. — XXV/1985/1—2, str. 221—250.
7. **Urek Vida**: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1983. — XXIV/1984/1—2, str. 223—228.

II. BIOGRAFIJE

8. **Ferenc Tone**: Učitelju v slovo. (Beseda na žalni seji delavcev inštituta) 12. 4. 1982. — XXII/1982/1—2, str. 275—277. In memoriam (dr. Metod Mikuž).
9. **Gantar-Godina Irena**: Dr. Ivan Žmavc — prispevek k njegovemu življenjepisu. XXV/1985/1—2, str. 39—48.
Zusammenfassung: Dr. Ivan Žmavc (1871—1956). Ein Beitrag zu seiner Biographie.
10. **Kacin-Wohinz Milica**: Ob smrti dr. Jožeta Šorna (r. 3. 3. 1921, u. 11. 7. 1982), znanstvenega svetnika. — XXII/1982/1—2, str. 271—272.
In memoriam.
11. **Kresal France**: Božo Zakrajšek (1947—1983). — XXV/1985/1—2, str. 191—192.
In memoriam.
12. **Kresal France**: Dr. Tone Zorn (1934—1981). — XXII/1982/1—2, str. 278—280.
In memoriam.
13. **Kresal France**: Ob smrti dr. Jožeta Šorna (r. 3. 3. 1921, u. 11. 7. 1982), znanstvenega svetnika. — XXII/1982/1—2, str. 272—274.
In memoriam.
14. **Rozman Franc**: Dr. Jože Šorn — šestdesetletnik. — XXI/1981/1—2, str. 225—227.
15. **Rozman Franc**:* Jan Galandauer: Šmeral, Bohumír Šmeral 1880—1914. Nakladatelství Svoboda, Praha 1981, 350 str. — XXIV/1984/1—2, str. 177—178.
16. **Schöder Josef**:* Michael Salewski: Tirpitz, Aufstieg-Macht-Scheitern (Persönlichkeit und Geschichte, zv. 12/12 a). Musterschmidt, Göttingen-Zürich-Frankfurt/M 1979, 114 str. — XXIII/1983/1—2, str. 176—178.

* Bibliografija Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja za leta 1960—1980 je izšla v Prispevkih... 20, 1980, str. 1—2, str. 228—267 iste avtorice.

17. **Zorn Tone:*** Wolfgang Mallebrein, Hans Steinacher. Podnaslov: Ein Kämpfer für Freiheit und Selbstbestimmung. Eine Biographie. Klagenfurt 1980, 215 str. + slik. pril. — XXI/1981/1—2, str. 269—273.

III. HISTORIČNA DOKUMENTACIJA

18. **Gombač Metka:*** Ivan Nemanič: Filmsko gradivo Arhiva SR Slovenije. Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji. Serija Zbirke, zv. 1. Ljubljana 1982, 762 + LX str. — XXIII/1983/1—2, str. 218—219.
19. **Rozman Franc:*** Marjan Drnovšek: Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 6, Ljubljana 1983, 523 str. — XXIV/1984/1—2, str. 178—179.

Obdobje od 1918—1941

20. **Ferenc Tone:** Program za nacistično propagandno (in raznarodovalno) delo med koroškimi Slovenci 1938—1941. — XXI/1981/1—2, str. 213—223.
21. **Grafenauer Bogo:** Nekaj opomb k Prunkovemu članku o »Vestniku Slovenska politika«. — XXIV/1984/1—2, str. 163—169.
22. **Klopčič France:** Nov dokument k železničarski stavki aprila 1920. — XXIV/1984/1—2, str. 161—162.
23. **Prunk Janko:** Vestnik Slovenska politika. — XXIII/1983/1—2, str. 155—165.

Obdobje druge svetovne vojne

24. **Klanjšček Zdravko:*** Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, knjiga 16. Boji v Sloveniji 1944. Ljubljana 1981, 984 str. — XXII/1982/1—2, str. 294—296.
25. **Oblak-Čarni Marija:*** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 6 (marec—april 1943). Partizanska knjiga, 1981, 390 str. — XXII/1982/1—2, str. 292—294.

Obdobje po letu 1945

26. **Vodušek-Starič Jera:** Stenografski zapisnik seje izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, ki je bila dne 13. novembra 1950 v Ljubljani. — XXV/1985/1—2, str. 161—190.

IV. KRONOLOGIJE

27. **Mlakar Boris:*** Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868—1980). Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 615 str. — XXI/1981/1—2, str. 275—278.

V. RAZPRAVE, ČLANKI IN DRUGI PRISPEVKI

Delavsko gibanje

28. **Filipič France:** Povezava nacionalnega in socialnega v dokumentih pokrajinskih konferenc komunistične partije v Sloveniji med leti 1920—1941. — XXII/1982/1—2, str. 85—99.
Zusammenfassung: Die Verbindung des Nationalen mit dem Sozialen in den Dokumenten der Regionalkonferenzen der Kommunistischen Partei Sloweniens in den Jahren 1920—1941.
29. **Fischer Jasna:** Strokovna organizacija tiskarjev na Kranjskem 1867—1914. — XXI/1981/1—2, str. 3—20.
Zusammenfassung: Die Fachorganisation der Drucker in Krain in den Jahren 1867—1914.

30. **Gombač Boris:** Delavsko gibanje v Trstu 1920—1921. — XXI/1981/1—2, str. 147—155.
Zusammenfassung: Arbeiterbewegung in Triest 1920—1921.
31. **Kacin-Wohinz* Milica:** Comunisti a Trieste. Un'Identità Difficile. Ed. Riuniti, Roma 1983, 262 str. — XXIV/1984/1—2, str. 181—194.
32. **Kodrič Majda:** Etbín Kristan in socialistično gibanje jugoslovanskih izseljencev v ZDA v letih 1914—1920. — XXIII/1983/1—2, str. 63—87.
Résumé: Etbín Kristan et le mouvement socialiste des émigrés yougoslaves aux États Unis d'Amerique dans les années 1914—1920.
33. **Perovšek Jurij* Jasna Fischer:** Čas vesolniga socialnega punta se bliža; Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Knjižnica revolucionarne teorije (KRT), št. 12, Ljubljana 1983, 308 str. — XXIV/1984/1—2, str. 169—175.
34. **Rozman Franc:** Delavsko gibanje na Pohorju do prve svetovne vojne. — XXIV/1984/1—2, str. 63—75.
Zusammenfassung: Die Arbeiterbewegung am Pohorje bis zum 1. Weltkrieg.
35. **Rozman Franc* Helmut Konrad:** Das Entstehen der Arbeiterklasse in Oberösterreich. Europa Verlag, Wien, München, Zürich 1981, 520 str. — XXIV/1984/1—2, str. 175—177.

Druga svetovna vojna

36. **Ferenc Tone:** Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji. — XXIII/1983/1—2, str. 139—153.
Résumé: La capitulation de l'armée italienne en Yougoslavie.
37. **Mlakar Boris* Veselin Djuretić:** Vlada na bespuću. Institut za savremenu istoriju — Narodna knjiga, Beograd 1982, 314 str. — XXIV/1984/1—2, str. 195—199.
38. **Nečak Dušan* Enciklopedija druge svetovne vojne 1941—1945.** Borec, Ljubljana 1982, 522 str. — XXIII/1983/1—2, str. 194—195.
39. **Nečak Dušan* Vlado Strugar,** Jugoslavija 1941—1945. Ljubljana 1980, 379 str. — XXI/1981/1—2, str. 252—254.

Fašizem

40. **Bon Gherardi Silvia:** Obdobje po prvi svetovni vojni in fašizem v Istri v dvajsetih letih. — XXI/1981/1—2, str. 189—199.
Prevod: Aleš Rojec.
Summary: The period after World War I and Fascism in Istria during the twenties.
41. **Kacin-Wohinz Milica* Il fascismo.** Antologia di scritti critici. A cura di Costanzo Casucci. Società editrice Il Mulino, Bologna 1982, 700 str. — XXIII/1983/1—2, str. 180—187.
42. **Kacin-Wohinz Milica:** Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. — XXII/1982/1—2, str. 151—167.
Résumé: Les programmes fascistes de dénationalisation des Slovènes et Croates en Marche Julienne.
43. **Mlakar Boris* Faschismus in Österreich und International.** Jahrbuch für Zeitgeschichte 1980/81. Löcker Verlag, Wien 1982, 207 str. — XXIII/1983/1—2, str. 187—190.
44. **Pirjevec Jože:** Bazovica 1930. — XXI/1981/1—2, str. 157—166.
Summary: Bazovica 1930.
45. **Vovko Andrej* Dorče Sardoč:** Tigrova sled. Pričevanje o uporu primorskih ljudi pod fašizmom. Založništvo tržaškega tiska, Trst; Lipa, Koper 1983, 311 str. — XXIV/1984/1—2, str. 194—195.

Gospodarstvo

46. **Čepič Zdenko:** Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. — XXIV/1984/1—2, str. 101—121.
Résumé: Les conceptions de l'éveil national des Slovènes au temps de la décision pour un état national.
47. **Čepič Zdenko:** Nekatere značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945—1952. (Teze). — XXV/1985/1—2, str. 145—159.
Zusammenfassung: Einige Besonderheiten der Wirtschaftspolitik in den Jahren 1945—1952.
48. **Fischer Jasna:** Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871—1914. — XXIV/1984/1—2, str. 11—62.
Zusammenfassung: Die Arbeiterinnen in der Tabakfabrik von Ljubljana im Zeitraum 1871—1914.
49. **Fischer Jasna:** O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. — XXIII/1983/1—2, str. 31—45.
Zusammenfassung: Quellen zur Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte der Slovenen von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum 1. Weltkrieg.
50. **Millo Anna, Anna Maria Vinci:** Delovna hipoteza o rudarski industriji v Istri: Premogovniška delniška družba Raša od začetkov do 1929. — XXI/1981/1—2, str. 201—212.
Uvod Aleš Rojec.
Summary: A Working Hypothesis on the Mining Industry in Istria: the Coal-Mining Joints-Stock Company Raša from its Establishment up the Year 1929.
51. **Šorn Jože:** Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. — XXIII/1983/1—2, str. 55—61.
Résumé: Le conseil national de Ljubljana et sa section économique.
52. **Vodopivec Peter:** O gospodarskih in družbenih pogledih V. F. Kluna (in prvem obširnejšem zapisu o utopičnem socializmu v kranjskem časopisju). — XXIII/1983/1—2, str. 13—29.
Zusammenfassung: Über die ökonomischen und sozialen Ansichten V. F. Kluns (und über die erste umfangreichere Rezeption des utopischen Sozialismus in der Krainer Presse).

Jugoslavija 1918—1941

53. **Perovšek Jurij:** Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. — XXV/1985/1—2, str. 49—75.
Summary: The Formation of the Slovene National State.
54. **Prunk Janko:** Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. — XXII/1982/1—2, str. 117—134.
Zusammenfassung: Bürgerliche Konzeptionen bezüglich der Nationalen und Sozialen Frage bei den Slovenen im alten Jugoslawien.
55. **Prunk Janko:** Stališča jugoslovanskih komunistov v reviji »La correspondance balkanique.« — XXI/1981/1—2, str. 29—45.
Résumé: Les points de vue des communistes yougoslaves dans la revue »La correspondance balkanique«.
56. **Rozman Franc:** Holm Sundhausen: Geschichte Jugoslawiens (1918—1980). Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1982, 224 str. — XXIII/1983/1—2, str. 190—192.
57. **Strčić Petar:** O Rijeci od 1918 do 1924. godine. — XXI/1981/1—2, str. 129—146.
Summary: About Rijeka Question 1918—1924.

Jugoslavija po drugi svetovni vojni

58. **Čepič Zdenko:** Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji. Obzorja, Maribor 1983, 147 str., Documenta et studia historiae recentioris III. — XXIV/1984/1—2, str. 212—221.

59. **Čepič Zdenko:*** Ljubiša Korać; Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943—1979. Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb 1981, 488 str. — XXV/1985/1—2, str. 217—220.
60. **Čepič Zdenko:*** Rajko Kuzmanović, Privredna narodna skupština DFJ — od AVNOJ-a do konstituyente. Savremena administracija, Beograd 1981, 170 str. — XXII/1982/1—2, str. 298—301.
61. **Kristan Ivan:** Federalizem v ustavnem sistemu nove Jugoslavije. (Enakopravnost narodov in narodnosti v federaciji). — XXII/1982/1—2, str. 237—249.
Summary: Federalism in the Constitutional System of the New Yugoslavia.
62. **Petranović Branko:** Okviri glavnih tokova društvenih promena u Jugoslaviji 1949—1950. — XXII/1982/1—2, str. 223—236.
Summary: On Outline of the Main Directions of Social Change in Yugoslavia in 1949—1950.
63. **Prinčič Jože:*** Boro Majdanac, Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947. do 1952. godine. Arhivski pregled, Beograd 1981, 199 str. — XXV/1985/1—2, str. 215—217.

Krščanski socialisti

64. **Guštin Damijan:** Ocene dr. Janeza Ev. Kreka in krščanskega socializma na Slovenskem do leta 1918 v knjigi Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Poskus primerjalne analize. — XXIV/1984/1—2, str. 141—160.
Résumé: Les appréciations sur Janez Evangelist Krek et sur le socialisme chrétien en Slovénie jusqu'à l'année 1918 dans le livre »L'évolution de la question nationale slovène« d'Edvard Kardelj (Essai d'une analyse comparative).

Kultura in prosveta

65. **Hartman Bruno:** Mariborska Zveza kulturnih društev in njene knjižnice. — XXIII/1983/1—2, str. 89—99.
Résumé: L'Union des associations de culture de Maribor et sa bibliothèque.
66. **Zečević Momčilo:** Prosvetna politika u Sloveniji 1918—1929 i razvoj nacionalne misli. — XXII/1982/1—2, str. 135—150.
Résumé: L'instruction publique en Slovénie de 1918 à 1929 et le développement des idées nationales.

Mednarodno delavsko gibanje

67. **Kořalka Jiři:** Dva tipa internacionalizma v srednjeevropskem delavskem gibanju do leta 1914. — XXIII/1983/1—2, str. 47—54.
Zusammenfassung: Zwei Typen des Internationalismus innerhalb der mitteleuropäischen Arbeiterbewegung.
68. **Steiner Herbert:** Mednarodna delovna skupnost socialističnih strank (2 in pol internacionala) 1921—1923. — XXIV/1984/1—2, str. 123—139.
Résumé: Communauté internationale de travail des partis socialistes (la deuxième Internationale et demi 1921—1923).

Mladinsko gibanje

69. **Deželak Vida:*** Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. RK ZSMS, Ljubljana 1982, 259 str. — XXIII/1983/1—2, str. 192—194.

Narodno vprašanje in manjšine

70. **Ferenc Tone:** Nacionalno vprašanje v odnosih med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem. — XXII/1982/1—2, str. 201—209.
Résumé: La question nationale dans les rapports entre les mouvements de libération italiene et slovène.

71. **Frančeskin Hilarij:** Prerez javno publiciranih stališč KP STO in KPI do memorandumov o soglasju in položaju slovenske manjšine na Tržaškem (1954—1964). — XXV/1985/1—2, str. 111—144.
Résumé: Un aperçu des points de vue publié par le Parti Communiste du Territoire de Trieste slovène et du Parti Communiste d'Italie en qui concerne le memorandum sur l'accord et la situation de la minorité slovène sur le Territoire de Trieste (1954—1964).
72. **Gombač Boris:** Nadja Maganja, Trieste 1945—1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno. Trst 1980, 267 str. — XXII/1982/1—2, str. 304—306.
73. **Lukan Walter:** Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje. — XXII/1982/1—2, str. 25—53.
Zusammenfassung: Janez Ev. Krek und die slovenische nationale Frage.
74. **Morača Pero:** Nacionalno pitanje u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941—1945. — XXII/1982/1—2, str. 169—183.
Summary: The National Question during the National Liberation War and the Socialist Revolution 1941—1945.
75. **Neck Rudolf:** Avstromarksisti: narodno — zvezna država pri Karlu Rennerju in Otto Bauerju. — XXV/1985/1—2, str. 31—37.
Résumé: Les austromarxistes: l'état de fédération national selon Karel Renner et Otto Bauer.
76. **Nečak Dušan, Tone Zorn:** Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945—1976). — XXII/1982/1—2, str. 251—269.
Zusammenfassung: Die Kärntner Slovenen in der Zweiten Republik.
77. **Perovšek Jurij:** Kasim Suljević, Nacionalnost Muslimana, izmedju teorije i politike. Otokar Kerševani, Rijeka 1981, 264 str. — XXIII/1983/1—2, str. 212—218.
78. **Rozman Franc:** Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Obzorja, Maribor 1981, 439 str., Documenta et studia historiae recentioris II. — XXII/1982/1—2, str. 281—283.
79. **Rozman Franc:** Odnos Jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja. — XXII/1982/1—2, str. 5—17.
Zusammenfassung: Die Jugoslawische Sozialdemokratische Partei und die Nationale Frage.

Narodnoosvobodilni boj

80. **Adamič Marjeta:** Janez Gradišnik, Plamenica. Borec, Ljubljana 1981, 224 str. — XXII/1982/1—2, str. 290—291.
81. **Deželak Vida:** Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943, Ljubljana 1980, 471 str. — XXI/1981/1—2, str. 257—259.
82. **Križnar Ivan:** Nekateri vidiki usmerjanja dejavnosti komunistov v luči dokumentov CK KPS v letih 1944 in 1945. — XXII/1982/1—2, str. 185—200.
Résumé: Quelques points de vue d'actions communistes d'après les documents du Comité Central du Parti communiste Slovène dans les années 1944—1945.
83. **Mlakar Boris:** Čiril Petešič, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945. VPA — Delo Globus, Zagreb 1982, 276, str., priloge. — XXIII/1983/1—2, str. 195—199.
84. **Nečak Dušan:** Tone Fajfar, Odločitev, Spomini in partizanski dnevnik, 2. dop. izd. Borec, Ljubljana 1981, 554 str. — XXII/1982/1—2, str. 288—290.

Kontrarevolucija

85. **Ferenc Tone:** Boris Mlakar: Domobranstvo na Primorskem (1943—1945). Borec, Ljubljana 1982, 254 str., 16 str. pril. — XXIII/1983/1—2, str. 200—202.
86. **Mlakar Boris:** Dušan Zeljeznov, Rupnikov proces. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, 318 str. — XXII/1982/1—2, str. 301—304.
87. **Mlakar Boris:** Nikola Popović: Koreni kolaboracionizma. Narodna knjiga, Beograd 1984, 234 str., ilustr. — XXV/1985/1—2, str. 207—210.

88. **Mrakar Boris:** O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941—1945. — XXII/1982/1—2, str. 211—221.
Résumé: Les programmes politique de la contre-révolution slovène.

Kultura in prosveta

89. **Čepić Taja:** Emil Cesar, Boj brez puške. Borec, Ljubljana 1984, 259 str., ilustr. — XXV/1985/1—2, str. 212—215.
90. **Deželak Vida:** Slavica Pavlič, Viktor Smolej, Partizansko šolstvo na Slovenskem. Borec, Ljubljana 1981, 440 str. — XXII/1982/1—2, str. 287—288.

Ljudska oblast

91. **Gombač Metka:** Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS, Prezidij SNOS, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944—1945. Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zv. 3. Ljubljana 1982, 74 str. — XXIII/1983/1—2, str. 219—220.
92. **Guštin Damijan:** Ivo Pirkovič, Svobodna republika pod Gorjanci. Borec, Ljubljana 1982, 412 str. — XXIII/1983/1—2, str. 202—203.
93. **Prinčič Jože:** Drago Borovčanin, KPJ i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1941—1945). Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1982, 353 str. — XXIV/1984/1—2, str. 207—210.

Narodnoosvobodilna vojska

94. **Deželak Vida:** Milan Guček, Pekoči sneg, Šerčerjeva brigada 2 del. Ljubljana 1984, 508 str. — XXIV/1984/1—2, str. 210—212.
95. **Guštin Damijan:** Tone Ferenc: Primorska pred vseljensko vstajo 1943, Južno-primorski odred in Gregorčičeva brigada, Knjižnica NOV in POS 4/I. Partizanska knjiga in Založništvo tržaškega tiska, Ljubljana 1983, 772 + XXXVI str. — XXIV/1984/1—2, str. 201—207.
96. **Guštin Damijan:** Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji, Zapadnodolenjski odred. Knjižnica NOV in POS 30/IV. Ljubljana 1985, 366 str. — XXV/1985/1—2, str. 210—212.

Nasilje, zapori in taborišča

97. **Guštin Damijan:** Buchenwald: Zbornik. Borec, Ljubljana 1983, 430 str. — XXIV/1984/1—2, str. 199—201.
98. **Kobal Nada:** Anton Čamernik, Spomini na sodne zapore. Borec, Ljubljana 1980, 237 str. — XXI/1981/1—2, str. 260—262.
99. **Vovko Andrej:** Dachau, zbornik. Borec, Ljubljana 1981, 534 str. — XXII/1982/1—2, str. 291—292.

Partizanski tisk

100. **Ferenc Tone:** Jože Krall, Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem primorju. Ljubljana 1981, 327 str., ilustr. — XXII/1982/1—2, str. 296—297.

Zavezniki

101. **Biber Dušan:** Jugoslovanski partizani in Britanci v 1944. letu. — XXV/1985/1—2, str. 77—93.
Summary: The yugoslav partisans and the British in 1944.

Nasilje

102. **Fogar Galiano:** Fojbe in deportacije v Julijski krajini. — XXV/1985/1—2, str. 95—109.
Prevod: Nedeljka Pirjevec.
Summary: »Fojbe« (the karst caves) and the deportations in Venezia Giulia.

103. **Stuhlpfarrer Karl:*** Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Zbral in uredil Tone Ferenc. Maribor, Obzorja 1980, 714 str. XXI/1981/1—2, str. 254—257.
Prevedla: Mira Miladinović.

Odporniška gibanja

104. **Biber Dušan:*** Walter Laquer, Guerilla. A Historical and Critical Study. Weidenfeld and Nicolson, London 1977, 462 str. — XXIII/1983/1—2, str. 171—175.
105. **Nečak Dušan:*** Josef Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. Wien 1980, Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 39/40, hrsg. vom Heeresgeschichtlichen Museum (Militärwissenschaftliches Institut), 108 str. — XXI/1981/1—2, str. 259—260.

Oktobrska revolucija in odmevi

106. **Jakšič Božidar:** Bolševizacija i prvi otpori procesu bolševizacije KPJ. — XXII/1982/1—2, str. 65—84.
Summary: Bolshevisation and the first resistance against the process of bolshevisation of the Communist Party of Yugoslavia.

Politika

107. **Apih Elio:** K analizi rapalske pogodbe. — XXI/1981/1—2, str. 55—73.
Prevedla: Nedeljka Pirjevec.
Zusammenfassung: Zur Analyse des Vertrags von Rapallo.
108. **Biber Dušan:** Britanci o Stojadinoviću in Münchnu. — XXIII/1983/1—2, str. 101—119.
Summary: The British on Stojadinović and Munich.
109. **Biber Dušan:** Komunistična partija Jugoslavije in njeni pogledi na Anglijo 1939—1943. — XXIII/1983/1—2, str. 121—138.
Summary: The Communist Party of Yugoslavia and its views on England 1939—1943.
110. **Čepič Zdenko:*** Metod Mikuž, Svet o vojni (1945—1957). Oris časa v katerem živimo. Cankarjeva založba, Ljubljana 1983, 392 str., ilustr. — XXIII/1983/1—2, str. 204—210.
111. **Gombač Boris:** Nacionalno in socialno vprašanje v Trstu 1902—1914. — XXII/1982/1—2, str. 55—64.
Summary: The national and social question in Trieste in the years 1902—1914.
112. **Haas Hanns:** Trst in Avstrija v času pariške mirovne konference 1919. — XXI/1981/1—2, str. 49—54.
Prevod: Mira Miladinović.
Résumé: Trieste et l'Autriche à l'époque de la conférence de la paix de Paris 1919.
113. **Melik Vasilij:** Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. — XXII/1982/1—2, str. 19—24.
Zusammenfassung: Das slowenische liberale Lager und sein Verfall.
114. **Mitrović Andrej:** Okosnice politike Kraljevine SHS prema Italiji 1920—1929. — XXI/1981/1—2, str. 75—87.
Zusammenfassung: Gerüste der Politik des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen gegenüber Italien 1920—1929.
115. **Negrelli Giorgio:** Italijansko-slovenski odnosi na razpotju: Trst, 13. julija 1920. — XXI/1981/1—2, str. 89—99.
Prevedla: Nedeljka Pirjevec.
Zusammenfassung: Beziehungen zwischen Italienern und Slowenen am Kreuzweg: Triest am 13. Juli 1920.
116. **Schöder Josef:*** Andreas Hillgruber: Europa in der Weltpolitik der Nachkriegszeit 1945—1963. (Oldenbourg Grundriss der Geschichte, zv. 18), 2. dop. izd.

- R. Oldenbourg Verlag, München — Wien 1981, 188 str. — XXIII/1983/1—2, str. 210—212.
117. **Schröder Josef**:* Josef Muhr: Die deutsch — italienischen Beziehungen in der Ära des Ersten Weltkrieges (1914—1922). Göttingen — Frankfurt/M — Zürich, Musterschmidt 1978, 235 str. — XXIII/1983/1—2, str. 178—180.
118. **Valdevit Giampaolo**: Kriza tržaške cerkve med prehodom od Avstro-Ogrske k Italiji. — XXI/1981/1—2, str. 167—175.
Prevod: Aleš Rojec.
Summary: The crisis of the Trieste church during the transition from Austro-Hungary to Italy.
119. **Vodušek-Starič Jera**: Program Zedinjene Slovenije za leto 1848. — XXV/1985/1—2, str. 3—30.
Summary: The program of United Slovenia in the year 1848.
120. **Vovko Andrej**:* Janusz Piekalkiewicz, Dolga roka Izraela. Borec, Ljubljana 1981, 312 str. — XXII/1982/1—2, str. 306—308.
121. **Zorn Tone**:* Roter Anstoss. Podnaslov: Der »Österreichische Weg«. Sozialistische Beiträge. Izd. Josef Hindels in Anton Pelinka, Wien — München 1980, 363 str. — XXI/1981/1—2, str. 273—275.

Revolucionarno gibanje

122. **Markov Walter**: Problem skrajne levice v francoski revoluciji. — XXIII/1983/1—2, str. 3—12.
Résumé: Le problème de l'extrême gauche dans la révolution française.
123. **Perovšek Jurij**:* Ivan Kreft, Spori in spopadi v spominih in dokumentih. Prva knjiga. Obzorja, Maribor 1981, 487 str. — XXII/1982/1—2, str. 283—286.
124. **Perovšek Jurij**:* Ivan Kreft, Spori in spopadi v spominih in dokumentih. Druga knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana; Obzorja, Maribor; Lipa, Koper 1983, 535 str. — XXV/1985/1—2, str. 201—204.
125. **Rozman Franc**:* Wolfgang Häusler: Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848. Jugend und Volk, Wien, München 1979, 560 str. — XXIII/1983/1—2, str. 175—176.
126. **Trampuž Lilijana**:* France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Spomini. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, 768 str. — XXI/1981/1—2, str. 250—252.

Slovinci in Hrvatje v Julijski krajini

127. **Ferrari Liliana**: Smernice pastirskega delovanja slovenske duhovščine na Primorskem (1920—1928): »Zbornik svečnikov sv. Pavla«. — XXI/1981/1—2, str. 177—187.
Prevod: Nedeljka Pirjevec.
Summary: The guidelines of the pastoral activity of the slovene clergy in Venezia Giulia (1920—1928): »Zbornik svečnikov sv. Pavla«.
128. **Kacin-Wohinz Milica**: O stališčih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele k Italiji. — XXI/1981/1—2, str. 101—112.
Résumé: Des points de vue des parties politiques du Slovènes et Croates dans la région de Marche Julienne après le rattachement à l'Italie.
129. **Nečak Dušan, Andrej Vovko**: Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji. — XXI/1981/1—2, str. 113—127.
Résumé: L'activité des Slovènes et des Croates de la Marche Julienne dans l'émigration en Yougoslavie.

Socialnodemokratske stranke

130. **Perovšek Jurij**: Vprašanje separatizma in centralizma v avstrijski socialni demokraciji ter JSDS. — XXIV/1984/1—2, str. 77—99.
Zusammenfassung: Die Frage Separatismus oder Zentralismus in der österreichischen Sozialdemokratie und in der Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS).

131. **Rozman Franc:** Delovanje Jugoslovanske socialnodemokratske stranke med prvo svetovno vojno. — XXI/1981/1—2, str. 21—27.
Zusammenfassung: Die Tätigkeit der Südslawischen Sozialdemokratischen Partei im Ersten Weltkrieg.

Socialne razmere delavstva

132. **Kresal France:** Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do 1941. — XXII/1982/1—2, str. 101—116.
Summary: The beginnings and the development of social policy in Slovenia up to 1941.

VI. KONGRESI IN POSVETOVANJA

133. **Adamič Marjeta:** Drugo posvetovanje o opremi arhivskih skladišč in arhivskega gradiva v Mariboru 10. in 11. junija 1980. — XXI/1981/1—2, str. 244—246.
134. **Ferenc Tone:** Mednarodno posvetovanje Primerjava odporiških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno v Amsterdamu 24.—30. novembra 1982. — XXIII/1983/1—2, str. 167—169.
135. **Gombač Metka:** XII. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Ormožu od 24. do 26. oktobra 1985. — XXVI/1986/1—2, str. 213—215.
136. **Gombač Metka:** Simpozij o vlogi gozdov v gospodarskem življenju naših narodov v preteklosti. Glažuta 7.—9. 11. 1983. — XXIV/1984/1—2, str. 165—167.
137. **Guštin Damijan:** XXII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984. — XXV/1985/1—2, str. 193—194.
138. **Guštin Damijan:** Okrogla miza o ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac, Jasenovac 21. aprila 1984. — XXV/1985/1—2, str. 198—199.
139. **Klemenčič Matjaž:** Simpozij Vloga delavskega časopisja v akulturaciji priseljencev iz vrst delavskega razreda v atlantskih ekonomijah v letih 1880—1930, v Königsteinu, 12.—15. februarja 1985. — XXV/1985/1—2, str. 195—197.
140. **Kobal Nada, Metka Gombač:** Posvetovanje arhivskih delavcev v Ptuj 22. in 23. maja 1980. — XXI/1981/1—2, str. 242—244.
141. **Nečak Dušan:** XX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (od 1.—4. oktobra 1980). — XXI/1981/1—2, str. 239—242.

VII. PROBLEMI ZGODOVINOPISA

142. **Nečak Dušan:** France Klopčič: O preteklosti drugače. Cankarjeva založba, Ljubljana 1984, 423 str. — XXIV/1984/1—2, str. 179—181.
143. **Zečević Momčilo:** Branko Petranović, Zgodovina Jugoslavije 1918—1878, Nolit, Beograd 1980, 650 str. — XXI/1981/1—2, str. 247—250.
Prevod: Mira Miladinović.

VIII. POROČILA O USTANOVAH

144. **Fischer Jasna:** 25 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — XXIV/1984/1—2, str. 5—10.

IX. PERIODIČNE PUBLIKACIJE IN ZBORNIKI

145. **Adamič Marjeta:** Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije. L. II, št. 1—2, Ljubljana 1979, 122 str. — XXI/1981/1—2, str. 265—267.
146. **Ciperle Jože:** Zbornik občine Domžale. Izd. in založila Kulturna skupnost Domžale 1979, 441 str. — XXI/1981/1—2, str. 267—269.
147. **Deželak Vida:** Boris Zihnerl, Zbrana dela, 2. knj. Inštitut za marksistične študije znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana 1983, 328 str. — XXV/1985/1—2, str. 204—207.

148. **Vovko Andrej:*** Stane Stražar, Moravska dolina, Življenje pod Limbarsko goro. Založil odbor za izdajo knjige Moravska dolina, Moravče 1979, 877 str. + 330 slik. — XXI/1981/1—2, str. 263—265.
149. **Vovko Andrej:*** Sv. Jakob, Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Uredila Lida Debeli-Turk. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1980, 325 str. — XXI/1981/1—2, str. 262—263.

X. AVTORSKO KAZALO

<p>Adamič Marjeta: 80, 133, 145
 Apih Elio: 107</p> <p>Biber Dušan: 101, 104, 108, 109
 Bon Gherardi Silvia: 40</p> <p>Ciperle Jože: 146</p> <p>Čepič Tatjana: 89
 Čepič Zdenko: 1, 46, 47, 58, 59, 60, 110</p> <p>Deželak Vida: 69, 81, 90, 94, 147</p> <p>Ferenc Tone: 8, 20, 36, 70, 85, 100, 134
 Ferrari Liliana: 127
 Filipič France: 28
 Fischer Jasna: 29, 48, 49, 144
 Fogar Galiano: 102
 Frančeškin Hilarij: 71</p> <p>Gantar-Godina Irena: 9
 Gombač Boris: 30, 72, 111
 Gombač Metka: 18, 91, 135, 136, 140
 Grafenauer Bogo: 21
 Guštin Damijan: 64, 92, 95, 96, 97, 137, 138</p> <p>Haas Hanns: 112
 Hartman Bruno: 65</p> <p>Jakšič Božidar: 106</p> <p>Kacin-Wohinz Milica: 10, 31, 41, 42, 128
 Kandus Nataša: 2, 3
 Klanjšček Zdravko: 24
 Klemenčič Matjaž: 139
 Klopčič France: 22
 Kobal Nada: 98, 140
 Kodrič Majda: 32
 Kořalka Jiři: 67
 Kresal France: 11, 12, 13, 132
 Kristan Ivan: 61
 Križnar Ivan: 82</p> | <p>Lukan Walter: 73</p> <p>Markov Walter: 122
 Melik Vasilij: 113
 Millo Anna: 50
 Mitrović Andrej: 114
 Mlakar Boris: 27, 37, 43, 83, 86, 87, 88
 Morača Pero: 74</p> <p>Neck Rudolf: 75
 Nečak Dušan: 38, 39, 76, 84, 105, 129, 141, 142
 Negrelli Giorgio: 115</p> <p>Oblak-Čarni Marija: 25</p> <p>Perovšek Jurij: 33, 53, 77, 123, 124, 130
 Petranović Branko: 62
 Pirjevec Jože: 44
 Prinčič Jože: 69, 93, 116
 Prunk Janko: 23, 54, 55</p> <p>Rozman Franc: 4, 5, 14, 15, 19, 34, 35, 56, 78, 79, 125, 131</p> <p>Schröder Josef: 16, 116, 117
 Steiner Herbert: 68
 Strčić Petar: 57
 Stuhlpfarrer Karl: 103</p> <p>Šorn Jože: 51</p> <p>Trampuž Lilijana: 126</p> <p>Urek Vida: 6, 7</p> <p>Valdevit Giampaolo: 118
 Vinci Anna Maria: 50
 Vodopivec Peter: 52
 Vodušek-Starič Jera: 26, 119
 Vovko Andrej: 45, 99, 120, 129, 148, 149</p> <p>Zečević Momčilo: 66, 143
 Zorn Tone: 17, 76, 121</p> |
|--|--|

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA

GIBANJA ZA LETO 1987

Sestavila Nataša Kandus

I. SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE, KI JIH JE IZDAL INŠTITUT IN NJEGOVI

SODELAVCI

1. **Ferenc Tone:** Fašisti brez krinke: dokumenti 1941—1942. Obzorja, Maribor 1987, 517 str. (Documenta et studia historiae recentioris; 5).
 2. **Ferenc Tone:** Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945, 1. knjiga: Država v državi. Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1987, 684 str. (Knjižnica OF; 8/I).
 3. **Prispevki za novejšo zgodovino.** XXVII, 1987, št. 1—2. Partizanska knjiga, Ljubljana 1987, 332 str.
-

II. ZNANSTVENE RAZPRAVE IN ČLANKI

1. **Biber Dušan:** Transferimenti di popolazione e politica nazista delle nazionalità nella Jugoslavia sconfitta. I documenti britannici sulle espulsioni dalla Jugoslavia. Spostamenti di popolazione e deportazioni in Europa 1939—1945. Bologna 1987, str. 147—151.
2. **Čepič Zdenko:** O ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borec, XXXIX, 1987, št. 10, str. 643—665.
3. **Čepič Zdenko:** Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 133—163.
4. **Čepič Zdenko:** Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1987, str. 105—118. (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 3).
5. **Deželak-Barič Vida:** Razvoj komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941—1943 s stališča njene organiziranosti. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 105—132.
6. **Deželak-Barič Vida:** Zgodovinska noč na Čebinah, Borec, XXXIX, 1987, št. 11, str. 723—738.
7. **Dolenc Ervin:** Prebivalci Senožec v prejšnjem stoletju. Kronika, XXXIV, 1986, št. 1—2, str. 37—44.
8. **Fischer Jasna:** Socialno v delavskem gibanju na Slovenskem. Glasnik Slovenske matice, X/2—XI/1, 1986/87, str. 37—40.
9. **Gombač Metka:** Delovanje PNOO na področju socialnega skrbstva. Jadranski koledar 1988. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1987, str. 199—202.
10. **Gombač Metka:** Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko primorje (1945). Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1987, str. 119—123, (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 3).
12. **Gombač Metka:** Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri Pokrajinskem narodno-osvobodilnem odboru za Slovensko primorje in Trst. Kronika, XXXIV, 1986, št. 3, str. 191—192.

13. **Guštin Damijan:** Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941—1945. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1987, str. 81—104. (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 3).
14. **Kacin-Wohinz Milica:** Iz zgodovine podtalnega protifašističnega odpora na Primorskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 81—104.
15. **Kacin-Wohinz-Milica:** Jugoslovenskoto malcinstvo vo fašistička Italija na patot kon nacionalnoto oslobodovanje (1918—1941). Pogledi, Skopje, 1987, št. 3, str. 73—91.
16. **Kacin-Wohinz Milica:** Osservazioni sulla biografia di Jože Srebrnič. Giuseppe Srebrnič: parlamentare, antifascista, partigiano (Gorizia 1884—1944). Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1987, str. 25—39. Quaderni dell'Istituto; Collana di Biografia, Monografie e Documenti; 6).
17. **Kacin-Wohinz Milica:** Primorska med dvema vojnama. Pregled političnega razvoja Slovencev. Idrijski razgledi, XXXII, 1987, št. 2, str. 33—43.
18. **Kacin-Wohinz Milica:** Slovenci in Hrvati pod fašističkom Italijom. Jugoslovanski istorijski časopis, XXII, 1987, št. 3, str. 85—98.
19. **Kresal France:** Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 33—38.
20. **Kresal France:** Gospodarski položaj delavstva v času ustanovnega kongresa KPS na Čebinah. Delavska enotnost, XLVI, 1987, 24. 4. št. 16—17, str. 31; 8. 5. št. 18, str. 15; 15. 5. št. 19, str. 15; 22. 5. št. 20, str. 15; 29. 5. št. 21, str. 15; 5. 6. št. 22, str. 15; 12. 6. št. 23, str. 15; 19. 6. št. 24, str. 15; 26. 6. št. 25, str. 15; 3. 6. št. 26, str. 15. 24.
21. **Lazarevič Žarko:** Začetki uvajanja telefonije v Ljubljani. Kronika, XXXV, 1987, št. 1—2, str. 97—100.
22. **Lazarevič Žarko:** Ubožna oskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Kronika, XXXV, 1987, št. 1—2, str. 38—48.
23. **Perovšek Jurij:** Slovenska državnost v letu 1918. Prešernov koledar za leto 1988. Prešernova družba, Ljubljana 1987, str. 76—81.
24. **Prinčič Jože:** Oblikovanje koncepta novega gospodarskega sistema in politika ključne kapitalne graditve v letu 1951. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 201—229.
25. **Prinčič Jože:** Slovenska lokalna industrija v prvem petletnem gospodarskem načrtu (1947—1951). Kronika, XXXV, 1987, št. 1—2, str. 77—81.
26. **Prunk Janko:** Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji 1945—1985. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 3—6.
27. **Prunk Janko:** Mesto ustanovnega manifesta KPS med slovenskimi narodnimi programi. Izročilo Čebin: posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihod Josipa Broza-Tita na čelo KPJ. Komunist, Ljubljana 1987, str. 196—204.
28. **Prunk Janko:** Nacionalne historiografije i historiografija Jugoslavije. Temeljni problemi povijesti Jugoslavije. Naše teme, Zagreb, 1986, br. 12, str. 1995—1997.
29. **Prunk Janko:** Slovenci in federalizem (antropološko historični razmislek). Zihervolvi dnevi 1987. Slovenci v jugoslovanski federaciji. Zbornik. Center za družbenopolitično izobraževanje pri FSPN, Ljubljana 1987, str. 493—507.
30. **Prunk Janko:** Die slowenisch-kroatischen Beziehungen vor und im Ersten Weltkrieg. Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830—1918. Steiner Verlag, Wiesbaden 1987, str. 305—326.
31. **Prunk Janko, Anka Vidovič-Miklavčič:** Der spanische Bürgerkrieg als Faktor der politischen Auseinandersetzungen im politischen Leben Sloweniens. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 22. Linzer Konferenz 1986. Europa Verlag, Wien 1987, str. 409—416. (Geschichte der Arbeiterbewegung; ITH — Tagungsberichte; 23).
32. **Prunk Janko, Anka Vidovič-Miklavčič:** Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 65—80.
33. **Rozman Franc:** Die Südslawische Sozialdemokratische Partei (JSDS) und die slowenische Nationale Frage. Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830—1918. Steiner Verlag, Wiesbaden 1987, str. 237—252.

34. **Rozman Franc:** Il movimento operaio nel Goriziano dalla fine dell ottocento alla prima guerra mondiale. Giuseppe Srebrnič: parlamentare, antifascista, partigiano (Gorizia 1884—1944). Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, Udine 1987, str. 13—17. (Quaderni dell Istituto; Collana di Biografie, Monografie e Documenti; 6).
35. **Rozman Franc:** Nacionalno v slovenski socialni demokraciji. Glasnik Slovenske matice, X/2—XI/1, 1986/87, str. 41—50.
36. **Rozman Franc:** Proces proti Preporodovcem v Ljubljani decembra 1914. Veleizdajniški proces u Banjaluci. Institut za istoriju, Banjaluka 1987, str. 277—294. (Biblioteka Naučni skupovi; 4).
37. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Kmečka zveza in socialno zavarovanje kmečkega ljudstva. Prispevki za novejšo zgodovino XXVII, 1987, št. 1—2, str. 39—63.
38. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Prispevki k osvetlitvi revolucionarnega delovanja Maksa Strmeckega v drugi polovici dvajsetih let. Maks Strmecki, življenje in delo. Posavski muzej, Brežice 1987, str. 29—42.
39. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Zveza Komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ-SKOJ) in izročilo Čebin. Izročilo Čebin: posvet ob 50. obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ. Komunist, Ljubljana 1987, str. 488—496.
40. **Vidovič-Miklavčič Anka, Janko Prunk:** Der spanische Bürgerkrieg als Faktor der politischen Auseinandersetzungen im politischen Leben Sloweniens. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 22. Linzer Konferenz 1986. Europaverlag, Wien 1987, str. 409—416. (Geschichte der Arbeiterbewegung; ITH-Tagungsberichte; 23).
41. **Vidovič-Miklavčič Anka, Janko Prunk:** Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 65—80.

III. STROKOVNI ČLANKI

1. **Biber Dušan:** Balkanski vojni. Enciklopedija Slovenija, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 180—181.
2. **Biber Dušan:** Bleiburški mit. Danas, 3. 2. 1987, št. 259, str. 28.
3. **Biber Dušan:** J. Evangelista Kreka tudi v Mariboru rešujejo iz pozabe. Delo, XXIX, 1987, 14. 11., št. 266; Sobotna priloga, str. 28; 12. 12., št. 288; Sobotna priloga, str. 26—27.
Biber Dušan: Kome mi to govorimo!? Metodologija savremene istorije. (Saopštenja sa Okruglog stola, održanog 17. i 18. decembra 1985. godine u Beogradu). Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, str. 200—204.
5. **Biber Dušan:** Mi borci nismo regruti. Danas, 20. 10. 1987, št. 296, str. 28.
6. **Biber Dušan:** (Ne)sporna suština. NIN, 8. 11. 1987, št. 1923, str. 4—5.
7. **Biber Dušan:** Otvorena nova »tabu tema«? NIN, 2. 8. 1987, str. 4—5.
8. **Biber Dušan:** Skoraj pol stoletja... Nekaj misli ob dnevu vstaje slovenskega naroda. Komunist, 24. 7. 1987, št. 30, str. 2.
9. **Biber Dušan:** Tržaška kriza 1945. Delo, XXIX, 1987, 9. 5., št. 106; Sobotna priloga, str. 25; 16. 5., št. 112; Sobotna priloga, str. 26—27.
10. **Biber Dušan:** Zavrzlane oko misije. Danas, 4. 8. 1987, št. 285, str. 6, 28.
11. **Biber Dušan:** Zbrano je dragoceno gradivo o končnih vojaških operacijah. Delo, XXIX, 31. 1. 1987, št. 25; Sobotna priloga, str. 24.
12. **Biber Dušan:** Zgodovinarji ne razmišljajo, kaj bi bilo, če bi bilo... Naši razgledi, XXXVI, 10. 4. 1987, št. 7, str. 194—195.
13. **Čampa Marjeta:** Delavska enotnost. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 390.
14. **Čampa Marjeta:** Delo. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 427—428.
15. **Čepič Zdenko:** Agrarna reforma in kolonizacija. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 19—20.

16. **Deželak-Barič Vida:** Čebinski program — živ še danes. Teleks, XLIV, 16. 4. 1987, št. 16, str. 5.
17. **Dolenc Ervin:** Razvoj naselja Senožče. 27 vasi, XIII, 1986, str. 13—15.
18. **Dolenc Ervin:** Senožče. 27 vasi, XIII, 1986, str. 13.
19. **Ferenc Tone:** Aktivist. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 37.
20. **Ferenc Tone:** Anhovo. NOB Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 79.
21. **Ferenc Tone:** Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 82—83.
22. **Ferenc Tone:** Avče. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 135.
23. **Ferenc Tone:** Baze na Kočevskem Rogu. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 208—209.
24. **Ferenc Tone:** Beneška Slovenija. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 231—232.
25. **Ferenc Tone:** Beneškoslovensko okrožje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 235—236.
26. **Ferenc Tone:** Bistrica ob Sotli. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga 1987, str. 276.
27. **Ferenc Tone:** Bitka Cankarjevega partizanskega bataljona v Dražgošah. Enciklopedija Slovenija, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 277.
28. **Ferenc Tone:** Bizeljsko. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 291.
29. **Ferenc Tone:** Bloke. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 280.
30. **Ferenc Tone:** Boris Kidrič: Zbrana dela, II. Komunist, Ljubljana 1987, 543 str. (Raziskovalno delo in opombe).
31. **Ferenc Tone:** Borovlje. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 331.
32. **Ferenc Tone:** Boštanj. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 347.
33. **Ferenc Tone:** Bovško okrožje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 350.
34. **Ferenc Tone:** Brestanica. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 367—368.
35. **Ferenc Tone:** Brežice. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 371—373.
36. **Ferenc Tone:** Brigata Triestina d'Assalto (Proletaria). Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 375.
37. **Ferenc Tone:** Briška partizanska četa. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 377.
38. **Ferenc Tone:** Briško okrožje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 377—378.
39. **Ferenc Tone:** Brkinsko okrožje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 385—386.
40. **Ferenc Tone:** Brkinsko-slovenskoistrsko okrožje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 386.
41. **Ferenc Tone:** Cankar Izidor. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 415—416. (S sodelavci).
42. **Ferenc Tone:** Dolomitska izjava. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 560—561.
43. **Ferenc Tone:** Država v državi. Pogovor. TV-15 Naš tovariš, XXV, 2. 4. 1987, št. 13, str. 1.
44. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni boj na rešet. Pogovor. Komunist, 18. 9. 1987, št. 38, str. 8—9.
45. **Ferenc Tone:** Novakovi knjigi na pot. Drago Novak: Prlekija 1941—1945. Borec, Ljubljana 1987, str. 7—10. (Knjižnica OF; 10).

46. **Ferenc Tone:** Strast do iskanja resnice. Zgodovina NOB — zaveza in poslanstvo dr. Toneta Ferenca. Vestnik, XXXVII, 2, 7. 1987, št. 25, str. 11.
47. **Ferenc Tone:** Zgodovinopisje na Slovenskem danes. Okrogla miza v Tolminu 2. 10. 1986. Problemi in diskusija. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 1, str. 157—159.
48. **Fischer Jasna:** Zgodovinopisje na Slovenskem danes. Okrogla miza v Tolminu 2. 10. 1986. Problemi in diskusija. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 1, str. 161.
49. **Godeša Bojan:** Razširjenost odborov DE na Gorenjskem v letih 1943 in 1944. Delavska enotnost, XLIX, 4. 12. 1987, št. 48, str. 15.
50. **Kacin-Wohinz Milica:** Akcijski pakt. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 35.
51. **Kacin-Wohinz Milica:** Borba. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 328.
52. **Kacin-Wohinz Milica:** Borba (1927—1928). Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 328.
53. **Kacin-Wohinz Milica:** Delo. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 427.
54. **Kresal France:** Bolniška blagajna. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 320.
55. **Kresal France:** Bolniški humanitarni fond za zavarovanje železničarjev. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 320.
56. **Kresal France:** Borza dela. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 334—335.
57. **Mrak Boris:** Ajdovščina. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 29.
58. **Mrak Boris:** Ambrus. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 57.
59. **Mrak Boris:** Bazovica. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 209.
60. **Mrak Boris:** Bela garda. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 213—214.
61. **Mrak Boris:** Bizovik. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 281.
62. **Mrak Boris:** Bolnišnica Franja. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 324—325.
63. **Mrak Boris:** Bolnišnica Pavla. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 325.
64. **Mrak Boris:** Borovnica. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 331.
65. **Mrak Boris:** Bovec. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 350.
66. **Mrak Boris:** Bratstvo. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 358.
67. **Mrak Boris:** Breginjski kot. NOB. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 365.
68. **Mrak Boris:** »Brutalno prijateljstvo«. Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem v letih 1943—1945. Naši razgledi, XXXVI, 13. 2. 1987, št. 3, str. 86.
69. **Mrak Boris:** Domobranstvo v Sloveniji. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 573—574.
70. **Mrak Boris:** Narodnosti kot predmet znanstvenih preučevanj. TV-15 Naš tovariš XXV, 1987, 27. 8. 1987, št. 32, str. 4.
71. **Mrak Boris:** Zapisnik prve redne letne seje izdajateljskega sveta revije Borec. Borec, XXXIX, 1987, št. 8/9, str. 602—603, 605.
72. **Perovšek Jurij:** Avtonomist (1921—25). Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 156.
73. **Perovšek Jurij:** Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 156.

74. **Perovšek Jurij:** Avtonomistično gibanje. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 156—157.
75. **Prunk Janko:** Balkanska komunistična federacija. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 180.
76. **Prunk Janko:** Beseda o sodobnih vprašanjih (1932—35). Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 252.
77. **Prunk Janko:** Blejski sporazum. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 289.
78. **Prunk Janko:** Borba. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 328.
79. **Prunk Janko:** Delavsko gibanje v Sloveniji 1918—1945. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 413—415.
80. **Prunk Janko:** Janez Evangelist Krek in slovensko kmetstvo. Kmečki glas, XLIV, 30. 9. 1987, št. 39, str. 5.
81. **Prunk Janko:** O federalizmu. Pionir, 1987, št. 9, maj, str. 30.
82. **Prunk Janko:** Obletnica majniške deklaracije. Delo, XXIX, 30. 5. 1987, št. 124; Sobotna priloga, str. 27.
83. **Prunk Janko:** Osnove jugoslovenske kuće (intervju). Politikin svet, Beograd, 1987, mart—april, str. 4—7.
84. **Prunk Janko:** Slovenci in federalizem. Delo, XXIX, 17. 10. 1987, št. 242; Sobotna priloga, str. 20.
85. **Prunk Janko:** Za antropološki pristup u našoj historiografiji. Metodologija savremene historiografije. (Saopštenja sa okruglog stola, održanog 17. in 18. dec. 1985. god. u Beogradu). Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, str. 48—51.
86. **Prunk Janko:** Zgodovinopisje na Slovenskem danes. Okrogla miza v Tolminu 2. 10. 1986. Problemi in diskusija. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 1, str. 152—154.
87. **Prunk Janko:** Značaj Grafenauerjevih člankov. Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Slovenska matica, Ljubljana 1987, str. 209—214.
88. **Rozman Franc:** Anarhizem. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 75.
89. **Rozman Franc:** Avstrijska socialnodemokratska stranka. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 139.
90. **Rozman Franc:** Balkanska socialnodemokratska konferenca. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 180.
91. **Rozman Franc:** Delavsko gibanje. Slovenija. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 400—402.
92. **Rozman Franc:** Pozdravi iz slovenskih krajev: dežela in ljudje na starih razglednicah. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 172—173, 198—223. (Uvodi k poglavjem in besedila k razglednicam).
93. **Rozman Franc:** Zgodovinopisje na Slovenskem danes. Okrogla miza v Tolminu 2. 10. 1986. Problemi in diskusije. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 1, str. 154—155.

IV. HISTORIČNA DOKUMENTACIJA

1. **Biber Dušan:** Slovenija med drugo svetovno vojno v britanskih virih. (S. V. Mc Neff), Poročilo o delovanju jugoslovanskih partizanov na ozemlju velikega Reicha. Borec, XXXIX, 1987, št. 2—3, str. 90—101.
2. **Ferenc Tone:** Dokumenti o boju pri Vodnjaku. Borec, XXXIX, 1987, št. 10, str. 666—674.
3. **Ferenc Tone:** Opombe k Poročilu o delovanju jugoslovanskih partizanov na ozemlju Velikega Reicha (S. V. McNeff). Borec, XXXIX, 1987, št. 2—3, str. 102—107.

V. POROČILA O ZNANSTVENIH SREČANJIH

1. **Kobal Nada:** Trst 1941—1947: Od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe. Kronika, XXXIV, 1986, št. 3, str. 214—216.
2. **Prunk Janko:** Socializem, narodi, mednarodno sodelovanje. S cavtatske razprave o socializmu v svetu. Naši razgledi, XXXVI, 6. 11. 1987, št. 21, str. 625—626.
3. **Rozman Franc:** Nova raziskovalna spoznanja in metodološka izhodišča. Deveti kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, Priština, 28.—30. septembra 1987. Naši razgledi, XXXVI, 23. 10. 1987, št. 20, str. 592—593.

VI. OCENE IN POROČILA

1. **Biber Dušan:** Schlarp, Karl-Heinz: Wirtschaft und Besatzung in Serbien 1941—1944. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik in Südosteuropa. F. Steiner Verlag, Stuttgart 1986, 443 str. (Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa; 25). Südost-Forschungen — Bücher- und Zeitschriftenschau, XLVI, 1987, 406—408.
2. **Čampa Marjeta:** Interna arhivska glasila 1985—1986. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 263—265.
3. **Deželak-Barič Vida:** Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 1. knjiga: Država v državi. Partizanska knjiga, Borec, Ljubljana 1987. (Knjižnica OF; 8/1) Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 2, str. 380—382.
4. **Dolenc Ervin:** Alenka Puhar, Peticije, pisma in tihotapski časi. Obzorja, Maribor 1985, 180 str. (Znamenja; 85). Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 267—268.
5. **Dolenc Ervin:** Marko Jenštrle, Skeptična levica. Obzorja, Maribor 1985, 160 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 272—274.
6. **Dolenc Ervin:** Pogledi na Sovjetsko zvezo, zbornik. UK ZSMS, Ljubljana, 1985, 341 str. (Krt; 29). Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 274—275.
7. **Ferenc Tone:** Država v državi. Avtorjeva beseda. Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. Država v državi. Borec, Partizanska knjiga, Ljubljana 1987. Borec, XXXIX, 1987, št. 5—6, str. 474—476.
8. **Ferenc Tone:** Na zahodnih mejah. Franc Črnugelj: Briško-beneški odred in 3. soška (20.) brigada. Partizanska knjiga, Ljubljana 1986. Borec, XXXIX, 1987, št. 8—9, str. 587—588.
9. **Ferenc Tone:** (Ob izidu prve knjige Zbranih del Borisa Kidriča v slovenščini). Knjižna panorama, 1987, št. 2, str. 8—9.
10. **Gombač Metka:** Julij Beltram, Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B STO 1947—1952. Lipa, ZTT, Koper 1986. (Primorski portreti.) Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 2, str. 382—383.
11. **Gombač Metka:** Milan Pahor, Delavska enotnost — Unita operaia. ZS Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja, Ljubljana 1986. Kronika, XXXV, 1987, št. 1—2, str. 123—124.
12. **Gombač Metka:** Pahorjev roman Zatemnitev izšel pri Slovenski matici. Primorski dnevnik, XLIII, 3. 6. 1987, št. 130, str. 9.
13. **Gombač Metka:** Tabor »Doberdob 82«, Ljubljana 1983, 106 str., Tabor »Kanalska dolina 1986«, Trst 1987, 116 str. Kronika, XXXV, 1987, št. 1—2, str. 217—218.
14. **Guštin Damijan:** Anton Miletic: Koncentracioni logor Jasenovac 1941—1945, I—III. Narodna knjiga, Beograd 1987. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 278—281.
15. **Jadreško Mirjana:** Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodno-osvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945, I—IV, Ljubljana 1982—1985. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 276—277.
16. **Lazarevič Žarko:** Boris Golec, Zgodovina in razvoj PTT dejavnosti v Zasavju, Podjetje za PTT promet Trbovlje, 1986, 116 str. Kronika, XXXIV, 1986, št. 3, str. 222—223.
17. **Lazarevič Žarko:** PTT arhiv 23, PTT muzej ZJPTT. Beograd 1985, 392 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 265—266.

18. **Perovšek Jurij:** Janko Prunk, Slovenski narodni programi. (Narodni programi v slovenski politični misli od 1484 do 1945). Društvo 2000, Ljubljana 1986, 284 str. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 2, str. 369—372.
19. **Prunk Janko:** Irena Gantar-Godina, T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895—1914). Slovenska matica, Ljubljana 1987, 175 str. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 4, str. 742—743.
20. **Prunk Janko:** Janko Pleterški, Narodi, Jugoslavija, revolucija. Komunist, Ljubljana 1986, 428 str. Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 2, str. 376—378.
21. **Prunk Janko:** Manifest za novo evropsko levico. Ob izidu knjige zahodnonemškega publicista Petra Glotza v slovenskem prevodu. Naši razgledi, XXXVI, 28. 8. 1987, št. 16, str. 473—474.
22. **Rozman Franc:** Karin M. Schmidlechner, Die steirischen Arbeiter im 19. Jahrhundert. Europa Verlag, Wien 1983. (Materialien zur Arbeiterbewegung; 30). Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 270—272.
23. **Rozman Franc:** Premisleka vredna spoznanja. P. Broué, E. Témime, Španska revolucija in državljanska vojna. Delavska enotnost, Ljubljana 1986. Dnevnik, XXXVI, 23. 6. 1987, št. 169; Svet v knjigah, str. 14.

VII. BIOGRAFIJE

1. **Biber Dušan:** Univ. prof. dr. Tone Ferenc — šestdesetletnik. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 231—238.
2. **Ferenc Tone:** Adlešič, Juro. Enciklopedija Slovenije. I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 9.
3. **Ferenc Tone:** Bavec, Anton-Cene. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 208.
4. **Ferenc Tone:** Bavec, Franjo-Branko. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 208.
5. **Ferenc Tone:** Bebler, Aleš-Anton Hartman ali Primož Tratnik. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 210—211.
6. **Ferenc Tone:** Božović, Radomir-Raco. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 352—353.
7. **Ferenc Tone:** Brajović, Petar. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 354.
8. **Ferenc Tone:** Breclj, Marijan-Miha Borštnik. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 363.
9. **Ferenc Tone:** Brodarič, Janko. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 388.
10. **Ferenc Tone:** Dr. Milan Ževart — šestdesetletnik. Delo, XXIX, 21. 4. 1987, št. 93, str. 6.
11. **Guštin Damijan:** Ob 70-letnici smrti Janeza Evangelista Kreka. Gorenjski glas, XL, 16. 10. 1987, št. 81; Odprte strani, str. 11.
12. **Kacin-Wohinz Milica:** Babič Branko-Vlado. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 165.
13. **Kazin-Wohinz Milica:** Budin Alojz. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 404.
14. **Kacin-Wohinz Milica:** Dekleva Jože. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1987, str. 389.
15. **Kresal France:** Jože Šorn (1921—1982). Jugoslovanski istorijski časopis, XXII, št. 1—2, str. 267—268.
16. **Mlakar Boris:** Ahčin Ivan. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 26.
17. **Mlakar Boris:** Avsenak Ivan. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 136.
18. **Mlakar Boris:** Badovinac Ilija. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 168.
19. **Mlakar Boris:** Bajt Anton. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 171.

20. **Mlakar Boris:** Basaj Jože. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 203.
21. **Mlakar Boris:** Belič Malči. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 218.
22. **Mlakar Boris:** Biber Dušan. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 259.
23. **Mlakar Boris:** Bitenc Mirko. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 277.
24. **Mlakar Boris:** Bojc-Bidovec Franja. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 305.
25. **Mlakar Boris:** Boldan Jože-Silni. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 315.
26. **Mlakar Boris:** Britovšek Marjan. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 383.
27. **Mlakar Boris:** Sedej Alojz. Primorski slovenski biografski leksikon, III. knjiga, 13. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1987, str. 318.
28. **Prunk Janko:** Albin Prepeluh-Abditus. Ob petdesetletnici smrti. Naši razgledi, XXXVI, 11. 12. 1987, št. 23, str. 674—675.
29. **Prunk Janko:** France Škerl (14. marca 1909—20. oktobra 1985). Zgodovinski časopis, XLI, 1987, št. 2, str. 343—344.
30. **Prunk Janko:** Ivan Križnar — šestdesetletnik. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 253—256.
31. **Rozman Franc:** Bahun Andrej. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 168—169.
32. **Rozman Franc:** Bartl Fran. Enciklopedija Slovenije. I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 200.
33. **Rozman Franc:** Brozovič Ivan. Enciklopedija Slovenije. I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 402.
34. **Rozman Franc:** Ob 70-letnici smrti J. E. Kreka. Dnevnik, XXXVI, 10. 10. 1987, št. 276; Sobotna priloga, str. 13.
35. **Rozman Franc:** Začetnik teoretičnega socializma. Ob 50-letnici smrti Albina Prepeluha-Abditusa. Dnevnik, XXXVI, 21. 11. 1987, št. 318; Sobotna priloga, str. 12—13.
36. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Bebler-Pirkovič Vilma. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 211.
37. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Bojc Pavle-Stjenka. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 304—305.
38. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Brodar Janez. Enciklopedija Slovenije, I: A-Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 387.

VIII. BIBLIOGRAFIJE

1. **Kandus Nataša:** Bibliografija objavljenih del dr. Toneta Ferenca. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 238—252.
2. **Kandus Nataša:** Bibliografija objavljenih del Ivana Križnarja. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 256—261.
3. **Kandus Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1986. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1—2, str. 327—332.

Kazalo

CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES — Inhalt

RAZPRAVE — ARTICLES — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

Tone Ferenc, Dr. Fran Zwitter — direktor Znanstvenega instituta pri predsedstvu SNOS	3
UDK 001.891Fr.Zwitter»1944/1948«	
Jasna Fischer, Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne	23
UDK 331.67(497.12)»185/1914«	
Jurij Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918	41
UDK 949.712»1918«	
Vida Deželak-Barič, Organiziranost komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah 1941—1943	63
UDK 329.15(497.12)»1941—1943«	
Damijan Guštin, Krajevni izbor borcev nekaterih partizanskih enot spomladi 1942 in vprašanje ljudske vstaje	95
UDK 323.2(45)»1943—1945«	
Claudio Pavone, Državlјanska vojna	123
UDK 355.3(497.12)»1942«	
Jože Prinčič, Prehod na novi gospodarski sistem	153
UDK 338.98(497.12)»1945—«	

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA — HISTORICAL DOCUMENTATION — DOCUMENTATION HISTORIQUE — HISTORISCHE DOKUMENTATION

UDK (093)

Franc Rozman, Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/1918	175
Tone Ferenc, Zapiski zaslišanј dr. Lava Črmelja v Ljubljani in Rimu 1941 leta	201

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — CONFÉRENCES — BERATUNGEN

UDK 930(061.3)

13. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Portorožu 14.—15. oktobra 1987 (Metka Gombač)	223
Posvet Revolucionarna gibanja med vojaki v Mariboru 1918—1941, Maribor 23. aprila 1987 (Damijan Guštin)	225
Delo, človek, stroj. Pot v industrijsko združbo, Steyr 3. 4.—2. 11. 1987 (Matija Žargi)	228

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — RAPPORTS
ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930(061.3)

Anton Fister, Zbrani spisi (Franc Rozman)	231
G. Haupt, J. Jemnitz, L. van Rossum, Karel Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas (Franc Rozman)	232
Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941—1942 (Pavla Mrdjenović)	235
Francé Kresal, Zgodovina Predilnice Litija 1856—1983 (Žarko Lazarević)	237
Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja (Žarko Lazarević)	239
Milan Pahor, Delavska enotnost, Unita operaia, prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu (Bojan Godeša)	242
Drago Košmrlj, Živa Kraigher, Hiša za gradom št. 1 (Lojz Tršan)	245
Slavoj Žižek, Jezik, ideologija, Slovenci (Ervin Dolenc)	247
Nikola Milošević, Marksizam i jazuitizam (Aleš Gabrič)	251
Matjaž Klemenčič, Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji (Tone Ferenc)	254
Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju (Metka Gombač)	259
Bogdan Lekić, Arhivski izvori za istoriju socijalističke Jugoslavije 1943—1953 (Marjeta Adamič)	260
Spomini predvojnih in vojnih aktivistov v Arhivu IZDG v Ljubljani (Mirjana Jadreško)	262
Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg (Joseph Schröder)	263

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — BIBLIOGRAPHIE

UDK 016.930

Bibliografija »Besede o sodobnih vprašanjih« (Vida Urek)	273
Bibliografija Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1981—1985 (Nataša Kandus)	287
Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1987 (Nataša Kandus)	299
Kazalo	309

UDK 331:67(497.12)•185/1914•

Jasna FISCHER, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino 1988, XXVII, 1—2 slov. (nem., angl.)

PREBIVALSTVO V OBRTI IN INDUSTRIJI NA SLOVENSKEM OD SREDINE 19. STOLETJA DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Na podlagi rezultatov ljudskih štetij v avstrijski polovici habsburške monarhije v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so v članku analizirane spremembe v gospodarski (poklicni) sestavi prebivalstva zaposlenega v sektorju obrti in industrije. Podatki so izračunani za slovensko etnično ozemlje v celoti. Opravljene so primerjave med razvojem po posameznih slovenskih deželah in med ter znotraj posameznih obrtnih in industrijskih panog.

UDK 949.712•1918•

Jurij PEROVŠEK, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1—2, slov. (nem., angl.)

JUGOSLOVANSKO ZEDINJENJE IN SLOVENCİ V NOVEMBRU LETA 1918

V razpravi obravnava avtor položaj in razvoj slovenskega naroda v Državi SHS, samostojni državni skupnosti habsburških Jugoslovanov, ki je obstajala od 29. oktobra 1918 do 1. decembra 1918, ko sta se Država SHS in Kraljevina Srbija združili v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ugotavlja, da so Slovenci v Državi SHS samostojno odločali o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost samosvoje, nacionalne družbene enote in tako v tem času udeležili slovensko suverenost na vseh vitalnih področjih nacionalnega življenja — torej tako na političnem področju, kot tudi na družbenem, gospodarskem in kulturnem.

UDK 329.15(497.12)•1941—1943•

Vida DEŽELAK-BARIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XVIII, 1988, 1—2, slov. (fr., engl.)

ORGANIZIRANOST KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE V PARTIZANSKIH ENOTAH 1941—1943

Avtorica obravnava vzpostavljanje in razvoj organizacijske strukture Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah od pričetka oboroženega upora do kapitulacije Italije, rekonstruirja vodstveni partijski kader v njih, spremlja številčno stanje partijskega članstva v posameznih razdobjih ter ugotavlja vzroke in pogoje konkretnega reševanja organizacijskega vprašanja Partije v partizanskih enotah.

UDK 331:67(497.12)•185/1914•

Jasna FISCHER, senior researcher, Institute for the History of Workers' Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, XXVIII, 1—2, slov. (germ., engl.)

THE POPULATION OF SLOVENIA EMPLOYED IN HANDCRAFTS AND INDUSTRY FROM MID 19TH CENTURY TO WORLD WAR ONE

The results obtained through population censuses undertaken in the Austrian districts of the Habsburg monarchy in the years 1869, 1880, 1890, 1900 and 1910 are used within an analysis of changes in the economic (professional) structure of the population employed in the sectors of industry and handicrafts. Data have been computed for the Slovene ethnic territory as a whole, and comparisons have been made between the progress of individual Slovene provinces on one hand, and within separate branches of industry and trade, on the other.

UDK 949.712•1918•

Jurij PEROVŠEK, M. A., assistant, Institute for the History of Workers' Movement, YU 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, XXVIII, 1—2, slov. (germ., engl.)

UNITED YUGOSLAVIA AND THE SLOVENES IN THE YEAR 1918

The author examines the position, status and development of the Slovene nation within the Serb-Croat-Slovene State, a sovereign state community of the former Habsburg-dominated Yugoslavs which existed between October 29, 1918 and December 1, 1918, until the Serb-Croat-Slovene State and the Kingdom of Serbia were united within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The author states that within the Serb-Croat-Slovene State the Slovenes could freely decide on all issues relevant to the sovereignty of a genuine national and social entity, and where thus able to exercise their sovereignty in all vital spheres of national life — political, social, economic and cultural.

UDK 329.15(497.12)•1941—1943•

Vida DEŽELAK-BARIČ, assistant, Institute for the History of Workers' Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XVIII, 1988, 1—2, slov. (fr., engl.)

ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN THE COMMUNIST PARTY OF SOVENIA WITHIN PARTISAN UNITS IN THE 1941—1943 PERIOD

The author discusses the process of establishing and developing an organization structure of the Communist Party of Slovenia within partisan units, beginning with the armed resistance and finishing with the Italian capitulation. She has reconstructed the Party leadership structure within partisan units, has followed the numerical membership changes in individual periods of time, and has outlined both the causes and conditions within which specific organizational issues had been solved that were related to the activities of the Party in individual partisan units.

UDK 355.3(497.12)»1942«

Damijan GUŠTIN, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, 1—2, slov. (nem., angl.)

KRAJEVNI IZVOR BORCEV NEKATERIH PARTIZANSKIH ENOT SPOMLADI 1942 IN VPRAŠANJE LJUDSKE VSTAJE

Na podlagi arhivskega in statističnega gradiva je izvršena analiza krajevnega izvora pripadnikov nekaterih enot slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942, ko se je ta hitro okrepila. (Od okoli 600 v januarju na okoli 5400 v začetku julija 1942.) Okoli 80 % vseh borcev se je rekrutiralo iz Ljubljanske pokrajine. V partizansko vojsko se je prostovoljno vključilo v posameznih naseljih celo do 18 % prebivalstva, je pa ta odstotek bistveno nižji, ko vzamemo v ožir večje teritorialno-upravne enote. Termin »ljudska vstaja« je mogoče zato korektno uporabljati le v povezavi z ožjimi območji.

UDK 323.2(45)»1943—1945«

Claudio PAVONE, profesor, Univerza v Pisi

Prispevki za novejšo zgodovino, XVIII, 1988, 1—2, slov. (fr., engl.)

DRŽAVLJANSKA VOJNA

Avtor v svoji razpravi analizira temeljne značilnosti državljanske vojne, ki je potekala od septembra 1943 do spomladi 1945 v severni Italiji ter odkriva razloge, zaradi katerih italijanska napredna javnost odklanja rabo izraza državljanska vojna za boj med rezistenco in RSI (italijansko socialno republiko).

UDK 338.98(497.12)»1945—«

Jože PRINČIČ, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, 1—2, slov. (germ., engl.)

PREHOD NA NOVI GOSPODARSKI SISTEM

Avtor v svoji razpravi najprej obravnava uvajanje novega gospodarskega sistema v Jugoslaviji v letu 1952, nato opiše politiko ključne kapitalne graditve v tem letu ter razprave o načrtovanju industrijskega razvoja v letih 1953—1955, na koncu pa oceni slovensko industrijo v letu 1952.

UDK 355.3(497.12)»1942«

Damijan GUŠTIN, M. A., assistant, Institute for the History of Workers' Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, 1—2, slov. (germ., engl.)

GEOGRAPHIC ORIGIN OF VETERANS, MEMBERS OF PARTISAN UNITS IN THE SPRING OF 1942 AND THE UPRISING OF THE SLOVENE NATION

Using records from archives and statistical data the author analyzes the geographic origin of members of some units of the Slovene partisan troops in the first half of 1942 when their number was rapidly growing (from some 600 in January to about 5400 at the beginning of July 1942). Approximately 80 % of all members of partisan units were recruited from the Ljubljana region. In some townships up to 18 % of total population volunteered to join the partisan units, yet the percentage drops considerably when major territorial and administrative districts are taken into account. Consequently, the term »uprising of the Slovene nation« may adequately be used only when reference is made to fairly defined smaller areas.

UDK 323.2(45)»1943—1945«

Claudio PAVONE, Ph. D. Professor, University of Pisa

Prispevki za novejšo zgodovino, XVIII, 1988, 1—2, slov. (fr., engl.)

CIVIL WAR

In his treatise the author offers and analysis of characteristic features inherent in the civil war that went on in the north of Italy from September 1943 to the spring of 1945, as well as reveals the reasons for which the progressive Italian public opinion has rejected the term »civil war« to describe the struggle between the resistance movement and the RSI (Italian Social Republic).

UDK 338.98(497.12)»1945—«

Jože PRINČIČ, M. A., assistant, Institute for the History of Workers' Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, 1—2, slov. (germ., engl.)

TRANSITION TOWARDS A NEW ECONOMIC SYSTEM

In his treatise the author initially examines the introduction of a new economic system in Yugoslavia undertaken in the year 1952, and then describes the basic policy of economic development in the same year, as well as the industrial development planning process in the 1953—1955 period. At the end, the position and performance of the Slovene industry in 1952 is evaluated, too.
